

АРТУР КОНАН ДОЙЛ

ШЕРЛОК ХОЛМС
ҲАҚИДА ҲИКОЯЛАР

ГОШКЕНТ
«ЮЛДУЗЧА»
1989

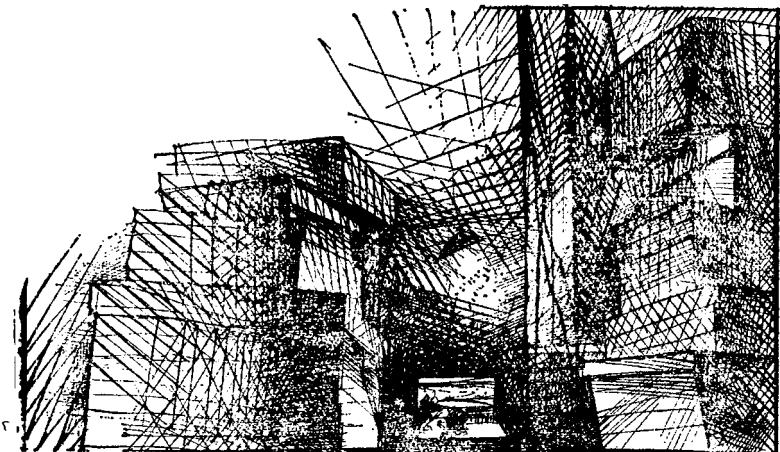
И (Ингл)
Д 67

Муҳаррир *Шойим Бўтаев*

Д $\frac{4704000000-64}{360 (04) 89}$ 06-89

ISBN 5—8250—0116—6

© «Юлдузча», нашриёти, 1989

МАЛЛАЛАР УЮШМАСИ

Бу воқеа ўтган йили кузда бўлган эди. Шерлок Холмнинг ҳузурида аллақандай жуда семиз, ўрта ёшлардаги қизғиш-малла киши ўтирарди. Мен ичкарига кирмоқчи бўлдим-у, лекин икковларини қизгин суҳбат устида кўриб, чиқиб кетишга шошилдим. Аммо Холмс мени хонага сургаб олиб кириб, эшикни беркитди.

— Келганингиз айти муддао бўлди, азизим Уотсон,— деди у мулойимгина.

— Сизларга халал бермай дедим. Назаримда, банддек кўриндингиз.

— Ҳа, бандман. Жуда ҳам бандман.

— Нариги хонага чиқиб кутиб тура қолсам бўлмасмикин?

— Йўқ, йўқ... Мистер Уилсон,— деди у семиз кишига мурожаат қилиб,— бу жентльмен муваффақиятли чиққан тадқиқотларимнинг кўпчилигида менга анча-мунча дўстона ёрдам кўрсатган. Аминманки, сизнинг ишингизда ҳам фойдаси тегса керак.

Семиз киши ўтирган еридан сал кўзгалиб менга

бош ирғади; унинг семизликдан қисилиб кетган кичкина кўзлари менга синчковлик билан тикилди.

— Мана бу ерга, диванга ўтиринг,— деди Холмс.

У креслога ўтирди ва ўйга толадиган вақтларидаги одатига кўра иккала қўлининг учларини чирмаштирди.

— Биламанки, азизим Уотсон,— деди у,— сиз менинг ҳамма ғайриоддий нарсаларга, кундалик ҳаётимизнинг маромини бузадиган ҳамма нарсага ишқибоз эканлигини маъқуллайсиз. Агар сизда шу ғайриоддий воқеаларга ишқибозлик бўлмаганда менинг камтарона саргузаштларимни шу қадар завқ-шавқ билан ёзиб бормас эдингиз... Зотан, сидқидилдан айтишим керакки, сизнинг баъзи ҳикояларингизда менинг фаолиятим бир қанча бўяб кўрсатилади.

— Ростини айтганда, сизнинг саргузаштларингиз менга ҳамisha ниҳоятда қизиқ бўлиб туюларди,— деб эътироз билдирдим мен.

— Кун кечагина сизга энг зўр хаёл кучи ҳам кундалик ҳаётимизда учрайдиган ғайри оддий ва аломат ҳодисаларни тасаввур этишдан ожиз, деган эдим шекилли.

— Мен ўша заҳотиёқ бу фикрингиз унчалик тўғри бўлмаса керак, деган эдим.

— Шунга қарамай, доктор, мени ҳақ дейишга мажбур бўласиз, акс ҳолда, сизни шу қадар сон-саноксиз, ажойиб ва ғаройиб фактларга кўмиб ташлайманки, фикримга қўшилишга мажбур бўлиб қоласиз. Мана, ақалли ҳозир менга мистер Жебез Уилсон айтиб берган воқеани олайлик. Бу воқеа бўлиб ўтган вазият мутлақо содда, оддий, ҳолбуки, умрим бино бўлиб бундай ажойиб воқеани эшитган эмасман... Мумкин бўлса, мистер Уилсон, ҳикоянгни такрорласангиз. Буни сиздан, дўстим доктор Уотсон ҳикоянинг бошини эшитсан, дебгина илтимос қилаётганим йўқ, мен ўзим ҳам ҳар бир икир-чикир тафсилоти билан мумкин қадар яхшироқ танишиб олсам. Одатда менга бирон ҳодисани ҳикоя қила бошлаганларида шунга ўхшаган минглаб ҳодисалар эсимга тушади. Аммо эътироф этишга мажбурманки, мен ҳеч қачон бунга ўхшаган воқеани эшитган эмасдим.

Семиз мижоз бир оз ғурурланганнамо кўкрагини кериб, пальтосининг ич чўнтагидан ғижимланган кир газета олди-да, уни тиззасига ёзиб қўйди. У бўйнини чўзиб босилган эълонларга кўз югуртираркан, мен унга бошдан-оёқ разм солиб, Шерлок Холмсга тақлидан, унинг кийими ва ташқи қиёфасига қараб ким эканлигини билиб олишга тиришдим.

Афсуски, менинг кузатишларим деярли ҳеч қандай натижа бермади. Бир кўришдаёқ унинг ўзига бино қўйган, бефаросат, тепса тебранмас, оддийгина бир майда дўкондор эканини пайқаш мумкин эди. Катак кулранг шими беўхшов, киргина қора сюртугининг тугмалари солинмаган, қора нимчаси устида тилла суви юритилган йўғон мис занжир йилтирар, унинг учида жевак ўрнида парма билан тешилган аллақандай бир тўртбурчак металл парчаси осилиб турар эди... Нимдошгина цилиндри ва ғижим бахмал ёқали, ўнгиб кетган қўнғир пальтоси ёнгинасидаги стулда ётарди. Хуллас, бу одамга қанча разм солмай, унинг қизғиш сочидан бошқа кўзга ташланадиган жойини кўрмадим. Унинг қандайдир хунук бир воқеадан саросимада эканлиги кўриниб турарди.

Менинг машғулотим Шерлок Холмснинг синчков назаридан четда қолмади.

— Албатта, ҳар кимга аёнки,— деди у табассум билан,— бизнинг меҳмонимиз бир вақтлар жисмоний меҳнат билан шуғулланган, у бурнаки искайди, франкмасонлардан¹, Хитойда бўлган, сўнги ойларда кўп хат ёзишга тўғри келган. Бу аён-ошкор фактлардан бошқа ҳеч нарсани пайқаёлмадим.

Мистер Жебез Уилсон креслодан сапчиб турди ва шаҳодат бармоғини газетадан олмай, ошнамга тикилиб қолди.

— Сиз буларни ҳаммасини қандай қилиб билиб олдингиз, мистер Холмс?— деб сўради у.— Масалан, сиз менинг жисмоний меҳнат билан шуғулланганимни қаёқдан биласиз? Ҳа, дарҳақиқат, мен ўз фаолиятимни кemasоз дурадгорликдан бошлаганман.

— Буни қўлларингиз айтиб турибди, муҳтарам сэр. Унг қўлингиз чап қўлингиздан каттароқ. Сиз шу қўлингиз билан ишлаганингиз учун унинг мушаклари бақувватроқ бўлиб қолган.

— Бурнаки искашимни-чи? Франкмасонлигимни-чи?

— Франкмасонлигингизни пайқаш қийин эмас, чунки сиз жамиятингизнинг қатъий низомига амал қилмай

¹ Франкмасонлар (қисқартирилган шакли—масонлар)— қачонлардир бир қадар тараққийпарвар аҳамиятга эга бўлган яширин жамиятнинг аъзолари. Шерлок Холмс даврида бу жамиятга асосан майда дўкондорлар, фермерлар ва шу кабилар кира бошлаган эдилар.

ярим доира ва доира¹ тасвири бор илгакли тугма тақиб юрибсиз.

— Э, ҳа! Бу эсимга ҳам келмабди... Кўп ёзишга тўғри келганини қандай пайқадингиз?

— Илтираб кетган ўнг енгингиз билан чап енгингизнинг тирсаги атрофидаги тақир бўлиб қолган мовут яна нимадан гувоҳлик бера олиши мумкин?

— Хитойда бўлганимни-чи?

— Ўнг билагингизда кўриниб турган балиқча тасвири Хитойдагиша чекилган бўлиши мумкин. Мен татуировкаларни ўрганганман, улар ҳақида ҳатто мақолалар ҳам ёзганман. Балиқ тангачаларини нафис пуштиранг билан бўяш одати фақат Хитойгагина хос. Соатингизнинг занжиридаги Хитой тангасини кўрганамдан сўнг Хитойда бўлганингизга узил-кесил қаноат ҳосил қилдим.

Мистер Жебез Уилсон қаҳ-қаҳлаб кулиб юборди.

— Шунақа денг?!— деди у.— Мен аввалига сиз буларни аллақандай аломат йўллар билан топасиз шекилли, деб ўйлаган эдим, энди билсам, осонгина топаётган экансиз.

— Фикримча, Уотсон, бундай хулосага қандай йўл билан келганимни тушунтириб хато қилдим шекилли,— деди Холмс,— ўзингизга маълумки, «*Omne ignotum pro, magnifico*»², агар мен ростгўй бўлсам, камтарона шуҳратимга путур етадиганга ўхшайди... Эълонни топдингизми, мистер Уилсон?

— Топдим,— деб жавоб берди у йўғон, қизил бармоғини газета стунининг ўртасига нуқиб тураркан.— Мана у. Ҳамма иш шундан бошланди. Ўзингиз ўқиб кўринг, сэр.

Мен газетани олиб, ўқидим:

МАЛЛАЛАР УЮШМАСИ. Лебанонлик (АҚШ Пенсильвания) марҳум Иезекия Хопкинснинг васиятига биноан Уюшмага яна бир киши ишга олинадиган бўлди. Ҳафтасига муайян иш учун тўрт фунт стерлинг нақд маош берилади. Эс-ҳуши жойида, зеҳни ўткир, йигирма бир ёшдан кам бўлмаган ҳар бир малла тусли киши бу

¹ Ярим доира ва доира — масонлик белгилари. Илгари бу белгилари махфий эди, ammo ҳозирги масонлар қадимий низомни бузиб, бу белгиларни кўпинча жевакларни ва илгакли тугмаларига тақиб юрадилар.

² «Ҳамма номаълум нарсалар бизга ажойиб бўлиб кўринади» (лотинча).

ишга яроқли топилши мумкин. Уюшманинг Флит-стрит, Попс-коортдаги идорасига, душанба кунлари соат ўн бирда шахсан Дункан Россга мурожаат қилинсин.

— Жин урсин, бу нима дегани ўзи?— деб юбордим мен, ана шу ғалати эълонни икки бор ўқиб чиқарканман.

Холмс сассизгина кулди-да, креслода ўтирган жойида ғужанак бўлиб олди, бу унинг роса ҳузур қилаётганидан далолат бергучи эди.

— Чакана эълон эмас-а, нима дейсиз?— деди у.— Хўш, мистер Уилсон, ҳикоянгизни давом эттириб, бизга ўзингиз ҳақингизда, уйингиз ҳақида, бу эълон сизнинг ҳаётингизда қандай роль ўйнагани ҳақида гапириб беринг. Сиз эса, доктор, мумкин бўлса, бу қайси газета эканини, қачон чиққанини ёзиб қўйсангиз.

— «Эрталабки хроника». 1890 йил 27 апрелдаги сони. Роппа-роса икки ой бурун чиққан экан.

— Жуда соз. Давом эттиринг, мистер Уилсон.

— Илгари айтганимдек, мистер Шерлок Холмс,— деди Жебез Уилсон пешонасини артиб.— Сити яқинидаги Сэкс-Кобург-скверда кичкинагина бўнак кассам бор. Ишларим илгари ҳам унча яхши эмас эди, сўнгги икки йил давомида эса ундан келадиган даромад амал-тақал билан тирикчилик ўтказиб туришгагина етарди. Бир вақтлар икки ёрдамчим бор эди, ҳозир эса битта: унга ҳам ҳақ тўлашим оғир эди-ю, аммо у менинг ишимни ўрганиш имкониятига эга бўлиш учун ярим маош эвазига ишлашга рози бўлди.

— Ўша ҳимматли йигитчанинг оти нима?— деб сўради Шерлок Холмс.

— Номи Винсент Сполдинг, уни йигитча деб бўлмайди. Ёши нечадалигини айтиш қийин. Ундан эпчилроқ ёрдамчини топишим маҳол. Унинг менсиз ҳам куни ўтиб, икки баробар ортиқ пул топа олишини ҳам жуда яхши тушунаман. Модомики, у мамнун экан, унга ўз манфаатларимга путур етказадиган фикрларни уқтиришимнинг нима ҳожати бор?

— Дарҳақиқат, нима ҳожати бор? Назаримда, жуда омадингиз келган экан: сиз ёрдамчингизга унинг бажарадиган ишига бошқаларга қараганда икки баробар кам ҳақ тўларкансиз. Бизнинг давримизда бундай бетама хизматчилар камдан-кам учрайди.

— О, ёрдамчимнинг камчиликлари ҳам бор!— деди мистер Уилсон.— Сурат олишга бунақанги ишқибоз одамни ҳеч қачон учратмаган эдим. Иш вақтида ҳам

аппаратини шақиллатгани-шақиллатган, кейин эса худди қуён иннжа уриб кетгандек ертўлага шўнғийди-да, пластинкаларни дорига солиб очилтиради. Унинг катта нуқсони шу. Умуман эса чакки хизматчи эмас.

— У ҳозир ҳам хизматингизни қилиб турган бўлса керак?

— Ҳа, сэр. Ушаю амал-тақал қилиб овқат пишириб, уйни супуриб-сидириб турадиган ўн тўрт яшар қизалоқ, Бошқа ҳеч кимим йўқ, хотиним ўлиб кетган, болаларим ҳам йўқ. Учаловимиз тинчгина турмуш кечираётимиз, сэр, уйнинг чироғини ёқиб, ижара ҳақини тўлаб турамиз — кўрган-кечирганимиз шу... Бу эълон бизни йўлдан адаштирди,— деб гапини давом эттирди мистер Уилсон. — Бугун роппа-роса саккиз ҳафта бўлади Сполдинг қўлида шу газета билан идорамга кириб келганига.

«Қани энди мени ҳам худо малла қилиб яратган бўлса, мистер Уилсон».

«Нега?»— деб сўрадим мен.

«Мана,— деди,— Маллалар уюшмасида янги ўрин тайин қилинбди. Бу ўринни эгаллаган одам ҳазилакам даромадга эга бўлмайди. У ерда ишга кирмоқчи бўлган талабкорлардан кўра бўш ўринлар кўпроқ бўлса керак, васийлар ҳам пулларни нима қилишларини билмай ро-са бошлари қотаётгандир. Агар сочимнинг ранги ўзгариб қолганида борми, албатта ўша сердаромад ўринни эгаллардим».

«Маллалар уюшмаси нима дегани ўзи?»— деб сўрадим мен.

— Биласизми, мистер Холмс, мен юримсак эмасман, иш кетидан қувмайман, иш ўзи мени қидириб келадиган бўлгани учун, баъзан ҳафталаб остона ҳатлаб кўчага чиқмайман. Шунинг учун ҳам оламда бўлаётган ишлардан беҳабар қоламан, янгиликларни ҳамиша мароқ билан эшитаман...

«Сиз наҳотки Маллалар уюшмаси ҳақида ҳеч қачон эшитмаган бўлсангиз?»— деб сўради таажжуб билан Сполдинг кўзлари чақчайиб.

«Ҳеч қачон».

«Бу мени жуда ҳам таажжублантиради, чунки сиз ўша бўш ўринни эгаллашга ҳақ-ҳўқуқи бўлганлардан бирисиз-ку».

«Бу қанча даромад келтириши мумкин?»— деб сўрадим.

«Йилига икки юз фунт стерлингга яқин, ортиқ эмас, жуда ҳам енгил иш, бунинг устига айни вақтда ҳар қан-

дай бошқа иш билан ҳам бемалол шуғулланаверса бўлади».

Табийки, қулоқларимни динг қилдим. Чунки менинг муассасам сўнги вақтларда жуда оз даромад келтирмақда, йилига қўшимча икки юз фунт эса анча кунимга яраши мумкин эди.

«Бу Уюшма ҳақида билганларингизни айтиб беринг»,— дедим.

«Ўзингиз кўриб турибсизки,— деб жавоб берди Сполдинг менга эълонни кўрсатиб,— Маллалар уюшмасида бўш ўрин бор экан, мана бу адреси, тафсилотларини билмоқчи бўлсангиз шунга мурожаат қилишингиз мумкин. Билишимча, бу Уюшмага Иезекия Хопкинс деган америкалик бир довдир табиатли миллионер асос солган. Унинг ўзи қизғиш-малла тусли бўлиб, дунёдаги ҳамма маллаларга хайрихоҳ экан. У ўлаётганида ўз васийларига катта маблағ қолдириб, бу маблағни сочлари тўқ малла тусдаги одамларнинг қисматларини енгиллатишга ишлатишни васият қилган экан. Айтишларича, бу бахтиёр одамларга туппа-тузук маош тўлашармиш, улардан деярли ҳеч қандай иш талаб қилишмасмиш».

«Ахир малла одамлар миллион-миллион-ку,— дедим мен,— уларнинг ҳар бири ҳам бўш ўринни эгаллагиси келади».

«Сиз ўйлаганчалик кўп эмас, улар,— деб жавоб берди у.— Кўриб турибсизки, эълон фақат лондонликларга, шунда ҳам катта кишиларга қаратилган. Ўша америкалик Лондонда туғилиб, ёшлигини шу ерда ўтказган, ўзи туғилиб ўсган шаҳарга валинеъматлик қилмоқчи бўлган. Бундан ташқари, эшитишимга қараганда Маллалар уюшмасига сочлари оч-малларанг ёки тўқ-малларанг шахсларнинг мурожаат қилишлари фойдасиз — у ерда сочлари ёрқин, кўзни қамаштирадиган, қизғиш-малла тусдаги кишиларнигина ишга олишаркан. Агар сиз бу таклифдан фойдаланмоқчи бўлсангиз, мистер Уилсон, Маллалар уюшмасининг идорасига кириб борсангиз кифоя. Аммо бир неча юз фунт деб асосий машғулотингиздан алаҳсираб юришингизнинг маъноси бормикан?..»

Ўзларингиз кўриб турибсизларки, жентльменлар, менинг сочим ёрқин, сержило тусга эга бўлган тўқ-малларанг соч, маллалар рақобат қилиб қолганларида ҳам барибир мен бу бўш ўринни эгалласам керак, деб ўйлаган эдим. Винсент Сполдинг бу ишдан ҳар томонлама хабардор бўлганлиги учун менга катта ёрдам бериши мумкин эди, шунинг учун ҳам дарчаларни кечгача ёпиб

қўйиб, мени Уюшма биносига кузатиб боришини буюрдим. У бугун ишдан озод бўлганига жуда севиниб кетди. Биз идорани беркитиб, эълонда кўрсатилган адресга қараб жўнадик.

У ерда шундай бир томошани кўрдимки, мистер Холмс, бундай томошани энди сира ҳам кўролмасам керак. Шимолдан, жанубдан, шарқдан, ғарбдан кимнингки сочи сал-пал малла тусли бўлса, эълонни ўқибоқ Ситига ёприлиб келаверибди. Флит-стритда маллалар тирбанд бўлиб кетган. Попс-коорт эса апельсинфурушнинг ғалтак аравасига ўхшар эди. Мен ҳеч қачон Англияда шунча малла бордир, деб ўйламаган эдим. Бу ерда малларанг туснинг ҳамма турлари бор, похолранг, лимонранг, қизғишранг, ғиштранг, ирланд сеттерлари тусидаги, сафро тусидаги, лой тусидаги ранглар бор; аммо Сполдинг айтганидек, чинакам ёрқин, қизғиш-малларанг тусдаги бошлар бу ерда жуда оз эди, Шунга қарамай, бу ерга тўпланган оломонни кўриб, умидим пучга чиқай деб қолди. Сполдинг эса бўш келмади. Қандай эвини қилганини билмайман-у, у жон-жаҳди билан тиқилиб-суқилиб мени халойиқ орасидан олиб ўтди, биз идора зинапоyesi олдига етиб бордик. Одамлар турнақатор тизилиб зинапоядан чиқиб-тушиб турар эди; баъзилари умид-иштиёқ билан чиқиб боришар, баъзилари эса маъюслик билан тушиб келишар эди. Биз олдинга ёриб ўта-ўта тез орада идорага кириб бордик...

— Сиз жуда қизиқ дуч келиб қолибсиз!— деди Холмс, миждози хотирлаб олиш учун бир чимдим бурнаки искаб пндамай қоларкан.— Марҳамат, ҳикоянгизни давом эттиринг.

— Идорада иккита ёғоч стул билан оддийгина қарагай столдан бошқа ҳеч нарса йўқ, унда мендан ҳам маллароқ кичкина бир одам ўтирарди. У стол олдига келган номзодларнинг ҳар қайсиси билан бир-икки оғиз сўзлашиб, уларнинг ҳар қайсисидан қандай бўлмасин бир нуқсон топарди. Афтидан, бўш ўринни эгаллаш унча осон эмас эди. Бироқ биз ўз навбатимизда столга яқинлашиб борар эканмиз, кичкина одам мени бошқа номзодларга қараганда анчагина хушмуомалароқ қарши олиб, ичкарига кирган заҳотимизоқ биз билан холи гаплашиш учун эшикни ичкаридан беркитиб қўйди.

«Бу киши мистер Жебез Уилсон,— деди ёрдамчим.— У Уюшмадаги бўш ўринни эгалламоқчи эди».

«У бу ўринга жуда муносиб,— деб жавоб берди ҳа-

лиги одам.— Мен кўпдан бери бундай ажойиб сочни кўришга муяссар бўлмаган эдим!»

У бир қадам орқага ташлаб, бошини бир томонга қийшайтирди-да, сочларимга шу қадар узоқ тикилиб қолдики, мен жуда ўнғайсизландим. Кейин бирдан олдинга ташланиб қўлларимга ёпишди-да, қизгин табриклади.

«Мен ҳардамхаёллик қилсам инсофдан бўлмас,— деди у.— Бироқ ишонаманки, баъзи эҳтиёт чораларни кўрсам мени кечирасиз».

У иккала қўли билан сочимни чапгаллаб шундай тортдики, оғриқдан додлаб юбордим.

«Кўзларингиздан ёш чиқиб кетди,— деди у сочимни кўйиб юбориб.— Демак, ҳаммаси жойида. Кечирасиз, эҳтиёт бўлмасак бўлмайди. Чунки бизни икки марта парик кийиб келиб, яна бир марта сочини бўяб келиб алдашган. Сизга баъзиларнинг шундай виждонсизларча ишлатган ҳийлаи найрангларини айтиб беришим мумкинки, одамларга нисбатан нафратингиз ошиб кетади».

У дераза олдига бориб, бўш ўрин банд қилинганлигини қичқириб айтди. Пастдан оҳ-воҳ, ўкинч садолари эшитилди, халойиқ ҳар томонга тарқалиб кетди, тез орада бу атрофда мени ёллаётган ҳалиги одам билан икковимиздан бошқа малла қолмади.

«Менинг отим мистер Дункан Росс,— деди у,— мен ҳам саховатли валинеъматимиз қолдирган ўша фонддан нафақа оламан. Сиз уйланганмисиз, мистер Уилсон? Оилангиз борми?»

Мен бекфарзанд, сўққабош одам эканлигимни айтдим, Унинг чеҳрасида қайғу излари кўринди.

«Ё раббий!— деди у тундлик билан.— Ахир бу жуда ҳам жиддий тўсиқ-ку! Афсуслар бўлсинки, сиз уйланмаган экансиз! Фонд маллаларни боқиш учунгина эмас, уларнинг насл-насабини кўпайтириб, тарқатиш учун барпо қилинган эди. Афсус, бўйдоқ экансиз-да!»

Бу сўзларни эшитарканман, тарвузим қўлтиғимдан тушиб кетди, мистер Холмс, нега десангиз, мени олишмас экан, деб хавотирга тушиб қолдим: аммо у ўйлаб кўриб йўлини топишини айтди.

«Сиздан бошқа ҳар қандай одам бўлганда ҳам қоидадан чекинмасдик, аммо шундай сочи бор одамни қўллаб-қувватлаш мумкин. Янги вазифангизни қачондан эътиборан адо эта бошлашингиз мумкин?»

«Бу бир оз мушкулроқ, чунки мен бошқа бир муасасада бандман»,— дедим.

«Бунисидан ташвишланманг, мистер Уилсон!— деди

Винсент Сполдинг.— У ишни сизсиз ўзим ҳам эплейвраман».

«Бу ерда қайси соатларда банд бўламан?»—деб сўрадим мен.

«Ундан иккигача».

Бўнак кассаларида асосий иш кечқурунлари, айниқса, маош берилиши арафасида пайшанба, жума кунлари бўлади, шунинг учун унча-мунча пул ишласак чакки бўлмас, деган қарорга келдим. Қолаверса, ёрдамчим ишончли одам, керак бўлганда бемалол ўрнимда ишлайверади.

«Бу соатлар менга тўғри келади,— дедим.— Қандай маош тўлайсизлар ўзи?»

«Ҳафтасига тўрт фунт».

«Қиладиган ишим нимадан иборат бўлади?»

«Муайян ишдан иборат бўлади».

«Муайян иш деганингиз нима?»

«Иш вақтида сиз идорамизда ёки, ақалли, идорамиз жойлашган бинода бўлишингиз керак. Борди-ю, бирон марта иш вақтида кетиб қоларкансиз, бу хизматдан умрбод маҳрум бўласиз. Васият қилувчи айниқса шу моддага қаттиқ риоя қилишни талаб этган. Агар бирон марта иш вақтида идорамиздан чиқиб кетсангиз, талабларимизни бажармаган ҳисобланасиз».

«Агар гап кунига тўрт соат вақт ҳақида кетаётган бўлса, идорадан чиқиб кетишни хаёлимга ҳам келтирмайман»,— дедим.

«Шуни билиб қўйингки,— деб такрорлади мистер Дункан Росс,— биз кейин ҳеч қандай авф-ўтинчларингизга қулоқ солмаймиз. Ҳеч қандай касал, ҳеч қандай иш баҳона бўлолмайди. Хизмат вақтида идорада бўлишингиз шарт — бўлмаса хизматдан кетасиз».

«Ишим нимадан иборат бўлади?»

«Сиз «Британия қомуси»ни кўчириб ёзасиз. Биринчи томни — мана шу шкафта. Сиёҳ, патқалам, қоғоз билан босма қоғозни ўзингиз олиб келасиз: биз эса сизга стол билан стул берамиз. Эртадан иш бошлай оласизми?»

«Албатта», деб жавоб бердим.

«Ундай бўлса, хайр, мистер Жабез Уилсон. Шундай яхши ўринни эгаллашга муваффақ бўлганингиз билан сизни яна бир марта табриклашга рухсат этинг».

У менга бош силкиди. Хонадан чиқиб, омадим келганидан қувонганча ёрдамчим билан уйга қараб жўнадим. Мен бу ҳодиса ҳақида кун-узукун ўйладим, кечга бориб ҳафсалам пир бўлаёзди, чунки миямга, бу ишларнинг

хаммаси шунчаки бир қаллоблик бўлса керак, деган фикр келди, аммо бу тadbирдан мақсад нима эканлигини ўйлай-ўйлай сира тушунолмадим. Шундай васиятно-манинг борлигига, «Британия қомуси»ни кўчириб ёзишга одамлар шу қадар кўп пул тўлашга рози эканликларига ақл бовар қилмасди. Винсент Сполдинг жон-жаҳди билан менга далда беришга уринарди, аммо мен ётаётганимда бу ишдан воз кечишга қатъий қарор қилдим. Бироқ эрталаб миямга, ҳар эҳтимолга қарши у ерга бир бориб кўрай-чи, деган фикр келди. Бир пеннига¹ сиёҳ сотиб олиб, ғоз пати билан етти тахта катта қоғозни кўтариб Попс-коортга жўнадим. Таажжубки, у ерда ҳамма ишлар жойида эди. Жуда севииниб кетдим. Стол ишлашим учун тайёр қилиб қўйилган, мистер Дункан Росс мени кутиб турган экан. У менга «А» ҳарфидан бошлашни буюриб чиқиб кетди, аммо вақт-вақти билан идорага қайтиб кириб, ишлаётган-ишламаётганимдан хабар олиб турарди. Соат иккида у мен билан хайрлашаркан, шунча кўп кўчириб ёзганимни мақтади-да, орқамдан идоранинг эшигини беркитиб олди.

Кунлар шу йўсинда ўтаверди, мистер Холмс. Шанба куни хўжайиним столга бир ҳафталик ҳақим — тўртта олтин соверенни² олиб келиб қўйди. Иккинчи ҳафта ҳам шундай ўтди, учинчи ҳафта ҳам. Мен у ерга ҳар куни роппа-роса ўнда бориб, роппа-роса иккида қайтардим. Бора-бора мистер Дункан Росс идорага фақат эрталаблари кирадиган, кейинроқ эса мутлақо кирмайдиган бўлиб қолди. Шунга қарамай, табиий, мен хонадан бир дақиқага ҳам чиқишга журъат қилолмасдим. Чунки унинг келмаслигига амин эмасдим, шундай фойдали ишдан ажралиб қолишдан қўрқардим ҳам.

Саккиз ҳафта ўтди; мен Аббатлар, Артиллерия, Архитектура, Аттика ҳақидаги мақолаларни кўчириб бўлиб, тез орада «Б» ҳарфига ўтаман, деб умид қилган эдим. Анча-мунча қоғоз сарф қилган эдим, кўчириб ёзганларим рафга аранг сиғарди. Аммо ишим бирдан адоий тамом бўлди-қолди.

— Тамом бўлди-қолди?

— Ҳа, сэр. Бугун эрталаб. Одатдагидек, соат ўнда ишга борсам, эшик қулфлоглиқ, унга бир парча картон қоқиб қўйилибди. Мана у, ўзингиз ўқиб кўринг.

У бизга қўйин дафтарчанинг бир варағича келадиган картон узатди. Картонда қуйидаги сўзлар ёзилган эди:

¹ Пенни — чақа пул (тўрт тийин миқдорида).

² Соверен — олтин танга (ўн сўм миқдорида).

МАЛЛАЛАР УЮШМАСИ 1890 ЙИЛ, 9 ОКТЯБРДА ТАРҚАТИБ ЮБОРИЛДИ

Шерлок Холмс икковимиз бу қисқа ёзувга ҳам, Жебез Уилсоннинг маънос қиёфасига ҳам узоқ тикилиб ўтирдик; ниҳоят, ўзимизни тиёлмай қаҳ-қаҳлаб юбордик.

— Бунинг ҳеч куладиган жойи йўқ!— дея қичқириб ўрнидан сапчиб турган мижозимиз қизғиш сочларининг тагларигача қизариб кетди.— Агар сиз ёрдам бериш ўрнига мендан кулмоқчи бўлсангиз, ёрдам сўраб бошқа одамга мурожаат қиламан.

— Йўқ, йўқ!— деб хитоб қилди Холмс, уни яна креслога ўтқазаркан.— Сизнинг ишингиздан ўла қолсам ҳам воз кечмайман. Бу ишнинг янгилигидан дилим баҳра олади. Аммо унинг, мени кечирасиз, ҳар қалай, қандайдир аломат жиҳати бор... Эшикка қоқиб қўйилган бу ёзувни топганингиздан кейин нима чора кўрдингиз?

— Ҳанг-манг бўлиб қолдим, сэр. Нима қилишимни билмадим. Қўшни идораларнинг ҳаммасига кириб чиқдим, лекин у ердагиларнинг биронтаси ҳам ҳеч нарса билмас экан. Ниҳоят пастки қаватда яшайдиган уй эгасининг олдига кириб, Маллалар уюшмасига нима бўлганини билмайсизми, деб сўрадим. У, бунақа ташкилотни сира ҳам эшитмаганман, деб жавоб берди. Шундан кейин ундан, мистер Дункан Росс ким бўлади, деб сўрадим. У, бу исми биринчи эшитишим, деб жавоб берди.

«Мен тўртинчи рақамли квартирангизни ижарага олган жентльменни айтялман»,— дедим.

«Маллани айтяпсизми?»

«Ҳа».

«Унинг оти Уильям Моррис. У юрист, жойимни вақтинча ижарага олган эди — унинг доимий идораси ремонт қилинаётган экан. Кеча кўчиб кетди».

«Уни қаердан топса бўлади?»

«Доимий идорасидан. Адресини ташлаб кетган. Мана: «Кинг-Эдуард-стрит, 17, авлиё Павел жомесининг яқинида».

Мен ўша адресга қидириб бордим, мистер Холмс, у ер ёғоч оёқ устахонаси экан; у ердагиларнинг биронтаси ҳам ҳеч қачон на мистер Уильям Морриснинг номини, на мистер Дункан Росснинг номини эшитган экан.

— Шундан кейин нима қилдингиз?— деб сўради Холмс.

— Кейин Сэкс-Кобург-скверга, уйимга қайтиб келдим, ёрдамчим билан маслаҳатлашдим. У менга ҳеч

қандай ёрдам беролмади. У, кутиб тура туринг-чи, почта орқали бирон хабар беришар, деди. Менга бу тўғри келмайди, мистер Холмс. Мен шундай ажойиб жойни осонликча қўлдан бериб қўймоқчи эмасман. Сизнинг мушкул аҳволга тушиб қолган камбағал одамлардан ўз маслаҳатингизни аямаслигингизни эшитиб юрардим, шунинг учун тўппа-тўғри олдингизга келавердим.

— Тўғри қилгансиз,— деди Холмс.— Сиз айтган ҳодиса — ажойиб ҳодиса, мен у билан шуғулланиш имкониятига эга бўлгандан бахтиёрман. Сўзларингизни эшитиб шундай хулосага келдимки, бу иш биринчи қарашда туюлиши мумкин бўлганидан кўра жиддийроқ.

— Ҳа, ҳазилакам иш эмас!— деди мистер Жабез Уилсон.— Мен ҳафтасига тушиб турган мўмайгина тўрт фунтдан маҳрум бўлдим.

— Шахсан сизнинг тўғрингизда гапирадиган бўлсак,— деди Холмс,— бу ғайри оддий Уюшмадан нолишингиз ўринсиз. Аксинча, фаҳмлашимча, сиз у туфайли ўттиз фунтча бойлик орттирибсиз, бундан ташқари «А» ҳарфидан бошланадиган нарсалар ҳақида чуқур билим орттирганингизни айтмаса ҳам бўлади.

— Тўғри, дарҳақиқат шундай, сэр. Аммо мен уларни қидириб топмоқчи эдим, уларнинг кимлигини, агар бу қилмишларини ҳазил деб билса, нега мен билан шу тариқа ҳазиллашганликларини билмоқчи эдим. Бу эрмак уларга жуда қимматга тушди: улар ўттиз икки фунтларидан ажрадилар.

— Биз буларнинг ҳаммасини аниқлашга уриниб кўрамыз. Аммо аввал сизга бир неча савол беришга рухсат этсангиз, мистер Уилсон. Уша эълонни кўрсатган ёрдамчингиз сизда қачондан бери хизмат қилади?

— Уша вақтда бир ойча бўлиб қолган эди.

— Сиз уни қаердан топган эдингиз?

— У менинг олдимга газетада эълон берганимдан кейин келган эди.

— Эълонингизни ўқиб, ўшанинг ўзигина келганмиди?

— Йўқ, ўнтача одам келди.

— Нима учун ўшанинг ўзинигина олдингиз?

— Қарасам чаққонроқ, ҳақни ҳам кам оладиган.

— Ярим маош олиб ишлашга рози бўлганига учдингизми?

— Ҳа.

— Уша Винсент Сполдинг деганингизнинг қиёфаси қанақа?

— Кичик жуссали, гўлабир, серҳаракат. Ўттизга бориб қолган бўлса ҳам иягида биронта тук йўқ. Пешонасида кислота куйдирган оппоқ доғ бор.

Холмс қаддини ростлади. У жуда ҳаяжонланган эди.

— Ўзим ҳам шундайди деб ўйлаган эдим!— деди у.— Унинг қулоқларидаги зирак тақадиган тешикларга кўзингиз тушмадими?

— Кўрганман, сэр. У менга, қулоғимни болалигимда аллақандай лўли хотин тешган, деб тушунтирди.

— Ҳм!— деб қўйди Холмс ва чуқур ўй сурганча ўзини креслонинг суянчиғига ташлади.— У ҳали ҳам сизникидами?

— Ҳа, албатта, сэр, уни ҳозиргина кўрдим.

— Уйда йўқлигингизда у ишларингизни дуруст эп-лаб турадими?

— Нолисам бўлмас, сэр. Зотан, эрталаблари бўнак кассамда деярли ҳеч қандай иш бўлмайди.

— Бас, мистер Уилсон. Бир-икки кундан кейин бу воқеа тўғрисидаги фикримни сизга бажону дил хабар қиламан. Бугун шанба... Умид қиламанки, душанба кунни биз ҳамма гапдан воқиф бўлсак керак.

— Хўш, Уотсон,— деди Холмс мижозимиз кетгач,— сиз буларни нима деб ўйлайсиз?

— Ҳеч нарса деб ўйлаётганим йўқ,— деб рўй-рост жавоб бердим мен.— Бу иш менга ғоятда сирли туюлаётибди.

— Таомил чуқиб, — деди Холмс,— ҳодиса қанчаки ғалати бўлса, унинг сирли томонлари шу қадар кам бўлади. Оломон орасидан оддий қиёфали одамни топиш нечоғли қийин бўлса, оддийгина жиноятларни аниқлаш ҳам шу қадар мушкул. Аммо бу ҳодисани мумкин қадар тезроқ бартараф қилиш керак.

— Хўш, энди нима қилмоқчисиз?— деб сўрадим.

— Чекмоқчиман,— деб жавоб берди у.— Бу уч марта трубка чеккунча ўйлаб, мағзини чақса бўладиган масала, шунинг учун мени ўн минутча гапга солмай турсангиз.

У озгин тиззаларини йиғиштириб қирғий бурнига яқин олиб борганча креслода гўжанак бўлиб олди ва кўзларини юмиб, аллақандай ғалати бир қушнинг тумшуғига ўхшаган қора сопол трубкасини тишлаган кўйи узоқ ўтирди. Мен уни, ухлаб қолди, деб ўйлаб ўзим ҳам мизғий бошлаган эдимки, қатъий бир қарорга келган одамдек ўрнидан сакраб турди-да, трубкасини каминга қўйди.

— Сарасате! бугун Сент-Жемс-холлда чалади,— деди у.— Сиз бунга нима дейсиз, Уотсон? Беморларингиз бир неча соатгина сизсиз тура олишармикан?

— Бугун бўшман. Ишим унча кўп вақтни олмайди.

— Ундай бўлса, шляпангизни кийинг, кетдик. Мен аввал Ситига боришим керак. Йўл-йўлакай бирон жойда овқатланармиз.

Биз метрода Олдерсгэтгача бориб, у ердан эрталаб эшитган воқеаларимиз юз берган Сэкс-Кобург-скверга яёв жўнадик.

Сэкс-Кобург-сквер оқсуякларга хосроқ, ғарибгина хилват бир майдонча. Тўрт қатор кир-ифлос икки қаватли гишт уйларнинг деразалари ўт-алаф босган кичкинагина боғчага қараган, боғчанинг ўртасида бир неча туп ирвоққина лавр буталари қурум босган ҳаво билан курашиб жон талашиб ётибди. Зарҳал юритилган учта шар ва муюшга осилган оқ ҳарфлар билан «Жебез Уилсон», деб ёзилган жигарранг лавҳа малла миждозимизнинг муассасаси шу ерда эканлигини билдириб турарди.

Шерлок Холмс эшик олдида тўхтаб, юминқираган миждозимлар орасидан чақноқ кўзларини унга тикди. Кейин кўчадан аста юриб бориб, уйларни диққат билан кўздан кечирганча яна муюшга қайтиб келди. Бўнак кассасининг олдида ҳассаси билан тошкўчани уч марта қаттиқ уриб кўрди, сўнгра эшикка яқин бориб, уни тақиллатди. Эшикни шу ондаёқ соқол-мўйлови қиртишлаб олинган чаққон йигит очди-да, бизни ичкарига таклиф қилди.

— Ташаккур,— деди Холмс.— Мен фақат Стрэндга қандай борса бўлади, деб сўрамоқчи эдим.

— Учинчи кўчага борганда ўннга буриласиз, кейин тўртинчи кўчага борганда чапга,— деб дарҳол жавоб берди мистер Уилсоннинг ёрдамчиси ва эшикни тақ этиб ёпди.

— Эпчил йигит экан!— деб қўйди Холмс биз яна кўча бўйлаб борарканмиз.— Менинча, у эпчилликда Лондон бўйинча тўртинчи ўринда турса керак, довьюракликда эса учинчи ўринда бўлса ҳам ажаб эмас. Унинг тўғри-сида унча-мунча маълумотлар бор.

— Назаримда, — дедим мен,— мистер Уилсоннинг ёрдамчиси Маллалар уюшмасида ҳазилакам роль ўйна-

1 Сарасате (1844—1908) — машҳур испан скрипкачиси ва композитори.

маса керак. Амнинманки, сиз ундан йўлни фақат ўзини кўриш учунгина сўрадингиз.

— Ўзини эмас.

— Нимани бўлмаса?

— Тиззаларини.

— Хўш, тиззаларида нимани кўрдингиз?

— Кутган нарсамни кўрдим.

— Кўча тошларини нимага уриб кўрдингиз?

— Муҳтарам доктор, ҳозир гап сотишнинг фурсати эмас, кузатиш керак. Биз — душман қароргоҳидаги ай-ғоқчилармиз. Биз Сэкс-Кобург-скверда баъзи бир нарсаларни билиб олишга муваффақ бўлдик. Энди уларга нариги томондан келиб туташадиган кўчаларни кўздан кечириб чиқамиз.

Сэкс-Кобург-сквер билан муюшдан бурилганимиздан кейинги манзара орасида ер билан осмонча фарқ бор эди. Муюшдан бурилгач, шаҳарнинг Ситини шимол ва ғарб билан боғлаб турадиган асосий қон томирларидан бири ўтар эди. Бу катта кўча бошдан-оёқ икки оқим ҳосил қилиб ўннга ва сўлга қатнаб турган экипажлар билан тўлган, йўлкаларда эса ғуж-ғуж ўткинчилар, қатор-қатор ажойиб магазинлар ва ҳашаматли маҳкамаларга қараб худди шу уйларнинг орқасида нақадар ғариб кимсасиз майдон борлигини тасаввур қилиш маҳол эди.

— Ижозат беринг, тўйиб томоша қилиб олай,— деди Холмс муюшда тўхтаб, ҳар бир уйни бирма-бир диққат билан кўздан кечираркан.— Биноларнинг қай тартибда жойлашганини эслаб қолмоқчиман. Лондонни ўрганишга жуда ишқибозман... Аввал Мортимернинг тамаки магазини, кейин газета дўкони, унинг ёнида шаҳар ва шаҳар атрофи банкининг Кобург бўлими, сўнгра вегетарианлар¹ ресторани, ундан кейин Мак-Ферленнинг карета депоси. Ундан уёғида нариги квартал бошланади... Хўп, доктор, ишимиз тамом бўлди ҳисоб. Энди бир оз кўнгилхушлик қилсак ҳам бўлади: бутерброд еб, бир чинни оёқдан қаҳва ичамизу ҳузур-ҳаловат, ором, дилрабо куйлар салтанатига равона бўламиз, у ерда малла мижозлар бошимизни қотириб ғашимизга тегмайди.

Дўстим музикани эҳтирос билан севар, у истеъдодли созандагина эмас, туппа-тузуккина композитор ҳам эди. Бутун кеча давомида ингичка узун бармоқларини музи-

¹ Вегетарианлар — эт емаслар.

ка оҳангига монанд аста-аста қимирлатганча креслода яйраб ўтирди. Унинг табассум қалққан чеҳраси, нам-хуш хумор кўзлари изтопар Холмсни, ўғри-муттаҳамларнинг кушандаси, шафқатсиз, айёр Холмсни ҳеч эслагмас эди. Ажойиб характери икки нарсадан таркиб топган эди. Унинг пухталиги ҳамда кишини лол қолдирадиган ўткир зеҳни бу киши фазилатининг асосини ташкил этадиган шоирона ўйчанлиги билан курашда туғилган бўлса керак, деб ўйлардим ўқтин-ўқтин. Ҳар доим тамоман ҳолдан тойганига ҳам қарамай ғайрат билан ишга киришиб кета оларди. Унинг кечқурунлари ўз навозишлари ва ноталарига нечоғли хотиржамлик билан берилиб кетишини яхши билардим. Аммо ишқибозлик эҳтироси уни бирдан чулғаб олиб, ўзига хос бўлган ёрқин тафаккур кучи савқи табиий даражасига етиб борар, унинг услубидан беҳабар одамлар, қаршимизда оддий бир одам эмас, аллақандай ғайритабiiй бир жондор турибди, деб ўйлай бошлар эдилар. Сент-Жемс-холлда кузатиб ўтирарканман, Холмснинг музикага нақадар берилиб кетганини кўриб, у изига тушган одамларнинг омон қолмасликларини сездим.

— Сиз, доктор, уйга кетмоқчидирсиз,— деди у концерт тамом бўлгач.

— Уйга кетаман, албатта.

— Менинг яна бир ишим бор, бу уч-тўрт соат вақтимни олади. Кобург-сквердаги ҳодиса — жуда жиддий нарса.

— Жуда жиддий денг?

— У ерда катта жиноятга тайёрлик кўрилмоқда. Мен ишонч билан айтаманки, биз унинг олдини олиб қоламиз. Аммо бугун шанба бўлгани сабабли иш анча мушкуллашади. Кечаси менга ёрдамнингиз керак бўлиб қолиши мумкин.

— Соат нечада?

— Соат ўнлардан кейин.

— Роппа-роса ўнда Бейкер-стритда бўламан.

— Жуда соз. Билиб қўйинг, доктор, бу ниҳоятда хатарли иш. Чўнтагингизга револьверингизни солиб олинг.

У менга қўл силкиб, кескин бурилди-да, бир лаҳзада халойиқ орасига кириб ғойиб бўлди.

Мен ўзимни бошқалардан кўра аҳмоқроқ деб ҳисобламайман-у, аммо қачон Шерлок Холмс билан тўқнаш келиб қолсам, зеҳнимнинг пастлигини тан олиб қийналиб кетаман. Ахир, мана, мен ҳам у нимани эшитган бўлса шуни эшитдим, у нимани кўрган бўлса, мен

ҳам шуни кўрдим, бироқ гапига қараганда у бўлиб ўтган воқеанигина эмас, энди содир бўладиганигача тушуниб, пайқаб турибди, менга эса бу иш ҳамон дудмал, бир тутуриқсиз нарсага ўхшаб туюлмоқда.

Уйга қайтаётиб, йўл бўйи «Британия қомуси»ни кўчирган ўша малла котибнинг ғалати ҳикоясини ҳам, Секс-Кобург-скверга борганимизни ҳам, хайрлашаётганимизда Холмс айтган ваҳимали сўзларни ҳам яна бир бор эсладим. Бу тунги сафар нимани билдиради ва нима учун қуролланиб боришим керак? Биз у билан қачон борамиз ва нима ишлар қиламиз? Холмс менга бундай касса эгасининг кўса ёрдамчиси катта жиноятларга қодир, ғоятда хавфли одам эканини шама қилиб қўйди.

Бу жумбоқни ечиш учун роса бош қотирдим, аммо ҳеч бир иш чиқаролмадим, кечасигача сабр қилишга қарор қилдим, ҳамма гап ўшанда аён бўлади.

Тўққиздан чорак ошганда уйдан чиқдим. Гайд-парк ва Оксфорд-стритдан ўтиб, Бейкер-стритга чиқдим. Эшик олдида иккита кэб¹ турарди, даҳлизга кирарканман, ғала-ғовур товушларни эшитдим. Холмснинг ҳузурда икки одам бор экан. Холмс улар билан қуюқ суҳбатлашмоқда. Улардан бирини танирдим — бу полициянинг расмий агенти Питер Жонс. Иккинчиси эса ялтироқ цилиндр, ғоятда бежирим фрак кийган озғин, новча, бадқовоқ одам эди.

— Ҳа, ана, жамоат жам бўлди! — деди Холмс матросча курткасининг тугмаларини қадаб, рафдан вазмин сопли овчилар қамчисини оларкан. — Уотсон, сиз Скотленд-Ярдда ишлайдиган мистер Жонс билан таниш бўлсангиз керак? Рухсат этинг, сизни мистер Мерриуэзерга таништирай. Мистер Мерриуэзер ҳам бизнинг тунги саргузаштимизда иштирок этади.

— Кўриб турибсизки, доктор, биз мистер Холмс билан яна бирга овга чиқаётибмиз, — деди Жонс одатдагидек сиполик билан. — Дўстимиз бебаҳо одам. Аммо овнинг энг бошида йиртқични таъқиб қилиши учун унга қари тозининг ёрдами керак.

— Йиртқични эмас, ўрдак отиб юрмасак ҳали, деб кўрқаман, — деди тундлик билан мистер Мерриуэзер.

— Мистер Холмсга бемалол орқа қилишингиз мумкин, сэр, — деб қўйди ҳамият билан полиция агенти. — Унинг яхши кўрган услублари бор. Улар, рухсатингиз билан қайд этсам, бир оз мавҳум ва хаёлийроқ, лекин,

¹ Кэб — одам ташийдиган бир отли экипаж.

ҳар қалай, жуда яхши натижалар беради. Эътироф этиш керак, у ҳақ бўлиб чиқиб, расмий полиция эса янглишган ҳоллар ҳам бўлган.

— Модомики, сиз шундай деяётган экансиз, мистер Жонс, демак ҳаммаси жойида бўлади,— деди такаллуф билан нотаниш одам.— Лекин, ҳар қалай, ростини айтсам, бугун одатдаги роббер ўйнашдан маҳрум бўлаётганимга ачинаётиман. Бу йигирма етти йил давомида мен карта ўйнамай ўтказадиган биринчи шанба оқшоми бўлади.

— Бугунги ўйиндаги дов сизнинг карта ўйинингиздаги довдан каттароқ, ўйиннинг ўзи ҳам қизиқроқ бўлади,— деди Шерлок Холмс.— Сиз тикадиган дов, мистер Мерриуэзер, ўттиз икки минг фунт стерлингга тенг келади. Сизнинг довингиз эса, Жонс, аллақачонлардан бери тўтиб олиш умидида юрган одамингиз.

— Жон Клей—қотил, ўғри, қулфбузар, фирибгар,— деди Жонс.— У ҳали ёш, мистер Мерриуэзер, аммо мамлакат бўйича энг моҳир ўғри: мен ҳаммадан кўра ҳам ўшанинг қўлларига жон-жон деб кишан урардим. Жон Клей деган бу йигит ажойиб одам. Унинг бобоси герцог эди, ўзи бўлса Итон ва Оксфордда¹ ўқиган. Қўли қанчалик моҳир бўлса, мияси шунчалик ўткир, гарчанд биз унинг изига ҳар бир қадамда дуч келаётган бўлсак ҳам, у ҳамон тутқич бермайди. Бу ҳафтада у Шотландияда бирон кимсанинг бор-йўғини ўмариб келса, кейинги ҳафтада Корнваллисда етимхона қуриш учун пул йиғишга киришади. Неча йиллардан бери унино изидан қуваману, лекин ҳалигача ўзини кўрган эмасман.

— Бугун кечаси уни сизга таништиришга муяссар бўламан. Мен ҳам икки марта мистер Жон Клейнинг жасоратига тўқнаш келганман, сизнинг у мамлакат бўйича энг моҳир ўғри, деган фикрингизга батамом қўшиламан... Соат ўндан ошиб қолди. Йўлга тушсак ҳам бўлар. Сизлар икковларингиз биринчи кэбда жўнанглар, Уотсон билан биз иккинчисида жўнаймиз.

Шерлок Холмс узоқ чўзилган сафаримиз давомида унча очилиб гапирмади: у ўзини орқага ташлаб ўтирганча бугун концертда эшитган куйларини хиргойи қиларди. Биз газ фонуслар билан ёритилган сон-сапоқсиз эгри-бугри кўчалардан юра-юра, ниҳоят Фаррингдон-стритга етиб бордик.

¹ Итон ва Оксфордда зодагонлар ўқийдиган ўқув юртлари жойлашган.

— Энди жуда яқинлашиб қолдик,— деди ошнам.— Анави Мерриуэзер-банк директори, бу ишдан шахсан манфаатдор. Бизга Жонс ҳам иш бериб қолади. У маъқул йигит, ўзининг ихтисосига сира уқуви йўқ. Аммо бирдан-бир яхши фазилати бор: худди бульдог итдек довюрак, худди қисқичбақадек ёпишқоқ. Битта-яримта панжасига тушиб қолгудек бўлса, асло қўйиб юбормайди... Етиб келдик. Мана улар.

Биз яна эрталаб кўрган ўша гавжум ва ғала-ғовур кўчамизга келиб тўхтадик. Извошчининг ҳақини тўлаб, мистер Мерриуэзернинг орқасидан қандайдир тор йўлакка кириб бордик ва у ёнбошдаги эшикчани очиши билан ўзимизни дарҳол ичкарига олдик. Эшикча ортида жуда қисқа бошқа йўлак бор экан. Йўлакнинг охирида вазмин темир эшик кўриниб турарди. Бу эшикни очиб айланма зинапоянинг гиштин босқичларидан пастга тушдик ва яна боягидек ҳайбатли бир эшикка яқинлашдик. Мистер Мерриуэзер тўхтаб фонарни ёқди-да, бизни зах ҳиди анқиб турган қоронғи йўлакдан бошлаб кетди. Биз яна бир эшикдан ўтиб саватлар ва оғир-оғир яшиклар қалаб қўйилган ғор ёки ертўлага ўхшаган кенгина жойга кириб бордик.

— Бу ерга юқоридан тушиш жуда қийин,— деб қўйди Холмс, фонарни кўтариб шифтни кўздан кечираркан.

— Пастдан кириш ҳам қийин,— деди мистер Мерриуэзер ерга ётқизилган тахта тошларни ҳассаси билан уриб кўриб.— Жин урсин, худди таги бўшдек гумбурлайди-я!— деб хитоб қилди у ҳайрат билан.

— Мен сиздан шовқин солмаслигингизни илтимос қилишга мажбурман,— деди жаҳл билан Холмс.— Сизнинг касрингиздан бутун режа пучга чиқиши мумкин. Марҳамат қилиб, мана бу яшиклардан бирига ўтирсангиз-да, бизга халал бермасангиз.

Басавлат мистер Мерриуэзер малол келмагандек саватга бориб ўтирди. Холмс эса чўккалаб фонарь ва лупа ёрдамида тошларнинг ораллиғидаги тирқишларни синчиклаб текшира бошлади. Бир неча секунддан сўнг текширишларининг натижасидан мамнун бўлиб, ўрнидан турди-да, лупани чўнтагига солиб қўйди.

— Ҳали камида бир соат вақтимиз бор,— деб қўйди у,— чунки улар муҳтарам бўнак касса эгаси уйқуга кетмагунча ишга киришишлари маҳол. Хўжайин уйқуга кетгач эса улар бир дақиқа фурсатни ҳам қўлдан беришмайди, негаки, ишни қанчалик тез тугатишса, қошиб қолишлари учун шунча кўп вақт қолади. Биз ҳозир,

доктор,— шубҳасиз, ўзингиз ҳам аллақачон пайқаган бўлсангиз керак,— Лондондаги энг бой банклардан бирига қарашли бўлимнинг омборида турибмиз. Мистер Мерриуэзер — банк бошқармасининг раиси: у ғоятда довюррак жинойтчиларнинг хусусан ҳозирги вақтда бу омборга алоҳида диққат-эътибор билан қарашларига нима мажбур қилаётганини бизга тушунтириб беради.

— Биз бу ерда Франциядан олиб келинган олтинларни сақламоқдамиз,— деди пичирлаб директор.— Бизни, бу олтинни ўғирлаш учун уриниб кўришади, деб бир неча бор огоҳлантиришган.

— Франциядан олиб келинган олтинларни, дедингизми?

— Ҳа. Бир неча ой муқаддам бизга ошиқча маблағ даркор бўлиб қолди. Биз Франция банкидан ўттиз минг наполеондор¹ қарз олдик. Бу пулларнинг ҳали таҳини ҳам бузмаганмиз, уларнинг ҳамон омборимизда тургани кейинчалик ҳаммага маълум бўлиб кетди. Мен ўтирган саватда икки минг наполеондор бор, улар қават-қават зар қоғоз орасига терилган. Банкнинг бир бўлимида ҳозирги вақтда биз сақлаётганчалик миқдордаги олтин камдан-кам сақланади, бу нарса директорларни ташвишлантирмоқда.

— Ташвишланишга тўла асослари бор, — деб қўйди Холмс.— Хўп, энди тайёрлансак ҳам бўлар. Уйлайманки, бирор соат ичида ҳамма иш тамом бўлса керак. Бу фонарни, мистер Мерриуэзер, бирон қора нарса билан тўсишга тўғри келади...

— Қоронғида ўтираемизми?

— Қўрқаманки, шундай қилишга тўғри келади. Мен одатдаги робберингизни ўйнаёлмай қолманг, деб карта ола келганман, чунки биз тўрт кишимиз. Аммо кўриб турибманки, душман жуда жиддий тайёрланганга ўхшайди, чироқни очиқ қолдириш хатарли бўлар эди. Бундан ташқари, бир-биримиз билан жойларимизни алмаштиришимиз керак. Улар довюррак одамлар, гарчанд биз уларга қўққисдан ҳужум қилсак-да, агар эҳтиёт бўлмасак, улар бизга шикаст етказишлари мумкин. Мен ма-на бу саватнинг орқасида тураман, сиз анавиларнинг орқасига яширининг. Мен чироқни талончиларга тўғрилашим биланоқ уларни шартта ушланг. Агар ўқ отишса, Уотсон, уларга тап тортмасдан ўқ узинг.

Мен ўқланган револьверимни ёғоч яшик қопқоғига

¹ Наполеондор — Франция олтин пуллари.

қўйдим-да, яшик орқасига ўтиб биқиндим. Холмс фонарь эшикчасини ёпди, биз зимзиё қоронғида қолдик. Қизиган металл ҳиди бизга фонарь ўчирилмаганлегини, чироқ истаган дафъада ярқ этиб кетиши мумкинлигини эслатиб турарди. Сабр билан кутишдан сергакланган асабларим қўққисдан ҳаммаёқни чулғаган бу зулматдан, зах ертўланинг совуқ нафасидан қақшаётган эди.

— Уларнинг қочиб чиқиб кетишлари учун фақат бир йўл бор — изларига қайтиб, уй орқали Сэкс-Кобургскверга чиқишлари мумкин, — дея шивирлаб қўйди Холмс. — Ишонамизки, илтимосимни бажо келтирган бўлсангиз керак, Жонс?

— Инспектор билан икки офицер уларни кўча эшик олдида кутиб турибди.

— Демак биз ҳамма телик-тешикларни беркитибмиз. Энди чурқ этмай кутишимиз керак, холос.

Вақт шу қадар имиллаб ўтардики! Аслида атиги биру чорак соат вақт ўтган бўлса-да, назаримда тун ниҳоясига етиб тепада тонг отаётгандек туюлди. Қимир этгани қўрққанимдан оёқларим увишиб толиб кетди, асабларим таранг эди. Бирдан пастда ғира-шира шуъла кўриб қолдим.

Дастлаб бу ердаги тошлардан бирини ёритиб турган ғира-шира учқун эди. Ҳадемай учқун сарғиш шуълага айланди. Кейин ҳеч қандай шовқинсиз туйнук очилди, ёруғ бўлиб турган бўшлиқнинг ўртасида хотинларникига ўхшаган оппоқ қўл кўриниб, қандайдир буюмни пайпаслаётгандек бўлди. Бармоқлари қимирлаётган бу қўл бир минутча пастда очилган туйнукдан чиқиб турди. Сўнгра қандай қўққисдан пайдо бўлган бўлса, шундай тез ғойиб бўлди, яна ҳаммаёқни қоронғилик чулғади, фақат икки тош орасидаги торгина тирқишдан хирагина ёруғ чиқиб турарди.

Бироқ, бир дафъадан кейин сербар оқ тошлардан бири ғичирлаганча ағдарилиб тушди-да, унинг ўрнида чорқирра чуқур ўра пайдо бўлиб, ундан ярқ этиб, фонарь ёруғи тушди. Ўра устида соқол-мўйлови қиртишлаб олинган йигитча кўринди; номаълум одам ҳар томонга синчиклаб кўз югуртирди: икки қўли ўра лабига ёпишди, ўрадан елкаси кўринди, кейин бутун гавдаси кўтарилди, тиззасини ерга тиради. Бир лаҳзадан сўнг нотаниш одам тамоман буёққа чиқиб, энди ўртоғини тортиб олмоқда эди. Ўртоғи ҳам ўзига ўхшаган кичкина ва чаққон, оқ юзли, жингалак қизғиш-малла сочли эди.

— Ҳаммаси жойида, — деб шивирлади у.— Искана билан қоплар сендами?.. Минг лаънат! Сакра, Арчи, сакра, мен ўзимни қутқараман.

Шерлок Холмс унинг ёқасидан бўғиб олди. Иккинчи ўғри ковакка уриб қолди; Жонс уни ушлаб олмоқчи бўлган эди, аммо уддалаёлмади чамаси: тариллаганча латта йиртилаётганини эшитдим. Револьвернинг милица шуъла йилтиради, аммо Холмс овчилар қамчиси билан асирнинг қўлига бир урди, револьвер жаранглаганича тошга тушди.

— Фойдаси йўқ, Жон Клей,— деди Холмс мулойимлик билан. — Сиз қўлга тушдингиз.

— Кўриб турибман,— деб жавоб берди у мутлақо хотиржам.— Аммо ўртоғим қочиб қолди, сизлар пиджагининг баринигина ушлаёлдинглар.

— Уни эшикнинг орқасида уч киши пойлаб турибди,— деди Холмс.

— Э, шунақами! Қойилман! Табриклайман сизни.

— Мен ҳам сизни табриклайман. Маллалар ҳақидаги уйдирмангиз беқиёс ва муваффақиятли чиққан.

— Ошнангизни ҳозир кўрасиз,— деди Жонс.— У инига уриб кетишда мenden чаққонроқ экан. Мана энди қўлларингизга кишан ураман.

— Ифлос қўлларингизни тегизманг, мумкин бўлса! Менга тегманг!— деди бандимиз қўлига кишан урилгач. — Сиз ҳойнаҳой менинг томирларимда қироллар қони оқаётганидан беҳабар бўлсангиз керак. Мумкин бўлса, менга мурожаат қилаётганингизда «сэр», деб атаб, «мумкин бўлса», деб илтимос қилинг.

— Жуда соз,— деди Жонс заҳарханда билан.— Мумкин бўлса, сэр, юқорига чиқиб кэбга марҳамат қилсангиз, у сиз табаррукларни полицияга олиб боради.

— Ҳа, бу бошқа гап, — деди Жон Клей хотиржам.

У бизга салобат билан бош ирғаб, изтопар қўриқчилигида бамайлихотир чиқиб кетди.

— Мистер Холмс,— деди Мерриуэзер бизни омбордан бошлаб чиқаётиб,— банкимиз сизнинг бу хизматларингизга қай тариқа миннатдорчилик билдириши кераклигини билолмай турибман гапнинг рости. Сиз каттакон бир ўғирликнинг олдини олиб қолдингиз.

— Менинг ўзим ҳам мистер Жон Клей билан ора

очик қилиб қўйишим керак эди,— деди Холмс.— Бугунги ишга сарфлаган харажатларим унчалик кўп эмас, сизнинг банкингиз уларни шак-шубҳасиз тўласа керак, зотан, ростини айтганда, мен Маллалар уюшмаси ҳақидаги ажойиб қиссини эшитарканман, беқиёс бир саргузаштнинг бошимдан кечириб, яхшигина бир мукофотга сазовор бўлдим...

— Биласизми, Уотсон,— деб тушунтирди эрта наҳорда Шерлок Холмс, биз Бейкер-стритда бир стакандан содали виски ичиб ўтирарканмиз.— Маллалар уюшмаси ҳақидаги ақл бовар қилмайдиган бу эълон билан «Британия қомуси»ни кўчириб ёзишдан кузатилган бирдан-бир мақсад калтафаҳм бўнак кассаси эгасининг ҳар куни бир неча соат уйдан чиқариб юбориш учунгина керак бўлгани менга аввал бошданоқ аниқ маълум эди. Улар танлаган восита ғалати-ю, бироқ бу воситага амал қилиб улар мақсадларига эришишибди. Бошдан-оёқ бу режани тузишда Клейнинг сериштиёқ зеҳнига шериги сочининг ранги туртки бўлган. Ҳафтасига тўрт фунт Уилсон учун тузоқлик вазифасини бажарган, улар мингларча фунтдан умидвор экан, тўрт фунтнинг юзига боришармиди! Улар газетага эълон беришган; бир фирибгар идора учун вақтинча ижарага жой олган, иккинчи фирибгар ўз хўжайинини у ерга боришга кўндирган, икковлари ҳар куни эрталаб унинг йўқлигидан фойдаланиш имкониятига эга бўлганлар. Ёрдамчиси ярим маошга рози бўлиб, шу билан қаноатланмаётганини эшитишим биланоқ бунинг тагида бирор гап борлигини пайқадим.

— Аммо уларнинг ниятларини қандай билдингиз?

— Малла миждозимизнинг муассаси — қашшоқ, унинг бутун квартирасида шу қадар мураккаб ўйинга ҳеч арзигулик нарса йўқ. Бинобарин, улар квартирадан ташқаридаги бирон нарсани кўзда тутишган. Бу нима бўлиши мумкин эди? Мен ёрдамчисининг сурат олишга ишқибоз эканлигини, бу ишқибозлик баҳонасида нима учундир ертўлага тушиб туришини эсладим. Ертўла! Мана чигал ипнинг иккинчи учи. Мен Уилсондан унинг сирли ёрдамчисини суриштира-суриштира, Лондондаги энг совуққон, довюрак жиноятчилардан бирига тўқнаш келиб қолганимни пайқадим. У ертўлада қандайдир мураккаб иш билан банд, нега деганда икки ойдан бери ертўлада ҳар куни бир неча соатлаб ишларкан. У ерда нима қилиши мумкин? Фақат бир иш: аллақандай бошқа бинога олиб борадиган лаҳим қазини.

ётган бўлиши керак. Шундай хулосага келгач, мен сизни бошлаб шу воқеалар бўлаётган жой билан танишгани жўнадим. Ҳассам билан тошкўчани уриб кўрганимда сиз таажжубландингиз. Мен эса лаҳимнинг қай томонга қараб қазилаётганини — кўча томонгами ёки орқа томонгами, шуни билмоқчи эдим. Маълум бўлдики, лаҳим кўча томондан қазилмаётган экан. Мен бориб кўнғироқни чалдим. Кутганимдек, эшикни ёрдамчиси очди. Шунгача у билан унча-мунча тўқнаш келган бўлсак-да, аммо бир-биримизнинг юзимизни кўрмаган эдик. Бу гал ҳам мен унинг юзига қарамадим. Тиззаларинигина кўрмоқчи эдим. Тиззаларининг ифлос, ғижимланган, қирилганлигини кўрсангиз сиз ҳам пайқашингиз мумкин эди. Бу кўп соатлар давомида лаҳим қазиб билан банд бўлганидан гувоҳлик бериб турарди. Энди бу лаҳимни қаёққа кетаётганини аниқлашгина қолган эди. Мен муюшдан бурилишим билан шаҳар ва шаҳар атрофи банкининг лавҳасини кўрдиму масала ҳал бўлганини фаҳмладим. Концертдан сўнг, сиз уйингизга кетгач, мен Скотленд-Ярдга бордим, у ердан эса банк бошқармаси раисининг ҳузурига қараб жўнадим.

— Сиз уларнинг банкни хусусан шу кеча талашга уринишларини қаёқдан билдингиз? — деб сўрадим мен.

— Маллалар уюшмасининг идорасини ёпиш билан улар мистер Жебез Уилсондан холи бўлишга ортиқча муҳтож эмасликларини, бошқа сўз билан айтганда, лаҳимни қазиб бўлганликларини билдиришди. Бундан шу нарса маълум эдики, улар лаҳимдан тезроқ фойдаланиб қолишга ҳаракат қиладилар, чунки, биринчидан, уни кўриб қолишлари, иккинчидан эса олтинни бошқа жойга олиб бориб қўйишлари мумкин эди. Шанба улар учун айниқса қулай кун эди, негаки, қочишлари учун бир кеча-кундуз ортиқ вақт берар эди. Мана шу мулоҳазаларнинг ҳаммаси асосида мен, ўғирлик яқин бир кечада содир бўлади, деган хулосага келдим.

— Бу мулоҳазаларингиз ғаройиб!— дедим завқ билан самимий.— Сиз ўз фикрларингизни узун занжирдек шундай тизгансизки, унинг ҳар бир бўғини мустаҳкам.

— Бу ҳодиса мени диққатбозликдан халос қилди,— деб қўйди Шерлок Холмс эснаб.— Агтанг, яна зерикиб, диққатим ошиб келаётибди шекилли! Менинг бутун умрим — кундалик ҳаётимизнинг бир хилда диққинафаслик билан ўтаверишига чап беришга ҳаракат қилишдан ибо-

рат. Баъзан мен ҳал қиладиган кичкина жумбоқлар шу мақсадга эришишимга ёрдам беради.

— Сиз инсониятнинг чинакам валинеъматисиз,— дедим мен.

Холмс кифтини қисди:

— Дарҳақиқат унча-мунча фойда келтирсам керак. «L homme c'est rien — l'oeuvre c'est tout»¹ деган экан Гюстав Флобер Жорж Санд²га ёзган хатида.

¹ «Одам — ҳеч нарса эмас, гап — ишда» (французча).

² Гюстав Флобер ва Жорж Санд (Аврора Дюден ван) XIX асрдаги машҳур француз адиблари.

БОСҚОМ ВОДИЙСИНИНГ СИРИ

Бир кун эрталаб рафиқам икковимиз нонушта қилаётсак, оқсоч хотин менга Шерлок Холмдан келган телеграммани берди:

«Икки кунгина вақтингизни ажратолмайсизми? Боском водийсидаги фожа муносабати билан мени Англиянинг ғарбига чақиртиришибди. Бирга кетсангиз хурсанд бўлардим. У ернинг манзараси, об-ҳавоси ажойиб. Паддингтондан 11.15 да йўлга чиқинг».

— Борасанми?— деб мулойимгина тикилиб сўради хотиним.

— Қайдам, билмадим. Ҳозир беморларим жуда кўп...

— О, Анструзер уларнинг ҳаммасини қабул қилади! Кейинги пайтларда жуда чарчаганга ўхшайсан. Сафар сенга ёқади. Бундан ташқари, сен Шерлок Холмс қўлга оладиган ҳар бир ишга жуда қизиқасан.

Афғонистондаги лагерь ҳаётида орттирган тажрибамнинг ақалли шундай афзаллиги бор эдики, мен чиниққан ва чаққон саёҳатчи бўлиб қолган эдим. Сафарга оладиган буюмларим кам бўлгани учун бир зумда

саквожым¹га жойладиму кэбга мўлжалимдан илгарироқ тушиб, гизиллаганча Паддингтон вокзалига жўнадим.

Шерлок Холмс платформа бўйлаб юрар, устидаги кулранг йўл кийими билан мовут кепкаси унинг озгин ва новча гавдасини яна ҳам озгинроқ ва новчароқ қилиб кўрсатар эди.

— Келганингиз жуда ажойиб бўлди-да, Уотсон,— деди у.— Орқа қилишим мумкин бўлган одам ёнимда бўлса, ўзимни бутунлай бошқача сезаман. Маҳаллий полиция ё ҳеч нарса қилмаяпти, ёки янглиш изга тушиб қолган. Сиз икки бурчакдаги жойни эгаллаб турсангиз, мен билет олиб келаман.

Биз купэга кириб ўтирдик. Холмс олакелган газеталарини ўқий бошлади; у ахён-ахёнда бошини кўтариб, нималариндир ёзиб қўяр ва ўй суриб қолар эди.

Шу тариқа биз Рэдингга етиб бордик. Туйқусдан у ҳамма қоғозларни гижимлаб каттакон қилиб юмалоқлади-да, тепадаги юк тўрига иргитди.

— Сиз бу иш тўғрисида ҳеч нарса эшитганмидингиз?— деб сўради у.

— Бир оғиз ҳам. Бир неча кундан бери газета кўрмайман.

— Лондон матбуоти у қадар муфассал ҳисоботлар босиб чиқаргани йўқ. Тафсилотлари билан тузукроқ танишиш учун ҳозиргина газеталарнинг ҳамма сўнгги сонларини кўриб чиқдим. Бу, афтидан, ечилиши ҳамиша қийин бўладиган оддий ҳодисалардан бири шеклли.

— Сўзларингиз бир оз ғалатиروқ эшитилаётибди.

— Аммо бу ҳақиқат. Файриоддий кўринган нарсаларда деярли ҳамиша сирни очиш имкониятини берадиган калит яширинган бўлади. Жиноят нақадар оддий бўлса, ҳақиқатни аниқлаб олиш шу қадар мушкул бўлади... Хуллас, марҳумнинг ўғлига жиддий айб тўнкалган.

— Демак, бу сунқасд экан-да?

— Ҳа, шундай деб тахмин қилишаётибди. Мен то иш билан танишмагунимча бирон нарса деёлмайман. Лекин масаланинг қай йўсинда эканлигини қандай тасаввур қилаётганимни бир-икки оғиз сўз билан тушунтириб бераман сизга...

Боском водийси — Хирфордширда, Росс яқинидаги қишлоқ бор жой. Уша атрофдаги энг катта ер эгаси —

¹ Саквож — сафар халтаси.

мистер Жон Тэнер. У Австралияда сармоя орттириб, бир неча йил муқаддам юртига қайтиб келган. У ўз фермаларидан бири Хазерлейни мистер Чарлз Мак-Картига ижарага берган. Униси ҳам собиқ австралиялик. Улар мустамлакаларда танишганлар, шунинг учун янги жойга кўчиб келгач, бир-бирларига яқинроқ жойга ўрнашганларига ажабланмаса ҳам бўлади. Тўғри, Тэнер бадавлатроқ, шунинг учун ҳам Мак-Карти унинг ижарадори бўлиб қолган, аммо улар дўстона муносабатларини бузмаган бўлсалар керак. Мак-Картининг ўн саккиз яшар ўғли, Тэнернинг эса у билан тенгқур биттаю битта қизи бор, иккала чолнинг ҳам хотинлари ўлган. Улар, афтидан, инглиз оилалари билан танишишдан қочганлар, танҳоликда умр кечирганлар, зотан ота-бола Мак-Картилар спортни севар, яқин орада бўладиган пойгаларга ўқтин-ўқтин бориб турар эканлар. Мак-Картиларнинг хизматкори ва оқсочи бор экан. Тэнернинг хўжалиги катта бўлиб, беш-олти хизматкори бор экан. Бу оилалар ҳақида билиб олишга муваффақ бўлганларим шулар, холос. Энди содир бўлган ҳодисага келайлик.

Учинчи июнь куни, яъни ўтган душанбада, Мак-Карти кундуз соат учда Хазерлейдаги уйдан чиқиб, Боском камарига қараб йўл олган. Бу Боском водийсидан оқиб ўтадиган жилға тошганидан пайдо бўлган кичикроқ бир кўл. Эрталаб у Россияга бориб хизматкорига жуда шошиб турганини, соат учда муҳим бир учрашувни бор эканлигини айтган. У ўша учрашувдан қайтиб келмаган.

Хазерлей фермаси билан Боском камарининг ораси чорак миля келади. Мак-Карти ўша ёққа кетаётганда уни икки одам кўрган экан. Биринчиси кампир, унинг номи газеталарда эсланмаган, иккинчиси мистер Тэнернинг ўрмончиси Уильям Краудер. Иккала гувоҳ ҳам, мистер Мак-Карти ёлғиз кетаётган эди, деб гувоҳлик берган. Ўрмончи мистер Мак-Карти билан учрашгач, салдан кейин унинг ўғли Жеймс Мак-Картини кўрганини илова қилишган. Йигитнинг қўлида милтиғи бор экан. Ўрмончи, у отаси кетган йўлдан кетди, деб таъкидлаган. Бу учрашув ўрмончининг хаёлидан кўтарилаёзган экан-ку, аммо кечқурун содир бўлган фожиани эшитгач, ҳаммаси эсига тушибди.

Иккала Мак-Картини Уильям Краудердан кейин бошқалар ҳам кўрганлар. Боском камарининг атрофи қалин ўрмон билан қуршалган, қирғоқлари эса қамиш

билан қопланган. Боском моликонаси дарвозабонининг қизи, ўн тўрт яшар Пэшенс Моран қўшни ўрмонда гул териб юрган экан. У кўлнинг яқингинасида мистер Мак-Карти билан унинг ўғлини кўрганини айтган. Назарида улар бир-бирлари билан қаттиқ айтишаётгандек туюлганмиш. У Мак-Картининг ўғлига ўдағайлаб бақирганини эшитганмиш. Ўғли эса отасини урмоқчи бўлиб, қўл кўтарганини кўрганмиш. Қизча буни кўриб эхсонаси чиқиб кетганидан уйига қараб югурибди, онасига ўрмондаги камар олдида ота-бола Мак-Картилар бир-бирлари билан жанжаллашиб қолганини, фалокат босиб уришиб кетишмаса, деб кўрққанини айтганмиш. Қизча шуларни айтиб улгурмасданоқ ёш Мак-Карти, қоровулхонага югуриб кириб, отасининг ўрмонда ўлиб ётганини кўрганини айтиб, дарвозабонни ёрдамга чақирибди. У ғоятда ҳаяжонланган, милтиқсиз, шляпасиз экан; ўнг қўли билан енгиди ҳўл қон юқи бор экан. Унга эргашиб дарвозабон сув лабидаги ўт устида чўзилиб ётган мурданинг олдида борибди. Марҳумнинг бош суяги аллақандай вазмин, тўмтоқ қурол билан мажақланган экан. Бундай жароҳат ўғли милтиқ қўндоғи билан уриш оқибатида юзага келиши мумкинмиш. Милтиқ марҳумдан бир неча қадам нарида, ўт орасида ётганмиш. Бу қатъий далиллар асосида йигитни дарҳол қамоққа олишибди. Сешанба куни терговчилар: «Ўйлаб қилинган суиқасд», деб дастлабки ҳукм чиқаришибди; чоршанба куни Жеймс Мак-Карти Россадаги чакана ишлар судига чақирилибди, суд ишни кўриб чиқишни маслаҳатчилар судига ҳавола қилибди. Терговчи билан полицияга маълум бўлган асосий фактлар шулардан иборат.

— Бундан қабиҳроқ ишни тасаввур қилиш қийин,— дедим мен. Агар қачон бўлмасин билвосита исботлар жиноятчини фош қилган бўлса, худди ана шу иш бунга мисол бўла олади.

— Билвосита исботлар янглиштириб қўйиши мумкин,— деди Холмс ўй сурганча.— Улар бир томоннигина мутлақо равшан кўрсатишлари мумкин, аммо сиз бу исботларни таҳлил қилишга қодир бўлсангиз, аслида улар бизни кўпинча ҳақиқатга қараб эмас, бутунлай бошқа томонга олиб кетаётганига амин бўласиз. Тўғри, ҳозир иш ўша йигитга қарши қаратилган: жиноятчи у бўлиши ҳам эҳтимолдан холи эмас. Бироқ, бир тўда қўшнилари, улар орасида ер эгасининг қизи мисс Тэнер ҳам бор, йигитнинг бегуноҳлигига амин эканлар. Мисс

Тәнер судланувчини ҳимоя қилиш учун Лестрейдни таклиф этибди, у эсингизда бўлса керак? Лестрейд йигитни ҳимоя қилишни жуда мушкул ҳисоблаб, бу ишни менга топширди, мана энди икки ўрта яшар жентльмен уйларида бемалолгина нонушта қилиб ўтириш ўрнига соатига эллик миля тезликда ғарбга томон ошиқмоқда.

— Қўрқаманки, фактлар ғоят асосли, бу процессда устун чиқиш учун имкониятларингиз жуда чекланган бўлади,— дедим мен.

— Дунёда кишини аён кўриниб турган фактдан кўра алдаб қўядиганроқ нарса йўқ,— деб жавоб берди Холмс кулиб.— Бундан ташқари, биз мистер Лестрейдга аён-ошкор бўлмаган баъзи бир ошкора фактларга тасодифан дуч келиб қолишимиз мумкин. Сиз мени жуда яхши биласиз, буни мақтанчоқлик деб ўйламасиз. Мен Лестрейд тўплаган далиллардан фойдаланаман, ёки уларни мутлақо инкор этаман, чунки ўзи улардан фойдаланиш ҳам, уларни таҳлил қилишдан ҳам ғоятда ожиз. Чунончи, миямга келган биринчи фикрни олиб кўрайлик: менга мутлақо аниққи, сизнинг ётоқхонангизнинг деразаси ўнг томонда, аммо мистер Лестрейднинг ҳатто шундай очиқ-ойдин фактни ҳам пайқашига унча амин эмасман.

— Дарҳақиқат, буни қандай қилиб билдингиз?..

— Азиз дўстим, мен сиз билан кўпдан бери танишман. Сизга хос бўлган ҳарбий интизомни яхши биламан. Сиз ҳар куни эрталаб соқолингизни оласиз, йилнинг бу фаслида эса қуёшнинг ёруғида оласиз; юзингизнинг чап томони ўнг томонига қараганда ёмонроқ қирилган, чапга сурилган сари ёмонроқ, ниҳоят бора-бора палапартиш қирилган. Яққол кўриниб турибдики, юзингизнинг бу қисмига нариги томонга қараганда камроқ ёруғ тушган. Сизга ўхшаган тартибли одамнинг ҳаммаёқдан баробар ёруғ тушиб турганда ойнага қараб соқолини чала қиришини асло тасаввур этолмайман. Мен буни кузатувчанлик, хулосалар чиқара билишга оддийгина мисол сифатида келтираётибман. Менинг ҳунарим шундан иборат, бу ўтказадиган текширишимизда иш бериб қолса ҳам ажаб эмас. Сўроқ вақтида маълум бўлган бир иккита майда-чуйда деталлар бор. Улар диққатга сазовор.

— Нимә экан булар?

— Ёш Мак-Картини ўша заҳотиёқ эмас, сал кейинроқ, Хазерлейдаги фермага қайтиб келганидан кейингина қамоққа олганлар. Полиция инспектори, сиз қа-

моққа олиндингиз, деса, бу мени сира ҳам таажжублан-тирмайди, мен барибир жазоланишга сазоворман, деб жавоб берибди у! Унинг бу сўзлари ўз таъсирини кўрсатиб терговчининг кўнглидаги охириги гумонлар ҳам барҳам топибди.

— Бу иқдор бўлиш-ку!— деб хитоб қилдим.

— Йўқ, кейин у ўзининг мутлақо гуноҳсиз эканлигини айтибди.

— Шунча асосли далиллардан кейин бу шубҳали кўринади.

— Аксинча,— деди Холмс,— бу қора булутлар орасида мен кўраётган бирдан-бир шуъла. Ахир у ўз зиммасига қандай оғир шубҳалар тушаётганини билмаслиги мумкин эмас-ку. Борди-ю, қамоққа олининини эшитганда у ўзини таажжубланган ёки ғазабланган қилиб кўрсатса, бу менга ниҳоят даражада шубҳали бўлиб кўринарди, чунки шундай вазиятда бу тариқадаги таажжуб ёки норозилик мутлақо ясама бўларди. Бундай хатти-ҳаракат унинг носамимийлигидан гувоҳлик бериши мумкин эди. Қамоққа олиниш пайтида унинг ўзини соддагина тутиши ё унинг мутлақо гуноҳсиз эканлигидан, ёинки, аксинча, зўр саботи, матонатидан дарак беради. Унинг, қамалишга сазоворман, деган жавобига келсак, бу ҳам мутлақо табиий, чунки у фарзандлик бурчини шу қадар унутиб, отасига дағаллик қилган, қизалоқнинг таъкидлашича,— унинг шоҳидликлари муҳим аҳамиятга эга,— отасига мушт ўқталган. Унинг ўкиниб виждоний азоб чекаётганидан дарак берувчи жавобини мен жиний ниятлар далили эмас, балки одоб-ахлоқ белгиси деб биламан.

Мен бош чайқаб:

— Кўпларни бундай даҳшатли далилларсиз ҳам дорга осиб юборишган,— деб қўйдим.

— Гапингиз тўғри. Уларнинг орасида гуноҳсизлари ҳам кўп бўлган.

— Йигитнинг ўзи қандай далиллар кўрсатибди?

— Унинг далиллари ҳимоячиларга унча далда бермайди, зотан бир-иккита ижобий нуқталари ҳам бор. Сиз уларни газетадан ўқиб кўришингиз мумкин.

У папкасидан Ҳартфордшир маҳаллий газеталаридан бир нечасини олиб, саҳифаларни буклади-да, бахтсиз йигит бўлиб ўтган воқеаларни далиллаб берган изоҳларни қайд этувчи сатрларни кўрсатди. Мен купанинг бурчагига ўтириб олиб, диққат билан ўқишга киришдим. У ерда қуйидаги сўзлар ёзилган эди.

«Шундан сўнг марҳумнинг ёлғиз ўғли мистер Жеймс Мак-Карти чақирилди. У қўйидаги шоҳидликларни берди:

— Мен уч кундан бери уйда йўқ эдим: Бристолда эдим, худди ўтган душанба, учинчи куни эрталаб қайтиб келдим. Келсам, отам уйда йўқ экан, оқсоч хотин унинг отбоқар Жон Кобб билан Россга кетганини айтди. Орадан бир оз ўтгач, отам аравачасининг ғилдираги ғижирлаётганини эшитиб деразадан қараган эдим, унинг ҳовлидан ғизиллаб чиқиб кетаётганини кўрдим, қаёққа кетаётганини билмасдим. Кейин қуёнлар яшайдиган ялангликни кўздан кечириш учун Боском камарига боришга қарор қилдим: яланглик кўлнинг нариги бетида жойлашган. Йўлда ўрмон қоровули Уильям Краудерни учратдим, буни у берган шоҳидликларида айтган: бироқ у мени, отасининг изидан қувиб кетаётган эди, деб янглишади. Отамнинг мендан олдинроқда кетаётгани хаёлимга ҳам келган эмасди. Камарга етишимга юз қадамча қолганда «Коу!» деган хитобни эшитдим, отам билан икковимиз одатда бир-биримизни шундай деб чақирардик. Уша заҳотиёқ олдинга қараб югурдим. У камар ёқасида турган экан. У мени кўриб жуда таажжубланди шекилли, бу ерда нима қилиб юрибсан, деб ўдагайлаб берди. Гапимиз ғижиллашишгача етиб борди, уришиб кетишимизга ҳам сал қолди, чунки отам ғоятда жизсаки одам эди. Унинг қаҳр-ғазаби қайнаётганини кўриб, ундан нари кетишга қарор қилдим. Хазерлай фермасига қараб йўл олдим. Юз элик қадамча ҳам юрмаган эдимки, орқамдам жон аччиғида қичқирган овозни эшитиб юрагим шувиллаб кетди-да, яна орқамга қараб чопдим. Қарасам, отам ерда чўзилиб ётибди, боши ёрилган, жони узилай деб турибди. Милтиғим кўлимдан тушиб кетди, отамнинг бошини кўтардим, худди шу дақиқада жони узилди. Мен марҳумнинг олдида бир неча минут тиз чўкиб турдим, кейин ёрдам сўраб мистер Тэнернинг дарвозабони ҳузурига бордим. Дарвозабоннинг уйи бошқаларга қараганда яқинроқ эди. Отамнинг қичқирганини эшитиб қайтиб келганимда унинг олдида ҳеч ким йўқ эди, уни ким ўлдирганини тасаввур ҳам қила олмайман. Уни камдан-кам одам танир, чунки у табиатан одамови, тунд киши эди. Аммо, ҳар қалай, билишимча, унинг чинакам душманлари йўқ эди.

Т е р г о в ч и: Отангиз ўлими олдидан сизга ҳеч нарса демадими?

Г у в о ҳ: У миңгиллаб бир неча сўз айтди-ю, мен фақат «каламуш» деган сўзга ўхшаган иборани пайқаб қолдим.

Т е р г о в ч и: Сизнингча бу нима бўлиши мумкин?

Г у в о ҳ: Билмадим. Алаҳлаган бўлиши мумкин.

Т е р г о в ч и: Афсуски мен жавоб беришингизни талаб қилишга мажбурман.

Г у в о ҳ: Мен бўлсам бу саволга жавоб беролмайман. Сизни ишонтириб айтаманки, суҳбатимиз кейин юз берган мудҳиш фожиага мутлақо алоқасиз эди.

Т е р г о в ч и: Буни суд ҳал қилади. Жавоб беришдан бош тортишингиз маслаҳатчилар судининг сайёр сессияси олдида жавоб бераётганингизда сизга зиён келтиришини тушунтириб ўтириш ортиқча бўлса керак.

Г у в о ҳ: Ҳар қалай, мен жавоб бермайман.

Т е р г о в ч и: Афтидан, отангиз билан икковингиз ҳамиша бир-бирларингизни «Қоу!» деб чақириб юрган бўлсаларингиз керак?

Г у в о ҳ: Ҳа.

Т е р г о в ч и: Отангиз қанақасига ҳали сизни кўрмасданоқ, ҳаттоки Бристолдан қайтиб келганингизни билмасданоқ шартли чақириқни айтиб чақирган?

Г у в о ҳ: (*жуда хижолат бўлиб*) Билмадим.

М а с л а ҳ а т ч и: Отангизнинг қичқирганини эшитиб югуриб келгач, унинг қалтис яраланганини кўраркансиз, кўзингизга биронта шубҳали нарса ташланмадими?

Г у в о ҳ: Арзийдиган бирор нарсани кўрганим йўқ.

Т е р г о в ч и: Бу билан нима демоқчисиз?

Г у в о ҳ: Мен ўрмондан югуриб чиққанимда шу қадар ҳаяжонланган, қўрқиб кетган эдимки, отамдан бошқа ҳеч нарсани ўйламасдим. Ҳар қалай, ўша пайтда чап томонимда ерда нимадир ётгани ғира-шира ёдимда. Назаримда, аллақандай кулранг либос ётгандай эди, эҳтимол адёлдир. Бир вақт ўрнимдан туриб, ўша нарсани кўрмоқчи бўлиб қарасам ғойиб бўлиб қолибди.

— Сиз уни ёрдам сўрагани жўнаганингиздан олдин ғойиб бўлган, деб ўйлайсизми?

— Ҳа, олдин ғойиб бўлган.

— У нарсанинг нималигини аниқ айтиб беролмайсизми?

— Йўқ, шунчаки, назаримда у ерда бир нарса ётганга ўхшаб кўринган эди.

— Марҳумдан қанча нарида?

— Ун қадамча нарида.

— Ўрмондан қанча масофа берида?

— Тахминан шунча масофа берида.

— Демак, бу нарса ғойиб бўлганида сиздан йигирма қадамча нарида экан-да?

— Ҳа. Мен унга орқа ўгириб турган эдим.

Шу билан гувоҳни сўроқ қилиш тугайди».

— Менга шу нарса аён бўлдики, — дедим газетага кўз ташлаб, — сўроқ охирида терговчи ёш Мак-Картига нисбатан мутлақо аёвсиз бўлган. У ўғлининг берган шоҳидлигидаги зиддиятларни — отаси ўғли келганини билмай туриб уни чақирганини, шунингдек, отаси билан қилган суҳбатнинг мазмунини айтиб беришдан бош тортганини, кейин марҳумнинг сўнгги сўзларини ғалати изоҳлаганини жуда асосли равишда таъкидлаган. Терговчи таъкидлаб ўтганидек, буларнинг ҳаммаси марҳумнинг ўғлига қаттиқ шикаст етказиши мумкин.

Холмс қулай диванда чўзилиб ётганича, жилмайиб шундай деди:

— Терговчи билан икковларингнинг ҳам бир камчиликларинг бор: йигитнинг шоҳидликларидаги ҳамма ижобий нарсаларни инкор этаётибсизлар. Унинг фаросатини гоҳ жуда зўрайтириб, гоҳ жуда камайтириб юбораётганингизни наҳотки пайқамаётган бўлсангиз? Борди-ю, маслаҳатчиларда ўзига нисбатан хайрихоҳлик уйғотишга қодир жанжал сабабларини ўйлаб тополмаган бўлса — фаросатсиз, борди-ю, марҳумнинг каламуш ҳақидаги сўзларини эслатиб, ғойиб бўлиб қолган кийим ҳақидаги уйдирмани ўйлаб топишгача бориб етган бўлса — жуда фаросатли экан, демоқчисиз. Йўқ, сэр, мен шундай нуқтан назарга амал қиламанки, йигит айтган гапларнинг ҳаммаси — рост. Бу фараз бизни нимага олиб боради, ҳали кўрамыз. Энди мен чўнтакда олиб юрадиган Петраркамни¹ ўқийман. Ҳодиса содир бўлган жойга етиб бормагунимизча — бу иш ҳақида бир оғиз ҳам гаплашмаймиз. Иккинчи нонуштани Суиндонда қиламиз. Менингча, у ерга йигирма минутдан кейин етсак керак.

Биз ажойиб Страуд водийси ва жимирлаб турган кенг Сэверн дарёсидан ўтиб, ниҳоят, сўлимгина овлоқ шаҳарча Россга кириб бордик. Сассиққузанга ўхшаган, жуда босиқ, пишиқ-пухта кийинган айёр кўзли пака-нагина бир одам бизни платформада кутиб турарди. Гарчанд у қишлоқ жой учун мос деб ялангқават жигар-ранг камзул ва этик кийиб олган бўлса-да, унинг Скот-

¹ Петрарка Франческо (1304—1374) — машҳур итальян гуманист шоири.

ленд-Ярдда хизмат қиладиган Лестрейд эканини бир кўришдаёқ пайқадим. Биз у билан «Хирфорд Армз» меҳмонхонасига бориб тушдик, бизга хоналар олиб кўйилган экан.

— Мен карета тайинлаганман,— деди Лестрейд бир чинниоёқдан чой ичаётганимизда.— Сизнинг ишчанлигингиздан хабардорман. Ахир сиз жиноят содир бўлган жойга етиб боргунча тиниб-тинчиёлмайсиз-ку.

— Бу гапларингиз учун шоён таҳсин,— деб жавоб берди Холмс.— Энди ҳамма нарса барометрнинг нима-ни кўрсатишига қараб қолди.

Лестрейд ғоятда таажжубланди.

— Фикрингизни яхши тушунолмадим,— деди у.

— Барометр нималарни кўрсатаётибди. Йигирма тўққиз, шамол йўқ, осмонда бир парча ҳам булут кўринмайди — ёмғир ёғмайди. Менинг эса бир қути сигаретим бор, уларни чекиб бўлишим керак. Қолаверса, бу ердаги диван қишлоқ меҳмонхоналарининг одатдаги расво диванларидан кўра хийлагина дуруст. Уйлайманки, бу-гун кечқурун каретадан фойдаланолмасам керак.

Лестрейд илтифот билан кулиб қўйди.

— Сиз, албатта, газетадаги ҳисоботларни ўқиганингиздан кейин бирон хулосага келиб қўйганга ўхшайсиз,— деди у.— Бу иш худди чароғон кундек очиқ-ойдин, унга қанчалик чуқур кириб борсанг, шунчалик ойдинлаша боради. Лекин, албатта, аёл кишининг, айниқса гўзал бир аёлнинг илтимосини ерда қолдирса бўлмас. У сизнинг таърифингизни эшитган экан, зотан мен аллақачон қўл урган ишга сизнинг сира ҳам бош қўшмаслигингизни унга кўп марта айтишимга қарамай судланувчини ҳимоя қилиш учун худди сизни таклиф қилмоқчи бўлди. Ё раббий! Эшикка унинг экипажи келиб тўхтади.

У шундай дейиши биланоқ хонага бир қиз югуриб кирди, мен бундай дилбар қизни умрим бино бўлиб кўрмаган эдим. Мовий кўзлари чарақлар, дудоқлари хиёл очилган, ёноқларида латиф нимпушти қизиллик ўйнар эди. Қаттиқ ҳаяжонланганидан одатдаги босиқлигини унутиб қўйган бўлса керак.

— О, мистер Шерлок Холмс!— дея хитоб қилди у, гоҳ унга, гоҳ менга қараб, ниҳоят аёлларга хос савқи табииysi билан назарини дўстимда тўхтатиб.— Келганингиздан ғоят хурсандман! Сизга шунини айтгани келдим. Ишонаманки, Жеймсининг гуноҳи йўқ. Сиз менга маълум бўлган нарсалар билан танишиб ишга кириши-

шингиз керак. Заррача ҳам шубҳалана кўрманг. Биз у билан болалигимиздан дўст эдиъ Мен унинг қилмишларини ҳаммадан кўра яхши биламан, аммо унинг кўнгли шу қадар юмшоқки, чумолига ҳам озор бермайди. Жеймсни яхши биладиганларнинг ҳаммасига ҳам унга бундай айб қўйилиши жуда тугуруқсиз туюлаётибди.

— Умид қиламанки, биз уни оқлашга муваффақ бўламиз, мисс Тэнер,— деди Шерлок Холмс.— Ишонинг, имконим борича ҳаракат қилишга тирншаман.

— Сиз ҳисоботларни ўқидингизми, содир бўлган ҳодисалар ҳақида маълум бир фикрга келиб қўйганмисиз? Биронта нажот йўлини кўраётибсизми? Унинг гуноҳсиз эканлигига ўзингиз аминмисиз?

— Мен, шундай бўлиши мумкин, деб ҳисоблайман.

— Хайрият-эй!— дея хитоб қилди у бошини мағрур кўтариб ва Лестрейдга писанда билан тикилиб. — Эшитдингизми? Энди кўнглимда ишонч туғилди.

Лестрейд кифтини учирди.

— Қўрқаманки, ҳамкасабам хулоса чиқаришда шошилаётибди,— деди у.

— Ахир у ҳақ-ку. О, мен аминманки, у ҳақ! Жеймс жиноят қиладиганлардан эмас. Отаси билан бўлган жанжалга келсак мен биламан: у терговчига бу тўғрида менга дахлдор жойи борлиги учун ҳеч нарса айтмаган.

— Қандай қилиб?— деб сўради Холмс.

— Ҳозир бирон нарсани яшириб қолишнинг мавриди эмас. Жеймс билан отаси ўртасида менинг вожимдан катта кўнглисизликлар бўлиб ўтган эди. Жеймсининг отаси бизларнинг бирга турмуш қуришимизни истарди. Жеймс билан биз бир-биримизни ҳамниша акасингилдек яхши кўрардик, аммо у, албатта, ҳали жуда ёш, турмушни яхши билмайди... Шу билан... хўш... хуллас табиийки, у уйланишни хаёлига ҳам келтирмаган эди. Шунинг оқибатида жанжал чиқиб турарди, ишонаманки, бу сафар ҳам ўшандай жанжаллардан бўлган.

— Сизнинг отангиз-чи?— деб сўради Холмс.— У сизларнинг қовушишларингизни хоҳлармиди?

— Йўқ, у ҳам қарши эди. Жеймсининг отасидан бошқа ҳеч ким буни истамас эди.

Холмс қизга ўзининг одатдаги синчков назари билан тикиларкан, унинг сарин юзини туташ қизиллик қоплади.

— Берган маълумотларингиз учун ташаккур,— деди

у.— Эртага сизларникига кирсам отангиз билан кўриша оламанми?

— Доктор бунга рухсат бермас деб кўрқаман.

— Доктор?

— Ҳа, ҳали бундан хабарингиз йўқми? Сўнгги йилларда отам шўрлик бетоб бўлиб юрарди, аммо бу бахтсизлик уни батамом йиқитиб қўйди. У ётиб қолди, доктор Виллоузнинг айтишича, бошига тушган бу мусибатдан асаби қаттиқ қақшаганмиш. Дадамни бир маҳаллар Викторияда яшаган пайтларидан бери биладиган кишилардан ҳаёт қолгани мистер Мак-Картигина эди.

— Ҳм! Викторияда? Бу жуда муҳим гап.

— Ҳа, олтин конларида бўлган вақтида.

— Мутлақо тўғри, олтин конларида бўлган вақтида, фаҳмлашимча, мистер Тэнер сармоянни ҳам ўша ерда орттирган бўлиши керак?

— Ҳа, албатта.

— Ташаккур сизга, мисс Тэнер. Сиз менга жуда яхши ёрдам бердингиз.

— Эртага биронта янгилик бўлиб қолса, илтимос, ҳабар қилсангиз. Сиз турмага бориб Жеймсни кўрсангиз керак албатта? О, агар кўрсангиз, мистер Холмс, айтингки, унинг гуноҳсизлигига имоним комил.

— Албатта айтаман, мисс Тэнер.

— Уйга тезроқ боришим керак, чунки дадамнинг касали оғир. Мен бўлмасам диққат бўлиб кетади. Хайр, худо сизга мададкор бўлсин!

У хонага қандай шошиб кирган бўлса, шундай шошганча чиқиб кетди, мана, йўлга тушган экипаж ғилдиракларининг тарақлаши эшитилмоқда.

— Мени уятга қўйдингиз, Холмс,— деди кибр билан Лестрейд бир дақиқа жимликдан сўнг.— Нега бировнинг қўйинни пуч умидлар билан тўлдирасиз? Мен бўлар-бўлмасга эриб кетаверадиганлардан эмасман-у, лекин сиз жуда шафқатсизлик қилдингиз.

— Мен Жеймс Мак-Картини қутқариш йўлини топгандекман,— деди Холмс.— Сизда турмага кириш учун ордер борми?

— Ҳа, аммо фақат икковимиз учун.

— Ундай бўлса, мен уйдан чиқмаслик тўғрисидаги қароримдан воз кечаман. Биз маҳбусни бугун кечқурун кўра олиш учун Хирфордга етиб бора оламизми?

— Бемалол.

— Унда жўнаймиз! Уотсон, сиз зерикиб қоласиз деб кўрқаман, аммо мен икки соатларда қайтиб келаман.

Мен уларни станциягача кузатиб қўйиб, шаҳар кўчаларини айландим-да, ниҳоят меҳмонхонага қайтиб келиб, чорпояга чўзилдим ва олди-қочди бир романни ўқий бошладим. Бироқ бу қиссанинг сюжети мен кўриб турган мудҳиш фожа олдида жуда ҳам бачкана эди. Хаёлим ҳадеб китобдан воқеликка қайтаётганини пайқадим. Шунинг учун китобни хонанинг нариги бурчагига улоқтириб юбордим-да, шу бугун бўлиб ўтган воқеалар ҳақида ўй суриб кетдим. Борди-ю, бу бахтсиз йигитнинг берган шоҳидликларини мутлақо ҳаққоний деб фараз қилсак, у отасидан йироқлашиб, кейин унинг қичқирганини эшитиб, яна қайтиб келгунча ўтган фурсат ичида ақл бовар қилмайдиган қандай ногаҳоний фалокат юз берди экан? Мудҳиш, даҳшатли бир ҳодиса юз берган бўлиши керак. Бу нима бўлиши мумкин? Ҳар қалай, врач бўлганлигим учун жароҳатнинг характери билан танишсам иш аён бўлса керак. Қўнғироқ чалиб, ҳамма тергов материаллари батафсил босилган маҳаллий газеталарнинг охириги сонларини сўраб олдим.

Хирург берган шоҳидликлардан аниқланишича, учинчи энса суяги ва гардан суягининг сўл қисми тўмтоқ қурол билан берилган кучли зарба оқибатида мажақланиб кетган. Шубҳасизки, бундай зарба фақат орқа томондангина берилган бўлиши мумкин. Мен бошимдаги ўша жойларни пайпаслаб топдим. Муқаррар, бундай зарба фақат орқадангина берилиши мумкин. Бу айбланувчини бир қадар шубҳадан халос қилар эди, чунки жанжал вақтида уни марҳум билан юзма-юз турган ҳолда кўрган эканлар. Аммо бунга ҳам кўп аҳамият бериб бўлмайди, негаки отаси зарба ейнишдан олдин ўғирилган бўлиши мумкин. Бироқ Холмсга шуни ҳам айтиш керак. Ундан кейин менга каламушнинг эслатиб ўтилиши ҳам жуда ғалати кўринди. Бу нима бўлиши мумкин? Ҳар қалай, алаҳлаш эмас. Қўққисдан тушган зарбадан ўлаётган одам ҳеч қачон алаҳламайди. Йўқ, афтидан, у ўз ўлимини қандай қарши олганини изҳор қилмоқчи бўлган бўлса керак. У нима демоқчи бўлди экан? Узоқ ўйлаб, биронта мос келадиган изоҳ топишга уриндим. Шунда ёш Мак-Картининг кўзига чалинган кулранг кийим ҳодисасини эсладим. Чиндан ҳам шундай бўлган бўлса, демак, қотил қочиб кетаётиб, бирон нарсасини, эҳтимолки, пальтосини тушириб қолдирган. Йигит марҳумнинг олдида тиз чўккан пайтда орқа томондан келиб, ундан йигирма қадамча нарида тушиб қолган нарсасини олиб кетишдан тап тортмаган. Бу ҳоди-

сада сирли ва ақл бовар қилмайдиган нарсалар нақадар чалкашиб кетган.

Мени Лестрейднинг фикри таажжублантирмади, аммо Холмснинг узоқни кўра олишига ҳам ишонардим, ундан умидвор эдим, шу вақтгача менга ҳар бир янги деталь унинг ёш Мак-Картининг гуноҳсиз эканлигига бўлган ишончини мустаҳкамлаётгандек бўлиб туюларди.

Холмс қайтиб келганда жуда кеч бўлиб қолган эди. У ёлғиз, чунки Лестрейд шаҳарда ўрнашганлиги учун ўша ерда қолган эди.

— Барометр ҳамон пастга тушаётибди,— деб қўйди у ўтираётиб.— Ҳодиса содир бўлган жойга етиб бормагунимизча ёмғир ёғиб қолмаса бўлгани! Ахир одам бундай ажойиб ишга ақли билан қалбининг бутун куч-қувватини бағишлаши керак. Ростини айтсам, узоқ йўлдан толиқиб келиб дарҳол ишга киришмоқчи эмасдим. Мен ёш Мак-Картин билан кўришдим.

— Сиз ундан нималарни билдингиз?

— Ҳеч нарсани.

— Иш унча равшанлашмадими?

— Асло. Мен, у жиноятчининг номини билади, буни яшираётибди, деб ўйлаган эдим. Аммо энди аминманки — бу нарса бошқалар учун қанчалик жумбоқ бўлса, унинг учун ҳам шунчалик жумбоқ экан. Ёш Мак-Картин унча ақлли эмас, аммо жуда ёқимтой, назаримда у одобли, ахлоқли йигитга ўхшайди.

— Агар чиндан ҳам мисс Тэнердай барно қизга уйлангиси келмаган бўлса, унинг дидига қойил қолмадим,— дедим мен.

— Э, бунинг замирида ғоятда кўнгилсиз бир воқеа бор! Қизни жуда севади. Бундан икки йил бурун, қиз ҳали пансионда бўлиб, йигит ўсмир эканлигида нима иш қилиб қўйганидан хабарингиз борми? Бу меров Бристолдаги бир буфетчи хотиннинг тузоғига тушиб қолиб, у билан никоҳ рўйхатидан ўтган. Бу ҳақда ҳеч ким ҳеч нарса билмайди, ўзи жон-жон деб қилиши мумкин бўлган нарса вазидан, шундай қилмаётибсан, деб таъналар эшитиш унга қандай азоб беришини бир ўйлаб кўринг-а! Уни шу алам изтироби чулғаганда отасининг мисс Тэнер қўлини сўраш ҳақидаги талабига жавобан мушт кўтарган экан. Иккинчи томондан, унинг ўзини ҳимоя қила олиш имконияти йўқ, ҳамманинг таъкидлашига қараганда, қаҳри қаттиқ отаси мабодо бор гапни билиб қолса, уни умрбод уйидан ҳайдаб чиқариши мумкин экан. Йигитча сўнги уч кунни ўзининг буфетчи хо-

тини билан Бристолда ўтказган, отаси унинг қаерда эканлигини билмаган. Ишнинг шу жиҳатини эслаб қўйинг, бу жуда муҳим. Ови юришмаганига, қарангки, бошига келган дови жонига ора кирибди. Газеталардан эрини оғир жиноятда айблаётганларини билиб, эҳтимолки уни тез орада осадилар, деб ўйлаган буфетчи хотин ундан дарҳол воз кечган, унга хат ёзиб, аллақачонлардан бери бошқа қонуний эри борлигини, унинг Бермуд доклариди¹ яшашини, аслида ўзининг мистер Жеймс Мак-Картига ҳеч қандай алоқаси йўқлигини изҳор қилган. Ўйлайманки, бу хабар ёш Мак-Картини чеккан барча изтиробларнинг ажри бўлса керак.

— Агар бу гуноҳсиз бўлса, унда қотил ким бўлди?

— Тўғри, унда қотил ким? Мен сизнинг диққатингизни шу икки жиҳатга тортардим. Биринчиси: марҳум камар ёқасида ким биландир учрашиши керак бўлган, лекин бу одам ўғли бўлиши мумкин эмас, негаки у Бристолга кетган, қачон қайтиб келиши эса номаълум эди. Иккинчиси: отаси ўғлининг қайтиб келганини билмасидан буруноқ «Кои!» деб қичқирган. Бу процесснинг оқибатини ҳал қиладиган асосий нуқталар.. Келинг, агар майлингиз бўлса, энди Жорж Мередитнинг² ижоди ҳақида гаплашайлик, ҳамма иккинчи даражали ишларни эртага қолдирайлик.

Холмс башорат қилгандек ёмғир ёғмади: булутсиз ёрқин тонг отди. Соат тўққизда бизни олиб кетгани каретада Лестрейд келди, биз Хазерлей фермаси ва Боском камарига қараб жўнадик.

— Жиддий хабарлар бор,— деди Лестрейд.— Айтишларича, Холлдаги мистер Тэнернинг аҳволи тангмиш, зоққа бормаса керак, дейишаётганмиш.

— У жуда қари бўлса керак-да?— деб сўради Холмс.

— Олтмишларга борган, аммо у мустамлакаларда соғлигини йўқотган, анчадан бери жиддий касал. Бунда шу ишнинг ҳам катта таъсири бўлиши керак. У Мак-Картининг кадрдон дўсти, қолаверса, унинг чинакам валинеъмати экан. Кейин билишимча, ундан Хазерлей фермаси учун ижара ҳақи ҳам олмас экан.

— Шунақа денг! Бу жуда қизиқ!— деб хитоб қилди Холмс.

— Ҳа-да. Унга ҳар турли йўллар билан ёрдам бе-

¹ Док — кемалар қуриладиган ва ремонт қилинадиган порт ишооти.

² Жорж Мередит (1828—1909) — атоқли инглиз ёзувчиси.

раркан. Бу ердагиларнинг ҳаммаси, мистер Тэнер марҳумга жуда меҳрибон эди, дейди.

— Нималар деяпсиз ўзи! Унча бадавлат бўлмаган бу Мак-Картининг мистер Тэнер олдида шу қадар бурчли бўлишига қарамай, уларнинг бутун мол-мулкининг вориси бўлган қизига ўғлини уйлантириш тўғрисида оғиз солиб юргани сизга ғалати кўринмадими? Яна буни шундай ишонч билан гапириб юрганки, илтимос қилса, бас—ҳамма иш жо-бажо бўлиб қоладигандек! Бу ғоятда ғалати. Ахир ўзингизга маълум-ку, Тэнер бу гапга қулоқ ҳам солгиси келмаган, бу ҳақда қизининг ўзи гапириб берди. Сиз ана шу гапларнинг ҳаммасидан дедукция методи билан қандай бўлмасин хулосалар чиқаролмай-сизми?

— Биз дедукция билан ҳам, мантиқий хулосалар билан ҳам шуғулланганмиз,— деди Лестрейд менга кўз қисиб.— Биласизми, Холмс, агар бундан кейин ҳам фактлар билан шу тариқа иш кўрилса, ҳақиқатдан йироқлашиб, тусмоллар билан хомхаёллар дунёсига кириб қолиш ҳеч гап эмас.

— Тўғри гапга тан бериш керак,— дея босиқлик билан жавоб қайтарди Холмс.— Сиз фактлардан жуда ёмон фойдаланасиз.

— Нима бўлса ҳамки, мен сиз тушуниб етишингиз жуда қийин бўлган бир фактни тасдиқлаб олдим,— дея ғижиниб эътироз билдирди Лестрейд.

— Яъни...

— Яъни катта Мак-Картини кичик Мак-Карти ўлдирган. Бу фактни инкор этувчи ҳамма назариялар — пуч гап.

— Хўш, ой шуъласи мавҳум тумандан кўра равшанроқ-ку!— дея кулиб жавоб берди Холмс.— Янглишмасам, чап томонимиздаги Хазерлей фермаси бўлиши керак.

— Худди ўзи.

Бу каттагина жойни эгаллаган, томи шифер билан ёпилган икки қаватли қулай бино бўлиб, унинг кулранг пештоқини катта-катта сарғиш пўпанак парчалари қоплаган эди. Деразаларидаги тушириб қўйилган пардалар, тутун чиқмаётган мўрилари бу уйга маънос тус бериб турар, гўё мудҳиш жинойт унинг деворларини бутун оғирлиги билан келиб босгандек эди.

Биз эшик қўнғироғини чалдик, оқсоч хотин Холмсининг талаби билан хўжайинининг ўлдирилган куни кийиб юрган ботинкасини, ўғлининг ўша куни кийган оёқ

кийимини кўрсатди. Холмс ҳамма пойфазални етти ёки саккиз жойидан пухталаб ўлчади-да, кейин бизни ҳовлига олиб чиқишларини илтимос қилди, у ердан биз эгри-бугри сўқмоқ бўйлаб Боском камарига қараб кетдик.

Шерлок Холмс янгигина тушган издан бораркан, бутунлай ўзгариб кетган эди. Бэйкер-стритлик лоқайд мутафаккирни биладиган одамлар уни ҳозир кўрсалар таниёлмас эдилар. У маъюслашиб, юзлари қизариб борар эди. Қора қошлари чимирилиб, улар остидан кўзлари пўлатдек чақнар эди. Боши пастга тушиб, кифтлари туртиб чиққан, лаблари қаттиқ қимтиниб, сермушак бўйнидаги қон томирлари ўйноқлаб кетган эди. Бурун катаклари таъқиб қилувчи кушанда сезгиси билан маст бўлган овчининг бурун катакларидек керкиб турарди. У олдида турган вазифага шу қадар чўмиб кетган эдики, ўзига берилган саволларга ё мутлақо жавоб қайтармас, ёки ғашни келиб ёғинар эди.

У ўрмон ва ўтлоқдан Боском камарига қараб кетган сўқмоқдан индамай жадал юриб борарди. Бутун водий каби бу ер ҳам овлоқ, ботқоқ жой. Сўқмоқ ва унинг майса билан қопланган атрофида кўпдан-кўп излар кўзга ташланиб турарди. Холмс гоҳ ошиқар, гоҳ тўхтар эди, бир марта эса изига шартта бурилиб, ўтлоқ бўйлаб, бир неча қадам орқага қараб юрди. Лестрейд иккисимиз унинг орқасидан кетмоқда эдик, изтопар лоқайд ва эътиборсиз қиёфада борарди, айна вақтда эса мен дўстимни зўр қизиқиш билан кузатардим, чунки унинг ҳар бир хатти-ҳаракати ишни хайрли оқибатга олиб боришига ишонардим.

Боском камари эни эллик ярдча¹ келадиган қамишзор билан қуршалган, Хазерлей фермаси билан мистер Тэнер боғининг чегарасида жойлашган кичкина кўл эди. Нариги қирғоққа туташиб келган ўрмон узра бадавлат ер эгаси истиқоматгоҳи устида кўкка бўй чўзган найздор қизғиш миноралар кўзга ташланиб турарди.

Хазерлей томонидаги ўрмон жуда қалин; энг четдаги дарахтларни кўл атрофини қуршаган қамишлардан эни йигирма қадамча келадиган нам босган ўтлоқ ажратиб турибди. Ленстрейд марҳумнинг жасади топилган жойни аниқ кўрсатиб берди; ер эса дарҳақиқат шу қадар нам эдики, мен марҳум йиқилиб тушган жойни аниқ кўрдим. Холмсга келсак, унинг ғайрат ва диққат-эътибори барқ уриб турган чехрасидан топталган ўтлоқда

¹ Ярд — 0,9 метрга яқин.

кўп нарсаларни кўрганини пайқадим. У изни топиб олган тозидек жонҳолатда уёқдан-буёққа югурарди, кейин эса ҳамроҳимизга мурожаат қилди.

— Сиз бу ерда нималар қилдингиз?— деб сўради у.

— Бутун ўтлоқни хаскаш билан тинтиб чиқдим. Биронта қурол ёки далил бўладиган ашё топмоқчи эдим. Аммо сиз қандай қилиб пайқадингизки...

— Хўп, бас, вақтим зиқ! Сиз чап оёғингизни ён томонга буриб босасиз, ҳаммаёқда шу чап оёғингизнинг изи. Сизни ҳатто кўрсичқон ҳам қидириб топиши мумкин эди. Қамишга бориб излар ғойиб бўлаётибди. Эҳ, бу қўтослар подаси бу ерни пайҳон қилиб ташлагунча етиб келганимда иш нечоғли осон кўчар эди-я! Бу ерда қоровулхонадан келганлар турган, улар марҳумнинг атрофидаги олти ёки етти фут¹ жойдаги ҳамма изларни босиб тепкилаб юборишибди.

У ёнидан лупа олиб, яхшироқ илғаб олиш учун нам ўтмайдиغان плашчига чўзилди-да, биздан кўра ҳам, ўзи билан ўзи гаплашаётгандек ғўлдирай бошлади:

— Мана бу ёш Мак-Картининг излари. Бу ердан у икки марта ўтган, бир марта шу қадар тез чопганки, пошнасининг излари деярли кўринмайди, тагчарми учининг изи аниқ тушган. Бу берган шоҳидликлари тўғри эканлигини тасдиқлайди. У отасининг ерда ётганини кўргач, югурган. Мана булар эса отасининг уёқ-буёққа юриб тургандаги излари. Бу нима бўлди? Ўғли отасининг гапларига қулоқ солиб, суяниб турган қўндоқнинг изи. Бу-чи? Ҳа-ҳа, бу нима бўлди ўзи? Кимдир оёқ учида пусиб келган! Қолаверса, бу чор бурчак, мутлақо ғалати ботинка. У келиб қайтиб кетган ва яна қайтиб келган— бу гал албатта, пальтосини олиб кетгани қайтиб келган. Аммо қаёқдан келган?

Холмс баъзан изни йўқотиб, баъзан унга яна тўқнаш келиб уёқдан-буёққа чопарди, ниҳоят ўрмон ёқасидаги каттакон кекса қайин соясига бориб етдик. Холмс қидирган изини шу дарахт орқасидан топиб, яна кўкси билан ерга ётиб олди. Қувонганча қичқириб юборди. Холмс анчагача қимирламай ётди, хазон билан қуруқ шох-шабани титкилади, кулга ўхшаган бир нарсани конвертга солди, ерни лупа орқали кўздан кечирди, шунингдек бўйи етган жойгача дарахт пўстлоғини ҳам кўздан кечирди. Пўпанак орасида қирраси ғадир-будир тош ётарди; уни олиб синчиклаб текширди. Кейин сўқмоқдан катта йўлга қараб кетди, у ерда излар йўқолган эди.

¹ Фут — 0,3 метрга яқин.

— Бу тош катта аҳамиятга эга,— деди у яна ўзининг одатдаги гап оҳангида.— Ўнг томондаги кулранг уй — қоровулхона бўлиши керак. Мен Мораннинг олди-га кириб, унга икки оғиз гап айтаман, бир энлик хат ёзаман. Шундан кейин биз меҳмонхонага иккинчи по-нуштагача етиб оламиз. Сизлар каретага бораверинг-лар, орқаларингдан етиб оламан.

Ўн минутлардан кейин биз Россияга қараб кетмоқда эдик. Холмс ўрмондан топган тошини ҳамон қўлида уш-лаб келарди.

— Бу сизни қизиқтириб қолиши мумкин, Лестрейд,— деди тошни унга узатиб.— Марҳум шу билан ўлдирилган.

— Мен унда ҳеч нарсанинг асарини кўрмаётиман.

— Асари йўқ.

— Бўлмаса буни қандай қилиб билдингиз?

— Унинг тагида ўт ўсиб турган экан. Тош у ерда бир неча кундан беригина ётганга ўхшайди. Теварак-атрофда унинг ётган эски ўрни эса кўринмайди. Бунинг суиқасда бевосита алоқаси бор. Хуллас, бошқа ҳеч қандай қуролнинг изи йўқ.

— Қотил-чи?

— У новча одам, чапақай, ўнг оёғи оқсайди, қалин тагчармли овчилар этиги билан кулранг пальто кийиб юради, мундштук билан Ҳиндистон сигараси чекади, чўнтагида ўтмас қаламтароши бор. Яна бир неча белги-лар ҳам бор-у, аммо сизнинг қидиришларингизга ёрдам бериш учун шунинг ўзи ҳам кифоя қилади.

Лестрейд кулиб юборди.

— Афсуски, мен ҳамон умидсизлигимча қолганман,— деди у.— Сизнинг назарияларингиз жуда жойида, аммо биз калтафаҳм британ маслаҳатчилари билан мулоқот-да бўлишимиз керак.

— Буни ҳали кўрамиз,— деб хотиржам жавоб берди Холмс.— Сизнинг методларингиз бошқа, меники бошқа... Дарвоқе, мен бугун кечқурунги поезд билан Лондонга қайтиб кетсам ҳам ажаб эмас.

— Ишларингизни чала қолдириб-а?

— Йўқ, тамомлаб.

— Аммо сир нима бўлади?

— Сир аниқланди.

— Жиноятчи ким?

— Мен тасвирлаб берган жентльмен.

— У ким ўзи?

— Буни билиш жуда осон. Бу ерда истиқомат қи-лувчилар унча кўп эмас.

Лестрейд кифтини қисди.

— Мен бекорчи одам эмасман,— деди у,— чапақай ва оқсоқлигини маълум бўлган жентльмени қидириш билан машғул бўлишга ҳеч иложим йўқ. Шундай қилсам бутун Скотленд-Ярдга кулги бўлардим.

— Яхши,— дея хотиржамлик билан жавоб берди Холмс.— Бу сирни очишингиз учун зарур ҳамма имкониятларни сизга тақдим этдим. Сиздан ҳеч нарсани яшириб қолмадим, сиз ўзингиз ҳам бу сирли жиноятни фош этишингиз мумкин эди. Мана, етиб келдик. Хайр. Жўнаб кетиш олдидан сизга мактуб ёзаман.

Лестрейдни эшик олдида қолдириб, биз ўз меҳмонхонамизга қараб кетдик, у ерда бизни нонушта кутмоқда эди.

Ўз фикрлари билан банд Холмс индамасди. Унинг юзи мушкул аҳволга тушиб қолган кишининг башарасидек тунд эди.

— Қани, қулоқ солинг, Уотсон,— деди у столи йиғштириб олишгач.— Мана бу креслога ўтиринг. Мен сизга ўзимга маълум бўлган унча-мунча нарсаларни айтиб бераман. Нима қилишимни билмай қолдим. Сиздан маслаҳат олсам, деган эдим. Мана, чекинг, мен ҳозир бошлайман.

— Марҳамат.

— Хўш, бу ишни ўрганиш жараёнида бизни ёш Мак-Картининг ҳикоясидаги икки нуқта таажжублантирди, зотан улар мени йигитнинг томонига оғдирган бўлса, сизни унга қарши қилиб қўйди. Биринчиси, отасининг ўғлини кўрмасдан бурун «Коу!» деб қичқиргани. Иккинчиси, марҳумнинг жон бераётиб каламушнинг элагани. Биласизми, у бир неча сўзни мингиллаб айтгану ўғли фақат биттасининг пайқаб қолган. Бизнинг текширишимиз шу икки нуқтадан бошланиши керак. Йигит айтганларнинг ҳаммаси ҳақиқатан тўғри, деб фараз қилайлик.

— «Коу» нима дегани?

— Афтидан, ўғлини чақирмаган шекилли, уни Бристолда деб ўйлаган. Ўғли бу чақирикни мутлақо тасодифан эшитиб қолган. «Коу!» деган хитоб билан у учрашиши керак бўлган кимсани чақирган. Аммо «коу» — австралияча сўз, уни фақат австралияликларгина ишлатадилар. Бу Мак-Карти Боском камари ёқасидаги учратмоқчи бўлган одамнинг австралиялик эканини тасдиқлайдиган кескин далил.

— Хўш, каламуш-чи?

Шерлок Холмс чўнтагидан бир тахта букланган қороз олди-да, уни столга ёзди.

— Бу Виктория штатининг харитаси,— деди у.— Бунни кеча кечаси Бристолга телеграмма бериб, сўраиб олдим.— У хаританинг бир қисмини қўли билан яширди.— Уқинг,— деб илтимос қилди у.

— АРЭТ¹,— деб ўқидим мен.

— Энди-чи?— деб у қўлини кўтарди.

— БАЛЛАРЭТ.

— Мутлақо тўғри. Марҳумнинг жони узилаётганда айтган сўзи худди шу, ўғли эса унинг кейинги икки бўғининигина пайқаб қолган. Отаси қотилнинг номини айтмоқчи бўлган. Шундай қилиб, Балларэт.

— Во ажабо!— деб юбордим мен.

— Ҳеч қандай шак-шубҳасиз шундай. Энди, кўриб турибсизки, ҳалқа сиқилиб келмоқда. Жиноятчининг кулранг либоси борлиги учинчи нуқта эди. Мавҳумот барҳам топиб, кулранг пальто кийган, Балларэтдан келган аллақандай австралиялик пайдо бўлмоқда.

— Дарҳақиқат!

— Қолаверса, у шу ернинг ўзида истиқомат қиладиган одам, чунки камар яқинида ферма билан қўрадан бошқа ҳеч нарса йўқ, бу ерга бегона одам келган бўлиши ҳам маҳол.

— Албатта.

— Ундан кейин бизнинг бугунги экспедициямизни олайлик. Мен тупроқни текшириб, баъзи майда-чуйда далилларни топдим, уларни боя анани бефаросат Лестрейдга гапириб бердим. Бу нарсалар жиноятчининг шахсини аниқлашга алоқадор эди.

— Сиз уларни қандай қилиб топдингиз?

— Сизга менинг методим маълум. У ҳамма майда далилларни таққослашга асосланади.

— Сиз унинг бўйини, албатта, қадамининг узунлигига қараб тахминлаган бўлишингиз керак. Оёқ кийими қандай эканлигини ҳам изга қараб билиш мумкин эди.

— Ҳа, бу жуда аломат пойабзал.

— Унинг оқсоқлигини қаёқдан билдингиз?

— Унг оёғидан тушган излар чап оёғидан тушган изчалик аниқ эмас. Унг оёғига кам оғирлик тушади. Нима учун? Чунки оқсоқлайди,— у чўлоқ.

— Чапақайлигини қаёқдан билдингиз?

— Хирург тасвишлаб берган шикастларнинг харак-

¹ А р э т — инглизчасига «каламуш» дегани.

теридан сизнинг ўзингиз ҳам ҳайратланган эдингиз. Зарба туйқусдан орқадан, чап томондан берилган. Чапақай одамдан бошқа ким шундай қила олиши мумкин? Ота-бола суҳбатлашаётганларида у дарахт орқасида турган. Турган жойида ҳатто тамаки ҳам чеккан. Мен кулини топдим, турли навлардаги тамакиларни билишим туфайли унинг ҳинд сигараси чекканини аниқладим. Мен, ўзингизга маълумки, бу масала билан оз-моз шуғулланиб, трубка, сигара ва папирос тамакиларининг бир юз қирққа яқин навларининг куллари ҳақида кичкина монография ёзганман. Сигара кулини топгач, теварак-атрофга кузатиб югуртириб, сигарани ташлаган жойини топдим. Бу Роттердамда тайёрланган ҳинд сигараси экан.

— Мундштук билан чекканини қаёқдан билдингиз?

— У сигарани оғзига олганини кўрдим. Бинобарин, мундштукка солиб чекар экан. Сигаранинг учи тишлаб узиб ташланган эмас, кесилган жойи эса нотекис эди, шунинг учун ҳам, қаламтароши ўтмас бўлса керак, деб ўйладим.

— Холмс,— дедим мен,— сиз жиноятчининг қўл-оёғини чамбарас боғлаб ташлабсиз, энди у қутулиб чиқиб кетолмайди, сиз бегуноҳ йигитнинг ҳаётини ҳам омон сақлаб қолибсиз, унинг бўйинини сиртмоқдан халос қилибсиз. Мен сизнинг далилларингиз қаерга бориб тақалаётганини кўриб турибман. Қотилнинг номи...

— Мистер Жон Тэнер,— деди официант эшикни очиб хонамизга бир кишини киритаркан.

Кириб келган кишининг гавдаси ғоятда аломат эди. Оқсоқланиб, эран-қаран юришлари ва мункайган елкалари уни заиф қилиб кўрсатар, айни бир вақтда қатъий, шиддатли қиёфадаги дағал юзи, баҳайбат қўл-оёқлари унинг жуда бақувват эканини кўрсатиб турар эди. Пахмоқ соқоли, оқ оралаган сочи ва кўзларига тушган бароқ қошлари унга мағрур ва ҳукмрон қиёфа бериб турарди. Аммо ранги заҳил, бўзарган, лаблари билан бурун катаклари эса кўкиш эди. Бир қарашдаёқ унинг аллақандай бедаво бир дардга гирифторман эканлигини пайқадим.

— Марҳамат, диванга ўтиринг,— деб таклиф қилди Холмс мулойимлик билан.— Мактубимни олдингизми?

— Ҳа, уни дарвозабон олиб келиб берди. Шов-шув бўлиб кетмаслиги учун сизни кўрсам, деган экансиз.

— Ўйлайманки, агар судда чиқиб гапирсам ҳар хил гап-сўзлар бўлиши мумкин.

— Мен сизга нима учун керак бўлиб қолдим?

Тэнер ошнамга қаради. Унинг ҳорғин кўзларида шу қадар алам акс этиб турардики, гўё ўз саволига аллақачон жавоб олгандек эди.

— Ҳа,— деб қўйди Холмс унинг сўзларидан кўра ҳам кўзларининг боқишига жавоб бериб.— Шундай. Менга Мак-Карти ҳақидаги нарсаларнинг ҳаммаси маълум.

Чол юзини қўллари билан яширди.

— Узинг мадад бер, раббим!— деб хитоб қилди у.— Аммо мен йигитчанинг ҳалок бўлишига йўл қўймасдим! Сизга чин сўз бериб айтаманки, агар иш маслаҳатчилар судининг сайёр сессиясигача бориб етса, унда бор гапни очган бўлардим...

— Бу сўзларингизни эшитишдан ғоят хурсандман,— деди Холмс қатъий.

— Агар қизалоғим бўлмаганда бор гапни аллақачон очган бўлардим. Бу нарса унинг кўнглини вайрон қилиши мумкин эди, у менинг қамалишимга чидаёлмасди.

— Ишни қамоққача олиб бормаса ҳам бўлади,— деб жавоб берди Холмс.

— Наҳотки?

— Мен расмий шахс эмасман. Модомики, мени сизнинг қизингиз таклиф қилган экан, унинг манфаатлари нуқтаи назаридан иш кўраман. Узингиз биласиз, ёш Мак-Карти озод қилиниши керак.

— Тез орада оламдан ўтаман,— деди кекса Тэнер.— Кўп йиллардан бери диабет касалининг азобини тортман. Умрим бир ойдан нарига ўтишига докторимнинг кўзи етмаётибди. Ҳар қалай, турмада ўлгандан кўра, ўз бошпанамда қазо қилиш менга анча таскин беради.

Холмс ўрнидан туриб, ёзув столи томон борди-да, патқалам билан қоғоз олди.

— Ҳаммасини бир бошдан айтиб беринг,— деб таклиф қилди у,— мен эса қисқагина қилиб ёзиб оламан. Сиз бунга имзо чекасиз. Уотсон эса шохидлик билдиради. Сизнинг иқрорингизни жуда зарур бўлиб қолган тақдирдагина, агар Мак-Картини омон сақлаш керак бўлиб қолсагина тақдим этаман. Агар зарурати бўлмаса, сизга ваъда бераманки, бу чорани қўлламайман.

— Дуруст,— деб жавоб берди чол,— сайёр сессиягача етиб бормасам ҳам эҳтимол, шу сабабдан бу мени унча ташвишлантирмайди. Мен Алисани, фақат Алиса-

ни бундай оғир кулфатдан халос қилмоқчи эдим. Энди сизга ҳамма гапни айтиб бераман. Бу нарса анчадан бери давом этиб келади-ю, ammo ҳозир бир зумда гапириб беришим мумкин. Сиз марҳум Мак-Картини билмайсиз. Сизни ишонтириб айтаманки, у бориб турган иблис эди. Сизни унинг панжасига тушиб қолишдан ҳудо асрасин! Сўнгги йигирма йилдан бери унинг панжасида эдим, у мени сира кўз очирмай қўйган эди.

Аввал сизга унинг қўлига қандай тушиб қолганимни айтиб берай. Бу олтмишинчи йилларнинг бошларида, олтин конларида юз берган эди. Мен ўша вақтларда ҳар қандай ишдан тап тортмайдиган сергайрат, енгилтак йигит эдим. Ярамас улфатларга қўшилиб қолиб, ичкиликка ўргандим. Менинг чекимдаги жойда заррача ҳам олтин чиқмади — саёқ юриб, сизларнинг таърифларингиз билан айтсак, йўл тўсадиган азаматга айланиб қолдим. Биз олти киши бўлиб, дорилмон, ваҳшиёна ҳаёт кечирардик. Уқтин-ўқтин станцияларга ҳужум қилиб конларга олиб борадиган йўлларда фургонларни тўхтатардик. Мени Балларэтлик Қора Жек деб аташарди. Йигитларимни мустамлакаларда ҳалигача ҳам, Балларэт бандаси, деб эслашади.

Бир куни Балларэтдан соқчилар қўриқчилигида Мельбурнга олтин жўнатишди. Биз пистирмада ётдик. Олтинни олти соқчи қўриқлаб келмоқда эди, биз ҳам олти киши эдик. Қизгин тўқнашув бўлиб ўтди. Биринчи ўқ узишдаёқ тўрт кишини қулатдик. Улжани қўлга киритганимизда эса уч кишигина қолган эдик. Мен тўппонча оғзини аравакашнинг пешонасига тирадим — бу Мак-Картин эди. Аттанг, уни ўшанда ўлдириб қўяқолсам бўлар экан! Ammo раҳм қилиб уни омон қолдирдим, зотан юз қиёфамни эслаб қолмоқчи бўлгандек менга кичкина ғазабли кўзлари билан тикилаётганини пайқаган эдим. Биз олтинни қўлга киритиб, бой бўлиб кетдик, ҳеч нарса билмагандек Англияга қайтиб келдик. Бу ерда мен собиқ ошналарим билан умрбод видолашиб, осойишта, маъмур турмуш кечира бошладим.

Мен ўша вақтда савдо бўлиб турган шу моликонамни сотиб олдим, ўтмишдаги гуноҳларимни бирмунча ювиш учун, ўз пулларим билан ақалли унча-мунча фойда келтиришга уриндим. Бундан ташқари, уйландим, хотиним жуда ёш ўлиб кетган бўлса-да, азизимдан менга Алисагинам ёдгор бўлиб қолди. Алиса гўдаклигидаёқ жажжигина қўллари билан дунёда бирдан-бир раҳнамо бўлиб, менга тўғри йўл кўрсатиб турди. Хуллас, мен

Ўтмишимдан абадий воз кечдим. Мак-Картининг қўлига тушиб қолгунимга қадар ҳамма ишлар туппа-тузук кетаётган эди...

Олди-сотди ишларим билан шаҳарга тушганимда Риджен-стритда Мак-Картини учратиб қолдим. Эғнидаги пальтосига ҳам, оёғидаги пойабзалига ҳам қараб бўлмас эди.

«Мана, биз ниҳоят учрашдик, Жек,— деди у қўлимга тақилиб.— Энди сиз билан биз ўла қолсак ҳам ажралишмаймиз. Мен ёлғиз эмасман: ўғлим ҳам бор, сиз биласизки, Англия аҳолиси қонунларга қаттиқ риоя қиладиган ажойиб мамлакат. Қолаверса, ҳамма ерда полисменлар ҳозир у нозир».

Шундай қилиб, у ўғли билан келиб еримнинг кун ботар томонига жойлашди, улардан қутулишнинг эвини қилолмадим; улар менинг еримда текин яшашяпти. На тинчлигим, на оромим, на ҳузур-ҳаловатим қолди. Қаёққа бормай, ҳамма ерда унинг айёрона тиржайиб турган башарасига дуч келардим. Қизим каттароқ бўлгач, аҳвол яна ҳам баттарлашди, чунки Мак-Карти қизим ўтмишимни билиб қолса, бу ҳар қандай полициядан кўра ҳам даҳшатлироқ эканлигини биларди. Кўнгли нимани тусаб қолса — ерми, иморатми ёки пулми, оғзига сиққан нарчасини оларди, ниҳоят у ҳаддидан ошиб кетди. Алисани талаб қилиб қолди. Биласизми, унинг ўғли ҳам, менинг қизим ҳам катта бўлиб қолишди, менинг касалим ҳаммасига аён эди, ўғлим унинг бор мол-мулкини эгаллаши учун бу ажойиб баҳона, деб ўйлаган, аммо бу гал мен сира бўш келмадим. Бу лаънатининг зоти менинг зотим билан қўшилишини хаёлимга келтиришни ҳам истамасдим.

Ўғли менга ёқмайди, деёлмайман-у, аммо йигитнинг томирида отасининг қони оқади-да, шунинг ўзи кифоя эди. Мен, ҳар қалай, фикримдан қайтмадим. Мак-Карти таҳдид қила бошлади, мен унинг тоқатини тоқ қилиб юбордим.

Биз ҳамма гапни гаплашиб олиш учун камар бўйида учрашишимиз керак эди. Шартлашилган жойга борсам, у ўғли билан нима ҳақдадир гаплашаётибди. Тамаки чекиб, у ёлғиз қолгунча дарахт орқасида кутиб турдим. Гапларини эшитган сарим зардам қайнаб, алашим ошиб кетаверди, бунга ортиқ чидаб туришим мумкин эмас эди. У ўғлини менинг қизимга уйланишга мажбур қилар, қизимнинг бу масалага қандай қарашини хаёлига

ҳам келтирмас, гўё гап аллақандай суюқоёқ қиз ҳақида кетаётгандек эди.

Ардоқлаб юрганларимнинг ҳаммаси шундай одамнинг измига тушиб қолиши мумкинлигини ўйларканман, ақлдан озиб қолаёздим. Бу кишанни парчалаб ташлаганим маъқул эмасми? Ҳаётдан умид узиб, ўлимга юз тутган одам бўлсам. Гарчанд, зеҳним равшан, танамда куч-қувватим бўлса ҳам, умрим тугаб қолганини билардим. Аммо шаъним билан қизим-чи! Агар Мак-Қартини тилини тишлашга мажбур қилсам, буларнинг иккаласини ҳам омон сақлаб қоламан... Мен уни ўлдирдим, мистер Холмс... Иложи бўлса уни яна бир карра ўлдирардим. Мен катта гуноҳқорман, аммо азоб-изтироблардан иборат ҳаётим гуноҳларимни ювиб кетмайдими? Мен тишимни тишимга қўйиб, ҳаммасига чидаб келдим, аммо қизим ҳам ўша тузоққа тушиб қолиши мумкин, деган фикрга ҳеч тоқат қилолмадим. Мен андиша қилиб ўтирмай, уни ярамас бир заҳарли газандадек ўлдирдим. Қичқирганини эшитиб, ўғли югуриб келди, аммо мен ўрмонга яширинишга улгурган эдим, лекин тушириб қолдирган пальтомни олиб келгани қайтиб боришга мажбур бўлдим... Бу чин ҳақиқат, жентльменлар, ҳаммаси худди шундай содир бўлди.

— Майли, сизга нима деб ҳам таъна қилардим,— деб қўйди Холмс, чол берган шоҳидликлари тагига имзо чекаркан.— Ўйлайманки, биз ишни судгача олиб бормасак керак.

— Бунга шубҳаланмасангиз ҳам бўлади, сэр! Аммо сиз нима тадбир кўрмоқчисиз?

— Сизнинг сиҳат-саломатлигингизни эътиборга олиб ҳеч қандай тадбир кўрмоқчи эмасман. Узингиз яхши биласизки, ҳадемай бу дунёдаги суддан кўра баландроқ даргоҳда жавоб берасиз. Мен сизнинг иқрорингизни сақлаб қўяман, борди-ю, Мак-Қарти ҳукм қилинадиган бўлса, ундан ана ўшанда фойдаланишга тўғри келади. Борди-ю, у оқланадиган бўлса — сизнинг ҳаёт бўлиш-бўлишмаслигингиздан қатъий назар, худонинг биронта ҳам бандаси сирингиздан хабар топмайди, буларнинг ҳаммаси ўртамизда қолади.

— Ундай бўлса, яхши қолинг,— деди тантана билан чол.— Вақтики келиб қазойи муаллақингиз етса, менинг қалбимга қандай тасалли берганингизни ўйласангиз осойишта кўз юмасиз.

Баҳайбат гавдаси титраб чайқалганча у ўнг оёғи оқсоқланиб, хонадан аста-секин чиқиб кетди.

— Шўримиз қурсин, шўримиз!— деб хитоб қилди Холмс узоқ жим қолгач.— Тақдир биздек аянчли, ожизларни нега бунча ўйинчоқ қилар экан?

Маслаҳатчилар судининг сайёр сессияси Холмс тақдим этган кўпдан-кўп исботлар тазйиқи остида Жеймс Мак-Картини оқлади. Кекса Тэнер ўша учрашувимиздан кейин етти ойча яшади, ҳозир у оламдан ўтган. Жеймс ва Алиса уларнинг ўтмишларига соя солган қора булутлардан энди сира ҳам ташвиш тортмай, тотувликда бош қовуштириб, бахтиёр яшашлари мумкин, дейишга ҳамма асослар бор.

ИЗҚУВАРНИНГ ИНҚИРОЗИ

I

Шерлок Холмс уни доимо «Бу Аёл» деб тилга оларди. Уни қандайдир бошқача ном билан аталганини камдан-кам ҳоллардагина эшитиб қолардим. Унинг назарида ўша аёл дунёдаги жамики гўзалларнинг тимсоли эди. Лекин уни Ирэн Адлерга ипсиз боғланиб қолган, унда кўнгли бор деб бўлмасди. Барча ҳис-туйғулар, айтиқса, муҳаббат унинг совуққон, босиқ табиатига, тийрак ақл-заковатига ёт эди. Менинг назаримда, у фикр юритадиган, кузатувчан энг мукамал машинага ўхшарди: олам аҳли ҳали бунақасини кўрмаган бўлса керак. Аммо у ошиқ сифатида бошвоқсиз қолиши турган гап эди. У нозик ҳис-туйғулар ҳақида ҳар доим заҳарханда билан, камситиш оҳангида гапирарди. Унга қолса, нозик ҳис-туйғулар томоша қилса арзигулик — инсоннинг асл ниятларию интилишларини фош этиб қўядиган ажойиб восита эди, холос. Сир эмаски, ўткир заковат соҳиби исмсиз дардга мубтало бўлса, унинг сайқалланган, батартиб ички дунёси алғов-далғов бўлиб кетади, ўз ақли билан эришган барча ҳақиқатлар чиппакка чиқади.

Холмсга ўхшаган инсонлар учун муҳаббат дегани — бу сезгир асбоб устига тушган қум заррасидай ёки ўша асбобнинг маҳобатли кўзгуларининг бири дарз кетгандай бир гапдир. Шунга қарамай, Холмс учун дунёда ягона аёл мавжуд эди: ўша аёл марҳум Ирэн Адлер бўлиб, у кишида шубҳа уйғотадиган даражада ном тартган эди.

Кейинги пайтлари мен Холмс билан аҳён-аҳёнда кўришиб турардим — меннинг уйланишим бизни бир-биримиздан хийла узоқлаштириб қўйди. Мен гўё арши аълода юрардим. Албатта, эндигина рўзгор бошлиғи бўлган кишининг бутун диққат-эътиборини онлавий ташвишлар қамраб олади. Айни пайтда, асилзодалар турмушини, у қандай кўринишда бўлмасин, лўлилардан ҳам баттар ёмон кўрадиган Холмс ҳамон Бейкер-стрит кўчасидаги бизнинг уйимизда истиқомат қиларди: атрофида эски китоблар уюлиб ётарди, ҳафта оралатиб коканн¹га муккасидан кетарди, гоҳ-гоҳ шуҳратпарастлиги қўзиб қоларди, бангидай кайф суларди — ёввойи ғайрат-шижоатнинг табиатига хос хусусият эди.

Одатдагидек у бутун борлиғи билан жиноятни текширишга шўнғиб кетган эди. У ўзининг улкан қобилиятини, фавқулодда кузатувчанлик истеъдодини расмий полиция томонидан поёнига етиб бўлмайди деб тан олинган хуфия жиноятларни фош этишга, жилла қурса, калаванинг учини топиб олишга сарфларди. Ора-орада мен унинг ишлари ҳақида ҳар хил мишмишлар эшитиб қолардим: гоҳ Треповнинг фожиали ўлими муносабати билан уни Одессага чақириб қолишарди, гоҳ Тринкомалида ака-ука Аткинсонларнинг қотиллари изига тушган бўларди, охири, Голландия қироллиги оиласи томонидан махсус топширилган вазифани қойилмақом қилиб адо этгани тўғрисида шов-шув тарқаларди.

Шунга қарамай, мен кўпчилик ўқувчилар сингари дўстимнинг фаолиятига алоқадор маълумотларни газетада босилган хабарлардан билиб олардим, холос. Лекин жонажон ўртоғимнинг ўзи ҳақида деярли ҳеч нарса билмасдим.

Бир куни кечаси (бу воқеа 1888 йил 20 март куни бўлган эди) мен мижозим ҳузуридан қайтаётиб, — мен яна хусусий ишлар билан шуғуллана бошлаган эдим, —

¹ Коканн — инглизча кўкнори: кока баргидан тайёрланади.

беихтиёр Бейкер-стрит томон бурилдим. Менга қадрдон бўлиб қолган эшик ёнидан ўтар эканман, қаллиғимга совчи қўйиб юрган пайтларим ва «Қизғиш тусли манзара» билан боғлиқ бўлган кўнгилсиз воқеалар бир-бир кўз ўнгимда гавдаланди. Туйқус бутун борлиғимни Холмсни яна бир марта кўриш истаги чулғаб олди: ҳозир унинг теран ақл-идроки қандай масалаларни ҳал этиш билан машғул экан? У яшайдиган уйнинг деразаси ёп-ёруғ эди. Мен юқорига қарадиму новча, озгин гавдани дарров илғаб олдим — унинг қоп-қора сояси икки марта дераза пардасига тушди. У хона бўйлаб тез-тез юрарди, бошини эгиб олибди, қўлларини орқасига чалмаштирган. Унинг кайфиятини, қилиқларини яхши биладиган камина дарров кўп нарсани пайқади: хонанинг у бурчагидан-бу бурчагига бекордан бекорга зув-зув бориб-келмасди. Демак, яна бир ишни бошлаб қўйган эди. У гниҳвандлик натижасида пайдо бўлган саробдан фориг, энди қандайдир жумбоқнинг ечимини излаш билан овора кўринарди. Мен кўнғироқни жиринглатдим, мени хонага бошлаб киришди: қачонлардир бу хонанинг бир қисми каминанинг ихтиёрида эди.

У мени тантанали гап-сўзлар билан кутиб олмади. Умуман, уни тантанали кайфиятда учратиш амримаҳол эди. Лекин сездимки, мени кўриб хурсанд бўлди. У деярли сўзсиз суратда хушчақчақлик билан мени ўтиришга таклиф этди, олдимга сигарет қутисини суриб қўйди, сўнг вино сақланадиган ертўлага ишора қилди. Кейин ўрнидан турди-да, ўчоққа орқа ўғирган кўйи менга синчиклаб разм солди.

— Оилавий ҳаёт сизга ёқибди,— деб таъкидлади у.— Менимча, Уотсон, мен сизни охириги марта кўрганимдан буён сиз етти ярим қадоқ семирибсиз.

— Етти қадоқ.

— Ростданми? Йўғ-э, сал кўпроқ шекилли. Ишонаверинг, оз-моз кўпроқ. Англашимча, сиз ишлаяпсиз, чоғи. Ишга бел боғлаб турганингиз ҳақида менга лом-мим демаган эдингиз.

— Хўш, сиз бунни қаёқдан билдингиз?

— Мен аҳволингизни кўриб турибман, мен хулоса чиқаряпман, холос. Масалан, сиз яқинда паққос ивиб кетганингизни, уйингиздаги оқсоч ўтакетган палпис хотин эканини мен қаёқдан биламан?

— Азизим Холмс, сал ошириб юбордингиз,— дедим мен.— Шубҳасизки, агар бир неча аср илгарини яшаганингизда борми, сизни гулханда куйдиришарди. Тўғри, пай-

шамба куни шаҳардан ташқарига чиққан эдим ва мен уйга ҳаммаёғим ифлос бўлиб қайтиб келдим. Лекин дарҳол костюмимни алмаштирганман, ҳозир уст-бошим-да ёмғирнинг излари қолмаган-ку ахир. Энди Мэри Жен масаласига келсак, ростдан ҳам унга бир гапни уқтириш жуда қийин: хотиним аллақачон уни огоҳлантириб қўйган — ишдан бўшатиб юбормоқчи. Шунга қарамай, мен барибир ҳайрон қолдим, буларнинг барини сиз қаёқдан билдингиз?

Холмс товушини чиқармасдан кулди-да, узун-узун асабий қўлларини силаб-сийпалади.

— Бундан осони йўқ!— деди у.— Кўзларимнинг шаҳодат беришича, чап оёғингиздаги бошмоқнинг ички томонида, айнан нур тушиб турган жойида, деярли параллел равишда олти тата тимдаланган чизик кўриниб турибди. Равшанки, пошнангизда қотиб қолган лойни тозалаётган кимса пала-партишлиги туфайли бошмоқни тирнаб қўйган. Шунинг учун, сиз амин бўлганингиздек, мен қўшалоқ хулоса чиқардим: Сиз ёнгарчиликда ташқарига чиққансиз ва лондонлик оқсочларнинг энг бетамиз нухсаларидан биттасини уйингизда сақлайсиз. Энди сиз машғул бўлган иш масаласига келсак, агар йодоформ анқиб турган, ўнг қўлининг кўрсаткич бармоғига азот кислотасидан доғ тушган, устига-устак, цилиндрсимон шляпаси дўмпайиб турган, яъни стетоскопини қаёққа яшириб қўйганини яққол сездириб қўйган жентльмен менинг ҳузуримга ташриф буюрса-ю, лекин уни шифокорлик оламининг вакили эканини илғаб ололмасам, билингки, қип-қизил аҳмоқ бўламан.

Мен ундан қай тарзда муайян бир тўхтама келгани хусусидаги гапларни эшитар эканман, беихтиёр кулиб юбордим.

— Сиз ўз мулоҳазаларингиз билан ўртоқлашган чоқда ҳамма нарса менга кулгили даражада оддий туюлади — буларнинг барчасини ўзим ҳам осонгина идрок этишим мумкин эди-ку,— деб таъкидладим.— Лекин ҳар сафар янги далил келтирган пайтингизда мен бутунлай эсанкираб қолдим, фақат ўз фикр-мулоҳазаларингизни баён этганингиздан кейингина ўзимга келдим. Уйлашимча, менинг кўзларим ҳам сизникидан хира эмас.

— Мутлақо тўғри,— деди Холмс папиросини тортиб-тортиб чекар экан, кейин у креслога ястаниб олди.— Сиз кўриб турибсиз, лекин синчиклаб кузатаётганингиз йўқ — буларнинг ўртасида жуда катта тафовут бор. Ай-

тайлик, сиз ушбу хонага олиб чиқадиган зинапояни жуда кўп бора кўрганмисиз?

— Кўп кўрганман.

— Неча марта?

— Хў-ўш, бир неча юз марта кўрганман!

— Жуда яхши. Уша зинапоянинг нечта поғонаси бор?

— Нечта? Ҳеч эътибор бермаганман.

— Ана кўрдингизми, ҳеч эътибор бермагансиз. Лекин уларни кўргансиз! Ҳамма гап ана шунда. Майли, лекин мен биламанки, зинапоянинг ўн еттита поғонаси бор, чунки мен уларни ҳам кўрганман, ҳам кузатганман. Дарвоқе, сиз менинг касбим билан боғлиқ ҳолда ҳал этиладиган баъзи бир масалаларга қизиқиб юрардингиз, чоғи. Ҳатто каминанинг икки-учта арзимас тажрибаларини қоғозга ҳам тушириб қўйган эдингиз. Шунинг учун, эҳтимол, сизни мана бу хат қизиқтириб қўйиши мумкин.

У стол устида ётган қалин, қизғиш почта варақасини олдимга ташлади.

— Ҳозиргина олдим,— деди у.— Товушингизни чиқариб ўқинг-чи.

Хатнинг юборилган вақти ҳам, адреси ҳам кўрсатилмаган эди, имзосиз эди.

«Бугун кечаси, ўн бешта кам саккизда, муҳим иш бўйича маслаҳат сўраш учун ҳузурингизга битта жентльмен боради,— дейилган эди хатда.— Яқинда Европадаги қирол оиласига кўрсатган ёрдамнингиз натижасида аён бўлдики, Сизга фавқулодда муҳим ишларни ҳам ишониб топширса бўлар экан. Кимдан сўраб-суриштирмайлик, Сизга ана шундай юксак баҳо беришди. Айтилган пайтда уйда бўлишингиз сўралади. Хавотирланманг. Ҳузурингизга ташриф буюрадиган кимса ниқобдор бўлиши мумкин».

— Ҳақиқатан ҳам хуфия ишга ўхшайди,— дедим.— Ўзингиз нима дейсиз?

— Ҳозирча қўлимда ҳеч қандай маълумот йўқ. Далил-исботсиз назария яратилса, охири бахайр бўлмайди. Киши ўзи билмаган ҳолда фактларни назарияга мослаб қийлай бошлайди, фактларни нотўғри талқин қилади. Аслида эса назарияни фактлар билан асослаш лозим. Лекин хат қойилмақом ёзилибди! Сиз хат хусусида қандай хулосага келишингиз мумкин?

Мен хатни ҳам, хат ёзилган қоғозни ҳам синчклар кўздан кечирдим.

— Афтидан, ушбу хатни ёзган одам хийла бадавлат кўрнадиди,— дедим, дўстимнинг иш усулига тақлид қилишга уриниб.— Бундай қоғознинг бир қутиси энг камиди ярим крон туради. У анча мустаҳкам, қалин.

— Ғалати дейилса, муносиброқ таъриф берилган бўларди,— деб таъкидлади Холмс.— Бу Англияда тайёрланадиган қоғоз эмас. Уни нурга тутиб кўринг-чи.

Мен уни нурга тутдиму ғира-шира белгиларни пайқаб олдим; катта «Е» ва кичкина «г», кейин «П» ва катта «Г» кичкина «ш» ҳарфлари билан кўринди.

— Сиз бундан қандай хулоса чиқаришингиз мумкин?— деб сўради Холмс.

— Шубҳасизки, бу фабрика эгасининг исми шарифи бўлса керак, аниқроғи унинг монограмма¹си шекилли.

— Ана, хато қилдингиз! Катта «Г» билан кичкина «ш»— бу «Геселл-шафт» сўзининг қисқартма кўрinishи: немисча сўз, «ширкат» деган маънони англатади. Бу одатий қисқартма сўз бўлиб, худди инглизларнинг «Ко» белгисига ўхшайди. «П» эса, албатта «Папнер» демакдир, яъни «қоғоз». Энди «Е» ҳарфининг маъзани чақишимиз керак. Қани, чет мамлакатларининг жуғрофий маълумотномасини варақлаб кўрайлик-чи...— у китоб жавонидан сарғиш муқовали, оғиргина, катта маълумотномани қўлига олди.— Еглов, Еглуниц... Мана, топдик: Егеристон.— У ерликлар немисча гаплашишади, Богемида — Карлсбад²га яқин жой. Валленштейн³ ҳалок бўлган қадамжо, у ер кўплаб ойна заводларию қоғоз фабрикалари билан донг таратган... Ҳа-ҳа-ҳа, тойчоғим, сиз энди бундан қандай хулоса чиқарасиз?— унинг кўзлари тантанали чақнади, сўнг папиросидан паға-паға кўкимтир тутун буруқситди.

— Қоғоз Богемида тайёрланган,— дедим.

— Худди шундай. Хат ёзган киши эса немис. Сиз дағал жумла тузилганини пайқадингизми: «Қимдан сўраб-суриштирамайлик, Сизга ана шундай юксак баҳо беришди». Француз ёки рус бу қадар паришон хат ёзмайди. Фақат немисларгина иш-ҳаракатни ифодаловчи сўзларни шунақа — беписанд оҳангда ишлатаверадилар. Шундай қилиб, энди фақат бир нарсани билишимиз дар-

¹ Монограмма — икки ҳарфли, яъни исм ва фамилиянинг бош ҳарфларидан иборат расм.

² Карлсбад — ҳозирги Карлова Варн, Чехословакиядаги курорт.

³ Валленштейн — XVII асрда яшаб ўтган немис қўмондони.

кор: Богемнда тайёрланган қоғозга хат ёзадиган ва асл қиёфасини кўрсатмаслик учун юзига ниқоб тутиб юршни лозим топган бу немисга нима керак? Янглишмасам, ана, ўзи ҳам келиб қолди шекилли. Бизнинг барча гумонларимизни унинг ўзи тарқатиб юборса ажаб эмас.

Биз яқингинадаги йўл четидан эшитилаётган от туёқларининг дупур-дупурига, арава ғилдиракларининг ғижирлашига қулоқ солдик. Кўп ўтмай кимдир эшик қўнғирогини зарб билан чалди.

— Товушига қараганда, бир жуфт от қўшилган аравага ўхшайди...— У деразадан пастга мўралади-да, давом этди:— Ана, айтмадимми, бежиримгина соябонли аравага иккита йўрға қўшилган... ҳар бирининг баҳоси бир юзу эллик олтин танга туради. Нима бўлганда ҳам, пулнинг ҳиди келяпти, Уотсон.

— Холмс, мен сизларни ёлғиз қолдирсам тузук бўлармиди-а?

— Йўқ, йўқ, кетманг! Таржимаи ҳолимни ёзаётган инсон кетиб қолса, қўл-оёғим боғланиб қолади-ку! Сезишимча, қизиқарли ишга ўхшайди. Агар сиз қатнашмасангиз кейин афсус қиласиз.

— Лекин сизнинг мижозингиз...

— Ҳечқиси йўқ, парво қилманг. Менга ҳам, унга ҳам сизнинг ёрдамингиз зарур бўлиб қолиши мумкин... Ана, у келяпти. Доктор, мана бу креслога ўтиринг, хаёллрингизни чалғитманг.

Зинапоядан, йўлакдан эшитилган оғир-вазмин қадам товушлари биз ўтирган хона остонасига яқинлашганда тинди-қолди. Кейин эшигимиз қаттиқ-қаттиқ, амирона тақиллатилди.

— Киринг!— деди Холмс.

Хонага бўйи олти қаричу олти дюймдан¹ кам чиқмайдиган, паҳлавон келбат киши кириб келди. У дабдабали кийинган эди, лекин бундай дабдабазлик Англияда рўдаполик ҳисобланарди. Унинг авра-астари қалин пальтосининг енгию олд қисмига қоракўлдан энлик жияк қадалган эди; елкасига ташланган қорамтир-кўкиш плашнинг ҳошиясига шафақ ранг-қизғиш шойи тикилган бўлиб, зарҳал боғич билан бўйнига боғлаб олган эди. Қўнжиси болдирининг ярмигача етган этигининг сиртига қимматбаҳо сарғиш мўйна қопланган—булар унинг бутун қиёфасидан кўриниб турган тўқликка шўхлик аломатларини янада кучайтирарди. У кенг соябонли шляпа-

¹ Тахминан 1 метр 90 сантиметрга тўғри келади.

сини қўлида ушлаб турарди, юзининг юқори қисми қопқора ниқоб билан тўсилган эди, ниқоб унинг ёноқларидан пастроққа тушган эди. Афтидан, дубулға пардасини эслатадиган ниқобни у ҳозиргина юзига тутиб олганга ўхшайди. Чунки хонага кирган чоқда ҳам ҳали қўлини пастга тушириб улгурмаган эди. Юзининг қуйи қисмига қараб ҳукм чиқарадиган бўлсак, бу киши кучли ирода соҳибни кўринарди: қалин, дўрдоқ лаблари ва узун, гирд тушган ияги унинг қатъиятли ҳамда ўжар эканидан далолат бериб турарди.

— Сиз менинг хатимни олдингизми?— деб сўради у паст товушда, унинг дағал талаффузидан немис лаҳжаси яққол сезилиб қоларди.— Мен сизнинг ҳузурингизга боражагим ҳақида хабар берган эдим.— У гоҳ биримизга, гоҳ иккинчимизга назар ташларди. Чамаси, у кимга мурожаат этишни билмасди.

— Марҳамат, ўтиринг,— деди Холмс.— Бу киши менинг дўстим, доктор Уотсон. У жуда ҳам меҳрибон, баъзан менинг ишларимга ёрдамлашиб туради. Қим билан гаплашаётганимни билсам бўладими?

— Сиз каминани граф фон Крамм — богемилик аслзода деб ҳисоблашингиз мумкин. Умид қиламанки, мана бу жентльмен, сизнинг дўстингиз, тўла-тўқис ишончли одам бўлса керак — унинг олдида фавқулодда муҳим иш ҳақида гапиришим мумкинми? Агар мумкин бўлмаса, мен сиз билан яккама-якка гаплашишни афзал кўрардим.

Мен хонани тарк этиш учун ўрнимдан турдим, лекин Холмс қўлимдан тутиб яна креслога ўтқазиб қўйди.

— Гапингизни ё иккаламизга айтасиз, ёки умуман айтмайсиз. Мен билан юзма-юз қолган пайтда нималарни гапиришингиз мумкин бўлса, бу жентльмен олдида ҳам ўшаларни бемалол айтаверинг.

Граф яғриндор елкаларини қисди.

— Ундай бўлса, аввало, сизлар мен ҳозир айтадиган гапларни икки йилгача сир сақлаймиз деб ваъда беришларингиз керак. Икки йил ўтгандан кейин бу гапларнинг ҳеч қандай аҳамияти қолмайди. Ҳозир эса заррача мубалағасиз айтишим мумкин: бу воқеа шу даражада жиддийки, ҳатто Европанинг тақдирига ҳам таъсир кўрсатиши эҳтимолдан холи эмас.

— Ваъда бераман,— деди Холмс.

— Мен ҳам.

— Юзимга ниқоб тутиб олганим учун маъзур кўрасизлар,— деб сўзида давом этди ғалати меҳмон.— Мен-

га топшириқ берган шахснинг истаги бўйича, у кафолот берган вакилни сизлар билмаганларинг маъқул. Ростини айтсам, мен ўзимни таништириш чоғимда айтган унвоним ҳам унчалик тўғри эмас.

— Буни ўзим ҳам пайқадим,— деди Холмс қуруққина оҳангда.

— Вазият бениҳоя қалтис, шу туфайли мислсиз машамаша бошланиб кетмаслиги учун барча чора-тадбирларни кўриш тақозо этилади. Чунки охир-оқибатда Европада ҳукмронлик қилаётган династиялардан биттасининг обрўйи тўкилиши мумкин. Очигини, айтганда, бу иш ҳукмрон Ормштейнлар — Богемн қироллари оиласига алоқадор.

— Ўзим ҳам шундай деб ўйлаган эдим,— деб гулдиради Холмс ва креслога ястаниброқ ўтириб олиб, кўзларини юмди.

Меҳмон очиқ-ойдин ҳайратланганча дангасалиги тутиб, ёнбошлаб олган лоқайд одамга тикилиб қолди: шубҳасизки, бу кишини унга Европадаги изқуварлар орасидаги энг ғайратлиси, зуккоси сифатида таърифлашган эди. Холмс аста кўзларини очди-да, гўлабирдай миждоғига шошмасдан назар солди.

— Агар жаноблари ўз ишлари билан бизни таништирасалар, мен сизга йўл-йўриқ кўрсатишга унчалик қийналмасдим,— деди у.

Меҳмон стулдан сапчиб турди-ю, жазаваси тутиб хонада уёқдан-буёққа юра бошлади. Кейин юзидаги ниқобини шахд билан сидириб полга улоқтирди.

— Сиз ҳақсиз, мен қиролман!— деб хитоб қилди у.— Буни яшириб ўтиришимнинг нима кераги бор?

— Дарҳақиқат, нима кераги бор? Жаноби олийлари ҳали гап бошламасдан илгариеқ рўпарамда Вильгельм Готтсрейх Сигизтунд фон Ормштейн, яъни улуғ князь Кассель-Фельштейгский, яъни Богемининг меросхўр қиролни турганларига имон келтирган эдим.

— Лекин биласизми,— деди ғалати меҳмон ва яна жойинга ўтирднню оппоқ, кенг пешонасини ишқалаб қўйди,— биласизми, мен бундай ишлар билан шахсан машафул бўлишга одатланмаганман! Шунга қарамай, масала шу даражада қалтиски, мен полицияда хизмат қиладиган жосуслардан бирортасига тақдиримни ишониб топширишни лозим топмадим — чунки мен ишонган айгоқчининг ўзи бошимга чиқиб олиши мумкин. Мен Прагадан атайлаб яшпринча келдим, сиздан маслаҳат сўраб келдим.

— Марҳамат, маслаҳат сўрайверинг,— деди Холмс, у яна кўзларини юмиб олди.

— Воқеанинг қисқача мазмуни қуйидагича: бундан беш йилча муқаддам, узоқ вақт Варшавада яшаган пайтимда, ҳаммаёққа донғи кетган Ирэн Адлер деган енгилтак аёл билан танишдим. Ҳеч шубҳасизки, бу исм сизга ҳам таниш бўлса керак?

— Доктор, малол келмаса, менинг рўйхатномамни бир қараб юборсангиз,— деб гулдиради Холмс кўзларини очмай.

Бир неча йиллар олдин у одамларга, ҳодисаларга алоқадор фактларни қайд этиб борадиган система жорий қилган эди. Шунинг учун бирор шахс ёки предмет ҳақида дарҳол маълумот бериш унчалик мушкул эмасди. Мен шу тобда яхудий руҳонийси билан чуқур сув ҳавзаларида яшайдиган балиқлар ҳақида илмий асар ёзган бир штаб бошлиғининг таржимаи ҳоллари орасидан Ирэн Адлернинг таржимаи ҳолига оид варақларни олдим.

— Кўрсатинг-чи,— деди Холмс.— Ҳм-м. Нью-Жерсида 1858 йили туғилган. Контральто, ҳм-м... Ла Скала¹, шундай-шундай... Варшавадаги император опера театрида асосий ролларни ижро этган аёл, ҳа-я! Опера сахнасини тарк этган, ўҳ-ҳў! Лондонда яшайди... мутлақо тўғри! Жаноби олийлари, каминанинг фаҳмлашича, бу жонон сизни ипсиз боғлаб олган, сиз унга бошқалар олдида обрўйингизни тушириб қўйиши мумкин бўлган хатлар ёзгансиз, энди ўша хатларни қайтариб олмоқчисиз.

— Гапларингиз тўппа-тўғри. Лекин қандай қилай?

— Сиз пинҳоний равишда унга уйланганмисиз?

— Йўқ.

— Ҳеч қандай ҳужжат ёки гувоҳнома ҳам йўқми?

— Йў-ўқ ахир.

— Ундай бўлса, жаноби олийлари, мен сизнинг муддаонгиз нима эканини тушунмадим. Агар ўша жувон сизнинг хатларингиздан товламачилик ёки бошқа мақсадларда фойдаланишни истаса, уларнинг асл нусха эканини қандай қилиб исботлайди?

— Менинг дастхатим таниқли-ку.

— Бекор гап! Қалбаки.

— Хат ёзадиган шахсий қоғозим-чи?

— Уғирланган.

¹ Ла Скала — Миландаги (Италия) машҳур опера театри.

- Шахсий муҳрим-чи?
- Ясама.
- Фотосуратим-чи?
- Сотиб олинган.
- Лекин биз бирга суратга тушганмиз-ку!
- У-ў, шуниси ёмон бўлган экан! Жаноби олийлари ҳақиқатан ҳам жуда катта хатога йўл қўйган эканлар.
- Мен Ирэнни кўрсам — бас, ақлу ҳушмдан айрилиб қолардим.
- Сиз жиддий равишда обрўйингизни тўкиб қўйиб-сиз.
- Мен у пайтлари бор-йўғи тахт вориси эдим, холос. Ёш эдим. Ҳозир ҳам эндигина ўттизга кирдим.
- Суратни қандай бўлмасин қайтариб олиш зарур.
- Биз ҳаракат қилиб кўрдик, лекин сираям иложи бўлмади.
- Жаноби олийлари чиқимдан қочмаслиги лозим: Суратни сотиб олиш керак.
- Ирэн сотишни истамаяпти.
- Ундай бўлса, ўғирлаш керак.
- Беш марта ўғирлашга уриниб кўрилди. Мен ёлланма қулфбузарларни икки марта ишга солдим, улар унинг уйини ағдар-тўнтар қилиб юборишди. Бир гал, у саёҳатга чиққан пайтда, юклари ҳам бирма-бир тинтув қилинди. Авраб-алдаб уни икки бора тузоққа туширдик. Лекин ҳеч қандай самарага эришганимиз йўқ.
- Ҳеч қандайми?
- Ҳа. ҳеч қандай.
- Холмс кулиб юборди.
- Тузуккина жумбоқ экан-ку!— деди у.
- Лекин бу мен учун ҳаёт-мамот масаласи!— деб эътироз билдирди қирол таънаомуз.
- Ҳа, тўғри. Хўш, улар суратни нима қилишмоқчи ўзи?
- Мени хароб қилишади.
- Аммо қай йўсинда?
- Мен яқинда уйланмоқчиман.
- Бу ҳақда эшитдим.
- Клотильда Лотман фон Саксен-Менингенга уйланмоқчиман. Эҳтимол, сиз бу оиланинг қатъий тартиблари мавжуд эканини биларсиз? Клотильда — бу покизалик тимсоли. Менинг ўтмиш ҳаётимга оид озгина гумон туғилса, охири айрилиққа бориб тақалади.
- Ирэн Адлер нима деяпти?
- У, суратни қаллифининг ота-онасига юбораман,

деб дағ-даға қиляпти. Юборишдан ҳам тоймайди, албатта юборади! Сиз уни билмайсиз. У табиятан темирдек мустақкам. Ҳа, ҳа, у сиртдан ёқимтой аёлга ўхшайди-ю, лекин юраги тош-метин. Мени бошқа бировга уйлаптирмаслик учун қўлидан келадиган ҳамма номатқулчиликларни қилишга ҳам тайёр.

— У суратни ҳозирча қаллиғиғизга жўнатмаганига ишончингиз комилми?

— Ишончим комил.

— Нима учун?

— У суратни мен қаллиғимга расман унаштириладиган кунда жўнатишга сўз берган. Уша воқеа мана шу келаетган душанба кунини рўй беради.

— У-ў, ихтиёримизда фақат уч кун муҳлат қолибди-ку!— деди Холмс эснаб.— Шунисига ҳам шукр, чунки мен ҳозир баъзи бир муҳим ишлар билан шуғулланишим лозим. Жаноби олийлари ҳозирча Лондонда қолсалар керак-а?

— Албатта. Сиз мени Лэнгхэм меҳмонхонасидан топишингиз мумкин. У ердан граф фон Крамм исмли зотини сўрайсиз.

— Ундай бўлса, мен сизга хат жўнатаман — ишлар қандай кетаётгани ҳақида хабар қиламан.

— Сиздан ўтиниб-ўтиниб сўрайман. Мен жудаям ҳаяжонланяпман!

— Хўш, пул масаласини нима бўлади?

— Узингиз биласиз, керагича сарфлайверинг. Сиз кўнглингизнинг кўчасига қараб, эмин-эркин ҳаракат қилишингиз мумкин.

— Бутунлайми?

— Бўлмасам-чи, мен ўша сурат эвазига ўз қироллигим тасарруфидаги ҳар қандай ўлкани инъом этиб юбораман.

— Кундалик харажатлар-чи?

Қирол плашининг қатидан огиргина ҳамён чиқариб, уни столга ташлади.

— Бу ерда уч юз фунт тилло танга ва етти юз сўм алоҳида маблағ бор,— деди у.

Холмс ён дафтарчасига тилхат ёзди-да, варақни йиртиб қиролга узатди.

— Хонимнинг адресини берасизми?— деб сўради у.

— Брайони-лож, Серпантайн кўчаси, Сент-Жонс-вуд. Холмс ёзиб олди.

— Яна битта саволим бор,— деди у.— сурат хонабоп размерда олинганмиди?

— Ҳа, хонабоп.

— Энди хайрли кеч, жаноби олийлари, умид қиламанки, тез орада биз хушxabарнинг шоҳиди бўламиз... Хайрли кеч, Уотсон,— деб қўшиб қўйди у, қиролнинг араваси кўприкни тарақлатиб ўтаётган пайтда.— Марҳамат қилиб, эртага соат учда ҳузуримга ташриф буюрсангиз, мен сиз билан мана шу иш борасида суҳбатлашмоқчиман.

II

Эртаси куни роппа-роса соат учда мен Байкер-стритга бордим, лекин Холмс ҳали қайтмаган экан. Иқтисодчи аёлнинг гапига қараганда, у саккизларда уйдан чиқиб кетган эди. Мен ўчоқ рўпарасига ўтирдим: уни қайтгунча кутишга қарор қилдим. Тергов ишларига ниҳоятда қизиқиб қолдим. Тўғри, бу иш илгари бошқа ўринда ҳикоя қилганим икки мудҳиш жиноят каби фаройиб ва мавҳум хусусиятларга эга эмасди. Лекин бу ҳодиса ўзига хос жиҳатлари ва миждознинг юксак мавқен билан алоҳида ажралиб туради. Майли, дўстим олиб бораётган терговнинг асл моҳиятини бир четга қўйиб турайлик, аммо вазиятни у нечоғли муваффақиятли, моҳирона баҳолай олганига, хулосаларида нечоғли қатъий, рад этиб бўлмас мантиққа амал қилганига тан бермай иложимиз йўқ, ахир! Абжир, мухтасар усуллар ёрдамида энг чалкаш синоатларнинг ҳам авра-астарини ағдариб ташлаётганини кузатиш менга ҳақиқий ҳузур-ҳаловат бағишларди. Мен унинг кетма-кет зафар қозонишига шу даражада кўникиб кетган эдимки, у ҳам инқирозга учраши мумкин эканини хаёлимга сиғдирилмасдим.

Эшик илкис очилиб, чакка соқолли, ҳурпайган саватсоч, юзлари бўғриққан, одмигина ва бетартиб кийинган ширакайф отбоқар хонага кириб келган пайтда соат тўртларга яқинлашиб қолган эди. Мен дўстимнинг ўз қиёфасини ҳам ўзгартира оладиган беназир қобилият соҳиби эканига илгари сира-сира кўникма ҳосил қилганим учун қаршимда чайқалиб турган кимса ҳақиқатдан-да Холмсми ёки бошқа бировлигини аниқлаш мақсадида унга бошдан-оёқ уч марта синчиклаб разм солишга мажбур бўлдим. У йўл-йўлакай менга бош силкитиб қўйдию индамай ётоқхонасига кириб кетди ва беш минутлардан сўнг чиқди: эгнига қора костюм кийиб олибди, кўриниши одатдагидек мулоийм эди. Қўлларини чўн-

такларига тиқан кўйи оёқларини ловуллаб гулхан ёнаётган ўчоқ томон узатди-да, бир неча минут қиқир-қиқир кулиб ўтирди.

— ~~Мужжаза!~~— деб хитоб қилди у, кейин уни йўтал тутди ва яна хохолаб юборди, токи ҳолсизланиб қолгунча кулаверди, охири мажолсизланиб кресло суйанчигига ўзини ташлади.

— Нима гап?

— Кулгили, ҳаддан ташқари кулгили! Ишончим комилки, мен эрталабки вақтимни қандай ўтказганимни, охири нима қилганимни сиз икки дунёда ҳам ўйлаб тополмайсиз.

— Тасаввур қилолмайман. Менмча, сиз Ирэн Адлернинг одатларини, ёки, эҳтимолки, хонимнинг уйини зимдан кузатган бўлсангиз керак.

— Мутлақо тўғри, лекин натижаси мен кутгандан ҳам зиёда бўлди... Яхшиси, бир бошдан гапириб берман. Соат саккиздан ўтганда мен ишсиз отбоқар қиёфасида уйдан чиқдим. Отга ошно бўлган кишилар ўртасида ўзига хос биродарлик, ғаройибона меҳр-оқибат мавжуд. Ишонмасангиз, отбоқар бўлиб кўринг — бирпасда ўзингизга керакли ҳамма нарсани билиб оласиз. Мен Брайони-ложни ҳеч қийналмасдан топдим. Бу мўъжазгина, муҳташамгина икки қаватли вилла экан; кўча томонда эшиги бор, орқаси чорбоғ. Чорбоғ эшикда отнинг калласидай қулф осиглик. Чап қаноти кенг-мўл меҳмонхона: яхшигина безатилган, деразалари катта-катта — деярли уй баравар келади, эшигига бемаъни инглиз лўкидони қадалган, уни ёш бола ҳам очиши мумкин. Уйнинг кетида диққатга сазовор ҳеч нарса кўринмади, фақат иккинчи қаватдаги айвонга от-аравалар турадиган бостирманинг томи орқали чиқса бўлар экан. Мен шу бостирманинг тўрт томонини ҳам синчиклаб кўздан кечирдим, лекин эътиборга молик бирон нарсани учратмадим. ~~Мен~~ кўча бўйлаб кетдим ва худди кутганимдай, чорраҳада чорбоғ деворига тақаб қурилган отхонага дуч келдим. Мен отбоқарларга отларни ювиб-тарашда ёрдамлашиб юбордим, бунинг эвазига икки танга пул, бир стакан арақ, икки ўрам тамаки ҳамда Адлер хониму унинг қўни-қўшнилари ҳақида бурнимдан чиққунча маълумотлар олдим. Қўни-қўшнилари мени заррача ҳам қизиқтирмасди, лекин уларнинг таржимаи ҳолларини эшитишга мажбур эдим.

— Сиз Ирэн Адлер ҳақида нималарни билиб олдингиз?— деб сўрадим.

— Асти сўраманг, у шаҳарнинг мана шу қисмида яшайдиган барча эркакларнинг бошини айлантириб қўйибди! У ер юзида рўмол ўраб юрадиган аёллар орасида энг зебо санам. Серпантйнлик отбоқарлар бир овоздан шундай дейишяпти. У беозоргина ҳаёт кечиради, баъзан концертларда иштирок этади, ҳар куни соат бешда сайр қилгани отланади ва роппа-роса еттида тушликка етиб келади. Сайр вақтини камдан-кам ҳоллардагина — қўшинқ айтиши лозим бўлган пайтлардагина ўзгартиради, холос. Уни биттаю битта эркак йўқлаб туради — ягона эркак, ammo тез-тез йўқлаб туради. Қорачадан келган, келишган, олифтанамо; ҳар куни унинг ҳузурига келади, баъзан бир кунда икки марта ташриф буюриши мумкин. Унинг исми шарифи мистер Годфри Нортон, темпллик¹. Кўрдингизми, аравакашларнинг ишончини қозониб олсангиз зиён қилмайсиз! Улар ўша эркакни Серпантйн отхонасидан йигирма мартача уйига элтиб қўйишган ва у ҳақда ҳамма маълумотларни билиб олишган. Мен уларнинг гапларини охиригача тингладим-да, яна Брайони-лож атрофида сайр эта бошладим, кейинги қилинадиган ишларнинг режасини туздим. Бу Годфри Нортон, афтидан, ҳамма ишларда асосий вазифани бажараётган шахс шекилли. У ҳуқуқшунос. Бу хунук эшитилади. Хўш, уларни нима боғлаб турибди, қандай сабабга кўра улар тез-тез учрашадилар? Ирэн унга ким бўлади — мижозими? Дўстими? Уйнашими? Агар Адлер унинг мижози бўлса, равшанки, ўша суратни кўз қорачиғидай асраш учун унга бериб қўйгандир. Мабодо ўйнаши бўлса, бермаган бўлиши мумкин. Мана шу масалани бир ёқли қилиб олсам, бундан кейин ишни Брайони-ложда давом эттиришим ёки Темплда яшайдиган анави жентльменнинг квартирасига эътиборни қаратишим лозимлиги маълум бўлади. Бу масала ҳийла қалтис, энди менинг изланишларим доираси анча кенгайди... Уотсон, мана шунақа икир-чикирлар сизнинг жонингизга тегмаса гўргайди деб қўрқаман, лекин сиз вазиятни батафсил билишингиз учун майда-чуйда қийинчиликларни ҳам очик-ойдин айтишим лозим.

— Мен сизнинг ҳикоянгни диққат билан эшитяман,— дедим.

— Брайони-ложга бежиримгина соябонли арава келиб тўхтаган пайтда мен ҳамон бу ишни ўзимча та-

¹ Темпл — Лондондаги ҳуқуқшуносларнинг маҳкамалари жойлашган қасаба.

розига солиб кўриш билан машғул эдим. Аравадан қандайдир жентльмен сакраб тушди, у ҳавас қиладиган даража келишган эди, мўйловли, қорача, бургутбурун. Афтидан, бу боя таърифини эшитганим кимса эди. Кўринишидан у жуда ҳам шошаётган эди ва ниҳоятда ҳаяжонланарди. У аравакашга кутиб ўтиришни буюрди-да, эшикни очган оқсоч ёнидан чопқилаб ўтиб кетди, фақат бу уйда ўзини хўжайиндай ҳис этадиган кишигина ана шундай эмин-эркин ҳаракат қилиши мумкин. У ичкарига кирдию ярим соатча йўқ бўлиб кетди. Лекин мен меҳмонхона деразасидан унинг хона бўйлаб уёқдан-буёққа юраётганини, бир нималарни қизишиб гапираётганини, қўлларини арра-арра қиლაётганини кўриб турардим. Мана, ниҳоят, кўчага чиқди, у янада ташвишлироқ кўринарди. Аравага яқинлашар экан, чўнтагидан тилла соатини чиқарди-да, унга хавотирланиб назар ташлади. Сўнгра: «Қора қуюндай учиринг!— деб бақирди аравакашга.— Аввал Рижент-стритдаги Гросс ва Хенк ҳузурига кириб ўтамиз, кейин Эжвер-роуддаги муқаддас Моника ибодатхонасига борамиз. Агар манзилга йигирма минут ичида етказиб қўйсангиз, ярим сўлкавой берман!» Улар шитоб билан қўзғолишди. Мен эндигина уларнинг орқасидан йўлга тушсаммикан деб ўйлаб турган эдимки, бирдан ўша уй олдига усти очиқ, мўъжазгина, иккита от қўшилган арава келиб тўхтади. Аравакаш пальтосининг тугмалари ярми қадалмаган эди, бўйинбоғи бадбарак бўлиб бўйнига ўралиб қолибди, отнинг қоринбоғи эса тўқадан чиқиб кетибди. Аравакаш отни тўхтатган заҳотиёқ Ирэн эшикдан отилиб чиқиб, ўзини аравага урди. Мен унинг юзларини аранг кўриб қолдим, лекин шунинг ўзи етарли бўлди: у ниҳоятда ёқимтой аёл экан, бундай офатижон аёлни эркаклар бир марта кўриб қолсалар—бас, кейин бир умр ўша фариштанинг ишқида ўтадилар. «Жон, муқаддас Моника ибодатхонасига ҳайда!— деб қичқирди у.— Агар манзилга йигирма минут ичида етказиб қўйсангиз, ярим сўлкавой берман!» Бундай қулай вазиятни қўлдан бой бермаслик лозим эди, Уотсон. Мен қандай қилсам яхши бўлар экан деб ўйлай бошладим; орқасидан югурсам тузукми ёки араванинг шотисига осилиб олсам дурустми? Шу пайт бирдан кўчада бир отли извош кўриниб қолди. Аравакаш мендай бадбашара йўловчига икки марта ҳайратланиб қараб қўйди. лекин мен у эътироз билдиргунча ўриндиққа ўрнашиб қолдим. «Муқаддас Моника ибодатхонасига ҳайданг!— дедим.— Агар манзилга йигирма минут ичида

еткәзип күйсангиз, ярим сўлкавой бераман!» Соат йиғирма беш минута кам ўн икки эди. Албатта, гап нимада эканини англаб олиш унчалик мушкул эмасди. Менинг извошчим отни ўқдай учириб кетди. Мен умримда бу қадар катта тезликда юрганимни сира эслолмаймаман. Бирпасдан кейин извош ҳам, бир жуфт оғ қўшилган арава ҳам ибодатхона остонасида турарди. Мен извошчи билан ҳисоб-китоб қилдим-да, зинапояга югуриб чиқдим. Ибодатхонада мен ҳозиргина орқаларидан қувиб келган кимсалардан бошқа бирор жонзот йўқ эди. (Айтмоқчи, яна руҳоний бор эди, афтидан, уларга таънаомуз мурожаат қиларди. Уччаласи ҳам меҳроб қаршисида туришарди. Мен ён томондаги қўшимча меҳроб атрофида худди бу ерга тасодифан кириб қолган йўловчидай бепарволик билан айланиб юра бошладим. Кутилмаганда, мени ҳайратга солиб, уччаласи илкис мен томонга ўгирилишди ва Годфри Нортон менга қараб югурди.

«Худога шукр!— деб қичқирди у.— Бизга айнан сиз керак эдингиз. Юринг, кетдик! Юринг!»

«Нима гап ўзи?»— деб сўрадим.

«Юринг, юра қолинг энди, туришингиздан яхши одамга ўхшайсиз-ку, фақат уч минутга, холос!»

Мени меҳроб қаршисига деярли судраб олиб боришди ва ҳали ақл-ҳушимни йиғиб олмасимдан, қулогимга пичирлаб туришган аллақандай гапларни такрорлай бошладим: ўзим мутлақо билмайдиган кимсалар номидан қасам ичдим, хуллас, келинчак Ирэн Адлер билан куёв Годфри Нортоннинг никоҳдан ўтишларига ёрдам бердим. Буларнинг ҳаммаси бир дақиқа мобайнида рўй берди: мана, бир томондан жентльмен, иккинчи томондан леди менга ташаккур изҳор эта бошладилар, руҳоний бўлса ўзида йўқ хурсанд — нуқул жилмаяди, холос. Мен эсимни таниганимдан бери бунақа бемаъни ҳолатга тушиб қолмаган эдим. Мана энди ўша ҳолатни эсласам кулгим қистаяпти. Назаримда, келин-куёвлар қандайдир расм-русумларни адо этишмаган шекилли, шунинг учун агар битта гувоҳ бўлмаса, руҳоний никоҳ маросими ўтказишдан бутунлай бош тортаётган эди. Менинг ибодатхонада пайдо бўлиб қолишим куёвни гувоҳ қидириб кўчага қараб югуриш ташвишидан форнф этди. Келинчак менга бир сўлкавой берди, мен буни ўз саргузаштимдан хотира сифатида соатимнинг занжирига осиб юраман.

— Иш чаппасига кетибди-ку,— дедим мен.— Энди нима бўлади?

— Албатта, мен режаларим хавф остида қолаётганини дарҳол англадим. Афтидан, ёш куёв-қаллиқ зудлик билан саёҳатга чиқишмоқчи эди, шунинг учун дарҳол, қатъий ҳаракат қилишим лозим эди. Бироқ улар ибодатхона остонасида ажралишди: йигит Темплга қараб, келинчак ўз уйи томонга жўнади. «Мен одатдагидек соат бешда боққа сайр қилгани чиқаман», деди Ирэн хайр-лашаётиб. Мен шундан бошқа ҳеч нарса эшитмадим. Улар икки томонга кетишди, мен ҳам изимга қайтдим. Энди олдиндан ҳозирлаб қўйилган ишга қўл урмоқчиман.

— Қилинадиган иш нимадан иборат?

— Оз-моз совутилган гўшт ва бир стакан пиво,— деб жавоб берди Холмс ва қўнғироқ ипини тортди.— Мен ниҳоятда банд эдим, ҳатто овқатланиш ҳам эсимдан чиқиб қолибди. Эҳтимол, бугун кечаси ташвишларим яна ҳам кўпайиб кетса ажаб эмас. Айтмоқчи, доктор, менга ёрдамлашиб юборсангиз ёмон бўлмасди.

— Жоним билан.

— Ишқилиб, сиз қонунбузарликдан қўрқмайсизми?

— Зиғирчаям қўрқмайман.

— Қамоққа тушиб қолишдан ҳам ҳайиқмайсизми?

— Хайрли иш учун бунгаям тайёрман.

— У-ў, хайрли бўлганда қандоқ!

— Ундай бўлса, мен хизматингизга мунтазирман.

— Сизга ишонишим мумкин эканини билардим.

— Лекин сизнинг асл ниятингиз нима ўзи?

— Ҳозир миссис Тернер овқатни олиб келсин, кейин ҳаммасини тушунтириб бераман... Мана ҳозир,— деди у, бизнинг иқтисодчимиз тайёрлаб берган камтарона овқатни иштаҳа билан тановул қилар экан,— мен овқат маҳали сиз билан иш хусусида гаплашишга мажбурман, чулки ихтиёримда жуда ҳам кам вақт қолди. Шу тобда озгинаси кам беш бўлди. Икки соатдан кейин биз ўша жойда ҳозир нозир бўлишимиз лозим. Ирэн қизгина ёки аниқроғи, Ирэн хоним боғ сайридан еттида қайтиб келади. Биз уни кутиб олиш учун Брайони-ложга боришимиз керак.

— Кейин нима қиламиз?

— Уёғини менга қўйиб бераверинг. Кейин бўладиган ишларнинг ғамини еб қўйганман. Мен сиздан фақат бир нарса талаб қиламан; ҳар қандай воқеа рўй берса ҳам сиз аралашмайсиз. Тушундингизми?

— Мен холис бўлишим керакми?

— Худди шундай. Ҳеч нарса қилмаслигингиз лозим. Сезишимча, арзимас кўнгилсизлик рўй бериши мумкин.

Лекин аралашмайсиз. Охири мени уйга олиб кириб кетишади. Орадан беш-олти минут ўтгач, меҳмонхонанинг деразаси очилади. Сиз ана ўша очилган деразага яқинроқ жойда туришингиз даркор.

— Яхши.

— Мен қўлимни мана бундай тарзда юқорига кўтарган пайтим, сизга олдиндан бериб қўйган нимарсани хонага иргитиб юборасиз-да, айти замонда: «Ёнғин!»— деб қичқириб қоласиз. Гапимни тушундингизми?

← Тушундим.

— Бунда хавфли ҳеч нарса йўқ,— деди у, чўнтагидан йўгон сигарета шаклидаги ўрамни олар экан.— Бу одатдаги тутантириқ ракета: икки томонида мурвати бор—ўз-ўзидан аланга олиб кетиши учун мўлжалланган. Сиз қиладиган ҳамма иш шундан иборат. «Ёнғин!»— деб қичқиришингиз биланоқ оғзингиздан чиққан сўзни оломон бирваракайига такрорлай бошлайди. Шундан кейин бамайлихотир кўча адоғига бориб турасиз, мен ўн минутлардан сўнг сизга етиб оламан. Умид қиламанки, ҳамма гапимни тушундингиз-а?

— Мен деразага яқинроқ жойга бориб, ҳеч бир ишга аралашмай туришим лозим. Сизнинг ишорангизни кутаман ва ўша нимарсани зудлик билан деразага қаратиб иргитаман, айти замонда ёнғин чиққани ҳақида шовқин кўтараман, кейин кўчанинг бурилишида сизни пойлаб тураман.

— Мутлақо тўғри.

— Менга ишонишингиз мумкин.

— Жуда соз. Энди мен бугун ўйнашим лозим бўлган янги ўйинга ҳозирлик кўраман.

У меҳмонхонага кириб кетди ва бир неча минутлардан кейин мулойим, содда руҳоний қиёфасида пайдо бўлди. Унинг кенг соябонли қора шляпаси, шалвираган шими, оппоқ бўйинбоғи, жозибали жилмайиши ва умуман қиёфасидан балқиб турган меҳрибон бир ажойибот таърифга сиғмасди. Гап фақат Холмс костюмини алмаштирганида эмас. У ҳар сафар янги вазифани бажараётган пайтда юзларидаги ифодаю хулқ-атворини, ҳатто ички оламини ҳам ўзгартираётгандай туюларди. Театру санъати Холмс тимсолида буюк бир актёрдан маҳрум бўлди, илм олами эса — синчков донишмандни йўқотди: у жиноятларни текширадиган мутахассис касбини танади.

Олтидан ўн беш минут ўтганда биз уйдан чиқдик, кўзланган манзилга — Серпантани кўчасига етиб борган

пайтимизда ўн беш минути кам етти бўлган эди. Қоронғи туша бошлади, кўчада фонарлар ёқилди, биз Брайони-лож ёнида сайр этиш билан машғул бўлдик; уй соҳибларининг қайтишига маҳтал бўлиб турдик. Уй Шерлок Холмснинг қисқача таърифидан кейин қандай тасаввур этган бўлсам — худди шундай эди, лекин бу жойлар мен кутгандан кўра гавжумроқ экан. Аксинча, шаҳар чеккасидаги бу торгина, тинчгина кўчада оломон қайнаб ётарди. Бир бурчакда қандайдир қаланги-қасангилар сигарета чекишиб, ҳиринглашиб туришарди, ўшаларнинг ёнига пичоқ чархлайдиган косиб чархини ўрнатиб қўйган эди, икки аскар эса хизматкор аёлга гап отиш билан овора эдилар, оғзига сигарета қистириб олишган бир нечта олифта йигитчалар кўча бўйлаб саланглаб юришарди.

— Кўрдингизми, тўй ҳашамлари ишимизни ҳийла енгиллаштиради,— деди Холмс уй ёнидан ўтаётган чоғимиз.— Энди сурат икки юзи чархланган қуролга айланиб қолади. Эҳтимол, Ирэн суратини мистер Годфри Нортон кўриб қолишини хоҳламас, айни пайтда бизнинг миждимиз ҳам ўша суратга қироличанинг пазари тушиб қолишни асло истамайди. Энди ҳамма гап биз суратни қаердан топишимизда қолди, холос.

— Дарҳақиқат, қаердан топамиз?

— Албатта, Ирэн уни доимо ўз ёнида олиб юришига ишониб бўлмайди. Хонага осиб қўйишга мўлжалланган суратни аёлларнинг кўйлаги остига яшириб қўйиш амри маҳол. Ирэн биладики, қирол уни бир четга алдаб-сулдаб чақариб туриб тинтув ўтказишдан ҳам тоймайди. Шу мақсадда икки марта уриниш ҳам содир бўлган. Демак, биз кўнглимизни тўқ қилишимиз мумкин: у суратни ёнида олиб юрмайди.

— Бўлмасам, қаерда сақлайди?

— Ўзининг банкчисига ёки адвокатига бериб қўйган бўлиши мумкин. Ё унисиди, ёки бунисиди, лекин қайси биттасида эканини аниқ айтилмайман.

Аёллар табиатан хуфия ишларга мойил бўлишади ва ўзларини сирли тилсимларга чулғаб юришни яхши кўришади. Нега энди у ўз тилсимидан бошқа бировни хабардор қилиб қўйиши лозим экан? У ўзига ишонган ҳолда ҳар қандай буюмни сақлаши мумкин. Лекин сирдан воқиф қилинган ишбилармон киши сиёсий ёки бошқа бир тазйиққа дош бера олишига у тўла-тўқис ишониши даргумон. Бундан ташқари, эсингизда бўлса, у тез кунларда суратни ҳаракатга келтиришга аҳд қилган.

Шунинг учун уни истаган пайтда қўлини узатса етадиган жойда сақлайди. Сурат унинг ўз уйида бўлиши керак.

— Лекин қулфбузарлар уйни икки марта ағдар-тўнтар қилиб ташлашган-ку.

— Сафсата! Улар қандай йўсинда излаш лозимлигини билишмаган.

— Сиз қай тарзда излайсиз?

— Мен излайман.

— Ҳеч жаҳонда изламай ҳам топиб бўларканми?

— Мен шундай қиламанки, Ирэннинг ўзи уни менга кўрсатади.

— У бари бир кўрсатмайди.

— Ҳамма гап шундаки, кўрсатмасдан иложи қолмайди... Шошманг, ғилдирак товуши қулоғимга чалиняпти. Бу унинг араваси. Энди менинг кўрсатмаларимни пишиқ-пухта бажарсангиз — бас.

Шу пайт кўча бурилишида соябонли араванинг ён томонидаги фонарлари кўринди ва ҳадемай бежирим арава Брайонн-лож остонасига келиб тўхтади. Арава тўхтаган заҳотиёқ бурчакда турган саёқлардан бирови файтон эшикчасини очиш ва бунинг эвазига сариқ чақа ишлаб олиш илинжида югуриб келди, лекин уни худди шу ниятда чопқиллаб келаётган бошқа бир саёқ итариб юборди. Улар шафқатсизларча муштлашиб кетишди. Саёқлардан биттасининг ёнини олган икки аскар билан бошқа саёқни қизгин ҳимоя қила бошлаган чархчи гулханга гўё мой сепиб юборишди. Файтондан турган хоним бир зумдаёқ юмалашиб ётган, бир-бирларига аёвсиз мушт тушираётган, бир-бирларини калтаклар билан савалаётган оломон орасига кириб қолди. Холмс хонимни ҳимоя қилиш учун ўзини тўс-тўполонга урди. Бироқ, у аёлга яқинлашган пайт бирдан қичқириб юбордию юзлари қип-қизил қонга бўялганча гурс этиб йиқилди. У йиқилиши билан аскарлар — бир томонга, қаланғи-қасанғилар бошқа томонга тумтарақай бўлиб қочишди. Ур-йиқитда иштирок этмаган бир нечта боодоб кишилар хоним билан ярадорга ёрдам кўрсатиш учун шошилишди. Ирэн Адлер (мен уни ҳамон эски номи билан атайман) зинапояга югуриб чиқди-да, унинг юқорисидаги майдончада тўхтаб, кўчани кўздан кечира бошлади; унинг офатижон қадди-қомати меҳмонхонадан тушаётган шуълада яққол кўзга ташланиб турарди.

— Шўрлик жентльмен оғир яраланибдими?— деб сўради у.

— У ўлиб қолибди,— деб жавоб қайтаришди бир неча киши.

— Йўқ, хайрият, у ҳали тирик экан!— деб қичқирди кимдир.— Лекин уни касалхонага олиб боргунингизча — йўлдаёқ жон таслим қилади.

— Қўрқмас инсон экан!— деди қандайдир аёл.— Агар у бўлмаганда анавилар хонимнинг ҳамёнини ҳам, соатини ҳам тортиб олишарди. Уларни бутун бошли шайкаси бор, жуда хавфли. Вой, у нафас ола бошлади!

— Уни кўчада қолдириб бўлмайди... Хоним, уни уйингизга олиб киришимизга рухсат берасизми?

— Албатта! Меҳмонхонага олиб киришлар. У ерда диван бор. Марҳамат, буёққа!

Холмсни қўлларидан намоишкорона кўтаришганча аста-секин Брайони-ложга олиб киришди-да, меҳмонхонага ётқизиб қўйишди. Мен эсам деразага яқинроқ жойда бўлаётган воқеаларни зимдан кузата бошладим. Лампалар ёқиб қўйилган эди; дераза пардалари туширилмагани учун мен диванда ётган Холмсни яққол кўриб турардим. Найрангбозлик қилаётгани сабабли унинг виждони қийналармиди ёки йўқми, билмадим-у, лекин мен бу ёқимтой аёлнинг ярадор теварагида гиргиттон бўлаётганини кўриб турган дамларимда ўзимдан ўзим шу қадар уялиб кетдимки, қани энди шу тобда ер ёрилсаю ернинг остига кириб кетсам! Шунга қарамай, мен Холмснинг топшириғини бажармасам ҳам виждонимга хиёнат қилган бўлардим. Юрагим увишиб, пальтомнинг остидан тутатқи ракетани чиқардим. «Охир-оқибатда биз унга ҳеч қандай зиён етказмаяпмиз-ку, фақат уни бошқа бир одамга зиён етказишига халақит беряпмиз, холос», деб ўзимга таскин бердим.

Холмс астагина дивандан қўзғолди ва кўрдимки, у худди нафаси бўғаётган киши сингари мажолсизгина қадам ташляпти. Хизматкор аёл дераза ёнига югуриб келди-да, уни очиб юборди. Айни шу чоқ Холмс қўлини юқори кўтарди; мен мана шу ишорага биноан ракетани хонага қаратиб ирғитдим: «Ёнғин!»— деб қичқирдим. Бирпасда хонани қуюқ тутун қоплади ва очиқ деразадан ташқарига ўрлай бошлади. Мен одамларнинг меҳмонхонада елиб-югураётганини кўриб қолдим; бир оздан сўнг бу ёлғондакам ваҳима эканга кимларнидир ишонтироқчи бўлаётган Холмснинг гап-сўзлари қулоғимга чалинди.

Мен оломон орасидан ёриб ўтдим-да, кўчанинг бурилиш жойига бориб олдим. Бахтимга, ўн минутдан ке-

йин Холмс мени қувиб етди ва аста қўлтиғимдан қўлини ўтказди: биз шиддатли воқеалар рўй бераётган маскани тарк этдик. Бир қанча пайт у жадаллаб юрди ва Эжвер-родга олиб чиқадиган сокин кўчага бурилгуни-мизга қадар лом-мим демади.

— Доктор, сиз ҳамма ишни жуда абжирлик билан адо этдингиз,— деб таъкидлади Холмс.— Қойил қилдингиз. Ҳаммаси жойида.

— Суратни қўлга киритдингизми?

— Мен уни қаерга яширилганини билиб олдим.

— Қандай қилиб?

— Аввал каромат қилганимдай, уни менга Ирэннинг ўзи кўрсатди.

— Мен барибир ҳеч нарсага тушунмаяпман.

— Мен эсам, бор гапни айтяпман,— деди у кулиб.— Ҳаммаси оддийгина рўй берди. Ҳойнаҳой сиз фаҳмлаган бўлсангиз керак — кўчадаги барча бекорчихўжалар менинг ҳамтовоқларим эди. Мен уларни ёллаб қўйган эдим.

— Ўзим ҳам шундай бўлса керак деб ўйловдим.

— Менинг қўлимда оз-моз қизил бўёқ бор эди. Ур-йиқит бошланган чоқда мен олға ташландим, йиқилиб тушдим, қўлимни юзимга суртдим ва қонга бўялган ҳолда гавдаландим... Эски усул.

— Буни ўзим ҳам пайқаган эдим...

— Улар мени уйга олиб киришди. Ирэн Адлер каминани қабул қилишга мажбур бўлди. Бошқа иложи ҳам йўқ эди-да. Мен меҳмонхонада пайдо бўлиб қолдим, аслида, ҳамма гумоним ана шу хонада эди. Сураат шу яқин орада бўлиши керак: ё меҳмонхонада, ёки ётоқхонада. Мен айнан қаерда эканини аниқлашга қатъий қарор қилдим. Мени юмшоқ ўринга ётқизиб қўйишди, мен бўлсам худди нафасим қисаётгандай ҳунар кўрсата бошладим. Улар деразани ланг очиб қўйишга мажбур бўлишди; сиз бўлсангиз ўз ишингизни бажариш учун қулай имкониятга эга бўлдингиз.

— Хўш, бунинг эвазига сиз нимага эришдингиз?

— Кўп нарсага. Аёл зоти уйдан ёнғин чиққанини ўйласа, у беихтиёр ўзи учун энг азиз нарсани сақлаб қолишга ҳаракат қилади. Бу энг кучли ички туртки; мен ундан бир неча марта фойдаланганман. Дорлингтон машмашаси чоғида ҳамда Арнсвор саройи билан боғлиқ ишларда ҳам шу усулни қўллаганман. Эрга теккан жувон — боласини, эрсиз қизлар эса қимматбаҳо тақинчоқлари солинган қутичани асрайдилар. Энди мен аниқ

биламанки, бизнинг хоним учун уйида биз излаётган нарсадан бошқа қимматлироқ ҳеч вақо йўқ. У айнан ўша нарсани асраб қолиш учун жон ҳалпида ташланди. Ёнғин ваҳимаси жуда уддабуронлик билан уюштирилди. Темир асабларни титратишга тутун билан бақир-чақирлар кифоя қилди. Ирэн худди мен кутганимдай талвасага тушиб қолди. Сурат қўнғироқнинг боғичи тепасидаги нари-бери суриладиган тахта ортида — махфий жойда сақланар экан. Ирэн бир зумдаёқ ўша ерда пайдо бўлиб қолди: ҳатто суратнинг ярмини ташқарига чиқаришга ҳам улгурди, мен унинг бир четини кўрдим. Фақат бу ёлғондакам ваҳима, деганимдан кейингина Ирэн суратни қайтариб жойига тиқиб қўйди, ракетага кўз қирини ташлади-да, хонадан югуриб чиқиб кетди, шундан сўнг мен уни кўрмадим. Мен ўрнимдан турдиму узр сўраб, уйдан жуфтакни ростладим. Суратни дарҳол олмақчи эдим, лекин хонага аравакаш кириб келиб, мени синчиклаб кузата бошлади. Шундай қилиб, ниятимни ҳозир амалга оширолмаслигимни англадим — буни кейинги сафарга қолдирдим. Шошқалоқлик панд бериб қўйиши мумкин.

— Энди нима бўлади?— деб сўрадим.

— Сирасини айтганда, бизнинг қидирув ишларимиз тугалланди. Эртага биз — қирол иккаламиз Ирэн Адлер ҳузурига борамиз. Агар бизга ҳамроҳ бўлишни истасангиз, сиз ҳам юринг. Бизга, меҳмонхонада кутиб туринглар, дейишади, лекин меҳмонларнинг истиқболига чиққан хоним на бизни, на суратни топа олмаса ажаб эмас. Балки, уни яширинган жойидан ўз қўлларини билан суғуриб олиш жаноби олийларига кўнгилли туюлар.

— Сизлар уёққа қачон жўнайсизлар?

— Эрталаб соат саккизда. Хоним ҳали иссиқ ўрнида чўзилиб ётган бўлади — биз бемалол ҳаракат қилишимиз мумкин. Бундан ташқари, жадал суръатда ишни битиришимиз лозим, чунки кечаги никоҳ унинг турмуш тарзини, одатларини тубдан ўзгартириб юбориши эҳтимолдан холи эмас. Мен ҳозир қиролга зудлик билан телеграмма жўнатишим керак.

Биз Бейкер-стритгача гаплашиб бордик-да, уйимиз остонасига етганда тўхтадик. Холмс чўнтакларини пайпаслаб калитни қидира бошлади. Шу пайт қандайдир йўловчи:

— Хайрли кеч, мистер Шерлок Холмс!— деди.

Йўлкада бир неча киши уймалашиб туришарди, аммо биз билан саломлашган кимса, афтидан, ёнимиздан

Ўтиб кетаётган узун пальтоли, келишган йигитча эди.

— Мен қаердадир бу товушни аввал ҳам эшитганман,— деди Холмс, гира-шира ёритилган кўчага назар ташлар экан.— Лекин унинг кимлигини сира эслолмаяман, жин урсин!

III

Мен шу кеча Бейкер-стритда ётиб қолдим. Эрталаб хонага Богеми қироли шитоб билан кириб келган чоқда биз қаҳвага қотган нон ботириб еб ўтирган эдик.

— Сиз ҳақиқатдан ҳам суратни қўлга киритдингизми?!— деб хитоб қилди у Шерлок Холмсининг елкаларидан қучиб. Сўнг қувонч билан юзларига тикилди.

— Ҳозирча қўлга киритганим йўқ.

— Лекин сиз уни қўлга киритишдан умидвормисиз?

— Умидворман.

— Ундай бўлса, кетдик! Мен энди ортиқ кутолмайман, ёниб кетяман!

— Бизга файтон керак.

— Менинг файтоним кўчада турибди.

— Бу ишимизни анча енгиллаштиради.

Биз пастга тушдик-да, яна Брайони-лож томон жўнадик.

— Ирэн Адлер турмушга чиқди,— деди Холмс.

— Турмушга чиқди? Қачон?

— Кеча.

— Кимга тегди?

— Инглиз адвокатига, унинг номи Нортон.

— Лекин, албатта, Ирэн уни яхши кўрмаса керак-а?

— Умид қиламанки, яхши кўради.

— Сиз нега умид қиляпсиз?

— Негаки, жаноби олийлари, бу ҳол сизни келажакдаги барча кўнгилсизликлардан асрайди. Агарда хоним ўз эрини яхши кўрса, демак у жаноби олийларини яхши кўрмайди, шундан кейин унда жаноби олийларининг режаларига халақит беришга арзигули ҳеч қандай асос қолмайди.

— Тўғри, тўғрику-я. Шундай бўлса ҳам... Эҳ, мен уни менга муносиб асилзода оиладан бўлишини жуда-жуда истардим! У беназир қиролича бўларди!

У маъюс тортиб қолди, то Серпантайн кўчасига кириб боргунимизча миқ этмади.

Брайони-лож вилласининг эшиклари очиқ экан, зи-

напоёда кексароқ бир аёл турарди. Файтондан тушаётган пайтимизда у бизга худди мазахлаётгандай тикилиб қолди.

— Мистер Шерлок Холмсми сиз?— деб сўради у.

— Ҳа, мен Шерлок Холмсман,— деб жавоб берди дўстим унга ҳайратланиб қараганча.

— Ана, ўзи экан! Менинг бекам, ҳойнаҳой, сизнинг келишингизни билгандай каминани огоҳлантириб қўйган эди. У бугун эрталаб, соат бешдан ўн беш минут ўтганда, эри билан биргаликда Черинг-крос вокзалдан қитъага жўнаб кетди.

— Нима?!— Шерлок Холмс доврираб орқасига чекинди. Қутилмаган зарбадан унинг ранги ўчиб кетди, дили сиёҳ бўлди.— Сиз уни Англиядан чиқиб кетди демоқчимисиз?

— Ҳа. Бутунлай.

— Қоғозлар-чи?— деб сўради қирол ҳирқираб.— Ҳаммаси барбод бўлди-ку!

— Кўрамиз!— Холмс хизматкор аёл ёнидан жадал юриб ўтди-да, меҳмонхонага ўзини урди.

Қирол иккаламиз унинг орқасидан кирдик. Хонадаги барча мебеллар тартибсиз равишда уёқдан-буёққа сурилган эди, тахта токчалар бўм-бўш, галадонлар очилиб ётибди — равшанки, бека қочиб кетишдан аввал ҳаммаёқни ағдар-тўнтар қилиб юборган эди.

Холмс қўнғироқ боғичига ёпишди, деворга қадалган кичкина тахтани ўрнидан сурди ва махфий ковакка қўлини тикди-да, у ердан сурат билан битта хатни суғуриб олди. Бу Ирэн Адлернинг тунги қўйлақда тушган сура-ти эди. Хатнинг устига эса: «Мистер Шерлок Холмсга. У келган пайтда қўлига топширилсин», деб ёзилган эди.

Дўстим дарҳол конвертни йиртди ва биз уч кишила-шиб хатни ўқий бошладик. Хатга ўтган кечанинг чис-лоси қўйилган бўлиб унда қуйидагилар ёзилган эди:

«Қадрдоним мистер Шерлок Холмс, сиз ҳақиқатан ҳам ажойиб томоша кўрсатдингиз. Дастлабки пайтларни мен сизга чиппа-чин ишонган эдим. Ёнғин васвасасига қадар менда ҳеч қандай шубҳа уйғонмади. Лекин кейин, яъни ўз сиримни фош этиб қўйган пайтимда фикр-муло-ҳаза юритишдан бошқа иложим қолмади. Бир неча ой муқаддам, агар қирол жосуслар хизматидан фойдала-нишга аҳд қилса, у албатта сизга мурожаат этажаги ҳа-қида мени огоҳлантиришган эди. Менга адресингизни беришди. Шунга қарамай, сиз мендан ўзингиз билиш-ни истаган сирни билиб олдингиз. Мен қанчалик бадгу-

мон бўлишимдан қатъий назар, мушфиқ, меҳрибон, мўйсафид руҳоний хусусида ёмон фикрларга боришни ўзимга эп кўрмадим... Бироқ, ўзингиз ҳам биласизки, мен ҳам актриса бўлганман. Эркакларнинг костюмини кийиб саҳнага чиқиш мен учун янгилик эмас. Мен тез-тез эркакларнинг уст-бошидан фойдаланиб тураман, эркакча кийиниб олсам, ўзимни эмин-эркин ҳис этаман. Мен аравакаш Жонни сизни назорат қилиб туриш учун юбордим-да, ўзим юқорига чопиб чиқиб сайрбоп эркакча уст-бошимни кийиб пастга тушдим. Сиз айтиш ўша пайтда кўчага чиқиб кетаётган экансиз. Сизнинг изингиздан остонангизгача кузатиб бордим ва менга ҳақиқатдан ҳам машҳур Шерлок Холмс қизиқиб қолганига ишонч ҳосил қилдим. Сўнгра хийла эҳтиётсизлик билан сизга хайрли кеч тиладим у Темплга, эримнинг ҳузурига жўнадик.

Бизни шунчалик қудратли рақиб таъқиб этаётган бўлса, қутулмоқнинг энг яхши йўли — қочмоқликдир деган қарорга келдик. Ана энди сиз эртага қадам ранжида қиласизу, бўм-бўш уйга дуч келасиз. Сурат хусусида сизнинг мижозингиз хотирини жам қилсин; мен ундан ҳам афзалроқ бўлган инсонни яхши кўраман. Уша инсон мени ҳам яхши кўради. Қирол ўзининг ғамини еб нимаки қилмоқчи бўлса, ҳаммасини қилаверсин: бир пайтлар хўб ёмонлик қилган кишисидан асло хавфсирамасин. Фақат ўзимнинг хавфсизлигим учун, қўлимда қалқоним қолиши учун, келажакда қирол томонидан уюштирилладиган ҳар қандай тажовузлардан ўзимни асрашим учун мен бу суратни сақлаб қўяман. Мен бу ерда бошқасини қолдиряпман. Эҳтимол, шуни у асраб қўйса кўнгли ором олар. Қадрдоним мистер Шерлок Холмс, мен ҳаммиша сизга содиқ бўлиб қоламан, деб Ирэн Адлер, туғуруқ фамилиям Адлер».

— У, қанақа аёл-а, қанақа аёл!— деб хитоб қилди Богеми қироли, уч кишилашиб хатни ўқиб чиқиншимиз биланоқ.— Мен сизга у бениҳоя топқир, ақлли, эҳтиёткор демаганмидим? Ахир у қойилмақом қиролича бўлмасмиди? Эҳ, агар унинг мартабаси менга лойиқ бўлганда борми?

— Мен бу хонимни яқиндан билганимдан сўнг англадимки, ораларингда ҳақиқатдан ҳам жула катта тафовут бор экан,— деди Холмс совуқ оҳангда.— Афсуски, жаноби олийлари топшириқларини муваффақиятли яқунлай олмадим.

— Аксинча, қадрли сэр!— деб хитоб қилди қирол.—

Бундан аълороқ бўлиши мумкин эмас. Мен биламанки, у қиз доимо сўзининг устидан чиқади. Энди суратнинг менга зиёни тегмайди — гўё ёқиб юборилгандай.

— Мен жаноби олийларидан бундай гапларни эшитётганимдан хурсандман.

— Мен эсам, сиздан қарздорман. Марҳамат, айтинг, сизни қандай тақдирласам бўлади? Мана бу узукни...

У бармоғидаги зумрад кўзли узукни ечди-да, уни Холмснинг кафтига қўйди.

— Жанобий олийларида мен учун бундан ҳам қимматлироқ бойлик бор,— деди Холмс.

— Сиз фақат айтсангиз кифоя.

— Бу сурат.

Қирол унга ҳайратланиб назар ташлади.

— Ирэнникими?!— деб сўради у тўлқинланиб.— Марҳамат, агар у сизга керак бўлса — олинг, буюрсин!

— Миннатдорман, жаноби олийлари. Мана энди орамиз очиқ, бир-биримиздан қарзимиз қолмади. Мен сизга яхши кунлар тилайман.

Холмс таъзим бажо келтирди-да, қиролнинг унга узатилган қўлини сиқмасдан — унга эътибор бермасдан мен билан бирга уйига жўнади.

Богеми қироллигида мисли кўрилмаган машмаша бошланиб кетаёзгани, мистер Шерлок Холмснинг устомонлик билан тузилган режалари аёл зотининг ақл-заковати туфайли чиппакка чиқарилгани ҳақидаги ҳикоя ана шундан иборат. Холмс доимо аёлларни «сочи узун — ақли калта» деб масхаралаб юрарди, кейинги пайтлари мен ундан бундай таҳқиромуз сўзларни эшитмай қўйдим. У қачон Ирэн Адлер хусусида гап бошласа ёки унинг суратини эслаб қолса, албатта: «Бу Аёл», деб қўяди тантанали оҳангда. Бу ибора Холмс талаффузида гўё унвон мисоли жарангдор эшитилади.

БЕШ ДОНА АПЕЛЬСИН УРУҒИ

Шерлок Холмс ҳақидаги 1882 йилдан 1890 йилгача бўлган даврга оид қайдларимни кўздан кечирсам, шу қадар қизиқ ва одатдан ташқари ишларни учратаманки, улардан қайси бирларини танлаб олишни билмай қоламан. Гарчанд, булардан баъзилари аллақачон матбуотда ёритилган бўлса-да, бошқалари Холмсининг ғоят юксак даражада эгаллаган ажойиб қобилиятларини намоён этишига имкон бермаган эди. Мазкур ёзувларимда мен унинг ана шу қобилиятларини тавсифлашни мақсад қилиб қўйдим. Уша ишлардан баъзи бирларини ҳатто таҳлил ҳам қилиб бўлмас, оғзаки айтиб берилган ечимсиз қиссага ўхшаб қолар, баъзилари эса қисман ечилган, уларнинг сабаблари, ўзи ёқтирадиган жиддий, маънавий исботларга эмас, кўпроқ тусмоллару тахминларга асосланган эди. Бироқ ана шу кейингилари орасида ҳам тафсилотлари ғоят мароқли, натижалари ғоят кутилмаган бир воқеа борки, мен унинг тўғрисида гапириб бермоқчиман, зотан у ҳеч қачон тўла-тўқис аниқланмаган, эҳти-

молки, ҳеч қачон тўла-тўқис аниқлаб бўлмайдиган вазиятлар билан боғлиқдир.

1887 йилга тегишли узун рўйхатда анчагина қизиқ ёки унча қизиқ бўлмаган ишлар қайд этилган. Уларнинг ҳаммасини ёзиб қўйганман. Мана улардан баъзилар: «Пэредол Чэмбер», катта мебель магазиннинг ертўласида ҳашаматли клубига эга бўлган Ҳаваскор гадоилар жамияти; Британияга тегишли «Софи Эндерсон» елканли кемасининг ҳалокатига боғлиқ бўлган фактлар; Грайс Петерсоннинг Юффа оролидаги ажойиб саргузаштлари, ва ниҳоят, Камберуэллдаги заҳарлаш ҳақидаги иш. Сўнгги воқеада Шерлок Холмс марҳумнинг соатини кўздан кечиргач, икки соат муқаддам бураб қўйилганлиги таъкидлаган, бундан у, марҳум ўша пайтда ётган, деб ҳукм чиқарган, бу хулосаси эса жиноятни очишда жуда катта аҳамият касб этган эди. Ана шу ишларнинг ҳаммасини мен, эҳтимолки, қачонлардир кейинроқ қаламга оларман, аммо улардан биронтаси ҳам мен ҳозир изҳор қилмоқчи бўлган одатдан ташқари воқеалардаги ўзига хос жиҳатларга эга эмас.

Сентябрь оёқлаб қолган, куз бўронлари қулоқ эшитмаган шиддатли қаҳр-ғазаб билан авжга минар эди. Кун-узукун шамол увиллар, ёмғир деразаларга шу қадар шовқин билан келиб урилар эдики, ҳатто шу ерда, инсон қўли яратган бу баҳайбат асар Лондоннинг юрагида ҳам биз кундалик ҳаётнинг одатий ҳукмидан беихтиёр равишда бир лаҳзагина алаҳсир, қутуриб кетган табиат шиддатли кучларининг ҳозирлигини сезар эдик; улар эса маданий ҳаёт панжаралари орқасида паноҳ топган биз ожиз бандаларга қафасга қамаб қўйилган ваҳший ҳайвонларга ўхшаб ўкирар эди. Кечга бориб бўрон яна ҳам зўрайди: мўрига урилган шамол ёш боладек йиғлар, ҳиқиллар эди.

Камин олдида ўтирган тунд башара Шерлок Холмс картотекасини тартибга солмоқда, мен эса, унинг қаршисида ўтирганча, Қларк Рассел ёзган ғаройиб денгиз ҳикояларининг мутолаасига шу қадар берилиб кетган эдимки, мана шу пўртана гўё менга океанда дуч келгандек, ёмғирнинг шовқини эса бамисоли денгиз тўлқинларининг гулдиросидек туюлмоқда эди. Хотиним хола синикига меҳмондорчиликка кетган, шунинг учун мен бир неча кунга Байкер-стритдаги эски квартирамизга келиб жойлашган эдим.

— Менга қаранг, қўнғироқ чалинаётибди,— дедим мен Холмсга.

— Бугун ким келиши мумкин? Дўстларингиздан битта-яримтасимикан?

— Менинг сиздан бошқа дўстим йўқ,— деб жавоб берди Холмс.— Меникига ҳеч ким меҳмондорчиликка келмайди.

— Балки мижозлардандир?

— У тақдирда жуда жиддий иш бўлиши керак. Об-ҳаво айниб турган шундай бир пайтда, шундай бемаҳал паллада бу одамни кўчага чиқишга нима мажбур қилган бўлиши мумкин? Бекамизнинг битта-яримта эгачиси ё дугонаси келгандир.

Бироқ Холмс янглишди, чунки даҳлизда одим товушлари эшитилиб, кимдир эшигимизни тақиллатди. Холмс узун қўлини чўзди-да, чироқни ўзидан буриб, ёруғини меҳмон учун мўлжалланган бўш креслога тўғрилаб қўйди.

— Кириг,— деди у.

Шинам кийинган, ҳаракатлари бир қадар назокатли, йигирма икки ёшлардаги йигит кириб келди. Шариллаб сув оқаётган шамсияси билан ҳўллиги туфайли ялтираб турган сув ўтмас узун плашчи об-ҳавонинг айниганидан гувоҳлик берарди. Кириб келган одам хавотир билан аланглади, чироқ ёруғида юзи оқариб кетганини, қовоқлари эса бошига оғир мусибат тушган кишидек салқиганини кўрдим.

— Мен сизлардан кечирим сўрашим керак,— деб қўйди, у олтин қабзали пенснесини кўзларига олиб бораркан.— Умид қиламанки, мени ёпишқоқ одам экан, демассизлар. Файзли хоналарингизга бўруну ёмғирнинг унча-мунча асарини олиб келмадиммикан, деб қўрқаман.

— Плашингиз билан шамсиянгнизни менга беринг-чи,— деди Холмс.— Уларни мана бу илгакка осиб қўяман, тез орада қуриб қолади. Назаримда, жануби ғарбдан келганга ўхшайсиз.

— Ҳа, Хоршемдан келдим.

— Ботинкаларингизнинг тумшуғидаги бўр аралашган лойдан кўриниб турибди.

— Мен сиздан маслаҳат сўрагани келдим.

— Маслаҳатдан осони йўқ.

— Ёрдам ҳам сўрамоқчиман.

— Мана буниси эса ҳамма вақт ҳам осон кўчавермайди.

— Мен сиз тўғрингизда майор Прендергастдан Тэнкервилл клубида бўлган можаро вақтида қандай қилиб унинг жонига ора кирганингни эшитганман.

— Ҳа-а, эсимда. Уни, фирромлик қилдинг, деб беҳуда айблашган эди.

— У сиз ҳар қандай сирни оча олишингизни айтди.

— Бе, муболаға қилибди.

— Унинг сўзларига қараганда, сиз ҳеч қачон муваффақиятсизликка учрамасмишсиз.

— Ҳа, мен одатда муваффақиятга эришмай қўймайман.

— Ундай бўлса, умид қиламанки, менинг ишимда ҳам муваффақият қозонишга тиришарсиз.

— Илтимос қиламан, креслони каминга яқинроқ сурунг-да, ишингизни батафсил сўзлаб беринг.

— Бу ғайриоддий иш.

— Менда бошқача ишлар бўлмайди. Мен — охириги босқичман.

— Аммо, ҳар қалай, сэр, менинг хонадонимда юз берган воқеалардек ақл бовар қилмайдиган, сирли воқеаларни қачон бўлмасин эшитган бўлишингизга ишонгим келмайди.

— Сиз мени ғоятда қизиқтириб қўйдингиз,— деди Холмс.— Илтимос, бизга асосий фактларни гапириб беринг, кейин мен сиздан ўзимга муҳимроқ туюлган тафсилотларни суриштириб оламан.

Йигит креслони суриб, ҳўл оёқларини лангиллаб турган камин томон узатди.

— Менинг отим Жон Опеншо,— деди у.— Аммо, фаҳлашимча, шахсий ишларим бу даҳшатли воқеалар билан унча боғлиқ эмас. Бу иш менга мерос тариқасида ўтган, шунга кўра, сиз у ҳақда тасаввурга эга бўлишингиз учун менга бу воқеаларнинг энг бошига қайтишим керак бўлади.

Бобомнинг икки ўғли бўлган: булар — амаким Элайес билан отам Жозеф эди. Отамнинг Ковентрида кичикроқ фабрикаси бор, велосипедлар пайдо бўлганда уни кенгайтирган эди. Унинг «Опеншо» деган пишиқ шинага патенти бўлиб, ишлар шу қадар ривожга миндики, кейинчалик фабрикасини сотиб, дурустгина давлат орттиртган одам сифатида тинчгина оёғини узатиб ётиш имкониятига эришди.

Амаким Элайес ёшлик йилларида Америкага бориб қолган, Флоридада плантаторлик қилган, айтишларича, ишлари жуда юришиб кетган. Уруш вақтида аввал Жексоннинг армиясида, кейин эса Гуднинг қўли остида хизмат қилган, полковник даражасига эришган. Ли таслим бўлгач, амаким плантациясига қайтиб келиб, у ерда

уч йилми, тўрт йилми яшаган. 1869 йилдами ёки 1870 йилдами у Европага қайтиб келиб, Хоршем яқинидаги Сассексда моликона ер-сув сотиб олган. Қўшма штатларда каттагина давлат орттирган, Американи эса негрларга нафрат билан қарагани, уларга сайлаш ҳуқуқини берган республика партиясининг сиёсатидан норози бўлгани учун тарк этган эди. Амаким ғалати одам эди: шафқатсиз, қизиққон, ғазаби ошганда аёвсиз бўралаб сўкар, одамови эди. Хоршем яқинида яшаган бутун йиллари мобайнида ақалли бирон марта шаҳарда бўлганига шубҳа қиламан. Уйи ўтлоқлар ўртасидаги боғда жойлашган, ўша ерда сайр қилиб юрар, шуниси ҳам борки, кўпинча ҳафталаб хонасидан чиқмас эди. Кўп ичар, чекар, ҳар қандай мулоқотдан, ҳатто туғишган укаси билан учрашишдан ҳам қочар эди. Зотан илк бор ўн икки яшарлигимда учрашган бўлсак ҳам, у ўзини менга яқин тутарди. Бу 1878 йилда, Англияга келганимда саккизми, тўққиз йилдан кейин юз берди. Отамдан менинг уникида яшашимга рухсат беришини ўтинди, менга ўзига яраша меҳрибончилик кўрсатди. Ҳушёр бўлган кезларида мен билан нард ва шашка ўйнашни ёқтирарди. Менга хизматкорлардан кўз-қулоқ бўлиб туришни, савдогарлар билан барча ишларни олиб боришни топширдик, мен ўн олти ёшимдаёқ уйда тўла-тўкис хўжайин бўлиб қолдим. Ҳамма калитлар менинг қўлимда, хоҳлаган томонга бора олар, кўнглим хоҳлаган ҳар бир ишни қила олар эдим, фақат бир шарт бор эдики, амакимнинг ҳаловатини бузмаслигим керак эди. Дарвоқе, яна бир ғалати тартиб бор эди: амаким ҳеч кимнинг чортоқдаги қулфлоғлиқ ҳужрага киришга рухсат бермасди. Мен болаларга хос қизиқувчанлигим тутиб қулф туйнукчасидан мўралардим, лекин бирон марта ҳам эски сандиқлару тугунлардан бошқа ҳеч нарса кўрмадим.

Бир куни — бу 1883 йилнинг мартада бўлган эди — амакимнинг овқатланиш столидаги қошиқ-санчқию пичоқлари ёнида хорижий марка ёпиштирилган хат пайдо бўлиб қолди. Амаким деярли ҳеч қачон хат олмас, чунки харидлари учун пулни нақд тўлар, дўстлари эса йўқ эди.

«Ҳиндистондан, — деди у, хатни ола туриб. — Пондшерининг почта муҳри босилган! Бу нима бўлди экан?»

Амаким шоша-пиша конвертни йиртган эди, ундан тарелкага беш дона қуриган апельсин уруғи тўкилди. Қулиб юбораёзган эдим, амакимнинг важоҳатини кўришим билан лабимни қимтиганча қолдим. Унинг пастки

лаби осилиб тушди, кўзлари қинидан чиқиб кетай дерди, юзи бўзариб кетди: қалтираётган қўлида ҳамон ушлаб турган конвертга тикилиб қолган эди.

«Учта «К»!— деб хитоб қилди у, кейин зорланди:— Ё раббий, ё раббий! Қилган гуноҳларимнинг қасоси!»

«Бу нима, амаки?»— деб сўрадим.

«Ажал»,— дедию шартта ўрнидан туриб хонасига чиқиб кетди, мен гарангсиб, ваҳимага тушганимча қолавердим.

Конвертни олган эдим, қопқоғининг ички томонидаги елим ҳошияси тагида қизил сиёҳ билан уч карра ёзилган «К» ҳарфини кўрдим. Конвертда беш дона қуруқ апельсин уруғидан бошқа ҳеч вақо йўқ эди. Амаким нега бунчалик кўрқиб кетди экан?

Мен столдан туриб, физиллаганча зинапоядан юқорига чиқиб бордим. Қаршимдан амаким тушиб келарди. Бир қўлида занг босган эски калит, аҳтимолки, ҳужранинг калитини, иккинчи қўлида эса чоғроққина мис қутича тутган эди.

«Улар хоҳлаган ишларини қилаверишсин, мен ҳали кўрсатиб қўяман!— деди у, йўл-йўлакай лаънат ёғдира-ёғдира.— Мэрига буюр, хонамдаги каминга ўт ёқсин, Хоршемга одам юбориб, Фордхэм деган адвокатни олдириб кел».

Мен унинг фармойишини адо этдим, адвокат келгандан кейин мени амакимнинг хонасига чақирдишди. Ут лангиллаб ёнарди, каминда бир уюм момикдек кул қорайиб турарди, чамаси ёндирилган қоғозларнинг қолдиги бўлса керак. Каминнинг ёнида қопқоғи очиқ бўмбўш қутича ётарди. Унга кўзим тушиши билан беихтиёр сесканиб кетдим, нега десангиз, қопқоқнинг ичкари томонида худди конвертдагига ўхшаган учта «К» ҳарфини кўрдим.

«Васиятнома ёзилаётганида гувоҳ бўлишингни истайман, Жон,— деди амаким.— Мен моликонамни укамга, сенинг отангга қолдираман, ундан, шубҳасиз сенга ўтади. Агар сен уни бамайлихотир тасарруф қилиб турсанг, жойида бўларди! Борди-ю, бунинг иложи йўқлигига кўзинг етса, унда сенга маслаҳатим шуки, болагинам, моликонани энг ашаддий душманингга бер. Сенга шундай гумонли мерос қолдираётганимга ғоят ачинаман, аммо ишлар қай тарзда тус олишини билмайман. Илтимос қиламан, қоғознинг мистер Фордхэм кўрсатган жойига қўл қўй».

Мен қоғозга буйруқ қилганидек қўл қўйдим, адвокат

уни ола кетди. Бу ғалати ҳодиса, тушуниб тургандир-сиз, менга жуда чуқур таъсир қилдики, жумбоқнинг жавобини топишга тиришиб яккаш шу ҳақда ўйлайдиган бўлиб қолдим. Мен ваҳимали безовта бир туйғудан қутулолмасдим, зотан вақт ўтиши билан у туйғу заифлаша борарди, ҳаётимизнинг одати маромига ҳам ҳеч нарса халал бермасди. Бироқ мен амакимда юз бераётган ўзгаришни пайқадим. У аввалгидан кўпроқ ичадиган, яна ҳам одамовироқ бўлиб қолди. Аксар вақт эшикни қулфлаб олганча хонасида ўтирар, аммо баъзида қандайдир маст-аласт важоҳатда уйдан отилиб чиқарди-да, қўлида тўппонча ушлаган кўйи, «ҳеч кимдан қўрқмайман, инсонига ҳам, иблисига ҳам мени қўрадаги қўйдек қамаб, қамоқда ушлашига изн бормамайман!» деб қичқирганча боғ бўйлаб югуришга тушарди. Бироқ ана шундай жазавалардан кейин яна хонасига кириб, телбаларча ваҳимага дучор бўлган одамдек эшикни қулфлаганча қамалиб оларди. Яна шуниси борки, ҳатто салқин кунларда ҳам юзи худди тоғорадаги сувга пишиб олнгандек ялтираб турарди.

Бу воқеани тезроқ тугатиш, сизнинг сабрингизни суистеъмол қилмаслик учун шуни илова этаманки, амаким бир кун кечаси одатдаги маст-аластликларидек жазаваси тутиб чиқиб кетди-да, шу кўйи қайтиб келмади. Биз уни қидиргани чиқиб, боғ этагидаги пўпанак босган ҳовузчадан топдик. У муккасидан тушиб ётарди. Баданида ҳеч қандай зўрлик асарини учратмадик, ҳовузнинг чуқурлиги эса икки футча ҳам келмасди. Шунга кўра суд маслаҳатчилари амакимнинг тентакона феълени кўзда тутиб ўлимининг сабабини, ўзига суиқасд қилган деб топдилар. Аммо мен билардимки, у ўлимни хаёлига келтиришдан ҳам қўрқарди, онгли равишда жонига қасд қилганига ўзимни ҳеч ишонтиролмасдим. Ҳар қалай, иш шу билан барҳам топди-да, отам унинг моликонаси билан банкдаги жорий ҳисобда турган ўн тўрт минг фунт пулини ўз тасарруфига олди...

— Кечирасиз,— деб унинг сўзини бўлди Холмс.— Сизнинг берган маълумотингиз ўта даражада қизиқ. Мумкин бўлса, амакингиз хатни олган сана билан унинг фараз қилинган суиқасди санасини айтиб берсангиз.

— Хат 1883 йилнинг мартда келган эди. Амаким етти ҳафтадан кейин, иккинчи майга ўтар кечаси ўлди.

— Ташаккур. Марҳамат, давом эттиринг.

— Отам Хоршем моликонасини тасарруфига олган пайтиданоқ менинг қистовим билан—чортоқни синчиклаб

кўздан кечирди. Биз у ердан мис қутича топдик. Ичидаги бор нарса йўқотилган эди. Қопқоғининг ички томонида учта «К» ҳарфи бор, пастига: «Хатлар, қайдлар, тилхатлар ва реестр» сўзлари ёзилган қоғоз ёпиштирилган эди. Бизнинг тахминимизча, бу сўзлар полковник Опеншо йўқ қилиб ташлаган қоғозларнинг мазмунини билдирса керак. Бундан ташқари, амаким Америкада яшаган вақтларга мансуб пароканда қоғозлар билан ён-дафтарларни айтмаганда, чортоқда биронта ҳам аҳамиятга молик нарса йўқ эди. Улар баъзилари уруш даврига тегишли бўлиб, амаким ўз бурчини яхши адо этгани, жасур солдат сифатида донг чиқарганидан шоҳидлик берарди. Бошқа қоғозлар Жанубий штатларни қайта қуриш даврига хос, аскар сиёсатга тааллуқли, негаки, чамаси, амаким шимолдан жўнатилган сиёсий арбоблар — «саквояжчилар»га қарши оппозицияда катта ўрин тутган бўлса керак.

Шундай қилиб, 1884 йилнинг бошларида Хоршемга келиб ўрнашди, 1885 йилнинг январигача ҳамма ишлар ажабтовургина кетаётган эди. Тўртинчи январь куни нонушта қилиб ўтирганимизда отам дафъатан ҳайратдан қичқириб юборди. Бир қўлида ҳозиргина очилган конвертни ушлаб турар, иккинчи қўлининг кафтида беш дона қуруқ апельсин уруғи ётар эди. У доимо, ўз таъбири билан айтганда, менинг полковник ҳақидаги уйдирмаларимдан куларди, энди эса ўзи ҳам шундай хат олгач, ғоят ҳайратланиб, ташвишга тушиб қолди.

«Бу нима бўлиши мумкин, Жон?»— деди у гўлдираганча.

Менинг юрагим орзиқиб кетди...

«Учта «К» ҳарфи бўлиши керак»,— деб жавоб бердим мен.

Отам конвертнинг ичига қаради.

«Ҳа, худди ўша ҳарфлар!— деб қичқириб юборди у.— Лекин тепасига нималардир деб ёзилган».

«Қоғозларни қуёш соатига олиб чиқиб қўйинг», деган сўзларни ўқидим, унинг елкаси оша қарарканман.

«Қандай қоғозлар? Қандай қуёш соати?» деб сўради у.

«Боғдаги қуёш соати, бу ерда бошқа ундай соат йўқ. Айтилган қоғозлар, ўша, куйдириб юборилган қоғозлар бўлса керак».

«Жин урсин!— деди у, ўзини ўнглаб олиб.— Биз бир маданий мамлакатда яшасак. Бунақа тутуруқсиз

нарсаларга ўрин бўлмаслиги керак. Хат қаердан келган экан?»

«Дапдидан», деб жавоб бердим мен, почта маркаси-га қараб олгач.

«Битта-яримтанинг бемаъни ҳазилидир,— деди у.— Аллақайқдаги қуёш соати билан аллақандай қоғозларнинг менга нима даҳли бор? Ҳар хил бемаъни балобаттарларга эътибор бериш шартми?»

«Мен полицияга маълум қилардим», дедим мен.

«Мени кулги қилишсинми? Улсам ҳам ундай қилмайман».

«Бўлмаса, рухсат беринг, мен хабар қилай».

«Мутлақо ундай қила кўрма. Беҳуда бир нарсага шов-шув кўтарилишини хоҳламайман».

Отамга гап уқтириш фойдасиз: у жуда ўжар эди. Мени машаққатли ташвишлар чулғаб олди.

Хатни олганининг учинчи кунин отам Портсдаун-Хилли истеҳкомларидан бирига қўмондонлик қилувчи майор Фрибоди деган кадрдон дўстини кўргани кетди. Кетганидан хурсанд эдим: уйда бўлмаса хатардан холироқ бўлади, деб ўйлаган эдим. Бироқ янглишган эканман. Отам кетгандан икки кун ўтгач, майордан дарҳол етиб боришимни илтимос қилган телеграмма олдим. Отам ўша ердаги кўпдан-кўп чуқур бўр конларидан бирига қулаб тушибди. У калласи мажақланган ҳолда беҳуш ётган экан. Ошиққанча тепасига етиб борсам, ҳушига келмай ўлиб қолибди. Афтидан, у Фэремдан қош қорайганда қайтиб келаётган бўлган, ўша жойлар унга таниш бўлмаганлиги, бўр конлари мутлақо иҳоталанмаганлиги учун терговчилар иккиланиб ўтирмасдан: «Ўлим бахтсиз ҳодиса оқибатида юз берган», деб ҳукм чиқарганлар.

Мен унинг ўлимининг ҳамма жиҳатларини синчиклаб ўрганиб чиқдим, аммо суиқасддан белги берадиган бирон нарса тополмадим. Отамни тунашмаган, танасида ҳеч қандай зўрлик аломатлари йўқ, терговчилар ҳеч қандай излар топмаган. йўлларда ҳеч қандай шубҳали шахслар учрамаган. Тинчимни йўқотганимни, отамни тузоққа илинтирганларига амин бўлганимни гапириб ўтиришим шарт эмасдир.

Ана шундай қайғули вазиятда ворислик ҳуқуқига молик бўлдим. Нега меросдан воз кеча қолмадингиз, деб сўрарсиз мендан. Жавоб бераман: бизнинг бошимизга тушган барча бахтсизликлар амакимнинг ҳаётида аллақачонлар юз берган воқеалар қандайдир йўллар билан боғ-

лик, хавф-хатар мен қаерда бўлсам ҳам таҳдид солади, деган ишонч ҳосил қилган эдим.

Шўрлик отам 85- йилнинг январида қазо қилган бўлса, ўшандан буён икки йилу саккиз ой вақт ўтди. Ана шу вақт мобайнида мен Хоршемда осойишта яшаб келдим, яқин аждодларимизнинг ҳалокатидан кейин бу лаънат тавқи энди хонадонимизга ортиқ таҳдид солмайди, деб умид қила бошлаган эдим. Бироқ барвақтроқ хотиржам бўлган эканман: кеча эрталаб менинг бошимга ҳам отамнинг бошига тушган фалокат тушди.

Йигит нимчасининг чўнтагидан ғижимланган конверт олди-да, столга ўгирилиб, унга бешта қурган апельсин уруғини ағдарди.

— Мана конверти,— деди у.— Почта муҳрида шарқий Лондон кўрсатилган. Ичида отам олган хатдаги ўша-ўша ёзув: учта «К» ҳарфи билан «Қоғозларни қуёш соатига қўйинг», деган сўзлар қайд этилган.

— Сиз нима тадбир кўрдингиз?— деб сўради Холмс.

— Ҳеч нима.

— Ҳеч нима дейсизми?

— Ростини айтсам,— деди у, оппоқ нафис қўллари билан юзини яшириб,— мен ўзимни олдига илон ўрмалаб келаётган ожиз, аянчли қуёндек ҳис қилдим. Назаримда, менга ҳеч қандай эҳтиёткорлик бас келолмайдиган аллақандай машъум қисмат таҳдид солиб турганга ўхшайди.

— Нималар деяпсиз?!— деб юборди Шерлок Холмс. — Ҳаракат қилиш керак, акс ҳолда ҳалок бўласиз. Кескин чораларгина жонингизга ора кириши мумкин. Умидсизликка берилиш ўринсиз.

— Мен полицияга маълум қилдим.

— Хўш, нима бўлди?

— Инспектор менинг сўзларимни илжайганча эшитди. Аминманки, бу хатларни у, кимнингдир аччиқ ҳазили, амакиму отамнинг ўлимини, терговчилар қайд этганидек, бу огоҳлантиришларга ҳеч бир дахли йўқ бахтсиз ҳодиса туфайли юз берган, деб ўйласа керак.

Холмс муштларини силкитди.

— Ақл бовар қилмайдиган галварслик!— деб юборди у.

— Дарвоқе, менга бир полициячини пойлоқчи қилиб беришди, у менинг уйимда узлуксиз навбатчилик қилиб турибди.

— Ҳозир у сиз билан бирга келдими?

— Йўқ, унга уйда бўлиш буюрилган.

Холмс яна муштларини силкитди.

— Ҳамонки менга келадиган экансиз, нега дарҳол кела қолмадингиз?— деб сўради у.

— Билмабман... Хавотирларимни шу бугунгина майор Прендергастга айтган эдим, у сизга мурожаат этишимни маслаҳат берди.

— Ахир хатни олганингизга икки кун бўлибди. Нега энди дарҳол ҳаракатга тушмадингиз. Бизга айтган маълумотларингиздан қандай бўлмасин яна бошқа маълумотларингиз борми? Бизга ёрдам бериши мумкин бўлган қандайдир муҳим тафсилотларингиз борми?

— Бир нарса бор,— деди Жон Опеншо. У чўнтагини титкилаб бир варақ рангсизланган мовий қоғоз олди-да, уни столга қўйди.— Эсимда бор, амаким ҳужжатларни ёққан куни куллар орасида ётган, куймай қолган қоғоз четлари шу рангда эди. Бу қоғозни мен амакимнинг хонасида ердан топиб олган эдим. Чамаси, бир четга учиб тушгану шу тариқа бутун қолган. Мен бу қоғозда уруғларнинг эслатилишидан ташқари бизга ёрдам бериши мумкин бўлган ҳеч бир нарса кўрмадим. Уйлайманки, бу қандайдир кундаликнинг бир варағи бўлса керак. Дастхат, шубҳасиз, амакимники.

Холмс чироқни берироққа сурди, икковимиз ҳам эгилиб, қоғозга тикилдик. Четларининг текис эмаслигига қараганда у ёндафтардан йиртиб олинган бўлиши керак. Юқорисида: «1869 йил, март» деган ёзув, пастидида қуйидаги сирли сўзлар қайд этилган эди:

«4-да. Гудзон келди. Эътиқодлари ўша-ўша.

7-да. Уруғлар Мак-Коули, Парамор ва Сент-Огастиндаги Жон Свейнга жўнатилди.

9-да. Мак-Коули даф бўлди.

10-да. Жон Свейн даф бўлди.

12-да. Параморникида бўлди. Ишлар жо-бажо».

— Ташаккур айтаман,— деди Холмс, қоғозни буклаб меҳмонимизга қайтараркан.— Энди бир дақиқа вақтни ҳам бой бериб бўлмайди. Биз ҳатто сиз менга айтиб берган нарсаларни муҳокама қилишга ҳам вақт сарф қила олмаймиз. Сиз дарҳол уйингизга қайтиб бориб, ишга киришингиз керак.

— Мен нима қилишим керак?

— Дарҳол бир иш қилишингиз керак. Бизга кўрсатган қоғозингиз билан таърифлаган мис қутичангизни ўша жойга олиб бориб қўйинг. Қолган қоғозларни амакингиз куйдириб юборганини, шу бир варағигина қолганини айтиб, мактубча ёзинг-да, уни ҳам илова қилинг.

Буни мумкин қадар ишонарли қилиб қайд этинг. Шундан кейин қутичани амр қилганидек, дарҳол қуёш соатига олиб бориб қўйинг. Тушундингизми?

— Мутлақо.

— Ҳозир қасос ёки шунга ўхшаган нарса тўғрисида ҳаёл қила кўрманг. Ўйлайманки, жиноятчиларни қонуний йўл билан жазолаш мумкин бўлар: ахир ҳали биз тузоқ қўйишимиз керак, ҳолбуки улар тузоқни аллақачон қўйиб қўйишибди. Аввало сизга таҳдид солаётган хавфнинг олдини олиш, ана ундан кейингина сирни очиб айбдорларни жазолаш керак бўлади.

— Ташаккур айтаман сизга,— деди-да, йигит ўрнидан туриб плашчини кия бошлади.— Сиз менга жон киритдингиз, умид бағишладингиз. Сизнинг маслаҳатингиз билан иш кўраман.

— Бир дақиқа ҳам вақтни бой берманг. Энг муҳими, эҳтиёт бўлинг, шубҳа йўқки, сизга даҳшатли хавф таҳдид солиб турибди. Сиз уйингизга қандай кетасиз?

— Поездда, Ватерлоо вокзалидан.

— Ҳозир соат ўн бўлганича ҳам йўқ. Кўчалар гавжум, хуллас, умид қиламанки, хатардан холи бўласиз. Аммо, ҳар қалай, огоҳ бўлинг.

— Қуролим бор.

— Буниси яхши. Эртага сизнинг ишингизга киришаман.

— Демак, мен сизни Хоршемда кўрар эканман-да?

— Йўқ, ишингизнинг ипининг учи Лондонда. Мен уни шу ердан қидираман.

— Ундай бўлса, мен сизнинг олдингизга икки кундан кейин келиб қутича билан қоғозлар нима бўлганини айтаман. Маслаҳатларингизга тўла-тўқис амал қиламан.

У қўл бериб хайрлашганча чиқиб кетди.

Шамол боягисидек увиллар, ёмғир деразаларга келиб урилар эди. Бу ғалати, мудҳиш ҳикояни телбаланган бўрон дилга солгандек, у бизга довул олиб келадиган денгиз ўлани сингари келиб қолгандек туюларди.

Шерлок Холмс бир қанча вақт бошини қуйи солиб, каминдаги ланғиллаган алангага тикилганча индамай ўтирди. Кейин трубкасини тутатиб, креслога орқа ташлаган кўйи шифт остида биланглаётган мовий тутун ҳалқаларини кузата бошлади.

— Ўйлашимча, Уотсон, биз ҳали бундай ақл бовар қилмайдиган ишни кўрмаган эканмиз,— деди у ниҳоят.

— Эҳтимол, агар «Тўртлар белгиси»ни ҳисобга олмасак.

— Ҳа, шундай... Ҳар қалай, назаримда, бу Жон Опеншога Шолтога қараганда каттароқ хавф таҳдид солиб турибди.

— Сиз бу хавф ҳақида бирон тасаввур пайдо қилдингизми?

— Бу ҳақда икки хил фикр бўлишига ўрин йўқ,— деб жавоб берди у.

— Жумбоқ нимада бўлмаса? Ўша «Қ. Қ. Қ.» киму у нега бу бахтсиз хонадонни таъқиб қилади?

Шерлок Холмс кўзларини юмиб, креслонинг суянчқларига таянди-да, бармоқларининг учларини чирмаштирди.

— Комил мутафаккир,— деб уқтирди у,— ягона фактни ҳар томондан мушоҳада этаркан, уни юзага келтирган барча воқеалар силсиласинигина эмас, шунингдек ундан келиб чиқадиган барча оқибатларни ҳам кўздан кечира билади. Кювье ҳайвоннинг бир суягига қараб уни тўлалигича тўғри тасвирлаб бера олганидек, воқеалар силсиласидаги бир бўғинни тўла-тўқис ўрганган кузатувчи барча бўғинларни, олдингиларини ҳам, кейингиларини ҳам аниқ белгилаб беришга қодир бўлиши керак. Биз ҳали онг билангина идрок этиш мумкин бўлган кўп нарсаларни тушуниб етганимиз йўқ. Мулоҳаза юриш воситасида ечиш учун ўз туйғуларига суяниб йўл қидирганларнинг барчасини танг қилиб қўйган масалаларни ҳам ҳал қилиш мумкин. Бироқ бу санъатни камолига етказиш учун мутафаккир ўзига маълум бўлган фактларнинг барчасидан фойдалана олиш имкониятига эга бўлиши керак, бу эса табиий равишда сиз бемалол ишонч ҳосил қилишингиз мумкин, фаннинг барча соҳаларидан тўла-тўқис билимга эга бўлишни тақозо этади, ана шу нарса эса ҳатто бизнинг қомуслар ва бепул маълумот ола билиш замонамизда ҳам ғоят камёб фазилатдир. Ўз фаолияти учун фойдаси тегши мумкин бўлган нарсаларнинг барчасини ўрганган одамни тасаввур этиш осонроқ, мен ўзим худди шу нарсага нитилиб келдим. Агар хотирам ёзиқ бўлмаса, дўстлигимизнинг дастлабки кунларида сиз менинг билимларимнинг чегараларини аниқ белгилаб берган эдингиз.

— Ҳа, қизиқ ҳужжат эди,— дедим кулиб юбориб.— Эсингиздами, сизнинг фалсафа, астрономия, сиёсат бўйича маълумотларингиз нолга тенг эди. Ботаникадан хабардорлигингиз чалакам-чатти геологиядан чуқур, нега-

ки, иш Лондондан эллик миля наридаги айланада жойлашган ҳар бир жойда сачраган лой изига бориб тақалади: химиядан билимингиз ғаройиб, анатомиядан — пойма-пой; жиноят ва суд хроникасидан — беқиёс. Бундан ташқари унда сизнинг скрипкачи, боксчи, қиличбоз, адвокат, ашаддий кокаинчи, кашанда эканлигингиз айтилган эди. Анализининг асосий моддалари шулардан иборат эди.

Сўнги модда Холмсининг кулгисини қистатди.

— Нима дердим, ҳозир ҳам ўшанда айтган гапларимни айтаман, одам мияси томининг тагига ўзига керак бўладиган барча нарсани жойлаштириши, қолган қақир-қуқурни эса керак бўлиб қолган тақдирда, ҳаминша қўли остида бўлиши учун кутубхонаси ёнидаги ҳужрага тахлаб қўйиши керак. Бизга бугун кечқурун таклиф этилган иш учун, албатта, биз барча заҳираларимизни жалб этишимиз лозим. Илтимос, Америка қомусининг «К» ҳарфига доир жилдини олиб беринг-чи. У ёнингиздаги рафда турибди. Ташаккур сизга. Энди барча тафсилотларни муҳокама қиламиз, кўрайлик-чи, улардан қандай хулоса чиқариш мумкин экан. Энг аввало, мутлақо ажаб эмаски, полковник Опеншо Американи тарк этиш учун жуда жиддий сабабларга эга бўлган бўлса. Унинг ёшидаги одамлар барча одатларига хилоф қилишга, Англиянинг авлоқдаги шаҳарчасида узлатнишин ҳаёт кечириш учун Флориданинг ғаройиб иқлимидан ихтиёрий равишда воз кечишга мойил бўлмайдилар. Унинг Англияда танҳо яшашга бўлган ўтакетган ўчлиги, у кимдандир ёки нимадандир қўрққан, деган фикрни туғдиради, бинобарин, биз шундай амалий фаразга суянишимиз мумкинки, у худди кимдандир ёки нимадандир қўрққани туфайли Америкадан қочишга мажбур бўлган. Унинг хусусан нимадан қўрққанлиги тўғрисида биз у билан ворислари олган машъум хатларга қараб муҳокама юритишимиз мумкин. Бу хатларга қандай маркалар ёпиштирилганини пайқадингизми?

— Биринчи хат Пондишеридан, иккинчиси — Дандидан, учинчиси Лондондан.

— Лондоннинг шарқий қисмидан! Сиз бундан қандай хулоса чиқардингиз?

— Буларнинг ҳаммаси денгиз портлари. Афтидан, жўнатувчи кемада бўлган бўлиши керак.

— Жойида. Энди жумбоқнинг калити қўлимизда. Ажаб эмас, мутлақо ажаб эмаски, жўнатувчи кемада бўлган бўлса. Энди яна бир нуқтани кўздан кечирайлик.

Хат Пондишеридан жўнатилганида таҳдид билан унинг амалга оширилиши орасида етти ҳафта ўтган: хат Дандидан жўнатилганида эса атиги уч-тўрт кунгина ўтган. Бу сизда бирон фикр туғдирмайдими?

— Биринчи ҳолда катта масофани босиб ўтиш керак бўлган.

— Ахир хат ҳам катта масофани босиб ўтиши керак бўлган-ку.

— Унда тушунмадим.

— Тахмин қилишга тўғри келадик, ўша одам ёки ўша одамлар тушган кема елканли бўлиши керак. Назаримда улар ўзларнинг ғалати огоҳлантиришлари ёки белгиларини доимо мақсадларини амалга оширгани йўлга чиқишларидан олдин жўнатиб келганга ўхшайдилар. Дандидан жўнатилган белгидан кейин иш қандай тезлик билан амалга оширилганини кўрдингизми? Агар улар Пондишеридан буғ кемасида йўлга чиққан бўлсалар, улар қарийб хат билан бир вақтда етиб келган бўлар эдилар. Аслида эса етти ҳафта ўтган. Уйлайманки, етти ҳафта вақт хатни олиб келган почта буғ кемасининг тезлиги билан хат эгасини олиб келган елканли кеманинг тезлиги орасидаги тафовутни билдиради.

— Шундай бўлиши мумкин.

— Бугина эмас. Турган гап. Энди кўрдингизми иш-ни пайсалга солиб бўлмаслигини, ёш Опеншога нима учун эҳтиёт бўлиши кераклигини тайинлаганимни ҳам тушунгандирсиз. Ҳалокат ҳар гал хатни жўнатувчилар елканли кемада етиб келишлари керак бўлган муддатнинг охирида юз берган. Аммо бу хат эса Лондондан жўнатилган, шунга кўра биз муддатнинг кечиктирилишига умид боғлаёлмаймиз.

— Ё раббий!— деб юбордим мен.— Бу шафқатсиз таъқиб нима бўлди экан?

— Афтидан бир вақтлар Опеншо олиб келган қоғозлар елканли кемадаги одам ёки одамлар учун ғоятда муҳим аҳамиятга эга бўлиши керак. Мутлақо аниқки, у кемада ёлғиз ўзи эмас. Бир одам терговчиларни жалғитиш учун бу йўсинда икки сунқасдани амалга оширолмасди. Бу ишда, чамаси бир неча одам, шунда ҳам мудаббир, журъатли одамлар иштирок этган. Улар қоғозларини, кимнинг ихтиёрида бўлишига қарамай, қўлга киритишга қатъий аҳд қилганлар. Шундай қилиб, кўриб турибсиз, «К. К. К.» бир одамнинг атоқларига тегишли ҳарфлар эмас, бутун бошли жамиятнинг белгилари.

— Қандай жамиятнинг белгилари экан?

— Сиз ҳеч қачон ку-кулкс-клан ҳақида эшитганми-сиз?— деди Холмс, мен томонга энгашиб шивирлаганча.

— Эшитмаганман.

Холмс тиззасида турган китобни варақлади.

— Бу ерда шундай дейилган: «Ку-клус-клан. Бу ном отишга тайёрланаётган милтиқ ўқдони дастасининг ўзига хос товушига ўхшаш оҳангга асосланган. Бу ваҳима соловчи махфий жамиятни жанубликлар армиясининг собиқ солдатлари Гражданлар урушидан кейин таъсис этган: тез орада турли штатларда, асосан Теннеси, Луизиана, Шимолий ва Жанубий Каролина, Жоржия ва Флоридада маҳаллий бўлимлари ташкил қилинган эди. Бу жамият негр сайловчиларни қўрқитиш, шунингдек, ўз қарашларига қарши бўлганларни ўлдирish ёки мамлакатдан ҳайдаб чиқариш каби сиёсий мақсадларни кўзда тутарди. Ку-клукс-клан аъзоларининг жиноятлари юз беришидан олдин одатда мўлжалга олинган шахсга ғалати, аммо маълум ва машҳур шаклда огоҳлантириш юборилар: у мамлакатнинг баъзи қисмларида япроқлари эман новдаси, бошқаларида эса қовун ёки апельсин уруғлари орқали ифода этилар эди. Ана шундай огоҳлантиришни олгач жабрдийда ё олдинги қарашларидан очиқчасига воз кечиши, ёки мамлакатни тарк этиши керак бўларди. Бордию кимда-ким огоҳлантиришга парво қилмаса, уни муқаррар ўлим кутар, одатда қандайдир ғалати ва кутилмаган тарзда ажали етар эди. Жамият шу қадар мукамал ташкилийлиги ва шу қадар изчил методлари билан ажралиб турардики, огоҳлантиришга эътиборсиз қараган бирон одамнинг жазосиз қолишига муваффақ бўлгани ёки ёвузликнинг сабабчилари топилганига боғлиқ бирон тасодиф қайд этилмаган эди. Қўшма Штатлар ҳукумати ва Жануб аҳолиси энг яхши табақаларнинг тadbирларига қарамай ташкилот бир неча йил авж олиб турди. Ниҳоят, 1869 йили ҳаракат дафъатан тўхтаб қолди, зотан бу тариқа ҳодисаларнинг айрим кўринишлари кейинчалик ҳам рўй бериб турди».

— Эътибор беринг-а,— деди Холмс, қомус жилдини четга қўятуриб,— жамият фаолиятининг дафъатан тўхтаб қолиши Опеншонинг қоғозларини олиб Америкадан чиқиб кетган вақтига тўғри келаётибди. Бу сабаб ва оқибат бўлиши мумкинлиги турган гап. Опеншо билан унинг хонадонидагиларни жамиятнинг энг мурасасиз аъзолари таъқиб қилаётганига таажжубланмаса ҳам бўлади. Биласизми, бу қайдлар билан кундаликлар Жанубдаги атоқли арбобларга иснод келтириши мумкин, кўплар ана

шу қоғозларни қўлга киритмагунча тинч ётиб ухлаёлмайдилар.

— Демак, биз кўрган варақ...

— Айнан кутилган нарсанинг ўзи. Агар хотиржам ёзиқ бўлмаса, унда: «А, Б ва В-га уруғлар жўнатилди», деган ёзув бор эди, демак ўша одамларга жамиятнинг огоҳлантиришни жўнатганлар. Кейин ёзувларда А. ва Б. даф бўлганликлари, яъни мамлакатни тарк этганликлари ва ниҳоят В. никида бўлганликлари айтилади. Қўрқаманки, бу В. учун ёмон тугамадимикан? Уйлайманки, доктор, биз бу қоронғи ишни унча-мунча ёритишга муваффақ бўламиз, қолаверса ёш Опеншо учун бирдан-бир нажот йўли — мен берган маслаҳатга кўра иш тутиш. Бугун биз бундан ортиқ ҳеч нарса деёлмаймиз ҳам, бирон иш қилолмаймиз ҳам. Менга скрипкамни олиб беринг, ярим соатгина бўлса ҳам бу расво обҳавони яқинларимизнинг ундан ҳам расвороқ хатти-ҳаракатларини унутишга уриниб кўрамиз.

Эрталабга бориб бўрон тинди, Лондон узра тушиб турган туман пардаси орқали қуёш ғира-шира нур тўкарди. Мен пастга тушсам, Шерлок Холмс нонушта қилиб бўлган экан.

— Кечирасиз сизни кутиб ўтирмаганим учун,— деди у.— Назаримда ёш Опеншонинг иши билан анча овора бўладиганга ўхшайман.

— Сиз нима тадбир кўрмоқчисиз?— деб сўрадим мен.

— Бу анчагина дастлабки текширишларим нима беришига болғиқ. Эҳтимолки, Хоршемга бориб келишимга тўғри келар.

— Ишни ана шу сафардан бошламоқчимасмисиз?

— Йўқ, Ситидан бошлайман. Қўнғироқ чалинг, хизматкор сизга қаҳва олиб келади.

Қаҳва келишини кутганча мен столдаги газетани олиб, наридан-бери кўздан кечири бошладим. Бир сарлавҳага кўзим тушиши билан юрагим шувиллаб кетди.

— Холмс,— деб юбордим мен,— сиз кеч қолибсиз!

— Ҳа-а!— деди у, чиноёқни четга қўяркан.— Мен шундан хавотир олган эдим. Бу қандай юз берибди?— У хотиржам гапирарди, аммо мен унинг чуқур ҳаяжонланганини кўриб турардим.

— Мен Опеншонинг номи билан «Ватерлоо кўприги яқинидаги фожиа» деган сарлавҳани кўриб қолдим. Бу ерда шундай дейилган:

«Кеча кечқурунги тўққиз билан ўн орасида Ватерлоо кўприги яқинида навбатчилик қилаётган констебль Кук ёрдам сўраб додлаган овоз билан сувнинг шалоплаганини эшитган. Тун қол-қоронғи ва бўронли бўлгани учун, ўткинчилардан бир нечасининг ёрдамига қарамай, чўкаётган кимсани қутқариб қолиш мумкин бўлмаган. Лекин барибир констебль шовқин кўтаргач, дарё полициясининг кўмагида жасад топиб олинган. Фарқ бўлган — чўнтагидан чиққан конвертга қараганда Хоршем яқинида яшган Жон Опеншо деган йигит экан. Тахмин қилишларича, у Ватерлоо вокзалидан жўнаётган охириги поездга ошиққан, тун ниҳоятда қоронғи бўлгани учун шошилишда йўлдан адашиб кетган-да, дарё кемачилигининг кичик бандаргоҳларидан бирида тойиб кетиб сувга қулаган. Танасида зўрлик белгилари учратилмаган, бинобарин марҳумнинг бахтсиз ҳодиса қурбони бўлганига ҳеч қандай шубҳа йўқки, мазкур ҳол дарё бандаргоҳларининг аҳволига маъмурларнинг диққатини тортиши керак».

Биз бир неча дақиқа чурқ этмай ўтирдик. Мен Холмс-ни ҳеч қачон бундай ларзага тушган, эзилган ҳолда кўрмаган эдим.

— Бу менинг иззати нафсимга қаттиқ тегди,— деди у ниҳоят.— Шубҳасиз, бу — унча зўр туйғу эмасу, аммо бу менинг иззати нафсимга қаттиқ тегди. Энди Опеншонинг иши менинг шахсий ишим бўлиб қолади, агар худо менга саломатлик берса, бунинг тагига етмай қўймайман. У менга мадад тилаб келган бўлса-да, мен уни ажалга рўпара қилсам!

У стулдан сапчиб туриб, узун-узун, нозик бармоқларини асабий гижимлай-гижимлай, даҳшатли ҳаяжон чулғаган кўйи хона бўйлаб юра бошлади. Ранглар юзи ловулларди.

— Айёр иблисларни қаранг!— дея қичқириб юборди у ниҳоят.— Улар уни уёққа, пастга, дарё бўйига олиб тушишга қандай муваффақ бўлди эканлар? Қирғоқ станцияга олиб борадиган йўлга бутунлай терс. Кўприк эса, албатта, ҳатто шундай оқшомда ҳам жуда гавжум бўлган. Бироқ кўрамиз, оқибат ким енгиб чиқар экан. Мен кетдим.

— Полициягами?

— Йўқ, мен ўзим полиция бўламан. Мен ўргимчак инидан тузоқ қўйганимда полиция унда пашша тута қолсин.

Мен кун бўйи ўзимнинг тиббий машғулотларим билан банд бўлиб, кеч киргач алламаҳалда келдим. Шерлок Холмс ҳали келмаган экан. У ҳориб-чарчаб, бўзарган ҳолда кириб келганида соат ўнларга бориб қолган эди. У буфетнинг олдига бориб, бир бурда нон синдириб олди-да, ютоқиб кавшай бошлади, ора-сира катта-катта қултумлаб сув ичарди.

— Очиқдингизми?— дедим мен.

— Очимдан ўлай дедим. Овқатланиш эсимдан чиқиб кетибди. Нонуштадан бери туз тотганим йўқ.

— Нима деяпсиз?

— Туз тотмадим. Бу хаёлимга ҳам келмади.

— Ишларингиз қалай?

— Жойида.

— Жумбоқнинг калитини топдингизми?

— Жиноятчилар чангалимда турибди. Ёш Опеншоннинг қасоси олинадиган вақт узоққа чўзилмайди. Биласизми, Уотсон, келинг, бу иблисларнинг ўз тамгалари билан лаънатлайлик! Чакки топилмабдими, а?

— Нима демоқчисиз?

У буфетдан апельсин олиб, паллачаларга ажратди-да, уруғларни столга ситиб туширди. Бешта уруғни конвертга солиб, қопқоғининг ички томонига: «Ш. Х. Д. О. учун» деб қайд этгач, конвертни ёпиштирди-да, «Капитан Жеймс Кэлхунга, «Ёлғиз юлдуз» елканли кемаси, Саванна, Жоржия» деган адресни ёзди.

— Хат Кэлхунни у портга кириб келганида кутиб турган бўлади,— деди заҳарханда билан.— Уйлайманки, у кечаси билан ухлаёлмай чиқади. Хат унинг қисматини худди Опеншоннинг қисматидек олдиндан бехато айтиб беради.

— Капитан Кэлхун ким ўзи?

— Бугун шайканинг етакчиси! Мен бошқаларни ҳам қидириб топаман, аммо у биринчи бўлади.

— Сиз уларни қандай топдингиз?

— У чўнтагидан саналар ва номлар билан тўлган каттакон бир варақ қоғоз олди.

— Мен кун бўйи вақтимни Ллойднинг картотекасию эски газета дасталарини кўздан кечириш билан ўтказдим, Пондишеридида 83- йилнинг январиди билан февралиди бўлган кемаларнинг йўлларини ўргандим. Бу ойлар мобайнида салмоқли вазига эга бўлган ўттиз олтига кема қайд этилган экан. Улардан «Ёлғиз юлдуз» дегани дарҳол диққатимни тортди. Рост, унинг чиқиш жойи Лон-

дон эди, аммо Америка штатларидан бирини ҳам «Ёлғиз юлдуз» деб атайдилар-ку.

— Техасни бўлса керак.

— Шахсан қайсинисини эканлигини билмайман-у, ҳар қалай, бу Америка кемаси эканлигини пайқадим.

— Хўш, шундан кейин нима бўлди?

— Мен кемаларнинг Дандига келган-кетган саналарини кўздан кечирдим, «Ёлғиз юлдуз» елканли кемаси у ерда 85-йилнинг январиди бўлганини кўрганымдан кейин гумонларим қатъий ишончга айланди. Шундан кейин мен ҳозирги вақтда Лондон портида турган кемалар ҳақида маълумотлар қидирдим.

— Нима бўлди?

— «Ёлғиз юлдуз» бу ерга ўтган ҳафтада келган экан. Мен Альберт докларига бордим. Билсам, «Ёлғиз юлдуз» бугун саҳарлаб Саваннага қайтиб кетиш учун дарёнинг этагига қараб йўлга тушган экан. Грейвсвендга телеграмма бериб аниқласам, «Ёлғиз юлдуз» у ердан бир неча соат илгари ўтиб кетган экан, шамол шарқдан эсаётганлиги учун, аминманки, у аллақачон Гудуиндан ўтиб, Уайт оролига яқинлашиб қолган бўлса керак.

— Энди нима қилмоқчисиз?

— О, Қэлхун энди менинг чангалимда турибди! Аниқладим, у билан иккита ёрдамчиси — кемадаги америкаликлар — шуларгина экан. Қолганлар финлар билан немислар экан. Шунисини ҳам билдимки, учаловлари ўтган кунни туни бўйи қирғоқда бўлишибди. Бунни менга «Ёлғиз юлдуз»га юк ортишда қатнашган одам айтди. Елканли кема Саваннага кириб боргунича почта буғ кемаси менинг хатимни етказди, телеграф эса Саванна полициясига бу уч жентльменнинг қотилликда айбланганликларига кўра уларни бу ерда сабрсизлик билан кутаётганликларини хабар қилдилар.

Бироқ инсонларнинг энг яхши режаларида доимо қандай бўлмасин бирон қусур чиқиб қоладики, Жон Опеншонинг қотилларига ҳам уларнинг ўзинга ўхшаган қатъиятли кимса изларини топганини билдирувчи апельсин уруғларини олиш nasib бўлмади.

Ўша йили куз пўртаналари одатдагидан кўра давомлироқ, бўлди. Биз Саваннадан «Ёлғиз юлдуз» ҳақида узоқ вақт хабар кутдик, аммо дарак бўлмади. Ниҳоят Атлантик океаннинг бир жойида қандайдир кеманинг ахтерштевани топилгани, унда «Е. Ю.» ҳарфлари ўйиб ёзилганлиги ҳақида ахборот келди. Биз «Ёлғиз Юлдуз»нинг тақдири ҳақида шунигина билишга муяссар бўлдик.

ЛАБИ ТИРТИҚ ОДАМ

Айза Уитни афюн чекишга ўрганиб қолди. У колледжалигидаёқ де Куинсининг¹ афюн чекувчи одамнинг тушлари ва ҳисларини тасвир қилувчи китобини ўқиб, ўша ёзувчи бошидан кечирган ҳодисаларни кечирish учун тамакисига афюн аралаштириб чека бошлаган эди. Қўплар қатори у ҳам чекишга ўрганиш ташлашдан кўра қийинроқ эканини тез орада пайқади, узоқ йиллар чекиб юраркан, унга ҳамма дўстлари ачиниб, ваҳимлари келди. Унинг заҳил, салқиган юзи, қорачиқлари кичрайган кўзлари, осилган қовоқлари, креслода ётган ожиз гавдаси, хуллас, адойи тамом бўлган одам ҳамон кўз ўнгимда турибди.

1889 йилнинг июнида бир куни кечқурун айни одамни эсноқ босиб ўқтин-ўқтин соатга қарай бошлайдиган вақтда квартирамнинг қўнғироғи чалиниб қолди. Мен

¹ Томас де Куинси (1785—1859) — инглиз ёзувчиси, «Афюн истеъмол қилган бир инглизнинг тавбаси» деган машҳур китобнинг аuctори.

креслодан қаддимни кўтардим, хотиним эса тикаётган ишини тиззасига қўйиб, ранжиган кўйи ижирғанди.

— Бирор мижоз келди!— деди у.— Қасал кўргани борадиган бўлдинг-да яна.

Мен хўрсиниб қўйдим, чунки кун-узуқун оғир ишдан ҳориб-чарчаб яқингинада келган эдим.

Биз эшик очилиб, йўлакдан кимнингдир шошганча юриб келаётганини эшитдик. Хонамизнинг эшиги очилиб, қора кўйлак кийган, юзига қора тўр тутган хоним кириб келди.

— Бемаҳалда кириб келганим учун кечиринглар,— деб гап бошладию ўзини тутолмай, бирдан хотинимга ташланди-да, уни қучоқлаб елкасига бош қўйганча ҳўнграб йиғлаб юборди. — Бошимга катта кулфат тушди!— деб хитоб қилди у.— Жуда ёрдамга муҳтожман!

— Ия, бу Кэт Уитни-ку,— деди хотиним, унинг тўри-ни кўтариб.— Утакамни ёриб юборай деддинг-а, Кэт! Сен эканлигинг хаёлимга ҳам келмабди.

— Сенга арз қилгани келдим. Бошимни қаёққа уришни билмай қолдим.

Бу одат ҳукмидаги нарса эди. Бошларига кулфат тушган одамлар нажот истаб маякка қараб учган қушлардек ғизиллаб хотинимнинг олдига келишарди.

— Ажаб қилибсан! Жойлашиброқ ўтир, вино билан сувдан ичиб, нима бўлганини гапириб бер. Ё Жеймсга айтайми, кириб ётсинми?

— Вой, йўқ, йўқ! Доктордан ҳам маслаҳат ва ёрдам олмоқчиман. Айзани айтмоқчиман... Уйдан чиқиб кетганига роппа-роса икки кун бўлди. Ундан жуда хавотир олаётимман!

У биз билан бахтсиз эри ҳақида энди суҳбатлашаётгани йўқ — мен билан доктор сифатида, хотиним билан эса ўзининг қадрдон мактабдош дугонаси сифатида суҳбатлашарди. Биз унга имконимиз борица тасалли берардик. Эри қаердалигини биладими? Уни бориб уйига олиб келса бўлармикин?

Шундай қилиш мумкин экан. У эрининг сўнгги вақтларда одатда Ситининг шарқида жойлашган кўчалардан биридаги бузуқхонада афюн чекиб юришини биларкан. Шу вақтгача у эртадан кечгача ишрат қиларкан, бутунлай ҳолдан тойиб, тинка-мадори қуриб кечқурун уйига қайтиб келаркан, бу гал эса қирқ саккиз соатдан бери дараги йўқмиш, албатта ҳозир ўша ерда турли-туман шубҳали кимсалар орасида заҳар ютиб ёки ухлаб ётган бўлиши мумкинмиш. Хотин эрининг Эппер-Суондем-

лэндаги худди ўша «Олтин ёмби»да эканлигига амин эди. У нима қила олиши мумкин? Тортинчоқ, журъатсиз, ёшгина жувон қандай қилиб шундай жойга кириб боради ва эрини безориларнинг орасидан юлиб олиб чиқа олади?

У мен билан бирга борса бўлмасмикан? Дарвоқе, бориб нима қилади? Мен Айза Уитнини даволаганман, доктор сифатида унга сўзим ўтиши мумкин. Хотинининг иштирокисиз ишни осон ҳал қилишимга амин эди. Унга, агар эрингиз дарҳақиқат «Олтин ёмби»да бўлса, икки соат ичида уни кэбга ўтқазиб ўйингизга жўнатаман, деб ваъда бердим.

Ун минутдан сўнг шинамгина меҳмонхонамизни тарк этиб, экипажда шарққа қараб ғизиллаб кетмоқда эдим. Олдимда одатдан ташқари ғалати бир иш турганини билардим, аслида эса у мен кутгандан кўра ҳам ғалати-роқ бўлиб чиқди.

Аввал бошдан ҳаммаси ажабтовургина эди. Эппер Суондем-лэн — дарёнинг чап қирғоғи бўйлаб то Лондон кўпригигача бориб туташган баланд-баланд кемасозлик корхоналари орқасида жойлашган ифлосгина тор кўча эди. Мен қидириб юрган бузуқхона ифлос дўкон билан қовоқхона ўртасидаги ертўлада эди; бу гордек қоронғи ковакка тик зинапоя олиб тушарди. Зинапоя босқичларининг ўртаси едирилиб, чуқур тушиб қолган — ундан шу қадар кўпдан-кўп маст оёқлар тушиб-чиққан эди.

Кэб ҳайдовчига кутиб туришни буюриб, пастга тушдим. Эшик тепасида осилиб турган милт-милт ёнаётган керосин чироқ ёруғида эшик зулфинини қоқдим-да, қуюқ қўнғир дуд билан тўлган узун пастак хонага кириб бордим; девор бўйлаб муҳожирлар кемасидагига ўхшаб, ёғоч сўрилар чўзилиб кетган эди.

Қоронғилик орасидан ғалати, ақл бовар қилмайдиган ҳолатда ётган ҳаракатсиз гавдаларни аранг илғадим: елкалари букчайган, тиззалари кўтарилган, энгалари қаққайиб, бошлари орқаларига ташланган. Гоҳ у ер, гоҳ бу ерда менга тикилаётган хира маст кўзларни кўрардим. Зулмат орасидан нуқтадеккина қизил чўғлар лангиллаб қолар, улар кичкина металл найчалардаги захарнинг миқдори камайган сари ўчиб борар эди. Кўплари индамай ётар, баъзилари нималардир деб димоғида мингиллар, баъзилар эса гоҳ шавқ-завқ билан шошила-шошила, гоҳ бирдан жим бўлиб қолиб аломат бир тарзда ғўнғиллаганча суҳбатлашишар, аммо ҳеч ким суҳбатдошининг гапига қулоқ солмас—ҳар ким ўз ўй-

лари билангина банд эди. Йўлакнинг нариги бурчагидаги қўрада лахча чўғлар ланғиллаб турибди, унинг олдидagi уч оёқли курсида новча бир чол тирсагини тиззаларига тираб, энгагини муштарига қўйганча қимир этмай чўққа тикилиб ўтирар эди.

Кириб боришим билан олдимга малайялик қора тўриқ одам югуриб келиб, менга найча билан бир улуш афюн узатди-да, сўридаги бўш жойни кўрсатди.

— Раҳмат, мен бу ерда қололмайман,— дедим.—
— Дўстим мистер Айза Уитни шу ерда экан. Мен у билан гаплашишим керак.

Унг томонимда нимадир ғимирлагандек бўлди, кимнингдир хитобини эшитдим, қоронғиликка разм солиб менга тикилиб турган рангсиз, маъюс ва аллақандай ҳурпайган Уитни кўрдим.

— Ё раббий, бу Уотсон-ку!— деб қўйди у.

У мастлик оқибатида юз берадиган энг аянчли аҳволда эди.

— Ҳозир соат неча, Уотсон?

— Ўн бирга яқинлашиб қолди.

— Бугун кун нима?

— Жума, ўн тўққизинчи июнь.

— Наҳотки? Мен бўлсам, чоршанбадир, деб ўйлабман. Йўқ, бугун чоршанба, ҳазиллашдим денг. Одамнинг ўтакасини ёриб нима қиласиз-а!

У юзини кафтлари билан тўсиб, ўкраб юборди.

— Бугун жума деяпман-ку сизга. Сизни хотинингиз икки кундан бери кутиб ўтирибди. Уялмайсизми шундай қилгани!

— Ҳали ҳам уялаётиман. Назаримда янглишаётганга ўхшайсиз, Уотсон. Бу ерга келганимга атиги бир неча соатгина бўлди. Учта трубка... тўртта трубка... қанчалигини унутдим! Сиз билан уйга кетаман. Шўрликкинам Кэтнинг ташвиш тортишини истамайман. Менга қўлингизни беринг. Кэбингиз борми?

— Бор. Эшикда кутиб турибди.

— Ундай бўлса, ҳозироқ жўнайман. Аммо мен булардан қарздорман. Билинг-чи, қанча қарз эканман, Уотсон. Жуда ҳам бўшашиб, тинка-мадорим қуриб кетди. Пул тўлашга ҳам чоғим келмайди.

Қатор ётиб ухлаётган одамларнинг орасидаги энсизгина оралиқдан заҳарли бангнинг элитувчи ҳидларини ҳидламаслик учун нафасимни ичимга ютганча бузуқхонага эгасини қидиргани йўл олдим. Қўра қаршисида ўтирган новча чолнинг олдига етганимда кимнингдир

пиджагимдан тортаётганини сездим, шивирлаб айтилган шу сўзларни эшитдим:

— Менинг ёнимдан ўтиб кетиб, кейин ўгирилиб қаранг.

Бу сўзларни аниқ эшитдим. Уларни фақат ёнимдаги чолгина айтган бўлиши мумкин эди. Бироқ у ҳамон шундай бир вазиятда ўтирардики, гўё ўз ўйлари билангина банддек, атрофидаги ҳеч нарсани сезмаётгандек эди. Ёши анчага бориб қолган озғин, бужмайган бу одам букчайиб ўтирар: афюнли трубка мажолсиз бармоқларидан сирғалиб тушиб кетгандек тиззалари орасида турар эди. Олдинга икки қадам юриб, орқамга ўгирилдим. Ҳайратдан қичқириб юбормаслик учун бор матонатимни ишга солишимга тўғри келди. У шундай бурилдики, юзини мендан бошқа ҳеч ким кўра олиши мумкин эмасди. Унинг елкаси ростланиб, ажинлари ёзилиб, хира кўзлари одатдагидек чақнай бошлади. Кўра олдида менинг ҳайратланганимдан кулгунча Шерлок Холмсининг ўзгинаси ўтирарди. У ўғринча имо қилиб, мени олдига чақирди-да, яна лаби-лунжи осилган қалтироқ чолга айланди-қўйди.

— Холмс!— деб шивирладим мен.— Бу бузуқхонада нима қилиб ўтирибсиз?

— Мумкин қадар секинроқ гапиринг,— деб шивирлади у,— қулоғим жуда яхши эшитади. Агар сиз эси оғиб қолган дўстингиздан халос бўлсангиз, сиз билан бир озгина суҳбатлашишга мушарраф бўлардим.

— Мени ташқарида кэб кутиб турибди.

— Бўлмаса ошнангизни ўша кэбда уйига жўната қолинг. Ундан хавотир олмасангиз ҳам бўлади, чунки биронта можаро чиқаришга чоғи келадиган қуввати йўқ. Агар мени учратиб, ёнимда қолганингизни айтиб кучердан хотинингизга бир энликкина хат бериб юборсангиз яна яхши бўларди. Мени кўчада кутиб туринг, беш минутдан кейин чиқаман.

Шерлок Холмсининг сўзини ерда қолдириш маҳол: унинг талаблари ҳаминша шу қадар муайян, аниқ ва амрона оҳангда бўлади. Бундан ташқари мен, Уитнини кэбга ўтқазиб жўнатиб юборсам унинг олдидаги бурчимни адо этган бўлман, машҳур дўстимнинг кундалик фаолиятини ташкил этган ажойиб саргузаштлардан бирида иштирок этишимга ҳеч қандай монелик қолмайди, деб ўйладим.

Шерлок Холмсга унинг тадқиқотларида ёрдам бериш мен учун энг олий бахт эди. Шу сабабли хотинимга

бир энликкина хат ёзиб, Уитнининг қарзини тўлаб, уни кэбга ўтқазиб жўнатдим-да, яқин жойда сабр билан кута бошладим. Кэб бир зумда зулмат қўйнида ғойиб бўлди. Бир печа минутдан сўнг такадан чол чиқиб келди, мен кўча бўйлаб у билан ёнма-ён кета бошладим. Икки кварталча жойга у мадорсиз оёқларини сургаб босганча мункиллаб борди. Кейин шоша-пиша уёқ-буёққа аланглаганча қаддини ростлади-да, қаҳ-қаҳлаб кулиб юборди. Қаршимда Шерлок Холмс турарди.

— Ҳойнаҳой, сиз, Уотсон,— деди у,— мени афюн чекишга ружу қилиб қолган, деб ўйлаган бўлсангиз керак.

— Ростини айтсам, мен сизни бу ковакда кўриб дарҳақиқат, таажжубланган эдим.

— Аслида бу ковакда сизни кўргач мен сиздан кўра ҳам кўпроқ ҳайратландим.

— Дўстимни қидириб юрган эдим.

— Мен бўлсам душманимни.

— Душманимни?

— Ҳа. Хуллас, Уотсон, ҳозир ғоятда қизиқ бир иш билан бандман, эси кирарли-чиқарли бўлиб қолган таряккашларнинг тутуруқсиз вайсашларидан бирор нарса билиб олишга умидвор эдим... Илгари бунга баъзан муяссар бўлардим. Агар ўша ковакда таниб қолишса, менинг ҳаётим сариқ чақага ҳам арзимас эди, чунки у ерда бир эмас, бир неча марта бўлганман, бузуқхона эгаси ярамас ласкар мендан ўч олишга қасам ичган. Авлиё Павел кемасозлик корхоналарининг муюши яқинидаги бу уйнинг орқасида шундай бир хуфия эшик борки, агар унинг тили бўлса ойдинсиз қоронғи кечаларда ундан нималарни олиб чиқиб ташлашлари ҳақида кўпгина аломат воқеаларни айтиб бериши мумкин эди.

— Ўлик олиб чиқиб ташлашди денг?

— Ҳа, Уотсон, ўлик олиб чиқиб ташлашади. Агар сиз билан биз бу бузуқхонада ўлдирилган ҳар бир бахтсиз киши учун минг фунтдан пул олсак борми, аллақачон миллионер бўлиб кетардик. Бу дарё соҳилидаги энг мудҳиш тузоқ, бу тузоққа илинган Невилли Сент-Клер энди уйига қайтиб бормайди, деб қўрқаман. Аммо биз ҳам тузоқ қурамиз.

Шерлок Холмс икки бармоғини оғзига тиқиб қаттиқ хуштак чалди. Шу заҳотиёқ узоқдан шунга ўхшаган хуштак эшитилди, шундан сўнг эса биз филдиракларнинг гумбурлаши билан туёқ товушларини эшитдик.

— Хўш, Уотсон,— деди Холмс, қоронғиликдан икки

фонари ёрқин шуъла сочиб турган бир отли аравача чиқиб келаркан,— мен билан бирга борасизми?

— Агар сизга фойдам тегса...

— Содиқ ўртоқнинг ҳамиша фойдаси тегади. Менинг «Кедр»даги хонамда иккита каравот бор.

— «Кедр» дейсизми?

— Ҳа. Мистер Сент-Клернинг уйи шундай деб атайдилар. Бу чигални ечмагунимча унинг уйида яшайман.

— У қаерда?

— Ли яқинидаги Кент деган жойда. Етти миля йўл юришимиз керак.

— Ҳеч нарсага тушунмаётибман.

— Мутлақо табиий. Ҳозир ҳаммасини тушунтириб бераман, ўтиринг... Майли, Жон, сизга рухсат. Мана сизга ярим крон. Мени эртага соат ўн бирларда кутинг. Тизгинни менга беринг. Яхши қолинг.

У отга қамчи урди, биз қоронғи, бўм-бўш, поёнсиз кўчалардан аравани елдириб кетдик ва ниҳоят қандайдир кенг кўприкка етиб бордик, унинг остидан лойқа дарё бамайлихотир оқар эди. Кўприкнинг нарёғида ҳам ёғиштин уйли шундай кўчалар; бу кўчаларнинг сукунати полициячиларнинг бир маромдаги вазмин қадамлари ва бемаҳал дайдиб юрган ўйинқароқларнинг қўшиқ ҳамда қичқириқларигина бузиб турар эди.

Осмон бўйлаб қора булутлар аста-секин сузар, уларнинг ораларидан гоҳ у ерда, гоҳ бу ерда хира юлдузлар милтиллаб кўриниб қолар эди. Холмс бошини куйи солганча чуқур ўйга чўмиб, отни ҳайдаб борар, мен эса ёнида ўтирган куйи унинг фикри нима билан банд эканлигини пайқашга тиришиб, ўйларини бўлишга журъат қилолмай борар эдим. Бир неча миля йўл босиб, шаҳар атрофи боғлари доирасидан ўтаётганимизда у ниҳоят ҳушига келиб, тирпинди-да, трубкасини тутатди.

— Сиз жуда юраги кенг одамсиз, Уотсон,— деди у.— Шу фазилатингиз туфайли тенги йўқ ўртоқсиз. Бироқ менга ҳозир шундай одам керакки, хунук хаёллардан қутулиш учун у билан гаплашиб кетишим керак. Бу ёқимтойгина жажжи аёл мени остонада қарши олганида унга нима деб жавоб беришга гарангман.

— Сиз менинг ҳеч нарсадан хабарим йўқлигини унутиб қўяётибсиз.

— Биз то Лига етиб боргунимизча сизга бор гапни айтиб беришга вақтим етади. Иш жўнгинадек кўринади-ю, ҳолбуки, мен унга қандай қилиб қўл уришни бил-

май турибман! Калаванинг учи кўп, аммо улардан биронтасини қатъият билан ушлаёлмаётиман. Мен сизга ҳаммасини гапириб бераман, Уотсон, балки сиз атрофимизни чулғаб турган бу зулматда йилг этган зиё учратиб қоларсиз.

— Гапиринг бўлмаса.

— Бир неча йил муқаддам — аниқроғи, 1884 йилнинг майнда, — Лида Невилл Сент-Клер деган жентльмен пайдо бўлади, у пулдор киши эди шекилли. Катта бир виллани ижарага олиб, унинг атрофида ажойиб боғ барпо қилади-да, тўраларча айш суриб яшай бошлайди. Бора-бора у қўшнилари билан танишиб, 1887 йилда ўша ердаги пиво пиширувчининг қизига уйланади, ҳозир ундан икки боласи бор. Унинг аниқ бир касб-кори йўқ, аммо кўпгина савдо-сотиқ ишларида иштирок этади, одатда ҳар куни эрталаб шаҳарга тушиб кетиб, у ердан 5,14 даги поездда қайтиб келади. Мистер Сент-Клер ҳозир ўттиз етти ёшда. У камтарона ҳаёт кечиради; бемаъни эр, меҳрибон ота, ҳамсуҳбат бўлган одамлар уни мақтайдилар. Яна шуни илова қилишим мумкинки, унинг атиги саксон саккиз фунту ўн шиллинг қарзи, банкдаги жорий ҳисобида эса икки юз йигирма фунт стерлинг пули бор. Бинобарин, пулдан сиқилган, деб тахмин қилишга ҳеч қандай асос йўқ.

Ўтган душанба куни мистер Невилл Сент-Клер шаҳарга одатдагидан кўра барвақтроқ жўнаб кетаётганида иккита муҳим иши борлигини, ўғлига бир қутича кубик олиб келишини айтган. Тасодифан ўша душанбада у жўнаб кетиши билан салдан кейин хотини телеграмма олган, телеграммада Эбрет кемачилик шеркатида унинг номига кичкина, аммо ғоятда қимматбаҳо совға олингани айтилган, хотин буни анчадан бери кутаётган экан. Агар Лондонни яхши билсангиз, сизга маълумки, бу кемачилик шеркатининг идораси Фресно-стритда жойлашган бир қаноти сиз мени бугун кечқурун қидириб топган Эппер-Суондем-лэнга келиб тақалган. Миссис Сент-Клер нонушта қилгач, шаҳарга тушган, баъзи нарсалар харид қилган, шеркат идорасига кириб, совғасини олган, соат тўрту ўттиз беш минутда Суондем-лэн бўйлаб вокзалга йўл олган. Шу еригача яхши тўшуниб келаётган бўлсангиз керак, тўғрими?

— Албатта, бунинг ҳеч тушунмайдиган жойи йўқ.

— Агар ёдингизда бўлса, душанбада кун жуда исиб кетган эди, миссис Сент-Клер бамайлихотир атрофига аланглаганча кэб қидира бошлаган, чунки бу район ун-

га сира ёқмабди. Шу тариқа Суондем-лэн бўйлаб кета-ётиб у қўққисдан бировнинг қичқирганини эшитиб қолган, аллақандай бир уйнинг иккинчи қаватидаги деразадан қараб турган эрига кўзи тушиб, аъзойи баданни музлаб кетган, назарида эри уни имо-ишоралар билан чақиргандек бўлган. Дераза очиқ экан, у эрининг юзини аниқ кўрган, эрининг юзи ғоятда ҳаяжонлангандек туюлган. Эри унга иккала қўлини чўзиб, гўё биров уни зўрлаб деразадан тортиб олиб кетгандек бирданига ғойиб бўлиб қолган. Бироқ ўткир кўзли хотин эри уйдан кийиб чиқиб кетган ўша қора сюртукда бўлса-да, ёқаси билан галстуги йўқлигини пайқаб қолган.

Эрининг бошига бирор фалокат тушганини фаҳмлаб, у зинапоядан пастга югуриб тушган (бу сиз мени кечқурун топган ўша бузуқхона жойлашган уй эди), олдинги хонадан ўтиб бориб, юқори қаватларга кўтариладиган зинапоёга чиқмоқчи бўлган. Аммо зинапоё олдида мен сизга ҳозир айтиб берган ярамас ласкарга тўқнаш келиб қолган. Ласкар ёрдамчиси кўмагида уни кўчага олиб чиқиб ташлаган. Унинг даниялик бир ёрдамчиси бор. Даҳшатдан эсхонаси чиқиб кетган хотин кўча бўйлаб югурган, бахтига, Фресно-стритда инспектор бошчилигида айланиб юрган полициячиларни учратиб қолган.

Инспектор икки констебль билан миссис Сент-Клернинг орқасидан эргашиб келган, уй эгасининг қаттиқ қаршилик кўрсатишига қарамай, улар хотин деразасидан эрини кўрган хонага кириб боришга муваффақ бўлганлар. Аммо уни хонадан тополмаганлар. Ўша қаватда бадбашара бир майриқдан бошқа ҳеч кимни учратолмабдилар. У майриқ ўша ерда яшаса керак. У ҳам, ласкар ҳам, бу ерда бошқа ҳеч ким яшамайди, деб қаттиқ туриб олишибди. Улар ҳамма нарсани шу қадар қатъий инкор қилишибдики, инспектор, миссис Сент-Клер янглишмадимикан, деб гумон қила бошлаган экан ҳамки, хотин қичқириб юбориб столда турган кичикроқ тахта қутичага ташланибди-да, жонхолатда унинг қопқоғини очибди. Қутичадан болалар ўйнайдиган кубиклар тўкилибди. Бу эри шаҳардан олиб келишни ваъда қилган ўйинчоқ экан.

Бу нарса топилиши билан майриқнинг бирдан хижолат бўлишидан инспектор ишнинг жиддийлигига қаноат ҳосил қилибди. Хоналарни синчиклаб тинтишибди, тинтув натижасида қабиҳ бир жинойт очилибди.

Бу квартиранинг жиҳози албатта ғарибона. Олдинги хона меҳмонхона хизматини ўтайди, унинг ёнида чоғ-

роққина ётоқхона жойлашган, унинг деразаси кемасозлик корхоналаридан бирининг орқа томонига қараган. Кемасозлик корхоналари билан ётоқ деразаси оралигида торгина канал бўлиб, у сув пасайганда қуриб қолади, сув кўтарилганда эса тўрт ярим фут баландликда сувга тўлади. Ётоқнинг деразаси сербар, пастдан очилади.

Кўздан кечириш вақтида дераза рафида қон излари топилган; шунингдек, хона тагига тўшалган тахталарда ҳам бир неча қон доғлари топилган. Олдинги хонадаги парда орқасидан мистер Невилл Сент-Клернинг ҳамма кийимларини топиб олганлар. Пиджагигина топилмаган. Ботинкаси, пайпоғи, шляпаси, соати — ҳаммаси шу ерда экан. Қийимида ҳеч қандай зўрлик асоратини кўрмаганлар. Аммо мистер Невилл Сент-Клернинг ўзи исиз ғойиб бўлган. У деразадангина тушиб кетган бўлиши мумкин экан, дераза рафидаги машъум қонли доғлар унинг сувдан сузиб ўтиб жон сақлаб қолганига ишониш амримаҳол эканлигини яққол кўрсатиб турган, қолаверса, фожиа содир бўлган соатда сув сатҳи жуда баланд кўтарилган.

Энди диққатимизни шубҳа туғдираётган ярамасларга қаратамиз. Ласкар ўтмиши қоронғи одам, аммо биз миссис Сент-Клернинг ҳикоясидан биламизки, унинг эри деразада кўринганида бир неча лаҳзадан сўнг ласкар пастда бўлган, бинобарин, уни жиноятнинг иштирокчисигина деб ҳисоблаш мумкин. Бу ишга дахли борлигини у мутлақо инкор этмоқда. Айтишига қараганда, уйда истиқомат қилиб турадиган Хью Буннинг умуман нима билан шуғулланишидан мутлақо беҳабармиш. Ғойиб бўлган жентльменнинг кийими бу хонада пайдо бўлиши — унинг учун бир жумбоқ эмиш.

Уй эгаси ласкар тўғрисида маълум бўлган ҳамма гап шу. Энди бузуқхона тепасидаги иккинчи қаватда яшайдиган, Невилл Сент-Клерни охирги марта кўрган киши эканлиги муқаррар бўлган тунд башара майриққа келайлик. Унинг оти Хью Бун, Ситида ўқтин-ўқтин бўлиб турадиган ҳар бир кимса ҳам унинг мудҳиш башарасини яхши билади. Қасби тиланчилик, дарвоқе, полиция қонун-қондаларига чап бериш учун гугурт сотаётган киши қиёфасига кириб ўтиради.

Бир эмас, бир неча бор пайқаган бўлсангиз керак, Трэд-Нидл-стритнинг чап томонида токчага ўхшаган жой бор. Бу токчада бир майиб чордона қуриб, тиззаларига бир неча гугурт қути териб қўйганча ўтиради; уни кўрганларнинг раҳми келади, олдидаги тош кўча-

да ётган кир чарм кепкасига хайр-эҳсон ёмғир бўлиб ёғилади. Мен уни жуда кўп кузатганман, аммо бир кун у билан жиноятчи сифатида танишишим мумкинлиги хаёлимга ҳам келмаган, унинг бир зумда анча-мунча пул ишлаб олишига ҳамиша таажжубланар эдим. Қиёфаси шундай аломатки, олдидан ҳеч ким бир қарамай ўтиб кетолмайди. Қизғиш-малла сочи, қуйи учи юқориги лабини иккига ажратиб турган мудҳиш тиртиқли, япасқи энгаги ва қора ўткир кўзлари — буларнинг ҳаммаси уни жўнгина тиланчилар галасидан ажратиб турарди. Олдидан ўтиб кетаётиб унга тегажаклик қилмоқчи бўлган ҳар кимсани ўша заҳотиёқ аччиқ-аччиқ ҳазил гаплар билан узиб олади.

Шубҳали такяхонанинг юқори қаватида яшайдиган бу одам шундай.. Биз қидираётган жентльменни ундан кейин ҳеч ким кўрмаган.

— Аммо у майриқ-ку, ахир!— дедим мен.— Шундай бақувват, яғриндор йигитга бир ўзининг қандай кучи етиши мумкин?

— Унинг оёғигина майиб, юрганида бир оз оқсоқланади, умуман эса соппа-соғ паҳлавон. Сиз, Уотсон, албатта медик сифатида биласизки, кишининг бир мучаси занф бўлса, бунинг эвазига бошқа мучалари ғоятда бақувват бўлади.

— Илтимос, ҳикоянгизни давом эттиринг.

— Деразадаги қонни кўргач, миссис Сент-Клер ҳушидан кетаёзган, уни полициячи ҳамроҳлигида уйига жўнатганлар, чунки бундан кейинги текширишда унинг иштирокига эҳтиёж бўлмаган. Бу ишни олиб боришни ўз зиммасига олган инспектор Бартон бузуқхонани бошдан-оёқ синчиклаб тинтиб чиққан, аммо ҳеч қандай янги нарса тополмаган. Хатога йўл қўйганлар. Бунни дастлабки дақиқадаёқ қамоққа олмаганлар, бу билан унга бир зумда дўсти ласкар билан бир-икки оғиз сўзлашиб олиш имконини берганлар. Бироқ бу хато тез орада тузатилган: Бунни ушлаб олиб ён-верини тинтиганлар. Лекин тинтув унга қарши ҳеч қандай далиллар бермаган. Тўғри, қўйлагининг ўнг енгида қон излари топилган, у полициячиларга жимжилоғини кўрсатган, унинг тирноққа яқин жойи кесилган экан, дераза рафидаги қон ҳам шу ярадан томган бўлса керак, чунки бармоғимдан қон оқаётганида дераза олдига борган эдим, деган. У, мистер Сент-Клерни ҳеч қачон кўрган эмасман, деб тонган, ўша жентльменнинг кийими бу хонада пайдо бўлиб қолганлиги полиция учун қандай сир бўлса, мен

учун ҳам шундай сир, деб туриб олган. Унга миссис Сент-Клернинг эрини унинг хонаси деразасидан кўрганни айтганларида, у хотинга эси чиқиб кетгандан ёки хаёлида шундай кўринган бўлса керак, деган. Бунни полиция маҳкамасига олиб борганлар. У бақириб-чақириб қаршилик билдирган. Инспектор канал тагидан қандай бўлмасин янги далиллар топиш мақсадида сувнинг қайтишини кутиб қолган. Дарҳақиқат, канал тагидаги ёпишқоқ балчиқдан юраклари пўкиллаб кутган нарсани эмас, мутлақо бошқа нарсани топганлар. Сув қайтгач, улар, Невилл Сент-Клерни эмас, Невилл Сент-Клернинг пиджагини топганлар. Сиз нима деб ўйлайсиз, пиджагининг чўнтагидан нималар топган бўлишлари мумкин?

— Тасаввур қилолмайман.

— Мен, сиз айтиб берасиз, деёлмайман ҳам. Ҳамма чўнтаклари пенни, ярим пенни пуллар билан тўла эмиштўрт юз йигирмата бир пеннилик, икки юз етмишта ярим пеннилик чақа чиқибди. Сув қайтаётганида пиджакни оқизиб кетмаганига таажжубланмаса ҳам бўлади. Жасад бўлса — бошқа гап эди. Уй билан кемасозлик корхоналари оралиғида сув жуда тез оқади. Сув жасадни дарёга оқизиб кетганига ишонса бўлади, айтиб бир вақтда эса оғир пиджак сув тагида қолиб кетган.

— Аммо янглишмасам, қолган ҳамма кийимларини хонадан топишибди-ку. Наҳотки марҳумнинг устида пиджагигина бўлган бўлса?

— Йўқ, сэр, бунинг сабабларини топиш мумкин. Фараз қилайлик. Бун Невилл Сент-Клерни деразадан улоқтирган, бун ҳеч ким кўрмаган. Шундан кейин у нима қилиши мумкин эди? Табиийки, биринчи навбатда ўзини фош қилиб қўйиши мумкин бўлган кийимдан қутулишга уринади. Пиджакни олиб, деразадан улоқтириб юбормоқчи бўладю, аммо туйқусдан пиджак чўкмай, сув юзида қалқиб юриши мумкинлигини фаҳмлайди. У жуда шошиб қолади, чунки зинапоядаги тўполонни, Сент-Клер хотинининг, эримнинг олдига кирман, деб талаб қилаётганини эшитади, қолаверса, шериги ласкар уни полиция келганидан огоҳлантирган бўлса ҳам ажаб эмас. Бир дақиқа фурсатни ҳам қўлдан бериши мумкин эмас. У тиланчиликдан топганлари яшириб қўйилган хилват бурчакка ташланади, пиджакнинг чўнтакларига қўлига тушиб қолган чақаларни жойлайди. Шундан сўнг у пиджакни улоқтириб юборади, бошқа буюмларни ҳам улоқтириб юбормоқчи бўладю, аммо зинапоядан

одам товушларини эшитгач, полиция кириб келмасдан деразани ёпишга аранг улгуради.

— Бунга ақл бовар қилмайди.

— Бошқа фаразимиз бўлмагани учун буни хомаки фараз сифатида қабул қиламиз... Ҳали айтиб ўтганимдек, Бунни маҳкамага олиб келадилар. Унинг ўтмиши асосан бенуқсон эди. Рост, кўп йиллар мобайнида тиланчилик қилиб келган одам сифатидагина маълум бўлса-да, аммо тинч-осойишта яшар, бирон ножўя иш қилгани маълум эмас эди.

Айни пайтда бу иш мана шу аҳволда. Кўриб турибсизки, Невилл Сент-Клернинг бу такяхонада нима қилгани, у ерда унга нима бўлгани, ҳозир қаердалиги, ғойиб бўлишига Хью Буннинг қандай алоқаси борлиги ҳақидаги масалалар ҳамон ечилмай турибди. Эътироф этишим керакки, ўз фаолиятим давомида, биринчи қараганда жуда оддий кўришиб, аслида эса шу қадар мушкул бўлган ҳодисани эслаёлмайман.

Шерлок Холмс менга бу ажойиб воқеаларни батафсил сўзлаб бераркан, биз каттакон шаҳар қасабасидан ўтиб кетдик, охириги уйлар ортда қолди, икки томони бўйлаб қишлоқ четан деворлари чўзилиб кетган йўлдан борардик. Қишлоққа кириб боришимиз билан унинг ҳикояси ҳам тамом бўлди. Унда-бунда деразалардан чироқлар милтиллаб кўринарди.

— Лига кириб бораётгубмиз,— деди ошнам.— Бу қисқагина сафаримиз давомида биз Англиянинг учта графлигида бўлдик: Миддлсексдан чиқиб, Сэррининг бир четидан айланиб ўтиб, Кентга кириб келдик. Дарахтлар орасидаги анави шуълаларни кўряпсизми? Бу «Кедр». У ерда чироқ олдида бир хотин ўтирибди, унинг динг қулоғи отимиз туёғининг дупурини аллақачон эшитган бўлса ҳам ажаб эмас.

— Бу ишни олиб бориш учун сиз нима сабабдан Бэйкер-стритда эмас, бу ерда яшаётгубсиз?— деб сўрадим.

— Шунинг учунки, кўп нарсаларни шу ерда текшириб аниқлашга тўғри келади... Миссис Сент-Клер илтифот билан ихтиёримга икки хона ажратиб берди, амин бўлишингиз мумкинки, у менинг қидиришларимда ёрдам берадиган дўстимга бажонидил меҳмондўстлик изҳор қилади. О, у билан учрашиш менга нақадар оғир, Уотсон, ҳозирча унга эри ҳақида бирон янги хабар айтишдан ожизман! Келдик, дирр!..

Биз атрофи боғ билан ўралган каттакон вилла ол-

дига келиб тўхтадик. Отни қаршимиздан югуриб чиққан отбоқарга топшириб, Холмс икковимиз шағал тўкилган торгина йўлкадан уйга қараб кетдик. Яқинлашишимиз билан эшик очилиб, остонада пушти шифон билан жимжимадор қилиб безатилган оқ тусли шоҳи кўйлак кийган малла сочли, кичкинагина жувон пайдо бўлди, у бир қўли билан эшикни ушлаб турарди, иккинчи қўлини эса сабрсизлик билан кўтарди; олдинга энгашиб, лаблари очилиб бизга кўз узмай тикилар, бутун важоҳати билан, нима янгилик топиб келдинглар, деяётгандек эди.

— Хўш?— деб сўради у, баланд овоз билан.

Икки киши эканимизни кўргач, қувончдан қичқириб юборди. Аммо ўртоғим бош чайқаб кифтини қисгач, қичқириғи фарёдга айланди.

— Бирон яхши гап топиб келдингизми?

— Йўқ.

— Хунукроқ гап-чи?

— Йўқ.

— Бунисига ҳам шукр. Кирсанглар-чи. Куни бўйи машаққат чеккансиз, чарчаган бўлсангиз керак.

— Бу менинг дўстим, доктор Уотсон. Кўпгина текширишларимда фойдаси теккан, омадим ёр бўлиб, уни бу ерга олиб келишга муваффақ бўлдим, қидириш ишларимизда унинг ёрдамидан фойдаланмоқчиман.

— Хуш келибсиз,— деди жувон самимият билан қўлимни сиқаркан.— Уйимиз сизга файзсиз кўринмаса, деб қўрқаман. Оиламиз бошига қандай ногаҳоний кулфат тушганини биласиз-ку...

— Хоним,— дедим мен,— мен йўл азобига кўникиб кетган истеъфодаги аскарман, хуллас бордию аскар бўлмаган тақдиримда ҳам мендан узр сўраб ўтиришингизнинг ҳеч ҳожати йўқ. Сизга ёки дўстимга бирор фойдам тегса ўзимни бахтли деб ҳисоблардим.

— Мистер Шерлок Холмс,— деди у, яхна овқат тайёрлаб қўйилган ёп-ёруғ емакхонага олиб кираркан,— мен сизга очиқчасига бир неча савол бермоқчиман, илтимос қиламанки, сиз ҳам уларга тўғри, очиқча жавоб берсангиз.

— Марҳамат, хоним.

— Менинг кайфиятимдан андиша қилиб ўтирманг: дод ҳам солмайман, ҳушимдан ҳам кетиб қолмайман. Фақат сизнинг ҳақиқий, чинакам фикрингизни билмоқчиман.

— Нима ҳақида?

— Невиллнинг тирик эканлигига кўнглингиз ишонадими?

Шерлок Холмс, афтидан, бу саволдан хижил бўлди.

— Очиғини айтаверинг,— деб такрорлади жувон, гиламда турганича Холмснинг юзига тикиларкан.

— Очиғини айтсам, хоним, ишонмайман.

— Сиз уни ўлган, деб ўйлайсизми?

— Ҳа, шундай деб ўйлайман.

— Ўлдирилганми?

— Мен бундай демоқчимасман.

— У қайси куни ўлган?

— Душанба куни.

— У тақдирда, мистер Холмс, менга тушунтириб берсангиз, эримдан шу бугун мана бу хатни қандай қилиб олишим мумкин эди?

Шерлок Холмс худди электр токи ургандек креслодан сапчиб турди.

— Нима-нима?— деб қичқириб юборди у.

— Ҳа, шу бугун олдим.

Жувон қўлида бир варақ қоғоз ушлаганча жилмайиб турарди.

— Ўқиб кўрсам бўладими?

— Марҳамат.

У хатни жувоннинг қўлидан юлқиб олиб, столга ёзди-да, текислаб, диққат билан кўздан кечира бошлади. Мен креслодан туриб бориб, унинг елкаси оша қараб турдим. Маҳкамаларга хос оддийгина конверт, конвертда Гревзэнд почтасининг штемпели: штемпелда — бугунги ёки, тўғрироғи, кечаги кун кўрсатилган, чунки вақт ярим кечадан оққан эди.

— Қўпол дастхат,— дея мингиллаб қўйди Холмс.— Аминманки, бу дастхат эрингизники эмас, хоним.

— Ҳа, конвертдаги бегона дастхат, аммо ичидагиси эримнинг дастхати.

— Конверт устидагиларни ёзган одам сизнинг адресингизни суриштиришга мажбур бўлган.

— Буни қаёқдан биласиз?

— Кўриб турибсизки, конвертдаги ном ёзилган сиёҳ рангининг тўқлиги билан ажралиб турибди, чунки сиёҳ ўзи қуриган. Адресдаги сиёҳнинг ранги эса очроқ, чунки унга босма қоғоз босилган. Борди-ю, конверт устидаги ёзув бирдан ёзилиб ҳаммасига босма қоғоз босилган тақдирда ҳамма сўзлар ҳам оч тусда бўларди. Бу одам конвертга аввал сизнинг номингизни ёзган, бир қанча вақт ўтгандан кейин эса тагига адресингизни ёзиб қўй-

ган, бундан шу хулосага келиш мумкинки, адрес аввал унга маълум бўлган эмас. Албатта, бу арзимайдиган нарса, аммо менинг касбимда арзимайдиган нарсалардан кўра муҳимроқ нарса бўлмайди. Хатни бир кўриб берай-чи... Ҳа! Ичига бир нарса солинган экан.

— Ҳа, узук бор экан. Унинг муҳрли узуги.

— Бу эрингизнинг дастхати эканлигига аминмисиз?

— Унинг дастхатларидан бири.

— Дастхатларидан бири?

— Шошилиб ёзадиган вақтидаги дастхати. Одатда бутунлай бошқача ёзади, аммо бу дастхати ҳам менга яхши таниш.

«Азизим, ташвишланма. Ҳаммаси яхшилик билан тугайди. Бир хато юз берди, бунини тузатиш учун бир оз вақт керак бўлади. Сабр билан кут. Невилл»... Китобдан йиртиб олинган бир варақ қоғозга қалам билан ёзилган, ҳеч қандай шартли белгилар ҳам йўқ. Ҳм!.. Бунини Гревзенддан бошмалдоғига бир нарса теккан одам жўнатган. Ҳм!.. Агар янглишмасам, конвертни елимлаган одам тамаки шимади... Сиз бу эрингизнинг дастхати эканлигига аминмисиз, хоним?

— Аминман. Бу хатни Невилл ёзган.

— Хат шу бугун Гревзенддан жўнатилган. Нима ҳам дедик, миссис Сент-Клер, булутлар тарқалмоқда, зотан, мен хавф-хатар бартараф бўлди, деб айтолмайман.

— Ҳар қалай, у тирик экан-ку, мистер Холмс!

— Бу бизни чалғитиб нотўғри изга солиб юбориш учун ишлатилган маккорона қаллоблик бўлмаса бўлгани. Узукка ишониш амримаҳол. Узукни тортиб олган бўлишлари мумкин.

— Аммо бу унинг ўз дастхати-ку!

— Дуруст. Борди-ю, хат душанба куни ёзилиб, бугунгина жўнатилган бўлса-чи?

— Шундай бўлиши ҳам эҳтимол.

— Бу муддат ичида кўп нарсалар бўлиши мумкин.

— О, мени қувончимдан маҳрум қилманг, мистер Холмс! Биламан, унга ҳеч нарса бўлган эмас. Биз у билан шу қадар яқинмизки, агар бошига чиндан ҳам кулфат тушса, мен албатта сезган бўлардим. Ғойиб бўлишидан бир кун олдин бехосдан бармоғини кесиб олди. Шу пайт мен емакхонада, у ётоқхонада эди, унга бир нарса бўлганини дарров сезиб олдига югуриб чиқдим. Менга шундай арзимаган бир нарса ҳам таъсир қил-

са-ю, нахотки мени, унинг ўлганини билмэй қолган, деб ўйласангиз!

— Мен кўпни кўрган тажрибали одамман, баъзан аёлларнинг бевосита зийрак туйғулари ҳар қандай мантиқий хулосалардан қимматлироқ бўлишини биламан. Бу хат ҳам, албатта, сизнинг ҳақ эканлигингизни тасдиқловчи муҳим шоҳид бўлиб турибди. Бироқ агар мистер Сент-Клер ҳаёт экан, агар у сизга хат ёзишга қодир экан, нима сабабдан ҳозир ёнингизда эмас?

— Билмадим. Бунга ақлим ҳам бовар қилмаётибди.

— Душанба куни жўнаб кета туриб, сизни ҳеч нарса деб огоҳлантирганмиди?

— Йўқ.

— Сиз ун Суондем-лэнда кўрганингизда жуда таажжубландингизми?

— Жуда.

— Дераза очиқмиди?

— Ҳа.

— Сизни деразадан туриб чақриши мумкинмиди?

— Ҳа.

— Ҳолбуки, пайқашимча, у алланарса деб қичқриб юборибди-ку, шундайми?

— Ҳа.

— Сиз, у мени ёрдамга чақираётибди деб ўйладингизми?

— Ҳа, у менга қўлларини силкиди.

— Балки у кутилмаган нарсани кўрганидан қичқриб юборгандир. Сизни кўриб қолганидан таажжубланиб чапак чалиб юборгандир.

— Эҳтимол.

— Назарингизда уни деразадан тортқилаб олиб кетишгандек бўлдимми?

— У бирданига ғойиб бўлиб қолди...

— У ўзини орқага ташлаган бўлиши мимкин. Сиз хонада ундан бошқа ҳеч кимни кўрмадингизми?

— Ҳеч кимни. Аммо бадбашара тиланчи Невиллнинг ўша ерда бўлганига иқрор бўлди-ку. Ласкар бўлса пастда, зинапоянинг олдида турарди.

— Жуда тўғри. Кўрган бўлсангиз, эрингиз одатдагидек кийинганмиди?

— Ёқаси ҳам, галстуги ҳам йўқ эди. Буни аниқ кўрдим.

— У сиз билан Суондем-лэн ҳақида ҳеч гаплашганмиди?

— Ҳеч қачон...

— Сиз унинг афюн чекишини кўрсатадиган бирон белгини кўрганмидингиз?

— Ҳеч қачон.

— Миннатдорман, миссис Сент-Клер. Бу мен тўлатқис билмоқчи бўлган асосий нуқталар. Энди биз овқатланиб, кириб дам оламиз. Негаки, эртага кўп елиб-югурсак ажаб эмас.

Бизнинг ихтиёримизга иккита каравот қўйилган, кенг, қулай хона берилган эди, мен дарров чўзила қолдим, чунки тунги оворагарчиликлар чарчатиб қўйган эди. Аммо Шерлок Холмс биронта ечилмаган масала бўлса уни мулоҳаза қилиб, фактларни таққослаб, уларни турли нуқтаи назарлардан кўздан кечириб то ҳал қилмагунча ёки ўзи янглиш йўлда турганига қаноат ҳосил қилмагунча бир неча кеча-кундузлаб, ҳатто ҳафта-лаб ухлаёлмас эди. Мен дарҳол унинг тунги бўйи ухламай ўтириб чиқмоқчи эканини пайқадим. У пиджаги билан нимчасини ечди-да, кенг-ковул кўк халатини кийиб, каравот, кушетка ва креслолардаги ёстиқларни бир ерга уя бошлади. Бу ёстиқлардан ўзига шарқча диванга ўхшаган бир нарса ясади-да, унинг устига чиқиб, чордана қуриб ўтирди, олдида бир қути тамаки билан гугурт қўйиб олди. Чироқнинг хира ёруғида оғзидаги эски трубкасида паға-паға мовий тутун таратганча шифтга фаромушгина кўз тиккан кўйи сассиз, ҳаракатсиз ўтирганини кўрдим, шуъла унинг бургут тақлид қиёфасини ёритиб турарди.

Уйқуга кетаётганимда қандай ўтирган бўлса, хонага эрталабки қуёш нури тушган пайтда унинг туйқусдан қичқириб юборишидан уйғониб кўзимни очарканман, у ҳамон ўшандай ўтирарди. Трубкаси ҳамон оғзида, тутун ҳамон бурқсаб кўтарилиб турар, хона тамаки дуди-га тўлган, кечқурун турган бир қути тамакидан эса ҳеч нарса қолмаган эди.

— Уйғондингизми, Уотсон?— деб сўради у.

— Ҳа.

— Айланиб келишни хоҳлайсизми?

— Жоним билан.

— Бўлмаса кийининг. Ҳали уйдагилар ҳаммаси уй-қуда, аммо отбоқарнинг қаерда ётишини биламан, ҳозир бизга коляскани қўшиб беради.

Шундай деркан кулиб қўйди; кўзлари чарақлар, у мен кеча кўрган тунд кишига сира ҳам ўхшамас эди.

Кийинаётиб, соатга қарадим. Ҳали уйдагилар ҳаммаси ухлаб ётганига таажжубланмаса ҳам бўларди;

тўртдан йигирма беш минут ўтган эди. Кийиниб бўлишим билан Холмс кириб, отбоқар отни қўшганини айтди.

— Мен ўзимнинг бир назариямни текшириб кўрмоқчиман,— деди у ботинкасини кияётиб.— Сиз, Уотсон, қаршингизда Европада яшаётган энг буюк тентаклардан бирини кўриб турибсиз! Мен кўрсичқондек гумроҳ эканман. Мени шунақа бир тепиш лозим эканки, бу ерда Черинг-кроссга бориб тушишим керак экан! Аммо энди бу жумбоқнинг калитини топдим шекилли.

— Қани ўша калитингиз?— деб сўрадим жилмайиб.

— Ваннахонада,— деб жавоб берди Холмс.— Йўқ, ҳазиллашаётганим йўқ,— дея давом эттирди у гапини, менинг ишонқирамай қараб турганимни пайқаб.— Аллақачон ваннахонага кириб, уни олиб мана бу чамадончага яшириб қўйдим. Бориб кўрайлик-чи, дўстим, бу калит қулфга тўғри келармикан.

Биз мумкин қадар оҳиста одимлашга ҳаракат қилиб, зинапоядан пастга тушдик. Ташқарида эрталабки қуёш чарақлаб нур сочмоқда эди. Дарвоза олдида бизни коляска кутмоқда, отбоқар эса қўшилган отнинг жиловидан тутиб турар эди.

Биз экипажга чиқиб, ғизиллаганча Лондон йўли бўйлаб жўнадик. Аҳён-аҳёнда пойтахтга сабзавот олиб бораётган аравалардан ўтиб кетардик, аммо атрофдаги боғлар жимжит — ҳаммаёқ сеҳрланган шаҳардагидек уйқуда.

— Баъзи жиҳатлардан олиб қараганда бу мутлақо бошқача иш,— деди Холмс, отни чоптираркан.— Иқрор бўлай, мен кўрсичқондек гумроҳ эканман, ақлинг, ақалли кеч кирса ҳам дуруст экан.

Биз шаҳарга Сэрри томонидан кириб бордик. Деразаларда ҳозиргина уйғонган одамларнинг уйқули юзлари кўрина бошлади. Биз Ветерлоо кўприги орқали дарёдан ўтгач, ўнгдаги Веллингтон-стритга бурилиб, Бау-стритга бориб етдик. Шерлок Холмсни полиция бошқармасида яхши танир эдилар, биз яқинлашарканмиз, икки констебль уни қўлларини чаккаларига олиб бориб қутлади. Улардан бири отнинг жиловини ушлади, икинчиси эса бизни ичкарига бошлаб кирди.

— Навбатчи ким?— деб сўради Холмс.

— Инспектор Брэдстрит, сэр.

Тоштахта ётқизилган йўлакдан қаршимизга тўлатўкис форма кийган, тўла гавдали, новча полициячи чиқиб келди.

— Ҳа, Брэдстрит! Аҳволларингиз қалай? Мен сиз билан гаплашмоқчи эдим, Брэдстрит.

— Марҳамат, мистер Холмс. Менинг хонамга кира-қолинг.

Хона идорага ўхшарди: столда ёзувлар олиб бо-риладиган каттакон дафтар, деворда телефон.

Инспектор столга ўтирди:

— Хизмат, мистер Холмс?

— Сиздан мистер Невилл Сент-Клернинг ғойиб бў-лиши ҳақидаги ишга алоқаси бор тиланчи тўғрисида сў-рамоқчи эдим.

— Уни қамоққа олиб, сўроқ қилиш учун бу ерга олиб келдик.

— Биламан. У шу ердами?

— Камерада.

— Тўполон қилаётгани йўқми?

— Йўқ, ўзини осойишта тутаётибди. Аммо ярамас шу қадар кир-яғирки!

— Кир-яғир?

— Ҳа. Қўлини ювишга аранг кўндирдик, юзи бўлса мисгарнинг юзидек қоп-қора. Тергов тугасин-чи, турма ваннасига бир карра тушиши бор! Агар сиз уни бир кўрсангиз, менинг фикримга қўшилардингиз.

— Мен уни кўришни жуда истардим.

— Ростданми? Бу қийин иш эмас. Орқамдан юринг. Чамадончангизни шу ерда қолдиришингиз мумкин.

— Йўқ, уни бирга олакетаман.

— Дуруст. Буёққа марҳамат қилинг.

У ёпиқ турган эшикни очиб, айланма зинапоядан бизни пастдаги деворлари оқланган йўлакка олиб туш-ди. Ўнг ва чап томонларда қатор-қатор кетган эшиклар.

— Унинг камераси — ўнгдан учинчиси, — деди инс-пектор. — Мана шу ерда.

У эшикнинг юқори қисмидаги тахтачани оҳиста су-риб, туйнукдан қаради.

— Ухлаб ётибди, — деди у. — Уни яхшилаб кўриб оли-шингиз мумкин.

Биз панжарадан мўраладик. Маҳбус, аста-секин ва оғир нафас олганча қаттиқ ухларди. Унинг юзи бизга кўриниб турарди. Бу ўрта бўй бир эркак бўлиб, ҳамма гадойларга ўхшаб расво кийинган: жулдур пиджаги-нинг йиртиқларидан рангдор кўйлагининг увадалари чи-қиб турарди. У, дарҳақиқат, ғоят кир-яғир, ҳаттоки юзи-ни қоплаб турган қалин кир қатлами ҳам бадбашара қиёфасини яширолмасди. Кўзи яқинидан энгагигача

сербар чандиқ тушиб келган, устки лабидаги қийтиқ-тиртиқдан учта тиши иржайиб кўринар, бир тутам сап-сариқ сочи пешонаси билан кўзларига тушиб турар эди.

— Жуда чиройли-я, нима дедингиз?— деди инспектор.

— У ювиниши керак,— деб қўйди Холмс.— Мен буни илгарироқ пайқаган эдим, шу сабабдан керакли асбобларни ола келганман.

У чамадончани очди-да, бизни ҳайратда қолдириб ундан каттагина бир ишқалагич олди.

— Ҳе-ҳе, ҳазилкаш экансиз-ку!— деб кулиб юборди инспектор.

— Мумкин бўлса, бизга эшикни оҳишта очиб берсангиз, биз уни бир зумда ажабтовургина одамбашара қилиб қўямиз.

— Хўп бўлади,— деди инспектор.— Бўлмаса у чиндан ҳам турмамизга испод келтираётибди.

Инспектор эшикни очди. Учаловимиз камерага шарпа чиқармай кирдик. Маҳбус қимирлаб қўйдию, лекин дарҳол яна ҳам қаттиқроқ уйқуга кетди. Холмс жўмрак олдига бориб, ишқалагичини хўллади-да, маҳбуснинг юзига икки марта куч билан ишқалади.

— Сизларни Кент графлигидаги Ли қишлоғида яшайдиган мистер Невилл Сент-Клерга таништиришга рухсат этгайсизлар!— деб хитоб қилди Холмс.

Мен бу тариқа ҳодисани умрим бино бўлиб кўрмаган эдим. Маҳбуснинг юзи дарахтнинг пўстлоғи кўчиб кетгандек шилиниб тушди. Офтобда куйиш патижасида пайдо бўлган қўнғирлик йўқолди. Юзини қиялаб кесиб ўтган мудҳиш чандиқ ҳам, лабининг тиртиғи ҳам ғойиб бўлди. Тишларининг хунук иржайиб туриши ҳам барҳам еди. Холмснинг бир қўл ҳаракати билангина малла пахмоқ сочлари ҳам йўқолди, қаршимизда сочларни қопқора, териси нозик, рангсиз, ғамгин, латиф бир киши пайдо бўлди-қолди, ҳали уйқуси тўла ёзилмаган бу одам кўзларини ишқаб бизга таажжуб билан тикилганча тўшакда ўтирарди. Қўққисдан у нималар содир бўлаётганини англаб қолдию додлаганича бошнини ёстиқ остига тикди.

— Ё раббий,— деб қичқириб юборди инспектор,— йўқолган одамнинг ўзгинаси-ку! Мен уни биламан, суратини кўрганман!

Маҳбус тақдирга тан беришга мажбур бўлган одамдек, умидсиз бир қиёфада бизга ўгирилди.

— Бўлар иш бўлди!— деди у.— Сизлар мени бу ерда нега ушлаб турибсизлар?

— Мистер Невилл Сент-Клерни ўлдирганингиз учун... Туф-э! Энди сизни одам ўлдиришда айблаш мумкин эмас. Сизни ўзингиз ўзингизга сунқасд қилмоқчи бўлганингизда айблашлари мумкин,— деди инспектор кулимсираб.— Йигирма етти йилдан бери полицияда хизмат қиламан, аммо бундай ҳодисани сира ҳам кўрган эмасман.

— Модомики, мен мистер Невилл Сент-Клер эканман, демак жиноят содир бўлмаган, бинобарин, мен қонунга хилоф равишда қамоққа олинганман.

— Жиноят қилинмагану, аммо катта хатога йўл қўйилган,— деди Холмс.— Сиз хотинингизга сирингизни айтмай чакки қилгансиз.

— Гап хотинимда эмас, болаларимда,— деди қизишиб маҳбус.— Мен уларнинг оталаридан ор қилишларини истамаган эдим. Ё раббий, қандай шармандалик! Энди нима қиламан?

Шерлок Холмс унинг ёнига, каравотга ўтириб мулоимлик билан кифтига қоқиб қўйди.

— Агар сиз бу ишингизнинг судда кўрилишига йўл қўйсангиз, эл оғзига тушиб кетишдан қочолмайсиз, албатта,— деди у.— Борди-ю, агар сиз полицияни ҳеч қандай гуноҳингиз йўқлигига ишонтиролсангиз, унда газеталар ҳамма нарсадан беҳабар қоладилар. Инспектор Брэдстрит сизнинг берган шохидликларингизни ёзиб олиб, уни тегишли маъмурларга топшириши мумкин, у тақдирда иш судгача бориб етмайди.

— О, сиздан ғоятда миннатдорман!— дея қичқириб юборди маҳбус.— Бадбахт сирим очилиб қолиб, болаларимни иснодга қўймаслик учун мен қамоққа ҳам, ҳатто ўлим жазосига ҳам жон-жон деб рози бўлардим! Менинг саргузаштимни биринчи эшитаётган сизлар...

Отам Честерфилдда муаллим эди, у ерда тўла-тўқис билан олдим. Ёшлигимда кўп саёҳат қилдим, саҳнада ўйнадим, ниҳоят, Лондондаги кечки газеталардан бирининг мухбири бўлиб қолдим. Бир куни редакторимга пойтахтдаги тиланчилик ҳақида бир сидра очерклар даркор бўлиб қолди. Уларни мен ёзадиган бўлдим. Менин барча саргузаштларим худди шундан бошланди. Очеркларим учун зарур бўладиган фактларни топиш мақсадида тиланчиларга ўхшаб кийиниб гадойчилик қила бошладим. Артистлик вақтимдаёқ грим қила билиш маҳоратим билан машҳур эдим. Энди шу маҳоратим иш

бериб қолди. Мен афт-башарамни бўядим, одамларнинг кўпроқ раҳмини келтириш учун юзимга чандиқ чиздим, тери тусидаги малҳам ёпиштириб лабимни тиртиқ қилиб бир оз дўрттайтириб қўйдим. Кейин устимга жулдур кийим, бошимга ясама соч кийиб Ситининг энг гавжум жойига ўтириб олдим-да, гугурт сотиш баҳонасида хайр сўрай бошладим. Урнимдан қўзгалмай етти соат ўтирдим, кечқурун уйга қайтиб келгач, йигирма олти шиллингга тўрт пенс топганимни кўриб ғоятда ҳайратландим.

Мен очсрklarимни ёздим, бу воқеа эсимдан ҳам чиқиб кетди. Аммо бир оз вақт ўтгандан кейин менга вексель кўрсатишди. Унга биноан мен ошнам учун йигирма беш фунт пул тўлашга кафил бўлган эдим. Бу пулни қаёқдан олишга ақлим ҳам етмай турган эди, бирдан миямга ажойиб бир фикр келиб қолди. Олғудордан икки ҳафтача кутиб туришини илтимос қилиб, ишдан рухсат олдим-да, уни Ситида хайр сўраб ўтказдим. Ун кун мобайнида зарур маблағни тўплаб, қарзни тўладим. Энди ўзларингиз ўйлаб кўринглар, афт-башарангга бўёқ чаплаб, олдинга кепкангни ташлаб бошқа ҳеч иш қилмай ҳар куни икки фунтдан пул топишнинг мумкинлигини билганингдан кейин шу икки фунт бадалига бир ҳафта ишлашинг осонми?

Фурурим билан бойлик орттиришга бўлган ҳирсим орасидаги кураш узоқ давом этди, аммо пулга ўчлигим ниҳоят енгиб чиқди. Газетадаги ишимни ташлаб, кун сайин вақтимни аллақачон кўз остига олиб қўйган муюшда ўтказадиган бўлдим, ўзимнинг бадбашара қиёфам билан одамларнинг раҳмини келтириб, чўнтаklarимни эса чақа билан тўлдириб, кун сайин вақтимни ўзим аллақачон синашта бўлиб қолган жойда ўтказа бошладим.

Сиримдан биргина киши — Суондем-лэндаги мен бориб жойлашган разил бузуқхонанинг эгасигина воқиф эди. Ҳар куни эрталаб мен у ердан аянчли тиланчи қиёфасида чиқардим-да, ҳар куни кечқурун у ерда башанг кийинган жанобга айланардим. Хона берганлиги учун Ласкарга сахийлик билан ҳақ тўлардим, чунки унинг сиримни ҳар қандай шароитда ҳам ҳеч кимга айтмаслигига амин эдим.

Тез орада мен йирик маблағ жамғара бошладим. Лондонда йилига етти юз фунтдан пул топадиган биронта ҳам тиланчи бўлмаса керак, мен бўлсам ундан ҳам кўп топардим. Мен ўткинчиларнинг тасодифий тан-

беҳларига ҳазиломуз жавоб қайтариш маҳоратини эгаллаб, тез орада бутун Ситида донг чиқардим. Танга ара-лаш пенслар ёмғири сурункасига ёғилиб турарди. Икки фунтдан кам пул топган кунларимни, муваффақиятсиз кунлар, деб ҳисоблардим. Бойганим сари турмушим ҳам маъмур бўлиб борарди. Шаҳар ташқарисидан ижарага уй олдим, уйландим, аммо менинг аслида нима иш билан шуғулланаётганимни ҳеч ким билмасди. Севикли хотиним мени, Ситида унча-мунча ишлар билан шуғулланади, деб ўйларди. Аммо бу ишларнинг қандай ишлигидан заррача ҳам хабари йўқ эди.

Ўтган душанба ишимни тамомлагач, хонамда кийинаётиб деразадан мўраларканман, бирдан қўрқиб кетдим. Хотиним кўчанинг ўртасида менга тик қараб турибди. Ҳайратдан қичқириб юбордим, юзимни яшириш учун қўлларимни кўтардим, шеригим ласкарнинг олди-га югуриб бориб, олдимга ҳеч кимни киргизмаслигини ёлвориб илтимос қилдим. Пастдан хотинимнинг овози келаётганини эшитдим, аммо унинг буёққа чиқиб келолмаслигини билардим. Дарҳол ечиниб тиланчиликда киядиган жулдур кийимларимни устимга илиб, ясама сочи бошимга қўндирдим у башарамга буёқ чапладим. Бу қиёфада мени ҳатто хотиним ҳам таниёлмасди.

Шундан кейин миямга, хонамни тинтиб қолишса унда кийимларим мени фош қилиб қўйиши мумкин, деган фикр келди. Деразани очдим, шошилиш устида тилинган бармоғимни уриб олдим (бармоғимни эрталаб ётоқхонада кесиб олган эдим), кесилган жойидан яна чакиллаб қон тома бошлади. Кейин мен ҳозиргина га-дой халтамдаги чақаларни чўнтақларига солган пиджагимни олдим-да, уни деразадан улоқтирдим, у Темзада ғойиб бўлди. Қолган кийимларимни ҳам ўша ёққа улоқтирмоқчи бўлиб турган эдим, бу орада олдимга полициячилар бостириб киришди, бир неча дақиқадан сўнг мистер Невилл Сент-Клер сифатида фош қилиниш ўрнига унинг қотили сифатида қамоққа олиндим.

Бошқа айтадиган сўзим йўқ. Юзимдаги гримни сақлаш учун ювинишдан бош тортдим. Хотинимнинг мендан ғоятда ташвишланишини билганим учун полициячидан яшириқча бармоғимдаги узукни олиб, наридан-бери ёзилган мактубча билан уни ласкарга бердим, мактубда хотинимга менга ҳеч қандай хавф-хатар таҳдид қилмаётганини айтдим.

— У ўша мактубингизни кунни кеча олди,— деди Холмс.

— Ё раббий! Бир ҳафта азоб чекибди-да!

— Ласкарни полиция кузатмоқда эди,— деди инспектор Брэдстрит,— афтидан, шунинг учун мактубни сездирмай жўнатолмаган. Чамаси, уни бузуқжонасининг доимий мижозларидан бўлган бирон матросга бергану унисининг эса мактубни қутига ташлаш бир неча кун мобайнида ёдидан кўтарилиб юрган.

— Аслида ҳам худди шундай бўлган,— деб тасдиқлади Холмс.— Аммо наҳотки сизни тиланчилик қилганингиз учун ҳеч қачон судга тортмаган бўлсалар?

— Кўп марта тортишган. Аммо мен учун арзимаган штраф нима деган нарса!

— Бироқ энди бу ҳунарни ташлашингизга тўғри келади,— деди Брэдстрит.— Агар полиция бу ишни босди-босди қилиб юборишини истасангиз, унда Хью Бун ғойиб бўлиши керак.

— Мен бу борада ўз олдимда одам боласи қодир бўлган энг тантанали қасам билан онт ичдим.

— У тақдирда ҳаммаси унут бўлади,— деди Брэдстрит.— Аммо борди-ю, сизни пайқаб қолишса, биз унда ҳеч нарсани яшириб ўтирмаймиз... Бу ишни очганингиз учун сиздан ғоят миннатдормиз, мистер Холмс. Мен сизнинг бундай натижаларга қандай қилиб эришишингизни билишни истардим.

— Бу гал,— деб жавоб берди дўстим,— бешта ёстиқ устида ўтириб, ярим қадоқ тамакини чекиб тамомлашга тўғри келди... Назаримда, Уотсон, агар биз ҳозир Бейкер-стритга жўнасақ, худди нонуштага етиб борамиз.

МОВИЙ ҚАРБУНҚУЛ¹

Мелод байрамининг учинчи куни ошнам Шерлок Холмсни табриклагани кирдим. У қизил халат кийиб кушеткада ётар, ўнг томонида тамаки жойланган бир неча трубка, чап томонида эса бир даста ғижимланган эрталабки газеталар турар эди, уларни ҳозиргина кўздан кечирган бўлса керак. Кушетканинг ёнида бир стул, унинг суянчиғига бир неча жойи тешилган фақирона намат шляпа осилган. Холмс, афтидан, бу шляпани жуда диққат билан текширган бўлса керак, чунки стулда пинцет билан лупа ётарди.

— Банд экансиз,— дедим мен.— Халал бермасам деб қўрқаман.

— Сира ҳам халал бермайсиз,— деди сўзларимга жавобан у.— Мен тадқиқотларимнинг натижалари ҳақида суҳбатлашсам бўладиган ўртоғим борлигидан хурсандман. Кўриб турибсизки, бу жўнгина бир нарса,—

¹ Қарбункул — шаффоф қимматбаҳо тош, одатда қизил бўлади.

у бош бармоғи билан эски шляпани нуқиб кўрсатди,— лекин бу ҳатто ибрат бўлишга арзигулик баъзи бир мароқли ҳодисалар билан боғлиқ.

Мен креслога ўтириб, гуриллаб ўт ёнаётган каминга қўлимни тутиб исита бошладим. Кун қаттиқ совуқ, деразаларни қалин жимжимадор музли қиров қоплаган.

— Гарчанд, бу шляпа жуда кўримсиз туюлаётган бўлса ҳам, у биронта қонли воқеа билан боғлиққа ўхшайди,— деб қўйдим мен.— Афтидан, у қандайдир мудҳиш сирларни очишда калит бўлиб хизмат қилади, сиз унинг ёрдамида жиноятчини фош қилиб, жазога тортишга муваффақ бўласиз.

Шерлок Холмс кулиб юборди.

— Йўқ, йўқ,— деди у,— бу жиноят эмас, тўрт миллион одам бир неча квадрат милядан иборат масофада ур-йиқит бўлиб юрадиган жойда ҳамиша юз бериб туриши мумкин бўлган жуда майда, кулгили эпизод. Одамлар истиқомат қиладиган бундай баҳайбат ари уясида ҳар қандай мураккаб фактлар бўлиши мумкин, улар ғоятда сирли кўринса ҳам, замирида ҳеч қандай жиноят бўлмаслиги мумкин. Биз бундай ҳодисалар билан бир неча бор тўқнаш келганмиз.

— Бўлмасам-чи!— деб хитоб қилдим мен.— Мен қаламга олган олти эпизоднинг учтаси замирида ҳеч қандай ғайриқонуний нарса йўқ.

— Мутлақо тўғри. Бу арзимас ҳодисанинг ҳам зарарсиз бўлиб чиқишига шубҳаланмайман. Сиз хат таъшувчи Петерсонни танийсиз-а?

— Ҳа.

— Бу ўлжа ўшаники.

— Яъни унинг шляпасими?

— Йўқ, йўқ, буни топиб олган. Эгаси номаълум. Сиз бунга эски бир буюм сифатида эмас, жиддий масала сифатида қаранг. Дастлаб сизга шляпанинг бу ерга қандай қилиб келиб қолганини гапириб бераман. У байрамнинг биринчи куни худди ҳозирги пайтда Петерсоннинг ошхонасида қовурилаётган ажойиб, семиз ғоз билан бирга пайдо бўлди. Бу шундай юз берди. Мелод куни эрталаб соат тўртда Петерсон, ўзингиз билган олижаноб ва соф виждонли бу одам Тотенхем-Коортрод кўчасида зиёфатдан уйига қайтиб келаётган экан. Газ фонарь ёруғида олдинда аллақандай бир новча кимсанинг оппоқ ғозни орқалаганча сал-пал гандираклаб кетаётганини кўрибди. Гуж-стритнинг муюшида унга безорилар ёпишишибди. Уларнинг бири унинг шляпасини ту-

шириб юборибди. Нотаниш одам ўзини ҳимоя қиламан деб ҳассасини ўқталган экан, бехосдан орқасидаги магазин витринасига тегиб кетибди. Ойна чил-чил бўлибди. Петерсон нотаниш одамни ҳимоя қилгани югурибди, ойнани синдириб қўйганидан саросимага тушган шўрлик ўзига қараб югуриб келаётган одамни кўриши билан ғозни ташлабдию ура қочиб, Тотенхем-Коортрод орқасидаги қинғир-қийшиқ тор кўчаларга кириб ғойиб бўлибди. Петерсон формада экан, қочоқни шу нарса қўрқитиб юборган бўлса керак. Петерсон пайдо бўлиши билан безорилар ҳам қочиб кетган, хат ташувчи жанг майдонида ёлғиз ўзи қолган, у мана шу ғижим шляпа билан ажойиб байрам ғозидек ўлжани қўлга киритган...

— ... ва Петерсон, уларни, албатта эгасига қайтариб берган.

— Бизнинг олдимизда турган жумбоқ шундан иборат-да, азизим. Уша нотаниш одам киму қасрда яшайди? Рост, ғознинг чап оёғига боғланган бир парча қоғозга: «Миссис Генри Бейкер» деб ёзиб қўйилган. «Г. Б». ҳарфлари бу шляпанинг астарида ҳам бор. Аммо шаҳарда бир неча минг Бейкер, шу жумладан бир неча юз Генри Бейкер яшаётгани учун йўқолган буюмни улардан биронтасига қайтариб бериш осон эмас.

— Хўш, кейин Петерсон нима қилибди?

— У менинг ҳатто энг арзимайдиган жумбоқларни ечишга ишқибозлигимни билгани учун ғозни ҳам, шляпани ҳам тўппа-тўғри менга олиб келибди. Ғозни биз то шу бугун эрталабгача сақладик, шундан кейин кун совуқлигига қарамай, уни сўйиб ея қолган дуруст, деган қарорга келдик. Петерсон уни олиб кетди, роса яйраган бўлса керак, менда эса байрам оқшомида ейман, деган нсъматидан ажралган нотаниш кишининг шляпаси қолди.

— У газетада эълон бермабдими?

— Йўқ.

— Унинг ким эканлигини қаёқдан биласиз?

— Фақат мулоҳаза қилиб кўриш билан.

— Шу шляпага қараб мулоҳаза қилибми?

— Албатта.

— Ҳазиллашаётибсиз! Бу эски, дабдала наमतдан нимани билиб олиш мумкин ўзи?

— Мана лупам. Уни олиб бу шляпага менинг методимни тадбиқ этишга ҳаракат қилиб кўринг. Бу методни сиз тузуккина биласиз. Шляпанинг эгаси тўғрисида сиз нима дея оласиз?

Мен йиртиқ шляпани олиб, уни ҳафсаласизлик билан қўлимда айланттирдим. Оддийгина ғилдирак қора шляпа. Дағал, жуда кўп кийилган. Шоҳи астари бир вақтлар қизил бўлган, ҳозир эса айниб кетибди. Фабрика маркасини тополмадим, аммо Холмс айтганидек, ичдан ён томонидаги «Г. Б». ҳарфлари кўриниб турарди. Қайтармасида шляпани тортиб турадиган резинка ўтказиладиган тешикни кўрдим, аммо резинкаси йўқ эди. Умуман, шляпа йиртиқ, кир-яғир, доғ босган эди. Дарвоқе, бу доғларни яшириш учун устидан сиёҳ ҳам суртилган экан.

— Мен унда ҳеч нарса кўрмадим, — дедим шляпани Шерлок Холмсга қайтариб.

— Йўқ, Уотсон, сиз ҳамма нарсани кўриб турибсиз. Аммо кўриб турган нарсаларингиз устида бош қотиргингиз келмаётди. Сиз мантиқий хулосалар чиқаришда жуда журъатсизлик қиласиз.

— Унда, мумкин бўлса, бу шляпани кўздан кечирганда ўзингиз қандай хулосалар чиқарганингизни айтиб берсангиз.

Холмс шляпани қўлига олиб, унинг ёлғиз ўзигагина хос бўлган синчков назар билан кўздан кечира бошлади.

— Албатта, ундаги кўпгина нарсалар унча равшан эмас,— деб уқтирди у,— аммо баъзи нарсаларни аниқ айтиш мумкин, баъзи нарсаларнинг эса эҳтимолдан холи эмаслигини анчагина қатъият билан тахминлаш мумкин. Масалан, шуниси мутлақо аёнки, унинг эгаси жуда ақлли одам, уч йил муқаддам пули кўп бўлган, ҳозир эса бошига қора кунлар тушган. У ҳамиша тadbирли бўлган, ҳамиша эртанги куннинг ғамини еган, ҳозир эса ўзига қарамай қўйган. Чунки унинг давлати ҳам камайган, биз у биронта ҳалокатли нуқсонга— эҳтимолки, ичкиликка дучор бўлиб қолган, дея оламиз. Эҳтимолки, шу сабабдан хотинининг кўнгли қолган бўлса ҳам ажаб эмас...

— Азизим Холмс!

— Аммо у ҳар қалай, ўз фазилатларини бир қадар сақлаб қолган,— деб сўзини давом эттирди Холмс, менинг хитобимга эътибор бермай.— У уйида ўтириб қолган, кўчага камдан-кам чиқади, спорт билан мутлақо, шуғулланмайди. Бу ўрта ёшлардаги одам, сочларига оқ оралаган, сочмoy суртади, сочини яқинда олдирган. Қолаверса, қатъий аминманки, унинг уйида газ чироқ йўқ.

— Ҳазиллашаётибсиз шекилли, Холмс.

— Асло. Наҳотки буларнинг ҳаммасини гапириб берганимдан кейин ҳам, буларни қандай қилиб билганимни тушунмасангиз!

— Мени меров десангиз ҳам майли, аммо эътироф этишим керакки, сизнинг фикрларингизни кузатиб боришдан ожизман. Масалан, унинг жуда ақлли эканлигини қаёқдан билдингиз?

Холмс жавоб бериш ўрнига шляпани бошига кийди. Шляпа пешонасини яшириб қаншаригача келиб тушди.

— Катталигини кўряпсизми?— деди у.— Шундай каттакон калланинг ичида ҳеч нарса йўқ, деб бўлмайди-ку.

— Хўш, унинг камбағал бўлиб қолганини қаёқдан билдингиз бўлмаса?

— Бу шляпанинг олинганига уч йил бўлган. Четлари букилган текис қайтарма ўша вақтларда жуда расм бўлган эди. Шляпанинг сифати яхши. Мана бу ипак тасмани, ажойиб астарини кўринг. Агар бу одам уч йил муқаддам шундай қимматбаҳо шляпани сотиб олншга қодир бўлиб, шу вақтгача бошқасини сотиб олмаган экан, мутлақо равшанки, унинг ишлари орқага кетган.

— Хўп, майли, бу борада ҳақлига ўхшайсиз. Аммо унинг тadbиркор одамлигини, ҳозирги пайтда эса руҳий тушқунликка тушганини қаёқдан билдингиз?

— Tadbиркорлиги — мана,— деди у резинка ўтказиладиган тешикни кўрсатиб. — Резинкани ҳеч қачон шляпа билан бирга қўшиб сотишмайди, уни алоҳида сотиб олиш керак. Модоники, бу одам резинка сотиб олиб, уни шляпасига тақиб беришларини буюрган экан, демак у шляпасини шамол учириб кетмаслигининг тadbирини кўрган. Аммо резинка узилиб кетган, у янгисини олиб тақмаган, шунга қараб айтиш мумкинки, илгари у ўзига, усти бошига оро бериб юрган, ҳозир эса ҳафсаласиз бўлиб қолган, яъни ўзига эътибор қилмай қўйган. Бироқ, иккинчи томондан, у шляпадаги доғларни яширмоқчи, уларни сиёҳ билан бўямоқчи бўлган, демак, у иззат-нафсини ҳали унча йўқотган эмас.

— Буларнинг ҳаммаси ростга ўхшайди.

— Унинг ўрта яшар одам эканлиги, сочига оқ оралагани, сочини яқинда олдиргани ва сочмой суркаши — буларнинг ҳаммаси шляпасининг астарини диққат билан кўздан кечирилса аён бўлади-қолади. Лупадан сартарошнинг қайчиси қирққан сочлари ёпишиб қолганлиги кўриниб турибди. Сочлардан мой ҳиди келаётибди. Эътибор беринг, унга ёпишган гард кўчага хос кулранг,

қумоқ эмас, уйга хос қўнғир, момикнамо .Демак, шляпа кўпичча уйда осилиб турган. Унинг ич томонидаги нам асоратлари шундан далолат берадики, эгаси унар-унмасга терлаб кетаверади, чунки ҳаракат қилмай қўйган.

— Хотинининг кўнгли қолганини қаёқдан билдингиз?

— Шляпа бир неча ҳафтадан бери тозаланмаган. Борди-ю, азизим Уотсон, сизнинг шляпангиз ақалли бир ҳафтадан бери тозаланмаганини, хотинингиз шу аҳволда кўчага чиқишингизга изн берганини кўрсам, сиздан ҳам хотинингизнинг кўнгли қолиб бахтсизликка учрабсиз-да, деб хавотир олган бўлардим.

— Балки у бўйдоқдир?

— Йўқ, у уйига ғозни худди хотинининг кўнглини олиш учун олиб кетаётган бўлган. Парранданинг оёғига боғланган қоғозни эсланг-а.

— Ҳамма нарсага жавобингиз тайёр. Аммо унинг уйда газ йўқлигини қаёқдан билишингиз мумкин?

— Шляпага томган бир-икки ёғ томчиси — тасодиф. Аммо мен уларнинг бешдан кам эмаслигини кўрарканман, бу одамнинг ўқтин-ўқтин шамдан фойдаланиб туришидан шубҳаланмайман — афтидан у кечалари бир қўлида шляпасини, бир қўлида ёғи эриб оқаётган шамни ушлаганча, зинапоядан чиқиб тушса керак. Ҳар қалай, газдан ёғ томмайди... Энди фикримга қўшиларсиз?

— Ҳа, буларнинг ҳаммаси оддийгина гап экан,— дедим кулиб.— Аммо сиз гапириб берган нарсада жиноят асари йўқ. Ҳеч ким зарар кўрмаган — ғозини йўқотган одамдан бошқа ҳеч ким зарар кўрмаган — демак, сиз беҳуда бошингизни қотиргансиз.

Шерлок Холмс жавоб бериш учун оғиз жуфтлаган ҳам эдики, шу пайт эшик ланг очилиб, хонага саросимага тушган, ҳаяжонланган хат ташувчи Петерсон отилиб кирди. Унинг ёноқлари ловиллаб ёнарди.

— Ғоз-чи, ғоз, мистер Холмс!..— деб қичқирди у нафаси тикилганча.

— Хўш, унга нима бўлди? Жон кириб, ошхонанинг деразасидан унчиб чиқиб кетдими?

Холмс Петерсоннинг ҳаяжонланган юзига яхшилаб разм солиш учун кушеткада ётган жойида ўғирилди.

— Бунга қаранг, сэр, хотиним унинг бўтакасидан топган нарсани қаранг!

У қўлини чўзди, биз унинг кафтида нўхатдан кичикроқ чақнаб турган мовий тошни кўрдик. Тош шу қадар

шаффоф эдики, унинг қорамағиз кафтида худди электр учқунидек чақнаб турарди.

Холмс ҳуштак чалиб юбориб, кушеткага ўтириб қолди.

— Худо ҳақи, Петерсон,— деди у,— сиз хазина топибсиз! Ишонаманки, бунинг нима эканлигини пайқаётгандирсиз?

— Бриллиант, сэр! Қимматбаҳо тош! У ойнани мой кесгандек кесади!

— Бу қимматбаҳо тошгина эмас—бу худди ўша қимматбаҳо тош.

— Бу, наҳотки, графиня Моркарнинг мовий карбункули бўлса?— деб қичқириб юбордим мен.

— Мутлақо тўғри. Мен унинг қанақалигини биламан, чунки сўнгги кунларда ҳар кун «Таймс»да бу тўғридаги эълонларни ўқирдим. Бу дунёда монанди йўқ тош, унинг чинакам баҳосини тусмоллабгина айтиш мумкин. Уни топган одамга ваъда қилинган минг фунт миқдордаги мукофот асли баҳосининг йигирмадан бир улушини ҳам ташкил қилмаса керак.

— Минг фунт! Ё раббий!

Ўзини креслога ташлаб, хат ташувчининг кўзлари ола-кула бўлиб, гоҳ менга, гоҳ Холмсга тикиларди.

— Мукофот ўз йўли билану, аммо менинг шундай асосларим борки,— деди Холмс,— графиня баъзи мулоҳазаларга кўра бу тошни қайтариб олиш учун бор давлатининг ярмини беради.

— Янглишмасам, бу нарса «Космополитен» меҳмонхонасида йўқолган эди шекилли,— дедим мен.

— Жуда тўғри. Йигирма иккинчи декабрда, бундан роппа-роса беш кун муқаддам. Бу тошни ўғирлашда кавшарчи Жон Хорнерни айблаган эдилар. Унга қарши қўйилган далиллар шу қадар жиддийки, иш судга оширилган. Дарвоқе, мана бу иш ҳақида газета ҳисоботи бор эди шекилли.

Шерлок Холмс газеталарни узоқ титкилаб, ниҳоят биттасини олди-да, икки буклаб, қуйидагиларни ўқиди:

«КОСМОПОЛИТЕН» МЕҲМОНХОНАСИДАН ҚИММАТБАҲО НАРСАЛАР ЎҒИРЛАНДИ

Йигирма олти яшар кавшарчи Жон Хорнер мазкур ойнинг йигирма иккисидан графиня Моркарнинг қутчасидан унинг «мовий карбункул» номи билан машҳур бўлган қимматбаҳо тошини ўғирлашда айбланди. Меҳ-

монхонанинг бош хизматкори Жеймс Райдернинг шоҳидлик беришича, ўғирлик содир бўлган куни у Хорнерни графиня Моркарнинг пардозхонасида кўрган. Хорнер у ерда камин панжарасининг кўчиб кетган симини кавшарлаётган экан. Райдер бир оз вақт хонада Хорнер билан бирга бўлган, аммо кейин уни чақириб қолганлар. Қайтиб келиб Хорнернинг ғойиб бўлганини, стол ғаладони синдирилганини кўрган, кейинчалик маълум бўлишича, графиня ўз одатига кўра қимматбаҳо тошни олиб юрадиган кичкина сахтиён қутича пардоз столчасида ётганмиш, ичида ҳеч нарса йўқ эмиш. Райдер шу заҳотиёқ шовқин кўтарган, ўша куни кечқурун Хорнер қамоққа олинган, аммо тошни унинг ёнидан ҳам, хонасидан ҳам тополмаганлар. Графинянинг жорияси Кэтрин Кюзек шоҳидлик беришича, у Райдернинг жонҳолатда қичқирганини эшитиб, хонага югуриб кирган ва у ҳам тошнинг ғойиб бўлганини кўрган. «Б» қисмининг полиция инспектори Брэдстрит Хорнерни қамоққа олишга фармойиш берган, Хорнер қаттиқ қаршилик кўрсатган ва қизишиб гуноҳсиз эканлигини исботлашга тиришган. Аммо Хорнер илгари ҳам ўғирлик қилгани учун судланганлиги сабабли, судья бу ишни кўриб чиқишдан бош тортиб, уни маслаҳатчилар судига оширган. Шу вақт давомида қаттиқ ташвишланаётганлиги аён кўриниб турган Хорнер бу қарорни эшитиб беҳуш бўлиб йиқилган, уни суд залидан олиб чиқиб кетганлар.

— Ҳм! Полиция берган маълумотнинг бори шу,— деди Холмс ўйчанлик билан газетани бир четга қўяркан.— Бизнинг эндиги вазифамиз, тош қандай қилиб графинянинг қутичасидан ғознинг бўтакасига ўтиб қолганини аниқлаш. Кўрдингизми, Уотсон, бизнинг оддий жўнгина мулоҳазаларимиз бирданига диққатга сазовор бўлиб қолди. Улар биз тахмин қилганимиздан кўра фойдалироқ чиқиб қолди. Мана бу тош... Бу тош ғознинг қорнида, ғоз эса мистер Генри Бейкернинг қўлида эди, у мана бу дабдала шляпанинг эгаси, мен сизга унинг кимлигини таърифлаб бераман деб ғоятда диққатингизни ошириб юбордим. Ҳўш, энди биз бу жентльменни қидириб топиш билан жиддий шуғулланиб, унинг бу сирли ҳодисада қандай роль ўйнаганлигини аниқлашимиз керак. Уни қидириб топиш учун биз аввал энг оддий бир йўлни қўллаб кўрамиз: кечки газеталарнинг ҳаммасида эълон бостирамиз. Бу йўл билан мақсадимизга эришолмасак, унда бошқача усулларни қўллайман.

— Эълонда нима дейилади?

— Менга қалам билан бир парча қоғоз беринг. Ма-на бундай деймиз: «Гуж-стритнинг муюшидан ғоз билан қора намат шляпа топиб олинди. Мистер Генри Бейкер уларни бугун кечқурун 6.30 да Бейкер-стритдаги 221—Б-рақамли уйга келиб олиб кетиши мумкин». Қисқаги-на ва лўнда.

— Ғоятда. Лекин у эълонни ўқирмикан?

— Албатта. У ҳозир ҳамма газеталарни кузатади, чунки у камбағал одам, байрамга атаб олинган ғоз унинг учун бир дунё бойлик. У ойнанинг синганини эшитиб ва Петерсоннинг югуриб келаётганини кўргач, ҳеч нарсани ўйламай қочиб қолган. Кейин эса беҳуда қўрқиб, ғозини ташлаб қочганига ачинган, албатта. Газетада биз унинг номини тилга оламиз. Ҳар бир таниш эълонимизни дарров унга кўрсатади... Бўлмаса, Петерсон, тезроқ эълонлар бюросига югуринг, шу сатрларни кечки газеталарда эълон қилишсин.

— Қайсиларида, сэр?

— «Глоб», «Стар», «Пэлл-Мэлл», «Сент-Жеймс Газет», «Ивнинг Ньюз», «Стендард», «Ико» ва эсингизга келган бошқа газеталарнинг ҳаммасида бостириг.

— Хўп бўлади, сэр. Бу тошни нима қилай?

— Э-ҳа! Тошни мен олиб қоламан. Сизга миннатдорчилик билдираман. Қайтишингизда, Петерсон, йўлда ғоз сотиб олиб, менга ташлаб кетинг. Ахир биз у жентльменга ҳозир сизнинг оилангиздагилар маза қилиб еяётган ғознинг ўрнига бошқа ғоз беришимиз керак-ку.

Хат ташувчи чиқиб кетди. Холмс эса тошни олиб, уни ёруққа солиб кўра бошлади.

— Аломат тош!— деди у.— Товланиб, чақнашини қаранг. Ҳар қандай қимматбаҳо тошга ўхшаб бу ҳам жиноятчиларни худди оҳанрабодек ўзига тортади. Чинакам иблиснинг тузоғи. Катта, кўҳна қимматбаҳо тошларнинг ҳар бир қирраси қандай бўлмасин бир қонли ёвузлик ҳақида ривоят қилади. Бу тошнинг топилганига ҳали йигирма йил ҳам бўлган эмас. У Фарбий Хитойдаги Амой дарёсининг соҳилидан топилган, шуниси билан диққатга сазоворки, унда карбункулнинг бир хоссасидан ташқари ҳамма хоссалари мужассам: ранги қизғиш ёқут тусли эмас, мовий. Яқинда топилганига қарамай, мудҳиш воқеаларга алоқадор қирқ гран¹ келадиган бу тиниқ шаффоф кўмир туфайли кўпдан-кўп талончилик со-

¹ Г р а н — 0,0622 граммга баровар эски ўлчов бирлиги.

дир бўлган, икки одам ўлдирилган, бир одам ўзини-ўзи ўлдирган, кимнингдир устидан олтингугурт кислотаси қуйиб юборишган. Шундай чиройли бир матоҳ одамларни турма билан дорга сургайди, деб ким ҳам ўйлаши мумкин. Бу тошни пўлат сандиғимга солиб қулфлаб қўяман, графиняга, менда сақланаётибди, деб ёзаман.

— Сиз, Хорнер гуноҳсиз, деб ўйлайсизми?

— Ҳеч нарса деёлмайман ҳозирча.

— Бу ишда Генри Бейкернинг қўли борми?

— Тўғрироғи, Генри Бейкернинг бу ишга сира ҳам дахли йўқ, ўйлайманки, агар бу ғоз бошдан-оёқ олтиндан бўлган тақдирда ҳам ўша тош нархидан бир неча бор арзон туриши хаёлига ҳам келмаган. Агар Генри Бейкер бизнинг эълонимизни эшитиб келса, бу нарсани тез орада албатта билиб оламиз.

— Унгача сиз ҳеч қандай тадбир кўролмайсизми?

— Йўқ, ҳеч нарса қилолмайман.

— Ундай бўлса, мен беморларимни кўргани жўнай, кечқурун эса тайинлаган вақтингизда яна келаман. Бу чигил ишнинг нима билан тугагини билгим келади.

— Келсангиз миннатдор бўлардим. Мен еттида овқатланаман. Овқатга каклик тортилса керак. Дарвоқе, бояги воқеалардан кейин, миссис Хадонга, унинг бўтакасини яхшилаброқ қаранг, десакмикан?

Мен бир оз тутилиб қолдим. Бейкер-стритга қайтиб келганимда соат олти яримлардан ошиб қолган эди.

Эшикка яқинлашарканман, шотландча қалпоқ кийган, кийимининг тугмаларини томоғигача қадаб олган новча одамни кўрдим. Худди мен яқинлашишим билан унга эшикни очишди, биз Холмснинг хонасига бирга кириб бордик.

— Агар янглишмасам, мистер Генри Бейкер бўлсангиз керак?— деди Холмс креслодан туриб, меҳмонни оддийгина, хушҳол қиёфада қарши оларкан, баъзан шундай қиёфага кира оладиган одати бор эди.— Марҳамат, оловга яқинроқ ўтиринг, мистер Бейкер. Кечқурун совуқ зўрайди, назаримда ёздан кўра қишга йўқроқсиз дейман... Уотсон, айти вақтида келдингиз-да... Бу сизнинг шляпангизми, мистер Бейкер?

— Ҳа, сэр, меники.

Бейкер калласи катта, ақлли, ялпоқ башарали, қўнғир чўққи соқолли, елкалари букик, жуссадор одам эди. Бурни билан ёноқларидаги қизил доғлар, узатган қўлининг оҳиста қалтираши унинг ичкиликка мойил экапчилиги ҳақидаги Холмснинг тахминини тасдиқларди.

Эгнида тугмалари қадалган, сарғайганроқ сюртук, енгларидав чиқиб турган озгин билакларида ичкийими борлигидан асорат ҳам кўринмасди. У салмоқлаб, бўғиқ оҳангда гапирар, турмушнинг аччиқ-чучугини тотган зиёли одамнинг дидини берар эди.

— Биз шляпа билан ғозни бир неча кун сақлаб турдик,— деди Холмс,— чунки шу пайтгача, газеталарда ўз адресингизни маълум қилиб эълон бериб қоларсиз, деб кутдик. Билмадим, нега бундай қилмадингиз.

У хижил бўлиб, кулиб қўйди.

— Бир вақтлардагидек шиллингларим унча кўп эмас,— деди у.— Менга ёпишган безорилар шляпамни ҳам, ғозни ҳам олиб кетишгандир, деб пулни бекорга исроф қилгим келмади.

— Мутлақо табиий. Дарвоқе, ғозингизни пишириб ейишга тўғри келиб қолди.

— Пишириб ейишга тўғри келиб қолди?!

Мижозимиз қаттиқ ҳаяжонланганидан ўрнидан туриб кетди.

— Агар уни пишириб емасак барибир бузилиб қолар эди,— дея давом эттирди сўзини Холмс.— Аммо ўйлайманки, анави буфетда турган ғоз янгигина сўйилган, вазни ҳам ўшанча, ғозингизнинг ўрнини босса керак.

— О, албатта, албатта!— деб жавоб берди мистер Бейкер энгил тортиб.

— Лекин паррандангизнинг патлари, панжалари билан бўтакаси бизда қолади, борди-ю, сиз...

Бейкер самимий қаҳ-қаҳлаб кулиб юборди.

— Бошимдан ўтган саргузаштдан хотира сифатида олиб кетармидим,— деди у.— Ростини айтсам, марҳум қадрдонимнинг бебақо хоки менга нима иш беришини билмайман! Йўқ, сэр, рухсатингиз билан бутун диққат-этиборимни ўша буфетда турган ажойиб ғозга қарата қолсам.

Шерлок Холмс мен билан тез кўз уриштириб олгач, сезилар-сезилмас кифтини қисиб қўйди.

— Мана сизнинг шляпангиз, мана ғозингиз,— деди у.— Дарвоқе, сиз бу ғозни қаердан олганингизни менга айтолмайсизми? Бу борада анча кўзим қолган, ростини айтсам, бунақа бўрдоқисини кам кўрганман.

— Бажонидил, сэр,— деди Бейкер, ўрнидан туриб янги ғозини қўлтиқлаб олди.— Биз бир нечагина улфатмиз, музей яқинидаги «Альфа» майхонасига бориб турамыз, биз, биласизми, музейда кун-узукун бўламиз. Бу йил майхонамизнинг хўжайини Виндигет «ғоз

клуби» ташкил қилди... у жуда ажойиб одам. Ҳар биримиз ҳафтасига бир неча пенсдан тўлаб мелод байрамига биттадан ғоз оламиз. Мен ўз ҳиссамни тўла-тўқис тўлаб бўлганман. Қолгани ўзингизга маълум, Сиздан ғоят миннатдорман, сэр, менинг ёшимдаги басавлат одамнинг шотландча қалпоқ кийиб юриши ноқулай-ку ахир.

У бизга кулгили, тантанавор тақлидда таъзим қилиб чиқиб кетди.

— Генри Бейкер важи тамом,— деди Холмс, унинг орқасидан эшикни беркитаркан.— Мутлақо аёнки, қимматбаҳо тош унинг етти ухлаб тушига ҳам кирган эмас. Қорнингиз қалай, Уотсон?

— Унча оч эмас.

— Унда мен тушлик овқатни кечга қолдириб, вақтни ўтказмай дарҳол ишга тушишни таклиф этаман.

— Жоним билан.

Совуқ бир кеча бўлгани учун пальто кийиб, бўйниларимизга шарф ўрашга мажбур бўлдик. Булутсиз очиқ осмонда юлдузлар хирагина жимирлаб турар, ўткинчиларнинг нафасидан чиқаётган ҳовур бир талай тўппончалардан отилган ўқнинг дудига ўхшар эди. Кўчалар бўйлаб одимларимиз аниқ эшитиларди. Биз Уимпол-стрит ва Гарли-стритдан бориб, Вигмор-стрит орқали Оксфорд-стритга ўтдик ва чорак соатдан сўнг Холборн-га олиб борадиган кўчалардан бирининг муволишидаги оддийгина «Альфа» майхонаси яқинидаги Блумсберига етиб бордик. Холмс майхонага кириб оқ пешгир тутган қизил юзли майхоначига икки кружка пиво буюрди.

— Уйлайманки, пивонгиз ажойиб бўлса керак, ғозларингиздан қолишмаса керак-а,— деди Холмс.

— Ғозларингиздан?

Майхоначи таажжублангандек эди.

— Ҳа. Ярим соатча бурун «ғоз клуб»ингизнинг аъзоси мистер Генри Бейкер билан суҳбатлашган эдим.

— Ҳа, ҳа, тушундим. Аммо, биласизми, сэр, ғозлар меники эмас.

— Шунақами? Қимники бўлмаса?

— Йигирма тўртта ғозни Ковент-гардендаги бир савдогардан сотиб олган эдим.

— Йўғ-э? Мен улардан баъзиларини танийман. Қимдан сотиб олган эдингиз?

— У одамнинг оти Брэкинриж.

— Э йўқ, Брэкинрижни танимайман. Хўп, сизнинг саломатлигингиз ва муассасангизнинг равнақи учун, мезбон! Тунингиз хайрли бўлсин!

— Энди мистер Брэкинрижнинг олдига борамиз,— деди Холмс, совуққа чиқиб пальтосини тугмаларкан.— Шунини унутмангки, Уотсон, занжиримизнинг бир учига фақат ғозгина бўлиб, иккинчи учига бир одам кишанланганки, агар биз унинг гуноҳсиз эканлигини исботла-масак, унга етти йиллик заҳматли сургун таҳдид қилиб турибди. Эҳтимол, бизнинг қидиришларимиздан айбдор худди ўшанинг ўзи деган хулоса чиқса-да, аммо, ҳар қалай, калаванинг учини полициянинг қўлига илинмай, тасодифан бизнинг қўлимизга тушиб қолди. Биз уни тутиб, қандай хунук оқибатларга олиб бормасин, охи-ригача етмай қўймаймиз. Шундай қилиб, жанубга бу-рилиб, илгарига қараб юрамиз.

Биз Холборндан ўтиб, Энделл-стрит бўйлаб бордик-да, аллақандай пасқам кўчалар орқали Ковент-гарден бозорига чиқдик. Энг катта дўконлардан бирига «Брэк-инриж» деб ёзиб қўйилган эди. От юзли, басавлат, ба-кенбардли дўкондор бир болага дарчаларни ёпишда кўмаклашмоқда эди.

— Хайрли кеч! Совуқ роса забтига олаётимдими, а?— деди Холмс.

Савдогар бош қимирлатиб, дўстимга савол назари билан қаради.

— Ҳозларни сотиб бўлганга ўхшайсиз-а,— дея гапи-ни давом эттирди Холмс, бўш турган мрамар пештах-тани кўрсатиб.

— Эртага эрталаб беш юзта десангиз ҳам олишин-гиз мумкин.

— Эртага бошимга ураманми!

— Ҳов анави чироқ ёниб турган дўконда унча-мун-ча қолган бўлса керак.

— Ҳа, аммо мени сизга юборишган эди-да.

— Ким?

— «Альфа»нинг эгаси.

— Э, ҳа! Унга йигирма тўртта жўнатганман.

— Ажойиб ғозлар экан! Сиз уларни қаёқдан олган-дингиз?

Мен ҳайрон қолдим, бу саволдан савдогарнинг жи-ни кўзиб кетди.

— Хўш, мистер,— деди у бошини кўтариб, қўллари-ни белига қўяркан,— нимага шама қиялпсиз? Тўғриси-ни айтаверинг.

— Мен тўппа-тўғриси айтяпман, «Альфа»га етказиб турган ғозларингизни сизга ким сотаётганини бил-моқчи эдим.

— Айтмайман.

— Айтмасангиз айтмай қўяқолинг. Осмон узилиб ерга тушармиди! Қизиқ, шу арзимаган нарсага ҳам мунча жиғибийронингиз чиқмаса?

— Жиғибийронингиз чиқмаса? Агар сиз менинг ўрнимда бўлиб, сизга ҳам шунақа хиралик қилаверишсинчи, ўзингизнинг ҳам жиғибийронингиз чиқмасмикан! Мен яхши молга яхши ҳақ тўлайман, гап шу, вассалом. «Ғозларингиз қаёқда?», «Ғозларини кимдан сотиб олгансиз?», «Ғозларни кимга сотгансиз?», «Ғозларингиз неча пулдан?» деганларига ўлайми! Шу ғозлар тўғрисида кўтарилган шов-шувга қулоқ солиб турсанг, дунёда булардан бошқа ташвиш йўқдек!

— Сизни қийноқ-қистокқа олиб сўроққа тутадиган одамларга менинг ҳеч қандай алоқам йўқ,— деди лоқайдлик билан Холмс.— Гапиргингиз келмаса гапирмай қўя қолинг. Аммо мен парранда важига унча-мунча тушунаман, мен пишириб еган ғоз қишлоқда боқилган, деб беш фунт стерлингдан бас бойлашганман.

— Фунтларингиздан ажралибсиз! Шаҳарда боқилган ғоз!— деб юборди савдогар.

— Бўлмаган гап!

— Ҳа, шаҳарда боқилган ғоз!

— Ўлсам ҳам ишонмайман!

— Ҳали, бу ишни сендан кўра кўпроқ биламан, демоқчимасмисиз, ахир мен бу иш билан йўрғакдалигимдан бери шуғулланаман-а! Сизга айтяпманки, «Альфа»га сотган ғозларимнинг ҳаммаси қишлоқда эмас, шаҳарда боқиб семиртирилган.

— Сиз мени бу тутуруқсиз гапга ҳеч қачон ишонтиролмайсиз.

— Гаров ўйнайсизми?

— Унда, пулим кетди, деяверинг! Мен ўзимнинг ҳақ эканлигимга шак-шубҳа қилмайман. Аммо ўжарлик қилганингизга таъзирингизни бериб қўйиш учун бир соверен тикишга розиман.

Савдогар заҳарханда билан тиржайиб қўйди.

— Дафтарларни олиб кел-чи буёққа, Билл,— деди у. Бола бири юпқа, иккинчиси эса ёғ босган катта дафтарни олиб келиб, пештахтадаги чироқ тагига қўйди.

— Хўш, мистер Баҳсчи,— деди савдогар,— мен, бугун бор ғозларимнинг ҳаммасини сотиб бўлдим, деб турган эдим: худойи таоло дўконимга яна бир ғўдайган ғозни етказди. Мана бу дафтарни кўряпсизми?

— Хўш, нима экан?

— Бу мен мол харид қиладиган одамларнинг рўяхати. Кўряпсизми? Мана бу ерда қишлоқдаги мол етказиб берувчиларнинг отлари ёзилган, ҳар бир фамилиядан кейин қўйилган рақам дафтардаги улар билан олиб бориладиган ҳисобни кўрсатадиган бетни билдиради. Қизил сиёҳ билан тўлдирилган мана бу бетни кўряпсизми? Бу шаҳардаги мол етказиб берадиган кишиларнинг рўяхати. Бу ердаги учинчи фамилияни овозингизни чиқариб ўқинг.

— «Миссис Окшот, Брикстон-род 117, бет 249»,— деб ўқиди Холмс.

— Мутлақо тўғри. Энди катта дафтардаги 249-бетни очинг.

Холмс ўша саҳифани очди.

— Мана: «Миссис Окшот, Брикстон-род 117 илвасин билан тухум етказиб беради».

— Охирги ёзувда нима дейилибди?

— «Декабрнинг йигирма иккисида йигирма тўртта фоз, етти шиллингу олти пенсдан».

— Тўппа-тўғри. Буни эслаб қўйинг. Пастиди-чи?

— «Альфа»га, мистер Виндигетга сотилган, ўн икки шиллингдан».

— Хўш, энди нима дейсиз?

Шерлок Холмс қаттиқ ачингандек кўринди. Чўнтагидан бир соверен пул олиб, уни пештахтага улоқтирди-да, шарт бурилиб хафа бўлгандек индамай ташқарига чиқди. Бир неча қадам юргач, у фонарь остида тўхтади-да, одатдагидек қувноқ ва сассиз кулиб юборди.

— Борди-ю, чўнтагида шундай қизил дастрўмоли билан шундай мўйлови бор одамни кўрсангиз, унга истаган гаровингизни таклиф этиб, ундан ҳар қандай маълумотни билиб олишингиз мумкин,— деди у.— Қатъий айтаманки, у билан гаров боғлашиб қўлга киритган шундай муфассал маълумотларни юз фунт сарфлаганимда ҳам ундан ҳеч қачон ололмасдим. Шундай қилиб, Уотсон, назаримда, сирли ипнинг чигалини охиригача ёзгандекмиз. Эндиликда ҳал қилишимиз керак бўлган бирдан-бир нарса шуки, ўша миссис Окшот деганникига ҳозир борамизми ёки бу ишни эрталабгача қолдирамизми? Анави қўполнинг сўзларидан кўриниб турибдики, бу иш билан биздан ташқари яна аллакимлар қизиқаётганга ўхшайди, шунинг учун мен...

Биз ҳозир ташлаб чиққан дўкондан туйқусдан эшитила бошлаган шовқиндан Холмснинг гапи оғзида қолди. Орқага ўгирилиб қарарканмиз, чайқалиб турган чироқ-

нинг сарғиш шуъласида қизил башарали жиккаккина одамни кўрдик. Брэкинриж дўкон эшигида турганча унга мушт дўлаярди.

— Ўзларинг ҳам, ғозларинг ҳам жонимга тегди!— деб бақирарди Брэкинриж.— Ҳаммаларингни ҳам жин урсин! Яна бир карра ана шу аҳмоқона саволларингизни берадиган бўлсангиз, итимга талатаман. Олиб келинг мисс Окшотингизни, унга ўзим жавоб бераман. Бу ишга сизнинг нима даҳлингиз бор? Ғозларни сиздан сотиб олганмидим?

— Йўқ, аммо, ҳар қалай, улардан бири меники эди,— деб нолиди ҳалиги одам.

— Бўлмаса, уни ўша миссис Окшотдан талаб қилинг!

— У сиздан сўрашни айтган эди.

— Менга деса Пруссия қиролидан бориб сўрамайсизми! Жонимга тегдингиз! Бас! Йўқолинг бу ердан!

У қаҳр билан олдинга ташланган эди, ҳалиги одам дарҳол қоронғиликка кириб ғойиб бўлди.

— Ана, Брикстон-родга бормасак ҳам бўладиганга ўхшайди,— дея шивирлади Холмс.— Қани, бориб кўрайлик-чи, бу кимса бизга иш бериб қолмасмикан.

Ёп-ёруғ дўконлар атрофида санғиб юрган бир тўда бекорчилар орасидан ўтиб бориб дўстим ҳалиги одамга етиб олди-да, унинг елкасига қўлини ташлади. У шартта ўгирилиб қаради, газ фонарь ёруғида унинг ранги қув ўчиб кетганини кўрдим.

— Сиз ким бўласиз? Нима ишингиз бор менда?— деб сўради у овози қалтираб.

— Мени кечиринг,— деди мулойимлик билан Холмс.— Анави савдогардан нимани сўраганингизни тасодифан эшитиб қолдим. Ўйлайманки, сизга фойдам тегиб қолар.

— Сизнинг-а? Кимсиз ўзи? Менга нима кераклигини қаёқдан биласиз?

— Отим Шерлок Холмс. Қасбим — бошқалар билмайдиган нарсаларни билиш.

— Аммо мен билишим керак бўлган нарса ҳақида сиз ҳеч нарсани билган бўлишингиз мумкин эмас.

— Айбга буюрмайсиз, аммо мен ҳаммасини биламан. Сиз Брикстон-роддаги миссис Окшотнинг Брэкинриж деган савдогарга сотган ғозларининг изларини топишга уриниб юрисиз. Брэкинриж буларни «Альфа»нинг эгаси мистер Виндигетга, унисн эса, ўз навбатида Генри Бейкер аъзо бўлуб турган ўзининг «ғоз клуб»ига сотган.

— О сэр, мен учрашни иштиёқида юрган одам худди сиз экансиз!— деб юборди у қалтираётган қўлларини

олдинга чўзиб.— Бу гапларнинг мен учун нечоғли муҳим эканини сизга изҳор қилишдан ожизман!

Шерлок Холмс ўтиб кетаётган извошчини тўхтатди.

— Ундай бўлса, бу изғирин ўйнаган бозор саҳнидан кўра, шинамгина хонада гаплашганимиз дуруст,— деди у.— Аммо йўлга равона бўлишимиздан олдин, мумкин бўлса, шу нарсани айтсангиз, мен кимга бақадриҳол ёрдам беришдек шарафга муяссар бўлмоқдаман?

Бу одам бир лаҳза иккиланиб қолди.

— Менинг отим Жон Робинсон,— деди у кўзини четга олиб қочиб.

— Йўқ, йўқ, асл номингиз нима?— деди хушмуомалалик билан Холмс.— Киши ҳамиша асл номи билан иш кўргани қулайроқ.

Нотаниш одамнинг рангпар юзи қизариб кетди.

— Ундай бўлса,— деди у,— менинг асл номим Жеймс Райдер.

— Мана буниси тўғри. Сиз «Космополитен» меҳмонхонасида хизмат қиласиз. Марҳамат, кэбга чиқинг, ҳадемай билмоқчи бўлган ҳамма нарсангизни айтиб берман.

Бу кичкина одам жойидан қўзғалмасди. У гоҳ биримизга, гоҳ иккинчимизга тикилар, кўзларидаги умид ўрнини ваҳима эгаллаган эди. Ўзини кулфат кутаётибдими ёки катта бахт кутаётибдими, бунини билолмаганлиги кўриниб турарди. Ниҳоят у кэбга чиқди, ярим соатдан сўнг Бейкер-стритдаги меҳмонхонамизга етиб келдик.

Йўлда ҳеч ким чурқ этиб оғиз очмади. Аммо ҳамроҳимизнинг чуқур хўрсниб, кафтларини жон-жаҳди билан юмиб очишидан, унинг йўл бўйи қандай асабий ҳолатда келгани сўзсиз аён эди.

— Мана, уйга ҳам етиб келдик!— деди хушчақчақлик билан Холмс.— Бундай ҳавода лангиллаб турган каминдан яхши нарса борми дунёда! Совқотдингиз шекилли, мистер Райдер. Марҳамат, мана бу тўқима креслога ўтиринг. Хонаки туфлимни кийиб олай, кейин дарҳол сизнинг ишингиз билан шуғулланишга киришамиз. Хўп, мана! Сиз анави ғозларнинг нима бўлганини билмоқчисизда, шундайми?

— Ҳа, сэр.

— Тўғрироғи, анави ғознинг нима бўлганини билмоқчисиз-а? Назаримда, сизни улардан биргинаси — думида қора йўли бор оқ ғоз қизиқтирган шекилли...

Райдер ҳаяжондан типирчилаб қолди.

— О, сэр!— дея қичқриб юборди у.— Сиз менга ўша гознинг қаердалигини айтиб бера оласизми?

— У шу ерда.

— Шу ерда?

— Ҳа. Ўзи ҳам ажойиб гоз экан. Унга қизиқиб қолганингиз ҳам бежиз эмас экан. Ўлганидан кейин чиройли, ярқироқ мовий тухум қилди. Тухум шу ерда, менинг музейимда.

Меҳмонимиз ўрнидан туриб кетиб, гандираклаганча ўнг қўли билан камин тахтасини ушлаб қолди. Холмс пўлат сандиқни очиб, ундан худди митти юлдуздек товланиб ярқираётган мовий карбункулни олди. Райдер бу тошни талаб қилиб олишини ҳам, унга бўлган ҳар қандай ҳақ-ҳуқуқидан воз кечишини ҳам билмай бақрайиб турарди.

— Чув тушдингиз, Райдер,— деди хотиржамлик билан Шерлок Холмс.— Оёғингизни қаттиқроқ босиб туринг, бўлмаса ўтга йиқилиб тушасиз. Уни ўтқазиб қўйинг, Уотсон. Сир бой бермай, хотиржамгина қаллоблик қилишга ҳали чоғи келмайди. Унга бир қултумгина ароқ беринг. Ана энди сал одам башара бўлди. Қўнғиздан ҳам хароб-а!

Райдер гандираклаб кетиб ерга йиқилиб тушишига сал қолди, аммо ароқдан ёноқларига сал-пал қизиллик югуриб, фош этувчисига ваҳима билан бақрайиб тикилганча ўрнига ўтирди.

— Мен қарийб ҳаммасини биламан, қарийб етарли далилу исботларга эгаман, шунинг учун сиз озгина қўшимча қилсангиз бас. Бироқ ўша озгина нарсани ҳозирнинг ўзидаёқ гапириб беришингиз керак бизга, токи ишда ҳам ноаниқ жойи қолмаслиги керак. Сиз графиня Моркарнинг мовий карбункули бор эканини қаёқдан билдингиз, Райдер?

— Менга буни Кэтерин Кьюзек айтди,— деб жавоб берди у титроқ овоз билан.

— Биламан: жаноби олияларининг жорияси. Осонгина бойлик орттириш васвасаси сиздан ғолиброқ келган, бу нарсани сиздан кўра мўътабарроқ зотлар ҳам бир неча бор бошларидан кечирганлар. Сиз андишани йиғиштириб қўйгансиз. Назаримда, Райдер, сиздан бора-бора бинойидекина газанда чиқиши мумкин эди! Сиз Хорнер деган кавшарчининг илгари бир марта ўғирлик қилиб қўлга тушганини, ҳаммадан олдин ундан шубҳаланишларини билгансиз. Нима тадбир кўргансиз? Графинянинг хонасидаги камин панжарасининг симини синдиргансиз,

шеригингиз Кюзек билан икковларингиз атайлаб шундай бир тадбир кўргансизларки, зарур ремонт ишини Хорнер бажаришига эришгансизлар. Хорнер кетгач, сизлар қутичадаги тошни ўғирлаб, шовқин кўтаргансизлар, у шўрликни қамоққа олганлар. Шундан сўнг...

Шу орада Райдер бирдан гиламга сирғалиб тушиб, дўстининг тиззаларини икки қўли билан қучоқлаб олди.

— Худо ҳақи, менга раҳмингиз келсин!— дея қичқириб юборди у.— Отам билан онамга раҳмингиз келсин. Буни эшитишса, адои тамом бўлишади. Мен ҳеч қачон ўғирлик қилган эмасман! Ҳеч қачон! Иккинчи бундай қилмайман, онт ичаман! Таврот ҳақи қасам ичаман! О, бу ишни судга оширманг! Худо ҳаққи, судга оширманг!

— Жойингизга ўтиринг,— деб жеркиб берди Холмс.— Энди етти букилиб ер ўпасизми? Шўрлик Хорнерни қилмаган жинояти учун айбдорлар курсисига рўпара қилаётганингизда нималарни ўйлаган эдингиз?

— Мен қочиб кетишим мумкин, мистер Холмс! Англиядан бош олиб кетаман, сэр! Шунда унга тақилган айб бекор бўладк...

— Ҳм! Биз ҳали бу тўғрида гаплашиб кўрамиз. Ҳозирча ўғирликдан кейин нималар юз бергани ҳақидаги ҳаққоний ҳикоянгни эшитамиз. Бу тош ғознинг бўғзига қандай тушдию ғоз эса қандай қилиб бозорга бориб қолди? Тўғрисини айтинг, сиз учун бирдан-бир нажот йўли — тўғрисини айтиш.

Райдер қақраган лабларини ялаб олди.

— Мен сизга бор гапни айтиб бераман,— деди у.— Хорнерни қамоққа олганларида, ён-веримни, хонамни тинтиш полициянинг ёдига келиб қолмасдан тошни олиб чиқиб кетганим яхши, деган қарорга келдим. Меҳмонхонада тошни яшириб қўйиш учун қулай жой йўқ эди. Мен хизмат юзасидан кетаётган бўлиб ташқарига чиқдим-да, опамнинг уйига қараб йўл олдим. У Окшот деган одамнинг хотини, Брикстон-родда яшайди. У уй паррандаларини семиртириб сотиш билан шуғулланади. Тўқнаш келган ҳар бир одам менга полициячи ёки изтопар бўлиб туюлаверди, салқин бир оқшом бўлишига қарамай, то Брикстон-родга етиб боргунимча терга ботдим. Опам мендан, нима гап, нега бундай рангинг ўчган, деб сўради. Мен, меҳмонхонамизда қимматбаҳо нарсалар ўғирланганидан ташвишланаётиман, деб жавоб бердим. Кейин орқа ҳовлига ўтиб тамаки чекдим-да, нима тадбир кўриш кераклигини ўйлай бошладим.

Менинг тўғри йўлдан тойиб жазо муддатини Пентон-

виль турмасида ўтказиб келган Модели деган ошнам бор эди. Бир куни у билан учрашиб ўғрилар ҳақида гаплашиб қолганимизда, менга улар ўғирлик молни қандай йўллар билан сув қилишларини гапириб берган эди. У мени чақиб қўймаслигини билардим, чунки унинг баъзи бир гуноҳларидан хабардор эдим, шунинг учун ҳам тўппа-тўғри Килбурнга бориб, унга учрашмоқчи ва уни сиримдан воқиф қилмоқчи бўлдим. У бу тошни қандай қилиб пуллаши ўргатиши мумкин эди. Аммо уёққа қандай етиб оламан? Мен меҳмонхонадан келаётганимда кечирган изтиробларимни эсладим. Ҳар бир дақиқада ушлаб олиб ён-веримни тинтиб, нимчам чўнтагидан тошни топиб олишлари мумкин эди. Деворга суянганча оёғимнинг тагида лапанглаб изғиб юрган ғозларга қараб турарканман, дунёдаги энг эпчил изтопарни ҳам қандай қилиб алдаш ҳақида миямга дафъатан бир фикр келиб қолди...

Бир неча ҳафта бурун опам менга мелод байрамига жуда бўлиқ ғоз совға қилажагини айтган эди, унинг ҳамиша сўзи устидан чиқишини билардим. Мен ўша ғозни ҳозирнинг ўзидаёқ олиб, тошни унинг бўғзида Килбурнга олиб бормоқчи бўлдим. Ҳовлида бир сарой бор эди. Мен думи ола, каттакон, семиз бир оқ ғозни саройнинг орқасига ҳайдаб ўтдим. Уни тутиб олиб, тумшугини очдим-да, мумкин қадар ичкарироққа суқишга ҳаракат қилиб, тошни унинг бўғзига тикдим. Ғоз ютинди, тош унинг бўтакасига қандай қилиб ўтиб борганини қўлим билан сезиб турдим. Аммо ғоз типирчилаб қанотларини тапиллата бошлади, опам нима гаплигини билгани чиқиб қолди. Уғирилиб унга энди жавоб бермоқчи бўлиб турган эдим, ярамас ғоз қўлимдан юлқиниб чиқиб галага аралашиб кетди.

«Жониворни нима қилаётган эдинг, Жеймс?»— деб сўради опам.

«Ҳалиги...— дедим мен,— сенга мелод байрамига ғоз совға қиламан, деганинг учун улардан қайси бири семизроқ экан, деб кўраётган эдим».

«О,— деди у,— биз сенга атаб аллақачон ғоз танлаб қўйганмиз. Биз уни: «Жеймсининг ғози» деб атаймиз. Ҳов анави бошдан-оёқ оппоқ, каттакон ғоз. Ҳаммаси бўлиб йигирма олтита ғоз, шулардан биттаси сенга, биттаси бизга, йигирма тўрттаси — сотишга».

«Раҳмат, Мэгги,— дедим мен.— Агар сенга фарқи бўлмаса, менга ҳозир қўлимда ушлаб турганимни берсанг».

«Сеники буйга қараганда уч қадоқча вазминроқ, ўзини ҳам сенга атаб яхшилаб боққанмиз».

«Бунинг аҳамияти йўқ. Менга худди шуниси керак, уни ҳозирнинг ўзида олиб кетсам».

«Ўзинг биласан,— деди опам бир оз ранжиб.— Қайси бирини олмоқчи эдинг?»

«Думида қора йўли бор ҳов анави оқини, ҳов ана, галанинг ўртасида турибди».

«Марҳамат, сўйиб олиб кетақол!»

Мен шундай қилдим, мистер Холмс, қушни Қилбурнга олиб кетдим. Ошнамга ҳамма гапни айтиб бердим.— у бунақа гапларни бемалол айтаверса бўладиган одамлар тоифасидан. У силласи қуригунча қотиб-қотиб кулди, кейин пичоқ олиб ғозни сўйдик. Ғознинг ичида тош йўқлигини кўриб мудҳиш бир хато рўй берганини англаганимдан кейин, юрагим орқага тортиб кетди. Ғозни ўша ерда қолдириб опамникига ғизилладим, чопганча орқа ҳовлига кириб бордим. Ҳовлида ғозлар йўқ эди.

«Ғозлар қани, Мэгги?»— деб қичқирдим.

«Савдогарга жўнатдик».

«Қайси савдогарга?»

«Қовент-гардендаги Брэкинрижга».

«Ғозларнинг орасида мен ҳозиргина сўйганга ўхшаган яна бир думи оласи бормиди?»— деб сўрадим.

«Ҳа, Жеймс, думи ола ғоз иккита эди, мен уларни доим адаштириб юрардим».

Шундан кейин мен, албатта, бор гапни тушуниб, ўша Брэкинрижга қараб югурдим. Аммо у ғозларнинг ҳаммасини аллақачон сотиб бўлган экан, кимга сотганини сира айтгиси келмади. Менга қандай ўдағайлаб берганини ўзингиз эшитдингиз. Опам мени, ақлдан озган, деб ўйлаётибди. Баъзан ўзим ўзимга ҳам жиннига ўхшаб кўрипаман. Мана энди... мана энди мен — қабиҳ ўғриман, ҳолбуки ўғриламоқчи бўлган ғаниматимга қўлимни тегизмаган бўлсам ҳам, уни деб ёш умримни хазон қилдим. Ё раббий, мени ўзинг ёрлақа! Ё раббий, ўзинг ёрлақа!

У қўллари билан юзини беркитганча титраб, ўкраб юборди. Орага узоқ жимлик чўкди, уни Райдернинг оғир хўрсинишлари билан дўстимнинг стол қиррасини бир маромда чертишигина бузиб турарди. Бирдан Шерлок Холмс ўрнидан туриб, кўча эшикни лаг очди.

— Йўқолинг!— деди у.

— Нега, сэр?.. О, сизни парвардигор ёрлақасин!

— Гапирманг! Йўқолинг бу ердан!

Бу сўзни яна бир такрорлашга тўғри келмади. Зина-

поядан тез тушиб бораётган одим товушлари гумбурлаб эшитилди, пастда эшик тарақлади, кўчадан шахдам қадам товушлари келди.

— Хулосасини айтганда, Уотсон,— деди Холмс, қўлини сопол трубкасига чўзиб,— мутлақо полициямизнинг йўл қўйган хатоларини тузатиш учун ишламайман. Борди-ю, Хорнерга хавф-хатар таҳдид солаётган бўлса, унда бошқа гап эди. Аммо Райдер унга қарши шоҳидлик бермайди, иш шу билан тинчиб кетади. Эҳтимол, муттаҳамга ҳомийлик қилаётгандирман-у, аммо тўғрироғи, мен одамни батамом нобуд бўлиб кетишдан сақлаб қолаётиман. Бу шоввоз энди бунақа ишларни такрорламайди — у жуда юрак олдириб қўйган. Ҳаёт бизни ғалати ва аломат бир жумбоқ билан тўқнаш келтирди! Бу жумбоқни ечишнинг ўзиёқ катта мукофот! Илтифот қилиб қўнғироқни чалиб қўйсангиз, янги «тадқиқот» билан шуғулланардик, бунда ҳам бош ролни яна парранда ижро этади: эсингизда бўлсин, тушликка каклик еймиз.

ЧИПОР ЛЕНТА

Шерлок Холмс саргузаштлари ҳақидаги ёзувларимни кўздан кечирганимда, унда ёритилган ишларнинг бир қанчаси фожиавий, баъзилари кулгили, айримлари ғалати эканлиги диққатимни тортади. Етмишдан ортиқ бу ишлар ичида битта ҳам жўн ва чаканаси йўқ. Ўз ҳунарига меҳр қўйган Холмс пулга ҳирс қўймаган эди, у ҳеч қачон оддий, жўн ишларни текширишга бел боғламасди; уни ҳаминша ажойиб-ғаройиб ишлар, баъзан эса ҳатто афсонага ўхшаб кетадиган сирли ишлар ўзига тортар эди.

Менга айниқса Ройлоттнинг иши мўъжиза туюлади. У вақтда Холмс иккимиз бўйдоқ эдик, Бейкер-стрит кўчасида бир уйда истиқомат қилардик. Бу ёзувни илгарироқ эълон қилардим, лекин бир хотинга бу ишни сир тутаман деб ваъда бериб қўйгандим. Уша хотин бундан бир ой бурун тўсатдан қазо қилди-ю, бу сирни ортиқ яшириб юришга эҳтиёж қолмади. Дарвоқе, бу иш аслида қандай содир бўлгани баён этилса, зиён қилмайди, не-

га десангиз, доктор Гримсби Ройлоттнинг ўлими ҳақида жуда даҳшатли мишмишлар тарқалган.

1888 йил апрель кунларининг бирида, эрталаб кўзимни очсам, каравотим ёнида Холмс турибди. У сафар кийимида эди. Одатда у кеч турарди, ҳозир камин тепасидаги соат еттидан чорак ўтганини кўрсатарди. Мен унга таажжубланиб, ҳатто бир оз ўпкаланиб қарадим.

— Уйқунгизни бузганим учун уэр, Уотсон,— деди у.— Бугун шунақа кун ўзи. Келиб миссис Хадсонни уйғотишибди, у мени уйғотди, мен эса сизни.

— Нима гап ўзи? Ўт тушибдими?

— Йўқ, янги мижоз. Аллақандай қиз жуда ҳовлиқиб келибди, қандай бўлмасин мен билан учрашмоқчи эмиш. Қабулхонада кутиб турганмиш. Жуда муҳим бирор фактни айтмоқчи, бўлмаса, менимча бўйи етган қиз бундай барвақт пойтахт кўчаларида чопиб юрмайди ва бегона одамларни иссиқ ўрнидан қўзғатмайди. Иш ғоятда қизиқ бўлиши мумкин, борди-ю, бу воқеани бошидан эшитмай қолсангиз, кейин аттанг деб юрасиз.

— Жон деб эшитаман.

Ўз иши билан банд бўлганида Холмсни кузатсам ва унинг мияси нақадар тез ишлаганини кўрсам, шундай ҳузур қилардимки, асти қўясиз. Баъзан унга берилган жумбоқни Холмс ақл билан эмас, қандайдир юксак туйғу билан ечаётгандек туюларди, лекин аслида унинг барча хулосалари аниқ ва қатъий мантиққа асосланган бўларди.

Мен апил-тапил кийиндиму бир зумдан кейин тайёр бўлдим. Кейин қабулхонага чиқдик. Қора кийиниб, башарасига қалин ўртик тутиб олган қиз бизни кўриб ўрнидан турди.

— Салом, хоним,— деди Холмс очиқ чирой билан.— Менинг исмим Шерлок Холмс. Бу киши менинг жонажон дўстим ва ёрдамчим доктор Уотсон бўладилар, бу кишининг олдида гапларингизни очиқ айтаверинг, тортинманг. Оҳо, иш йирик-у, миссис Хадсон эсига келиб каминга ўт ёқибди. Яхши қилибди, нега десангиз, сиз жуда совқотиб қолибсиз. Ўтга яқинроқ ўтиринг, ижозат этсангиз сизга бир чашка кофе тутсам.

Қиз камин ёнига ўтиб ўтирар экан:

— Совуқдан қалтираётганим йўқ, мистер Холмс,— деди.

— Нимадан бўлмаса?

— Қўрқувдан, мистер Холмс, даҳшатдан!

Шундай деб, у ўртигини кўтарди-ю, биз унинг жуда

ҳаяжонда эканини, башараси қўрқувдан оппоқ оқариб, бужмайиб кетганини кўрдик. Унинг бақрайган кўзларида исканжага тушган жониворникага ўхшаш қўрқув намоён эди. Ёши ҳали ўттизга етмаган бўлишига қарамай, сочига оқ оралаган эди.

Шерлок Холмс қизнинг кўнглидан нималар ўтаётганини билиб, унга тезда кўз югуртириб чиқди.

— Ҳеч нарсадан қўрқманг,— деди у, меҳр билан қизнинг қўлини силаб.— Ишончим комил, бошингиздаги бутун ғам-ташвишларни даф қиламиз... Сиз эрталабки поездда келибсиз-а.

— Мени танийсизми?

— Йўқ, лекин чап қўлингиздаги қўлқопда қайтиб кетиш учун олинган билетни кўриб қолдим. Жуда барвақт турибсиз, кейин станцияга дуколкада жуда ёмон, ўнқир-чўнқир йўлда роса элак-элак бўлиб келибсиз.

Қиз кути ўчиб, чўчиб кетди, саросимага тушиб, Холмсга ялт этиб қаради. Холмс жилмайиб:

— Бунинг ҳайрон қоладиган ери йўқ, хоним,— деди.— Жакетингизнинг чап енгига, етти жойига лой сачрабди. Ҳали қуригани ҳам йўқ. Одатда дуколкада кучернинг чап томонида ўтирилганда, одамга шунақа лой сачрайди.

— Худди сиз айтгандек бўлди,— деди қиз.— Соат олтиларда уйдан чиқиб, олтидан йигирма минут ўтганда Лэтерхэдга етиб келдим ва биринчи поездга тушиб, Лондонга, Ватерлоо станциясига келдим... Сэр, бунга ортиқ тоқат қилолмайман, жинни бўлиб қоламан! Уламан! Дардимга малҳам бўладиган ҳеч одамим йўқ. Айтмоқчи, менга жони ачийдиган бир одам бор-а, лекин у шўрлик қандай қилиб ҳам мушкулумни осон қила оларди? Мен сизнинг ҳақингизда эшитгандим, мистер Холмс, дарагингизни менга миссис Фаринтош берганди. Унинг бошига оғир мусибат тушганда, жонига ора кирган экансиз. У менга адресингизни берди. О, сэр, менга ҳам ёрдам қилинг, жуда бўлмаса, мени қуршаб олган қоп-қоронғи зулматни бир оз равшанлаштиришга уриниб кўринг! Ҳозир хизматингизга ҳақ тўлашга қодир эмасман, лекин икки ойчадан кейин турмушга чиқаман, ана ўшанда ўз даромадимга ўзим хўжайин бўламан. Ишонинг, яхшилигингизни ерда қолдирмайман.

Холмс конторка олдига келиб, уни очди-да, ён дафтариини олди.

— Фаринтош...— деди у.— Ҳа-я, у ҳодиса эсимда. Чамамда, бу иш, Уотсон, сиз билан танишганимдан ол-

дин содир бўлган эди. Гап опал тоши билан безатилган тиллақош устида борган эди. Сизни ишонтириб айтаманки, хоним, танишингиз ишига қандай қунт билан киришган бўлсам, сизнинг ишингизга ҳам ўшандай астойдил киришаман. Менга ҳақ беришнинг ҳожати йўқ, ишимдан олган лаззатим ҳар қандай инъомдан аъло. Албатта, майда-чуйда сарф бўлмай иложи йўқ, лекин сиз уларни имконингиз бўлганда тўлашингиз қочмайди. Энди сиздан илтимосим шуки, бор гапни ипидан-игнасигача қолдирмай батафсил сўзлаб беринг.

— Ҳайҳот!— деди қиз.— Аҳволим танглиги шундаки, нимадан чўчиб, нимадан хавфсираётганимни ўзим ҳам билмайман, маслаҳат ҳамда ёрдам сўрашга ҳаддим сиғадиган одамим ҳам менинг гапларимни асабий бир хотиннинг алжирашлари деб ҳисоблаяпти. У рўй-рост шундай демаса ҳам, унинг тасалли бериб айтган гапларидан ва кўзини олиб қочишидан шу маънони ўқийман. Эшитишимча, мистер Холмс, қилвирликни сезиб олишда сизнинг олдингизга тушадиган одам йўқ эмиш. Шунинг учун мени қуршаб олган хавф-хатарга қарши нима қилишим кераклигини сиз айтиб бера оласиз.

— Қулоғим сизда, хоним.

— Исмин Эллен Стонер. Ўгай отам — Ройлоттнинг уйида тураман. У Англияда ўтган энг қадимги саксониялик хонадонлардан бирининг сўнгги намояндаси.

Холмс бошини қимирлатиб қўйди.

— Бу ном менга таниш,— деди у.

— Бир вақтлар Ройлоттлар оиласи Англияда энг бадавлат оилалардан эди. Уларнинг шимолда Беркширда, ғарбда Гемпширда мулклари бўлар эди. Лекин регентлик даврида бир қиморбоз меросхўр оилани батамом хонавайрон қилма унча, бирин-кетин тўрт авлод асрлар бўйи ўз бойликларини совуриб келган. Илгариги мулкдан бир неча акр ер билан икки юз йил олдин қурилган кўҳна уй қолган холос. Айтгандек, уй ҳам аллақачон гаровга қўйилган эди.

Шу авлоднинг энг сўнгги вакили бўлган помешчик ўз уйида фақир аристократдай қашшоқ кун кечирган. Лекин унинг ёлғиз ўғли, менинг ҳозирги ўгай отам, қандай бўлмасин бу оғир аҳволдан қутулиш кераклигига фаҳми етиб, бир қариндошидан керагича пул қарз олиб университетга киради ва уни битириб врачлик дипломини олади. Кейин Калькуттага жўнаб кетади, ишини пухта билгани ва тўзимлилиги орқасида шуҳрат қозонади. Лекин бир кун унинг уйини ўғри уради. Бундан Ройлотт-

нинг шундай ғазаби қайшайдики, жаҳл устида ўзининг хизматкори — маҳаллий ҳиндилардан бўлган эшик оғасини ўласи қилиб калтаклайди. Улим жазосидан зўрға қутулиб қолиб, узоқ вақт турмада азоб чекади, кейин Англияга аламзада ва умидсизликка тушган ҳолда қайтиб келади.

Доктор Ройлотт Ҳиндистонда менинг онам, миссис Стонерга, Банголниядаги армияда хизмат қилган артиллерия генерал-майорининг ёш бева хотинига уйланади. Биз опа-сингил эгизак эдик, опамнинг исми Жулия эди. Онам докторга турмушга чиққанида, энди иккига кирган эдик. Онамнинг яхшигина давлати бор эди, у йилга минг фунтдан кам даромад келтирмасди. Унинг васиятига кўра, биз ўгай отамиз уйда турган вақтда бутун даромаддан доктор Ройлотт фойдаланиши лозим эди. Борди-ю, биз эрга тегсак, ҳар биримизга йиллик даромаднинг маълум бир қисми ажратиб берилиши керак эди.

Англияга қайтиб келганимиздан кейин сал вақт ўтмай онам ўлди, у бундан саккиз йил бурун темир йўлда юз берган фалокат вақтида ҳалок бўлди. Лондонда истиқомат қилиб, медицина ишларини йўлга қўйиш учун ҳаракат қилиб юрган доктор Ройлотт онам ўлгандан кейин бу ниятидан қайтди ва бизларни олиб, ота мулкига — Сток-Моренга кўчиб келди. Онамнинг давлати бизнинг барча орзу-ҳавасларимизга бемалол етар, гўё бизларнинг бахтимизга ҳеч нарса рахна солмайдигандек эди.

Лекин ўгай отам тамомла ўзгариб қолди. Қўшнилар бошда стокморенлик Ройлотт ўз ота мулкига қайтиб келганидан қувонган эдилар, лекин Ройлотт қўни-қўшнилари билан борди-келди қилиш ўрнига, уйга қамалиб олди. У уйдан аҳён-аҳёнда, шунда ҳам дуч келган одам билан беҳаёларча жанжаллашгани чиқар эди. Авлоддан аждодга ўтиб, шу авлод қонига сингиган, жазаватутиб қолиш даражасигача бориб етадиган баджаҳллик, иссиқ мамлакатларда узоқ вақт турган ўгай отамда айниқса кучайган эди.

У қўшнилар билан бир неча марта қий-пичоқ бўлди. Икки марта полиция участкасига ҳам олиб боришди. У бутун қишлоқ аҳолисини даҳшатга соладиган бўлиб қолди... Шунинг айтиб ўтиш керакки, у хирсдек бақувват, боз устига, жаҳли чиққанда ўзини билмай қолади, шунинг учун уни кўрганда одамлар ўтакаси ёрилиб, чеккачеккага уриб кетишади.

Ўтган ҳафта шу ерли бир темирчинни анҳорга отиб

юборибди, буни бости-бости қилиш учун йиғиб юрган ҳамма пулларимни беришга мажбур бўлдим. Ўгай отам кўчманчи лўлилар билангина дўст. У ота-бобосидан қолган, маймулжон ўсиб ётган бир парча ерига ўша дарбадарлар чодир-чаманини тикиб тўхташи учун ҳам ижозат беради, гоҳо улар билан кўчиб юриб, ҳафталаб уйга келмайди. Бундан ташқари, у ҳайвонларга ўч. Ҳиндистонда яшайдиган бир таниши унга ҳар хил жониворлар юбориб туради. Ҳозир унинг ерида худди ўзи сингари барчага даҳшат солиб, бир павиан¹ билан бир қоплон бе-малол сайр қилиб юрибди.

Менинг гапларимдан биз опа-сингил шод-хуррам ҳаёт кечирмаганимизни фаҳмлаган бўлсангиз керак. Хизматкорлар бизникида туришни истамасди, шу сабабдан барча рўзғор ишларини ўзимиз қилардик. Опам ўлганда энди ўттиз ёшга кирган эди. Лекин унинг ҳам сочига аллақачон меникидек оқ оралаган эди.

— Опангиз ўлганми?

— Унинг ўлганига роппа-роса икки йил бўлди, мен сизга худди унинг ўлими тўғрисида гапирмоқчиман. Ўзингиздан қолар гап йўқ, тўрт девор ичида одамови бўлиб яшаганимиздан, тенгқур, ўзимизга муносиб одамлар билан жуда кам учрашар эдик. Бизнинг мисс Гонория Уэстфайл исмли бир бева холамиз бор. У онамнинг синглиси, Хэрроуга яқин-жойда туради, ўгай отам ора-чора ана шу холамникига бориб туришимизга ижозат берарди. Икки йил аввал опам Жулия уикида рождество байрамини кутган эди. Опам ўша ерда флотда хизмат қилиб, истеъфога чиққан бир майор билан танишиб қолади, майор опамга уйланишга истак билдиради. Опам уйга қайтиб келганидан кейин, ўгай отамга майор билан унаштирилганини билдирди. Ўгай отам унинг эрга тегишига монелик қилмади, лекин тўйга икки ҳафта қолганда фожиали ҳодиса юз берди-ю, яккаю ягона жигаримдан жудо бўлдим...

Шерлок Холмс креслога суяниб ўтирар, бошини унинг юмшоқ ёстиғига қўйиб олган эди. Кўзлари юмуқ эди. Гап шу ерга етганда у кўзини очиб, қизга қаради.

— Утинаман, биронта ҳам тафсилотни унутмай, иложи борича аниқ қилиб гапиринг.

— Бунинг мен учун ҳеч қийинлиги йўқ, негаки, ўша даҳшатли ҳодисалар миямга қаттиқ ўрнашиб қолган... Мен боя айтганимдек, помешчик уйи жуда кўҳна, фақат

¹ Иттумшук маймун.

бир қанотидагнна одам турса бўлади. Пастки қаватда ётоқхоналар жойлашган, меҳмонхоналар уй ўртасида. Биринчи ётоқхонада доктор Ройлотт, иккинчисида опам, учинчисида мен ётар эдим. Ётоқхоналардан бир-бирига ўтиб бўлмасди, эшиклари битта йўлакка очиларди. Аниқ гапираётибманми?

— Ҳа, жуда аниқ гапираётибсиз.

— Учала ётоқxonанинг деразаси майсазорга қараган. Уша машъум кечада доктор Ройлотт барвақт ўз хонасига чиқиб кетди, лекин ўрнига ётмаганини биз билардик, у чекадиган ўткир ҳинд сигарасининг ҳиди узоқ вақтгача опамни беҳузур қилди. У сигара ҳидидан безор бўлиб, чор-ночор хонасини тарк этиб, менинг хонамга чиқди, бирмунча вақт унинг турмушга чиқиши тўғрисида гаплашиб ўтирдик. Соат ўн бирда опам ўрnidан туриб, кетмоқчи бўлди, лекин эшик олдига борганда тўхтаб, мендан сўради:

«Менга қара, Эллен, сенга кечалари биров ҳуштак чалгандек бўладими?»

«Йўқ»,— дедим мен.

«Уйқунгда ҳуштак чалмаслигинга ишонасанми?»

«Албатта ишонаман. Нега бунга сўраяпсан?»

«Сўнгги кунларда, соат учларда аллакимнинг оҳиста ҳуштак чалганини аниқ эшитаман. Менинг уйқум зийрак, ҳуштакдан уйғониб кетаман. У қўшни уйдан келяптими, майсазорданми — ақлим етмайди. Сен эшитган эшитмаганингни кўпдан бери сўрамоқчи бўлиб юрган эдим».

«Йўқ, эшитмаганман. Балки бунга лўлилар чалгандир?»

«Эҳтимол. Лекин ҳуштак майсазордан келганда, уни сен ҳам эшитган бўлардинг».

«Менинг уйқум сеникидан қаттиқроқ».

«Ке қўй, бу гапиришга арзизмайдиган нарса»,— деб кулди опам ва эшигимни ёпиб чиқиб кетди. Бир лаҳзадан кейин эшигини қулфлагани эшитилди.

— Шундай денг!— деб юборди Холмс.— Кечаси ҳар донм эшикни қулфлаб ётармидингиз?

— Ҳа.

— Нима учун?

— Мен сизга докторнинг қоплони билан павиани бор деб айтувдим шекилли. Эшикни қулфлаганимиздан кейингина биз ўзимизни хотиржам ҳис қилардик.

— Тушундим. Давом этинг.

— Кечаси ҳеч ухлолмадим. Даф қилиб бўлмайдиган

бир фалокат бўлишни кўнглим сезиб турди. Тун шундай расво эдики, асти қўясиз: шамол увиллар, ёмғир деразани тақиллатар эди. Бир вақт бўрон гувиллаб турганда даҳшатли чинқириқ эшитилди. Чинқирган опам эди. Мен каравотдан сакраб тушдим-да, катта рўмолимга ўралиб, йўлакка чиқдим. Эшикни очганимда опам айтган оҳиста ҳуштак товушни эшитгандек бўлдим, кейин алланарса жаранглаб кетди, гўё зилдек темир асбоб ерга тушиб кетгандай бўлди. Опамнинг хонасига югуриб келсам, эшик қия очиқ экан. Мен нима бўлаётганига ақлим етмай, қўрқувдан ўтакам ёрилиб, тўхтаб қолдим. Йўлакда ёниб турган чироқ нурда опамни кўриб қолдим, у маст одамдек гандираклаб, ранги қув ўчган ҳолда, гўё ёрдам сўраб ёлворгандек икки қўлини олдинга чўзиб, эшикдан чиқиб келди. Югуриб бориб уни қучоқлаб олдим, лекин шу пайт унинг тиззалари букилиб кетди-ю, гурс этиб ерга йиқилди. У қаттиқ оғриққа бардош беролмаётгандек тўлғанар, оёқ-қўл тортишиб, қалтирар эди. Аввалига у мени танимагандек кўринди, лекин устига энгашганимда, бирдан чинқириб юборди... О, унинг бу даҳшатли чинқиригини ҳеч вақт унутмайман!

«Ё раббим, Эллен!— деб қичқирди у.— Чипор банд!»

У яна бир нарса демоқчи бўлиб, бармоғи билан докторнинг хонаси томонни кўрсатди. Кейин яна тўлғаниб, қалтираб кетди-ю, оғзидаги оғзида, бўғзидаги бўғзида қолди.

Мен сапчиб ўрнимдан турдим-да, чинқирганча, ўгай отамни чақиргани югурдим. Унинг ўзи ҳам халатда мен томонга шошиб-пишиб келаётган экан. Ўгай отам чопганича опамнинг хонасига кирганда, опам беҳуш ётарди. Ўгай отам унинг оғзига коньяк қуйди, дарҳол қишлоқ врачини чақириб келишга одам юборди, лекин ҳамма ҳаракат зое кетди, у ҳушига келмай, жон берди. Севикли опамнинг даҳшатли ўлими шундай бўлган эди...

— Ижозатингиз билан бир нарсани сўрасам,— деди Холмс,— ҳуштак товуши билан металлнинг жаранглаганини эшитганингизга ишончингиз комилми? Шу гапларни қасам билан айтиб, гувоҳлик бера оласизми?

— Терговчи ҳам мендан худди шундай деб сўраган эди. Биласизми, бу товушларни мен эшитгандайман, бироқ бўроннинг гувиллаши билан эски уйнинг ғичирлагани мени чалғитган бўлиши мумкин.

— Опангиз кийинганимиди?

— Йўқ, у ёлғиз кўйлақда югуриб чиққан эди. Унинг

ўнг қўлида ёниб бўлган гугурт чўпи, чап қўлида эса гугурт қутиси бор эди.

— Бу шундан дарак берадики, у алланарсадан қўрқиб кетган-у, гугурт чақиб уёқ-буёқни кўздан кечирган. Бу жуда муҳим тафсилот. Хўш, терговчи қандай хулосага келди?

— Доктор Ройлотт жанжалкаш одам эканлиги бутун округга маълум бўлганидан, терговчи бу ишни жуда синчиклаб ўрганди, лекин опамнинг ўлимига нима сабаб бўлганини сал-пал бўлса ҳам аниқлолмади. Мен терговда опам турадиган хонанинг эшиги ичидан қулфлоглик эканини, деразалар эса ташқаридан эски, кенг темир қопқоқ билан бекитилганини айтган эдим. Деворларни роса ҳафсала билан текширишди, лекин у жуда мустаҳкамлиги аниқланди. Полни текшириш ҳам бирор натижа бермади. Печннинг мўркони жуда кенг, тўртта қопқоғи бор. Демак, опам бошига фалокат тушганда ёлғиз бўлганига ҳеч қандай шубҳа йўқ. Бирор таҳдид ва зўрлик белгисини топиб бўлмади.

— Заҳар, ичмагамикин?

— Врачлар текшириб кўришди, лекин заҳарланганини кўрсатадиган ҳеч қандай аломат топишолмади.

— Сизнингча, унинг ўлимига нима сабаб бўлган?

— Менимча, у қўрқув ва асаби бузилганидан ўлган. Лекин ким бунчалик ўтакасини ёрганига сира ақлим бовар қилмайди.

— Бу вақтда қўрғоннингизда лўлилар бормиди?

— Ҳа, лўлилар бизникидан ҳеч аримайди.

— Сизнингча, унинг банда, чипор банда тўғрисидаги гапи нимани англатади?

— Баъзан мен бу гапни у алаҳлаб айтган бўлса керак деб ўйлайман, баъзида эса опам аллақандай бандани, масалан, лўлилар бандасини назарда тутиб айтгандир деган хаёлга бораман. Лекин нега у банда чипор бўлади? Эҳтимол, кўпгина лўли хотинлар хол-хол гулли рўмолча ўраб юрганларига ишора қилгандир.

Холмс бошини чайқаб қўйди, афтидан, бу изоҳ уни қаноатлантирмади.

— Бунда бир сир бор,— деди у.— Марҳамат, давом этинг.

— Шундан бери икки йил ўтди, ҳаётим бу вақт ичидан илгаригидан бешбатгар диққинафаслик билан кечди. Лекин бир ой муқаддам ўзим яхши танийдиган бир одамим турмушга чиқишимни сўради. Унинг исми Эрмитеж, Пэри Эрмитеж. Реднинг яқинидаги крэнуотерлик мистер

Эрмитежнинг ўртанча ўгли. Угай отам никоҳимизга монелик қилмади. Баҳорда тўйимиз бўлиши керак эди.

Икки кун олдин уйимизнинг ғарб томондаги қанотида аллақандай тузатишлар бошланди. Ётоқхонамнинг деворини тешишди, шу важдан мен опам вафот этган хонага кўчиб чиқиб, у ётиб юрган каравотда ётишга мажбур бўлдим. Бугун кечаси, ухламай опамнинг фожиавий ўлими тўғрисида ўйлаб ётиб, тўсатдан сукунатда опамнинг ўлиmidан дарак берган худди ўша оҳиста ҳуштак товушини эшитиб, жон-поним чиқиб кетганини бир тасаввур қилинг-а. Мен ирғиб ўрнимдан турдим, чироқни ёқдим, лекин хона ичида ҳеч зот кўринмади. Азбаройи ҳаяжонга тушганимдан қайтиб ўринга ётишга раъйим бўлмади, тонг ёришар-ёришмас уйдан астагина чиқдим-да, уйимиз рўпарасидаги «Тож» меҳмонхонаси олдида дуколка ёллаб Лэтерхэдга бордим, кейин сизни кўриш ва сиздан маслаҳат олиш ниятида бу ерга келдим.

— Жуда оқилона иш қилгансиз,— деди дўстим.— Лекин менга ҳамма гапни мукамал айтдингизми?

— Ҳа, ҳаммасини айтдим.

— Йўқ, ҳамма гапни айтмадингиз, мисс Ройлотт: ўгай отангизга шафқат қилиб, унинг айбини бекитяпсиз.

— Гапингизга тушунмаяпман...

Холмс жавоб бериш ўрнига қизнинг енгига тикилган қора тўр безакни кўтарди. Қизнинг оппоқ билагига беш панжанинг изи тушиб, мўматалоқ бўлиб қолган эди.

— Сизга бағритошлик билан озор етказибдилар,— деди Холмс.

Қиз шолғомдек қизариб, шопа-пиша енгини туширди.

— Угай отам баджаҳл одам,— деди у.— У жуда бақувват, қанчалик кучли эканини ўзи билмайди.

Орага узоқ вақт жимлик чўкди, Холмс қўлларини нягига тираб, каминдаги ўтнинг чирсиллаб ёнишига қараб ўтирарди.

— Бу жуда чигал иш,— деди у ниҳоят.— Ишни қандай бошлаш тўғрисида бир қарорга келишдан олдин, мен яна мингларча тафсилотни аниқласам деган эдим. Лекин бир минутни ҳам зое ўтказиб бўлмайди. Борди-ю, биз бугун Сток-Моренга етиб борсак, ўгай отангизга билдирмай ўша хоналарни кўздан кечиришимизнинг иложи борми?

— У менга жуда зарур иш билан бугун шаҳарга боришлигини айтган эди. Ҳойнаҳой у кuni бўйи уйда бўлмайди, шундай бўлса, сизга ҳеч ким халал бермайди.

Бизнинг бир эконоамиз бор, лекин у қариб, шарти кетиб парти қолган, эсини еб қўйган, уни бирор жойга осонгина жўнатиб юбориш мумкин.

— Жуда соз. Сафар хусусида эътирозингиз йўқми, Уотсон?

— Асло.

— Бўлмаса, иккимиз етиб борамиз. Узингиз энди нима қилмоқчисиз?

— Шаҳарда битирадиган баъзи ишларим бор. Лекин сизларнинг етиб боришингизга уйда бўлиш учун ўн иккидаги поездда қайтаман.

— Бизни чошгоҳдан кейин кутинг. Менинг ҳам бу ерда баъзи ишларим бор. Балки қолиб, биз билан нонушта қиларсиз?

— Йўқ, мен бораё! Сизга бошимга тушган ташвишларимни гапириб бердим у елкамдан тоғ ағдарилгандай бўлди. Сиз билан яна учрашувдан гоят хурсанд бўлман.

У қалин қора ўртикни юзига туширди-да, хонадан чиқиб кетди.

Шерлок Холмс креслонинг суянчиғига ясланиб:

— Хўш, бу иш тўғрисида нима деб ўйлайсиз, Уотсон?— деб сўради.

— Менимча, бу ниҳоятда сирли ва расво иш.

— Жуда расво, жуда сирли.

— Борди-ю, меҳмонимиз айтган гап рост бўлса, у хонанинг поли, девори мустаҳкам, эшикдан, деразалардан ва печь мўрисида одам киролмаса, унда сирли равишда ўлган вақтида опаси яккаю ёлғиз бўлган.

— Ундай бўлса, тунги ҳуштак товуши ва унинг ўлим олдидаги жуда ғалати гаплари нимани англатади?

— Ақлим бовар қилмаяпти. Агар бутун далиллар: тунги ҳуштак, кекса доктор апоқ-чапоқ бўлган лўлилар бандаси, қизнинг ўлим олдида аллақандай бандага қилган ишораси, ниҳоят, мисс Эллен Стонер эшитган, фақат деразанинг темир қопқоғи чиқариши мумкин бўлган жаранг-журунг товуш ҳақидаги гаплар жамланса, бунинг устига, доктор ўгай қизининг тўйини бузишдан манфаатдор эканлиги эътиборга олинса, менимча, биз бу муаммони ҳал қилиш учун калаванинг учини топдик.

— Сизнинг фикрингизча, у ерда лўлилар нима қилишган?

— Билмайман... Ақлим етмаяпти.

— Тахминларингизга менинг бир қанча эътирозларим бор.

— Менинг ҳам, шунинг учун биз бугун Сток-Моренга борамиз. Мен ҳамма нарсани ўша ерда текшириб кўрмоқчиман... Ё тавба, бу қандай гап!

Дўстим шундай хитоб қилди, чунки тўсатдан эшик ланг очилди-ю, хонага девдек бир одам кириб келди. У врач деса врачга, заминдор деса, заминдорга ўхшамайдиган кийим кийган эди. Кийим-боши ғалати, хилма-хил эди, бошида қора цилиндр, эгнида узун камзул, оёғида узун гетралар. Қўлига овчилар қамчиси ушлаб олган. У шундай дароз эдики, цилиндри эшигимизнинг кесакисига тегиб турарди, яғрини шу қадар кенг эдики, эшигимиздан зўрға кириб келди. Унинг офтобда бронза рангига кирган баркашдек юзини қат-қат ажин босган эди, ич-ичига ботиб кетган, ғазаб билан чанқаб турган кўзлари ва узун пингичка қоқсуяк бурни унга қари йиртқич қуш тусини бериб турарди.

У Шерлок Холмсдан нигоҳини узиб, менга бир қаради-да, яна Холмсга тикилди.

— Қайси бирингиз Холмс бўласиз?— деди у, ниҳоят.

Дўстим бамайлихотир жавоб берди:

— Бу менинг номим, сэр. Сиз муродингизга етдингиз, номини билиб олдингиз, мен бўлсам сизнинг исм-шарфингизни билмайман.

— Мен стокморенлик доктор Гримсби Ройлоттман.

Шерлок Холмс илтифот кўрсатиб:

— Марҳамат, доктор, ўтиринг,— деди.

— Ўтирмайман! Бу ерга менинг ўғай қизим кириб чиқди. Мен бу ерга унинг изидан келдим. Сизларга у нима деди?

— Бу йил баҳор совуқ келдимми?— деди Холмс.

Чол ғазаб билан ўшқирди:

— Нима деди у сизга?

Дўстим пинагини бузмай давом этди:

— Лекин, эшитишимча, заъфар гуллар барқ уриб очилаверади дейишади.

Меҳмонимиз олдинга бир қадам ташлади-да, овчилар қамчисини ўйнатиб дағдаға қилди:

— Аҳа, гаплашмай чиқариб юбормоқчисиз-а! Сизни биламан. Сиз аблаҳ одамсиз! Сиз тўғрингиздаги гапларни эшитдим. Сиз бошқаларнинг ишига тумшугингизни тикишга иштиёқманд экансиз.

Дўстим жилмайди.

— Сиз бетамиз одамсиз!

Холмс яна ҳам ёйилиб кулди.

— Полиция исковучи!

Холмс астойдил хохолаб кулиб юборди.

— Сиз ажиб дилкаш ҳамсуҳбат экансиз,— деди у.— Чиқиб кетаётганингизда эшикни ёпиб кетинг, бўлмаса, қаранг, шамол жуда ғўриллаб кияпти.

— Кўнглимдаги гапни айтмасдан кетмайман. Менинг ишларимга аралашини хаёлингизга ҳам келтирмам. Мен биламан, мисси Стонер бу ерга келиб кетди, уни пойлаб келдим! Йўлимга ғов бўлмоққа уринган одамнинг шўри қурйди! Мана бунга қаранг!

У тез юриб бориб, темир косовни қўлига олди-да, куракдек забардаст қўллари билан уни букиб ташлади.

— Чапғалимга туша кўрманг!— деб ўшқирди-да, букилиб кетган косовни иргитиб юбориб, хонадан чиқиб кетди.

— Қандай хушмуомала жаноб-а?— деди Холмс кулиб.— Мен унақа барзанги эмасман, лекин у бу ердан чиқиб кетмаганда ундан кучсиз эмаслигимни кўрсатиб қўйган бўлардим.

Шундай деб у темир косовни олди-да, бирпасда тўғрилади қўйди.

— Мени полициячиларга қўшиш қанчалик сурбетлик-а! Ҳалиги машамадан кейин текширишларимиз яна ҳам қизиқарли бўладиган бўлди! Ишонаманки, бечора қиз бу ҳайвон таъқиб қилаётганини билмай қолгани учун зарар-заҳмат кўрмас. Ҳозир, Уотсон, нонушта қиламиз, кейин мен юристларга учрашиб, улардан баъзи нарсаларни билиб келаман.

Холмс соат бирларда қайтиб келди. Унинг қўлида ёзув ва рақамлар ёзилган кўк қоғоз бор эди.

— Мен докторнинг марҳума хотини қолдирган вассиятномасини кўрдим,— деди у.— Унинг маъносига тузукроқ етиш учун марҳума бутун пулига олиб қўйган қимматли қоғозларнинг ҳозирги баҳосини суриштириб кўрдим. У ўлган йили қоғозларидан оладиган умумий даромади деярли бир минг бир юз фунт стерлингни ташкил қилар экан, лекин орада ўтган вақт ичида қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг нархи пасайиб борганидан йиллик даромад етти юз эллик фунтга тушиб қолибди. Эрга теккан ҳар бир қизи йиллик даромаддан икки юз эллик фунт стерлинг олишга ҳақли экан. Демак, агар ҳар икки қиз эрга тегса, бизнинг бояги азаматимизнинг даромадидан барака қочарди... Бир қизи эрга чиққундай бўлса ҳам унинг даромади анча-мунча камайиб кетарди... Пешингача овора бўлганим бекор кетмади, ўғай ота ўғай қизининг тўйини бузишга барча асослари борлигини тас-

диқлайдиган аниқ далилларни қўлга киритдим. Вазият жуда жиддий, Уотсон, бир минутни ҳам бекор ўтказмас-лигимиз керак, бунинг устига, чол биз унинг ишлари билан қизиқаётганимизни билади. Агар сиз тайёр бўлсангиз, тезроқ кэб қақириб, вокзалга жўнашимиз даркор. Чўнтагингизга тўппонча солиб олсангиз, сиздан жуда миннатдор бўлардим. Темир косовни тугун қилиб туга-диган жентльменнинг эсини жойига тушириш учун тўп-понча жуда болта омил. Бизнинг кунимизга тўппонча-ю, тиш чўтка ярайди, холос.

Ичимиз ўнгидан келиб Ватерлоо вокзалида дарҳол вагонга тушиб олдик. Лэттерхэдга етиб келганимиздан кейин, станциядаги меҳмонхона олдидан тарантас кира қилдик-да, Сэрринг хушманзара йўлларидан беш милча йўл юрдик. Ҳаво очиқ, қуёш порлаб турар, кўкда бир неча жойда парча-парча булутлар сузиб юрарди. Йўл четидаги дарахтлар ва буталар куртак ёзган, нам ер-нинг хушбўйи ҳидидан тўйинган ҳаво мусаффо эди.

Борлиқни гулга буркаётган баҳор билан бизни бу ерга келишга мажбур этган даҳшатли иш ўртасидаги тафовут менга ғалати туюлар эди! Ошнам қўлини қовуш-тириб, шляпасини кўзига бостириб кийиб, иягини кўк-рагига осилтирганча, чуқур ўйга чўмиб ўтирар эди. У тўсатдан бошини кўтарди-ю, елкамга қоқиб, менга кўка-ламзор томонни кўрсатди.

— Қаранг!

Тепаликнинг ён бағрида бепоён боғ ястаниб ётарди: дарахтлар орқасидан уйларнинг томлари ва заминдор-нинг кўҳна уйи устидаги найза кўзга чалинарди.

— Сток-Морен шуми?— деб сўради Шерлок Холмс.

— Ҳа, сэр, у доктор Гримсби Ройлоттнинг уйи,— деди киракаш.

— Уйнинг чап тарафида иморат кўрнпяпти-ку,— деди Холмс.— Биз ўша ерга боришимиз лозим.

Арава эгаси чап томонда кўзга ташланаётган уйлар-нинг томларини кўрсатиб:

— Биз ҳув анави қишлоққа кетяпмиз,— деди.— Лекин сиз шошиляётган бўлсангиз, шу ерда тушиб, манави де-вордан ошинглар-да, дала ўртасидаги сўқмоқдан юринг-лар.. Бир хоним келяпти-ку, ана ўша сўқмоқдан.

Холмс кафтини соябон қилиб сўқмоққа қаради-да:

— У хоним мисс Стонерга ўхшайди,— деди.— Яхши, сўқмоқ билан кетамиз.

Биз тарантасдан тушиб, кира пулини бердик, таран-тас Лэттерхэдга қайтиб кетди.

— Бу шоввоз, бизларни архитекторлар экан деб ўйлагани маъқул,— деди Холмс,— шунда бизнинг бу ерга келганимиз тўғрисида гап-сўз кўпаймайди. Салом, мисс Стонер! Кўрдингизми, ваъдага вафо қилиб, худди айтган вақтимизда келдик.

Эрта билан бизникига келган хоним хурсанд бўлиб, шошилганча биз томон келди ва қўлимизни самимий қисиб:

— Кўзим тўрт бўлиб, сизларни кутаётган эдим!— деди.— Ишимиз жуда ўнгидан келди: доктор Ройлотт шаҳарга кетибди, кечқурунгача келиши даргумон.

— Биз доктор билан танишиш шарафига муяссар бўлдик,— деди Холмс ва нима бўлганини икки оғиз сўз билан гапириб берди.

Мисс Стонер қути ўчиб:

— Вой шўрим! У мен билан изма-из борган эканда!— деб юборди.

— Шундай бўлса керак.

— У шундай айёрки, ўзимни ҳамма вақт хавф-хатар остида ҳис қиламан. Қайтиб келса, энди у нима дейди?

— У қадамни ўйлаб босишга мажбур бўлади, чунки бу ерда ундан ҳам айёрроқ одам топилади. Сиз кечаси хонангиз эшигини қулфлаб ётинг. Агар ғалва қиладиган бўлса, сизни Хэрроуга, холангизникига олиб кетамиз... Хўш, энди иложи борица фурсатни қўлдан бермайлик, бизни ўша хоналарга олиб боринг, уларни текшириб кўрайлик.

Уй пўпанак босган кўк тошлардан қурилган ва ўртада қад кўтариб турган баланд бинонинг икки томонида иккита ярим доира қанот қисқичбақанинг қисқичига ўхшаб қулоч керган экан. Бир қанотдаги ойналар синиб кетган, деразаларига тахта қоқиб қўйилган, томининг у ер-бу ери ўпирилиб тушган. Уйнинг ўртадаги асосий қисми ҳам вайронага ўхшаб кўринади. Лекин ўнг қанот яқингинада тузатилган экан, деразалардаги тўр пардалар ва мўрилардан чиқаётган кўкиш тутунга қараганда, оила шу қанотда истиқомат қиларди. Энг чеккадаги девор ёнига ҳоваза қурилган, аллақандай иш бошланган эди. Лекин биронта ҳам уста кўринмасди.

Холмс хор-хас босган ўтзор устидан аста-секин юриб, деразаларни ташқи томондан синчиклаб кўздан кечириб бошлади.

— Фаҳмимча, мана бу хонада илгари сиз тургансиз. Уртадаги дераза опангиз турган хонаники, асосий бинно-

га яқинроқ анави учинчи дераза эса доктор Ройлотт тура-
радиган хонаники...

— Топдингиз, тўғри. Лекин мен ҳозир ўртадаги хона-
да тураман.

— Биляпман, ремонт туфайли. Айтмоқчи, бу деворни
бунчалик шошилишч тузатишга ҳожат йўққа ўхшайди-ку.

— Сира ҳам ҳожати йўқ, менимча, бу мени ўз хонам-
дан чиқариш учун бир баҳона, холос.

— Эҳтимолдан узоқ эмас. Демак, деразалар қарши-
сидаги деворнинг нарёғи йўлак, учала хонанинг эшиги
йўлакка қараган. Йўлакда, албатта деразалар бўлса ке-
рак?

— Ҳа, лекин улар жуда кичкина. Кўзи шундай тор-
ки, ундан одам сиғмайди.

— Опа-сингил эшикни қулфлаб ётгансиз, шунинг
учун уёқдан сизларнинг хонангизга одам кириши сира
мумкин эмас. Барака топинг, хонангизга кириб, дераза
қопқоқларини ёпинг.

Мисс Стонер Холмснинг илтимосини бажо келтирди.
Холмс дераза қопқоғини очмоқчи бўлиб қилган барча
уриниши беҳуда кетди: пичоқнинг учини суқиб лўкидои-
ни кўтариш учун кичкинагина ҳам тирқиш йўқ эди, Холмс
лупа билан ошиқ-мошиқларни кўздан кечирди, лекин
улар қаттиқ темирдан ясалган, қалин деворга маҳкам
қоқиб қўйилган эди.

— Ҳм!— деб қўйди Холмс, ўйга толиб няғни қашир
экан.— Менинг дастлабки тахминимни далиллар чиппак-
ка чиқарди. Дераза қопқоқлари берк бўлса, бу дераза-
лардан баний одам боласи ичкарига киролмайди... Ҳай,
ҳеч бокиси йўқ, хоналарнинг ичинини кўрайлик-чи, балки
бирор нарсани аниқлармиз.

Ён томондаги кичкина эшикдан оҳак билан оқланган
йўлакка кирдик, учала хонанинг эшиги шу йўлакка қа-
раган эди. Холмс учинчи хонани кўриб ўтирмади, биз
тўппа-тўғри иккинчи хонага, ҳозирги вақтда мисс Сто-
нер истиқомат қиладиган хонага кирдик. Унинг опаси
худди шу хонада вафот этган эди. Хона оддий жиҳоз-
ланган, шифти паст эди, унда қадимги қишлоқ уйларида
бўладиган кенг камин бор эди. Бир бурчакда жавон ту-
рарди; бошқа бурчакка оппоқ аёл солинган тор кара-
вот қўйилган: деразанинг чап томинини пардоз столи
эгаллаган. Бу жиҳозлардан ташқари иккита стул ҳам
бор эди, хона ўртасига шолча солинганди. Деворлардаги
панеллар қорайиб кетган, қурт еб илма-тешик қилиб

юборган. Улар шу қадар кўҳна эдикки, чамаси, уй қурилгандан бери уларни алмаштирмаган эдилар.

Холмс бир стулни олди-да, чурқ этмай унга ўтирди. У диққат билан деворларнинг паст-баландини кўздан кечирди, хонанинг ҳаммаёғини ўрганиб, энг арзимас нарсаларни ҳам текшириб чиқди. Алоҳа каравот устида осилиб ётган қўнғироқнинг йўғон чилвири унинг эътиборини жалб қилди. Чилвирнинг дастаси шундоққина ёстиқ устига тегиб турарди. Холмс чилвирни кўрсатиб:

— Бу қўнғироқ қаерга ўтказилган?— деб сўради.

— Хизматкорнинг хонасига.

— Бу бошқа асбобларга қараганда янгироқ кўринадди.

— Ҳа, атиги икки-уч йил олдин ўтказилган.

— Чамаси, буни опангиз илтимос қилган бўлса керак?

— Йўқ, у сира бундан фойдаланмаган. Ҳамма юмушни ҳамиша ўзимиз бажарардик.

— Дарвоқе, бу ерда у ортиқча матах. Афв этасиз, мен сизни бир оз тутиб қоламан: полни яхшилаб кўздан кечирсам деган ниятим бор.

Холмс лупани ушлаб, ҳар бир ёриқни диққат билан кўздан кечириб, пол устида олдинга-орқага эмаклаб бориб кела бошлади. Девордаги панелларни ҳам у ғоят синчиклаб текширди. Кейин каравот олдига келиб, ҳафсала билан уни ва деворни кўздан кечириб чиқди-да, қўнғироқнинг чилвирини тортиб кўрди.

— Ийе, бу ёлғондака қўнғироқ экан-ку!

— У жарангламайдими?

— Ҳатто симга уланмаган ҳам. Қизиқ! Кўряпсиэми, у ҳаво кирадиган туйнук тепасидаги илмоққа боғлаб қўйилибди.

— Ғалати-ку! Буни пайқамабман ҳам.

— Жуда ҳам ғалати...— деб ғудранди Холмс, чилвирни тортиб.— Бу хонада кўпгина нарсалар одамнинг диққатини ўзига жалб қиляпти... Масалан, туйнукни осонгина ташқарига очса бўларкан, қурувчининг калтабинлигини қарангки, уни қўшни хонага очибди.

— Бу ҳам яқинда қилинган,— деб жавоб берди Эллен.

— Қўнғироқ билан деярли бир вақтда қилинган,— деди Холмс.

— Ҳа, ўша пайтда бу ерда баъзи нарсаларни тузатган эдилар.

— Тузатишлари кўп қиёмат-ку: қўнғироқлари чални-

майди, туйнуклари эса ҳавони янгиламайдн. Ижозат этсангиз, мисс Стонер, бошқа хоналарни ҳам текшириб кўрсак.

Гримсби Ройлоттнинг хонаси ўгай қизиникидан катта, лекин ўшандай оддий жиҳозланган эди. Хонага кирганимизда даставвал кўзимизга ташланган нарсалар шулар бўлди: сафар каравоти, аксари техникага оид китоблар қўйилган чоғроқ ёғоч раф, каравот ёнига қўйилган курси, девор ёнидаги тўқима стул, тўгарак стол ва катта пўлат сандиқ. Холмс ҳар бир буюмни зўр қизиқиш билан текшириб, хона ичида оҳиста юра бошлади. У пўлат сандиқни уриб қўйиб, сўради.

— Бу ерда нима бор?

— Ҳар хил қоғозлар, ҳужжатлар.

— Оҳ-ҳо! Бундан чиқди, бу сандиқни очиб кўрган экансиз-да?

— Бундан бир неча йил аввал, бир кўзим тушган эди. Ҳалиям эсимда, унда бир тўп қоғоз бор эди.

— Ишқилиб бунда мушук йўқми?

— Йўқ. Гапингиз жуда қизиқ-а!

— Мана бунга бир қаранг-чи!

Холмс шунн деб сандиқ устидан сут солинган кичкина идиш олди.

— Йўқ, биз мушук асрамаймиз. Лекин ҳовлимизда қоплон билан павнан бор.

— Қоплон — катта мушук холос, имоним комилки, бу кичкина идишдаги сут унинг нафсини қолдиролмайди. Қидирган нарсам шу эди, энди калаванинг учи топилди.

Холмс стул олдига чўкка тушиб ўтирди-да, унинг ўтириладиган жойини ғоятда диққат билан кўздан кечира бошлади. У ўрнидан туриб, лупани чўнтагига солиб қўяр экан шундай деди:

— Раҳмат сизга, масала равшан. А-а, мана жуда аломат нарса!

Итларни ўргатиш учун ишлатиладиган кичикроқ қамчи унинг диққатини жалб қилди. У каравотнинг оёғига илиб қўйилган, учи сиртмоқ қилинган эди.

— Бунга нима дейсиз, Уотсон?

— Менинча, бу оддий бир қамчи. Нима сабабдан учи сиртмоқ қилинганига ақлим етмай турибди.

— Унчалик оддий эмас бу... Эҳ, дунёда ёвузлик шунча кўп-а, ҳаммасидан ҳам ёвуз ишни ақлли одам қилгани ёмон!.. Хўп, мисс, муродим ҳосил бўлди, керакли барча нарсаларни билиб олдим. Энди ижозат этсангиз, майсазорда бирпас айлансак.

Холмсин мен ҳеч вақт бундай қовоғи солинган ва хомуш ҳолда кўрмаган эдим. Хийла вақт биз чурқ этмай олдинга-орқага бориб келиб турдик. Холмс хаёл суришдан тўхтагунича на мен, на мисс Стонер унинг хаёлини бўлмадик.

— Энг муҳими шуки, мисс Стонер,— деди у,— менинг айтганларимга жуда аниқ амал қиласиз.

— Нима десангиз ҳаммасини бажону дил қилман.

— Бу жуда оғир гап, бунда тараддулга ўрин бўлмаслиги керак. Ҳаётингиз измимдан чиқмаслигингизга боғлиқ.

— Бутун ихтиёрим сизда.

— Биринчидан, биз иккимиз — дўстим билан мен, кечаси сизнинг хонангизда қолишимиз лозим.

Мисс Стонер билан мен унга таажжубланиб қарадик.

— Шундай қилмасак бўлмайди. Сизга ҳаммасини тushунтириб бераман. Аनावи томондаги бино нима, қишлоқ меҳмонхонасимми?

— Ҳа, «Тож» меҳмонхонаси.

— Жуда соз. Уша ердан сизнинг деразаларингиз кўринадими?

— Жуда яхши кўринади.

— Угай отангиз қайтганда, унга бошим оғрияпти деб баҳона кўрсатингу хонангизга кириб эшикни қулфлаб олинг. Кейин, у ётгани хонасига кириб кетганини эшитганингизда, деразангизни қопқоғини очинг-да, лўкидонни кўтариб, деразага чироқ ёқиб қўйинг, бу чироқ бизларга сигнал бўлади. Шундан сўнг кўнглингиз тилаган нарсани олиб илгариги хонангизга чиқиб кетинг. Ишонаманки, ремонт қилинаётган бўлса ҳам, у ерда бир кеча тунаб қола оларсиз.

— Шубҳасиз.

— Қолган ишларни бизга қўйиб беринг.

— Хўш, сизлар нима қилмоқчисизлар ўзи?

— Биз кечаси сизнинг хонангизда ўтказиб, сизни қўрқитган товушнинг нималигини аниқламоқчимиз.

Мисс Стонер дўстимнинг енгидан оҳиста ушлаб шундай деди:

— Фаҳмимча, мистер Холмс, бир хулосага келган кўринасиз.

— Эҳтимол шундайдир.

— Ундай бўлса, барча азиз-авлиёлар ҳурмати, айтнинг-чи, опам нимадан ўлибди?

— Мен аниқ далиллар йиғиш ниятидаман.

— Бўлмаса, менга шуни айтинг-чи, мен опамнинг юраги ёрилиб ўлди, деб қилган фаразим тўғрими?

— Йўқ, нотўғри, менимча, унинг ўлимига бошқа муҳимроқ нарса сабаб бўлган... Энди, мисс Стонер, сиз билан ажралишамиз, чунки мистер Ройлотт қайтиб келиб, бизни кўриб қолса, шунча йўлдан овора бўлиб келганимиз беҳуда бўлади. Хайр! Дадил бўлинг, мен айтган нарсаларни аниқ бажо келтиринг, кўнглингиз тўқ бўлсин, сизга таҳдид қилаётган хавф-хатарни тезда даф қиламиз.

Шерлок Холмс билан мен «Тож» меҳмонхонасидан осонгина жой олдик. Бизнинг номер юқори қаватда эди, деразамиздан боғнинг дарвозаси ва Ройлотт уйининг одам турадиган қисми кўриниб турарди. Кечки гираширада биз доктор Ройлотт фойтунда ўтиб кетаётганини кўриб қолдик, фойтун ҳайдаб келаётган чиллакдек бола олдида унинг баҳайбат гавдаси тепадек бўлиб кўринарди. Бола зил-замбилдек дарвозани ҳадеганда очолмай роса урипти, биз докторнинг унга ўшқирганини эшитиб, қаҳр-ғазаб билан унинг тумшуги олдида муштини ўйнатганини кўриб турдик. Фойтун дарвозадан ичкари кириб кетди, орадан хийла вақт ўтгач, хоналардан бирини да ёқилган чироқ нури дарахтлар орасидан липиллаб кўрина бошлади.

Биз чироқ ёқмай, қоронғида ўтирдик.

— Очигини айтсам, бугун кечаси сизни олиб борсаммикин-йўқмикин деб ҳайрон бўлиб турибман!— деди Холмс.— Жуда хавфли ишга қўл урибмиз.

— Сизга фойдам тегадими ўзи?

— Жуда катта фойдангиз тегиши мумкин.

— Ундай бўлса, албатта бораман.

— Раҳмат.

— Хавф-хатар тўғрисида гапиряпсиз. Чамаси, сиз у хоналарда мен кўрмаган баъзи нарсаларни кўрганга ўхшайсиз.

— Йўқ, сиз нимани кўрган бўлсангиз мен ҳам фақат ўшани кўрдим, лекин мен бундан бошқача хулосалар чиқардим.

— Мен хонада қўнғироқнинг чилвиридан бошқа гайритабний нарсани кўрмадим, лекин ростини айтсам, бундай қўнғироқнинг нима кераги борлигига ақлим етмайпти.

— Туйнукка эътибор қилдингизми?

— Ҳа, лекин, менимча, икки хона ўртасидаги бу туйнукнинг ҳеч қандай аҳамияти йўқ бўлса керак. У шун-

дай торки, ундан ҳатто сичқоннинг ўтиши ҳам маҳол.

— Шундай туйнук борлигини Сток-Моренга келишимиздан олдиноқ билгандим.

— Йўғ-е!

— Рост, билгандим. Эсингиздами, мисс Стонер опам доктор Ройлотт сигарасининг ҳидидан қочиб чиқди деганди. Бу икки хона орасида туйнук борлигини кўрсатарди, лекин у жуда ҳам тор экан, бўлмаса терговчи хонани текширганда уни кўрган бўларди. Шунда мен у ерда туйнук бор деган қарорга келган эдим.

— Лекин туйнукда қандай хавф-хатар бор?

— Қаранг-а, қандай ғалаги ўхшашлик: каравот устидан туйнук очиб, чилвир ўткадилар, каравотда ётган хоним эса вафот этади. Бу сизни ажаблантирмайдими?

— Мен шу вақтга қадар буларни бир-бирига боғлай олмаяпман.

— Каравотда сиз ҳеч нарсани пайқадингизми?

— Йўқ.

— У полга қоқиб қўйилган. Каравот полга маҳкамлаб қўйилганини илгарини ҳеч кўрганмисиз?

— Ростини айтсам кўрмаганман.

— Хоним каравотини ҳеч қаёққа суролмаган, каравот доим туйнук билан чилвирнинг тагида турган. Қўнғироқ чалинмагани учун уни тўғридан-тўғри чилвир деявериш керак.

— Холмс!— деб қичқириб юбордим мен.— Сизга очинқойдин бўлган нарса менга сал-пал аён бўлаётибди. Пухта ўйланган даҳшатли жиноятнинг олдини олишга жуда ҳам вақтида келибмиз.

— Ҳа, бу даҳшатли жиноят пухта ўйланган. Мабодо жиноятни врач қилса, у ҳар қандай жиноятчидан хавфлироқ бўлади. Унинг асаби мустаҳкам, билими зўр... Бу одам жуда қув, лекин Уотсон, имоним комилки, биз уни тумшуғидан илинтирамиз. Бугун кечаси бошимиздан жуда қўрқинчли воқеаларни кечиришга тўғри келади, шунинг учун, келинг, шу қолган вақт ичида бамайлихотир трубкаларимизни чекиб, қизиқ нарсалар тўғрисида гап-лашамиз.

Соат тўққизларда дарахтлар орасидан кўриниб турган чироқ нури сўнди-ю, қўрғон зулмат қўйнига ғарқ бўлди.

Шу аллозда икки соат ўтди, соат роппа-роса ўн бирда деразамизнинг тўғрисида ёлғиз чироқнинг ёруғ нури шуъла соча бошлади.

Холмс ирғиб ўрнидан туриб:

— Бизга сигнал беряпти. Чироқ ўртадаги хонада ён-
япти,— деди.

Холмс чиқиб кетаётиб, меҳмонхона эгасига, биз бир танишимизникига меҳмонга кетяпмиз, тунаб қолшимиз ҳам мумкин, деб айтиб қўйди. Бир дақиқадан кейин қоп-қоронғи йўлга чиқдик. Сарин шабада юзимизга уриб турар, сариқ нур эса зим-зиё кечада милтиллаб бизга йўл кўрсатар эди.

Қўрғонга осонгина кириб олдик, чунки эски тахта девор жуда кўп жойда бузилиб-ағдарилиб кетган эди. Биз дарахтлар орасидан юриб майсазорга етдик-да, ундан ўтиб, энди деразадан ошмоқчи бўлиб турган эдик, баюгоҳ бадбуруш болага ўхшаш аллақандай бир махлуқ дафна буталари орасидан ўқдек отилиб чиқди-ю, ўт устида биланглаб чопиб, кўз очиб юмгунча майсазордан ўтди ва қоронғилик ичига кириб ғойиб бўлди.

— Ё раббий!— деб шивирладим мен.— Қўрднингизми?

Аввалига Холмс ҳам мендек қўрқиб кетди. Қўлимдан чангаллаб олиб, қисқичда қисгандек қисди. Кейин оҳиста бир кулиб қўйди-да, аранг эшитиладиган қилиб ғудранди.

— Ўхшатмай учратмас! Павиан-ку бу.

Мен докторнинг эрқатойларини ушутиб қўйган эдим. Ҳар дамда устимизга сапчиши мумкин бўлган қоплончи! Очигини айтсам, Холмсдан ибрат олиб, ботинкамни ечиб ташлаб, деразадан ошиб, ётоққа тушганимда ўзимни анча яхши ҳис қилдим. Дўстим товуш чиқармай дераза қопқоғини ёпди-да, чироқни стол устига олиб қўйди ва хонага тез бир кўз югуртириб чиқди. Бу ерда ҳамма нарса кундузгидек эди. У менга яқин келди-да, қўлини карнай қилиб шивирлади:

— Тиқ этган товуш ҳам бошимизга етади.

Мен бош ирғатдим.

— Чироқ ёқмасдан ўтиришимиз керак. Туйнукдан чироқни кўриб қолиши мумкин.

Мен яна бошимни қимирлатиб қўйдим.

— Ухлаб қолманг, ҳаётингиз шунга боғлиқ. Тўппончани тахт қилиб, ушлаб туринг. Мен каравотнинг четига ўтираман, сиз стулга ўтирасиз.

Мен тўппончани олиб, столнинг бурчагига қўйдим. Холмс узун, ингичка таёқ олиб келган эди, уни бир қути гугурт ва шам қолдиғи билан бирга ёнига, каравот устига қўйди-да, чироқни пуфлаб ўчирди. Биз зим-зиё қоронғиликда қолдик.

Мишжа қоқмай ўтказган бу тунни бир умр унутмасам керак! Қулоғимга тик этган товуш эшитилмас, ҳатто дўстимнинг нафас олишини ҳам эшитмасдим, ваҳоланки у икки қадам нарида худди мендек кўзини юммай, қулоғини динг қилиб ўтирганини билардим. Дераза қопқоқларидан милт этган нур тушмас, биз қоп-қоронғи зулматда ўтирардик. Аҳён-аҳёнда ташқаридан тунги қушининг қий-қиргани эшитиларди. Бир маҳал шундоққина деразамизнинг тагида алланарса мушукка ўхшаб чўзиб ириллаб кўйдн, қоплон чиндан ҳам дорилмомон юрганга ўхшарди. Узоқда черковнинг соати ҳар чорак соатда бонг уриб турарди. Ҳар чорак соат бизга узун йилдек туюларди! Соат ўн иккига, бирга, иккига, учга бонг урса ҳамки, биз юз бериши муқаррар бир нарсани кутиб чурқ этмай ўтирар эдик. Дафъатан туйнук олдида чироқ нури липиллаб кетди-ю, дарҳол сўнди. Лекин шу заҳоти ёқилган ёғ билан қизиган темирнинг ўткир ҳиди димоғимизга урилди — қўшни хонада аллаким махфий фонарь ёқди. Мен бир нарсанинг ёжирлаганини эшитдим, кейин яна ҳаммаёқ сув қуйгандек жимиб қолди, фақат бояги ҳид янада кучайди. Мен ярим соатча диққат билан қоронғиликка тикилиб ўтирдим. Қўққисдан аллақандай майин, оҳишта товуш эшитилди, гўё қозон устидан буғ кўкка ўрлагандай бўлди. Холмс бу товушни эшитиб каравотдан дик этиб турди-ю, гугурт чақиб, таёқни қўлига олди ва жонжаҳди билан чилвирни ура бошлади.

— Уни кўряписизми, Уотсон?— деб ҳайқирди у.— Кўряписизми?

Лекин мен ҳеч нарса кўрмадим. Холмс гугурт чақаетганда мен оҳишта ҳуштак товушини аниқ эшитдим, лекин лов этиб ёнган гугурт чарчаган кўзимни қамаштириб юборди-ю, ҳеч нарсани кўра олмадим. Холмс нима сабабдан зўр бериб чилвирни таёқ билан ураётганига тушунмадим. Лекин дўстимнинг бўздек оқариб кетган башарасида даҳшат ва нафрат аломатларини кўриб турардим.

Холмс чилвирни уришдан тўхтади-да, туйнукка тикилиб туриб қолди, шу пайт тунги сукунатни шундай даҳшатли бир чинқириқ буздикн, мен бундай чинқириқни умрим бино бўлиб эшитмаганман. Бу бўғиқ чинқириқда алам, қўрқув, ғазаб оҳанглари бор бўлиб, у тобора авжига мннарди.

Кейин одамларнинг айтишича, бу чинқириқ бутун қишлоқнигина эмас, чет ёқадаги бир руҳонийнинг уйида ухлаб ётган одамларни ҳам уйғотиб юборибди. Фарёд

тиниб, сукунат чўккунча биз даҳшатга тушиб бир-биринизга қараб турдик.

Мен энтикиб:

— Бу нимаси?— деб сўрадим.

— Бу шунинг англатадики, бало даф қилинди,— деди Холмс.— Шундай бўлгани ҳам дуруст. Тўппончани олиниб, доктор Ройлоттнинг хонасига чиқамиз.

Холмснинг чеҳраси қаҳрли эди. У чироқни ёқди-да, йўлакдан юриб кетди. Доктор турадиган хона эшигини икки марта тақиллатган эди, ҳеч ким жавоб бермади. Шундан кейин у эшикни ўзи очиб ичкари кирди. Мен ўқ-лоғлиқ тўппончани ушлаб унинг орқасидан кирдим.

Кўзимиз олдида ғаройиб манзара намоён бўлди. Стол устидаги махфий фонарь эшиги қия очик пўлат сандиққа ўзининг ёп-ёруғ нурини сочиб турарди. Стол ёнидаги тўқима стулда узун сурранг халат кийган доктор Гримсби Ройлотт ўтирарди, халати этаги остидан тўпни кўришиб турарди. Оёғида туркча қизил кавуш бор эди. Кундузи хонада биз кўрган қамчи унинг тиззасида ётарди. У иягини осмонга кўтариб, бақрайиб шифтга тикилганича ўтирарди; унинг кўзларида даҳшат, ғазаб ифодалари қотиб қолган эди. Аллақандай ғайритабиий, жигарранг холли сариқ лента унинг бошига ўралиб олган эди. Хонага кирганимизда, доктор қимир этмади, овоз чиқармади ҳам.

— Лента! Чинор лента!— деб шивирлади Холмс.

Мен олдинга бир қадам ташладим. Докторнинг бошига ўралиб олган ғалати нарса шу заҳоти қимирлади-ю, Гримсби Ройлоттнинг сочлари орасидан даҳшатли илон ясси бошини кўтарди.

— Тўқай илони!— деб қичқириб юборди Холмс.— Ҳиндистоннинг энг заҳарли илони бу, чақса ўлдирмай қўймайди! Доктор илон чаққандан кейин ўн секунд ўтар-ўтмас адо бўлган. «Қимки бировга чоҳ қазиса, ўзи йиқилади». Бу газандани пнига қамаймиз-да, мисс Стонерни тинчроқ жойга юборамиз, кейин юз берган ҳодисани полицияга хабар қиламиз.

Холмс тез бир ҳаракат билан марҳумнинг тиззасидан қамчини олиб, сиртмоқли учини илоннинг бўйнига солди ва уни докторнинг бошидан ажратиб олди, кейин қўлини чўзганча, пўлат сандиқ олдига келди-да, илонни сандиқ ичига отиб юбориб, қарсиллатиб эшигини ёпди.

Стокморенлик Гримсби Ройлотт ўлимининг ҳақиқий тафсилоти шундай. Лекин мен қайғули хабарни ўтакаси ёрилган қизга қандай билдирганимизни, уни тонгги поездда Херроуга, холасиникига жўнатиб юборганимиз-

ни, тўлори полициячилар текшириб кўриб, доктор ўзининг эрмаги — заҳарли илон билан ўйнашаётиб, эҳтиётсизлиги орқасида ҳалок бўлган деган хулосага келганини муфассал гапириб ўтирмайман. Қолган гапларни Шерлок Холмс эртасига уйнимизга қайтиб келаётганимизда гапириб берди.

— Бошда мен, дўстим Уотсон, мутлақо нотўғри хулосага келган эдим, — деди у. — Бу хато далилларга таяниш қанчалик хавфли эканини кўрсатади. Лўлиларнинг борлиги ва шўрли қиз айтган «банда»¹ сўзи мени адаштирди, нотўғри хулоса чиқаришимга сабабчи бўлди. Лекин хонага эшик ёки деразадан киришнинг иложи йўқлигини кўриб, бу хонада истиқомат қилган одамга хавф у томондан таҳдид қилмаслигини тушунганимдан кейин хато қилганимни дарҳол англадим. Сизга айтганимдек, менинг эътиборимни дарҳол туйнук билан каравот устида осилиб турган чилвир ўзига жалб қилди. Хаёлимга шу заҳоти илон тўғрисидаги фикр келди, доктор Ҳиндистондан келтирилган ҳар хил жониворларга ҳавасманд эканини билганим учун калаванинг учини топганимга ишондим. Химик анализ билан аниқлаб бўлмайдиган заҳардан ўз мақсади йўлида фойдаланиш шарқда узоқ вақт яшаган худди унингдек айёр, бераҳм жиноятчининггина миясига келиши мумкин. Заҳар ишни бирпасда бир ёқлик қилишини билгани учун ҳам доктор ундан фойдаланган. Илоннинг тиши қолдирган иккита кўз илғамас доғни пайқаш учун терговчининг кўзи жуда ҳам ўткир бўлиши керак. Кейин мен ҳуштакни эсладим. Эрталаб кўриб қолмасинлар деб доктор ҳуштак чалиб, илонни чақириб олган. Чамаси, у сут бериб, ўз олдига қайтиб келишга ўргатган. Илонни у кечаси ҳамма уйқуга кетганда туйнукдан қўйиб юборган, илон чилвирдан ўрмалаб бориб, каравотга тушишини у жуда яхши билган. Қиз эртами-кечми, ахир бир кун бу қора ниятнинг қурбони бўлиши керак эди, илон уни бугун чақмаса, бир ҳафтадан кейин чақарди. Мен бу хулосага доктор Ройлоттнинг хонасини кириб кўрмасдан олдин келган эдим. Стулнининг ўтириладиган жойини текширганимдан кейин эса, доктор туйнукка бўйи етиши учун стулга чиқиб туришини тушундим. Пўлат сандиқ, сут солинган идиш ва қамчини кўрганимдан кейин эса барча шубҳаларим тарқаб кетди. Мисс Стонер эшитган жаранглаган товуш док-

¹ Инглиз тилида banda сўзи «банда» ва «лента» маъносини билдиради.

тор илон қамаб қўядиган пўлат сандиқ эшиги ёпилганда чиққан товуш бўлса керак. Хулосаларим тўғри чиққанига ишонганимдан кейин нима қилганим ўзингизга маълум. Илоннинг вишиллашини эшитган заҳотим дарҳол гугурт чақиб, чилвирдаги илонни таёқ билан ура бошладим.

— Уни орқага, туйнукка қараб ҳайдадингиз...

— Шу тарзда уни эгасига даф қилишга мажбур қилдим. Таёқ билан урганимдан илон қаҳрланди, унда илонларга хос адоват уйғонди, шундан кейин дуч келган биринчи одамига ҳамла қилди. Шундай қилиб, доктор Гримсби Ройлоттнинг ўлимига бевосита бўлмаса ҳам, қисман мен айбдорман, лекин шунни айтишим керакки, бу айб оғир тош бўлиб юрагимни босиб ётмайди, мени виждонан қийнамайди.

САРҒИШ БАШАРА

Эрта баҳор кунларидан бирида Шерлок Холмс илтимосимни ерда қолдирмай, мен билан бирга боғда сайр қилгани чиқди. Қайрағоч шохларида ним яшил илк куртаклар ниш урган, каштанларнинг ёпишқоқ бўртиклари очилиб, беш қиррали илк япроқларга айланмоқда эди. Биз боғ бўйлаб сурункасига икки соат айланиб юрдик, бир-бирига яхши синашта икки одамга хос одатга кўра чурқ этиб оғиз очмадик. Биз Байкер-стритга қайтиб келганимизда салкам беш бўлиб қолган эди.

— Кечирасиз, сэр,— деди хизматкор бола бизга эшнк очаркан.— Бир жентльмен келди... У сизни сўради, сэр! Холмс менга таъна билан қараб қўйди.

— Кундузги сайрларнинг оқибати шундай бўлади!— деди у.— Уша жентльмен кетиб қолдимиз?

— Ҳа, сэр.

— Ичкарига кириб, кутиб туратуриг, демадингми?

— Дедим, сэр, у кирди.

— Узоқ кутдимиз?

— Ярим соатча, сэр. Жуда безовта жентльмен экан,

сэр. Кирганидан кетгунича хонада уёқдан-буёққа юрди, ҳатто депсиниб ҳам қўярди. Мен даҳлизда эдим, сэр, шунинг учун унинг гапирётган-гапирмаётганини эшит-олмадим. Охири у йўлакка югуриб чиқиб: «Ахир бу одам келадими-йўқми ўзи?»— деб қичқирди. Худди шундай деди, сэр. «Яна бир оз кутиб туринг», дедим. «Майли, кута тураман,— деди у,— аммо бу ерда эмас, очик ҳавода, бўлмаса бу ерда нафасим тиқилиб кетаётибди! Ҳадемай қайтиб келаман». Ҳеч бир гапга кўнмади.

— Дуруст, дуруст. Сен қўлингдан келган ҳамма ишни қилибсан,— деди Холмс ва биз хонамизга кирдик.— Лекин бу жуда ўқинарли, Уотсон,— дея давом эттирди сўзини дўстим.— Ишсиз қолиб жуда зерикиб кетдим, у одамнинг сабрсизланганига қараганда иши муҳимга ўхшайди. О! Столдаги мана бу трубка сизники эмас. Бунни у қолдириб кетганга ўхшайди. Узун мундштукли қадимий ажойиб брайер, бунақаларини, тамакифурушлар қаҳраб¹ бандли деб аташади. Қизиқ, бутун Лондон бўйича нечта ҳақиқий қаҳрабо мундштук топилар экан? Баъзи одамлар, агар қаҳрабода қумурсқа бўлса, у чинакам қаҳрабо бўлади, дейдилар. Шунинг учун ҳам қалбаки қаҳрабога қалбаки қумурсқа жойлаш билан шуғулланадиган махсус саноатчилар пайдо бўлди... Ҳа, бу одам ўзи учун ардоқли бўлган трубкасини бу ерда унутиб қолдирган экан, демак у қаттиқ хафа.

— Бунинг унга ардоқли эканлигини қаёқдан билдингиз?— деб сўрадим мен.

— Янгиси, менинчга, етти ярим шиллинг турса керак. Қўриб турибсизки, трубка икки маротаба тузатилган: аввал мундштукнинг ёғоч қисмини, кейин қаҳрабо қисмини тузатганлар. Иккала марта ҳам трубкани унинг ўзидан қимматроқ турадиган кумуш ҳалқача билан мустаҳкамлаганлар. Уни ғоят ардоқлаган одамгина, ана шу пулга янгисини олиб қўя қолиш ўрнига уни қайта-қайта тузаттиради.

— Яна бирон бошқа гап борми?— деб сўрадим мен, Холмснинг трубкани қўлида ўйнаб, уни ўзига хос ўйчанлик билан кўздан кечираётганини кўрарканман.

У трубкани қўлига олди-да, аллақандай суяк ҳақида

¹ Қаҳрабо — тош бўлиб қолган дарахт елими; ундан безак ва зеб-зийнат буюмлари ясайдилар. Баъзан қаҳрабо парчасида бир вақтлар ширага ботиб қолган майда ҳашаротни ҳам учратиш мумкин.

лекция ўқиётган анатомия профессорига ўхшаб, уни узун, нозик бармоқлари билан чертди.

— Баъзан ғоятда қизиқ трубкалар учраб қолади,— деди у.— Соат ва ботинка, тасмаларини мустасно қилганда, бошқа ҳеч қандай буюмлар шу қадар ўзларига хос ёрқин хусусиятлари билан кўзга ташланиб турмайди. Бироқ бу трубка зуҳр этаётган шоҳидликлар унча характерли эмас, унча муҳим ҳам эмас. Афтидан, унинг эгаси мушакдор, чапақай, тишлари бутун, боқибегамроқ, хиёлагина бадавлат одам бўлса керак.

Бу маълумотларнинг ҳаммасини дўстим менга ғоят парвосизлик билан гапирарди. Аммо унинг менга кўз қирини ташлаётганини, мулоҳазаларини кузатиб бораётган-бормаётганимга қаноат ҳосил қилмоқчи бўлаётганини пайқадим.

— Сиз уни, етти шиллинглик трубкаси борлигига асосланибгина бадавлат одам демоқчимисиз?— деб сўрадим.

— Бу Гросвенорнинг омухта тамакиси, бир унцияси саккиз пенс туради,— деб жавоб берди Холмс, трубкани кафтига енгилгина қоқиб.— Бундан икки баробар арзон турадиган ажойиб тамаки чекиши ҳам мумкинлигини айтсак, унинг пул тежашга муҳтож эмаслиги равшан бўлади.

— Бошқа хулосаларингиз-чи?

— Унинг трубкасини чироқ ёки газдан тутатиб оладиган одати бор. Трубканинг бир томондангина анча куйиб қорайиб қолганини кўришингиз мумкин. Гугурт билан тутатилганда бу қадар қораймайди. Одам гугуртги нима учун трубканинг ёнидан тутиши керак? Агар чироқдан тутатилса, бу бошқа гап. Унда трубканинг тамакидонини албатта қорайиб қолади. Бу эса фақат ўнг томонидан қорайиб қолган. Бундан шундай хулоса чиқараманки, унинг эгаси—чапақай. Трубкангизни чироқдан тутатиб кўринг-чи. Сиз чапақай бўлмаганингиз учун, табиийки, уни чап томонидан ўтга тутасиз. Албатта, баъзан аксинча бўлиши ҳам мумкин, аммо бу мутлақо тасодиф бўлади. Бу трубкани эса ҳамшиша ўнг томондан тутатганлар. Ундан ташқари, мана, у мундштукни қаттиқ тишлайверганидан ёйилиб тешилган. Кучли, ғайратли, тишлари бақувват одамгина шундай қилиши мумкин... Янглишмаётган бўлсам зинапоядан қадам товушларини эшитаётиман. Ҳозир биз трубкадан ҳам қизиқроқ нарсани кўздан кечирамиз.

Бир дақиқадан сўнг эшигимиз ланг очилиб, хонага новча бир йигит кириб келди. Эғнида қадди-қоматини

кучиб турган бежиримгина тўқ кулранг костюм. Қўлида соябони кенг қўнғир мовут шляпа. Мен уни ўтгиз ёшларда деб тахмин қилишим мумкин эди. Аслида эса, ажаб эмаски, бундан каттароқ бўлса.

— Афв этасиз,— деди у сал хижил бўлиб.— Мен тақиллатишим керак эди. Ҳа, албатта, тақиллатишим керак эди. Аммо мен бир оз хафаман, ҳамма гап шунда!— деганча у сал-пал боши айланиб турган одамдек, пешонасини силаб, стулга ўтирди, дейишдан ҳам кўра, ўзини ташлади:

— Назаримда сиз бир-икки кечадан бери ухламаганга ўхшайсиз,— деди Холмс очиққўнгиллик билан.— Бу нарса асабни ишдан ҳам, ҳаттоки ўйин-кулгидан ҳам кўпроқ қақшатади. Рухсатингиз билан сўрасам, сизга биронта ёрдамим тегиши мумкинми?

— Менга сзининг маслаҳатингиз керак, сэр. Нима қилишимни билмай қолдим, назаримда бутун турмушим барбод бўлгандек.

— Менга детектив консультант сифатида ёрдам бер, демоқчимисиз?

— Бу ўз йўли билан. Аммо, бундан ташқари, мен сизнинг фикрингизни билмоқчи эдим. Сиз кўпни кўрган, турмушнинг аччиқ-чучугини тотган оқил одамсиз... Нима қилишим кераклиги тўғрисида йўл кўрсатсангиз деган эдим. О, менга йўл кўрсатишингизни жуда истардим!

У қисқа-қисқа, кескин, узуқ-юлуқ гапирар, назаримда, умуман ғоятда қийналиб гапираётгандек, дилида бор гапини изҳор қилмаслик истагини аранг тийиб тургандек эди.

— Бу жуда нозик масала,— деди у.— Ҳеч ким ўзининг оилавий ишларини бегона одамга гапиришни хуш кўрмайди. Умринг бино бўлиб кўрмаган икки одам билан хотиннинг ўртасидаги муносабатни муҳокама қилиш — бу жуда даҳшатли нарса. Ҳа, бу даҳшат! Аммо ничоқ бориб устихонимга тақалди, яхши бир маслаҳатга муҳтож бўлиб қолдим.

— Қимматли мистер Грант Монро...— дея гап бошлади Холмс.

Мижозимиз стулдан сапчиб туриб кетди.

— Ия!— деб қичқириб юборди у.— Сиз менинг отини биласизми?

— Сиз ўзингизнинг кимлигингизни хуфия тутмоқчи бўлсангиз,— деди Холмс жилмайиб,— мен сизга отингизни шляпангизнинг астарига ёзмаслигингизни ёки ақалли гаплашаётганингизда ундаги ёзувни суҳбатдошингиз-

нинг кўзи тушмайдиган ҳолда ушлаб туришингизни мас-лаҳат берардим. Шу нарсани айтмоқчи эдимки, дўстим билан мен бу хонада кўпгина ғаройиб сирларни эшитганмиз, кўпгина безовта кўнгилларга таскин бағишлаш бахтига муяссар бўлганмиз. Аминманки, бу гал ҳам шунга мушарраф бўламиз. Башартики ошиқишимиз зарур бўлиб қолса, менга ҳамма фактларни дарҳол айтиб беришингизни илтимос қилардим.

Меҳмонимиз яна қўли билан пешонасини силади, унинг гап бошлаши нақадар қийин бўлаётганини пайқаш мумкин: юзининг ҳар бир имоси, ҳар бир ҳаракати бу одамнинг писмиқ, босиқ, мағрур, ўз жароҳатларини аён-ошкор кўрсатишдан кўра ҳам уни яширишга мойил одам эканлигини сездириб турар эди. Аммо у бирдан, ҳар қандай андишани бир четга улоқтириб ташлаган-дек, муштини қаҳр билан силтаб, гапира кетди.

— Фактлар шулардан иборат, мистер Холмс,— деди у.— Уйланганимга уч йил бўлган. Шу вақтгача хотиним ҳам, мен ҳам бир-биримизни жуда севардик, ғоят бахтиёр эдик. Биз бир-биримиздан ҳеч нарсани — на ўй-хаёлларимизни-ю, на хатти-ҳаракатларимизни яширардик. Аммо — ўтган душанбадан бери — орамизда бирдан қандайдир тўсиқ пайдо бўлди. Хотинимнинг ўй-хаёлларида, ҳаётида менга номаълум бўлган бир нарса пайдо бўлиб қолди. Энди хотинимнинг сирини кўчада ўтиб кетаётиб мени тасодифан туртиб юборган хотиннинг сирини билганимчалик ҳам билмайман. Биз бир-биримизга бегона бўлиб қолдик, мен шунинг сабабини билмоқчи эдим... уёғини айтишдан олдин, мистер Холмс, диққатингизни масаланинг бир жиҳатига қаратмоқчи эдим. Эффи мени севади, бунга шубҳаланмасангиз ҳам бўлади. У мени чин қалбидан севади, ҳеч қачон ҳозиргичалик севган эмас. Мен буни биламан. Буни ҳис қилиб турибман. Бу борада баҳслашмоқчи эмасман. Эрақ кишида хотин киши учун севишига комил ишонч бўлиши мумкин-ку ахир! Аммо бизнинг орамизга сир тушиб, ола солди, агар у очилмаса бизнинг илгариги алоқаларимиз ўрнига қайтиб келмайди.

— Мумкин бўлса, менга фактларни айтиб берсангиз, мистер Монро,— деди Холмс бир оз сабрсизланиб.

— Мен сизга Эффи тўғрисида билганларимни айтиб бераман... Мен Эффи билан илк дафъа учрашганимда у бева эди, зотан жуда ёш жувон эди. У эндигина йигирма бешга кирган эди. Уни миссис Хиброн деб аташарди. Жуда ёшлигида Америкага жўнаб кетиб, Атланта шаҳ-

рида яшаркан. У ерда мижозлари жуда кўп Хиброн деган адвокатга тегибди. Улар бола кўришибди, аммо қора безгак эпидемияси бошланиб, эри ҳам, боласи ҳам ўлибди. Мен Хиброннинг вафоти ҳақидаги гувоҳномани кўрганман. Ана шу бахтсизликлар туфайли у Американи қаттиқ ёмон кўриб қолиб, уёқдан қайтиб келган, тул холаси билан Миддлсескдаги Пиннер деган жойда яшай бошлаган. Мен шуни эслатиб ўтишим керакки, эри ўлгач, унга дурустгина мерос, тахминан тўрт ярим минг фунт пул қолган, улардан етти процент даромад олиб тураркан. Мен Эффини учратганимда унинг Пиннерда яшаётганига эндигина ярим йил бўлган экан. Биз бир-биримизни севиб қолдик, бир неча ҳафтадан кейин қовшдик.

Мен ўзим ачитқифурушман. Бир йиллик даромадим етти юз-саккиз юз фунтга боради. Шундай қилиб биз анчагина маъмур бўлиб қолдик. Йилига саксон фунт бадалига Норберидан яхшигина бир боғни ижарага олдик. Бу жой шаҳар чеқкагинасида жойлашган бўлса-да, қишлоқдан деярли фарқ қилмасди. Боғимиздан сал юқориқда иккита уй билан меҳмонхона, даланинг нариги томонида, четроқда — бизга рўпарама-рўпара коттеж жойлашган. Станцияга олиб борадиган йўлнинг ўртасига етгунча бундан бошқа ҳеч бир бино йўқ.

Куз ва қиш ойларида мен кўпинча иш билан шаҳарда юраман, аммо ёзда камроқ банд бўламан. Биз шаҳар ташқарисидаги уйимизда кўнгилдагидеккина бахтиёр турмуш кечириб турардик. Шу лаънати воқеагача турмушимизга ҳеч нарса доғ солмаган эди...

Сизга шуни айтишим керакки, турмуш қурганимиздан кейин, хотиним бор бойлигини менга топширди — қарши туришимга ҳам қарамади, чунки, ишларим юришмай қолган тақдирда мен унинг пулларида фойдаланишга жуда ҳам қийналардим. Бироқ у сўзини ўтказмай қўймади. Бирдан, тахминан олти ҳафта муқаддам у менга шундай деб қолди:

«Жек, сиз менинг пулларимни олаётганингизда, хоҳлаган вақтингизда керагича олишингиз мумкин, деган эдингиз».

«Албатта,— деб жавоб бердим мен.— Бу пуллар сизники».

«Хўп бўлмаса,— деди у,— Менга юз фунт керак».

Мен бир оз таажжубландим, аммо янги кўйлак ённки шунга ўхшаган бирон нарсага керакдир-да, деб ўйладим.

«Нимага керак бўлиб қолди?»— деб сўрадим мен.

«О,— деб жавоб берди у саросимага тушиб,— сиз банкирингизгина бўламан, деган эдингиз-ку, банкирлар бўлса ҳеч қачон ҳеч нарсани сурштирмайдди, буни биласиз-ку».

«Агар пул сизга дарҳақиқат керак бўлса, уни оласиз».

«Ҳа, албатта, пул жуда керак».

«Нима учун кераклигини айтмайсизми?»

«Кейинроқ айтарман, Жек, ҳозир эмас».

Мен шу жавобга қаноат қилишга мажбур бўлдим, зотан ўшангача у мендан ҳеч нарсани яширмас эди. Мен унга чекни олиб, бу суҳбатимизни хаёлимдан чиқариб юбордим. Эҳтимол кейин содир бўлган нарсаларга бу ҳодисанинг ҳеч қандай алоқаси ҳам йўқдир-у, ҳар қалай, уни эслатиб ўтиш мазарур.

Сизга ҳозиргина айтганимдек, уйимизнинг яқинида коттеж бор. Орамизни дала ажратиб туради, аммо коттежга бориш учун йўлдан ўтиб, кейин сўқмоққа бурилиши керак. Худди коттежнинг орқасида кичкина арчазор бор, мен у ерда сайр қилишни жуда ёқтирадим, чунки умуман дарахтларни яхши кўраман. Афсуски, саккиз ойдан бери коттежда ҳеч ким яшамас, ҳар томондан ўрмалаб чиққан шилви билан қуршалган, эски усулдаги пешайвонли, икки қаватли шинамгина уйнинг шунча вақтдан бери бўш ётганига туриб-туриб ачинардим. Кўпинча бу уй қаршисида тўхтаб қолиб, унинг қандай шинамгина қўрғонча бўлиши мумкинлигини ўйлардим.

Ўтган душанба, кечқурун сайр қилиб юрсам, йўлга бўш фургон чиқиб қолди, зинапоя олдидаги ўтлоқда эса бир уюм гилам билан ҳар хил буюмлар ётибди. Аниқ билдимки, коттежни ниҳоят ижарага берганлар. Мен ўтиб кетмоқчи ҳам эдим-у, аммо тўхтаб қолдим, таомилга кўра бекорчиликдан томоша қилиб, бизга қўшни уйда қандай одамлар яшар экан, деб ўйлай бошладим. Уйга қараб турарканман, туйқусдан юқори деразалардан бирида мени кузатаётган одамнинг башарасини кўриб қолдим. Бу башарада диққатга лойиқ нима бор эканлигини билмайман-у, мистер Холмс, аммо эгим сесканиб жимирлашиб кетди. Узоқдан яхшилаб илғаб олмаган бўлсам ҳам, у кўзимга аллақандай ғайритабиий, ғайриинсоний бўлиб кўринди. Шу таассурот билан яқинроқ бориб, мени ким кузатаётганини аниқламоқчи бўлдим. Аммо шу дақиқадаёқ у одамни орқасига, хонанинг қоронғи бир жойига тортиб олганларидек, башара тўсатдан ғойиб бўлди. Мен нима бўлганини пайқашга тирлишиб беш минутча

туриб қолдим. Бу эркак кишининг башарасимиди ёки хотин кишининг башарасимиди, унисини айтолмайман. Жуда узоқда турган эдим. Мени ҳаммадан ҳам унинг мурданикидек кўкиш-сарғиш туси ҳайратга солди. Бақрайган қарахт бу башара ўзининг ғайритабiiийлиги билан жиркантирарди. Мен шу қадар ташвишланиб қолдимки, янги қўшнилариимиз ҳақида муфассалроқ тасаввурга эга бўлишга қарор қилдим. Зинапоядан чиқиб бориб, эшикни тақиллатдим. Эшикни афт-ангори ёқимсиз, бадбашара, новча бир хотин шу заҳотнёқ очди.

«Нима дейсиз?»— деб сўради у кескин шотландча талаффуз билан.

«Мен сизнинг қўшнингиз бўламан, ҳов анави ерда яшайман,— дедим уйим томонга имо қилиб,— назаримда эндигина кўчиб келганга ўхшайсизлар. Сизга бирон ёрдамим тегмасмикан?»

«Керак бўлсангиз — чақирамиз»,— деди-да, у эшикни тарақлатиб ёпди.

Бу қўпол жавобдан аччиғим чиқиб, уйга қараб кетдим. Бутун кеч давомида, ҳарчанд бошқа нарса тўғрисида ўйлашга тиришсам ҳам, фикри-хаёлим деразада кўринган башара билан ҳалиги шаддод хотинга қайтаверди. Хотинимга ҳеч нарса демасликка қарор қилдим: у асабий аёл, унар-унмасга хафа бўлаверади, хунук таассуротларим билан уни ташвишлантиришимнинг ҳожати йўқ, деб ўйладим. Ётаётганимда, гап орасида коттежга одам кўчиб келганлигини айтдим, холос. У ҳеч нарса деб жавоб бермади.

Одатда мен қаттиқ ухлайман. Оилада кечаси мени уйғотиш амримаҳол деб ҳисоблашади, бу нарса бизнинг доимий ҳазил-мутойибаларимизга сабаб бўлади. Аммо ўша куни кечаси, эҳтимолки, кўрганларимдан бир оз ҳаяжонланганимдан бўлса керак, одатдагидан кўра сергакроқ ухладим. Кўзим уйқуда экан, атрофимда бир нарса бўлаётгандек туюлди. Нима бўлаётганини аста-секин англай бошладим, хотиним ўрнидан турди, ёпинчиғи билан шляпачасини кийди. Мен уйқули кўзим билан ранжиганим ёки таажжубланганимни айтмоқчи эдим, аммо кўзимни хиёл очарканман, унинг шам ёритган юзини кўриб ҳайратдан лол бўлиб қолдим. Чеҳрасида бундай ифодани ҳеч қачон кўрган эмасдим. Бунга тасаввуримга ҳам келтирмаган эдим. Ранги мурдадек оқариб кетган, антикиб-антикиб нафас олар эди. Ёпинчиғининг тугмасини қадаркан, уни уйғотиб юбормадиммикан, дегандек қаравотга ўғринча назар ташлаб қўярди. Кейин, мени ух-

лаб ётибди, деб ўйлаб, хонадан секингина чиқиб кетди. Бир лаҳзадан кейин ташқари эшикнинг аста ғижирлаганини эшитдим. Туриб ўтирдим-да, ростдан уйғонган-уйғонмаганлигимни билиш учун каравотнинг суянчиғини уриб кўрдим, кейин ёстиқнинг тағидан соатимни олдим. Соат уч эди. Шундай бир бемаҳал пайтда хотинимнинг қишлоқ йўлида нима ниши бор экан?

Мен бирон жавоб топишга уриниб бош қотирганча йигирма минутча ўтирдим. Уйлаганим сайин бу нарса тобора чигал ва сирли бўлиб туюларди. Ҳамон бус-бутун саросимада эканман, ташқари эшик яна сассизгина очилиб, зинапоядан хотинимнинг оёқ товушлари эшитилди.

«Қаёқда эдингиз, Эффи?»— деб сўрадим у кириб келаркан.

У бутун вужуди билан сапчиб тушиб, қичқириб юборди. Бу қичқариқ билан титроқ мени бошқа ҳамма нарсалардан кўра кўпроқ ташвишлантирди: мен буларда таърифлаш маҳол бўлган жинной бир нарса ҳис қилдим. Хотиним ҳамниша шу қадар соф виждонли, ҳалол эдики, унинг ўз хонасига писиб кириб келаётганини, эри гап сўраса қичқириб юборганини, титраётганини кўрарканман, аъзойи баданим музлаб кетди.

«Уйғоқмидингиз, Жек!»— деб хитоб қилди у асабий кулиб.— Мен, сизни ҳеч нарса уйғотолмайди, деб ўйлардим».

«Қаёқда эдингиз?»— деб сўрадим мен қовоғимни солиб.

«Сизнинг таажжубланганлигингизни пайқаб турибман,— деди у. Ёпинчиғининг тугмаларини ечаётганида бармоқлари қалтираётганини кўрдим.— Мен илгари, бир кунмас-бир кун шундай бўларман, деб ҳеч ўйламаган эдим. Гап шундаки, бирдан нафасим тикилиб бўғилиб қолаёздим. Соф ҳавода нафас олишим керак эди, агар ташқарига чиқмасам, ҳушимдан кетиб қолардим. Бир неча минутгина эшикнинг олдида турдим, энди яна яхши бўлиб қолдим».

Шуларни айтаркан у мен томонга бирон марта ҳам қарамади, овози эса одатдагидан бошқача эшитилди. Унинг ёлгон гапирётгани аён кўриниб турарди. Мен унга ҳеч нима деб жавоб бермай, деворга ўгирилиб олдим, юрагим алам-изтиробда, ўзим эса бус-бутун мудҳиш гумонлар, шубҳалар ҳукми остида эдим. Хотиним мендан нималарни яшираётган экан? У қаерда бўлди экан? Бор гапни билмагунимча тинчиёлмаслигимни ҳис қилардим,

аммо бир марта ёлгон гапирганидан кейин уни сўроққа тутгим келмасди. Туннинг қолган қисмини бир-бирдан ақл бовар қилмайдиган далиллар ўйлаб топишга тиришиб, ётоқчилаганча ўтказдим.

Ўша куни шаҳарга тушиб келишим керак эди, аммо шу қадар ҳаяжонланган эдимки, иш билан шуғулланолмасдим. Хотиним ҳам хафадек эди. Унинг менга савол-омуз қараб-қараб қўйишидан уйдирмасига ишонмаётганимни пайқаб тургани, мен билан қандай муомала қилишни биллолмаётгани аён кўришиб турарди. Нонушта вақтида чурқ этиб гаплашмадик. Нонуштадан кейиниоқ мен дарҳол айлангани чиқиб кетдим, бор гапни соф ҳавода юриб ўйлаб олмоқчи эдим.

Биллур саройига бориб, у ерда бир соатча бўлдим, Норберига кундуз соат бирда қайтиб келдим. Тасодифан коттежнинг олдидан ўтаётиб, кеча ўша ёқдан мўралаган ғалати башарани кўриб қолмасмиканман, деган умидда деразаларга кўз ташлаш учун тўхтадим. Эшик бирдан очилиб, ичкаридан хотиним чиқиб келганда нақадар ҳайратланганимни тасаввур этсангиз эди, мистер Холмс!

Уни кўрарканман, серрайиб қотиб қолдим, кўзларимиз тўқнашганда унинг юзида пайдо бўлган ифода қаршида менинг ҳисларим ҳеч нарса бўлмай қолди. Назаримда хотиним уйга қочиб кириб яширинмоқчи бўлгандек туюлди, аммо қочиш бефойда эканлигини кўриб, ранги ўчиб, кўзлари ола-кула бўлганча олдинга қараб юра бошлади, кўзларининг ифодаси лабидаги табассумига сира ҳам ёпишмас эди.

«Вой, Жек,— деди у,— бирор ёрдамим тегиб қолмасмикан, деб қўшниларимизникига ҳозиргина кирган эдим. Менга нега бундай қараяпсиз, Жек? Мендан аччиғланаётганингиз йўқми?»

«Хўш,— дедим мен.— Кечаси шу ерга келганмидингиз?»

«Бу билан нима демоқчисиз?»— деб хитоб қилди у.

«Сиз шу ерга келгансиз, бунга аминман. Сиз шунақа вақтда келиб кўрадиган бу одамлар ким ўзи?»

«Мен бу ерда ҳеч қачон бўлган эмасман».

«Нега ёлгон гапирасиз? Гапингиз ёлгон эканлигини ўзингиз ҳам биласиз-ку!— деб қичқириб юбордим мен.— Гапираётганингизда ҳатто овозингиз ҳам ўзгариб кетади. Мен сиздан ҳеч қачон бирон сир яширганмидим? Ҳозир бу коттежга кириб, бор гапни ўзим аниқлайман».

«Йўқ, йўқ, Жек!!!»

У даҳшатли ҳаяжониши яширолмаёй энтикарди, мен эшикка яқинлашарканман, у шартта енгимга ёпишди-да, бирдан кучга кириб кетиб, мени шахт билан четга тортиди.

«Утинаман, кирманг, Жек!— деб хитоб қилди у.— Қасам ичаман, бир кунмас-бир кун бор гапни бус-бутун айтиб бераман, аммо кейинчалик, кейин... Агар сиз бу коттежга кирсангиз, катта фалокат юз беради!»

Мен унинг қўлидан бўшаб чиқишга уринсам у жонҳолатда илтижо билан ёпишиб олди.

«Сўзимга ишонинг, Жек!— деб қичқирди у.— Ақалли шу галча ишопинг! Ҳеч қачон ўкинмайсиз! Агар мен сиздан бирор нарсани яшираётган бўлсам, бу ишни сиз учун қилаётибман. Бутун турмушимиз шу нарсага боғлиқ. Уйга бирга кетайлик, ҳаммаси осойиш топади. Агар сиз менинг кўнглимга қарамай, коттежга кираркансиз, ораминиз бузилади!»

Унинг овози шу қадар самимий ва аламли янградикки, мен эшик олдида иккиланганча туриб қолдим.

«Сўзларингизга бир шарт билан ишонаман,— дедим ниҳоят.— Хоҳлайманки, буларнинг ҳаммаси дарҳол барҳам топсин. Сирингиз ичингизда қола қолсин, аммо менга, тунлари буюққа қатнашни бас қиламан, сиздан яшириқча бирор иш қилмайман, деб ваъда берасиз. Мен бўлган нарсаларнинг ҳаммасини унутишга розиман, бу ортиқ такрорланмайди, деб ваъда берсангиз бас».

«Менга ишонишингизга шубҳам йўқ!— деб хитоб қилди у енгил тортиб, эркин нафас оларкан,— ҳаммаси сизнинг кўнглингиздагидек бўлади. Юринг, қани, уйга юринг!»

Енгимни ҳамон қўйиб юбормай, у мени коттеждан нари сургаб кетди. Кетаётиб орқамга қарарканман, юқоридаги деразадан бизни кузатиб турган ўша одамнинг сарғиш, заҳил башарасини кўрдим. Бу махлуқ билан хотинимнинг орасида қандай муносабат бўлиши мумкин? Ёки мен кеча кўрган қўпол хотин билан хотиним орасида қандай яқинлик бўлиши мумкин? Бу бошни қотирадиган жумбоқ эди, мен бунини ҳал қилмагунимча тиниб-тинчимаслигимни билардим. Шундан кейин икки кунни уйда ўтказдим. Назаримда, хотиним шартимизни ҳалол бажараётгандек эди, негаки, пайқашимча, у уйдан ташқарига чиқмади. Аммо учинчи кунга бориб диққатини эри ва бурчидан четга тортаётган сирли бир нарсанинг таъсиридан уни ҳеч қандай қасам сақлаб қололмаслиги аён бўлди.

Шу куни мен шаҳарга тушдим, аммо одатда қайтиб борадиган 3.36 даги поезд билан эмас, 2.40 даги поезд билан қайтдим. Уйга кириб борсам, қаршимдан ваҳимага тушган хизматкор хотин югуриб чиқди.

«Бека қаёқда?»— деб сўрадим ундан.

«Сайр қилгани чиқиб кетган шекилли».

Кўнглимда дарров шубҳа туғилди. Унинг уйда йўқлигига ишонч ҳосил қилиш учун юқорига қараб чопдим. Тасодифан деразадан қараб ҳозиргина мен билан гаплашган хизматкор хотиннинг даладан коттежга қараб чошиб кетаётганини кўриб қолдим. Албатта, бунинг боисини дарҳол пайқадим. Хотиним ўша ёққа кетган, мен келиб қолгудек бўлсам хизматкорга дарров ўзини чақиришни тайинлаган.

Қаҳр-ғазабдан қалтираб пастга югуриб тушдим-да, бу ишга батамом барҳам бериш учун дала томонга қараб кетдим. Хотиним билан хизматкорнинг сўқмоқдан уйга қараб югуриб келаётганларини кўрдим-у, улар билан гаплашиб қолмаслик учун тўхтамадим. Коттежда менинг турмушимга кўланка солган бир сир бор! Бу сирни билмагунча қўймайман, деб қасд қилдим. Ҳаттоки тақиллатиб ҳам ўтирмасдан эшик тутқичини бурдим-да, йўлакка югуриб кирдим.

Биринчи қават жимжит, осойишта. Ошхонада ўт устида чойдиш қайнаб турибди, катта қора мушук саватда гужанак бўлиб ётибди, аммо мен илгари кўрган хотиндан асар ҳам йўқ эди. Иккинчи хонага югуриб кирдим, унисида ҳам ҳеч ким йўқ. Шундан кейин зинапоядан юқорига югуриб чиқдим, юқоридаги икки хонада ҳам ҳеч кимни учратмадим. Бутун бошли уйда жон асари йўқ эди. Мен деразасидан ғалати башарани кўрган хонани мустасно қилганда, бу ердаги жиҳоз ва расмлар жўнгина, бачкана эди. Бу хона қулай, шинамгина жиҳозланган, хотинининг бор бўйи билан тушган фотосурати каминда турганини кўриб қолганимда ҳамма шубҳаларим даҳшатли, аламли қаҳрга айланди. Бу суратни у менинг илтимосим билан бундан уч ойгина бурун олдирган эди.

Мен у ерда уй мутлақо бўш эканини аниқлаш учун қанча вақт даркор бўлса, шунча вақт бўлдим. Бу ердан дилсиёҳ бўлиб чиқиб кетдим, ҳеч қачон бундай бўлган эмасдим. Уйга қайтиб борсам, хотиним пешвоз чиқди, шу қадар аччиғланган эдимки, у билан гаплашмай, ёнидан ўтиб кабинетимга кириб кетдим. Шундай бўлса ҳам, у эшикни ёпиб улгурмасимдан орқамдан кириб келди.

«Ваъдамни бузганимга қаттиқ ачинаман, Жек,— деди у,— агар сиз бор гапни билганингизда, аминманки, мени кечирган бўлардингиз».

«Бўлмаса бор гапни айтиб беринг».

«Айтиб беролмайман, Жек, айтиб беролмайман!»

«Токи сиз бу коттежда ким яшашини, фотосуратингизни кимга берганингизни менга айтиб бермас экансиз, асло ишонмайман»,— дедим ва уни ташлаб кўчага чиқиб кетдим...

Бу кеча бўлган эди, мистер Холмс, мен уни кейин кўрмадим, бу ғалати ишдан ҳам ортиқ хабарим йўқ. Шунгача бизнинг орамизда ҳеч қандай англашилмовчилик бўлмаган эди, унинг ёлғон гапираётганидан шу қадар ҳанг-манг бўлиб қолдимки, нима қилишга ҳам ҳайронман. Бугун эрталаб менга маслаҳат билан ёрдам бера оладиган одам сиз эканлигингиз миямга келиб, олдингизга қараб югурдим. Ўзимни батамом сизнинг ихтиёрингизга топшираман. Агар сизга битта-яримта детал аниқ бўлмаса, марҳамат, сўрайверинг. Аммо даставвал нима қилишим кераклигини тезроқ айтинг! Бу бахтсизликка ҳеч чидаёлмайман.

Холмс билан мен унинг бу кўз кўриб, қулоқ эшитмаган ғаройиб ахборотини мароқ билан тингладик. У зўр ҳаяжон чулғаган кишидек қалтираб, энтикиб-энтикиб ҳикоя қиларди. Дўстим ўйга толиб, бир озгина вақт қўлини нягига тираганча ўтирди.

— Айтинг-чи,— деди у ниҳоят,— деразадан эркак кишининг юзини кўрганингизга аминмисиз?

— Мен уни ҳар гал ҳам узоқдан кўрганам учун бирон нарса деёлмайман.

— Ҳар қалай, у таъбингизни тирриқ қилдимиз?

— Назаримда унинг туси ғайритабний, қиёфаси ғалати бир тарзда ҳаракатсиз эди. Яқинроқ борсам дарров ғойиб бўларди.

— Хотинингиз сиздан юз фунт пул сўраганига кўп бўлдимиз?

— Икки ойча бўлиб қолди.

— Сиз ҳеч қачон биринчи эрининг суратини кўрганмисиз?

— Йўқ. Унинг вафотидан кейин Атлантада катта ёнғин чиқиб, оилаларига тегишли ҳамма қоғозлар ёниб кетган экан.

— Бироқ эрининг ўлгани ҳақидаги гувоҳномаси бор экан. Бу шаҳодатномани кўрдим, дедингиз-ку!

— Ҳа, ёнғиндан сўнг дубликатини олган экан.

— Сиз уни Америкадалигидан бери биладиган бирор одам билан ҳеч қачон учрашганмисиз?

— Йўқ.

— У, яна ўша ёққа бориб келаман, деганмиди сира?

— Йўқ.

— Уёқдан хат олиб турармиди?

— Билишимча, йўқ.

— Ташаккур. Мен бу иш устида бир озгина ўйламоқчи эдим. Агар коттеждагилар у ерни бутунлай ташлаб кетган бўлсалар — бу аҳволни мушкуллаштиради. Аммо ўйлашимча, тўғрироғи, у ерда истиқомат қилувчилар сизнинг келишингиз тўғрисида олдиндан огоҳлантирилган, улар сиз у ерга кириб бормасингиздан олдин чиқиб кетганлар. Шундай бўлса, улар эҳтимолки, қайтиб келадилар, ҳамма нарсани осонгина аниқлаймиз. Рухсатингиз билан, сизга маслаҳат берардимки, Норберига қайтиб, коттежнинг деразаларини кузатсангиз. Агар сизда у ерда бировлар истиқомат қилиб турибди, дейишга асос туғилса, уёққа бостириб кира кўрманг, дўстим билан менга телеграмма беринг. Биз телеграмма келиб тегиши билан бир соатдан сўнг олдингизда бўламиз, ишнинг тагига дарҳол етамиз.

— Борди-ю, коттеж ҳалигача ҳам бўш турган бўлса-чи?

— Ундай бўлса, мен эртага етиб бораман, биз бор гапни ўша ерда ўзингиз билан бирга муҳокама қиламиз. Яхши боринг, элдан бурун ич-этингизни еб руҳингиз тушмасин, бунинг учун ҳозирча ҳеч қандай асосли сабабларингиз йўқ...

— Бу расво бир воқеа бўлмаса, деб қўрқаман, Уотсон,— деди дўстим мистер Грант Монрони эшиккача кузатиб келгач.— Сиз бунга нима дейсиз?

— Назаримда бу жуда жирканч ишга ўхшайди,— деб жавоб бердим мен.

— Ҳа. Бу товламачилик ёки мен қаттиқ адашаётибман.

— Товламачи ким бўлди экап?

— Аниқроғи бирдан-бир шинам хонада яшаб, ўша хотиннинг фотосуратини каминга қўйиб қўйган киши бўлиши керак. Ростини айтсам, Уотсон, мени нима учундир деразадан кўринган сарғиш башара жуда қизиқтириб қолди, бу ишни сира ҳам эътибордан четда қолдиргим келмаётибди...

— Сизда биронта фараз туғилдимиз?

— Ҳозирча бир тахминий фикр. Агар у тасдиқланма-

са, мен таажжубланган бўлардим. Коттежда ўша хотиннинг биринчи эри яшаб турган бўлиши керак.

— Нима учун бундай деб ўйлайсиз?

— Бўлмаса иккинчи эрининг у ерга кириб қолишидан нега бунчалик қўрқади? Менингча, шундай бўлган: у хотин Америкада эрга теккан. Кейин у эрини ёмон кўриб қолган — фараз қилайлик, эри мохов ёки меров бўлиб қолган... У, ниҳоят, эридан қочиб Англияга қайтиб келади, отини ўзгартириб, ўз фикрича: янгитдан турмуш бошлайди. У бундан уч йил муқаддам эрга теккан, ўз мавқеини мутлақо мустаҳкам ҳисоблаб келган. Ўзини аллақандай бир кишининг фамилияси билан атаб, эрига ўша кишининг ўлими ҳақидаги гувоҳномани кўрсатган. Ниҳоят унинг қаерда эканлигини ё биринчи эри, ёинки, фараз қилайлик, беморга кўнгли бериб қолган биронта беҳаё хотин билиб олган. Улар хотинга хат ёзиб, бориб сени фош қиламиз, деб таҳдид қилганлар. Уларнинг оғзига уриш учун хотин юз фунт сўраган. Шунга қарамай эри коттежда янги келишган истиқоматчилар пайдо бўлганини унга тасодифан айтганида, хотин булар уни таъқиб қилаётган кишилар эканлигини фаҳмлаб қолган. Эрининг уйқуга кетишини пойлаб хотин ўша ёққа югуриб борган, улардан уни ўз ҳолига қўйишларини сўраб ялиниб-ёлборган. Ҳеч кўндиролмагач, уларнинг олдига эртасига эрталаб ҳам борган, коттеждан чиқаётганида эри билан тўқнаш келиб қолган. Эри ундан у ерга ортиқ келмасликка сўз олган, аммо икки кундан сўнг хотин ўзининг мудҳиш қўшниларидан халос бўлишига астойдил ишонган ҳолда улар билан келишишга яна бир ҳаракат қилиб кўрган. Шунда уларга ўз фотосуратини берган, буни ундан талаб қилган бўлишлари керак. Суҳбат устида хизматкор хотин югуриб келиб, эри уйга қайтиб келганини айтган. Шунда эри коттежга тўппа-тўғри елиб-югуриб келишидан қўрққан хотин у ердагиларни шошапиша орқа эшикдан, эҳтимолки, қўшни арчазорга олиб чиқиб кетган. Шундай қилиб, мижозимиз кириб борганда уйда ҳеч ким бўлмаган. Бироқ бугун кечқурун текшириб кўрилганда уй ҳамон бўш турган бўлса, мен ғоятда таажжубланган бўлардим... Сиз менинг бу фаразимга нима дейсиз?

— Менингча, бу тахмингина, холос.

— Ҳа, аммо у ҳамма нарсадан белги бериб турибди. Агар изоҳлаш қийин бўладиган янги фактлар белги бериб қолса, менинг фаразимни қайтадан кўриб чиқишга етгулик вақтимиз бор. Биз Норберидаги дўстимиздан

бирон хабар олмагунимизча барибир ҳеч қандай тadbир кўролмаимиз.

Узоқ куттишга тўғри келмади. Телеграмма чойдан кейноқ етиб келди.

«Коттеж банд. Деразада ўша башарани яна кўрдим. Соат 7 дагида куттиб оламан. Келгунларингизча ҳеч қандай тadbир кўрмайман».

У бизни платформада куттиб турарди, биз станция фонуслари ёруғида унинг раиғи жуда ўчганини, ҳаяжондан қалтираётганини кўрдик.

— Улар ҳали ҳам ўша ерда, мистер Холмс,— деди у, қўлини дўстимнинг биллиғига ташларкан.— Утиб келаётсам, коттежда чироқ ёниб турибди. Биз бу ишга батамом барҳам берамиз.

— Сизнинг режаларингиз қандай?— деб сўради Холмс, биз икки томонига дарахтлар ўтқазилган қоронғи йўлдан пастга тушиб борарканмиз.

— Мен у ерга зўрлик билан бўлса ҳам кириб бориб, бу уйда ким борлигини ўз кўзим билан кўрмоқчиман. Икковларингиз ҳам гувоҳ бўлишларингизни илтимос қиламан.

— Қарорингиз қатъийми? Хотинингизнинг, бу сирни очмасангиз ўзингизга яхши бўлади, деб шунча ялиниб-ёлборишларига қарамасдан-а?

— Ҳа. Шундай қарорга келдим.

— Дуруст. Уйлайманки, сиз ҳақсиз. Гумону шак-шубҳалардан кўра ҳар қандай ҳақиқат яхши. Энг яхшиси — дарҳол ўша ёққа бориш. Албатта, биз қонунни бузамиз-у, аммо уйлайманки, шундай қилсак арзийди.

Тун жуда қоронғи эди. Биз катта йўлдан икки томонига ёлдираклар чуқур из солган тор сўқмоққа бурилганимизда майда ёмғир савалай бошлади. Мистер Грант Монро сабрсизлик билан олдинга интиларди, биз ҳам имкониимиз борича унинг орқасидан илгарилаб борардик.

— Ҳов анови чироқ ёниб турган менинг уйим,— деб ёлдиради у дарахтлар орасидан милт-милт кўринаётган шуълаларни кўрсатиб.— Бу ер коттеж, мен ичкарига кираман.

Биз йўлкага бурилиб, коттежга яқин бордик. Эшик қия очик, қора ерда узун сарғиш шуъла кўринмоқда. Юқори қаватдаги бир деразадан ёруғ тушиб турарди. Биз парда бўйлаб қимирлаётган қора сояни кўрдик.

— Бу махлуқ — ўша ерда!— деб хитоб қилди Грант Монро.— У ерда биров борлиғини ўзларингиз кўриб ту-

рибсизлар! Энди қани орқамдан, ҳадемай бор гапни биламиз.

Биз эшикка яқин бордик. Бирдан қоронғиликдан хотин киши чиқиб келди. Мен унинг юзини илғаёлмадим-у, илтижо билан қўлларини юқорига чўзаётганини кўрдим, қўлларига ёруғ тушди.

— Худо ҳақи, керак эмас, Жек!— деб кичқирди у.— Мен сизнинг келишингизни билган эдим. Ўзингизни бошинг, жоним! Сўзларимга яна ишонинг, шундай қилсангиз ҳеч қачон ўкинмайсиз.

— Мен сизга анча ишониб келдим, Эффи,— деб жавоб берди эри кескин.— Йўл беринг, бу ерга киришим керак. Мана менинг дўстларим. Булар бу ишга батамом барҳам беришимиз учун менга ёрдамлашгани келишган.

У хотинини четга суриб қўйди. Биз ҳам унинг орқасидан шахдам кириб бордик. У эшикни очаркан, қарши-сида бир кампир югуриб чиқди. Кампир йўлини тўсмоқчи эди, аммо Грант Монро уни четлатди, бир минутчадан сўнг биз зинапоядан юқорига чиқиб борардик. Унинг орқасидан эргашганча.

Бу шинамгина, яхши жиҳозланган хона эди. Столда иккита шам, яна иккитаси — каминда ёниб турарди. Бурчакда столчага энгашганича бизга орқа ўгириб кимдир ўтирарди. Чамаси, қизалоқ бўлса керак. У қизил кўйлак ва узун оқ кўлқоп кийган эди. У бизга кескин ўгирилиб қараркан, мен ҳайрат ва даҳшатдан қичқириб юбордим. Юзининг ранги ғалати, мурданикинамо, заҳил тусда, қиёфаси ҳар қандай ифодадан маҳрум эди.

Сир бир лаҳзадаёқ аён бўлақолди. Холмс кулиб юборди ва қўли билан боланинг қулоғи орқасини пайпаслади. Ниқоб тушиб кетди, кўз ўпгимизда мумдек қопқора, жажжигина негр қизча намоён бўлди. У хушчақчақлик билан жилмайган эди, оппоқ тишлари ялтираб кетди. Ҳайратланганимиздан кулгиси қистаган эди. Мен унинг қувонганидан қаҳ-қаҳлаб кулиб юбордим: аммо Грант Монро ундан кўзларини узолмай, қўлини кўкрагига босганча серрайиб қолди.

— Ё раббий!— деб хитоб қилди у.— Нима гап ўзи?

— Нима эканлигини мен сизга айтиб бераман,— деди хонага кириб келган мағрур ва кескин қиёфали хоним.— Сиз менинг кўнглимга қарамай бор гапни очишга мажбур қилдингиз — энди икковимиз ҳам тақдирга тан беришга мажбурмиз. Менинг эрим Атлантада ўлган, болам тирик қолган эди.

— Болангиз?

Хотин буйнидан кичикроқ кумуш медальонни олди:

— Сиз бунн ҳеч қачон очиқлигида кўрганмисиз?

— Мен, бу очилмайди, деб ўйлардим.

Хотин пружиначани босди, медальон очилди. Унинг ичида зоти муқаррар африкаликларга мансуб бўлган, чеҳраси ғоятда кўркам ва ақлли кишининг портрети бор эди.

— Атлантик Жон Хиброн шу,— деди хоним.— Ер юзида бундан олижаноброқ одам бўлган эмас. Унга тегиш учун мен ҳамма қариндош-уруғларимдан ҳам кечганман, кўзи очиқлигида бу ишимдан бирон марта ҳам ўкинган эмасман. Кўриб турибсизки, яккаю ёлғиз болани кўпроқ унинг зотидаги одамларга ўхшайди. Бу тариқа қовушишларда кўпинча шундай бўлади, жажжи Люси отасидан кўра қорароқ. Аммо, қора танми, оқ танми, бу ўзим туққан қиз, арзанда болам.

Шу сўзлар асносида жажжи қиз унинг олдига югуриб бориб пинжигга кирди.

— Мен уни,— деб гапини давом эттирди хотин,— саломатлиги заиф, об-ҳаво шаронтининг ўзгариши унга шикаст бериб қўйиши мумкин бўлгани учунгина Америкада қолдириб келган эдим. Мен уни бир вақтлар бизда хизмат қилган садоқатли шотланд хотиннинг тарбиясига топшириб келган эдим. Қизимдан воз кечишни ҳеч, бир дақиқа ҳам хаёлимга келтирган эмасман. Аммо сиз билан учрашиб, сизни севиб қолганимдан кейин, Жек, сизга болам борлигини айтишга ҳайиқдим. Мени ўзинг кечир, тангрим! Сиздан ажраб қолишдан қўрқардим, сизга бор гапни айтишга юрагим дов бермасди. Ё сиз билан, ё қизим билан бўлишим керак эди.

Қўрқоқлик қилиб қизим билан видолашдим. Унинг борлигини сиздан уч йилгача яшириб юрдим. Энага менга ҳамиша хабар бериб турди. Мен қизалоқнинг мутлақо сиҳат-саломат эканлигидан кўнглим тўқ эди. Ниҳоят, боламини ғоятда кўриш иштиёқи туғилди. Бу тилагимга ҳеч бас келолмадим. Бу нарса нақадар хатарли эканини билсам ҳам, ҳар қалай, болани ақалли бир неча ҳафтага бўлса ҳам олдириб келишга қарор қилдим. Мен юз фунт пулни энагага жўнатиб, унга шу коттежни айтиб, бу ерга бизга бир қўшни сифатида келиб жойлашишини, муносабатларимизни ҳеч сездирмаслигини таяинладим. Мен унга қизалоқни кундуз кунлари ташқарига чиқармай, уни деразадан кўриб қолиши мумкин бўлган одамлар қўни-қўшнилари билан, бу ерда негр бола яшар экан, деб ғийбат қилмасликлари учун унинг

юзи билан қўлларини яширишни буюриб, эҳтиёткорликни ҳаддидан ошириб юбордим. Бу қадар эҳтиёткорлик қилмаганим маъқул экан-у, лекин сиз бор гапни биллиб қоласиз деб, эсимни йўқотаёзибман-да.

Коттежга одам кўчиб келганини менга энг аввал сиз айтдингиз. Мен эрталабгача сабр қилишим керак эди-ю, ҳаяжонланганимдан кўзимга уйқу келмади. Ниҳоят, сизнинг қаттиқ ухлашингизни биллиб сирғалиб чиқиб кетдим. Аммо чиқиб кетганимни сиз пайқаб қолган экансиз. Бу ҳамма кўргиликларимнинг боши бўлди. Эртасига сиримни очиш ҳукмингизда эди, аммо сиз олижаноблик қилиб бундан воз кечдингиз. Уч кундан кейин эса сиз уйга бостириб кирганингизда энага билан бола орқа эшикдан югуриб чиқиб кетишга аранг улгуришди... Ана, бор гапни бус-бутун билдингиз, сиздан сўрайман, энди биз — болам билан мен нима бўламиз?

Хотин жавоб кутганча қўлларини кўксига чирмаштирди.

Грант Монро жавоб бергунича орадан ҳар бири йилдек ўн минут фурсат ўтди, у шундай жавоб бердики, мен уни ҳузур билан эслайман. У қизни кўтариб олиб, ўпди-да, кейин хотинига қўлини чўзиб эшик томонга қараб кета бошлади.

— Ҳамма гапни уйда гаплашганимиз қулайроқ,— деди у,— мен унча яхши одам эмасман-у, Эффи, аммо ўйлайманки, сиз тахмин қилганингиздан кўра сал тузукроқман.

Холмс икковимиз уларга эргашиб йўлакдан кета бошладик, кейин Холмс менинг енгимдан тортди.

— Ҳар қалай,— деди у,— биз Норберидан кўра Лондонда кўпроқ иш берсак керак.

Бу иш ҳақида у бошқа чурқ этиб оғиз очмади, аммо кечаси алламаҳалда шам кўтариб ётоқхонасига кириб кетаётганида шундай деди:

— Уотсон, агар бир кунмас бир кун менинг ўзимга бини қўйиб юбораётганимни ёки иш устида керагидан камроқ бош қотираётганимни пайқаб қолсангиз, мумкин бўлса қулоғимга: «Норбери», деб шипшиб қўйсангиз, сиздан ғоятда миннатдор бўлардим.

МЕСГРЕЙВЛАР ХОНАДОНИНИНГ УДУМИ

Дўстим Холмснинг характерида мени кўпинча унинг бир ғалати жиҳати таажжублантирарди: зотан у ўзининг ақлий ишида пишиқ-пухта ва батартиб одамлардан бўлса-да, ҳамиша озода ва нозик дид билан кийиниб юрса-да, бошқа жиҳатлардан бу дунёда энг бетартиб кимса, одатлари у билан истиқомат қилиб турган ҳар қандай одамни ҳам ақлдан оздириши мумкин эди.

Гап менинг бу жиҳатдан бенуқсон бўлишимда эмас. Сайёр турмуш кечиришга бўлган туғма иштиёқимни яна ҳам кучайтириб юборган Афғонистондаги тўс-тўполон ишим врачларнинг табнатиغا зид ўлароқ мени янада бесаранжомроқ қилиб қўйган. Аммо менинг бетартиблигимнинг, ҳар қалай, маълум чегаралари бор. Агар бирор одамнинг ўз сигараларини кўмир челақда, тамакисини эронча кавуши ичида сақлаётганини, жавоб бериши керак бўлган хатларни камин устидаги рафга қаламтарош билан қадаб қўйганини кўрсам, ростини айтиш керак, наздимда бутун хушахлоқ фазилатли кишилар ҳамунасидек бўлиб туюла бошлайман. Бундан ташққа-

ри, тўппончадан ўқ узинишдек бир иш шубҳасиз фақат очиқ ҳаводагина шуғулланиш мумкин бўлган эрмаклар тоифасига киради, деб ҳисоблаб келганман ҳамини. Шунинг учун ҳам Холмсда тўппонча отиш иштиёқи туғилиб, креслога ўтириб олганча револьвердан ўқ узиб рўпарасидаги деворни «Қ. В».¹ қабилдаги ватанпарварона вензель билан безай бошларкан, бу машғулот квартирамизнинг қиёфасини ҳам, вазиятини ҳам сира яхшиламаслигини айниқса чуқур ҳис қилардим.

Хоналаримиз кимё ёки аллақандай жиноий ишга таллуқли ғалати буюмлар билан доим тўла бўлар, бу ёдгорликлар доимо сира ҳам кутилмаган жойларда, масалан, мой идишда, баъзан эса ундан ҳам номуносиброқ жойда туради. Бироқ мени ҳамадан кўра Холмснинг қоғозлари қийнади. У ҳужжатларни, айниқса улар ўзи бир вақтлар иштирок этган ишлар билан алоқадор бўлса, йўқотишни сира ҳам хушламас, аммо қоғозларини кўздан кечириб, уларни тартибга келтиришга эса йилга бир ёки икки мартагина журъат қилар эди. Мен ўзимнинг пойма-пой ҳикояларимнинг аллақайсинисиди ҳам, Холмснинг донғини таратган ажойиб текширишлари давомида ошиб-тошган ғайрати ўрнини баъзан ҳафсасизлик, толиқиш эгаллашини айтиб ўтган эдим шекилли. Шундай пайтларда у яхши кўрган китобларини олиб кун-узуқун диванда чўзилиб ётар, аҳён-аҳёндагина туриб скрипка чалар эди. Шу тариқа ой сайин қоғозлар тобора кўпайиб борар, бурчак-бурчакларда даста-даста қўлёзмалар уйилиб кетар эди. Бу қўлёзмаларни ёқиб юборишга мутлақо руҳсат берилмас, улар фақат эгаларининг измидагина бўлар эди.

Қиш оқшомларидан бирида икковимиз камин олдида ўтирарканмиз, мен Холмсга, хотира дафтарингизга хотираларингизни ёзиб бўлган экансиз, квартирамизни бир оз одамбашара қилиб қўйиш учун бир-икки соатгина вақт ажратсангиз ҳам бўлар, дегандек шама қилдим. У илтимосимнинг ҳаққонийлигини тан олмасликдан ожиз қолиб, сал хомуш тортганча ётоқхонасига кириб кетди. Тез орада у ердан каттагина тунука қутини сургаб чиқди. Уни хона ўртақсига қўйиб, ёнидаги стулга ўтирди-да, қопқоғини очди. Мен қутининг учдан бир қисминни қизил тасма билан танғилган даста-даста қоғозлар эгаллаб турганини кўрдим.

¹ Қ. В. — «Қиролича Виктория» сўзларининг бош ҳарфлари: у Англияда XIX асрда подшоҳлик қилган.

— Бундаги қизиқ нарсалар озмунча эмас, Уотсон,— деди у менга муғамбирона қараб.— Агар сиз бу қутида нималар турганини билсангиз, ажаб эмаски, унга янги қоғозларни жойлаб қўй, демасдингиз. Аксинча, ундан баъзи бир қоғозларни олишни илтимос қилган бўлардингиз.

— Булар сизнинг бурунги ишларингиз ҳақидаги ҳисоботлар экан-да?— деб сўрадим.—Бир вақтлардаги бу ҳодисалар ҳақида менда ҳеч нарса ёзилмаганидан жуда кўп ачинганман.

— Ҳа, аэнизм. Бу ишларнинг ҳаммаси менинг донғимни таратмоқчи бўлган хусусий биографим¹ пайдо бўлган қадар юз берган.

У мулойимлик ва навозиш билан даста-даста қоғозларни бирма-бир ола бошлади.

— Ҳамма ишларим ҳам муваффақиятли чиқаверган эмас, Уотсон,— деди у,— аммо уларнинг орасида бир неча ғаройиб жумбоқлари ҳам бор. Мана, масалан, Тарлтоннинг ўлдирилиши ҳақидаги ҳисобот, мана бу винофуруш Вамберрининг иши, мана бу эса бир рус кампинининг бошидан ўтган ҳодиса. Мана бу алюминий қўлтиқтаёқ ҳақидаги ғалати воқеа билан оқсоқ Риколетти ҳамда унинг қабиҳ хотини ҳақидаги батафсил ҳисобот. Мана бу эса... бу ҳақиқатан ҳам ажойиб.

У қутининг тагидан баъзи болалар ўйинчоқлари солиб сотиладиган, қопқоғи очиладиган қутича олди. Қутичанинг ичида бир варақ ғижим қоғоз, қадимий мис калит, бир калава тизимча боғланган ёғоч қозиқча билан учта кўҳна, занглаган металл ғилдирак олди.

— Хўш, дўстим, бу ғаниматларга нима дейсиз?— деб сўради у, юзимдаги таажжубланиш аломатларини кўриб куларкан.

— Ғаройиб коллекция.

— Жуда ғаройиб. Унга тааллуқли бўлган воқеа сизга бундан ҳам ғаройиброқ бўлиб кўриниши мумкин.

— Ҳали бу ёдгорликларнинг ўз тарихлари ҳам бор денг?

— Бугина эмас, уларнинг ўзлари — тарих.

— Бу билан нима демоқчисиз?

Шерлок Холмс бу буюмларнинг ҳаммасини стол четига териб қўйди-да, креслосига ўтириб, кўзлари мамнуният билан чақнаганча уларни томоша қила бошлади.

¹ Биограф — машҳур шахсларнинг таржimai ҳолини ёзувчи.

— «Месгрейвлар хонадонининг удуми» билан боғлиқ бўлган бир ишдан хотира сифатида олиб қолган нарсаларим шу,— деди у.

Холмс бу иш ҳақида илгарилари ҳам менга кўп эслатиб ўтган, аммо мен ундан бунинг тафсилотларини билиб олишга муваффақ бўла олмай юрган эдим.

— Истар эдимки, шу ҳодисани гапириб берсангиз...— деб илтимос қилдим мен.

— ...Бу лаш-лушларнинг ҳаммасини йиғиштириб олмасдан-а?— дея кулиб эътироз билдирди у.— Сизнинг саранжом-сариншталикка риюнгиз нима бўлади унда? Дарҳақиқат, бу ишни солномаларингизга тиркаб қўйишингизни ўзим ҳам истайман, чунки унда шундай деталлар борки, улар бу ишни Англиядаги жиноятлар хроникасидагина эмас, бошқа мамлакатлардаги жиноятлар хроникасида ҳам беқис қилиб турарди. Ҳаятда фаройиб бўлган бу воқеа акс эттирилмаса, менинг кичик-кичик жасоратларим коллекцияси тўла-тўқис бўлмас эди...

«Глория Скотт» воқеаси билан бир бахтсиз чолнинг тақдири ҳақида гапириб берганим, ўша чол билан қилган суҳбатим кейинчалик умрбод касбим бўлиб қолган ихтисос ҳақида илк бор фикримни уйғотганини айтганим ҳам эсингизда бўлса керак. Ҳозир менинг номим маълум ва машҳур. Халойиққина эмас, расмий доиралар ҳам мени жанжалли масалаларни ҳал қилишда энг охириги босқич деб ҳисоблайдилар. Ҳаттоки икковимиз эндигина танишган вақтимизда менинг иш фаолиятим унча сердаромад бўлмаса ҳам, анчагина катта миқёсда эди. Шунинг учун сиз, Уотсон, менинг дастлаб нечоғли қийналганимни, муваффақиятнинг нечоғли узоқ вақт зорикиб кутганимни тасаввур ҳам қилолмайсиз.

Лондонга биринчи келганимда мен Британия музейи муюлишидаги Монтегю-стритга жойлашдим, ўша ерда яшаб, бўш вақтларда — бўш вақтларим эса ҳаддан ортиқ эди — ўз ихтисосимга мос иш бериб қолиши мумкин бўлган билимнинг барча соҳаларини ўрганиш билан ўтказдим. Вақти-вақти билан, кўпинча собиқ студент ўртоқларимнинг тавсияларига кўра, менам ёрдам сўраб мурожаат қилиб туришарди, чунки университетда бўлган сўнгги йилларимда мен ва менинг методларим ҳақида кўпгина овозалар юрарди. Менам маслаҳат сўраб мурожаат қилган учинчи ишлари «Месгрейвлар хонадонининг иши бўлди, бу ғалати воқеалар силсиласи уйғотган қизиқиш, шунингдек менинг аралашувим натижасида

содир бўлган муҳим оқибатлар ҳозирги мавқеим сарн қўйилган илк қадам бўлди.

Режинальд Месгрейв мен билан бир коллежда ўқирди, орамизда унча-мунча дўстона алоқалар ҳам бор эди. У бизнинг орамизда унча эътиборга эга эмасди, зотан, җазаримда ҳаминша уни кибр-ҳаволи деб айблашса-да, ўтакетган тортинчоқлигини яшириш учунгина шундай қилар эди. Сиртига қараганда у асл оқсуяк: кўзлари катта, бурни йирик, юзи ёқимтойгина, бепарво, аммо назокатли эди. У ҳақиқатан ҳам қиролликнинг қадимий насабларидан бирининг авлоди бўлиб, унинг ўн олтинчи асрдаёқ шимолий Месгрейвлардан ажралиб чиқиб Фарбий Сассекда жойлашган кичик шажарасидан эди. Шуниси ҳам борки, Месгрейвларнинг қароргоҳи бўлган Херлстон қасри графликдаги энг кўҳна бинолардан бири бўлса ҳам ажаб эмас. Гўё у туғилган қаср бу одамнинг ташқи қиёфасида ўз асоратини қолдиргандек, мен унинг рангпар чеҳраси, кўзга яққол ташланадиган юз бичими билан мағрурона қоматига қарарканман, ҳаминша бенхтиёр кулранг минора гумбазлари, панжарадор ва феодал архитектурасининг шундай олижаноб қолдиқлари бус-бутунича кўз олдимга келарди.

Биз тўрт йилча кўришмадик, бир куни эрталаб у менинг Монтегю-стритдаги хонамга кириб келди. Унча ўзгармаган, бежиримгина кийинган — ҳаминша олифтароқ бўлиб юрарди — илгари ҳам кўзга ташланиб турадиган осуда латофатини йўқотмаган эди.

— Аҳволларингиз қалай, Месгрейв?— деб сўрадим, дўстона қўл сиқишиб кўришганимиздан сўнг.

— Бечора стамнинг вафот этганини эшитган бўлсангиз керак,— деди у.— Бунга икки йилча бўлиб қолди. Ўз-ўзидан маълум, ўшанда, Херлстондаги ер-сувнинг тасарруфини ўз зиммамга олишимга тўғри келди. Бундан ташқари, ҳавзамизда депутатман, шунинг учун ҳеч бўш вақтим йўқ. Айтишларига қараганда, сиз, Холмс, бир вақтлар биз танг қолдирган ажойиб қобилиятларингизни амалда татбиқ этиб кўришга қарор қилганмишсиз?

— Ҳа,— деб жавоб бердим,— энди ақлимни ишлатиб нон топишга уринаётибман.

— Бу сўзларингиздан гоят хурсандман, чунки ҳозир сизнинг маслаҳатларингиз мен учун олтинга тенг бўлиб турибди. Бизнинг Херлстонда ғалати воқеалар юз берди. Полиция эса ҳеч нарсани аниқлашга муваффақ бўлолмади. Бу қандайдир бош қотирадиган жумбоқ.

Унинг гапларини қандай ҳис билан эшитганимни та-

саввур қилсангиз эди, Уотсон. Бир неча ойлар давомида бекорчилигимда нишнёқ билан зориқиб кутган ҳодисам ниҳоят олдигинамда тургандек эди. Қўнглимнинг чуқур бир жойида, бошқалар муваффақиятсизликка учраган ишда мен муваффақиятга эришимим мумкинлигига ҳамиша астойдил ишонардим, мана энди менга ўз-ўзимни синаб кўриш имконияти туғилди.

— Менга бор тафсилотларини айтиб беринг!— деб юбордим.

Режинальд Месгрейвга папирос таклиф қилдим, у рўпарамга ўтириб, чека бошлади.

— Сизга шунисини айтишим керакки,— деб гап бошлади у,— гарчанд ҳали уйланмаган бўлсам ҳам Херлстонда бир талай хизматкорлар сақлашимга тўғри келади. Қаср жуда катта, у жуда дидсизлик билан қурилган. Шунинг учун уни сира ҳам қаровсиз қолдириб бўлмайди. Бундан ташқари, менинг қатағон ўрмоним бор, қирғовул овлаш мавсумида уйга одатда тумонат одам йиғилади, бу ҳам анча-мунча хизматкор сақлашни талаб қилади. Ҳаммаси бўлиб саккиз оқсоч, ошпаз, эшик оғаси, икки малай билан дастёр бола хизмат қилади. Бор билан отхоналарда ҳам, албатта, ўзига яраша хизматкорлар бор.

Бу одамлардан оиламизга ҳаммадан узоқ хизмат қилгани эшик оғаси Брантон. Отам хизмагга олганида у иш тополмай юрган ёшгина муаллим экан, тез орада ўзининг ғайрати ва қатъий характери туфайли хонадонимизда бирдан-бир беназир хизматчига айланди.

Бу пешонаси кенг, кўркам, бўйдор одам, зотан бизникида йнгирма йнлчадан бери яшаётган бўлса-да, ёши ҳозир ҳам қирқлардан ошган эмас. Шуниси ғалати туюлиши мумкинки, саҳт-сумбати шундай келишган, ўзи бағоят қобилиятли бўла туриб—у бир неча тилларда гаплаша олади, деярли ҳамма музыка асбобларини чала олади—узоқ вақт ўзининг камтарона ўрни билан қаноат қилиб келди, афтидан, у турмушидан мамнун эди, ҳеч қандай ўзгаришларга интилмади. Херлстоннинг эшик оғаси ҳамиша меҳмонларимизнинг диққатини ўзига тортиб келди.

Аммо бу баркамол кимсанинг бир нуқсони бор: салпал Дон-Жуанроқ¹, ўзингиз биласиз, бизнинг авлоқ молкконамизда у бу ролини унча қийналмасдан ижро этарди.

¹ Дон Жуан — классик ғарб адабиётида модабоз образи.

Хотини борлигида ҳаммаси ажабтовургина эди, хотини вафот этдию бошимизни ташвишдан чиқармай қўйди. Рост, бундан бир неча ой муқаддам биз эндигина хотиржам бўлиб, ҳамма ишлар яна осойиш топиб кетади, деб турган эдик: Брантон бизнинг кичик оқсочимиз Рэчел Хаулэз билан қовушган эди, кейин уни ташлаб бош овчининг қизи Женат Трежелис билан топишиб кетди. Ажойиб, аммо умуман Уэлсдаги ҳамма қизларга ўхшаб қизғин, ҳовлиқма Рэчел шундан кейин мияси интиҳобланиб ётиб қолди. Яқинда у тузалиб ўрнидан турди, ҳозир оёқ учида юрибди — тўғрироғи кечаги кунгача суврати юрган эди; жавдираган кўзларигина қолган...

Бизнинг Херлстондаги биринчи совуқ воқеа шундай бўлган эди, аммо иккинчиси биринчисини дарров хотирамиздан ўчирди. Қолаверса, ундан олдин яна бир катта воқеа содир бўлди: эшик оғаси Брантонни шармандаи шармисор қилиб хонадонимиздан ҳайдаб чиқардик.

Бу шундай юз берди. Боя сизга айтганимдек, Брантон жуда ақлли, афтидан, худди ана шу ақли унда ўзига заррача ҳам алоқаси бўлмаган нарсаларга қандайдир қаттиқ қизиқиш уйғотиб, ҳалок бўлишига олиб келган бўлса ажаб эмас. Бу қизиқиши уни фалокатга дучор қилиши мумкинлиги менинг хаёлимга ҳам келмаган экан, аммо бир тасодиф кўзимни очди.

Боя айтганимдек, бизнинг уй ниҳоятда дидсизлик билан қурилган: ҳар хил йўлаклари, далонлари кўп. Ўтган ҳафта, аниқроғи, ўтган пайшанба кечаси ҳеч ухлолмадим, чунки тентаклик қилиб свқатдан сўнг бир чинниоёқ қуюқ қора қаҳва ичиб қўйган эдим. Кечаси соат иккигача қийналиб, барибир ухлаёлмаслигимни билганимдан кейин ўрнимдан турдим-да, бошлаб қўйган романимни ўқишни давом эттирмоқчи бўлдим. Қарасам, китобни биллиардхонада унутиб қолдирган эканман, шунинг учун халатимни кифтимга ташлаб, уни олиб келгани кетдим.

Биллиардхонага бориш учун зинапоядан пастки қаватга тушиб, кутубхона билан қурулхонага олиб борадиган йўлакдан ўтишим керак эди. Бу йўлакка ўтиб, кутубхонанинг очиқ эшигидан хира ёруғ тушиб турганини кўрганимда нақадар ҳайратланганимни кўрсангиз эди! Ётишдан олдин у ернинг чироғини ўзим ўчириб, эшигини ёлиб келган эдим. Турган гапки, уйимизга ўғри тушибди, деб ўйладим. Херлстондаги ҳамма йўлакларнинг деворлари қадимий қурул-аслаҳалар билан безатилган — булар ажодларимнинг ҳарбий ўлжалари. Мен деворлар-

дан биридаги ойболтани олиб, шамни ерга қўйдим-да, йўлак бўйлаб оёқ учида писиб бориб, кутубхонанинг очиқ эшигидан мўраладим.

Тўла-тўкис кийинган эшик оғаси Брантон креслода ўтирарди. Тиззасида географик харитага ўхшаган бир варақ қоғоз, қоғозга тикилганча чуқур ўй суларди. Мен ҳайратдан ҳанг-манг бўлиб, қимир этмай, қоронғидан уни кузата бошладим. Хонани бир парча шам ғира-шира ёритиб турарди. Бирдан Брантон ўрнидан туриб девор тагидаги бюро олдига келди-да, уни очиб ғаладонларидан бирини тортди. Ундан қандайдир бир қоғозни олиб, яна жойига бориб ўтирди-да, уни столдаги шам ёнига текислаб қўйиб, диққат билан кўздан кечира бошлади.

Унинг бизнинг оиламизга мансуб бўлган ҳужжатларни бундай хотиржамлик билан ўрганиб ўтириши шу қадар қаҳримни ошириб юбордики, ўзимни тутиб туролмай, олдинга қадам ташладим. Брантон қоғоздан бошини кўтарди. Менинг остонада турганимни кўриб ўрнидан сапчиб турди, қўрққанидан юзи кўкариб кетди, харитага ўхшаган қоғозни шоша-пиша чўнтагига тикди.

«Офарин!— дедим мен.— Бизнинг ишончимизни шу тариқа оқлар экансиз-да! Эртадан бошлаб ишдан бўшатилиндингиз».

У таъзим қилиб, чурқ этмай олдимдан ғизиллаганча ўтиб кетди. Шам столда қолди, мен унинг ёруғида Брантон бюродан олган қоғозни кўздан кечирдим. Ҳайрон бўлдим, у биронта муҳим ҳужжат эмас, бизда «Месгрейвлар хонадонининг удуми» деб аталадиган, ғаройиб бир қадимий удум ижро этилаётганда айтиладиган савол-жавобларнинг кўчирма нусхаси экан, холос. Мана бир неча асрлар бўладикки, бизнинг уруғимиздаги ҳар бир эркак балоғат ёшига етгач, бир маросимни адо этади, бу маросим шу оила аъзоларининг ёки, аҳтимолки, умуман бизнинг геральдикамиз¹ каби битта-яримта археологнинг диққатига молик бўлмаса, ҳеч қандай амалий аҳамиятга эга эмас.

— Бу қоғозга биз ҳали яна қайтамиз,— дедим мен Месгрейвга.

— Агар сиз буни чиндан ҳам зарур деб ҳисобласангиз...— деб бир оз иккиланиброқ жавоб берди суҳбатдошим.— Шундай қилиб, мен фактларни изҳор қилишда давом этаман. Бюрони Брантон қолдириб кетган калит

¹ Геральдика — қадимий асилзодалар туғролари — герблари ҳақидаги маълумотлар тўплами.

билан қулфлаб кетмоқчи бўлиб турган ҳам эдимки, эшик оғасининг қайтиб келиб, қаршимда турганини кўриб ҳайрон бўлиб қолдим.

«Мистер Месгрейв,— деб қичқирди у ҳаяжондан хирллаган овоз билан,— мен иснодга чидаёлмайман! Мен кичкина одамман-у, аммо ўзимга яраша ғурурим бор, иснодга чидаёлмай ўламан. Сиз алам устида ўзимни бир нарса қилиб қўйишимга сабабчи бўлсангиз товонимга қоласиз, сэр! Утиниб сўрайман, бу ҳодисадан кейин менинг уйда қолишимни мумкинмас, деб ҳисобласангиз, бир ой муҳлат беринг, токи мен, ўз ихтиёрим билан кетаётибман, дея олай. Мени яхши биладиган ҳамма хизматкорлар кўзи ўнгида ҳайдалиб кетишга сира тоқат қилолмайман!»

«Сиз кўнглига қарашга арзимайдиган одамсиз, Брантон,— деб жавоб бердим мен.— Сизнинг қилмишингиз кишининг ғазабини келтиради, аммо онламизда шунча вақтдан бери хизмат қилганингизни назарга олиб, сизни эл кўзи олдида сазойи қилмайман. Бироқ бир ой муҳлат — жуда кўплик қилади. Бир ҳафтадан кейин хоҳлаган важингизни кўрсатиб кетаверишингиз мумкин».

«Бир ҳафтадан кейин дейсизми, сэр?— деб қичқириб юборди у алам билан.— О, ақалли икки ҳафта муҳлат беринг!»

«Бир ҳафтадан кейин,— деб такрорладим мен,— шунда ҳам менга жуда мурувват қилишди, деб ҳисобланг».

Тарвузи қўлтиғидан тушиб, боши кўксига солинганча у аста-секин чиқиб кетди, мен эса шамни ўчириб, хонамга йўл олдим.

Шундан кейинги икки кун давомида Брантон ўз вазифасини камоли риоя билан бажарди. Мен ҳам содир бўлган ишни юзига солмадим, ўз шармандалигини яшириш учун қандай тadbир ўйлаб топажагини қизқиш билан кутдим. Аммо учинчи куни у ўзининг одатига зид ўлароқ, мендан фармойишлар олгани келмади. Нонуштадан сўнг мен емакхонадан чиқаётиб тасодифан Рэчел Хауэлзни кўриб қолдим. Боя сизга айтганимдек, у касалдан янгигина турган, ҳозир шундай бир тинка-мадори қуриган қиёфада эдики, ишлай бошлагани учун ҳатто унга дашном ҳам бердим.

«Ўрнингиздан туриб чакки қилибсиз,— дедим мен.— Бир оз куч-қувватга кирганингиздан кейин ишга тушасиз».

У менга шундай ғалати қараб қўйдикки, мен, касали ақлига асар қилмадимикан, деб ўйлаб қолдим.

«Куч-қувватга кирдим, мистер Месгрейв», деди у.

«Кўрайлик-чи, врач нима дер экан,— деб эътироз билдирдим.— Ҳозирча ишингизни қўйиб, пастга тушинг. Дарвоқе, Брантонга айтинг, олдимга келсин».

«Эшик оғаси ғойиб бўлиб қолди»,— деди у.

«Ғойиб бўлиб қолди?! Ғойиб бўлиб қолгани нимаси?»

«Ғойиб бўлиб қолди. Ҳеч ким кўрмабди. Хонасида йўқ. У ғойиб бўлган, ҳа, ҳа, ғойиб бўлган!»

У деворга суйанганча асаби қўзғаб хахолаб кула бошлади. Мен бу ногаҳоний асабийликдан чўчиб кетиб, югуриб бориб қўнғироқчани олдим-да, ёрдамга одам чақирдим. Қизни хонасига олиб чиқиб кетишди, у эса ҳамон хахолаб кулиш ва ўкраб йиғлашда давом этарди, мен Брантонни суриштира бошладим. Унинг ғойиб бўлгани шубҳасиз эди. Кўрпа-тўшагининг тахи бузилмаган, уни кеча кечқурун хонасига кириб кетганидан бери ҳеч ким кўрмабди. Бироқ уйдан қандай қилиб чиқиб кетганини тасаввур қилиш қийин. Чунки деразалари ҳам, эшиги ҳам эрталаб ичкарасидан берк экан. Брантоннинг кийимлари, соати, ҳатто пуллари, одатда кийиб юрадиган қора пиджаги билан шимидан ташқари ҳамма нарсаси хонасида эди. Шунингдек, хонаки туфлиси кўринмасди, аммо этиклари жойида турарди. Эшик оғаси Брантон кечаси қаёққа чиқиб кетган бўлиши мумкин, унга нима бўлган?

Ўз-ўзидан маълумки, биз уй билан ҳамма ёрдамчи биноларни тинтиб чиқдик, аммо ҳеч қаердан изини тополмадим. Такрор айтаманки, бизнинг уй — айниқса унинг ҳозир ҳеч ким истиқомат қилмайдиган энг эски қаноти чинакам лабиринт¹, аммо биз барибир ҳар қайси хонани, том тағларини ҳам тинтиб чиқдик. Қидиришларимиз ҳеч қандай натижа бермади. Брантоннинг бор буд-шудини қолдириб, қуруқ ўзи чиқиб кетганига ҳеч ишонгим келмасди, аммо қасрда ном-нишони йўқ, шу сабабли буни тан олмасликнинг ҳеч иложи йўқ эди. Мен маҳаллий полициядан одам чақирдим, у бирон нарсани аниқлашга муяссар бўлолмади: бир кун олдин ёмғир ёққанлиги учун уй атрофидаги ўтлоқлар билан йўлчаларни кечириш ҳеч қандай натижа бермади. Янги бир воқеа бу жумбоқдан бизнинг диққатимизни четга тортгунча иш шу аҳволда эди.

Рэчел Хауэлз икки кечаю икки кундуз гоҳ алаҳлаб, гоҳ шайтонлаб, тутқаноқ тутиб ётди. Унинг аҳволи шу қадар ёмон эдики, кечаси билан олдига бир аёлни ўт-

¹ Кўп хонали ва эгри-бугри чалкаш йўлакларни бўлган катта қаср.

қазиб қўйишга тўғри келди. Брантон ғойиб бўлган куннинг учинчи кечаси у аёл беморнинг осойишта ухлаб қолганини кўргач, ўзи ҳам креслода мудраб кетибди. Эртасига тонгда уйғониб қараса каравот бўм-бўш, дераза ланг очиқ, бемор йўқ эмиш. Мени шу ондаёқ уйғотишибди, ёнимга икки малайни олиб, йўқолган қизни қидиргани чиқиб кетдим. Биз унинг қайси томонга қочганини осонгина аниқладик: из деразадан ўтлоқ бўйлаб то ҳовузгача бориб, қўрамиздан олиб чиқадиган шағал тўкилган йўлкага етгач ғойиб бўлган эди. Ҳовузнинг шу ери саккиз фут чуқурликда бўлиб, ақлдан озган шўрлик қизнинг оёқ излари худди сув ёқасига келиб тўхтаб қолганини кўрганимизда қандай аҳволга тушганимизни кўрсангиз эди. Ўз-ўзидан маълумки, биз дарҳол қўлларимизга чангак олиб, ўзини сувга ташлаган қизнинг мурдасини қидира бошладик, аммо тополмадик. Лекин мутлақо кутилмаган бир нарсани тортиб чиқардик. Бу аллақандай тусини йўқотган, занг босган эски металл парчалари, хира йилтираб турган чақмоқтош парчалари десаммикан, шиша синиқлари десаммикан, шулар билан тўлатилган каноп қоп эди. Биз ҳовуздан бу ғалати топилдиқдан бошқа бирон нарса тополмадик, кечаги ҳамма қидиришларимиз, суриштиришларимизга карамай, Рэчел Хауэлз ҳақида ҳам, Ричард Брантон ҳақида ҳам ҳеч нарса билолмадик. Маҳаллий полиция ҳам саросимада қолди, энди охириг умидимиз сиздан...

— Унинг бу ғалати воқеалар ҳақидаги ҳикоясини қандай қизгин иштиёқ билан эшитганимни, уларнинг ҳаммасини бус-бутун жамлаб, жумбоқнинг ечимига олиб борадиган ипнинг учини топишни нечоғли истаганимни тасаввур қилсангиз эди, Уотсон!

Эшик оғаси ғойиб бўлган. Оқсоч ғойиб бўлган. Бир вақтлар оқсоч эшик оғасини севган, кейин уни асосли равишда ёмон кўриб қолган. Рэчел Хауэлз саркаш, эҳтиросли аёл бўлган. Эшик оғаси ғойиб бўлиши билан унинг феъли ғоятда айниб қолган. У ниҳоятда ғалати нарсалар солинган қопни ҳовузга олиб бориб ташлаган. Бу фактларнинг ҳар бири ҳам диққатга сазовор, аммо улардан биронтаси ҳам ишнинг моҳиятини очиб беролмас эди. Чигал бўлиб кетган бу воқеалар занжирининг учини қаердан қидиришим керак эди? Ахир кўз ўнгимда унинг охириг бўғинигина намоён эди...

— Месгрейв,— дедим,— мен эшик оғангиз ишдан ажралиб қолишидан ҳам қўрқмай, жуда муҳим деб ҳисоблаган ўша ҳужжатни кўришим зарур.

— Хулосасини айтганда, бизнинг бу «удумимиз» — тутуриқсиз бир нарса, — деб жавоб берди у, — бирдан-бир риюя қилиш мумкин бўлган жиҳати — қадимийлиги. Сиз уни кўраман, деб қолсангиз кўрсатарман, деган мақсадда савол-жавобларнинг кўчирмасини ола келган эдим.

У менга ҳозир қўлимда кўриб турганингиз бир варақ қоғозни узатди, Уотсон. Бу удум — Месгрейвлар авлодидан бўлган ҳар бир эркак балоғатга етганда ўтиши керак бўлган имтиҳон. Мен ҳозир саволлар билан жавобларни бу ерда қайд этилган тартибда ўқиб бераман:

«Бу кимга тегишли эди?»

«Кетганга».

Энди кимга тегишли бўлади?»

«Келадиганига».

«Бу қайси ойда бўлган эди?»

«Биринчисидан бошлаганда олтинчисида».

«Қуёш қаерда эди?»

«Эманнинг тепасида».

«Сояси қаерда эди?»

«Қайрағочнинг тагида».

«Неча қадам босиш керак?»

«Шимолга — ўну ўн, шарққа — бешу беш, жанубга — иккию икки, ғарбга — биру бир, сўнг пастга».

«Бунинг эвазига биз нима берамиз?»

«Ўзимизда борини».

«Биз буни нима учун берамиз?»

«Бурч ҳурмати».

— Асл нусхасида санаси йўқ, — деб қўйди Месгрейв, — аммо имлосига қараганда ўн еттинчи асрнинг ўрталарига мансуб бўлса керак. Хуллас, қўрқаманки, бу ҳужжат сирни очишимизда унча иш бермаса керак.

— Лекин у бизнинг олдимизга иккинчи бир жумбоқни, яна ҳам ғаройиброқ жумбоқни кўндаланг қилмоқда, — деб жавоб бердим мен. — Ажаб эмаски, биз уни ечиш билан, биринчи жумбоқни ҳам ечсак, умид қиламанки, борди-ю, сизнинг эшик оғангиз жуда ақлли одам экан, хўжайинларининг ўн авлодидан кўра ҳам кўпроқ зеҳнлироқ, фаросатлироқ экан, десам мендан хафа бўлмасиз.

— Ростини айтсам, гапингизга тушунолмадим, — деб жавоб берди Месгрейв. — Назаримда, бу қоғоз ҳеч қандай амалий бир аҳамиятга молик эмасдек туюлади.

— Менга эса ғоятда муҳим туюлади. Афтидан, Брантон ҳам шундай фикрда бўлганга ўхшайди. Уйлайманки,

Брантон бу қоғозни сиз уни жиноят устида қўлга туширган кечангиздан олдинроқ ҳам кўрган.

— Ажаб эмас. Биз буни ҳеч қачон яширган эмасмиз.

— Эҳтимолки, бу гал унинг мазмунини эслаб олмоқчи бўлган. Гапингиздан фаҳлашимча, қўлида қандайдир харита ёки план бўлиб, уни қадимий қўлёзма билан таққослаётган экан, сизни кўриши билан уни чўнтагига тиқибди, шундайми?

— Мутлақо тўғри. Бизнинг кўҳна онлавий маросимизнинг унга нима зарурати бўлиши мумкин, бу тутуриқсиз гапларнинг ҳаммаси нимани билдиради?

— Ҳайламанки, биз бу нарсани осонгина аниқлашимиз мумкин,— деб жавоб бердим.— Рухсат этсангиз, биринчи поезддаёқ, сиз билан Сассексга жўнасақ, иш-иш ўша жойнинг ўзида чуқур текшириб кўрсак.

Биз Херлстонга ўша куниёқ етиб бордик. Сиз, Уотсон, бу машҳур кўҳна қасрнинг суратини кўрган бўлсангиз ёки тасвирини ўқиган бўлсангиз керак, албатта, шунинг учун мен унинг « L » ҳарфи шаклида эканлигинингизга айтишим мумкин, шуниси борки, узун қаноти анча замонавий, қисқа қаноти эса анчагина қадимий, яъни қолганларининг ўсиб чиқиши учун хизмат қилган асосий моя. Кўҳна қисмининг марказидаги пастак вазмин эшик тепаси «1607» санаси ўйиб ёзилган, аммо мутахассисларнинг бир оғиздан таъкидлашларига қараганда, ёғоч тўсинлар билан тош пойдевор анчагина кўҳна экан. Утган асрда бинонинг бу қисмининг деворлари ҳаддан зиёд қалин ва деразаларининг туйнукдек кичиклиги қаср эгаларида янги қанотни қуриш фикрини туғдирган, ҳозир эски қанот омборхона ва ертўла хизматини ўтайди, баъзан эса мутлақо бўш ётади. Бинонинг атрфини ажойиб қадимий дарахтлар ўсган кўркама боғ ўраб олган, мижозим эслатиб ўтган кўлми, ҳовузми, хиёбонининг этагида, уйдан икки юз ярд узоқликда жойлашган.

Бу вақтгача менда, Уотсон, бу ишда учта алоҳида жумбоқ эмас, биргина жумбоқ бўлиб, агар Месгрейвлар удумининг маъносини уқиб ололсам, бу эшик оғаси Брантон билан оқсоч Хауэлзнинг ғойиб бўлиши сабабини очиб берадиган калит бўлиб хизмат қиларди, деган қатъий бир ишонч туғилган эди. Мен бор зехнимни шунга йўналтирдим. Нима учун Брантон ана шу қадимий формуланинг моҳиятига бу қадар кириб боришни истаган? Афтидан, шунинг учунки, бу қоғозда у зодагон қаср эгалари аждод-аждодларининг диққат-эътиборидан чет-

да қолган бир нарсани пайқаган бўлиши керак, қандайдир шахсий фойда кўриш умидида бўлган. Бу нима бўлди экан, эшик оғасининг шундан кейинги тақдирига қандай таъсир кўрсатди экан?

Ҳужжатни ўқиб чиққанымдан сўнг, менга мутлақо равшан бўлдики, ундаги ҳамма рақамлар ҳужжатнинг биринчи қисмида айтилган нарса яширилган қандайдир жойга алоқадор, агар биз ўша жойни топсак, Месгрейвларнинг аждодлари шу қадар аломат бир тариқада яширишни маъқул кўрган сирни очиш учун тўғри йўлга тушиб оламиз. Қидиришни бошлаш учун биз икки белгили нишонга эга эдик: эман билан қайрағоч. Эман важигга келсак, бу борада ҳеч қандай шубҳага ўрин йўқ эди. Уйнинг олдигинасида, йўлнинг чап томонида бобокалон азим туп эман турарди, бу умрим бино бўлиб кўрган энг ажойиб дарахтлардан бири эди.

— Сизнинг «удумингиз» ёзилган вақтда бу эман бўлганмикан?— деб сўрадим Месгрейвдан.

— Ажаб эмаски, бу эман Англияни норманлар фатҳ этган даврлардан бери яшаб келаётган бўлса,— деб жавоб берди у.— Унинг айланаси йигирма уч фут келади.

Шундай қилиб, менга зарур бўлган нуқталардан бири аниқланган эди.

— Бу ерда кўҳна қайрағочларингиз борми?— деб сўрадим.— Бор эди, бундан ўн йил муқаддам яшин уриб, тагидан арралатиб ташлашга тўғри келди.

— Аммо ўсиб турган жойини биларсиз?

— Ҳа, албатта, биламан.

— Яқин орада бошқа қайрағочлар йўқми?

— Кўҳналари йўғу ёшлари жуда кўп.

— Унинг турган жойини кўрсам деган эдим.

Биз извошчада келган эдик, мижозим уйига ҳам кириб ўтирмасдан, мени тўппа-тўғри ўтлоқдаги бир вақтлар қайрағоч ўсиб турган жойга олиб борди. Бу эман билан уйнинг оралиғидаги ўрта бир жойда эди. Ҳозирча қидиришларим муваффақиятли кетмоқда эди.

— Чамамда ҳозир қайрағочнинг бўйини аниқлаб бўлмаса керак?— деб сўрадим мен.

— Сизга шу заҳотиёқ айтиб беришим мумкин: унинг бўйи олтмиш тўрт фут эди.

— Сиз бунга қандай қилиб билиб олгансиз?— деб юбордим мен таажжуб билан.

— Уйда ўқитадиган кекса муаллим менга тригонометриядан масалалар берганда улар ҳаммиша баландлик ўлчовларига асосланган бўларди. Шунинг учун ҳам

мен болалигимданоқ еримиздаги ҳар бир дарахт, ҳар бир иморатнинг баландлигини ўлчаб чиққанман.

Бу кутилмаган омад эди. Менга керакли маълумотлар кутганимдан ҳам кўра тезроқ қўлга кира қолди.

— Мумкин бўлса, айтсангиз, эшик оғангиз сизга ҳеч қачон шундай савол берганмиди?— деб сўрадим мен.

Режинальд Месгрейв менга ғоят ҳайратланиб қаради.

— Ҳозир, сиз шундай деб қолганингиздан кейин,— деди у,— эслаяпман, бир неча ой муқаддам Брантон, дарҳақиқат, мендан ўша дарахтнинг бўйи қанча эканлигини сўраган эди. Айтишича, шу тўғрида сайис билан тортишиб қолган экан...

Бу ажойиб маълумот эди, Уотсон. Демак, мен тўғри йўлдан кетаётган эканман. Мен қуёшга қарадим: у ботиб бормоқда эди, бир соатга етар-етмас фурсат ичида кўҳна эманнинг худди учидеги шохлари тепасига етиб келиши мумкинлигини чамалаб чиқдим. Шундай қилиб, ҳужжатда эслатилган бир шарт амалга оширилади. Қайрағочнинг сояси важига келсак, афтидан буида гап унинг энг охириги нуқтаси ҳақида бориши керак — акс ҳолда, соясини эмас, танасини йўл кўрсаткич қилиб танлаган бўлар эдилар. Бинобарин, энди мен қуёш худди эманнинг қоқ тепасига етиб келган пайтда қайрағоч соясининг учи қаергача боришини аниқлашим керак эди.

— Бу нарса, афтидан, осон иш бўлмаган бўлса керак, Холмс? Ахир қайрағоч аллақачон йўқ бўлиб кетган экан-ку.

— Албатта. Аммо бу нарсани Брантон уддалаётган бўлса, мен ҳам уддалашим мумкинлигини билардим. Ундан ташқари, бу унча қийин эмасди. Мен Месгрейв билан унинг кабинетига кириб мана шу қозикни йўниб олдим-да, унга узун чизимча боғлаб, ҳар қайсисини бир ярд оралиқни билдирадиган тугунлар тугдим, сўнгра иккита қармоқ сопи улаб бўйини олти футга етказдим, кейин мижозим икковимиз яна бир вақтлар қайрағоч ўсиб турган ўша жойга қараб кетдик. Қуёш шу дақиқада худди эманнинг учига тақалиб келган эди. Мен ёғочни ерга суқиб, соя тушган томонни белгиладим-да, ўлчаб кўрдим. Узунлиги тўққиз фут чиқди.

Шундан кейинги ҳисобларим жуда ҳам жўн бўлди. Агар бўйи олти фут келадиган таёқ тўққиз фут узунликда соя ташласа, бўйи олтимиш тўрт фут келадиган дарахт гўқсон олти фут узунликда соя ташлайди, унсининг ҳам, бунисининг ҳам йўналишлари бир-бирларига мос кела-

ди, албатта. Мен бу масофани ўлчаб кўрдим. У мени уй деворининг таггинасига олиб борди, қозикни ўша ерга қоқдим. Қозикчадан икки дюймча нарида конуссимон чуқурчани кўриб қолганимда қандай ғурурланганимни кўрсангиз эди, Уотсон! Бу Брантон ўлчаётганида қўйган белги эканини, мен эса унинг изидан кетаётганлигимни пайқадим.

Чўнтак компаси ёрдамида шимол билан жануб қаёқда эканлигини аввал аниқлаб олиб, бу дастлабки нуқтадан санаб қадам боса бошладим. Шимол томонга қараб ўну ўн марта (афтидан, ҳар бир оёқ ўнтадан қадам босиши кераклиги кўзда тутилган бўлса керак) қўйган қадамим мени уй девори бўйлаб олиб кетди, шунча юриб бўлгач, яна турган жойимни қозик билан белгиладим. Шундан кейин шарққа қараб бешу беш, кейин ғарбга қараб иккию икки қадам ташладим, эски бир эшик остонасига бориб қолдим. Энди ғарбга қараб биру бир қадам босиш қолган, унда тош ётқизилган йўлак бўйлаб юришга тўғри келар эди. Хужжатда кўрсатилган жой наҳотки шу бўлса?

Умрим бино бўлиб бу қадар алам билан қаттиқ ўкинмаган эдим, Уотсон. Бир лаҳзагина тахминий ҳисобларимда қандайдир бир муҳим чалкашлик юз бергандек туюлди. Ботиб бораётган қуёш нурлари йўлак сатҳини ёритиб турарди. Чақа бўлиб кетган бу тахта тошларнинг зиҳлари цемент билан жипс ёпишиб турганини, кўп йиллар мобайнида жойидан қўзғалмаганини аён кўрмоқда эдим. Йўқ, Брантон буларга тақилган эмас, бу аниқ. Йўлакнинг бир неча жойини уриб кўрдим, ҳамма жойдан ҳам бирдек товуш чиқаверди, бирон дарз ёки тирқиш борлигидан асар йўқ эди.

Бахтимга, ҳаракатларимнинг моҳиятига тушуна бошлаган, мендан кам ҳаяжонланмаётган Месгрейв ҳам ҳисобларимни текшириб кўриш учун хужжатни ёнидан олди.

— Сўнг пастга!— деб хитоб қилди у.— Сиз: «Сўнг пастга», деган сўзни унутибсиз.

Мен бу кўрсатилган жойда ерни қазिश кераклигини билдиради, деб ўйлаган эканман, энди янглишганимни дарров пайқадим.

— Демак пастда ертўлаларинг бор экан-да?!— деб хитоб қилдим мен.

— Ҳа, у бу уйнинг тенгдоши. Мана бу эшикдан ўтиб, дарҳол пастга тушайлик!

Биз айланма зинапоядан пастга тушдик, ҳамроҳим

гугурт чақиб, бурчакдаги бочка устида турган каттакон фонарни ёқди. Биз керакли жойга тушиб келганимизни, бу ерда бизгача яқинда кимдир бўлганини шу заҳотиёқ пайқадик.

Ертўлада ўтин сақланаркан, афтидан илгари бутун ертўлани қоплаб турган ўтинлар ҳозир девор тагига суриб қўйилиб, ўртадан жой очилган эди. Бу ерда ўртасида занглаган темир ҳалқаси бор сербар, оғир тош тахта ётарди, ҳалқага катак-катак пишиқ шарф боғланган эди.

— Жин урсин, бу Брантоннинг шарфи-ку!— деб қичқириб юборди Месгрейв.— Шу шарфни унинг бўйнида жуда кўп кўрганман. Бу ерда нима қилган бўлиши мумкин у ярамас?

Менинг илтимосим билан иккита маҳаллий полисмен чақирилди, мен улар ҳузурида шарфни тортиб тош тахта қопқоқни очмоқчи бўлдим. Бироқ уни араб қимирлата олдим, констебллардан бирининг ёрдами билан уни салгина бир четга суролдим. Қопқоқ тагида қоп-қоронғи ўра кўриниб турарди, ҳаммамиз унга мўраладик. Месгрейв чўккалаганича пастга фонарини туширди.

Биз чуқурлиги етти футча, эни билан бўйи тўрт футга яқин торгина чорбурчак ҳужрани кўрдик. Девор тагида мис қопланган, қопқоғи очиқ пастаккина сандиқ турарди; оғзида мана шу қадимий аломат калит. Сандиқнинг сиртини бир энлик гард босган. Заҳ билан қуртлар ёғочини шу қадар еб қўйган эдики, уни ҳатто ич томонидан ҳам моғор босган эди. Тагида,— афтидан қадимий пуллар бўлса керак,— мана шу кўриб турганингизга ўхшаб бир неча гилдирак металлчалар ётарди. Ичида бошқа ҳеч нарса йўқ эди.

Аммо дастлаб биз сандиққа қарамадик — кўзларимиз унинг ёнидаги жасадга қадалган эди. Қора костюм кийган аллақандай одам бошини икки қўли билан чангаллаганча сандиқ четига қўйиб, чўнқайиб ўтирарди. Бу одамнинг юзи кўкариб кетган, таниб бўлмайдиган даражада тиришиб-буришган, аммо биз уни кўтарганимизда Режинальд Месгрейв бўйи, кийими ва сочларидан ғойиб бўлган эшик оғаси эканини дарров пайқадик. Брантон бундан бир неча кун муқаддам ўлган, аммо танасида унинг мудҳиш ўлимини изоҳлаб бериши мумкин бўлган на жароҳат, на моматалоқ асари бор эди. Жасадни ертўладан олиб чиқарканмиз, ҳозиргина ечган жумбоғимиздан ҳам кўра мушкулроқ бўлган жумбоққа дуч келдик...

Эътироф этишим керак, Уотсон, ҳозирча қидиришларимнинг натижаларидан гаранг эдим. Мен қадимий ҳуж-

жатда кўрсатилган жойни топсам бас, ҳамма нарса очиқ-ойдин бўлади-қолади, деб ўйлаган эдим, мана, ўша жойда турибман. Месгрейвлар оиласи пухталаб яширган сирнинг жавобидан, чамаси бояги-боягисидек ҳали ҳам узоқдаман. Рост, Брантоннинг қисматини ёритдим, аммо энди у бу қисматга қандай қилиб дучор бўлганини, ғойиб бўлган аёлнинг бу ишда қандай ўрни тутганини ҳам аниқлашим керак эди. Мен бурчакдаги бочкага ўтириб, юз берган ҳодисанинг ҳамма тафсилотларини яна бир бор хаёлимдан ўтказиб бошладим.

Бу тариқа ишларда қўллайдиган методимни биласиз, Уотсон: ўзимни ўша иш кўрган одамнинг ўрнига қўйиб, энг аввал унинг ақлий савиясини аниқлаб оламан-да, муштарак вазиятларда ўзим нима қилишим мумкинлигини тасаввур қилишга тиришиб кўраман. Бу важига иш осонлашган эди: Брантоннинг ақли чакана эмасди, шунинг учун менга унинг тафаккури билан менинг тафаккурим савияси орасидаги тафовутни ҳисобга олиб ўтиришимга тўғри келмади. Брантон қаердадир бир қимматбаҳо нарса бор эканлигини билган. Бу жойни аниқлаган. У пастга олиб тушадиган ертўланинг оғзини беркитиб турган тошни кўтариш бир киши учун оғирлик қилишига ишонч ҳосил қилган. Шундан кейин у нима қилган? Бегона одамлардан ёрдам сўраб мурожаат қилиши мумкин эмасди. Борди-ю, ҳаттоки сирини ишониши мумкин бўлган одам топилган тақдирда ҳам, бу кишига кўча эшикни очадиган бўлса ўзини анчагина хавф-хатарга қўйиши мумкин эди. Ёрдамчини шу хонадоннинг ўзидан топиш қулайроқ эди. Хўш, Брантон кимга мурожаат қилиши мумкин эди? Ҳалиги қиз унга бир вақтлар содиқ экан. Эркак одам хотин кишини қанчалик хафа қилмасин унинг муҳаббатидан батамом маҳрум бўлганига ҳеч қачон ишонмайман. Афтидан, Брантон Рэчелга унча-мунча хушомад қилиб юриб, у билан ярашиб олишга уринган, кейин эса уни шерик бўлишга кўндирган. Кечаси улар биргаликда ертўлага тушганлар, биргалашиб тошни жойидан қўзғатишга муваффақ бўлганлар. Ана шу дақиқача уларнинг хатти-ҳаракатлари очиқ-ойдин эди, мен буни ўз кўзларим билан кузатиб тургандек эдим.

Аммо икки киши учун, айниқса улардан бири аёл бўлса, афтидан, бу осон иш бўлмагандир. Ҳатто биз — мен билан Сассексдан келган давангидек полисмен учун ҳам бу тошни жойидан қўзғатиш анча мушкул бўлди. Улар ўз вазифаларини енгиллатиш учун нима қилган бўлишлари мумкин? Ҳа, афтидан, мен ҳам уларнинг ўрнида бўлга-

нимда нима қилишим мумкин бўлса, улар ҳам шундай қилганлар. Ана ўшандан кейин ўрнимдан туриб, ерда сочилиб ётган ўтинларни кўздан кечирдим-да, топаман деб умид қилган нарсамни шу ондаёқ топдим. Узунлиги уч фут келадиган бир ғулакнинг учи сал мертилган, бир нечтаси эса эзилган эди: чамаси улар анчагина вазмин нарсанинг тагида қолган бўлса керак. Афтидан, Брантон билан ёрдамчиси тошни кўтараётганларида пастга бемалол тушса бўлгудек кенгайгунча унинг тирқишига шу ўтинларни қистириб турган, кейин эса тошнинг тагига яна бир ўтинни тиккасига тираб қўйганлар, шу сабабдан унинг пастки учи мертилган бўлиши аниқ— чунки тош уни бор залвари билан босиб турган. Ҳозирча ҳамма тахминларим анчагина асосли эди.

Тунги фожиа манзарасини тўла-тўкис тиклаш учун бундан буёғига қандай мулоҳаза юритишим керак эди? Шуниси аниқки, чуқурга биргина одам тушиши мумкин эди, у албатта Брантон бўлган. Қиз юқорида кутиб турган бўлиши керак. Брантон сандиқни очиб, ичидаги бор нарсани унга узатган (буниси аниқ, чунки сандиқ бўмбўш эди), шунда кейин... нима бўлган?

Эҳтимолки, бу жўшқин аёлнинг қалбида учқунланиб турган қасос истаги дилозори — ажаб эмаски, унинг кўрган жабри биз тахмин қилганимиздан кўра кучлироқ бўлса — ҳозир ўз ҳукми остида эканлигини кўраркан, ловиллаб қизишиб кетган. Ўтин тушиб кетиб, тош тахтанинг Брантонни ана шу тош тобутга тириклай кўмиб қўйгани тасодифиймикан? Агар шундай бўлса Рэчел юз берган ҳодисани айтмагани учунгина айбдор. Ё у тирговични жўрттага уриб юбориб, тош тахтани жойига тушириб қўйдимикан? Ҳар қалай, бу аёл худди кўз ўнгимда гавдалангандек бўлди: топилган хазинани кўксига босганча у тош тахта остида қолган вафосиз ёрининг энтикканча қичқирган бўғиқ дод-фарёдларидан, тошни алам билан дукиллатишларини эшнтишдан қочиб, айланма зинапоядан юқорига физиллаганча чиқиб кетган.

Эртасига эрталаб рангининг ўчгани, безовталангани ва ўқтин-ўқтин асабий кулишларининг сирини шунда экан. Аммо сандиқдаги нима экан? Қиз унинг ичидаги нарсаларни нима қилган? Булар, шубҳасиз, жиноятчиларини яшириш мақсадида имконият туғилиши биланоқ, ҳовузга олиб бориб ташлаган ўша эски металл синиқлари билан тош парчалари эди.

Чуқур ўй сурганимча йигирма минутча қимир этмай

ўтирдим. Ранги оқариб кетган Месгрейв фонарни лопиллатганча ҳамон пастга, чуқурга тикилиб турарди.

— Бу Карл Биринчининг¹ пуллари,— деди у, менга сандиқдан олинган бир неча ғилдирак металлн узата туриб.— Кўрдингизми, биз «удумимиз»нинг пайдо бўлган вақтини тўғри аниқлабмиз.

— Карл Биринчидан қолган яна баъзи бир нарсаларни топсак ҳам ажаб эмас!— деб қичқариб юбордим мен, бирдан ҳужжатдаги дастлабки икки саволни эсларканман.— Ҳовуздан топиб олган қопдаги нарсаларингизни кўрсатинг-чи.

Биз Месгрейвнинг кабинетига чиқиб бордик, у металл синиқларини олдимга ёйиб қўйди. Уларга қарарканман Месгрейвнинг буларга нима учун эътибор бермаганини пайқадим: металл деярли қорайиб кетган, тошларнинг эса туси йўқ, хира эди. Аммо мен улардан бирини олиб енгимга ишқаган эдим, кафтимда худди чақмоқдек ярақлай бошлади. Металл қисмлар қўшалоқ чамбарак йўсинида бўлиб, улар букилган, буралган, дастлабки шаклларини деярли йўқотган эди.

— Хстирингизда бўлса керак, албатта,— дедим Месгрейвга,— қиролнинг партияси Англияда унинг ўлиmidан кейин ҳам бошчилик қилган эди. Ажаб эмаски, унинг аъзолари қочишдан олдин энг қимматбаҳо нарсаларни замон анча тинчигач, қайтиб келиб олиш мақсадида уларни бирон ерга яшириб кетган бўлсалар.

— Менинг бобокалонларимдан сэр Ральф Месгрейв саройда эътиборли мансабни эгаллаб турган Карл Иккинчи дарбадарликда юрган кезларида унинг ўнг қўли бўлган.

— Э, шунақами!— дедим мен.— Жуда соз. Бу билан етишмай турган охирги жавоб қўлимизга киради. Табриклайман сизни, Месгрейв! Сиз — шуниси борки, гоят бир фожнали вазиятда — ўз-ўзидан каттакон қимматга эга, тарихий ноёб бир нарса сифатида яна ҳам муҳимроқ аҳамиятга молик бир ёдгорликка эга бўлдингиз.

— Бу нима бўлди ўзи?— деб сўради у қаттиқ ҳаяжонланиб.

— У эмас, бу эмас, инглиз қиролларининг қадимий тожи.

— Тож?!

— Ҳа, тож. Ҳужжатда айтилган сўзларни эсланг-а:

¹ Карл Биринчи — Англия қироли. 1649 йилда тахтдан тушрилиб, қатл этилган.

«Бу кимга тегишли эди?»—«Кетганга». Бу сўзлар Карл Биринчининг қатлидан кейин ёзилган. «Энди кимга тегишли бўлади?»—«Келадиганига». Гап Карл Иккинчи ҳақида борган, ўша вақтда унинг тахтга чиқиши тахмин қилинган. Шундай қилиб, шак-шубҳасиз, бу шаклини йўқотган пачоқ тиллақош бир вақтлар Стюартлар сулоласига мансуб бўлган қиролларнинг бошларини безаб турган.

— У ҳовузга қандай қилиб тушиб қолган?

— Бу саволга дарҳол жавоб бериш мумкин эмас.

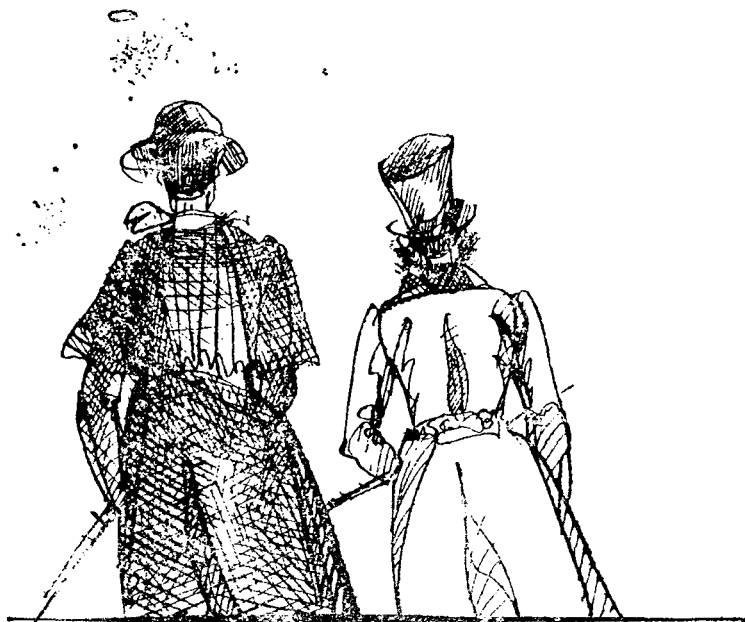
Мен ўз тахминларим ва далилларимнинг бутун йўналишини Месгрейвга бирма-бир гапириб бердим. Ҳикоямни тамомлаганимда қоронғилик қуюқлашиб, осмонда ой аллақачоқ ёрқин нур сочмоқда эди.

— Шуниси қизиқки, Карл Иккинчи қайтиб келганидан кейин нима учун тожини талаб қилиб олмади экан?— деб сўради Месгрейв, ўз ёдгорликларини яна каноп қопга жойларкан.

— О, сиз билан биз қачоқ бўлмасин ҳал қилишимиз маҳол бўлган масалани кўтармоқдамиз. Афтидан бу сирдан воқиф бўлган Месгрейв ўлиши олдидан бу ҳужжатни ўз валиаҳдига дастуриламал сифатида қолдиргану, аммо унга бунинг маъносини нима учундир тушунтирмаган. Ҳужжат ўша кундан эътиборан отадан фарзандга ўта-ўта, ниҳоят, унинг сирини очишга муваффақ бўлган, аммо бунинг эвазига жонидан ажраган одамнинг қўлига келиб тушган...

«Месгрейвлар хонадони удуми»нинг тарихи шундай, Уотсон. Тож ҳозир ҳам Зерлстонда сақланмоқда, зотан қаср эгалари уни ўз қўлларида сақлаб тургани расмий рухсат олгунларича озмунча елиб-югуриб, ҳазилакам маблағ сарф қилмадилар. Борди-ю, сиз бир кўрмоқчи бўлсангиз, улар тожни сизга бажонидил кўрсатишади, албатта, уларга менинг номимни айтсангиз бас.

Анави аёл важига келсак, у ном-нишонсиз ғойиб бўлди. Англиядан бош олиб чиқиб, ўзининг жинояти ҳақидаги хотирасини узоқ юртларга олиб кетган бўлса ҳам ажаб эмас.

ХОЛМСНИНГ СЎНГГИ ИШИ

Дўстим, мистер Шерлок Холмснинг мисли кўрилмаган истеъдоди ҳақида ҳикоя қилувчи хотираларимнинг сўнги сатрларини чуқур қайғу билан ёзишга киришаман.

Ростини айтсам, ҳаётимни мунгли кўйга солиб кетган воқеа ҳақида мен индамоқчи эмасдим, гарчанд ўшандан бери икки йил ўтган бўлса-да, бунинг ўрнини ҳеч нарса босолмаётимди. Аммо мени қўлга қалам олишга мажбур қилган нарса полковник Жеймс Мориартининг хатлари бўлди; бу хатларида у марҳум акасининг шайнини ёқлайди. Мен бўлиб ўтган воқеаларни халойиқ кўзи ўнгида рўй-рост изҳор қилишни ўз бурчим деб ҳисобладим. Ҳамма гап ёлғиз менгагина маълум, мен уни яширишга эҳтиёж қолмаганига фурсат етганидан хурсандман.

Билишимча, газеталарда учтагина ахборот босилиб чиқди. «Журналь де Женев»нинг¹ 1891 йил 6 май сони-

¹ «Журналь де Женев» — Швейцария газетаси.

даги хабар, Рейтер агентлигининг¹ 7 майдаги Англия матбуотида эълон қилинган телеграммаси ва ниҳоят, юқорида эслатиб ўтилган яқиндаги хатлар. Бу хатлардан биринчиси билан иккинчиси ғоятда қисқартирилган, сўнггиси эса,— унисини ҳозир тушуштириб бераман,— чинакам фактларни бузиб кўрсатади. Менинг вазифам профессор Морнанти билан мистер Шерлок Холмс ўртасида аслида қандай воқеа юз берганлигидан элу юртни хабардор қилиб қўйишдир.

Қитобхоннинг хотирида бўлса, мен уйланганимдан кейиноқ, орамиздаги жуда яқин алоқалар бир оз ўзгариб қолди. Мен хусусий врачлик фаолияти билан шуғуллана бошладим. У ўз тадқиқотлари учун ҳамроҳ керак бўлган пайтларда вақти-вақти билан ҳузуримга келиб турди, бу тобора камайиб борарди. 1890 йилда эса унинг саргузаштлари ҳақида фақат учтагина ҳисобот ёздим. Шу йилнинг қиши билан 1891 йил баҳорининг бошларида газеталар, Холмс Франция ҳукумати томонидан фавқулодда бир муҳим иш муносабати билан таклиф этилган, деб ёзди, унинг Норбонн ва Нимдан ёзган хатларини олиб, Францияда анчагина қолиб кетса керак, деган хулосага келган эдим. Шунинг учун ҳам 24 апрель куни кечқурун у бирдан кабинетимга кириб келганида мен бир оз таажжубланиб қолдим. Одатдагига қараганда яна ҳам ранги кетиб ориқлаб қолганини дарҳол пайқадим.

— Ҳа, анчагина тинка-мадорим қуриди,— деди у сўзларимдан кўра ҳам боқишларимга жавоб бергандек.— Кейинги вақтларда анчагина қийналишга тўғри келди... Дарчаларни ёпиб қўйсам нима қилади?

Хонани стол чироғи ёритиб турарди, мен одатда унинг ёруғида мутолаа қилардим. Холмс девор тагидан эҳтиёт-корона юриб, бутун хонани айланиб дарчаларни беркитди-да, орқаларидан лўкидонларини солиб қўйди.

— Бирон нарсадан қўрқаётибсизми?— деб сўрадим.

— Ҳа, қўрқаётибман.

— Нимадан?

— Ел билан отадиган милтиқдан.²

— Азизим Холмс, бу билан нима демоқчисиз?

— Чамамда, Уотсон, сиз мени яхшигина биласиз, сизга маълумки, мен юраксиз одамлардан эмасман. Би-

¹ Рейтер агентлиги — Англиянинг йирик телеграф агентлиги.

² Ел билан отадиган милтиқ — сиқилган ҳаво ёрдамида товушсиз отиладиган қурол.

роқ таҳдид солиб турган хавф-хатар билан ҳисоблашмаслик ботирликдан кўра аҳмоқлик бўларди. Мумкин бўлса, менга гугурт берсангиз.

У папирос чекди, гўё тамаки тутуни унга пором келгандек эди.

— Биринчидан, бемаҳалда кириб келганим учун кечирим сўрашим керак,— деди у.— Бундан ташқари, сиздан иккинчи бир беодоб иш — боғингизнинг этагидаги девордан ошиб кетиш учун изи сўрашга тўғри келади, чунки мен сизниқидан худди шу йўл билан чиқиб кетмоқчиман.

— Нима гап ўзи?— деб сўрадим.

У қўлини чироққа тутди, мен икки бармоғининг бўғинлари яраланганини ва қонаб турганини кўрдим.

— Кўриб турибсизки, бу мутлақо беҳуда нарса эмас,— деди у жилмайиб.— Бунақада бутун бошли қўлдан ажралиш ҳам ҳеч гап эмас. Миссис Уотсон қаёқда? Уйдами?

— Йўқ, у танишлариникига меҳмондорчиликка кетган.

— Шунақа денг! Хўш, демак, ёлғиз экансиз-да?

— Ёлғиз ўзимман.

— Ундай бўлса, мен билан бир ҳафтагина континентга бориб келишингизни таклиф қилишим осон бўлар экан.

— Қаёққа ўзи?

— Қаёққа бўлса ҳам барибир. Менга мутлақо фарқи йўқ.

Бу гаплар менга ғоятда ғалати туюлди. Холмснинг бекорга дайдиб вақт ўтказадиган одати йўқ, унинг толиққан рангсиз чеҳрасидаги қандайдир ифода асабларининг камоли таранг тортилганидан дарак бериб турар эди. У ингоҳимдаги таажжубни пайқаб, тирсақларини тиззасига тиради-да, бармоқларининг учларини чирмаштирганича, менга бор гапни тушунтира бошлади.

— Сиз, ўйлайманки, профессор Мориарти ҳақида ҳеч нарса эшитмаган бўлсангиз керак?— деб сўради у.

— Йўқ.

— Ақл бовар қилмайдиган ноёб бир нарса. Бу одам ўзининг тузоқлари билан бутун Лондонни чирмаб олган, лекин ҳеч ким унинг отини ҳам эшитмаган. Худди шу нарса уни жишоят оламида қўл етмайдиган баландликка кўтариб қўйган. Сизни ишонтириб айтаманки, Уотсон, борди-ю, мен шу одамни енгишга муваффақ бўлсам, борди-ю, мен жамиятни шу одамдан халос қи-

лишга муяссар бўлсам, бу фаолиятимнинг тантанали хотимаси бўларди, мен ўз фаолиятимни тугалланган ҳисоблаб, ундан кўра хотиржамроқ машғулотларга ўтишга тайёр эдим. Гап орамизда қолсин, Уотсон, мен Скандинавиянинг қироллар хонадони билан Франция республикасига баъзи бир хизматлар кўрсатиш имконини берган сўнгги икки иш туфайли ўз дидимга анчагина мос бўлган ҳаёт кечирим, тамоман кимё соҳасидаги тажрибалар билан шуғулланишим учун маблағ орттирдим. Аммо, токи профессор Морнартидек одам Лондон кўчалари бўйлаб бемалол дорилар юраркан, мен дам олмайман, кресломда хотиржам узала тушиб ўтиролмайман.

— У нима иш қилган?

— О, унинг таржимаи ҳоли аломат! У яхши бир оиладан чиққан, тўла-тўқис маълумот олган, нодир-ноёб туғма бир математик истеъдодга эга. У йигирма бир ёшида Ньютоннинг биноми ҳақида рисола ёзиб, бу билан бутун Европага донг таратган. Шундан сўнг у вилоят шаҳарларимиздан биридаги университетда математика кафедрасига бошлиқ бўлиб олган, уни порлоқ келажак кутаётганлиги мутлақо равшан эди. Аммо унинг қонида авлоддан-авлодга ўтиб келаётган ваҳшиёна шафқатсизлик иштиёқи бор. Унинг томиридан жиноятчи қони оқади. Бағоят ўткир зеҳни туфайли бу шафқатсизлиги янада хавфлироқ тус олган. У дарс берган университет шаҳарчасида унинг ҳақида машъум миш-мишлар тарқалган. Ниҳоят кафедранинг ташлаб Лондонга кўчиб келишга мажбур бўлган, бу ерда ёш йигитларни офицерлик мансабини олиш учун имтиҳондан ўтишга тайёрлай бошлаган... Бу ҳаммага маълум бўлган фактлар, ҳозир эса сиз мен аниқлашга муваффақ бўлган нарсаларни эшитасиз.

Ўзингизга маълумки, Уотсон, Лондондаги жиноятчилар оламини ҳеч ким менчалик яхши билмайди. Шундай қилиб, мен анча вақтлардан бери, кўпгина жиноятчиларнинг орқасида менга номаълум бўлган, қонунга хилоф равишда бутунлай бошқа кимсалар панасида иш кўраётган қудратли ташкилотчи бир куч бор эканлигини ҳис қила бошладим. Қаллоблик бўлмасин, талончилик ёки суиқасд бўлмасин, турли-туман ҳодисаларда ҳам шу кучнинг иштироки бор эканлигини бир неча марта сезганман, шунингдек, ҳали аниқланмаган, текшириш учун мен бевосита жалб этилмаган жиноятларда ҳам унинг изларини мантиқий йўл билан топганман. Бир неча йил-

лар мобайнида мен уни яшириб турган пардани ёриб киришга уриниб келдим, мана ниҳоят фурсат етиб, калаванинг учини топдим, тугунни еча бошладим, ниҳоят калаванинг учи минг турли маккорона тугунлардан сўнг мени машҳур математик, собиқ профессор Морнарти билан тўқнаштирди.

У — жиноят оламининг Наполеони, Уотсон. У — бу шаҳарда юз берган ёвузликлардан тенг ярмининг ташкилотчиси, очилмаган жиноятларнинг деярли ҳаммасининг ташкилотчиси. У даҳо файласуф, у мавҳум фикрлай оладиган одам. Унинг ақли жуда ўткир. Ўргимчак худди ўз уясининг ўртасида ётгандек, у ҳаракатсиз ўтиради, аммо бу ўргимчак уясининг мингларча иллари бор, булардан ҳар бирининг қимирлаганини пайқаб олади. Узи камдан-кам ҳаракат қилади. Фақат режаларгина тузади. Аммо агентлари беҳисоб, улар жуда яхши уюштирилган. Борди-ю, кимдир бирор ҳужжатни ўғирлаши, уйни талаб кетиши, йўлда тўсиқ бўлиб турган одамни йўқ қилиб юбориши керак бўлиб қолса — бу нарсани профессорнинг диққатига ҳавола қилса бас, жиноятга дарҳол ҳозирлик кўрилиб, кейин у амалга оширилади. Агент қўлга тушиб қолиши мукин. Бундай ҳолларда ҳамниша уни кафилга олишга ёки ҳимоячи таклиф этишга пул ҳам топила қолади. Аммо бу агентни ишга солган бош раҳбар ҳеч қачон қўлга тушмайди — у шубҳалардан холи бўлади. Мен мантиқий йўл билан мавжуд эканлигини аниқлаганим ташкилот ана шундай, Уотсон, мен уни топиб, тор-мор этишга бутун куч-ғайратимни бағишладим.

Аммо профессор айёрлик билан ниқобланган, ўзини шу қадар яхши ҳимоя қила оладикки, суд ҳукмига етарли бўладиган далилларни тақдим этиш учун қилган бутун саъй-ҳаракатларим беҳуда кетмоқда. Менинг нималарга қодир эканлигимни яхши биласиз, азизим Уотсон, ҳар қалай, уч ойдан кейин мен ниҳоят ўзимга муносиб рақиб билан учрашганимни эътироф этишга мажбур бўлдим. Унинг жиноятларидан даҳшатга келган бўлсам, энди бунинг ўрнини унинг маҳоратига қойил қолиш эгаллади. Бироқ у барибир бир хато, кичкина, жуда кичкина бир хато қилиб қўйди, аммо шундай хатога ҳам йўл қўймаслиги керак эди, чунки мен уни узлуксиз таъқиб қилмоқда эдим. Ўз-ўзидан маълумки, унинг бу хатосидан фойдаланиб, бунга дастлабки марра сифатида амал қилиб Морнартининг атрофига тузоқ қўя бошладим. Ҳозир у деярли тайёр бўлиб қолди. Уч кун-

дан сўнг, яъни келар душанба, ҳаммаси тамом бўлади — профессор ўз шайқасининг бош аъзолари билан адолат судининг қўлига тушади. Шундан кейин эса асримизнинг энг йирик жиноий процесси бошланади. Қирқдан ошиқ сирли жиноятларнинг сирини очилиб оидишлашади, ҳамма айбдорлар жазога тортилади. Борди-ю, шошқалоқлик қилинса, биронта ноўрин қадам қўйилса, улар ҳатто охириги дақиқада ҳам қўлимиздан чиқиб қочишлари мумкин.

Мен шундай ҳаракат қила олсамки, бундан профессор Мориарти воқиф бўлмаса, ҳамма иш жойида бўларди. Аммо у ғоятда маккор. Уни ўз тузоғимга тушириш учун қўйган ҳар бир қадамим унга маълум бўлиб қолаверди. У бу тузоқлардан чиқиб кетишга кўп марта урниниб кўрди, аммо мен ҳар гал унга йўл бермадим. Дарҳақиқат, дўстим бу махфий курашнинг муфассал тасвири матбуотда пайдо бўлгудек бўлса, у детектик тарихидаги энг ажойиб, ҳаяжонли китоблар орасида ўз ўрнини эгаллаган бўларди. Мен ҳеч қачон бу қадар юксакка кўтарилган эмасдим, ҳеч қачон рақибимнинг ҳаракатларидан бу қадар мушкул аҳволга тушган эмасдим. Унинг зарбалари кучли эдики, мен уларга яна ҳам зўрроқ зарба билан жавоб қайтардим. Бугун эрталаб охириги тадбирларни кўрдим, ишни тугаллашим учун менга яна уч кун, уч кунгина фурсат керак эди. Шуларнинг ҳаммасини ўйлаб ўз хонамда ўтирсам, беҳосдан эшик очилди. Қаршимда профессор Мориарти турарди.

Менинг асабларим пўлатдан, Уотсон, аммо эътироф этишим керакки, бутун фикри-хаёлимни банд этган одамни қаршимда кўрарканман, беихтиёр сесканиб кетдим. Унинг қиёфаси менга илгари ҳам таниш эди. У жуда озғин, новча. Пешонаси дўнг, энли, оппоқ, кўзлари чуқур тушган. Соқоли қиртишлаб олинган, юзи заҳил, зоҳидона — унда профессор Мориартидан ҳали-ҳозирча қандайдир асоратлар қолган. Кифтлари букки, афтидан, муттасил ёзув столида ўтирганидан бўлса керак, боши эса олдинга чўзилиб чиққан, илоннинг бошига ўхшаб уёқдан-буёққа аста-секин чайқалиб турарди. Қадалиб турувчи кўзлари менга еб қўйгудек бўлиб тикиларди.

«Сизнинг манглай суякларингиз мен кутганимчалик унча тараққий қилган эмас экан, — деди у ниҳоят. — Уқланган револьверни устингиздаги халатнинг чўнтағида сақлаш, мистер Холмс, хавфли одат».

Дарҳақиқат, у кириб келганда мен қандай зўр хавф-

хатар таҳдид қилаётганини дарров пайқаган эдим: унинг бирдан-бир жон сақлаш йўли мени умрбод тилимни тишлатишдан иборат эди. Шунинг учун ҳам мен револьверни шахт билан стол ғаладонидан чўнтагимга солиб қўйиб, шу пайтда, уни устидаги мовут орқали пайпасламоқда эдим. Унинг танбеҳидан сўнг револьверни чўнтагимдан олиб, тепкисини тўғриладим-да, олдимдаги столга қўйиб қўйдим. Мориарти илжайиб кўзини сузиб тураверди, аммо кўзларидаги қандайдир ифодани кўриб, қуролим яқинда турганидан севиниб қўйдим.

«Сиз, чамаси мени танимасангиз керак»,— деди у.

«Аксинча,— деб эътироз билдирдим мен,— назаримда, сизни танишимни пайқаб олишингиз қийин эмас эди шекилли. Марҳамат, ўтиринг. Борди-ю, менга айтадиган бирон гапингиз бўлса, мен сизга беш минут вақтимни ажратишим мумкин».

«Мен сизга айтмоқчи бўлган гапларнинг ҳаммасини пайқаб олибсиз», деб жавоб берди у.

«Ундай бўлса, сиз ҳам менинг жавобимни пайқабсиз шекилли».

«Сиз аҳдингизда қатъий турмоқчимисиз?»

«Мутлақо қатъий».

У қўлини чўнтагига тикди, мен эса столдан револьверни олдим. У чўнтагидан қўйин дафтарчасинигина олди, унда қандайдир саналар ажи-бужи қилиб ёзилган эди.

«Сиз тўртинчи январь куни менинг йўлимни тўсдингиз,— деди у.— Йигирма учинчи куни сиз мени яна бевовта қилдингиз. Февралнинг ўртасида сиз мени жуда ташвишга солдингиз. Мартнинг охирида режаларимни мутлақо бузиб юбордингиз. Ҳозир эса сизнинг узлуксиз таъқибингиз туфайли мен шундай аҳволга тушиб қолдимки, қаршимда озодликдан маҳрум бўлишдек аён-ошкор хавф турибди. Бу барҳам топиши керак».

«Сиз нимани таклиф қиласиз?»— деб сўрадим мен.

«Бу ишдан воз кечинг, мистер Холмс,— деди у, бошини чайқаб.— Яхшиликча воз кечинг».

«Душанбадан кейин»,— деб жавоб бердим мен.

«Бас, мистер Холмс. Сиз жуда ақлли одамсиз, менинг сўзларимга тушунсангиз керак, албатта: сиз ўзингизни четга олишингиз керак. Сиз ўзингиз ишни шу йўсинда олиб келдингизки, энди бошқа йўли йўқ. Сизнинг кураш методларингизни кузатарканман, руҳан ҳузур қилдим, ишонингки, борди-ю, мени охирги чораларни кўришга мажбур қиладиган бўлсангиз, ғоят афсуслан-

ган бўлардим..., Сиз илжаяётибсиз, сэр, аммо сизни ишонтириб айтаманки, мен сидқидилдан айтаётибман».

«Хавф-хатар ихтисосимнинг муқаррар йўлдоши»,— дедим мен.

«Бу хавф-хатар эмас, муқаррар ажал,— деб эътироз билдирди у.— Сиз биргина одамнинг эмас, каттакон ташкилотнинг йўлида гов бўлиб турибсиз, унинг бутун куч-қудратини ақлу зеҳни шу қадар ўткир бўлган сиздек одам ҳам тасаввур қилишдан ожизсиз. Сиз четга чиқиб кетишингиз керак, мистер Холмс, бўлмаса сизни тепкилаб тупроқ билан қориштириб юборадилар».

«Бизнинг бу ёқимли суҳбатимиз туфайли мени бошқа бир жойга даъват этаётган муҳим бир ишга кеч қолмасам, деб қўрқяпман»,— дедим мен ўрнидан туриб.

У ҳам ўрнидан туриб, ғамгин бош чайқаганича менга индамай қараб турарди.

«Начора!— деди у ниҳоят.— Мен жуда афсусланман, аммо қўлимдан келган барча чорани кўрдим. Ҳар бир босган қадамнингиз менга аён. Сиз душанбагача ожизсиз. Бу бизнинг орамиздаги яккама-якка олишув, мистер Холмс. Сиз мени айбдорлар курсисига ўтқазиб қўйишни умид қилмоқдасиз, сизга айтиб қўяйки, бу ҳеч қачон амалга ошмайди. Борди-ю, мени ҳалок этишга уқувингиз етгудек бўлса, у тақдирда, сизни ишонтириб айтаманки, мен билан бирга ўзингиз ҳам ҳалок бўласиз».

«Сиз менга шу қадар кўп хушомадомуз сўзлар айтдингизки, мистер Морнарти, мен ҳам шунга муносиб жавоб беришим керак, шунинг учун сизга айтаманки, жамиятнинг саодати учун айтганингизнинг биринчисига ишончим комил бўлса, иккинчисига бажонидил рози эдим».

«Биринчисини ваъда қилолмайман-у, аммо иккинчисини жон-жон деб ваъда қиламан»,— деб жавоб берди у қаҳрли заҳарханда билан.

Букки кифтларини мenden ўгирганча сузик кўзлари билан орқасига аланглай-аланглай чиқиб кетди. Менинг профессор Морнарти билан бўлган ўзига хос бу учрашувим шундай ўтди, ростини айтсам, бу учрашув менда ёқимсиз бир таассурот қолдирди. Мулоимлик билан аниқ гапирнш одати унинг оддий жиноятчиларга хос бўлмаган самимийлигига ишонишингизга мажбур қилиб қўяди. У бекорга оғиз кўпирттирадиган мақтанчоқлардан эмас. Сиз, албатта бунга: «Полицияга ёрдам сўраб мурожаат қилса бўлади-ку?»— дерсиз. Аммо гап шун-

даки, зарбани унинг ўзи эмас, агентлари беради — мен бунга аминман. Бунга далилларим бор.

— Сизга ҳужум қилишдими?

— Азизим Уотсон, профессор Морриарти ўйланган ишни пайсалга солиб юришни хуш кўрадиганлардан эмас. У чиқиб кетгач, соат ўн иккиларга яқин Оксфордстритга боришга тўғри келиб қолди. Бентинк-стрит билан Уэлбек-стритнинг муюшида кўчадан ўтаётиб, зўр шиддат билан тўппа-тўғри устимга бостириб келаётган қўш отли фургонни кўрдим. Йўлкага югуриб чиқишга аранг улгурдим. Бирон секунд ҳаяллаб қолсам борми — абжағим чиқиб кетарди. Фургон муюшдан бурилиб дарҳол ғойиб бўлди. Энди мен йўлқадан пастга тушмасликка қарор қилдим, аммо Вир-стритдаги уйлардан бирининг тоmidан ғишт тушиб, оёғимнинг таггинасида майда-майда бўлиб кетди. Мен полициячини чақириб, ҳодиса юз берган жойни кўздан кечиришни буюрдим. Томга ремонт учун мўлжалланган ғишт билан шифер тахлаб қўйилган экан, мени, ғиштни шамол учуриб туришган, деб ишонтирмоқчи бўлишди. Маълумки, гап нимада эканини мен яхшироқ билардим. аммо далилларим йўқ эди. Мен кэб кира қилиб, укамнинг Пэлл-Мэллдаги квартирасига етиб бордим-да, кун-узуқун ўша ерда бўлдим. Уёқдан тўппа-тўғри сизникига қараб келдим. Йўлда менга таёқ кўтарган қандайдир ярамас ёпишди. Мен уни уриб йиқитдим, полиция уни ушлади, аммо сизга сўз бериб айтаманки, мен бугун курак тишларига уриб қўлимни қонатиб олган жентльмен билан ҳозир, эҳтимолки, бу ердан ўн миля узоқда ўзининг гилбўта билан ёзадиган тахтасида масалалар чиқараётган математика муаллими орасидаги алоқани сезишга ҳеч ким муваффақ бўлолмайди. Энди сиз, Уотсон, нима учун бу ерга келишим биланоқ дастлаб дарчаларни ёпиб, нима учун сиздан кўча эшикдан эмас, кўзга панароқ бошқа бирон йўл билан чиқиб кетишим учун изн беришингизни сўраганимнинг сабабини тушунган бўлсангиз керак.

Мен дўстимнинг довиюраклигига кўп марталар қойил қолганман. Аммо бугун унинг бу мудҳиш кунда юз берган мутлақо тасодифий бўлмаган воқеаларни бамайлихотир санаб бериши мени айниқса ҳайратлантирди.

— Умид қиламанки, меникида ётиб қоларсиз?— деб сўрадим мен.

— Йўқ, дўстим, мен сиз учун хавфли меҳмон бўлишим мумкин. Мен қандай ҳаракат қилиш кераклиги режасини ўйлаб қўйганман, ҳаммаси яхшилик билан

тугайди. Ҳозир иш шундай бир босқичда турибдики, уни қамоққа оладиган бўлсалар, менсиз ҳам олаверадилар. Менинг ёрдамим фақат тергов вақтидагина керак бўлади. Шундай қилиб, полициянинг кескин ҳаракатлари бошлангунича бирон ёққа кетганим дуруст. Борди-ю, сиз мен билан бирга континентга кета олсангиз жуда хурсанд бўлган бўлардим.

— Ҳозир менинг беморларим кам,— дедим мен,— яқин орада яшайдиган ҳамкасабам бажонидил менинг ўрнимда ишлаб туради. Шунинг учун сиз билан жон-жон деб бораман.

— Эртага эрталабданоқ йўлга чиқа оласизми?

— Ҳа, агар бу зарур бўлса.

— Э-ҳа, жуда зарур. Энди менинг кўрсатмаларимни эшитиб олинг, сиздан илтимос қиламан. Уотсон, уларга ғоятда риоя қилинг, чунки икковимизнинг олдимизда энг истеъдодли муттаҳам билан бутун Европада энг қудратли жиноятчилар уюшмасига қарши кураш олиб бориш вазифаси турибди. Шундай қилиб, қулоқ солинг. Сиз ўз юкингни етиб бориши керак бўлган станцияни кўрсатмасдан, шу бугун кечқурун ишончли бир одамдан Виктория вокзалига жўнатишингиз керак. Эрталаб хизматкорингизни кэб кира қилиб келгани юборасиз, аммо унга тайинлангани, у ўзига дуч келган биринчи, иккинчи экипажни ҳам кира қила кўрмасин. Сиз кэбга тушиб Стренддаги Лоусер пассажига борасиз, шуниси борки, извошчига адресни бир варақ қоғозга ёзиб берасиз, унга айтиб қўйинг, қоғозни ташлаб юбора кўрмасин. Унга кира ҳақини олдинроқдан бериб қўясиз. Кэб тўхташи биланоқ дарҳол пассажга физиллаб кирасизу тўққиздан чорак ўтганда унинг нариги бошига чиқиб борасиз. У ерда худди йўлка ёқасида кичик бир экипажни кўрасиз. Уни ёқасига қизил тасма тутилган қалин қора плашли одам ҳайдайди. Сиз ўша экипажга чиқиб, континентга жўнайидиган экспрессга тушиш учун вокзалга ўз вақтида етиб борасиз.

— Сиз билан қаерда учрашишим керак?

— Станцияда. Бизга биринчи классдаги иккинчи купэ қолдирилган бўлади.

— Демак вагонда учрашарканмиз-да?

— Ҳа.

Холмсни меникида ётиб қолишга ундаганларим беҳуда кетди. Ўзига бошпана берган хонадоннинг бошига кулфат солишдан қўрқаётгани уни чиқиб кетишга мажбур қилаётган бирдан-бир сабаб эканлиги менга аниқ

эди. У шоша-пиша эртаги кунга онд режаларимизга тааллуқдор бир неча кўрсатмаларни бериб, ўрнидан турди-да, мен билан бирга боққа чиқиб, девордан тўппатўғри Мортиметр-стритга ошиб тушди, ҳуштак чалиб кэб чақирди, мен узоқлашаётган филдиракларнинг тарақтуруқ товушларини эшитиб қолдим.

Эртасига эрталаб Холмснинг кўрсатмаларини аниқ бажардим. Кэбни ҳамма зарур эҳтиёт чоралар билан кира қилдик,—у асло тузоқ бўлиб хизмат қилолмасди,—нонуштадан кейиноқ шартлашилган жойга қараб жўнадим. Лоусер пассажига етиб бориб фикллаганча уни кесиб ўтдим-да, шартимизга кўра мени кутиб турган каретани кўрдим. Аравага чиқшим билан, қора плашга ўрашиб олган бўйдор извошчи отга қамчи уриб, мени бир лаҳзада Виктория вокзалига етказиб қўйди. Ерга тушишим биланоқ, у экипажини буриб, ҳатто мен томонга қайрилиб ҳам қарамай, яна фикллаганча жўнаб қолди.

Ҳозирча ҳамма иш бинойидек кетмоқда эди. Юким мени аллақачон вокзалда кутиб турарди. Холмс тайинлаган купэни осонгина топдим, негаки, «банд» деган ёзув осиб қўйилган бирдан-бир купэ шу эди. Энди мени биргина нарса — Холмснинг йўқлиги ташвишлантирарди. Вокзал соатига қарадим: поездиннг жўнашига етти минутгина қолган эди. Жўнаб кетаётган ва кузатаётган халойиқ орасидан озғин жуссали дўстимни беҳуда қидирардим — у йўқ эди. Инглиз тилини бузиб, юк ташувчига юки тўппа-тўғри Парижга жўнатилиши кераклигини тушунтиришга уринаётган басавлат итальян руҳонийсига ёрдам бераман деб бир неча минут вақтимни ўтказдим. Кейин платформани яна бир айланиб чиқиб, ўз купэмга қайтиб келсам, ўша ўзимга таниш кекса итальяни учратдим. Зотан унинг бу купэга кириш учун билети бўлмаса ҳам, юк ташувчи, ҳар қалай, уни менинг ёнимга ўтқазиб кетибди. Номатлуб ҳамроҳимга унинг бу ерга кириши менга ёқмаётганини тушунтиришга ҳар қанча уринмай беҳуда кетди: мен итальянчани у инглизчани билганидан кўра ёмонроқ билардим. Шунинг учун мен фақат кифтимни қисиб, дўстимни кутганча ташвиш билан деразадан қараб турардим. Вужудимни ваҳима чулғай бошлади: кечаси бирон бахтсизликка учраган бўлса-я! Ҳамма эшиклар ёпилиб бўлиб, ҳуштак чалинган эдики, бирдан...

— Азизим Уотсон, мен билан саломлашай ҳам демайсиз-а!— деган овози эшитилди ёнимдан кимнингдир.

Ўгирилиб қараб, ҳанг-манг бўлиб қолдим. Кекса руҳоний энди менга тик қараб турарди. Бир лаҳзагина унинг ажинлари ёзилиб, бурни энгагидан кўтарилди, пастки лаби олдинга чўччайишдан, оғзи эса тамшанишдан тўхтади, хира кўзлари аввалгисидек чақнай бошлади, букик елкаси ростланди. Аммо буларнинг ҳаммаси бир лаҳзагина давом этиб, Холмс қандай тез пайдо бўлган бўлса, шундай тез ғойиб бўлди.

— Ё парвардигор!— деб қичқириб юбордим мен.— Утакамни ёриб юборай дедингиз-ку!

— Биз ҳамон ғоят эҳтиёткор бўлишимиз керак,— дея шивирлади у.— Улар бизнинг изимизга тушиб олишган, дейишга асосларим бор. Ҳа, Морнартининг ўзи!

Холмс шу сўзларни айтаётганда поезд жилган эди. Мен деразадан мўралаб орқага қарар эканман, халойиқни жон-жаҳди билан туртиб-суриб поездни худди тўхтатмоқчи бўлгандек қўлини силтаётган новча одамни кўрдим. Бироқ вақт ўтган эди. Ҳаракат тезлиги тобора ошиб борарди. Ҳадемай станция орқада қолиб кетди.

— Ана кўрдингизми,— деди Холмс кулиб,— биз нечоғли эҳтиёт бўлишимизга қарамай, бу одамлардан аранг қочиб қутулдик.

У ўрнидан туриб, ниқоби — руҳонийча қора либоси билан шляпасини ечди-да, саквояжига яшириб қўйди.

— Эрталабки газеталарни ўқидингизми, Уотсон?

— Йўқ.

— Демак, сиз Бейкер-стритда нима воқеа содир бўлганини ҳали билмас экансиз-да?

— Бейкер-стритда?

— Бугун кечаси улар бизнинг квартирамизга ўт қўйиб юборишди, лекин унчалик катта зарар етказишолмади.

— Нима қилиш керак, Холмс? Бунга тоқат қилиш қийин-ку.

— Афтидан таёқ ушлаган агентлари қамоққа олинганидан кейин улар менинг изимни узил-кесил йўқотиб қўйганга ўхшайдилар. Бўлмаса улар мени уйга қайтиб келган, деб ўйламасликлари керак эди. Аммо кейин улар, кўриниб турибдики, сизни кузата бошлаганлар. Морнарти Виктория вокзалига шу сабабли келган. Сиз вокзалга келаётиб йўлда бирон хато қилиб қўймаганмидингиз?

— Ҳамма кўрсатмаларингизни аниқ бажардим.

— Экипажни ўша жойдан топдингизми?

— Ҳа, у мени кутиб турган экан.

— Кучерни таниёлдингизми?

— Йўқ.

— У меннинг акам Майкрофт эди. Бундай ишларда киши сирини ёлланган бегона одамга билдирмагани дуруст. Хўп, энди биз Мориарти важини нима қилиш кераклигини ўйлашимиз лозим.

— Модомики, биз экспрессда кетаётган эканмиз, пароход бўлса поездимиз етиб борishi билан жўнар экан, назаримда, у бизнинг орқамиздан сира ҳам қувиб етиб келолмайди.

— Азизим Уотсон, ахир мен сизга айтган эдим-ку, ақл-зеҳн ҳақида гап борганда, бу одамга ҳам худди менга қаралган андоза билан қараш керак. Наҳотки сиз, борди-ю, таъқибчининг ўрнида дўстим бўлса, шундай арзимаган бир тўсиқ уни тўхтатиб қоларди, деб ўйласангиз? Хўп, борди-ю, ундай деб ўйламасангиз, нега бўлмаса унинг тўғрисида бундай чакки ўйлайсиз?

— У нима қила олиши мумкин ўзи?

— Мен қилишим мумкин бўлган ишни қилиши мумкин.

— Унда айтинг-чи, сиз нима қилган бўлардингиз?

— Мен ошиғич қатнайдиغان поезд буюрган бўлардим.

— Аммо у барибир кеч қолади-ку.

— Ҳеч-да. Бизнинг поездимиз Кентерберида тўхтаб ўтади, у ерда ҳамиша камида чорак соат пароход кутишга тўғри келади. Ана ўша ерда у бизга етиб олади.

— Гўё жиноятчи у эмасу биз, деб ўйлаш мумкин. У етиб келиши билан қамоққа олдириг.

— Бу уч ойлик ишимнинг самарасини барбод қилган бўларди. Биз каттакон балиқни тутардигу майдалари тўрнинг кўзларидан ўтиб, турли томонларга қочиб кетган бўларди. Душанба кuni уларнинг ҳаммаси қўлимизда бўлади. Йўқ, ҳозир қамоққа олишга йўл қўйиб бўлмайди.

— Нима қилишимиз керак бўлмаса?

— Биз Кентерберида тушиб қолишимиз керак.

— Кейин-чи?

— Кейин эса Ньюхевенга, у ердан Дьеппга жўнашга тўғри келади, Мориарти яна мен қилишим мумкин бўлгандек бир иш қилади: Парижга етиб бориб, у ерда бизнинг чамадонларимизни таниб қўяди-да, юк сақлаш камерасида икки кунча туради. Биз эса бу орада бир жуфт сарфарбоп гилам хуржун харид қилиб, саёҳат қиладиган жойимиздаги саноату савдо-сотиқни рағбатлан-

тириб, бамайлихотир Люксембург билан Базель орқали Швейцарияга қараб жўнаймиз.

Мен жуда тажрибакор сайёҳман. Шунинг учун ҳам юкимиздан ажралганимизга унча ўкиниб ўтирмадим, аммо, эътироф этишим керак, қанчадан-қанча қабиҳ ёвузликлар қилган жинойтчиға чап бериб, ундан яшириниб юришимиз керак, деган фикр менга ҳеч ёқмас эди. Бироқ Холмс аҳволни яхшироқ биларди, албатта. Шунинг учун биз Кентербернида тушиб қолдик. Бу ерда биз Ньюхевенга қатнайдиған поезд бир соатдан кейингина жўнашини билдик.

Бор кийим-кечакларимни суръат билан олиб кетаётган юк вагонининг йироқда кўздан ғойиб бўлишини ҳамон маъюс кузатиб турган эдим. Холмс енгимдан тортиб, темир йўл изларини кўрсатди.

— Кўрдингизми, қандай тез!— деди у.

Йироқда, Кент ўрмонлари орасидан ингичкагина тутун буралиб чиқмоқда эди. Бир минутдан сўнг станцияга олиб келадиган ярим доира изларда локомотив билан бир вагондан иборат янги поезд кўринди. Биз аллақандай тойлар орқасига эндигина яшириниб улгурган ҳам эдикки, у тарақ-туруқлаб, юзларимизга паға-паға нессик буғ уфуриб физиллаганча ўтиб кетди.

— Ўтиб кетди!— деди Холмс, темир излар устида сакраб-сакраб бир оз чайқалиб бораётган вагонни орқасидан кузатиб қоларкан.— Кўриб турибсизки, дўстимизнинг ақл-фаросатининг ҳам ниҳояси бор экан. Агар у мен чиқарган хулосаларга ўхшаб хулосалар чиқариб, шунга амал қилиб иш кўрса, бу чинакам мўъжиза бўлар эди.

— Агар, борди-ю, у орқамиздан етиб келса нима қиларди?

— Шубҳасизки, мени ўлдиришга уришиб кўрарди. Ҳа, мен ҳам бунни қўл қовуштириб кутиб турмасдим. Энди бутун масала шундаки, биз шу ерда нонушта қилсакмикан ёки очимиздан ўладиган бўлсак ҳам Ньюхевенга етиб боргунимизча сабр қилсакмикан?

Ўша кунни кечасиёқ биз Брюсселга етиб бориб, у ердан кикки кун бўлдики, учинчи кунни Страсбургга қараб йўл олдик.

Душанба кунни эрталаб Холмс Лондон полициясига телеграмма жўнатди, кечқурун меҳмонхонамизга қайтгач, жавоб келганини кўрдик. Холмс телеграммани очиб, лаънат ўқиганича уни каминга отди.

— Мен буни олдиндан кўришим керак эди!— деб зорланди у.— Қочиб кетибди!

— Морнарти-я?

— Ундан ташқари бутун шайкани қўлга туширишибди! Ёлғиз унинг ўзи қочиб қутулибди! Ҳа, албатта, мен буёққа жўнаганимдан кейин бу одамлар уни эплашолмаган. Зотан, мен уларнинг қўлларига ҳамма ишни тутқазиб қўйдим-ку, деб ишонган эдим. Биласизми, Уотсон, сизнинг тезроқ Англияга қайтганингиз дуруст.

— Нега энди?

— Энди мен хавфли ҳамроҳман. Бу одам бор-йўғидан ажралди. Агар у Лондонга қайтиб борса, тамом бўлади, мен унинг характерини яхши биламан, энди бутун хатти-ҳаракатини мендан ўч олишга қаратади. Буни менга қисқагина учрашувимиз вақтида айтган, аминманки, бу қуруқ пўписа эмас эди. Хуллас, мен сизга Лондонга ўз беморларингиз олдига жўнашингизни маслаҳат бераман.

Аммо мен эски аскар, Холмснинг қадрдон дўстиман, албатта, уни бундай дақиқада ёлғиз ташлаб кетишни муносиб кўрмадим. Биз Страсбург меҳмонхонасининг ресторанида ўтириб, бу тўғрида ярим соатдан ортиқ тортишдик, ўша кунни кечасиёқ яна йўлга чиқиб, Женевага жўнадик.

Биз бир ҳафтача Рона водийси бўйлаб ҳузур қилиб кездик, кейин эса Лейкдан ўтиб, ҳали қалин қор босиб ётган доvon оша ундан нарига — Интерлакен орқали Мейринген қишлоғига жўнадик. Бу ажойиб сайр эди: пастда латиф баҳор кўкаламзори, тепамизда эса тахи бузилмаган оппоқ қор, аммо Холмснинг тепамизда таҳдид солиб турган хавфни бир дақиқа бўлса ҳам унутмаётгани менга равшан эди. Тоғ тепасидаги шинам қишлоқларда, доvonлардаги хилват сўқмоқларда — ҳар бир дуч келган йўлчининг юзига диққат билан разм солаётган шошқин, синчков назаридан, мен унинг орқамиздан қорама-қора келаётган хавф-хатарнинг муқаррарлигига имонни комил эканлигини кўриб турардим.

Шу ҳодиса эсимда: биз Жемми орқали ўтаётиб сокин Даубензеенинг соҳилида кетаётган эдик, ўнг томонимизда бўй чўзиб турган қоядан дафъатан каттакон бир тош қулаб, пастга қараб гумбурлаб ғилдираганича орқамиздаги кўлга тушиб кетди. Холмс чўққи теппасига чиқиб, бўйинини чўзганча теварак-атрофга аланглай бошлади. Йўл бошловчи, баҳор кезлари, бу ерларда харсанг тошларнинг кўчиб тушиши оддий ҳодиса, дея

уни ишонтирмағчи бўлиб беҳуда уринарди. Холмс ҳеч қандай жавоб бермади-ю, бу воқеаларни аллақачонлароқ олдиндан билиб қўйган кишидек менга қараб жилмайди: нечоғли хавотир олишига қарамай, барибир у хомуш тортмади. Аксинча, эсимда, мен уни ҳеч қачон бу қадар хушчақчақ кайфиятда кўрмаган эдим. У, борди-ю, жамият профессор Мориартидан халос этилса, ўз фаолиятини бажонидил тўхтатиши мумкинлигини яна қайта-қайта такрорлади.

— Назаримда, Уотсон, мен беҳуда умр кечирмадим, дея олишга ҳақлиман,— дерди у,— мабодо ҳаёт йўлим ҳаттоки шу бугун узилиб қолса ҳам, мен, ҳар қалай ушга маънавий мамнуният ҳисси билан қараб қўя олардим. Мен туфайли Лондоннинг ҳавоси мусаффороқ бўлиб қолди. Мен мингдан ортиқ ишда иштирок этганман, аминманки, ўз таъсиримдан фойдаланиб, уни ҳеч қачон сунистеъмол қилган эмасман, ноҳақ томонга ён босганмасман. Рост, сўнгги пайтларда мени, жамиятимиз тузилишининг номукаммаллиги жавоб бериши керак бўлган юзаки муаммолардан кўра, бизнинг олдимизга табиат қўйган жумбоқларни ўрганиш кўпроқ қизиқтирди. Мен Европадаги энг хавфли, энг истеъдодли жиноятчини тутиб олиб ёки йўқ қилиб, ўз фаолиятини хотималаган куним сизнинг мемуарларингиз ҳам ниҳоясига етади, Уотсон.

Энди мен ҳали изҳор қилинмай қолган озгина бир гапимни қисқагина, аммо аниқ айтиб беришга ҳаракат қиламан. Бу тафсилотлар устида тўхтаб ўтириш мен учун осон эмас, аммо улардан биронтасини ҳам тушириб қолдирмасликни ўз бурчим деб биламан.

3 май куни биз Мейринген деган жойга бориб, ўша вақтларда Петер Штайлерларнинг каттаси тасарруфида бўлган «Англия» меҳмонхонасига тушдик. Меҳмонхона эгаси шудликкина одам, инглизчани туппа-тузук гапирар, чунки Лондондаги «Гросвенор» меҳмонхонасида уч йилга яқин хизмат қилган эди. 4 май куни тушдан сўнг унинг маслаҳати билан Розенлау қишлоғида тунаш мақсадида тоққа қараб жўнадик. Меҳмонхона эгаси бизга, айниқса, чиқадиган йўлимизнинг тахминан ўртароғида, лекин ундан бир оз четроқда бўлган Рейхенбах шаршарасини томоша қилишни тавсия этди. Бу чинакам даҳшатли жой. Эриётган қорлардан ҳосил бўлган асов тоғ шалоласи тагсиз жар қаърига отилади, ундан ўт кетган уйдан бурқиб чиқаётган тутундек кўпиклар сапчийди. Шалола бориб тушаётган даранинг атрофини кўмир-

дек қоп-қора ялтироқ қоялар қуршаб олган. Пастда, таг-сиз чуқурликда у торайиб, кўпириб-қайнаётган қудуққа айланади, қудуқ эса муттасил тўлиб-тошиб, ичидаги сувни даҳшатли куч билан яна ўрқачли тоғлар томон қайтариб отади. Пайваст гулдураб пастга тушаётган зумрад шалоланинг узлуксиз ҳаракати, чаппор урганча муттасил тепага сапчиётган сув тўзонларидан иборат қалин, безовта парда одамнинг бошини айлантириб, тинимсиз ҳайқириғи билан қарахт қилиб қўяди.

Биз жар ёқасида туриб, жуда пастликда қора тошларга урилиб сачраганча товланаётган сувга тикилиб, олисдан эшитилаётган оломон суронидек ер қаъридан келаётган сирли шовқинга қулоқ солардик.

Бир юриб чиққан йўлка саёҳатчиларнинг шаршарани яхшироқ кўра олишлари учун ярим доира қилиб солинган эди, аммо у жар ёқасига бориб тўхтаган, йўловчи борган йўлидан орқасига қайтиб келишга мажбур эди. Қетмоқчи бўлиб орқамизга ўгирилган ҳам эдикки, қўлида хат ушлаб бизга қараб чопиб келаётган швейцар болани кўриб қолдик. Конвертга биз келиб тушган меҳмонхонанинг муҳри босилган эди. Хатни меҳмонхона эгаси менга ёзган экан. Унинг ёзишича, биз чиқиб кетишимиз билан меҳмонхонага сил касали билан оғриб, унинг охириг босқичига етиб қолган бир инглиз аёл кириб келганмиш. У қишни Давосда ўтказиб, ҳозир Люцерндаги дўстлари олдига кетаётган экан, йўл устида дафъатан оғзидан қон кела бошлабди. Унинг бир неча соатгина умри қолганмиш. Аммо ёнида бирор инглиз доктори бўлса, борди-ю, мен етиб борсам, унинг кўнгли ғоят таскин топармиш, ва ҳоказо, ва ҳоказо... Хатнинг охирида одамшаванда Штайлер, башарти боришга кўнсам, мендан ғоятда миннатдор бўлажагини, чунки меҳмон хоним швейцар врачнинг хизматларини мутлақо рад этаётганини, шунинг учун ҳам у ўз зиммасида каттакон масъулият ётганини ҳис этаётганини илова қилган эди.

Мен бу даъватга эътибор бермаслигим мумкин эмасди. Ғурбатда қазо қилаётган ватандошимнинг илтимосини ерда қолдиролмасдим. Аммо шу билан бирга Холмсни ёлғиз қолдириб кетишга кўнглим бормас эди. Бироқ у билан биз шундай қарорга келдикки, унинг ёнида йўл бошловчи ва ҳамроқ сифатида швейцар бола қоладиган, мен эса Мейрингенга қайтадиган бўлдим. Дўстим шаршара олдига яна бир оз турмоқчи, кейин эса тепаликлар оша аста-секин Розенлауга жўнамоқчи бўлди, кечқурун мен унинг олдига етиб борадиган бўлдим.

Бир оз юргач, орқамга қарадим: Холмс қояга суяниб қўлларини қовуштирганча пастга, жар тагига қараб турарди. Ушанда дўстимни кўриш менга ортиқ насиб бўлмаслигини билмаган эканман.

Пастга тушгач, яна қайрилиб қарадим. Бу жойдан энди шаршара кўринмас, аммо мен унга олиб чиқадиган йўлкани кўрдим, йўлка тоғ кўксидаги зов бўйлаб кетган эди. Шу йўлқадан қандайдир одам илдам юриб борарди. Унинг қора шарпаси очиқ яшил фонда аниқ кўзга ташланиб турарди. Мен уни кўрдим, унинг ғоятда илдамлик билан чиқиб кетаётганини кўрдиму, лекин бемор ҳузурига шошилиб турганим учун бу нарса тез орада ёдимдан кўтарилибди.

Тахминан бир соатдан кейин мен Мейрингендаги меҳмонхонамизга етиб келдим. Кекса Штайлер остонада турарди.

— Хўш, нима бўлди?— деб сўрадим, унинг олдига югуриб бориб.— Умид қиламанки, аҳволи ёмон эмасдир?

Унинг юзида ҳайрат ифодаси пайдо бўлиб, қошлари чимирилди. Юрагим орқасига тортиб кетди.

— Демак, бу хатни сиз ёзмаган экансиз-да?— деб сўрадим хатни чўнтагимдан олиб.— Меҳмонхонада бемор инглиз аёл йўқми?

— Ҳа, албатта, йўқ!— деб юборди у.— Ия, бу нима бўлди? Конвертга менинг меҳмонхонамнинг муҳри босилган-ку?.. Ҳа, тушундим! Афтидан, хатни сизлар кетишингиз биланоқ кириб келган новча инглиз ёзганга ўхшайди. У айтдики...

Мен унинг гапларининг давомини эшитиб турмадим. Ваҳима босганча қишлоқ кўчасидан ҳозиргина тушиб келган тоғдаги йўлкага қараб югура кетдим.

Тепадан бир соатда тушиб келган эдим, жон-жаҳдим билан чопишимга қарамай, Рейхенбах шаршарасига етиб боргунимча яна икки соат ўтди. Холмснинг альпенштоки¹ кетаётганимда ўзи суяниб турган қоя тагида ҳамон турар, аммо Холмснинг ўзи йўқ эди. Мен уни қапча чақирсам ҳам фойдаси бўлмади. Атрофимни қуршаб турган қоялар ўртасида гумбурлаб такрорланган овозимнинг акс садосигина бирдан-бир жавоб бўлди.

Альпенштокни кўрарканман вужудим музлаб кетди. Демак, Холмс Розенлауга кетмаган. У шу ерда, эни уч фут келадиган бир томони тик деворга тақалган, иккин-

¹ Альпеншток — тоғларда юриш учун учига ўткир темир ўрнатилган узун таёқ.

чи томони тик жарга бориб тугайдиган шу йўлакда қолган эди. Шу ерда душман устига етиб келган. Швейцар бола ҳам йўқ эди. Афтидан, у, Морнарти томонидан ёлланган бўлиб, рақибларни юзма-юз холи қолдириб кетган. Шундан сўнг нима бўлган? Шундан сўнг нима юз берганлигини менга ким айтиб бериши мумкин эди?

Даҳшатдан лол бўлиб, ўзимга келолмай икки минутча серрайган кўйи туриб қолдим. Сўнгра Холмснинг методини эслаб, содир бўлган фожияни изоҳлаш учун уни татбиқ қилишга уришиб кўрдим. Ҳайҳот, бу қийин эмас эди! Суҳбатимиз вақтида биз Холмс билан сўқмоқнинг охирига етиб бормаган эдик, альпеншток биз тўхтаган жойни кўрсатиб турарди. Муттасил сув сачраётгани туфайли бу ерда ҳатто қушнинг изи ҳам аниқ кўриниши мумкин. Икки қатор оёқ излари сўқмоқ охирида аниқ кўриниб турарди. Улар мен томондан олдинга қараб кетган эди. Қайтган излар йўқ эди. Сўқмоқ этагидан бир қанча қадам беридаги ер ўйдим-чуқур, из бўлиб кетган жар ёқасида ўсиб турган парманчак билан қирққулоқ юлиб олинган, уларга лой сачраган эди. Мен ерга ётиб, отилиб тушаётган шалоллага тикила бошладим. Қоронғи тушиб қолган, энди мен сув сачраб ҳўл бўлган қора тош деворлар билан жуда пастдаги чуқурликда йилтираб кўринаётган соң-саноқсиз сув тўзонларининга кўра олишим мумкин эди. Мен қичқирдим, аммо қулоғимга яна ўша нимаси биландир халойиқнинг галаговурига ўхшаган шаршаранинг гулдураси эшитилди.

Бироқ тақдирнинг хоҳиши билан дўстим ва ўртоғимнинг сўнгги саломи менга, ҳар қалай, етиб келди. Боя айтиб ўтганимдек, унинг альпенштоки сўқмоқ устида турган пастак қояга суялганича қолган эди. Бирдан ана шу қоянинг тепасида нимадир йилтираб кетди. Мен қўлимни чўзиб, бу Холмс ёнидан қўймайдиган кумуш тамакидон эканлигини кўрдим. Уни олган эдим, тагига бостириб қўйилган бир неча варақ қоғоз ерга келиб тушди. Мен уларни олдим. Бу блокнотдан йиртиб олиб менга ёзган мактуби экан. Айтишим керакки, адрес шу қадар аниқ ёзилган, дастхати шу қадар пишиқ, очиқ эдики, гўё Холмс буни ўз кабинетида ўтириб ёзгандек.

«Қадрдон Уотсон,— дейилган эди мактубда.— Мен бу сағрларни бизнинг икковимизга тааллуқдор бўлган масалаларни узил-кесил ҳал қилиб олишимизни кутаётган мистер Морнартининг илтифоти туфайли ёзмоқдаман.

У қандай усуллар ёрдамида инглиз полициясидан қочи б қутулишга, бизнинг маршрутимишни билиб олишга муваффақ бўлганини наридандан-бери гапириб берди. Бу усуллар унинг мислсиз қобилияти ҳақидаги юксак фикримни тасдиқлайди, холос. Бу разилнинг ҳаётлиги туфайли бундан буён юз бериши мумкин бўлган ноқулайликлардан жамиятни халос қила олишимни ўйларканман, бу менга ҳузур бағишлайди, аммо қўрқаманки, бу мақсадга дўстларимни, айниқса Сиз, азизим Уотсонни ўқинтирадиган бир нарса эвазига эришилади. Дарвоқе, ҳаёт йўлимнинг ўз олий нуқтасига етганини, ўзимга бундан кўра дурустроқ оқибатни истамаслигимни Сизга айтган эдим. Шунисини айтайки, очигига кўчсам, Мейрингендан келган хат тузоқ эканлигидан мен заррача ҳам шубҳа қилмаган эдим. Сизга рухсат берарканман, шу тариқа бир иш содир бўлишига қатъий амин эдим. Инспектор Петерсонга айтингки, шайкани фош қилиш учун зарур бўлган ҳужжатлар столим ғаладонидаги «М» бўлимида турибди—устига «Мориарти» деб ёзилган кўк конверт. Англиядан чиқиб келаётганимизда мен мол-мулкимга оид ҳамма зарур фармойишларни бериб, уни акам Майкрофтда қолдирганман. Сиздан миссис Уотсонга мандан самимий салом айтишингизни илтимос қиламан.

Содиқ дўстингиз Шерлок Холмс».

Қолганини икки оғиз сўз билан айтиб бериш мумкин. Ҳодиса содир бўлган жойни экспертлар келиб кўздан кечиргач, рақиблар ўртасидаги олишув мазкур шаронгда қандай тугаши кераклиги муқаррар бўлса, шундай тугаганлигига ҳеч қандай шак-шубҳа йўқ эди: чамаси улар жон аччиғида бир-бирларига ёпишиб олганларича биргаликда жарга қулаганлар. Жасадларни қидириб топиш шу оннинг ўзидаёқ бефойда деб топилди, шундай қилиб, сув қайнаб-кўпираётган бу даҳшатли қозон қаърида энг хавфли жиноятчи билан ўз даври адолат судининг чинакам моҳир жонкуярининг танаси қолиб кетди. Швейцар болани барибир топа олмадилар.

Маълум бўлдики, бу Мориартининг қўли остидаги кўпдан-кўп агентлардан бири экан. Шайка важига келсак, ҳамма лондонликларнинг эсларида бўлса керак, Холмс тўплаган тўла-тўқис далиллар бутун ташкилотни фош қилиб, унинг бошлиғи ва илҳомчиси марҳум Мориарти ташкилотни ўз темир панжаларида қандай сақлаб турганини ошкор қилди. Процессда бу даҳшатли одамнинг шахси деярли ёритилмай қолди. Агар мен бу

ерда унинг жинойй фаолияти ҳақидаги бор ҳақиқатни очишга муяссар бўлган бўлсам, бунга баъзи бир ноинсоф ҳимоячилар сабаб бўлдилар, улар бу одамнинг шаънини исноддан сақлаб қолиш учун мен ҳамиша ўзимга маълум бўлган барча одамлар орасида энг олижаноби ва энг донишманди деб ҳисоблайдиган одамга тухмат қилдилар.

БУШ УИ

1894 йилнинг баҳорида ёш граф Рональд Адэрнинг ўлдирилиши воқеасига бутун Лондон ғоятда қизиқиб, киборлар олами эса бундан ҳанг-манг бўлиб қолди. Бу жуда ҳам ғайриоддий ва сирли вазиятда содир бўлган эди. Ўз вақтида халойиқ бу жинойтнинг полиция тергови вақтида аниқланган айрим деталлари билан танишган эди; аммо иш шу қадар жиддий эдики, тафсилотларнинг кўпгина қисмини яшириб қолишга тўғри келган эди. Мана энди орадан ўн йилча ўтгачина менга бу ғаройиб фактлар занжирининг етишмайдиган ҳалқаларини тўлатиш имконияти берилди. Жинойтнинг ўзи ҳам аҳамиятга молик, аммо унинг ақл бовар қилмайдиган оқибатлари мен учун минг бор муҳимроқ эди. Ҳаётим шундай ҳам турли-туман саргузаштлар билан тўлиб-тошган бўлишига қарамай, бу воқеа мени умрим давомида бошимдан кечирган ҳамма нарсалардан кўра кўпроқ ҳайратга солиб, ҳанг-манг қилиб қўйган эди. Ҳатто ҳозир ҳам, орадан шунча йил ўтган бўлса-да, ўша ишни эсларканман, ҳамон ҳаяжонланаман, ўша вақтда бутун вужудимни

чулгаб, қалбимда туғён урган ўша ишончсизлик, ҳайрат ва қувончни яна бошимдан кечираман. Ажойиб одамнинг ишлари ва орзу-ниятлари ҳақида ҳикоя қиладиган очеркларимга унча-мунча қизиқиб қараган баъзи китобхонлар ўзимнинг кашфимни улар билан дарҳол баҳам кўрмаганим учун мени кечирсинлар. Мен уларга бу воқеани хабар қилишни энг биринчи бурчим деб ҳисоблардим, аммо мен ўша одамнинг ўзи қатъиян тақиқлаган яқиндагина, ўтган ойнинг учинчисида бекор қилинган буйруқнинг измида эдим.

Ўз-ўзидан маълумки, Шерлок Холмс билан иноқ дўст бўлганимдан бери мен турли-туман жинойи ишларга астойдил қизиқа бошладим. У ғойиб бўлгач эса газеталардаги очилмай қолган жиноятлар ҳақидаги ҳамма ҳисоботларни айниқса диққат билан кўздан кечирадиган бўлдим. Кўп марталаб, ҳатто ўзимча эрмак қилиб, дўстим қўллаган ўша методлардан фойдаланиб, уларни аниқлашга тиришиб кўрдим. Зотан, унга ўхшаб муваффақият қозонолмасам ҳам, уларни аниқлашга уришиб кўрганман.

Бироқ бу жиноятлардан биронтаси ҳам мени Рональд Адэрнинг фожиона ҳалокатичалик ҳаяжонлантирмаган эди. «Суиқасд маълум бир ниятда қилинган бўлиб, бир ёки бир неча номаълум шахс томонидан амалга оширилган»лигинигина аниқлаган тергов материалларини ўқиб чиққач, бизнинг жамиятимиз Шерлок Холмсдек бир зотдан ажралиш билан қандай оғир жудоликка дучор бўлганини ҳар қачонгидан ҳам чуқурроқ ҳис қилдим. Бу ғалати ишнинг шундай бир жиҳатлари бор эдики, булар шубҳасиз унинг диққатини тортиши мумкин эди. Европадаги изтопарлардан энг яхшисининг зийрак ақли ва нозик мушоҳадаси туфайли полициянинг ҳаракатлари мукамаллашган ёинки, тўғрироғи, бу ҳаракатларнинг олди олинган бўлиши мумкин эди.

Кун-узуқун уйма-уй юриб бемор кўрарканман, қайта-қайта фикран Адэрнинг ишига қайтар, аммо барибир қаноатланарлидек туюлган биронта ҳам изоҳ тополмас эдим. Ҳаммага аллақачон маълум бўлган нарсаларни такрорлашдан кўрқсам ҳам, ҳар қалай, фактларни улар тергов тугалланганидан сўнг халойиққа қандай маълум қилинган бўлса, шундай тариқада эслатиб ўтмоқчиман.

Сэр Рональд Адэр Австралияди мустамлакаларимиздан бирининг губернатори граф Мэйнуснинг иккинчи ўғли эди. Адэрнинг онаси Австралиядан Англияга кел-

ган. Бу ерда унинг кўзини операция қилишлари, пардасини олиб ташлашлари керак эди: у ўгли Рональд ва қизи Хильда билан Парк-лэйндаги 427- уйда яшар эди. Йигит энг яхши жамиятда мулоқотда бўлиб, афтидан ҳеч қандай душманлари ва ҳеч қандай айтарли қусурлари йўқ эди. Бир вақтлар бу карстерслик мисс Эдит Вудли билан унашиб қўйилган, аммо зикр қилинаётган бу воқеалардан бир неча ой муқаддам йигит билан қиз ажралишиб кетишга қарор қилганлар, ҳамма нарсадан маълум бўлишича, ҳеч қайсиларнинг алам ўртамаган. Умуман, йигитчанинг ҳаёти торгина оилада, киборлар орасида ўтган, унинг характери босиқ, диди билан одатлари эса соддароқ эди. Худди мана шу беташвиш ёш асилзода жуда ғалати, жуда ногаҳоний ажалдан ўлди. Бу 1894 йил 30 март куни кечқурун соат ўн билан ўн бирдан йигирма минут ошган вақтлар ўртасида юз берди.

Рональд Адэр қартабоз бўлиб, доимо қимор ўйнар, аммо ҳеч одоб доирасидан чиқмас экан. У Болдвин, Кэвендиш ва Багатель каби уч клубнинг аъзоси экан. Уладиган куни, тушдан сўнг Рональд Багатель клубида бир роббердан вист ўйнаганлиги аниқланган. Унинг рақиблари — мистер Меррей, сэр Жон Харди ва полковник Моран — чиндан ҳам вист ўйнаганлари, ўйин қарийб дуранг билан тугаганидан шохидлик берганлар. Адэр беш фунтча ютқазган, бундан ортиқ ютқазмаган бўлиши керак. Унинг давлати каттагина, бундай ютқициқ уни ранжита олиши мумкин эмас эди. У деярли ҳар куни ўйнар, одатда ютиб чиқиб кетар экан. Гувоҳларнинг шохидликларидан яна шу нарса аниқланганки, Адэр ўлимидан бир ярим ой муқаддам, полковник Моран билан шерик бўлиб ўйнаб бир кечанинг ўзида Годфри Милнер билан лорд Бэлморандан тўрт юз йигирма фунт ютиб олган. Адэр ҳаётининг сўнгги ҳафтаси ҳақида маълум бўлган бор гап шу.

Уша машъум кечада у клубдан худди оқшом соат ўнда қайтиб келган. Онаси билан синглиси уйда йўқ, улар меҳмондорчиликка кетишган экан. Оқсоч хотин қасамёд қилиб шохидлик берганки, унинг ўз хонасига кириб келганини эшитганмиш. Иккинчи қаватдаги деразалари кўчага қараган бу хона унинг меҳмонхонаси экан. Ёш графнинг келишидан олдин оқсоч каминга ўт ёқиб, ундан тўтун биқсиб чиққани учун деразани очиб қўйган экан. Ўн бирдан йигирма минут ошгунга қадар хонадан тиқ этган садо чиқмабди: шу пайтда леди Мэй-

нус билан қизин уйга қайтиб келибди. Леди Мэйнус ўғлининг олдига кириб, унга хайрли тун тиламоқчи бўлса, хонаси ичкарасидан беркмиш, қичқириб дукиллатганга қарамай ҳеч ким жавоб бермабди. Шундан сўнг шовқин солиб, эшикни бузиб очишибди. Шўрлик йигит стол ёнида, полда ётганмиш. Боши револьвер ўқидан дабдала бўлиб кетган, аммо хонада ҳеч қандай қурол йўқ эмиш. Столда иккита ўн фунтлик қоғоз пул билан ўн етти фунту ўн шиллинг кумуш ва тилла тангалар ётганмиш, бу тангалар эса дастача-дастача қилиб қўйилганмиш. Уларнинг ёнида ётган бир варақ қоғозга рақамлар, уларнинг қаршисида эса Адэрнинг бир неча клубдош ошналари-нинг номлари ёзилганмиш. Булардан шундай хулосага келиш мумкин эдики, йигитча худди ўлими олдидан картадан ютган ва ютқизилганларини ҳисоблаш билан шуғулланган.

Ҳамма жиҳатлар пухта текшириб кўрилгач, иш яна ҳам сирлироқ эканлиги маълум бўлди. Даставвал, йигитнинг эшикни нима учун ичкарасидан беркитиб олганлиги тушунарли эмас эди. Тўғри, эшикни қотил ҳам беркитган бўлиши, кейин эса деразадан сакраб тушиб кетган бўлиши мумкин эди-ю, аммо дераза камида ердан йигирма фут баландликда, унинг тагидаги бир жўяк очилиб турган крокус гулларига ҳеч ким мутлақо тақилмаган — биронта ҳам гул эзилмаган. Шунингдек, уй билан йўлни ажратиб турган эни торгина чимда ҳам ҳеч қандай из қолмаган. Шундай қилиб, чамаси, эшикни Рональд Адэрнинг ўзи беркитган. Аммо у қай тариқада ўлимга дучор бўлган? Ахир ҳеч ким деразадан из қолдирмай кира олиши мумкин эмас эди-ку. Борди-ю, қотил дераза орқали ўқ узган, деб фараз қилинадиган бўлса, унда жуда ҳам ажойиб мерган бўлиши керак, чунки бундай масофадан туриб бир одамни револьвер билан отиб қулатиш ғоятда мушкул. Ундан ташқари, Парк-лэйн гавжум кўча, уйдан юз метрча нарида кэблар тўхтаб турадиган жой бор. Бироқ ўқ товушини ҳеч ким эшитган эмас. Ҳолбуки, одам ўлдирилганлиги аён, бошига теккан тўппонча ўқи ҳам намоён, жароҳатнинг характерига қараганда, марҳум ўша заҳотиёқ ўлган.

Парк-лэйнда содир бўлган сирли суиқасднинг тафсилотлари ана шундай. Қандай бўлмасин аён сабабларнинг мутлақо йўқлиги бу суиқасднинг сирлилигини яна ҳам оширарди: ахир, боя айтиб ўтганимдек, ёш Адэрнинг, чамаси, ҳеч қандай душманлари бўлмаган, хона-

даги пуллар билан қимматбаҳо нарсаларга ҳеч ким тегмаган.

Мен кун-узуқун бу фактларнинг ҳаммасини хаёлимдан ўтказиб, уларни бир-бирига боғлай олишни мумкин бўлган қандай бўлмасин бир назарияни буларга татбиқ этишга, шўрлик дўстим ҳар қандай текширишда бошланғич нуқта деб ҳисоблаган, «энг кам қаршилик кўрсатувчи нуқта»ни топишга уриндим. Эътироф этишим керакки, бунга муваффақ бўлолмадим. Кечқурун паркда кезиб юриб соат олтиларга яқин бирдан Парк-лэйи билан Оксфорд-стритнинг муюшига бориб қолдим. У ердаги йўлакда бир тўда бекорчилар йиғилишиб, ҳаммалари ҳам бир деразага тикилиб туришарди, мен худди ўша ўзим қидириб юрган уйга келиб қолганимни пайқадим. Қора кўзойнак таққан новча, озғин бир одам, менинча, кийимини ўзгартириб олган изтопар бўлса керак, юз берган ҳодиса юзасидан ўз гапини маъқуллар, қолганлари эса уни қуршаб олганларича қулоқ солиб туришар эди. Яқинроқ суқилиб бордим, аммо унинг мулоҳазалари менга шу қадар тутуруқсиз туюлиб кетдики, энсам қотганча орқага қайтиб, нари кетмоқчи бўлдим. Шу орада орқада турган алақандай мункиллаган бир чолни бехосдан туртиб юборибман, унинг қўлтиғидаги бир неча китоб сочилиб кетди. Уларни чолга теришиб бераётиб китоблардан бирининг номини кўриб қолдим: «Дарахтларга сиғинишнинг келиб чиқиши» деган китоб экан, бу, чамаси, пул топиш учунми ё азбаройи ишқибозлигиданми нодир нашрларни йиғадиган қашшоқ библиофил¹ бўлса керак, деб ўйладим. Ундан кечирим сўрай бошлаган эдим, афтидан, бахтга қарши мен шу қадар увол қилган бу китоблар эгаси учун жуда ардоқли бўлса керак, у жаҳл билан алланима деб тўнғиллади-да, нафратланганича шартта бурилди, тез орада унинг мункиллаган елкаси билан оқ оралаган бакенбардлари халойиқ орасида ғойиб бўлди.

Парк-лэйидаги 427-уйни кузатишларим мени қизиқтирган жумбоқни ечишимда унча ёрдам беролмади. Уй кўчадан панжарали пастак девор билан ажратилган: панжаранинг баландлиги беш футдан ҳам ошмас эди. Бинобарин, ҳар бир одам боққа бемалол ошиб туриши мумкин эди. Аммо деразага мутлақо чиқиб бўлмас, унинг ёнида на сув оқиб тушадиган тарнов, на биронта

¹ Библиофил — (грекча) — китоб ишқибози.

чиқиб турган нарса бор, шунинг учун ҳаттоки энг моҳир гимнаст ҳам деворга чирмашиб чиқа олмас эди.

Мен баттароқ гарангсиб, яна Кенсингтонга қайтдимда, уйга келдим. Кабинетимга келганимга беш минутча бўлмасданоқ, оқсоч хотин кириб, мени аллақандай бир одам кўрмоқчи эканини айтди. Таажжубки, бу бояги аломат библиофил чолнинг ўзи экан. Унинг кескин қиёфали сиражин юзини оқ оралаган соч-соқоллари ўраб олган: қўлтиғида салкам бир дюжина қимматбаҳо китобларни ушлаб турар эди.

— Сиз менинг келганимдан таажжубланган бўлсангиз керак албатта, сэр?— деб сўради у ғалати бир шангиллаган овоз билан.

Мен унинг тахминини тасдиқладим.

— Биласизми, сэр, мен хушобод одамман. Худди сиз келаётган йўлдан орқангиздан лўкиллаб кела туриб бирдан сизнинг бу уйга кирганингизни кўрдиму шундай илтифотли жанобнинг ҳузурига кириб, ундан кечирим сўрашим керак, деган фикрга келдим. Мен сизга бир оз дағал муомала қилган бўлсам, сэр, ростини айтай, сизга озор бермоқчи эмасдим, ердан китобларимни олиб берганингиз учун сиздан ғоятда миннатдорман.

— Бундай арзимас нарсалар ҳақида гапириб ўтиришнинг ҳожати ҳам йўқ,— дедим мен.— Мумкин бўлса айтсангиз, менинг кимлигимни қаёқдан билдингиз?

— Рухсатингиз билан айтсам, сэр, мен сизнинг қўшингиз бўламан. Менинг кичкина китоб дўкончам Черч-стритнинг муюшида жойлашган, борди-ю, қачон бўлмасин дўкончамга ташриф буюрсангиз, жуда бахтиёр бўлардим. Эҳтимол сиз ҳам китоб йиғарсиз, сэр? Мана «Британия қушлари», «Катулл», «Муқаддас уруш» деган китоблар. Сотиб олинг, сэр. Арзон-гаровгина берман. Беш жилд китоб шкафингизнинг иккинчи полкасида бўш турган жойни тўлатади-қўяди. Бўлмаса кўзга аллақандай тартибсизроқ кўриниб турибди, шундай эмасми, сэр?

Мен полкага қараш учун бурилдим, қайтиб яна ўгирилсам ёзув столимнинг олдида юзимга қараб илжайганча Шерлок Холмс турибди. Урнимдан сапчиб туриб, ҳайратдан лол бўлганча унга бир неча лаҳза тикилиб қолдим, шундан сўнг эса умримда илк ва умид қилманки, охириги марта ҳушимдан кетиб қолибман. Шуниси эсимдаки, кўз ўнгимда аллақандай кулранг туман чирпирак бўлиб айланди, тарқалганда қарасам, кўйлагимнинг ёқаси ечилган, лабларимда коньяк мазасини

сездим. Холмс қўлида флягача ушлаган кўйи стулим тепасида энгашиб турарди.

— Қимматли дўстим, қадрдоним Уотсон,— деди менга яхши таниш овоз,— минг бор кечирим сўрайман. Мен, бу нарса сизга шу қадар таъсир қилади, деб ўйламаган эканман.

Мен унинг қўлини ушлаб олдим.

— Холмс!— дея қичқириб юбордим мен.— Узингизмисиз? Ростдан тирикмисиз? Сизнинг шундай мудҳиш жардан чиқиб олганингизга ишонса бўладими?

— Бир зум сабр қилинг,— деб жавоб берди у.— Сиз бундай нарсалар ҳақида гап юритишга чиндан ҳам қодирмисиз? Менинг бундай тўсатдан пайдо бўлиб қолишим сизни жуда ҳам ҳаяжонлантириб юборди.

— Аҳволим яхши, аммо, ростини айтсам, Холмс, кўзларимга ишонмаётибман. Ё парвардигор! Ё қудратингдан! Менинг кабинетимда турган наҳотки сиз ўзингиз бўлсангиз, наҳотки бошқа одам бўлмаса?

Мен унинг яна енгидан ушлаб, мушакдор ингичка қўлини пайпасладим.

— Йўқ, сиз арвоҳ эмассиз, бу шак-шубҳасиз,— дедим мен.— Қадрдон дўстим, сизни кўрганимдан нақадар бахтиёрман! Утирсангиз-чи, ўша жар қаъридан қандай омон чиқиб келганингизни гапириб берсангиз-чи!

Холмс рўпарамга ўтириб, синашта бепарво ҳаракати билан папирос тутатди. Унинг устида китобфурушнинг нимдошгина сюртуги қолган, бу маскарадга тааллуқдор бўлган бошқа нарсалари — бир тутам соч билан бир боғлам эски китоб столда ётарди. У яна ҳам ориқлаб, боқишлари яна ҳам ўткирлашгандек, қирра бурунли латиф юзининг оқиш рангпарлиги сўнгги вақтларда кечирган ҳаёт йўсини сиҳат-саломатлиги учун у қадар фойдали бўлмаганлигидан далолат бериб турарди.

— Қадни ростлаб чўзилиш қандай хуш ёқади, Уотсон!— деди у.— Новча одамнинг салкам бир фут пакана бўлиб олиши, сурункасига бир неча соат шу аҳволда юриши осон эмас. Энди, қадрдон дўстим, жиддий нарсалар ҳақида гаплашайлик... Гап шундаки, менга ёрдам берсангиз, агар кўнсангиз, икковимиз туни бўйи машаққатли, хавфли бир ишни амалга оширишимиз керак бўлади. Менинг саргузаштларим ҳақидаги ҳикояни эса шу нисдан қутулгунимизгача қўя турганим тузук эмасми-кан?

— Аммо сабрим чидамаяпти, Холмс, гапларингизни ҳозироқ эшитишни маъқул кўрадим.

— Сиз мен билан бугун кечаси бирга боришга розимисиз?

— Қачсен десангиз ҳам, қаёққа десангиз ҳам бажонидил.

— Худди бир вақтлардагига ўхшаб-а? Биз кетишимиз олдидан бир оз овқатланиб олишга ҳам улгурсак керак... Хўш, энди ўша жар ҳақида. Ундан чиқиб келишим шунинг учун қийин бўлмадики, мен унга ҳеч қачон тушган эмасдим.

— Тушган эмас эдим?!

— Ҳа, Уотсон, тушган эмасдим. Аммо сизга ёзган мактубим мутлақо самимий эди. Марҳум профессор Мориартининг машъум шарпаси бирдан торгина сўқмоқда пайдо бўлиб, мен учун бирдан-бир нажот йўлини тўсганидан кейин, энди тамом бўлдим, деган фикрга қатъий ишондим. Мен унинг қуралай кўзларида омонсиз ҳукмини ўқидим. Биз у билан бир-икки оғиз сўзлашдик, у менга кейинчалик сиз олган қисқача мактубни ёзишимга илтифот билан изн берди. Мен уни тамакидоним ҳамда альпеншток билан бирга қолдириб, ўзим эса сўқмоқдан олдинга қараб кетдим. Мориарти изимдан келмоқда эди. Мен сўқмоқнинг этагига бориб тўхтадим — ундан уёғига йўл йўқ эди. У ҳеч қандай қурол чиқармадию менга ҳамла қилиб, узун қўллари билан чангаллаганча ушлаб олди. У куни битганини биларди, фақат бир нарсанигина — мендан қасос олишнигина истарди. Бир-биримизни қўйиб юбормай, гандираклаганча жар ёқасига бориб қолган эдик. Бироқ мен «баритсу» деган японча курашнинг усуллари билан бир оз танишман, улар менга кўп марта иш берган. Мен унинг қўлидан сирғалиб чиқдим. У жон аччиғида қичқириб юбориб, ҳавода қўлларини ўйнатганча, эси оққан кишидек бир неча лаҳза қалқиб турди. Аммо нечоғли уринмасин мувозанатни сақлаб қололмай, пастга қараб қулади. Мен жарга энгашиб, унинг пастга ёзиллаб тушиб кетаётганини узоқ кузатиб турдим. Кейин у чиқиб турган қояга урилиб, сувга чўкиб кетди.

Мен папиросини хотиржам тутатиб ҳикоя қилаётган Холмснинг гапларини чуқур ҳаяжон билан тинглардим.

— Аммо излар-чи! — деб юбордим мен. — Ахир мен икки жуфт оёқ изларининг сўқмоқдан пастга қараб тушиб кетганини ўз кўзим билан кўрган эдим-ку, уёқдан ҳеч қандай из орқага қайтмаган эди.

— Бу шундай юз берди. Профессор жар қаърида ғойиб бўлгандан кейин бирдан тақдир менга ажойиб

омад бахш этаётганини пайқаб олдим. Улимимнинг пайиндан бўлиб юрган ёлғиз Мориартигина эмаслигини билардим. Унинг шерикларидан кам деганда яна уч киши қолган, бошлиқларининг ҳалокати уларнинг қалбларида қасос ўтини алангалатиши мумкин эди. Булар ҳаммаси гоётада хавфли кишилар эди. Улардан биронтаси мени яқин орада ўлдириб қўйиши муқаррар эди. Борди-ю, улар мени, ўлган, деб ўйласалар очкироқ ҳаракат қилиб ўзларини осонроқ қўлга тушириб беришади, бир кунмас-бир кун уларни йўқ қилишга муваффақ бўламан. Тирик эканлигимни ҳам ўшанда маълум қиламан! Инсоннинг мияси жуда тез ишлайди: профессор Мориарти ҳали Рейхенбах шаршарасининг тагига етиб улгурмаган бўлса ҳам, ажаб эмаски, мен бу режани ўйлаб пишириб қўйган эдим.

Урнимдан туриб, орқамда қад кўтариб турган қоя деворни кўздан кечирдим. Менинг фожиали ҳалокатим ҳақидаги сизнинг сермароқ ҳисоботингизда — мен уни бир неча ой ўтгандан кейин зўр қизиқиш билан ўқиб чиқдим, — сиз, ўша девор мутлақо тик ва силлиқ, деб таъкидлайсиз. Аслида эса бундай эмас, қояда бир неча чиқиб турган тошлар бўлиб, уларга оёқ қўйиш мумкин эди, бундан ташқари, мен баъзи белгиларга қараб ундан сал юқорида ковак борлигини пайқадим... Қоя шу қадар баланд эдики, унинг энг тепасига тирмашиб чиқишининг ҳам ҳеч бир иложи йўқ, шунингдек, нам сўқмоқдан из қолдирмай юриб ўтишининг ҳам иложи йўқ эди. Рост, мен этикларимнинг тумшукларини орқасига қилиб кийшим ҳам мумкин эди, бундай ҳолларда кўп марта шундай қилганман, аммо бир томонга қараб кетган уч жуфт оёқ излари кўр-кўрона ёлғонни сездириб қўйиши мумкин эди.

Хуллас, таваккал қилиб бўлса ҳам юқорига чиққан маъқул эди. Бу унчалик осон эмас экан, Уотсон. Тагимда шаршара ҳайқириб турарди. Хаёлимга ҳар хил нарсалар келавермайди-ю, аммо сизга қасамёд қилиб айтаманки, назаримда қулоғимга ер қаъридан Мориартининг нидоси эшитилаётгандек бўлди. Сал бир эҳтиётсизлик қилсам тамом бўлардим. Неча бор қўлимда бир тутам ўлан қоларкан ёки оёғим қоянинг чиқиб турган нам тошларидан тойиб кетаркан, тамом бўлдим, деб ўйлардим. Аммо мен юқорига қараб тирмашишда давом этиб, ниҳоят анчагина чуқур, юмшоқ яшил пўпанак босган ёриққа етиб бордим. Бу ерда қаддимни ростлаб олишим мумкин эди, мени ҳеч ким кўрмасди, тузуккина дам

олишим мумкин эди. Мен шу ерда ётардим, айни пайтда эса сиз, азизим Уотсон, ўзингиз билан бирга ола келган ҳамма бошқа одамлар ҳам гоётда таъсирли бир равишда менинг ўлимим манзарасини тиклашга уриниб иш чиқаролмадиларингиз.

Ниҳоят содир бўлган нарса юзасидан муқаррар, аммо шу билан бирга мутлақо хато хулосаларни чиқаргач, сиз меҳмонхонангизга қараб кетдингиз. Мен ёлғиз ўзим қолдим. Энди саргузаштларим тамом бўлди, деб ўйлаган эдим, аммо мутлақо кутилмаган бир ҳодиса ҳали мени кўпдан-кўп ногаҳоний тухфалар кутаётганини кўрсатди. Каттакон қоя парчаси бирдан тепамдан физиллаб ўтганча сўқмоққа тушиб урилди-да, жарга қулади. Дастлаб мен буни оддий бир тасодифга йўйган эдим, аммо тепага қараб хиралашиб келаётган осмон фонида эркак кишининг бошини кўрдим. Деярли шу лаҳзанинг ўзидаёқ яна бир тош келиб мен ётган ёриқнинг лабига, бошимдан бир неча энлик нарига келиб урилди. Аҳвол менга маълум бўлди-қолди. Мориарти ёлғиз эмас экан. Унинг шериги,— бу шериги нақадар хавфли эканлигини мен бир қарашдаёқ пайқаган эдим,— профессор менга ҳужум қилганда пойлоқчиликда турган экан. У узоқдан, менинг кўзимдан панада, дўстининг ўлганини, душманларининг омон қолганини кўриб турган. Бир оздан кейин у қояни айланиб ўтиб, унинг чўққисига бошқа томондан чиққан, энди у Мориарти муяссар бўлолмаган нарсани амалга оширишга уринмоқда эди.

Мен бу тўғрида узоқ мулоҳаза қилиб ўтирмадим, Уотсон. Яна бир қараб бу кимсанинг ваҳшиёна юзини қоя орқасидан кўрарканман, тезда янги бир тош келиб тушиши муқаррар эканлигини пайқардим. Шундан кейин пастга, сўқмоққа қараб сирғалиб туша бошладим. Мен бу ишни хотиржамлик билан уддалаёламанми, йўқми, унисини билмасдим. Пастга тушиш юқорига чиқишдан кўра минг бор машаққатли эди. Аммо мулоҳаза қилиб ўтиришга фурсатим йўқ — учинчи тош ёриқнинг лабига қўлларим билан ёпишиб, осилиб турганимда ёнимдан физиллаб ўтиб кетди. Ярим йўлда тойиб кетдим. Аммо, ҳар қалай, қандайдир мўъжиза юз бериб, сўқмоққа тушиб олдим. Ҳаммаёғим шилинган, қонаган ҳолда жон аччиғида чопдим, қоронғиликда тоғ оша ўн миля йўл юриб, бир ҳафтадан кейин Флоренцияга етиб бордим. Дунёда ҳеч бир кимса менинг тақдирим ҳақида ҳеч нарса билмайди, деган ишончим бор эди.

Мен сиримни фақат бир одамга,— акам Майкрофтга айтдим. Сиздан минг бор афв сўрайман, қадрдоним Уотсон. Ўлдига чиқаришлари мен учун ғоятда муҳим эди, ўзингиз ҳам бу нарсанинг рост эканлигига ишонмаганингизда ҳеч қачон менинг фожиали ўлимим ҳақида бу қадар ишонарли ахборотни ёзолмас эдингиз. Шу уч йил мобайнида сизга бир неча марта хат ёзмоқчи бўлиб кўрдиму сизнинг менга бўлган меҳр-оқибатингиз, менинг сиримни очиб қўйиши мумкин бўлган биронта чакки иш қилиб қўйишингиз мумкинлигидан хавотир олиб, ҳар гал ўзимни бундан тийдим. Бугун кечқурун китобларимни сочиб юборганингизда тескари қараб олганимнинг сабаби ҳам шу. Мен ўша дақиқада ғоят қалтис аҳволда эдим, борди-ю, сиз ҳайратингиздан ёки қувончингиздан қичқириб юборсангиз битта-яримта менга ғоятда синчиклаб разм солиб, таниб қолса, бу нарса қайғули, ҳаттоки тузатиб бўлмайдиган оқибатларга олиб бориши мумкин эди. Майкрофт важига келсак, чор-ночор уни сиримдан воқиф қилишга мажбур эдим, чунки менга пул зарур эди. Лондондаги ишларнинг бориши яхши эмасди — мен кутганимдан кўра ёмонроқ эди. Мориартининг шайкаси устидан бўлган суддан сўнг, унга аъзо бўлган иккита хавфли бандит эркинликда қолган — буларнинг иккови ҳам менинг ашаддий душманларим эди. Шунинг учун ҳам мен икки йилча Тибет бўйлаб саёҳат қилдим, ишқибозлик билан Лхасани бориб кўрдим, бир неча кун далай-лама¹ ҳузурида бўлдим. Сиз норвег Сигерсоннинг шов-шувга сабаб бўлган тадқиқотларини ўқиган бўлсангиз керак, аммо бу дўстингиздан етиб келган бир мужда эканлиги ёдингизга ҳам келмагандир. Сўнгра мен Эронни кесиб ўтиб, Маккага бордим, сўнг Хартумда халифага² ташриф буюриб, унинг ҳузурида қисқагина, аммо мароқли фурсат ўтказдим... Бу ташриф ҳақидаги ҳисоботни мен ўз вақтида ташқи ишлар министрлигига тақдим этганман.

Европага қайтиб келгач, бир неча ойни Францияда ўтказдим. У ерда тошкўмир мумидан олинадиган моддаларни тадқиқ этиш билан шуғулландим. Бу иш Франциянинг жанубида Монпельедаги бир лабораторияда ўтди. Тажрибаларимни муваффақият билан тугаллаб, энди Лондонда ашаддий душманларимдан биргинаси

¹ Д а л а й - л а м а — Тибет руҳонийларининг бошлиғи: Лхаса шаҳри — ламанинг турадиган жойи.

² Х а л и ф а — араб ҳукмдорларининг унвони.

қолганлигини билганимдан сўнг уйга қайтмоқчи бўлиб турган эдим. Парк-лэйнда содир бўлган суиқасд мени ошиғич йўлга чиқишга мажбур қилди. Мени бу ишнинг ўзигина қизиқтирмади. Назаримда, уни очсам бу менинг шахсий режаларимни амалга оширишга ҳам ёрдам берарди. Шундай қилиб, мен зудлик билан Лондонга етиб келдим, Бейкер-стритга шахсан кириб бориб миссис Хадсоннинг эҳонасини чиқариб юборай дедим, Майкрофтнинг хоналарим билан ҳужжатларимни худди илгаригисидек сақлаш учун тадбир кўрганлигига амин бўлдим. Шундай қилиб, бугун кундуз соат иккида ўзимнинг эски хонамда пайдо бўлиб, ўзимнинг эски кресломдан жой олдим, энди бирдан-бир тилагим — қадрдон дўстим Уотсоннинг ёнимда, ўзи кўпинча кўрк бериб ўтирадиган креслосида ўтириши эди.

Уша апрель оқшомида мен тинглаган ғаройиб қисса шу эди. Агар бу қисса, энди ҳеч қачон кўролмаيمان, деб умидимни узган, чеҳрасидан ақл ва ғайрат барқ уриб турган озғин, новча одамни кўришим билан тасдиқланмаган бўлса, мен унга асло ишонмас эдим. Холмс қандайдир йўл билан хотинимнинг вафоти ҳақида хабар топган, аммо унинг хайрихоҳлиги сўзларидан кўра, овозининг оҳангида зуҳур этмоқда эди.

— Иш — мусибатни унутиш учун энг яхши даво, қадрдоним Уотсон,— деди у,— сиз билан бизни бугун кечаси шундай бир иш кутмоқдаки, уни муваффақият билан охирига етказишга муяссар бўлолган киши бемалол бу дунёда бекор ҳаёт кечирмадим, дея олиши мумкин.

Фикрини аниқроқ айтишига ундаб ёлворишларим иш бермади.

— Тонг отгунча сиз кўпгина нарса эшитасиз, кўрасиз,— деб жавоб берди у.— Ҳозирча бизнинг бусиз ҳам гаплашадиган нарсаларимиз кўп — ахир биз уч йилча кўришмаганмиз-а. Умид қиламанки, бу мавзу бизга тўққиз яримгача етиб боради. Шундан кейин эса биз бўни ётган уйдаги қизиқ бир саргузашт томон йўлга отланамиз.

Дарҳақиқат, мен тайинланган соатда кэбда Холмс билан ёнма-ён ўтирарканман, ҳамма нарса худди бир вақтлардаги ардоқли дамлардагига ўхшаб турарди. Мен чўнтагимдаги револьверни пайпаслаб қўйдим, юрагим одатдан ташқари воқеалар иштиёқида қаттиқ орзиқиб кетди. Холмс вазмин, тунд ва индамас эди. Кўча фонарларининг нури жиддий юзини ёритаркан, қошлари чи-

мирилганини, юпқа лаблари эса қаттиқ қимтилганини кўрдим: у чуқур ўйга толгандек эди. Лондондаги жиноятчилар оламининг қоронғи чангалзор чакалакларида қандай йиртқич ҳайвонни таъқиб қилиб қўлга туширишимиз кераклигини мен ҳали билмасдим, аммо бу моҳир мерганнинг ҳамма хатти-ҳаракатлари саргузаштимиз энг хавфли саргузаштлардан бўлишини айтиб турар, ҳамроҳимнинг зоҳидона жиддий чеҳрасида ўқтин-ўқтин пайдо бўлаётган истехзоли кулги биз таъқиб қилиб кетаётган махлуқ учун бу ишнинг оқибати хайрли бўлмаслигидан дарак бермоқда эди.

Мен, Бейкер-стритга кетаётимиз, деб ўйлаган эдим, Холмс кучерга Кэвендиш хиёбонининг муюшида тўхташни буюрди. Экипаждан тушгач, у теварак-атрофга диққат билан кўз ташлаб олди-да, сўнгра орқамиздан битта-яримта қорама-қора эргашиб келмаётганига амин бўлиш учун ҳар бир муюшда орқасига қараб-қараб кетаверди. Биз қандайдир ғалати йўлдан кетмоқда эдик. Холмс мени Лондоннинг ҳаммиша пасқам-пасқам кўчакўйларини билиши билан ҳайратлантирар: ҳозир ҳам қандайдир отхоналар ва аравахоналардан иборат қинғир-қийшиқ кўчалардан ишонч билан кетиб бормоқда эди, мен бу жойларни сира ҳам кўрмаган эдим. Ниҳоят биз икки томонини ваҳимали кўҳна уйлар эгаллаган торгина кўчага кириб бордик, у бизни Манчестер-стритга, кейин эса Блэндфорд-стритга олиб чиқди. Бу ерда Холмс энсиз тор кўчага бурилди-да, кичик тахта эшикдан қанғиллаб ётган ҳовлига кириб, уйлардан бирининг орқа эшигини калит билан очди. Биз ичкарига кирдик, у шу заҳотиёқ эшикни ичкарисидан қулфлаб қўйди.

Уй қоп-қоронғи эди, аммо мен дарҳол бу ерда ҳеч ким яшамаслигини пайқадим. Оёқларимиз остидаги яйдоқ тахталар ғижирлаб, қисирлади, деворга бехосдан тегиб кетдим, унда йиртилган гулқоғоз парчалари осилиб ётган экан.

Холмснинг совуқ, нозик бармоқлари қўлимни сиқиб ушлаб олган эди, у мени узун йўлакдан етаклаб кетди, ниҳоят қаршимизда эшик тепасидаги ярим доира деразининг кўз илғар-илғамас шарпаси кўринди. Шу ерда Холмс бирдан ўнгга бурилди. Биз ҳувиллаб ётган бўш, каттагина чорси хонага кириб бордик, унинг бурчаклари қоп-қоронғи, ўрталиғини эса кўча чироқлари ғирашира ёритиб турар эди. Шуниси ҳам борки, дераза яқинида фонарь йўқ, ойналарини бир энлик қалин чанг босганидан бир-биримизни аранг кўриб турардик.

Ҳамроҳим қўлини елкамга қўйиб, лабларини қулоғимнинг тагига олиб келди.

— Қаердалигимизни биялпсизми?— дея шивирлаб сўради у.

— Бейкер-стритда турганга ўхшаймиз,— деб жавоб бердим, хира ойнадан қарарканман.

— Тўғри, биз худди аввалги квартирамизнинг қарши-сидаги Кэмденнинг уйидамиз.

— Ахир бу ерга нима учун келдик?

— Шунинг учунки, бу ердан анави ҳашамдор бино жуда ажойиб кўринади. Сиздан, қадрдоним Уотсон, деразага яқинроқ боришни илтимос қилишим мумкинми? Аммо эҳтиёт бўлинг, сизни ҳеч ким кўрмаслиги керак. Хўп, энди қанчадан-қанча қизиқ саргузаштлар бошлаб юборилган илгариги хоналаримизнинг деразаларига қаранг. Уч йиллик айрилигимиз давомида сизни ҳайратга сола билиш қобилиятимни йўқотган-йўқотмаганлигимни ҳозир кўрамиз.

Мен олдинга қадам ташлаб, таниш деразага тикилдим. Ҳайратдан қичқириб юбордим. Парда туширилиб қўйилган, хона ёп-ёруғ, у ердаги креслода ўтирган одамнинг сояси ёруғ деразада аниқ кўзга ташланиб турибди. Бошини тутиши, яғриндор елкасининг бичими, юзининг кескин қиёфаси, буларнинг ҳаммаси ҳар қандай шубҳадан холи эди. Боши сал бурилган бўлиб, бувиларимиз чизишни севган қора соя суратларни эслатарди. Бу Холмснинг нақ ўзгинаси эди. Мен шу қадар ҳайратланган эдимки, ёнимда дарҳақиқат, унинг ўзи турганига ишонч ҳосил қилиш учун бенхтнёр қўлимни чўздим. Холмс силкина-силкина сассиз кулмоқда эди.

— Хўш?— деб сўради у.

— Сира ҳам ақл бовар қилмайдиган нарса!— деб шивирлаб қўйдим мен.

— Йиллар менинг фаҳм-фаросатимни йўққа чиқаролмабди, одатларим уни ғариб қилиб қўймабди,— деркан, унинг овозида ўз асаридан зазқланаётган санъаткорнинг қувончи ва фахрини пайқадим.— Чиндан ҳам ўхшайди-я?

— Мен, бу сизнинг ўзингиз, деб қасам ичишга ҳам тайёр эдим.

— Бўни тайёрлаш шарафига гренобллик жаноб Мене мвяссар бўлган. Бу шаклни у бир неча кун тайёрлади Мумлан ясалган. Эрталаб Бейкер-стритга кириб, қолган кам-кўстини ўзим тўғриладим.

— Булар сизга нима учун керак бўлди?

— Шундай қилиш учун жиддий сабабларим бор эди, азизим Уотсон. Аслида мутлақо бошқа бир жойда эканман, мени баъзи одамлар, шу ерда экан, деб ўйлашларини хоҳлайман.

— Бўлмаса, сиз квартирани биров кузатаётибди, деб ўйлаётган экансиз-да?

— Ҳа, уни кузатаётганларини биламан.

— Кимлар?

— Эски душманларим, Уотсон. Бошлиқлари Рейхенбах шаршараси тагида ётган ажойиб улфатлар. Эсингизда бўлса, улар — ҳа, фақат уларгина — менинг тирик эканлигимдан воқиф эдилар. Улар эртами, кечми, бир кунмас-бир кун менинг илгариги квартирамга қайтишимга амин эдилар. Улар квартирамни кузатишдан тўхтамаган эдилар, бугун эрталаб эса менинг қайтиб келганлигимни кўрдилар.

— Сиз бунни қандай қилиб пайқадингиз?

— Деразадан мўралаб, уларнинг пойлоқчиларини таниб қолдим. Бу касби талончилик билан қотиллик бўлган Паркер деган мулойим йигит, айти бир вақтда ажойиб органчи. У мени кам қизиқтиради. Мени унинг орқасига яширинган мудҳиш одам, Мориартининг яқин дўсти, менга қоя чўққисидан тош улоқтирган одам — бутун Лондон бўйича энг маккор, энг хавfli жиноятчи кўпроқ қизиқтиради. Бугун кечаси худди ўша одам менинг пайимдан бўлиб юрибди. Уотсон, биз ҳам унинг пайдан эканлигимиздан эса беҳабар.

Дўстимнинг режалари менга аста-секин ойдинлаша бошлади. Бу қулай бошпанадан бизни кузатмоқчи бўлганларни кузатиш, бизни таъқиб қилувчиларни кўриб туриш имкониятига эга эдик. Деразадан кўриниб турган шарпа тузоғу биз эса кушанда эдик.

Қоронғида ёнма-ён индамай турганимизча қаршимиздаги кўчадан уёқ-буёққа ўтиб турган йўловчиларни диққат билан кузатардик. Холмс чурқ этиб оғиз очмас ва қимирламас эди, аммо мен унинг ниҳоятда сергакланганини. кўзлари йўлкадаги халойиқ оқимини узлуксиз кузатаётганини сезиб турардим. Тун салқин ва булутли, узун кетган кўча бўйлаб изғиринли шамол эсмоқда. Кўча гавжум. деярли ҳамма ўткинчилар ҳам тумшукларини ёқалари билан ёки кашнеларига яширганча шоша-пиша ўтиб кетмоқдалар.

Назаримда бир шарпа ўйнинг олдида неча марта ҳам уёқдан-буёққа бориб келгандек бўлди, худди шамолдан яширинаётгандек яқинимиздаги бир ўйнинг эши-

ги олдида узоқ туриб қолган икки одам менга айниқса шубҳали кўринди. Холмснинг диққатини уларга тортмоқчи бўлган эдим, аммо у менга хитобан эшитилар-эшитилмас, ранжиган кўйи жавоб бериб, кўчага диққат билан қарашда давом этди. У ўқтин-ўқтин оғирлигини у оёғидан-бу оёғига солар ёки деворни бармоқлари билан асабийланиб чертар эди. Мен унинг безовта бўлаётганини, воқеалар у тахмин қилганидан жуда бошқача ривожланаётганини кўриб турардим. Ниҳоят, вақт ярим кечага яқинлашиб, кўча деярли бўшаб қолгач, у энди ҳаяжонини яширмай, хона бўйлаб уёқдан-буёққа юра бошлади. Мен унга нима ҳам демоқчи бўлган эдим, кўзим бирдан ёруғ деразага тушиб, яна илгаригидек ҳаяжонландим.

— Шаклингиз қимирлади!— деб хитоб қилдим.

Дарҳақиқат унинг сояси ён томонидан кўринмас, орқа ўгирган эди.

Афтидан, йиллар Холмснинг кескин феълини юмшатмаган, ўз зеҳнидан кўра даққироқ зеҳн билан тўқнаш келаркан, у ҳамон ўзини тийиб туролмас эди.

— Қимирлагани ўз-ўзидан маълум,— деди у.— Наҳотки мен шу қадар мияси йўқ каллаварам бўлсамки, Уотсон, қўриқчи эканлиги аён кўриниб турган нарсани хонамга ўтқазиб қўйиб, унинг ёрдами билан Европадаги энг маккор муттаҳамларни лақиллатаман, деб умид қилсам? Биз бу ковакда икки соатдан бери қаққайиб турибмиз, бу орада миссис Хадсон шаклнинг вазиятини саккиз марта ўзгартириб қўйди — яъни ҳар бир чорак соатда ўзгартириб турди. Ўз-ўзидан маълумки, у шаклга ҳеч қаёққа соясини туширмай яқинлашади... Ҳа!

Тўсатдан у нафасини ичига ютиб, қимирламай қолди. Нимқоронғиликда мен унинг камоли муштоқ қиёфада бўйнини чўзиб турганини кўрдим.

Энди кўча мутлақо ҳувиллаб қолган эди. Эҳтимолки, ўша эшик олдидаги икки киши ҳали ҳам бекиниб турган бўлса, аммо улар менга энди кўринмас эди. Атрофимизни сукунат билан зулмат чулғаган. Зулмат ўртасида қора шарпа сояси бор ёруғ дераза сарғиш экрандек аниқ кўзга ташланиб турарди. Жимжит сукунатда Холмснинг ҳансираб нафас олаётганини эшитардим, унинг нақадар ҳаяжонланаётганини сезиб турардим. Тўсатдан у мени хона ичкарисига, энг қоронғи бурчакка итариб бориб, оғзимни қўли билан юмиб, бу билан чурқ этмай туришимни талаб қилди. Шу дақиқада унинг бармоқлари қалтираётганини сездим. Мен уни ҳеч қа-

чон бу қадар ҳаяжонланган ҳолда кўрмаган эдим, ваҳоланки, қоронғи кўча ҳамон боягидек бўм-бўш ва жимжитдек эди.

Тўсатдан мен дўстимнинг зийрак қулоғи аллақачон пайқаган нарсани эшитдим. Бейкер-стрит томонидан эмас, биз яшириниб турган ўша уйнинг ичкарасидан келаётган аллақандай оҳиста бўғиқ сас эшитилди. Мана ташқарининг эшиги очилиб ёпилди. Бир лаҳзадан сўнг йўлакдан писиб келаётган кимнингдир қадамлари эшитилди — чамаси бу қадамлар оҳиста тушишга интилса ҳам, кимсасиз уйда гумбурлаб янграрди.

Холмс деворга қапишди: мен ҳам револьверни маҳкам чангаллаганча шундай қилдим. Қоронғиликка тикилиб эркак кишининг ғира-шира қорасини, очиқ турган эшикнинг чорбурчак қоронғилигидан қорароқ шарпани илғадим. У ўша ерда бир дақиқача туриб, сўнгра биқинганча олдинга қараб писиб келаверди. Унинг ҳамма ҳаракатларида таҳдид сезилиб турарди. Бу машъум шарпа биздан уч қадам нарида эди, мен бу келгиндининг ҳамласини қарши олиш учун чоғланиб турган ҳам эдимки, бизнинг борлигимиздан унинг мутлақо беҳабарлиги бирдан ёдимга келиб қолди.

Бизга тегиб кетай деб олдимиздан ўтди-да, дераза ёнига писиб бориб, уйнинг ромини мутлақо овоз чиқармай, жуда эҳтиётлик билан ярим футча юқорига кўтариб қўйди. У очилган тирқишга энгашаркан, кўчадан тушган нур юзини ёритди. Юзи зўр ҳаяжонни ифодалаб турар, кўзлари бежо чақнар, афти бужмайган эди.

Бу нотаниш нафис қирра бурунли, оқ оралаган узун мўйловли, ёрғоқ бўла бошлаган кенг пешонали, ёши ўтиб қолган одам эди. Цилиндри энсасига суриб қўйилган, тугмаси солинмаган пальтоси остидаги оҳорланган фрак манишкасининг оппоқ кўкси кўриниб турар эди. Қорамағиз тунд юзини чуқур ажинлар кесиб ўтган. Қўлида ҳассага ўхшаган бир нарса тутиб турарди, аммо уни ерга қўяркан, металлга ўхшаб жаранглаб кетди, сўнгра чўнтагидан каттагина ҳажмдаги қандайдир бир буюмни олиб, у билан бир неча дақиқа овора бўлди, ниҳоят темир буюмнинг шарақлагани эшитилди: чамаси у қандайдир пружинами ёки лўкидонни ўрнатди шекилли. У чўккалаганича олдинга энгашиб, қандайдир кўтаргичга бор залвори билан ёпишди, бунинг натижасида аввалгисидан ҳам кўра қаттиқроқ чўзиқ ғижирлаган кескин товуш эшитилди. Шундан кейин у қаддини ростлади, мен унинг қўлида аллақандай ғалати, беўхшов

кўндоқли милтиққа ўхшаган бир нарсани кўрдим. У милтиқ қулфини очиб алланарсани жойлади-да, уни яна шарақлатди. Кейин чўққайиб ўтириб, милнинг учини дераза рафига қўйди, узун мўйловлари мил устида солланиб турарди. Кўзлари эса нишонга тикилганча чақнаб кетди. Ниҳоят, у милтиқни елкасига тақаб, енгил нафас олди: нишон — ажойиб нишон, ёруғ фонда аниқ кўришиб турган қора соя қаршисида эди. У бир лаҳзагина қимирламай қолди, кейин бармоғи тепкини босди, шундан сўнг қаттиқ ғўнғиллаган ғалати товуш, унинг кетидан эса синган шишанинг кумушдек жаранлагани эшитилди.

Шу ондаёқ Холмс йўлбарседек сапчиб бориб ўқчининг елкасига ташланди-да, уни ерга муккасидан босиб тушди. Аммо бир лаҳзадан сўнг униси ҳам сапчиб оёққа турганча ақл бовар қилмайдиган куч билан Холмснинг ҳиқилдоғидан чангаллаб олди. Шунда мен тўппончанинг банди билан ёвузнинг бошига урдим, у яна йиқилиб тушди. Мен унинг устидан босиб тушдим, шу дақиқадаёқ Холмс қаттиқ ҳуштак чалди. Кўчада чопиб келаётган одамларнинг тапир-тупури эшитилди, ҳадемай кўча эшикдан хонага форма кийган икки полисмен билан фуқаро либосидаги изтопар югуриб кирдилар.

— Сизмисиз, Лестрейд?— деб сўради Холмс.

— Ҳа, мистер Холмс. Бу иш билан ўзим шуғулланишга қарор қилган эдим. Сизни Лондонда яна кўргангандан хурсандман, сэр.

— Менга бизнинг камтарона ғайри расмий ёрдамимиз сизга иш бериб қолиши мумкиндек туюлган эди. Бир йилнинг ўзида учта суиқасд фош қилинмаган экан— бу жуда кўп, Лестрейд. Аммо Мольсейда содир бўлган ишнинг сирини сиз у қадар... яъни сиз уни чакки аниқламадингиз, демоқчи эдим...

Ҳаммамиз тикка турардик. Икки томонидан маҳкам ушлаб турган икки давангидек констебль қўлида бандимиз ҳансираб нафас олмоқда эди.

Кўчага бекорчилар тўплана бошлади. Холмс дераза олдига бориб уни ёпди. Лестрейд ола келган икки шаҳни ёқди, полициячилар эса яширган фонарчаларини олдилар. Ниҳоят, мен бандимизни кўздан кечира олишим мумкин эди.

Унинг юз қиёфаси ғоятда мардонавор, айни бир вақтда эса бадбуруш эди. Файласуфона пешонаси билан баднафсларникига ўхшаган энгаги бу одамда ҳам яхшиликка, ҳам ёмонликка мойил бўлган катта қобилият

яширинганлигидан далолат бериб турарди. Аммо қо-воқлари осилиб тушган, боқишлари беҳаё, пўлат туси-даги омонсиз кўзлари ваҳшиёна қирғий бурни билан пешонасини тилиб ўтган чуқур ажинлар табиатнинг ўзи бу кимсанинг жамият учун хавfli шахс эканлигидан гувоҳлик берадиган белгилар билан безаб қўйганини кўрсатиб турарди. У бизлардан биронтамизга ҳам ҳеч қандай диққат қилмас, нигоҳи Холмснинг юзигагина қадалган, унга ҳайрат ва нафрат билан қараб турар эди.

— Иблис!— деб шивирлади у.— Айёр, айёр, иблис!

— Шундай қилиб, полковник,— деди Холмс, ғижим-ланган ёқасини тузатаётиб,— қадимги маталда айтили-шича, дўст—дўст билан топишар. Сиз мени ўз иноятни-гиздан баҳраманд қилганингиздан бери сизнинг дийдо-рингизни кўриб ҳузур қилиш шарафига муяссар бўлмаган эдим шекилли — эсингизда бўлса, Рейхенбах шаршарасининг тепасидаги ўша ёриқда ётган пайтимдан бери.

Полковник худди сеҳрлаб қўйилгандек, дўстимдан кўзини узолмасди.

— Иблис, ашаддий иблис!— деб қайта-қайта так-порлади у.

— Мен ҳали сизни таништираман,— деди Холмс.— Жентльменлар, бу киши ҳазрати олийлари Ҳиндистон қўшинининг собиқ офицери ва шарқдаги ерларимизда яшайдиган энг йирик ваҳший ҳайвонларни овловчи энг моҳир мерган, полковник Себастьян Моран бўладилар. Уйлайманки, борди-ю, отган йўлбарсларингизнинг сонига қараганда сиз ҳали-ҳануз биринчи ўринда турибсиз, десам янглишмасам керак, полковник?

Банди қаҳрини базўр тийиб турар, ҳамон индамас эди. Унинг ўзи ҳам йўлбарсга ўшар: кўзлари ғазаб билан чақнар, мўйловлари диккаяр эди.

— Жўнгина бир уйдирма шундай тажрибакор мер-ганни чалғитгани мени таажжублантиради,— деб давом этди гапида Холмс.— Бу нарса сиз учун янгилик бўли-ши керак эмас. Ахир, сиз ҳеч бир дарахтнинг тагига улоқ боғлаб, йўлбарс тузоқни кўриб яқинлашмагунча қўлин-гизда карабин билан буталар орасида яшириниб кут-маганмисиз? Бу кимсасиз уй — менинг дарахтим, сиз эса йўлбарсимсиз. Уйлайманки, сиз баъзан, борди-ю, бир неча йўлбарс келиб қолса, ёки — унисига ақл ишон-майди!— ўқим хато кетса, деган ўй билан баъзан эҳти-ётдан бошқа ўқчилар олакелмасмидингиз? Бу жаноб-

лар,— деб у бизни кўрсатди,— менинг эҳтиёт юзасидан олиб келган ўқчиларим. Ухшатишим ўринли-я, шундайми?

Бирдан полковник Моран қаҳр билан ҳайқирганча олдинга қараб юлқинди, аммо констебллар уни орқага тортдилар. Унинг башарасида шу қадар нафрат акс этиб турардики, қараб ваҳминг келарди.

— Эътироф этишим керак, менга кутилмаган бир туҳфа инъом қилдингиз,— деб сўзида давом этди Холмс. — Мен, сиз шу бўш уй билан дарҳақиқат жуда ҳам қулай бу деразадан фойдаланарсиз, деб ўйламаган эдим сира. Мен, кўчадан туриб иш кўрарсиз, деб ўйлаган эдим, сизни у ерда дўстим Лестрейд ёрдамчилари билан кутиб турган эди. Шу детални мустасно қилганда, ҳамма иш худди ўзим кутгандек юз берди.

Полковник Моран Лестрейдга мурожаат қилди:

— Мени қамоққа олишга асосларингиз борми, йўқми, бундан қатъий назар,— деди у,— мен бу жанобнинг таҳқирларига ортиқ чидаб туrolмайман. Агар мен қонуннинг қўлига тушган эканман, ҳамма иш қонуний тартибда борсин.

— Бу, дарҳақиқат, ҳаққоний талаб,— деб қўйди Лестрейд.— Биз бу ердан чиқиб кетгунимизгача сиз яна бирон нарса айтмоқчимисиз, мистер Холмс?

Холмс ердан ел билан отадиган баҳайбат милтиқни олди-да, унинг механизмини кўздан кечира бошлади.

— Монанди йўқ ажойиб бир қурол!— деди у.— Товуш чиқармасдан отади, зарбидан ҳеч ким омон қолмайди. Мен буни марҳум профессор Мориартининг буюртмаси асосида ясаган кўр механик, немис фон Хердерни танигувчи эдим. Мана бир неча йил бўлади, бу милтиқнинг борлигини билар эдим, аммо қўлим билан ушлаб кўриш ҳеч қачон насиб бўлмаган эди. Мен буни, айниқса, сизнинг диққатингизга ҳавола қиламан. Лестрейд, шунингдек, унинг ўқларини ҳам.

— Хотирингиз жам бўлсин, мистер Холмс, биз у билан шуғулланамиз,— деди Лестрейд, ҳамма ҳозир бўлганлар эшик томонга қараб юра бошлагач.— Бор гапингиз шүми?

— Шу. Дарвоқе, мен сизлардан сўрамоқчи эдимки, жинойатчига қандай асб қўймоқчисизлар?

— Қандай айб қўярдик, сэр? Хўш, ўз-ўзидан маълумки, Шерлок Холмсга суиқасд қилишда айблаймиз-да.

— Э-ҳа, йўқ. Лестрейд, бу ишда менинг номим тилга олинишини сира ҳам истамайман. Сиз амалга оширган

бу ажойбона қамоққа олиш шарафи сизга, фақат сизгагина мансуб. Сизни табриклайман, Лестрейд! Ўзингизгагина хос бўлган зийраклик билан довюрраклик туфайлигина сиз бу одамни хуллас қўлга туширдингиз.

— Бу одамни қўлга туширдингиз? Ахир у ўзи ким, мистер Холмс?

— Бутун полиция қидиравериш обора бўлган кимса — ўтган ойнинг ўттизинчисида Парк-лэйндаги 427-уйнинг иккинчи қаватидаги дераза орқали ел билан отадиган милтиқ ёрдамида сэр Рональд Адэрни отган полковник Себастьян Моран. Унга шундай деб айб қўйилиши керак, Лестрейд... Энди, Уотсон, борди-ю, синган ойнадан эсаётган елвизакдан қўрқмасангиз, менинг кабинетимда ярим соатгина ўтириб биттадан снгара чекайлик — умид қиламанки, бу зора бир оз кўнглимизни очса.

Майкрофт Холмснинг хабар олиб тургани, миссис Хадсоннинг бевосита ғамхўрлиги туфайли олдинги квартирамизда ҳеч нарса ўзгармаган эди. Рост, ичкарига кирарканман, кутилмаган саранжом-саришталикни кўриб таажжубландим, аммо таниш буюмларнинг ҳаммаси жой-жойида турарди. Уткир кислоталар тўкилганидан кўйиб доғ босган қарағай стол қўйилган «кимё бурчаги» ҳам илгариги жойида эди. Газеталардан қирқиб олинган ахборотлар ёпиштирилган катта альбомлар билан маълумотномалар рафга боягисидек қатор қилиб териш қўйилган,— о, буларни юртдошларимиздан кўплари бемалол ўтга улоқтириб юборар эдилар! Диаграммалар, скрипка солинган ғилоф, кўпдан-кўп трубкалар қалашиб турган рафча, ҳатто тамаки солинган эронча кавушгача — мен атрофга кўз югуртирарканман, шуларнинг ҳаммаси яна кўз ўнгимда намоён эди. Хонада икки кимса бор: биринчиси, бизни хушнуд табассум билан қарши олган миссис Хадсон, иккинчиси эса бугунги тундаги воқеаларда шу қадар муҳим роль ўйнаган ғалати манекен эди. Бу дўстимнинг сербўёқ мум бюсти бўлиб, ғоятда маҳорат билан ясалган, танг қоларли даражада аслига ўхшар эди. У усталик билан Холмснинг халатига чирмаб қўйилган, пастаккина столда турар, агар кўчадан қаралса, бемалол унинг ўзи ўтирибди, деб ишониш мумкин эди.

— Уйлайманки, сиз менинг ҳамма кўрсатмаларимни бажарган бўлсангиз керак, миссис Хадсон?— деб сўради Холмс.

— Узингиз буюрганингиздек, сэр, ҳар гал унинг олдига эмаклаб бордим.

— Жуда соз. Сиз бу ишларнинг ҳаммасини кўнгилдагидек қилиб бажарибсиз. Уқнинг қаерга келиб теканини пайқадингизми?

— Ҳа, сэр. Қўрқаманки, у сизнинг кўркам бюстингизни бузиб қўймаган бўлса — бошни тешиб ўтиб, деворга бориб тегибди. Мен уни гиламдан олдим. Мана.

Холмс ўқни менга узатди.

— Юмшоқ тўппонча ўқи, кўринг, Уотсон. Кўриб ҳайратланасан! Шундай бир нарсанинг ел билан отиладиган милтиқдан отиши кимнинг хаёлига ҳам келиши мумкин? Жуда соз, миссис Хадсон, ёрдамингиз учун миннатдорман... Энди, Уотсон, илгаригидек ўзингизнинг эски жойингизга ўтиринг. Мен сиз билан бир неча жиҳатларни муҳокама қилмоқчиман.

У нимдош сюртугини ечиб, бюсти устига ёпиб қўйган кулранг халатини олиб кийди. Кўз ўнгимда яна илгариги Холмс намоён бўлди.

— Кекса мерганнинг асаблари ҳали ҳам мустаҳкам, кўзлари ҳали ҳам ўткир экан,— деди у кулиб, мум шаклининг тешилиб қолган пешонасини кўздан кечираркан.— Қоқ энсасидан уриб, миясидан чиқариб юборибди. Бу Ҳиндистоннинг чангалзор чакалакларидаги энг моҳир мерган эди, ўйлайманки, Лондонда унинг рақиблари унча кўп бўлмаса керак. Сиз илгари ҳеч қачон унинг номини эшитганмидингиз?

— Йўқ, ҳеч қачон.

— Ҳа, ана шон-шухрат! Дарвоқе, хотиримда бўлса, сиз яқингинада ҳатто профессор Жеймс Морнарти номини ҳам эшитмаганлигингизни айтган эдингиз. Ваҳолонки у асримизнинг энг буюк донишманди эди. Айтмоқчи, мумкин бўлса, рафдан биографик кўрсаткични олиб берсангиз.

Креслога ўрнашиб ўтириб олиб, сигарасини бурқситганча Холмс саҳифаларини эринчоқлик билан варақларди.

— Менинг «М» ҳарфи бўйича тўпланган коллекциям жуда ажойиб,— деди у.— Ҳар қандай ҳарфнинг шон-шухратини ошириш учун ёлғиз Морнартининг ўзигина ҳам кифоя қилиши мумкин эди. Бунда яна, заҳарловчи Морган, ўзидан мудҳиш хотира қолдирган Мерридю, Черинг-кросс вокзалининг кутиш залида менинг чап томондаги сўйлоқ тишимни уриб синдирган ўша Метьюз ҳам бор. Мана, ниҳоят бугунги дўстимиз ҳам.

У китобни узатди, мен шуларни ўқидим:

«Моран Себастьян, истеъфодаги полковник Биринчи Бенгалор сапёрлар полкида хизмат қилган. 1840 йилда Лондонда туғилган. Англиянинг Эрондаги собиқ элчиси, Бани орденининг кавалери сэр Огестес Мораннинг ўғли. Итон коллежи билан Оксфорд университетини тамомлаган. Жовак, Афғонистон, Чорасеиб, Шарпур ва Кобил урушларида алоқачи сифатида иштирок этган. «Ғарбий Ҳимолойда йирик ҳайвонларни овлаш» (1881) «ва «Чангалзорларда уч ой» (1884) китобларининг автори. Адреси: Кондуит-стрит. Клублари: инглиз-ҳинд, Тэнкервиль ва Багатель қимор клуби».

Ҳошияларида Холмснинг аниқ дастхати билан: «Лондонда Мориартидан сўнг энг хавфли одам», деб ёзиб қўйилган эди.

— Қизиқ,— дедим китобни Холмсга қайтариб бераётиб.— Сиртдан қарасанг, босиб ўтган йўли — ҳалол аскарнинг йўлига ўхшайди.

— Сиз ҳақлисиз,— деб жавоб берди Холмс.— Маълум пайтгача у ҳеч қандай ёмон иш қилган эмас. Бу темир асабли одам эди. Ҳиндистонда унинг қандай қилиб қақраб ётган дарё ўзанидан эмаклар бориб, яранган йўлбарс панжарасидан бир кишини тортиб олиб, уни омон сақлаб қолгани ҳақидаги афсона ҳалигача ҳам оғизма-оғиз юради. Шундай дарахтлар борки, Уотсон, улар бўйлари маълум бир жойга етгунча аввал туппа-тузук ўсиб боради-да, кейин ўз ривожда бирдан қондага хилоф равишда нотўғри бир йўсинда ўса бошлайди. Бу ҳол одамларда ҳам рўй бериб туради. Меннинг назариямга биноан ҳар бир индивидуум ўз тараққиётида ўзининг ҳамма аждодларининг тарихини такрорлайди. Мен шундай деб ҳисоблайманки, эзулик ва ёвузлик томонига бўлган ҳар бир ногаҳоний бурилиш аллақандай кучли таъсир туфайли юз беради, бунинг сабабини инсон шажарасидан қидириш керак бўлади. Демак, бинобарин, унинг таржимаи ҳоли бутун аждодию авлоди таржимаи ҳолининг бамисоли кичкина акси бўлади.

— Э, биласизми, бу бир оз хаёлийроқ назария.

— Майли, унга қаттиқ ёпишиб олмайман. Сабаблари қандай бўлмасин, аммо полковник Моран ёмон йўлга кирган. Ҳеч қандай катта шовқин-тўполон кўтармаса-да, у Ҳиндистонда баъзи бир одамларни ўзига шу қадар қарши қилиб қўйганки, у ерда туришининг сира имкони бўлмай қолган. У истеъфога чиқиб Лондонга келганда,

бу ерда ҳам ёмон от чиқарган. Ана шунда уни профессор Мориарти топиб олган, у бир оз вақт профессорнинг ўнг қўли бўлган. Мориарти уни кўплаб пул билан таъмин қилиб турган, аммо ёрдамидан жуда кам фойдаланган — фақат оддий жиноятчилар бажара олмайдиган икки ё уч алоҳида мушкул ишлардагина фойдаланган. Сиз, эҳтимол, 1887 йилдаги лаудерлик миссис Стьюартининг ғалати ўлимини эсларсиз? Йўқми? Мен аминманки, бу ишга Моран аралашмай қолмаган, зотан, унга қарши ҳеч қандай далиллар қўйилмаган эди. Полковник шу қадар устомонлик билан сир бермай юрардики, ҳатто Мориартининг бутун шайкасини тумтарақай қилиб юборганларидан кейин ҳам биз барибир уни судга тортишга муваффақ бўлолмадик.

Мен сизникига бориб, ел билан отиладиган милтиқдан ўқ узишларидан хавотир олиб дарчаларни беркитган оқшомим эсингиздами, Уотсон? Сизга ўшанда бу ғалати кўринган эди, аммо мен нима қилаётганимни билардим, чунки бу аломат милтиқнинг борлиги менга аллақачонлароқ маълум эди, бундан ташқари у энг моҳир мерганлардан бирининг қўлида эканлигини ҳам билардим. Сиз билан биз Швейцарияга жўнаганимизда, Моран Мориарти билан биргаликда изимиздан қувган, мен Рейхенбах шаршарасининг тепасидаги қоя ёриғида ётганимда ўша ёқимсиз дақиқаларни бошимдан кечиришимга ҳам худди шу сабабчи бўлган эди.

Францияда эканлигимда инглиз газеталарини қандай диққат, иштиёқ билан ўқиганлигимни тасаввур қилсангиз эди: уни қамоққа олдириш учун қандай бўлмасин бир баҳона топишга умид қилардим. Чунки у Лондонда бемалол эркин юраркан, мен қайтиб келишни хаёл ҳам қила олмас эдим. Кечаю кундуз бу таҳдид ҳаётимга кўлка солиб турар, у нима қилиб бўлса ҳамки, бир иложини топиб мени ўлдирар эди. Мен нима қилишим мумкин эди? Тўқнаш келганимда уни отиб ташлашим мумкин эмас — у тақдирда менинг ўзим ҳам айбдорлар курсига ўтириб қолардим. Судга мурожаат қилишим ҳам бефойда эди — суд исботланмаган гумонларгагина асосланиб иш оча олиши мумкин эмас, менинг эса қўлимда исботларим йўқ эди. Шундай қилиб, мен бир тадорик кўришдан ожиз эдим. Аммо жиноятлар хроникасини ўзлуксиз кузатиб турардим, чунки эртамикечми, уни қўлга туширишга муваффақ бўлишимга қатъий амин эдим.

Мана Рональд Адэрга қилинган суиқасд юз берди.

Ниҳоят мен кутган фурсат келди! Бор гапни била туриб, уни шахсан полковник Моран ўлдирганлигига шубҳа қилишим мумкинмиди? У йигит билан карта ўйнаган, у билан орқама-орқа клубдан чиққан, уни очиқ турган деразадан отган. Ҳа, шубҳага ўрин бўлиши мумкин эмасди. Полковник Моранни дор остига жўнатиш учун биттагина ўқ етарли далолат бўлиши мумкин эди. Мен шу заҳотиёқ Лондонга етиб келдим. Полковникнинг ай-ғоқчиси мени кўриб, маълумки, бу ҳақда унга хабар берган. У менинг туйқусдан келиб қолганлигим ўз жиноятига алоқадор эканлигини пайқаб, албатта қаттиқ ташвишга тушган. Унинг дарҳол мени даф этишга уринишига, бунинг учун омонсиз ажал ташувчи қуролини ишга солишига амин эдим. Шу мақсадда мен унга кабинетининг деразасида бенуқсон нишон тайёрлаб қўйиб, полицияни, менга сизларнинг ёрдамингиз керак бўлиб қолади, деб огоҳлантирдим (дарвоқе, Уотсон, сиз ўтқир кўзингиз билан ўша эшик олдидаги икки полисменни дарров кўрдингиз), ўзим учун кузатишга қулай кўринган постни эгалладим; аммо, ростини айтсам, рақибимнинг ҳам ҳужум қилиш учун худди ўша жойни танлаши мумкинлиги етти ухлаб тушимга ҳам кирмаган экан. Бор гап шу, азизим Уотсон. Ўйлайманки, энди сизга ҳамма гап равшан бўлган бўлса керак?

— Йўқ,— деб жавоб бердим.— Сиз ҳали менга полковник Моранга сэр Рональд Адэрни ўлдириш нима учун даркор бўлганини тушунтириб берганингиз йўқ.

— Э, дўстим, энди биз тахмин доирасига ўтамиз, бу борада эса мантиқнинг ўзигина камлик қилади. Ҳар ким мавжуд фактлар асосида ўз шахсий фаразини олдинга суриши мумкин, сизнинг тахминларингиз ҳам меникичалик тўғри бўла олиши мумкин.

— Демак, сиз ўз фаразингизни аллақачон ўйлаб қўйган экансиз-да?

— Хўш, менингча, мавжуд фактларни изоҳлаб бериш унча қийин эмас. Терговда аниқланишича, суиқасд содир бўлишидан салгина олдин полковник Моран билан ёш Адэр шерикликда карта ўйнаб, анчагина пул ютганлар. Аммо Моран, шубҳасиз, фирромлик ишлатиб ўйнаган — мен унинг фирибгар эканини аллақачонлардан бери биламан. Эҳтимолдан холи эмаски, суиқасд юз берадиган кунни Адэр Мораннинг ҳийла ишлатаётганини билиб қолган. У полковник билан холи гаплашиб, агар ўз ихтиёри билан клуб аъзолигидан чиқиб кетмаса, қимор ўйнашдан умрбод воз кечмаса фош қилмоқ-

чи бўлиб қўрқитган. Адэрдек ёш йигитчанинг ўзидан анчагина катта, шу билан бирга жамиятдаги эътиборли бир одамнинг шаънига халойиқ олдида бирданига шундай жанжалли айб тақишга журъат қилиши амримаҳол. Тўғрироғи, у полковник билан бегона кўзлардан четда, холи гаплашган, фирибгарлик билангина топилган пулга кун кечираётган Моран учун эса клубдан ҳайдалиш—хонавайрон бўлиш билан баробар эди. Шунинг учун ҳам у Адэрни ўлдирган, йигит шеригининг ғирром ўйини натижаларидан фойдалангиси келмай, ютуқдаги ўз улуши қанча эканини, ютқизганларга қанча пул қайтариши кераклигини ҳисоблаб ўтирган пайтида шартта отган. Йигит ана шу ҳисоб-китобини онаси билан синглизис кўриб қолиб, қоғоздаги бу ҳамма номлар кимларга мансуб эканини, столдаги даста-даста пуллар қандай пуллар эканини суриштириб қолмасликлари учун эшикни ичкарисидан қулфлаб олган. Хўш, айтнинг-чи, изоҳларим ишонса бўладиганга ўхшайдими?

— Аминманки, сиз нишонга урдингиз.

— Менинг ҳақ ё ноҳақ эканлигимни тергов кўрсатади. Ҳар қалай, полковник Моран бизни ортиқ безовта қилмайди, фон Хердернинг ел билан отиладиган машҳур милтиғи Скотленд-ярд¹ музейининг коллекциясини безайди. Лондоннинг мураккаб ҳаётида юз бериб турадиган кўпдан-кўп қизиқ, ажойиб-ғаройиб жумбоқларни ҳал қилишда Мистер Шерлок Холмсга бундан буён ҳеч ким халал беролмайди.

¹ Скотленд-Ярд — Англиянинг бош полиция бошқармаси.

ИНТЕРНАТДА СОДИР БЎЛГАН ҲОДИСА

Бизнинг Бейкер-стритдаги камтарона саҳнамиз кўпгина драматик манзараларни кўрган, аммо мен унда санъат магистри, фалсафа доктори¹ ва ҳоказо, Торникрофт Хакстейблнинг илк бор пайдо бўлишидан кўра кутилмаганроқ ва танг қоларлироқ нарсани кўрган эмасман. Шу қадар кўпдан-кўп илмий даражалар учун жуда кичиклик қилгандек туюлган унинг ташриф қоғози бир неча лаҳза олдин кириб келди; орқасидан ўзи ҳам пайдо бўлди, бўйдор, басавлат, улуғвор — сабот билан матонатнинг тимсоли бўлган бу одам орқасидан эшик ёпилар-ёпилмас, қўллари билан столга таяниб, аста-секин ерга ўтириб олди-да, ҳушидан кетиб, каминимиз олдидаги айиқ терисига узала тушиб чўзилиб қолди. Урнимиздан сапчиб кетиб, беҳудуд ҳаёт океанининг йироқ бир ерида кўтарилган довул бизга олиб келиб ташлаган бу баҳайбат фалокат парчасига ҳайрат билан тикилганимизча бир дақиқа индамай туриб қолдик. Сўнг-

¹ Магистр, доктор — илмий даражалар (ушвонлар).

ра Холмс унинг бошига ёстиқ қўйди, мен эса оғзига бир рюмка коньяк тутдим. Нотаниш одамнинг рангсиз тўла юзини чуқур ажинлар кесиб ўтган, салқиган қовоқлари ости кўкаринқираб турар, ним очиқ оғзининг четлари маъюсгина буришган, қўшалоқ бағбақасини тук босган эди. Чамаси, у узоқдан келган, тароқ тегмаган кир сочлари энли кўркам пешонасига тутам-тутам бўлиб тушиб турар эди. Қаршимизда бошига қандайдир катта кулфатзада одам ётарди.

— Унга нима бўлган, Уотсон?— деб сўради Холмс.

— Тинка-мадори қуриган... оч қолиб ҳориганидан бўлса керак,— деб жавоб бердим мен, сезилар-сезилмас ингичка ипдек тепиб турган панжасини бармоқларим билан ушлаб турганимча.

— Мэкклтонга қайтиб кетиши учун олинган билет. Бу Англиянинг шимолида,— деди Холмс унинг соат чўнтагидан темир йўл билетини оларкан.— Ҳали ўн икки бўлгани йўқ. Жуда барвақт йўлга чиққан экан!

Меҳмонимизнинг салқиган қовоқлари титраб, қурайлай кўзлари бизга маъносизгина тикилди. Бир дақиқадан кейин у изза бўлганидан қип-қизариб, ўрнидан аранг турди.

— Мени кечиринг, мистер Холмс. Ҳушдан кетганимнинг сабаби — асабларим қақшаганлигидан. Йўқ, ташаккур билдираман... Бир стакангина сут билан қоқ нон бўлса — ўзимга келиб қоламан. Мистер Холмс, мен бу ерга сизни олиб кетиш учун келдим. Мен, ҳеч қандай телеграмма бу ишнинг нақадар ошиғичлиги ҳақида сизга етарли тасаввур бера олмайди, деб ўйлаган эдим...

— Сиз батамом ўзингизга келганингиздан кейин...

— Мен ўзимни туппа-тузук ҳис қиляпман. Менга нима бўлганига тушунолмайд гарангман. Мистер Холмс, сиздан Мэкклтонга биринчи поезд биланоқ жўнашингизни илтимос қиламан.

Холмс бош чайқади:

— Ҳамкасабам, доктор Уотсон сизга ҳозир жуда банд эканимизни айтиши мумкин. Менга Феррернинг йўқолган ҳужжатлари юзасидан текшириш олиб бориш учун аллақачон аванс беришган, ундан ташқари, яқин кунларда Абергавеннида содир бўлган суиқасд ҳақидаги ишни кўриш бошланади. Мени ғоят муҳим бир ишгина Лондондан чиқишга мажбур қила олиши мумкин.

— Ғоят муҳим иш!— дея меҳмонимиз қўлларини кўкка чўзди.— Сиз герцог Холдернесснинг биттаю битта ўғли ўғирланганлигини наҳотки эшитмаган бўлсангиз?

— Герцог Холдернесснинг ўгли дейсизми? Собиқ ми-
нистрини айтяпсизми?

— Ҳа, ҳа! Биз, бу газетада чиқмасин, деб хўп урин-
ган эдик, аммо «Глобус»нинг кечаги сонида баъзи
мишмишлар босилибди. Мен, бу хабарлар сизга ҳам
етиб келгандир, деб ўйлаган эдим.

Холмс озгин, узун қўлини узатиб рафдан энцикло-
педик маълумотноманинг «Х» ҳарфига оид томини олди.

— «Холдернесс, олтинчи герцог. Ҳамойил ордени-
нинг кавалери, Махфий кенгашнинг аъзоси...» ва ҳоказо,
ва ҳоказолар... «Барон Боверли, граф Карлстон...» Е
раббий, унвонларининг кўплигини! «Хэллемшир графли-
ги судининг раиси (1900 йилдан бери). Сэр Чарльз
Эпилдорнинг қизи Эдитга уйланган (1888). Якка-ёлғиз
ўгли ва вориси лорд Солтайр. Икки юз эллик минг акр
ерга эга. Ланкашир ва Уэлсда конлари бор. Адреси:
Карслон-хаус-террас; Холдернесс-холл, Хэллемшир;
Карлстон қасри, Бангор, Уэлс. Адмиралликнинг лорди¹
(1872), министр...» Хуллас, зодагон, мамлакатимиздаги
энг машҳур зодагонлардан бири бўлса ҳам ажаб эмас.

— Энг машҳур, аҳтимолки, энг бадавлат зодагонлар-
дан бири бўлса керак. Билишимча, мистер Холмс, сиз
ўз соҳангизда чакана мутахассис эмассиз, ҳамиша, ҳар
бир ишга унга қизиқсангизгина қўл урасиз. Рухсатин-
гиз билан айтсам, саодати олийлари ўғилларининг қаер-
да эканлигини кўрсатиб берадиган кишига беш минг
фунт пулга чек, агар ўғирлаган ўғри ёки ўғриларнинг
номини айтиб берса, қўшимча равишда яна минг фунт
беришни ваъда қилмоқдалар.

— Катта мукофот!— деди Холмс.— Уотсон, иккови-
миз доктор Хакстейбл билан биргаликда Англиянинг
шимолига жўнасак ҳам бўлади. Сиз, доктор, сутни ичиб
олинг, кейин бизга қачон ва қаерда қандай воқеа юз
берганини, ниҳоят Мэкклтон яқинидаги интернат дирек-
тори доктор Торникрофт Хакстейблнинг бу ишга қандай
дахли бор эканини, нима учун бу ҳодиса юз бергач ора-
дан уч кун ўтгандан кейингина,— буни сизнинг соқо-
лингиз олинмаганлигига қараб айтмоқдаман,— камта-
рона қобилятимга ишониб менга мурожаат қилаётган-
ини айтиб берасиз.

Меҳмонимиз стакандаги сутни ичиб бўлгач, биронта
ҳам тафсилотини қолдирмай қизгин ҳикоя қила бошла-

¹ Адмираллик лорди — денгиз министри,

ди. Унинг кўзлари дарҳол жонланди, ёноқларига қизиллик югурди.

— Сизларга маълум қилишим керакки, жентльменлар, мен Мэкклтон яқинидаги интернат-мактабнинг асосчиси ва директори бўламан. Хакстейблнинг «Горацийга шарҳлари»¹ сизларга ким билан мулоқотда бўлаётганларингизни эслатар. Менинг ўғил болалар учун очилган интернатим бутун Англияда шубҳасиз энг яхши, энг имтиёзли ўқув юртидир. Лорд Леверстоук, граф Блэкуотер, сэр Кэткарт Соумс — менга шундай одамлар ўғилларини ишониб топширганлар. Аммо мактабим шуҳрат чўққисига бундан уч ҳафта бурун лорд Холдернесс ўз секретари мистер Жеймс Уайлдер орқали яккаю ёлғиз ўғли, вориси, ўн яшар лорд Солтайрнинг менинг мактабимда ўқияжagini маълум қилганида эришди. Ушанда: бу ҳаётимда юз берадиган энг катта бахтсизликнинг бошланиши деган фикр хаёлимга келиши мумкинмиди?!

Лорд Солтайр биринчи майда, ёзги семестрнинг бошида келди. Бу лобар бола бизнинг тартибларимизга тез орада кўникиб кетди. Шу нарсани айтиб ўтишим керак,— ишонаманки, ҳеч ким мени мақтанчоқликда айбламас, чунки бундан кўз юмиш бемаънилик бўлар эди,— бола уйда қийналиб кетган. Герцогнинг рафиқаси билан муросаси унча мақтарли эмаслиги ҳеч ким учун сир эмас, иккалалари битимга келишиб, эр-хотин ажралиб кетишган, қолаверса, хотини Франциянинг жанубига бориб жойлашган эди. Буларнинг ҳаммаси яқингинада содир бўлган, боланинг фарзандлик меҳри, бизга кейин маълум бўлишича, бус-бутун онаси томонда экан. Онаси Холдернесс-холлдан жўнаб кетгандан сўнг бола қайғуриб онасини соғиниб диққат бўлган, шундан сўнг герцог уни менинг интернатимга жойлашга қарор қилган. Орадан икки ҳафта ўтар-ўтмас кичкина лорд Солтайр бизга жуда кўникиб, билишимизча, ўзини туппа-тузук ҳис қилмоқда эди.

Сўнгги марта уни учинчи май куни кечқурун, яъни душанбада кўрган эканлар. Унга ажратиб берилган хона иккинчи қаватда бўлиб, ёнидаги катта қўшни хонада иккита бошқа бола ётарди. Бу болалар кечаси ҳеч нарса эшитишмабди ҳам, кўришмабди ҳам, бинобарин, лорд Солтайр ўз хонасидан эшик орқали чиқмаган. Унинг деразаси ланг очиқ турарди, деворнинг шу ерини

¹ Гораций — Қадимги Рим шоири. Горацийга шарҳлар — унинг шеърларига изоҳлар.

бандлари жуда йўғон, қалин чирмоғуқ қоплаган. Биз ерда ҳеч қандай из учратмадик, аммо шубҳа қилмаса бўладики, у деразадан тушиб кетган.

Қочоқнинг йўқлигини сешанба куни эрталаб соат еттида билиб қолдик. Ўрни йиғилмаган эди. У кетаётиб мактаб формасини — итонча қора курткача билан кулранг шимини кийиб олган. Кечаси унинг хонасига ҳеч ким кирмаган, борди-ю, у ерда қичқириқ ёки олишиш товушлари эшитилганда қўшни хонадаги болалардан каттаси Контер шовқинни албатта эшитган бўларди, чунки унинг уйқуси зийрак.

Лорд Солтайрнинг ғойиб бўлгани маълум бўлиши биланоқ, мен бутун интернатни — болалар, муаллимлар, хизматкорларни тўплادم. Шундан кейин биз лорд Солтайр ёлғиз ўзи қочмаганлигига амин бўлдик. Немис тили ўқитувчиси Хайдеггер ҳам йўқ эди. Хайдеггернинг хонаси иккинчи қаватнинг нариги қанотида бўлиб, унинг ҳам деразаси ўтлоққа қараган. Унинг ҳам ўрни йиғилмаган, бироқ афтидан, у тузукроқ кийиниб олишга улгурмаган. чунки кўйлаги билан пайпоқлари ерда ётарди. У деразадан ошиб, пастга — чирмовуқ бандларига осилиб тушган, бундан ердаги излар далолат бериб турарди. Унинг одатда ўтлоқ этагидаги кичкина бос-тирмада турадиган велосипеди ҳам жойида йўқ эди.

Хайдеггер менинг мактабимга. бундан икки йил илгари энг яхши тавсиялар билан кирган, аммо ўзи индамас, тунд одам, уни ўқувчилар ҳам, муаллимлар ҳам унча ёқтиришмас эди.

Бугун пайшанба бўлса, биз қочоқ ҳақида сешанбадан бери биронта ҳам янги хабар билолганимиз йўқ. Маълумки, аввал қилган ишим — Холдернесс-холл билан хабарлашиш бўлди. Герцогнинг кўраси мактабдан бир нечагина миля нарида, биз, лорд Солтайр уйини соғинган бўлса, отасининг олдига қайтиб боргандир, деб ўйлаган эдик, у ерда эмас экан. Герцог ғоятда ташвишланган, менга келсак, ташвиш билан ўз шогирдига жавобгарлик ҳисси одамни не кўйларга солиши мумкинлигини ўз кўзларингиз билан кўрдиларингиз. Мистер Холмс, сиздан ёлвориб сўрайман, кучингизни аяманг! Бу астойдил киришсангиз арзийдиган иш.

Шерлок Холмс шўрлик мактаб директорининг ҳижоясини диққат билан тинглади. Чимирилган қошлари, улар орасидаги чуқур из унинг ялиниб-ёлворишларга муҳтож эмаслигидан, ўзининг жиддийлигидан ташқари унда ғаройиб ва чигал жумбоқларга нисбатан бўлган

доимий ишқибозлигини уйғотган бу ишни текшириш учун бор куч-қувватини сарфляяжагидан шоҳидлик бериб турар эди. У чўнтагидан блокнот олиб, эсда тутиш учун ниманидир ёзиб қўйди.

— Сиз менга ўша заҳотиёқ мурожаат қилмай ғоятда янглишгансиз,— деб қўйди дўстим жиддий.— Бу ишни анча мураккаблаштиради. Мен, масалан, аминманки, ўтлоқ ҳам, девордаги чирмовуқ ҳам кўзи пишган одам учун кўпгина нарсаларни айтиб бериши мумкин эди.

— Бу борада айб менда эмас, мистер Холмс, Саодати олийлари жон-жаҳдлари билан бунинг овоза бўлиб кетишидан қочдилар. У киши, оиламиздаги низолар эл ичида ғийбат бўлмасин, деб хавотир олди. Бу у кишига доимо хуш келмас эди.

— Маҳаллий маъмурлар лорд Солтайрнинг қочиши масаласини текшириш билан шуғулланишдими?

— Ҳа, сэр, аммо — ҳайҳот! — бундан ҳеч қандай иш чиқмади. Аввал бошда биз қочоқларнинг изига тушиб олгандек бўлган эдик — бизга станциямизда эрталабки поездда қандайдир ёш йигит билан бир бола жўнаб кетганини хабар қилишди. Аммо кеча кечқурун уларни Ливерпулда ушлашган экан, хато рўй берганлиги дарров маълум бўлди. Шундан кейин мен бутунлай умидимни уздим, тунн бўйи кўз юммай, биринчи поезд биланоқ буёққа қараб йўлга чиқдим.

— Полиция хато изга тушиб кетгандан кейин жойнинг ўзини бориб текшириш унча эътибор билан олиб борилмаган бўлса керак-да?

— Текширишни тўхтатиб қўяқолишди.

— Демак, уч кун беҳуда ўтиб кетибди. Бунга чидаб бўлмайди!

— Ҳа, тан олишим керак. Сиз ҳақлисиз.

— Ваҳолонки, жумбоқни ечиш мумкин эди. Мен бу ишга бажонидил киришаман. Айтинг-чи, сиз йўқолган бола билан немис тили муаллими ўртасида бирон муносабат бор-йўқлигини аниқлаёлдингизми?

— Уларнинг орасида ҳеч қандай муносабат йўқ эди.

— Муаллим унинг синфида дарс берармиди?

— Йўқ, Силишимча, у билан ҳатто бирон марта гаплашмаган ҳам.

— Таажжуб, ғоятда таажжуб! Боланинг велосипеди бор эдими?

— Йўқ.

— Қолган велосипедлар ҳаммаси жойида турибдими?

- Жойида турибди.
- Сиз бунга аминмисиз?
- Мутлақо аминман.
- Ишонаманки, сиз, немис қоқ ярим кечада болани қўлида кўтариб велосипедда жўнаган, деб ўйлама-сангиз керак?
- Албатта, йўқ.
- Унда сиз буларнинг ҳаммасини қандай таъбирлайсиз?
- Балки улар велосипедни кўзни чалғитиш учун олиб, уни бирон ерга яшириб, ўзлари яёв кетишгандир.
- Эҳтимол. Аммо ўзингиз ўйлаб кўринг, бу кўз чалғитишнинг ғалати йўли-ку. Ахир бостирмада бошқа велосипедлар ҳам турган экан-ку.
- Ҳа.
- Агар у, биз пиёда эмас, бирор нарсада жўнадик, деган фикр туғдирмоқчи бўлса, иккита велосипедни яшириб кета қолса бўлмасмиди?
- Ҳа, сиз ҳақлисиз.
- Ҳа, яшанг. Йўқ, бу назария ҳеч бир ярамайди. Аммо велосипеднинг йўқолиши текширишни давом эттиришда бошланғич нуқта бўлиб хизмат қилиши мумкин. Қолаверса, бу яшириб қўйса ёки йўқ қилиб юборса бўладиган осон нарса эмас. Яна бир савол: қочишидан олдин болани ҳеч ким келиб кўрганмиди?
- Йўқ.
- Балки унинг номига хат келгандир?
- Ҳа, битта хат келган эди.
- Кимдан?
- Отасидан.
- Сиз ўқувчиларингизга келган хатларни очиб кўрасизми?
- Йўқ.
- Бўлмаса хатнинг отасидан келганлигини қаёқдан биласиз?
- Конверт гербли эди. Адрес ҳам герцогнинг қўпол дастхати билан ёзилган. Бундан ташқари, герцогнинг ўзи ҳам ўғлига хат ёзганлигини эслади.
- Бола бунгача қачон хат олган эди?
- Сўнгги кунларда унинг номига ҳеч нарса келмаган эди.
- Франциядан унга хат ёзиб туришармиди?
- Бирон марта ҳам келган эмас.
- Сиз менинг нима демоқчи бўлаётганимни пайқаётгандирсиз? Лорд Солтайрни ё зўрлик билан олиб

кетишган, ёки у ўз ихтиёри билан қочиб кетган. Сўнги фараз айтиб турибдики, бола ташқаридан бўлган биронта таъсирсиз бундай нарсага журъат қилолмасди. Борди-ю, унинг олдига ҳеч ким келмаган экан, бинобарин, таъсир хатлар орқали кўрсатилган. Шунинг учун ҳам мен унга кимлар хат ёзганини билишим керак.

— Бу борада менинг сизга бирон ёрдамим тегши маҳолдир. Билишимча, унга фақат отасигина хат ёзиб турарди.

— Отасининг хати ҳам қочадиган кунни келибди. Ота билан ўғил орасидаги муносабатлар қандай эди: яхши, дўстонамиди?

— Саодати олийлари ҳеч кимни дўст тутмайдилар— у киши муҳим давлат ишлари билан банд. У кишини оддий инсоний ҳислардан баҳраманд дейиш амримаҳол. Аммо ўғлига ўзича, ёмон муносабатда эмас эди.

— Аммо боланинг кўнгли бус-бутун онаси томонда экан-ку?

— Ҳа.

— Унинг ўзи шундай деганми?

— Йўқ.

— Ким айтган? Герцогми?

— Бе, нима деяпсиз? Албатта, йўқ!

— Бўлмаса буларни сиз қаёқдан биласиз?

— Мен саодати олийларининг секретари мистер Жеймс Уайлдер билан бир-икки марта суҳбатлашганман. Лорд Солтайрнинг кайфиятлари ҳақида мени у хуфия воқиф қилган.

— Тушунарли. Дарвоқе, герцогнинг сўнги хатини боланинг хонасидан у қочиб кетганидан кейин топиб олдингларми?

— Йўқ, у хатни олакетибди... Мистер Холмс, вокзалга жўнамаймизми?

— Мен ҳозир кэб чақиртираман. Чорак соатдан сўнг биз сизнинг хизматингизга ҳозир бўламиз. Борди-ю, уйингиз томонга телеграмма бермоқчи бўлсангиз, мистер Хакстейбл, у ердагилар текшириш ҳалигача ҳам Ливерпулда давом этаётган экан, деб ўйлашсин. Ахир сизларнинг бир гала тозиларингиз ўша ёққа ёпирилиб борганмиш-ку? Бу орада мен бемалол, хотиржам мактабингизнинг остонасида иш кўриб, ажаб эмаски, зеҳниниз камина қулингиз билан Уотсондек икки қари изтопарга панд бермаса, ўша ернинг ўзида баъзи бир нарсаларни топишга муяссар бўлармиз.

Кечқурун димогимизга доктор Хакстейблнинг маш-

хур мактаби жойлашган Дерби графлигининг хуш ёқувчи салқин ҳавоси урилди. Биз мактабга яқинлашганимизда қоронғи тушиб қолган эди. Даҳлиздаги столда ташриф қоғози ётарди. Малай директорга ниманидир шивирлади, у ҳам ҳаяжонланганча бизга ўгирилди.

— Герцог шу ерда экан,— деди у.— Герцог билан мистер Уайлдер мени кабинетда кутиб туришганмиш. Юринглар, жентльменлар, мен сизларни таништирай.

Мен маълум ва машҳур бу давлат арбобини фотосуратларидан танирдим, албатта, аммо у портретларига сира ҳам ўхшамас экан. Камин олдидаги гиламда, қаршимизда чўзиқ, озғин юзли, узунгина қирғий бурни галати қаққайиб турган, дид билан кийинган, улуғвор, салобатли бир киши турарди. У мурдадек рангсиз, бу рангсизлигини узун, оч қизғиш соқоли айниқса сездириб турар, соқоли тагидан оқ нимчасида соатининг олтин занжири йилтирар эди. Собиқ министр бизга совуққина қараб турарди. Ёнида серҳаракат, асабий, ақлли, мобий кўзли, пасг бўйли, ҳали анчагина ёш йигит турарди, фаҳмлашимча, бу унинг шахсий секретари Уайлдер эди. Гапни у ғоятда кескин ва ҳатто истехзоли оҳангда бошлади:

— Доктор Хакстейбл, мен ҳузурингизга эрталаб келган эдим, аммо, афсуски, кеч қолибман, сизнинг Лондонга боришингизга монелик қилолмадим. Менга айтишларича, сиз уёққа мистер Шерлок Холмсга шу ишни текширишни топшириш учун уни бошлаб келгани кетган экансиз. Саодати олийлари сиз бу ишни аввал у киши билан маслаҳатлашиб олмасдан бошламоқчи бўлганингиздан таажжубдалар, доктор Хакстейбл.

— Полициячиларнинг қидиришлари ҳеч қандай натижа бермагандан кейин...

— Саодати олийлари бундай деб ўйламайдилар.

— Ахир, мистер Уайлдер!..

— Ўзингизга маълумки, доктор Хакстейбл, саодати олийлари бу ишнинг овоза бўлиб кетишини истамайдилар. У киши бу нарсадан бегона одамларнинг воқиф бўлишини хоҳламайдилар.

— Буни тўзатиш осон,— деб ғўлдиради қўрқиб кетган доктор.— Мистер Шерлок Холмс Лондонга эрталабки поезд биланоқ жўнаб кетиши мумкин.

— Жўнамоқчи эмасман, доктор, жўнамоқчи эмасман!— деди Холмс, эҳтиром билан жилмайиб.— Шимол ҳавоси шу қадар ёқимли, сиҳат-саломатлигим учун шу қадар сершифоки, мен бу ернинг далаларида бир неча

кун бўлишга қарор бердим, ўзим билганимча кўнгила-хушлик қиламан. Сизнинг гўшангиздами ёки қишлоқ меҳмонхонасидами бошпана топаман, албатта, бу фақат сизгагина боғлиқ.

Шўрлик доктор бутунлай саросимада қолган эди, аммо бу орада қизғиш соқолли герцогнинг тушки овқатга чақирганда чалинадиган занг садосига ўхшаган янгроқ йўғон овози унинг жонига ора кира қолди.

— Мистер Уайлдер ҳақли, доктор Хакстейбл. Сиз мен билан маслаҳатлашишингиз керак эди. Модомики, сиз мистер Холмсни бу ишдан бутунлай воқиф қилган экансиз, унинг ёрдамидан воз кечиш биз учун ақлдан бўлмас эди. Сизнинг қишлоқ меҳмонхонасига бориб ўтиришингизнинг ҳожати йўқ, мистер Холмс, мен сизларни Холдернесс-холлда хушнудлик билан қабул қиламан.

— Шоён ташаккур, саодати олийлари. Бироқ, ишимизнинг манфаатларини кўзлаб, мен шу ерда, ҳодиса содир бўлган жойда қолганим тузукроқ.

— Сизни қийноқ-қистокқа олмайман, мистер Холмс. Борди-ю, сизга менданми ёки мистер Уайлдерданми биронта ахборот керак бўлиб қолгудек бўлса, биз хизматингизга тайёرمىз.

— Холдернесс-холлга бориб келишимга ҳам тўғри келар,— деди Холмс.— Ҳозир эса, сэр, ўғлингизнинг сирли бир тариқада ғойиб бўлганини нима деб таъбирлашингизни билмоқчи эдим, холос.

— Сизга жавоб беришдан қийналаман, сэр.

— Мен сиз учун ёқимсиз бўлган мавзуга тегиб ўтсам кечирасиз. Нима дейсиз, бу ишга онаси аралашмаганмикан?

Министр бир оз жавоб бермай турди.

— Йўқ, ундай деб ўйламайман,— деди у ниҳоят.

— Унда ўз-ўзидан бошқа бир таъбир тилга келадими: балки болани пул ундириш учун гаровга олиб кетишгандир? Ундай даъволар бўлмаганмиди?

— Йўқ, сэр.

— Яна бир савол, саодати олийлари. Менга маълумки, ўғлингиз йўқолган куни сиз унга хат ёзган экансиз.

— Йўқ, бир кун олдин эди.

— Мутлақо тўғри. Аммо сизнинг хатингизни у худди ўша куни олган экан-ку?

— Ҳа.

— Ўша хатда уни ташвишлантириши ёки қочишига баҳона бўладиган бирон нарса йўқмиди?

— Албатта, йўқ эди, сэр!

— Хатни ўзингиз жўнатганмидингиз?

Герцогнинг ўрнига гижинганича секретари жавоб берди:

— Саодати олийларининг хат-хабарларини шахсан ўзлари жўнатадиган одатлари йўқ. Бу хат бошқалари билан бирга кабинетдаги столда қолдирилган экан, мен уларнинг ҳаммасини почта халтасига солдим.

— Бошқа хатлар орасида ўшаниси ҳам бўлганига аминмисиз?

— Ҳа, мен уни кўрганман.

— Уша куни сиз нечта хат ёзган эдингиз, саодати олийлари?

— Йигирмата десаммикан, ўттизта десаммикан. Мен кенг миқёсда ёзишма олиб бораман. Аммо, менимча, биз ишнинг моҳиятидан бир оз четга чиқиб кетдик.

— Йўқ, нега энди! — деди Холмс.

— Мен ўзим полицияга қидириш ишларини Франциянинг жанубига йўналтиришни маслаҳат бердим, — деб давом эттирди герцог. — Такрор айтаман: мен онаси ўглини шундай мудҳиш хатти-ҳаракатга рағбатлантира олади, деб ўйлай олмайман, аммо бола шундай ўжарки, онасининг олдига қочиб кетган бўлиши ҳам мумкин, қолаверса, ўша немис гиж-гижлаб кўмак берган бўлса ҳам ажаб эмас. Энди, доктор Хакстейбл, яхши қолинг.

Мен Холмсининг ҳали қанчадан-қанча саволлари бор эканлигини ҳис қилиб турардим, аммо герцог гапни калта-кўтаҳ қилиб қўяқолди. Бу киборнинг нозик зодагонлиги оилавий ишларини бегона одам билан муҳокама қилиб ўтиришга йўл қўймас, афтидан, у ҳар бир янги савол ҳаётининг усталик билан яширилган ҳар бир қоронғи бурчагини омонсиз равишда очиб юборишидан кўрқар эди.

Герцог ва мистер Уайлдер кетишлари биланоқ дўстим ўзига хос ғайрат билан дарҳол ишга киришди.

Боланинг хонасини синчиклаб кўздан кечириш, деразадангина тушиб қочган, деган узил-кесил ишончдан бошқа ҳеч нарса бермади. Немис муаллимнинг хонасидаги буюмлари орасида ҳам янги далиллар топилмади. Деразаси тагидаги чирмовуқ уни кўтаролмасди, биз фонарчани ўтлоққа тутиб, чуқур пошна изларини кўрдик. Топталган ўт — сабаби номаълум бўлган тунги қочишдан гувоҳлик бериб турган бирдан-бир нарса шу эди.

Шерлок Холмс мени ёлғиз қолдириб чиқиб кетди, кечаси ўн бирлардан ошганда қайтиб келди. У қаёқдандир шу ернинг каттакон харитасини топиб келибди. Уни хонадаги каравотга ёзиб, ўртасига чироқни ўрнаштириб қўйди. Кейин тамаки тутатди-да, ўзини қизиқтираётган нуқталарни бурқсиб турган трубкасининг қаҳрабо банди билан менга ўқтин-ўқтин кўрсатганча, харидини диққат билан кўздан кечира бошлади.

— Бу иш мени борган сари ўзига тортмоқда, Вотсон,— деди дўстим.— Қизиқ иш, жуда қизиқ... Аммо ҳозир, мен бу ишга кириша бошлаганимданоқ, текшириш давомида муҳим аҳамиятга эга бўлиши мумкин бўлган баъзи бир географик деталларга диққатингизни тортмоқчи эдим. Мана бу харитага қаранг. Майда чизиклар билан тўлатилган бу квадрат — мактаб. Бу ерга тўғнағич қадаймиз. Мана бу — тош йўл. У шарқдан ғарбга қараб мактабнинг олдидан ўтган, бир миля масофа давомида у томонда ҳам, бу томонда ҳам ундан ёнга бурилган йўллар йўқ. Борди-ю, қочоқларимиз шу йўлдан юрган бўлсалар, четга бурила олмаганлар.

— Тўғри.

— Омад бизга ёр бўлиб, ўша куни кечаси тош кўчада нималар бўлганини текширишимиз мумкин. Ҳозир трубкам турган мана бу жойда кечаси ўн иккидан эрта-лаб соат олтигача полисмен навбатчилик қилган. Кўриб турибсиз, бу тош йўлнинг шарқий қисмидаги биринчи чорраҳа. Полисмен ўз постидан бир дақиқа ҳам нари жилган эмас, у, агар бу ердан катта киши билан бола ўтса, албатта кўрган бўлардим, дейди. Мен у билан бугун кечқурун гаплашдим, менингча унинг сўзларига ишонса бўлади. Демак, тош йўлнинг бу қисми мустасно. Энди унинг ғарбий қисмидаги аҳвол билан танишасиз. У ерда «Қизғиш ҳўкиз» деган меҳмонхона бор, унинг бекаси касал ётибди. У Мэкклтондаги врачга одам юборган экан, аммо врач бошқа беморни кўргани кетган экан, унинг олдига эрта тонгдагина келибди. Меҳмонхонадагилар уни кута-кута, келаётганини билиш учун тош йўлга мўралай-мўралай кечаси билан ухламай чиқишибди. Бу одамларнинг гапига қараганда, меҳмонхонанинг олдидан ҳеч ким ўтмаган. Уларнинг гапига ишонсак, демак, тош йўлнинг ғарбий қисми ҳам бизда ҳеч қандай шак-шубҳа қолдирмайди. Бинобарин, қочоқлар қандайдир бошқа бир йўлни танлаганлар.

— Велосипед-чи? — дедим мен.

— Ҳа, велосипед. Ҳозир у билан шуғулланамиз.

Шундай қилиб, мулоҳазаларимизни давом эттирамиз. Модомики, қочоқлар тош йўлга чиқмаган эканлар, бинобарин, улар мактабнинг ё шимол томониغا, ё жануб томониغا қараб кетганлар, бу шубҳасиз. Келинг, шу икки тахминни чамалаб кўрайлик. Мактабнинг жанубида каттакон дала бўлиб, майда-майда бўлтакларга бўлинган; ҳар қайсиси бир-биридан тош девор билан ажратилган. Бу ерлардан велосипед билан ўтиш мумкин эмас, бинобарин, бу тахминдан ҳам воз кечиш керак. Энди диққатимизни шимолга қаратамиз. Биз у ерда «Қийиқ лахтак» деган дарахтзорни кўрамиз, унинг нарёғида ўн миляча ичкариликка ботқоқ яланглик чўзилиб кетган, шимолга борган сари тепаликлар кўпая боради. Унинг чапроғида Холдернесс-холл жойлашган, унга тош йўл билан борилса ораси ўн миля, тўғри кесиб чиқилса олти милягина. Ундан нарида, ўзингиз кўриб турибсиз, Честерфилд тош йўли ўтган, унинг ёқасида икки-уч коттеж, черков билан меҳмонхона жойлашган. Орқасида — баланд, тик тушган тепаликлар. Аминманки, биз қидиришларимизни шу ёққа, шимолга йўналтиришимиз керак.

— Ахир велосипед-чи?— деб такрорладим мен.

— Бунга велосипеднинг нима дахли бор?!— деди тоқатсизланиб Холмс.— Яхши велосипедчилар тош йўллардан бошқа жойлардан ҳам юраверадилар. Ялангликни сўқмоқ босиб кетган, бундан ташқари, ўшанда сутдек ойдин кеча бўлган. Тўхтанг! Бу нима бўлди?

Эшик ташвишли дукиллаб — шундан кейиноқ хонамизга доктор Хакстейбл кириб келди. У қўлида соябонига оқ тасма тикилган мовий зангори кепка ушлаб турарди.

— Топилдиқ!— дея хитоб қилди у.— Худога шукр! Ниҳоят болагинамизнинг изини топиб олдинг-а! Бу унинг кепкаси!

— Уни қаердан топиб олдинглар?

— Ялангликда манзил ташлаб турган лўлиларнинг соябон аравасидан. Улар макон қурган жойларидан сешанба куни қўзғалинган эди. Бугун полиция устларига ёпирилиб бориб, соябон араваларини тинтибди. Шу нарсани топишибди.

— Бу уларнинг қўлига қандай қилиб тушиб қолибди? Улар нима дейишяпти?

— Бўйин товлаб ёлғон гапиришяпти. Кепкани сешанба куни эрталаб ялангликдан топиб олганмиз, деб қасам ичишяпти. Йўқ, бу ярамаслар боланинг қаерда

эканлигини билишади! Хайриятки, уларнинг ҳаммасини қамаб қўйишибди. Қонундан қўрқиб тиллари ечила қолади. Қонундан қўрқибгина эмас, герцогнинг қаппайган ҳамёнини кўриб ҳам.

— Хўп, майли, яхши,— деди Холмс, доктор хонадан чиқиб кетаркан.— Ҳар қалай, бу менинг, ялангликдаги қидиришларгина биронта натижа бериши мумкин, деган назариямни тасдиқлайди. Агар лўлиларни қамоққа олганини айтмасак, полиция бу ўринда ҳеч нарса қилган эмас. Харитага қаранг, Уотсон. Ялангликдан жилга ўтган. Мактаб билан Холдернесс-холлнинг ўртасида унинг баъзи жойлари ботқоқланган. Ҳозир об-ҳаво шундай қурғоққи, бошқа жойлардан қидириш бефойда. Ботқоқда эса унча-мунча из қолган бўлса ажаб эмас. Мен эртага олдингизга барвақтроқ келаман, биз бу сирли воқеани ойдинлаштиришга уриниб кўрамиз.

Эртасига ғира-шира тонгда уйғонарканман, каравотимнинг бошида Холмснинг новча, озғин гавдасини кўрдим. У кийинган, пайқашимча, аллақачон сайр ҳам қилиб келган эди.

— Мен ўтлоқ билан велосипедлар турган бостирмани кўздан кечирдим,— деди дўстим,— кейин «Қийиқ лахтак»ни айландим. Туринг, Уотсон, қўшни хонага какао олиб келиб қўйишди. Тезроқ бўлишингизни илтимос қиламан, чунки бугун биз жуда кўп иш қилишимиз керак...

Дўстимнинг юзи бўғриққан, кўзлари ҳавас қилган ишига киришиш иштиёқида турган кишининг кўзларидек чақнамоқда эди. Бу Бейкер-стритдаги ўз ўйлари билан банд бўлган рангпар хаёлпарастга мутлақо ўхшамаган, серҳаракат, серғайрат бошқача Холмс эди. Мен унинг тетик, куч-ғайрат барқ ураётган жуссасига қарарканман, олдимизда серташвиш бир кун турганини пайқадим.

Аммо бу кун қаттиқ ўкинч билан бошланди. Биз қалбимиз тўла умид билан, қўйлар из солган кўпдан-кўп сўқмоқлар кесиб ўтган қўнғир торф яланглик бўйлаб йўлга равоъа бўлдик, тез орада биз Холдернесс-холл орасида ётган оч-яшил созлоқ ўтлоққа чиқиб бордик. Агар бола уйига қочган бўлса, бу ердан ўтмаслиги мумкин эмас эди. Бу ерда унинг излари ёки немис муаллимнинг излари қолиши керак эди. Аммо биз бундан асар ҳам топа олмадик. Дўстим бу яшил ўтлоқни ёқалаб бораркан, қошларини чимирганча унинг пўпанак босган сатҳидаги ҳар бир қора доғга диққат билан

тикиларди. Бу ерда қўй-қўзи излари сон-саноқсиз эди, яна бир неча миля юриб боргач эса сигир туёқлари изларини кўрдик. Учратганларимиз шугина эди.

— Ишимиз ишқал,— деди Холмс, қаршимиздаги ёйилиб кетган ялангликни тунд бир назар билан кўздан кечираркан.— Ҳов, ана у ерда яна ботқоқлик бор, унинг ўртасидан торгина йўл ўтган. Қаранг! Қаранг! Бу нима бўлди?

Биз қора тасмадек буралиб кетган сўқмоққа чиқдик. Унинг қоқ ўрталигида, лойда велосипед ғилдиракларининг излари аниқ кўриниб турарди.

— Ура!— деб қичқирдим мен.— Ана, велосипед ҳам топилди!

Аммо Холмс бош чайқади. Чеҳраси хушнуд эмас, унда таажжубланган ва сергакланган бир ифода бор эди.

— Велосипедликка велосипедку-я, аммо бошқа велосипед,— деди у.— Менга қирқ икки хил велосипед шиналарининг излари маълум. Бу, кўриб турибсизки, «Данлоп» фирмасининг шинаси, ямоғи ҳам бор. Хайдеггер велосипедининг шиналари «Палмер» фирмасиники бўлиб, кўндаланг чизиқли экан. Буни менга математика муаллими Эвелинг айтиб берди. Бинобарин, бу ердан Хайдеггер эмас, бошқа бир одам ўтган.

— Демак, бола?..

— Эҳ, кошки эди биз унинг велосипеди борлигини исботлаёлсак! Ахир бизга, унинг велосипеди йўқ эди, деб уқтиришяпти-ку. Бу излар, ўзингиз кўриб ишонч ҳосил қилишингиз мумкинки, мактаб томондан келган.

— Ёки мактаб томонга қараб кетган.

— Йўқ, қадрдоним Уотсон. Орқа ғилдиракнинг изи ҳаминша чуқур бўлади, чунки оғирликнинг кўпи унга тушади. Мана, кўряпсизми, бир неча жойда у олдинги ғилдиракнинг изи билан устма-уст тушиб уни босиб кетган. Йўқ, велосипедчининг мактаб томондан келганлиги шубҳасиз. Эҳтимолки, унинг қидиришларимизга ҳеч қандай дахли йўқдир-у, ҳар қалай, уларни кўздан кечиришни давом эттиришдан олдин, бу издан орқага қараб қайтайлик-чи.

Биз худди шундай қилдик, икки юз, уч юз ярд нарида, сўқмоқ ботқоқликдан четга бурилган жойда велосипед ғилдиракларининг излари ғойиб бўлган эди. Аммо ундан нарида сўқмоқни жилға кесиб ўтган эди, ундан ўтилгач излар яна пайдо бўлди; зотан уларни сигирлар топтаб ташлаган эди. Сўнгра сўқмоқ «Қийиқ

лахтакка»— мактаб биносига тақалган дарахтзорга кириб кетди. Велосипедчи, афтидан, шу дарахтзордан чиқиб келганга ўхшайди. Холмс дўнг тошга ўтириб, қўлларини нягига тиради. У шу тахлитда қимирламай ўтираркан, бу орада мен иккита сигарета чекиб улгурдим.

— Хўш,— деди ниҳоят дўстим,— эҳтиёткор одам, маълумки, изини адаштириш учун велосипедининг шиналарини алмаштириши мумкин. Шу қадар башорат қила олиш истеъдодига эга бўлган жиноятчи билан тўқнаш келишни мен ўзим учун каттакон шараф деб билардим. Бу масалани чала қолдириб, ботқоққа қайтайлик, чунки у ерда ҳали ҳамма нарса текшириб кўрилган эмас.

Биз ялангликнинг ботқоққа айланган қисмини сичиклаб кўздан кечиришни давом эттирдик ва тез орада хизматларимиз зое кетмаганига амин бўлдик. Холмс яна бир лой сўқмоқни кўриб қолиб, унга яқин борди-да, хурсандликдан қичқириб юборди. Сўқмоқнинг қоқ ўртасида худди телеграф симларидек ингичка из ўтган эди. Бу «Палмер» велосипед шиналарининг изи эди.

— Герр¹ Хайдеггер шу ердан ўтган!— деди ҳаяжон билан Холмс.— Менинг тахминларим унча чакки бўлмаган экан, Уотсон!

— Табриклайман сизни бу муваффақият билан.

— Ҳали иш охирига етгунча узоқ. Илтимос қиламан, сўқмоққа оёқ қўя кўрманг. Шу издан борайлик-чи. У ҳадемай узилиб қолса керак.

Ялангликнинг бу қисмида ўқтин-ўқтин созлоқ жойлар учраб турарди, гарчанд велосипед изи тез-тез йўқолиб турса-да, биз уни ҳар гал топиб олардик.

— Сезяпсизми,— деди Холмс,— бу ерда велосипедчи педални қаттиқроқ айлантирган. Бу мутлақо равшан. Мана бу ерга қаранг, бунда олдинги ғилдиракнинг ҳам, орқасидагининг ҳам излари сақланиб қолган. Уларнинг иккови ҳам аниқ. Бу шу туфайлики, велосипедчи оғирлик марказини рўлга кўчирган, одатда пойгачилар шундай қиладилар. Ё раббий, у йиқилибди!

Лой сўқмоққа сидирилган сербар из тушган эди. Ундан нарироқда пойабзал излари кўринарди, кейин яна велосипед изи пайдо бўлди.

— Ғилдираклар сирғалиб борганми?— деб сўрадим мен.

Холмс ердан бир туп синган бутани олди. Ваҳмин

¹ Герр — жаноб (немисча).

келди, унинг сариқ гулларига қизил нарса сачраган эди. Сўқмоқ билан қалин ўсган сариқ гулли буталарда қо-тиб қолган қўнғир қон доғлари қорайиб турарди.

— Иш расво!— деди Холмс.— Жуда расво! Бу ерга оёқ қўйманг, Уотсон, нарироқ туринг. Шундай қилиб, бу ерда нималарни ўқиш мумкин? У яраланиб йиқилган... ўрнидан турган... яна велосипедини миниб йўлида давом этган. Сўқмоқдан пода ўтган. Уни ҳўкиз сузма-гандир-ку, ахир! Аммо бу ерда бошқа из йўқ. Олга, Уотсон! Қон доғлари, велосипед ғилдираklarининг излари — биз уни ақалли шу излардан топмай қўймасмиз дейман!

Қидиришларимиз узоққа чўзилмади. Велосипед изи йилтираб турган намхуш сўқмоқ бўйлаб қинғир-қийшиқ бўлиб кета бошлади. Мен олдинга қараган эдим, бирдан кўз ўнгимда қандайдир металл ярақлаб кетди. Биз қалин сариқ гулли бутазордан «Палмер» шиналари ўрнатилган велосипедни олиб чиқдик. Унинг бир педали майишган, рули билан олдинги ғилдираги туташ қонга беланган эди. Сал нарироқда ўт орасидан оёқ кийими чиқиб турарди. Биз уёққа қараб югурдик ва шўрлик велосипедчини кўрдик — у серсоқол новча одам бўлиб, кўзойнагининг ўнг томони синган эди. У миясини мажақлаб юборган кучли зарбадан ўлган эди. Шундай жароҳатдан кейин ҳам яна бир неча метр жойга бора олгани унинг ғоятда жони қаттиқлигидан ва зўр матонатидан дарак берарди. У ботинкасини қўлантаёқ кийган, пиджаги остидан эса ичкўйлаги кўриниб турарди. Шубҳага ўрин йўқ — кўз ўнгимизда немис муаллим ётарди.

Холмс жасадни эҳтиётлик билан ағдариб, уни кўздан кечирди-да, кейин ўтириб ўйга толди. Мен дўстимнинг ташвишли юзига қарарканман, бу даҳшатли топилдиқ текширишларимизни анча олдинга жилдирганини пайқадим.

— Нима қилишимиз кераклигини билмай қолдим, Уотсон,— деди ниҳоят Холмс.— Яна нарироқ борсак дейман. Қидиришларимиз шу қадар чўзилиб кетдики, биз бир соат фурсатни ҳам қўлдан бермаслигимиз керак. Иккинчи томондан, полицияга хабар бериш керак. Ахир бу шўрликнинг жасадини бу ерда қолдириш мумкин эмас-ку!

— Мендан хат бериб юборақолинг.

— Сиз билан, сизнинг ёрдамингизга муҳтожман-да! Тўхтанг, ҳов ана у ерда кимдир торф чопаетибди. Уша

одамни чақиринг, бу ерга полицияни бошлаб келсин.

Мен Холмснинг илтимосини бажо келтирдим, у ўта-каси ёрилаёзган фермерни хат билан доктор Хакстейблга жўнатди.

— Шундай қилиб, Уотсон,— деб яна гап бошлади дўстим,— бугун эрталаб сиз билан биз иккита из топдик. Биринчисини «Палмер» шинали велосипед қолдирган, у бизни қаерга олиб келганини кўриб турибсиз. Биз топган иккинчи нарса — ямоқ солинган «Данлоп» шинасининг изи. Мана шу иккинчи издан кетишдан олдин бизга нималар маълум эканлигини аниқлаб олайлик, муҳим нарсаларни номуҳимларидан ажратиб олайлик... Энг аввал мен шу нарсани таъкидламоқчиманки, бола ўз ихтиёри билан қочиб кетган. У деразадан тушиб ёлғиз ўзи ёки шериги билан қочган. Бу шубҳасиз.

Мен тасдиқ ишораси билан бош иргадим.

— Хўп. Энди бахтсиз немис билан шуғулланамиз. Бола қийиниб олишга улгурган — бинобарин, у қочишга тайёрланган. Немис эса, чамаси, наридан-бери қийинган, шунинг учун ҳам пайпоғини киёлмай чопган.

— Шубҳасиз.

— Уни деразадан ошиб тушишга нима мажбур қилган? Шу нарса мажбур қилганки, у қочиб кетаётган болани кўриб қолган. Етиб олиб уни қайтармоқчи бўлган. У велосипедини олиб, қочоқни изидан қувади ва ботқоқликка бориб ҳалок бўлади.

— Ҳа, шунақага ўхшаброқ турибди.

— Энди мен мулоҳазаларимнинг энг баҳсли қисмига яқинлашдим. Кичкина болани таъқиб қилиб кетаётган катта одам унинг орқасидан югура қолса ҳам бўларди. Унга бемалол етиб олиши мумкин эди. Аммо немис, доктор Хакстейблнинг сўзларига қараганда ажойиб велосипедчи бўлган бу одам, бошқача иш тутади—яъни велосипедини олиб чиққани бостирмага чопади. Бундан хулоса шуки, у боланинг ўз оёқларидан кўра мукамалроқ ҳаракат қилиш воситасидан фойдаланганини кўрган.

— Бошқача сўз билан айтганда, бировнинг велосипедини олганми?

— Қочиш манзарасини охиригача тиклайлик-чи. Немис мактабдан беш миля узоқликда ҳалок бўлади — билиб қўйинг, бола узиши ҳам мумкин бўлган ўқдан эмас, забардаст кишининг қўли билан бошига туширилган залварли зарбадан ҳалок бўлади. Демак, боланинг ҳамроҳи бўлган, улар шу қадар тезлик билан йироқ-

лашганларки, моҳир велосипедчи уларга бешинчи милядагина етиб олган. Фожиа рўй берган жойни кўздан кечиранканмиз, сигир туёқларининг изларинигина кўрдик, холос. Мен кенгроқ доирани, эллик қадамча жойни айланиб келдим, биронта ҳам сўқмоқ кўрмадим. Иккинчи велосипедчининг суиқасдга ҳеч қандай дахли бўлмаган, у ерда оёқ излари йўқ эди.

— Холмс!— деб хитоб қилдим мен.— Бунга ақл бовар қилмайди!

— Офарин!— деди у.— Тўқис-туғал хулоса чиқардик. Менинг воқеаларни изҳор қилиб беришимда қандайдир ақл бовар қилмайдиган бир нарса бор — бинобарин, мен янглишганман. Аммо сиз мен билан ҳамиша бирга бўлдингиз, ҳамма нарсани ўз кўзларингиз билан кўрдингиз. Мен қаерда янглишдим экан?

— Балки боши йиқилганида ёрилгандир.

— Ботқоқликда-я, Уотсон?

— Ҳеч нарсага тушунолмамай гаранг бўлиб қолдим, Холмс.

— Қўйинг, қўйинг, биз бундан мушкулроқ жумбоқларни ҳам ечганмиз. Мулоҳаза юритиш учун биздаги материал етарли, уни фақат ақл билан ишга сола билмиш керак... Шундай қилиб, мулоҳазамизни давом эттирамиз, Уотсон. «Палмер» шиналари бизга борини айтиб берди. Энди, қани кўрайлик-чи, ямалган «Данлоп» шинаси бизни қаёққа олиб борар экан.

Биз шу издан кетдик, тез орада кўз ўнгимизда ёнбағирларида арчагул ўсган қия тепаликлар бошланди: жилға ортимизда қолди. Йўлни давом эттиришнинг фойдаси йўқ, чунки «Данлоп» шиналарининг излари чап томонда улуғвор миноралари қад кўтариб турган Холдернесс-холлга ёки харитага қараганда орқасидан Честерфилд тош йўли ўтган пастак кулранг уйлар томонга олиб бориши мумкин эди.

Биз лавҳасига хўроз сурати солинган ғоят кўримсиз, кўҳнагина меҳмонхонага етишимизга бир неча қадам қолганда Холмс бирдан: «Воҳ!» деб юборди-да, йиқилиб кетмаслик учун елкамни ушлаб олди. Унинг оёғи қайилиб кетган эди. Маълумки, бундай пайтларда одам мутлақо ёлғиз ўзи қолади. У остонасида ўрта ёшлардаги қорамағиз, яғриндор одам трубка чекиб ўтирган меҳмонхона эшигига амал-тақал билан оқсоқлана-оқсоқлана етиб олди.

— Салом, мистер Рюбен Хейз,— деди Холмс.

— Сиз ким бўласиз, менинг отимни қаёқдан билар-

сиз?— деб сўради бу одам Холмсни бошдан-оёқ шубҳа билан совуққина кўздан кечираркан.

— Сизнинг отингиз тепангиздаги лавҳага ёзиб қўйилган, манаман деб турибди. Айтинг-чи, карета қўрангизда биронта шалдироқ арава йўқми?

— Йўқ.

— Унг оёғимни босолмай қолдим.

— Босолмасангиз босолмай қўяқолинг.

— Қандай қилиб юраман бўлмаса?

— Бир оёқда ҳақкалаб бўлса ҳам етиб оларсиз.

Мистер Рюбен Хейзнинг жавоблари совуққина бўлса-да, аммо Холмс унинг қўполликларига ғоятда хушқўнгилик билан чидаб бермоқда эди.

— Менга қаранг, азизим,— деди у,— қандай фалокатга дучор бўлганимни кўриб турибсиз-ку. Биз манзилимизга етиб олсак бўлгани, нимада қандай етиб олишимизнинг менга фарқи йўқ.

— Менга эса ундан ҳам фарқи йўқроқ,— деб жавоб берди шумшайган одам.

— Мен бу ерга муҳим иш билан келганман. Менга велосипедингизни бериб туринг, хизматингиз учун бир соверен пул оласиз.

Меҳмонхона эгаси қулоқларини диккайтирди:

— Қаёққа бормоқчи эдингиз?

— Холдернесс-холлга.

— Герцогникига меҳмондорчиликка эмасми ишқилиб?— деди меҳмонхона эгаси, бизнинг лой сачраган кийимларимизга кулиб қараркан.

Холмс хушнудлик билан кулиб юборди:

— Герцог бизни қучоқ очиб қарши олади.

— Нега энди?

— Чунки биз унга йўқолган ўғли ҳақида хушхабар олиб кетяпмиз.

Мистер Хейз сесканиб тушди:

— Топдиларингми-я?

— Ливерпулдан хабар беришди, у ўша ерда экан. Уни ҳадемай топиб олишади.

Тук босган бу дағал башарадан ниманингдир шарпаси ўтди. Мистер Хейз бирдан юмшаб қолди.

— Менинг герцогда кеким бор,— деди у,— чунки унга кучер бўлиб хизмат қилганимда менга нисбатан қаттиқ инсофсизлик қилган. Хашакфуруш мени унга нима балолар деб ёмонлабди, дарров жавобимни берди, ҳаттоки, тавсиянома ҳам ёзиб бермади. Лекин мен ёш лорднинг Ливерпулдан топилганига барибир хурсанд-

ман. Майли, бу хушхабарни Холдернесс-холлга етказишларингиз учун ёрдам бераман.

— Саломат бўлинг,— деди Холмс.— Аммо биз олдин овқатланиб оламиз, кейин менга велосипедингизни берасиз.

— Менинг велосипедим йўқ.

Холмс унга бир соверен кўрсатди.

— Сизга айтяпман-ку, велосипедим йўқ, деб! Отда кетасизлар.

— Яхши,— деди Холмс.— Аввал қорнимизни тўйдиринг-чи, бу тўғрида кейин гаплашармиз.

Биз тагига тош тахта ётқизилган ошхонада ёлғиз қоларканмиз, Холмснинг оёғи бирдан ўзидан-ўзи оғримай қолди. Кеч кириб келмоқда эди. Биз очикқан эдик, столдан туришга ошиқмасдик. Ўз ўйлари билан банд бўлган Холмс сукунатни бузмай бир неча марта дераза олдига борди. Дераза ахлат уюлиб кетган ҳовлига қараган эди. Ҳовлининг бир бурчагида темирчилик жойлашган бўлиб, кир-яғир ўсмир бола ишламоқда, иккинчи бурчагида — отхона жойлашган эди. Шундай сайрлардан биридан кейин Холмс яна столга ўтирди-да, бирдан қаттиқ ҳайқирганича ўрнидан туриб кетди.

— Бўлди, Уотсон! Топдим!— деб юборди у.— Энди ҳаммаси равшан. Уотсон, бугун эрталаб сизир туёқларининг изини кўрган эдингиз-а?

— Кўрган эдим.

— Қаерда?

— Ҳамма ерда. Ботқоқликда ҳам, сўқмоқда ҳам, шўрлик Хайдеггер ҳаёт билан видолашган жойда ҳам.

— Тўғри. Энди, Уотсон, айтинг-чи, биз нечта сизир кўрдик?

— Ҳеч қандай сизир кўрганим йўқ.

— Таажжуб, Уотсон! Ҳамма ерни сизир туёқларининг излари босган-у, сизирларнинг ўзлари ҳеч қаерда кўринмайди. Дарҳақиқат таажжуб-а?

— Ҳа, дарҳақиқат.

— Энди, Уотсон, диққатингизни тўплаб, сўқмоқдаги бу излар қай тариқада эканлигини кўз олдингизга келтиришга ҳаракат қилинг.

— Хўп, кўз олдимга келтирдим.

— Ёдингиздами? Баъзи жойларда улар бундай эди...— у столга нон ушоқларини тера бошлади:— : : — Баъзи жойларда эса бундай эди:— : . . . : — Баъзи бир жойларда бўлса мана бундай эди:— : . : : — Эсингиздами?

— Йўқ.

— Менинг эсимда, буни қасамёд этиб тасдиқлашга ҳам тайёрман. Дарвоқе, биз ҳали у ерга қайтиб бориб ҳаммасини ўша жойнинг ўзида текшириб кўрамиз. Нима бало, эсим кирарли-чиқарли бўлиб қолганми, бундан тегишли хулосалар чиқармабман!

— Қандай хулосалар?

— Бундай хулосалар: улар шундай аломат сигирлар эканки, уларни ҳар қанақасига юргизса бўларкан — йўрттирса ҳам, шаталоқ оттириб чоптирса ҳам, жўн юргизса ҳам бўлар экан! Сўзим ёдингизда бўлсин, Уотсон, бунақанги маккорона ҳийлаларга қишлоқ ошхонаси эгасининг зеҳни-фаросати етмайди! Ҳовлида темирчиликдаги йигитчадан бошқа ҳеч ким йўқ. Уша ёққа тушиб, у ердаги аҳволни бир кўздан кечирайлик.

Ярим хароба отхонада қақшаб, ювиб-таралмаган икита пахмоқ от турарди. Холмс улардан бирининг орқа оёғини кўтариб кўриб, қаққаҳлаб кулиб юборди:

— Тақалари эски-ю, яқингинада қоқишибди. Тақалари эски-ю, михлари янги. Бу иш классик ишлар қаторидан жой олмоқда — у бунга жуда ҳам муносиб. Энди темирчиликни кириб кўрайлик-чи.

Ўз иши билан банд бўлган ўсмир бизга қайрилиб ҳам қарамади. Мен Холмснинг темир парчалари ва пайраҳалар уюлиб кетган темирчиликни ошиғич кўздан кечирганини кўрдим. Дафъатан орқамиздан одим товушлари эшитилиб, меҳмонхона эгасини кўрдик. Қаҳр билан чақнаб турган кўзлари устидаги қалин қошлари бир бўлиб туташиб кетган, қорамағиз юзи титроқдан учмоқда эди. У қўлида темир қопланган калта чўқмор ушлаганча ўстимизга таҳдид билан бостириб келмоқда эди, мен чўнтагимни пайпаслаб унда тўппонча борлигидан қувониб қўйдим.

— Полиция исковичлари! — деб қичқирди у. — Сизларнинг муддаоларингиз нима?

— Мистер Рюбен Хейз, кўйсангиз-чи! — деди Холмс бамайлихотиргина. — Важоҳатингиздан дарҳақиқат биз бу ердан бирон нарса топиб олгандек кўрқяпсиз деб ўйлаш мумкин.

Хейз ўзини зўр куч билан аранг ўнглаб олди, лаблари сохта илжайиб, қийшайди, бу менга унинг мудҳиш қиёфасидан ҳам даҳшатлироқ кўринди.

— Марҳамат, қидираверинглар, нима топсанглар сизларники, — деди у. — Аммо мен чет одамларнинг қўрамда берухсат изғиб юришларини ёқтирмайман. Шу-

нинг учун ҳам, мистер, сиз ҳисоб-китобингизни қанча тезроқ қилиб, бу ердан қанчалик тезроқ даф бўлсангиз, шунча яхши бўлади.

— Биздан аччиғланманг, мистер Хейз,— деди Холмс. — Биз отларингизни кўрмоқчи эдик, холос, аммо мен пиёда ҳам кета оладиганга ўхшайман. Ахир Холдернесс-холл узоқмасдир-ку?

— Бу ердан дарвозасигача икки миляча келади, шундан ортиқ эмас. Ҳов ўша йўлдан чапга қараб юрилади.

У бизни ҳовлидан шумшайганча кузатиб чиқди.

Биз кўп йўл юрмадик. Холмс биринчи муюлишга етганимиздаёқ тўхтади, у энди бизни ҳеч ким кўрмаслигини биларди.

— Ишимиз худди болалар ўйинидагидек «яқин-яқин»га ўхшаб қолган эди,— деди у.— Мен меҳмонхонадан йироқлашганим сари узоқлашиб бормоқда. Йўқ, ҳали бу ердан кетишга эрта экан!

— Амминмапки, бу Рюбен Хейз ҳамма нарсадан хабардор. Умрим бино бўлиб, бунақанги ёвуз башарани кўрган эмасман!

— Дарҳақиқат-а? Чинакам ёвуз! Отлар-чи, темирчилик-чи? Ҳа-а, бу «Жангари хўроз» деганлари жуда қизиқ жой экан! Қапи, бу ерда нималар бўлаётганини кузатайлик-чи, лекин эҳтиётлик билан, сездирмасдан.

Ортимизда харсанг тошлар билан қопланган қия тепалик турарди. Унинг ёнбағридан тепага чиқиб борарканмиз, мен Холдернесс-холл томонга қараб, йўлда суръат билан физиллаб келаётган велосипедчини кўриб қолдим.

— Энгашинг, Уотсон!— дея қичқирди Холмс елкамга вазмин қўлини ташлаб.

Биз бир харсанг тош панасига яширинган ҳам эдикки, у одам физиллаганича олдимиздан ўтиб кетди. Велосипед ортидан кўтарилган паға-паға чанг ичида мен рангсиз, ҳаяжонланган юзни — ҳар бир нуқтасидан ваҳима барқ уриб турган юзни кўриб қолдим: оғзи очилган, даҳшатдан ола-кула кўзлари бақрайган. Бу бизнинг кечаги танишимиз, олифта Жеймс Уайлдернинг бемаъни карикатурасига ўхшар эди.

— Герцогнинг секретари!—деб хитоб қилди Холмс.— Тезроқ бўлинг, Уотсон! Кўрайлик-чи, унга бу ерда нима даркор бўлиб қолди экан.

Тошдан-тошга сакрай-сакрай қияликдан тепага чиқдик, у ердан меҳмонхона эшигини кўрдик. Уайлдернинг велосипеди деворга суяб қўйилган эди. Уйда ҳеч қандай

ҳаракат сезилмас, деразалардан ҳеч ким мўраламас эди.

Қуёш Холдернесс-холлнинг баланд миноралари орқасига ботиб бормоқда, ялангликка аста-секин оқшом қоронғилиги ястанмоқда эди. Тез орада қуюқлашиб қолган қоронғиликда меҳмонхона отхонасидан икки қанотидаги фонарчалари ёқилган бир отли извошча ғилдираб чиқиб, олатасир чопаетган от бир-икки дақиқадан сўнг уни олдимиздан Честерфилд томонга олиб ўтиб кетди.

— Буни нима деб тушунса бўлади, Уотсон?— деб шнвирлади Холмс.

— Қочишга ўхшаб турибди.

— Бир отли извош, пайқашимча, унда биргина одам ўтирибди. Аммо бу мистер Жеймс Уайлдер эмас, чунки қаранг, ана у, турибди.

Ёп-ёруғ чорбурчак эшик остонасида секретарнинг қора шарпаси кўриниб турарди. У кимнидир кутаётгандек бўйнини чўзиб, қоронғиликка тикиларди. Бир неча дақиқа ўтди, ниҳоят йўлда одим товушлари эшитилди. Эшикдан тушиб турган ёруғда яна кимнингдир шарпаси кўринди, эшик ёпилди, меҳмонхонани яна зулмат чулғадди. Сўнгра юқоридаги деразаларидан бирида чироқ ёқилди.

— «Жангари хўроз»га ғалати мижозлар келиб тураркан,— деди Холмс.

— Қовоқхонага кириладиган йўл нариги томонда.

— Тўғри. Бу икки киши, чамаси мижозларгина эмас, майхона эгасининг меҳмонларига ўхшайди. Аммо бу маконда мистер Жеймс Уайлдерга, яна шундай бемаҳалда нима даркор бўлиб қолди экан? У ерда ким билан учрашмоқчи бўлди экан? Таваккал қилиб бўлса ҳам, Уотсон, уларни яқинроқдан кўрайлик.

Биз йўлга тушдик, писибгина меҳмонхона эшигига яқинлашдик. Уайлдернинг велосипеди ҳамон деворга суяб қўйилганча турарди. Холмс гугурт чақиб, уни велосипеднинг орқа ғилдирагига олиб борди, гугурт шуъласи «Данлоп» шинасидаги ямоқни ёритганда мен унинг димоғ қоқиб қўйганини эшитдим. Чироқ ёниб турган дераза худди тепамизда эди.

— Ичкарига бир мўралаб кўриш керак эди. Уотсон, агар сиз елкангизни тутиб деворга суяниб турсангиз, мен бу ишни бир амаллаб бажарардим.

Бир лаҳзадан сўнг Холмс елкамга чиқдию шу заҳотиёқ пастга сакраб тушди.

— Юринг, дўстим,— деди у.— Бугунга шуниси ҳам

стар. Биз имконимиз бор ишни қилдик. Фурсат ўтмасин, мактабга етиб олиш учун озмунча юрмаймиз.

Биз ҳориб-чарчаб ялангликдан аста-секин кетиб борарканмиз. Холмс деярли чурқ этиб оғиз очмади, мактабга ҳам кирмасдан, телеграмма бергани станцияга жўнади. Кейин муаллимнинг фожиали ўлиmidан ҳангманг бўлган доктор Хакстейблга таскин бераётганини эшитдим, кечаси алламаҳалда эса уни ўз хонамда кўрдим — худди бугун эрталабгидек тетик ва бардам эди.

— Ҳамма иш ажойиб тарзда кетяпти, дўстим,— деди у.— Сизга ваъда бераман, эртага кечқурунгача бу сирни фош этамиз.

Эртасига эрталаб соат ўн бирларда Холмс икковимиз Холдернесс-холлнинг машҳур сарвлар хиёбонидан кетмоқда эдик. Малай бизни ажойиб равоқ олдида кутиб олиб, саодати олийларининг кабинетига бошлаб кирди. У ерда кўз ўнгимизда мистер Жеймс Уайлдер намобн бўлди. У ўзини одоб билан, камтарона, таъзимкор тутар, аммо учаётган юзи билан бежо аланглаётган кўзларида ҳамон ваҳима акс этиб турар эди.

— Сизлар герцогни кўрмоқчимисизлар? Таассуф! Саодати олийлари ўзларини нотоброқ ҳис қилмоқдалар. Кеча доктор Хакстейбл бизга телеграмма орқали хабар қилган фожа у кишини йиқитиб қўйди.

— Мен герцогни кўришим зарур, мистер Уайлдер.

— Аммо у ўз хонасидан чиқолмайди.

— Бўлмаса мен унинг олдига кирман.

— У ўринда ётибди.

— Мен, барибир, учрашишни талаб қиламан.

Холмснинг эътирозга ўрин қолдирмайдиган совуқ гап оҳанги секретарда бу киши билан тортишиб ўтириш беҳуда эканлигига ишонч ҳосил қилди.

— Дуруст, мистер Холмс, мен кириб сизнинг келганингизни маълум қиламан.

Герцог то кабинетга чиқиб келгунича салкам бир соат вақт ўтди. Унинг кўзлари яна ҳам чуқурроқ тушган, қадди букчайган, у кечаги кундан бери қариб қолгандек эди. У бизга назокатли бир эҳтиром билан таъзим қилиб, креслога ўтирди.

— Қулоғим сизда, мистер Холмс.

Аммо дўстим отахонининг ёнида турган секретардан кўзини ўзмай тикиларди.

— Саодати олийлари, бу ерда мистер Уайлдернинг борлигидан мен бир оз андиша қилиб турибман.

Секретарнинг ранги ўчиб кетиб, Холмсга қаҳр билан қараб қўйди.

— Саодати олийлари ихтиёр қилсалар...

— Ҳа, ҳа, бизни холи қолдилинг... Шундай қилиб, мистер Холмс, сиз менга нима демоқчи эдингиз?

Дўстим секретарь эшикни ёпиб чиқиб кетгунча кутиб турди.

— Саодати олийлари,— деб гап бошлади у,— ҳамкасаба доктор Уотсон икковимиз доктор Хакстейблдан сизни қизиқтирган бу ишни текшириш учун пул мукофоти ваъда қилганингизни эшитган эдик. Мен буни ўз оғзингиздан эшитсам, деган эдим.

— Марҳамат, мистер Холмс.

— Агар менга тўғри айтган бўлсалар, сиз, кимки ўғлингиз қаерда эканлигини кўрсатиб берса унга беш минг фунт тақдим этишни ваъда қилган экансиз.

— Жуда тўғри.

— Уни банди қилиб турган шахс ёки шахсларнинг номларини айтиб берган кишига эса яна минг фунт ваъда қилган экансиз.

— Мутлақо тўғри.

— Бу ерда, албатта, ўғирловчиларгина эмас, ўғирлаш фикрини ўйлаб чиқарганлар ҳам кўзда тутилади.

— Ҳа, ҳа!— сабрсизлик билан хитоб қилди герцог.— Борди-ю, сиз бу сирни очсангиз, мистер Холмс, мени, зиқна экан, деб нолиб юрмайсиз.

Дўстим қўлларини иштиёқ билан бир-бирига ишқаб қўйди, бу мени таажжублантирди, чунки шу вақтгача мен уни нафсини ўйламайдиган камтар одам сифатида билиб келардим.

— Столингиздаги чек дафтарчасими?— деб сўради у.— Саодати олийларидан олти минг фунтга чек ёзиб беришларини илтимос қиламан! Оксфорд-стритдаги банк бўлимига пул ўтказиш учун чек ёзиб беринг, менинг жорий ҳисобим ўша ерда очилган.

Герцог креслода ўтирган жойида қадини ростлаб, дўстимни совуққина бир назардан кечирди.

— Ҳазиллашяпсизми, мистер Холмс! Бу ҳазилга муносиб мавзу эмас-ку!

— Нима деяптилар, саодати олийлари! Мен ҳар қачонгидан ҳам жиддийман.

— Бу нима деганингиз?

— Сираси шунки, мен хизматимга яраша мукофот оламан. Менга ўғлингизнинг қаердалиги маълум, уни

ушлаб турган одамларни, тўғрироғи ўша одамни билман.

Герцогнинг қизғиш соқоли заҳил, оппоқ юзида ловиллаб ёнгандек бўлди.

— Уғлим қаерда?— дея олди у аранг.

— Боғингизнинг остонасидан икки миля наридаги «Жангари хўроз» меҳмонхонасида. Ақалли кеча ўша срда эди.

Герцог ўзини кресло суянчиғига ташлади:

— Сиз бу ишни кимдан кўрасиз?

Шерлок Холмс жавобидан мен ҳанг-манг бўлиб қолдим. У шахт билан олдинга қадам ташлаб, кўлини герцогнинг елкасига тегизди:

— Мен сиздан кўраман. Энди, саодати олийлари, марҳамат қилиб менга олти минг фунтга чек ёзиб берсинлар.

Мен герцогнинг ўрнидан сапчиб туриб, худди жар ёқасидан қулаб кетмасликка ҳаракат қилаётгандек, қалтираётган қўллариини ўйнатганини ҳеч қачон унутмайман. Кейин у ғайриинсоний бир ирода билан ўзининг зодагонлик матонатини кўмакка чақириб, яна столга ўтирди-да, юзини қўллари билан яширди. Орадан бирикки дақиқа вақт ўтди...

— Сизга, хусусан, нималар маълум?— деб сўради шўрлик, бошини кўтармасдан.

— Мен уни кеча кечқурун сиз билан бирга кўрдим.

— Буни дўстингиздан бошқа яна ким билади?

— Мен ҳеч кимга ҳеч нарса деганим йўқ.

Герцог қалтираётган бармоқлари билан патқаламни олиб, чек дафтарчасини очди.

— Мен ўз лафзимдан қайтмайман, мистер Холмс. Сиз ваъда қилинган чекни оласиз. Зотан бу пуллар менга мусибатдан бошқа ҳеч нарса келтирмаган хабарлар учунгина тўланади. Аммо мен бу мукофотни ваъда қила туриб, иш бунақа тусга кириб кетишини ўйламаган эканман! Аммо умид қиламанки, сиз ҳам, Мистер Холмс, сизнинг дўстингиз ҳам — бамаъни одамлар бўлсаларингиз керак?

— Бу билан нима демоқчи эканлигингизни тушунолмадим. саодати олийлари.

— Дуруст. Очиқчасига гаплашамиз, мистер Холмс. Агар бу ишнинг тафсилотлари сизларнинг икковингиздан бошқа ҳеч кимга маълум бўлмаса уни тўхтатиб қўйиш мумкин бўлади. Мен сизларга ўн икки минг фунт тўлайман, шундайми?

Аммо Холмс жилмайиб, бошини чайқади:

— Э-ҳа, саодати олийлари! Бу нарсаларнинг ҳаммасини бартараф қилиш сиртдан қараганда кўринганичаллик осон эмас. Муаллимнинг ҳалокати учун кимдир жавоб бериши керак.

— Аммо бунга Жеймсининг даҳли йўқ! Ҳамма айбни унга ортиб қўйиш керак эмас. Суиқасд — анави йиртқичнинг, анави ярамаснинг иши, Жеймс фалокат босиб унинг хизматидан фойдаланган.

— Мен шундай нуқтаи назарга амал қиламанки, саодати олийлари, кимки жиноят йўлига кирган экан, ўз хатти-ҳаракатларининг барча оқибатлари учун маънавий жавобгар бўлиши керак.

— Маънавий жавобгар бўлиш керак, деганингиз тўғри. Аммо уни қонун олдида жавоб беришга мажбур қилманг! Одамни ўзи ҳатто кўзи билан кўрмаган суиқасдда, уни сиздан кўра ҳам кўпроқ ғазаблантирган суиқасдда айблаш мумкин эмас. Бу суиқасдни эшитиб, у виждон азобларига чидаёлмади, дарҳол бор нарсани менга иқрор қилди. Кейин, бир дақиқа ҳам фурсатни бой бермай қотил билан алоқасини узди. Мистер Холмс, уни сақлаб қолинг, сақлаб қолинг! Сиздан ўтинаман! Уни сақлаб қолинг!

Герцогнинг зодагонлик салобати қаёққа кетди! Бу кибор, афт-ангори ўзгарган ҳолда титроқ қўлларини силкита-силкита кабинет бўйлаб, уёқдан-буёққа зир югурарди. Ниҳоят у ўзини босиб олгач яна столга келиб ўтирди-да, шундай деди:

— Энг аввал менинг олдимга келганингизга қойилман. Келинг, ҳеч бўлмаса, мени исноддан сақлаб қолиш учун нима чоралар кўришимиз кераклигини муҳокама қилайлик.

— Келинг,— деди Холмс.— Унда, саодати олийлари, биз бир-биримиз билан охиригача самимий бўлишимиз керак. Бу ишнинг тафсилотларини аниқ билсам, имконим борича ҳаракат қиламан. Фаҳмлаб олишимча, сизнинг сўзларингиз мистер Жеймс Уайлдерга тааллуқли эди, бинобарин, сиз қотил у эмас, деб таъкидламоқчисиз-да?

— Ҳа, қотил қочиб кетишга муваффақ бўлган.

Холмс босиқлик билан жилмайди:

— Саодати олийлари, афтидан менинг бу боралаги камтарона хизматларимдан воқиф эмаслар шекилли, бўлмаса мендан қочиб қутулиш ўнғай, деб ўйламас эдилар. Кеча кечаси соат ўн бирда мистер Рубен Хейз ме-

нинг кўрсатмамга биноан Честерфилдда қамоққа олинган. У ердаги полициянинг бошлиғи менга бу ҳақда бугун эрталаб хабар қилди. Мен унинг телеграммасини мактабдан чиқиб келиш олдида олдим.

Герцог креслонинг суянчиғига ўзини ташлаб, дўстимга ҳайрат билан ағрайиб қолди.

— Сизнинг имкониятларингизнинг ниҳояси борми, мистер Холмс!— деб хитоб қилди у.— Рюбен Хейз қамоққа олинган денг? Дуруст, бунга фақат қувониш мумкин. Аммо унинг қамоққа олиниши Жеймсининг тақдирига таъсир қилмасмикан?

— Секретарингизнинг тақдиригами?

— Йўқ, сэр, ўғлимнинг тақдирига.

Бу гал энди Холмс таажжубланди:

— Сизга ростини айтишим керак, саодати олийлари, бу нарса ҳаёлимга ҳам келмаган эди. Балки сиз ҳаммасини батафсил тушунтириб берарсиз?

— Мен ҳеч нарсани яшириб қолмайман. Сиз ҳақлисиз: фақат тўла-тўқис очиқ гаплашиш, гарчанд бу мен учун машаққатли бўлса-да, бизнинг даҳшатли аҳволимизни энгиллатиши мумкин, бизни ҳасад туфайли ақлдан озаётган Жеймс шу аҳволга солиб қўйди. Ёшлик чоғларимда, мистер Холмс, мен бир қизни шундай севиб қолган эдимки, киши умрида бир мартагина шундай севади. Мен севгилимнинг қўлини сўрадим, у икковимиз бош қовуштирсак бу менинг мартабамга путур етказишидан қўрқиб илтимосимни рад этди. Агар у тирик бўлганида бошқа хотинга сира ҳам уйланмасдим. Аммо у ўлиб кетди, ундан фарзанд қолди, болани ундан қолган ёдгор сифатида меҳр билан ардоқлаб ўстирдим. Мен унинг отаси эканлигимни очиқ айтолмасдим, аммо ўғлим яхши билим олди, ўсиб вояга етгандан кейин ҳам ҳамиша қўл остимда яшади. У тасодифан сиримни билиб қолди, ўшандан бери ўзининг фарзандлик ҳуқуқларидан ҳар қандай йўллар билан фойдаланишга киришиб, мени фош қилиш хавфи остида сақлаб келади. Унинг Холдернесс-холлда бўлиши хотиним билан ажрашишимга ҳам унча-мунча сабаб бўлди. Энг машаққатлиси шу бўлдики, у дастлабки кунданоқ кичик ўғлимни, қонуний ворисимни ашаддий нафрат билан ғоятда ёмон кўриб қолди.

Шуларнинг ҳаммасига қарамай Жеймсни нега ҳамон уйимда ушлаб турганимни сўрарсиз? Жавобим шу: чунки у менга онасини эслатарди, шунинг учун чидаб келардим. У юз қиёфалари билангина эмас, ҳаракатлари,

қилиқлари билан ҳам ёримнинг азиз қиёфасини дақиқа сайин хотирамда гавдалантирарди. Мен ундан ажралишга ожиз эдим. Аммо, ниҳоят, у Артурни—лорд Солтайрни бир нарса қилиб қўямасин, деб қўрқиб, болани доктор Хакстейблнинг интернатига жўнатдим.

Жеймс менинг моликонамдаги ишларимни бошқарарди, шу тариқа ижарачиларимдан бири бўлган Хейзни таниб қолган. Бу ўтакетган ярамас билан ўрталарида нима яқинлик бўлиши мумкин эди, билмайман-у, улар дўстлашиб кетишди. Дарвоқе мен Жеймснинг ҳаммиша расво улфатларга мойиллиги борлигини сезиб юрардим. Лорд Солтайрни ўғирлашга қасд қилиб, бу одамни ўзига шерик қилиб олган.

Эсингиздами, мен Артур қочишидан бир кун олдин унга хат ёзган эдим? Шундай қилиб, Жеймс конвертни очиб, Артурдан ўзи билан мактаб яқинидаги «Қийиқ лахтак» дарахтзориде учрашишни сўраб ёзилган мактубчани солган. Бола учрашгани келган, чунки мактубча гўё онасининг илтимоси билан юборилгандек эди. Жеймс дарахтзорга велосипедда етиб борган—буни менга ўзи кейин иқрор қилди.— Артурни, онанг сени соғинган, у шу яқин орада, агар дарахтзорга ярим кечада келсанг сени бу ерда кузатиб қўядиган одам от билан кутиб туради, деб ишонтирган. Шўрлик бола тузоққа илинган. У тайинланган соатда дарахтзорга келиб, у ерда от миниб, тотти отнинг жиловидан ушлаб турган Хейзни кўрган. Артур отга минган, улар йўлга тушишган. Кейинчалик маълум бўлишича—Жеймс буни кечагина билибди—уларнинг ортларидан қувишибди. Хейз таъқибчининг бошига чўқмор билан бир неча марта урибди, у яраланиш оқибатида ўлибди. Хейз Артурни меҳмонхонасига олиб келиб, уни юқоридеги бир хонага қамаб қўйиб, миссис Хейзга қараб туришни топширибди, бу хушфееъл, аммо қаҳри қаттиқ эрининг чизган чизғидан чиқмайдиган хотин...

Ана, мистер Холмс, бундан икки кун бурун биз сиз билан учрашганимизда ишлар шу аҳволда эди. Мен буларнинг ҳаммаси ҳақида сиздан ортиқ билмас эдим. Агар сиз мenden, Жеймсни бундай хатти-ҳаракатга нима мажбур қилди, деб сўрасангиз, шундай деб жавоб бераман: унинг лорд Солтайрга бўлган нафратиде қандайдир гумроҳлик, мутаассиблик бор эди. Жеймс менинг ҳамма ер-сувларимни ўзига ўтиши керак деб ҳисобларди, биздаги мавжуд ворислик қонунлари ҳақида хотиржам гапиролмасди. Шуниси ҳам борки, у телба

нафратгагина эмас, маккорона тадбирга ҳам амал қиларди. У, майоратга¹ хилоф равишда ер-сувларимни унга васият қилиб мерос қолдиришимни талаб қиларди, шундагина менга Артурни қайтаришни ваъда қиларди. Уни ҳеч қачон полицияга бориб чақмаслигимни биларди. Жеймснинг ниятлари шундай эди, лекин улар ниятлигича қолди, воқеалар шу қадар суръат билан ривожландики, у ўз режаларини рўёбга чиқаришга муяссар бўлолмади.

Сиз ўлдирилган Хайдеггернинг жасадини топибсиз, у билан бу ёвуз ниятга хотима бердингиз. Жеймс муаллимнинг ҳалок бўлганини эшитиб ваҳимага тушди. Биз бу нарсани кеча шу кабинетда ўтирганимизда билган эдик, бу ерга доктор Хакстейблдан телеграмма олиб келишди. Бундан Жеймс шу қадар саросимага тушиб, шу қадар қайғурдики, менга шунча вақтдан бери тинчлик бермаётган андишалар қатъиятга айланиб, айбини тикка юзига айтдим. У бор гапни айтиб, тавба қилди, аммо шу ондаёқ қабих шериги жон сақлаб қолиши учун бир неча кунгина сабр қилишимни сўраб ёлвора бошлади. Мен унга ҳамиша ва ҳамма ишда ён босиб келганимдек, яна ён босдим. Жеймс Хейзни огоҳлантириб, уни қочириб юбориш учун меҳмонхонага қараб югурди. Қоронғи тушмай туриб менинг у ерга боришим мумкин эмасди, бу гап-сўзларга сабаб бўлиши мумкин эди. Мен қоронғи тушиши билан азиз Артурим ҳузурига ошиқдим. У соғ-омон эди, аммо бола кўзи ўнгида содир бўлган суқасд унга қандай мудҳиш таъсир қилганини тасаввур қилолмайсиз! Сўз берганимни эслаб, мен жон ҳовучлаганча Артурни яна уч кунга меҳмонхонада миссис Хейз ихтиёрида қолдирдим. Қотилнинг кимлигини айтмай буларнинг ҳаммаси ҳақида полицияга хабар қилиш мумкин эмасди. Хейз қамалса шўрлик Жеймсини ҳалок қилиши мумкин эди.

Сиз, бир-биримиз билан ўзаро самимий бўлайлик, деган эдингиз, мистер Холмс, сўзингизнинг устидан чиқшингизни илтимос қилардим. Мен сизга бор гапни яширмай, батафсил гапириб бердим. Сиз ҳам мен билан охиригача очиқчасига гаплашинг.

— Яхши, саодати олийлари,— деб жавоб берди Холмс.— Энг аввал сизга шунни айтишим керакки, қонун олдида сизнинг аҳволингиз фоятда жиддий. Сиз жиноят-

¹ М а й о р а т — ворислик системаси, бунда бутун молу мулк яхлитлигича уруғдаги ёши катта кишига тегади.

ни яширгансиз, қотилни қочириб юборгансиз, чунки афтидан, уни қочириб юбориш учун пулни Жеймс Уайлдер сизнинг ҳамёнингиздан олган бўлиши керак.

Герцог индамай бошини эгди.

— Ҳа, иш гоятда жиддий. Аммо, менинг назаримда, кичик ўғлингизга нисбатан қилган ишингиз, саодати олийлари, яна ҳам қаттиқроқ қораланиши керак. Уни уч кун ўша бузуқхонада қолдириш инсофданми?!

— Мени қасамёд қилиб ишонтиришдики...

— Шу одамларнинг қасамига ишониб бўладими ахир! Сиз уни бундан ҳам узоқроққа олиб бориб тиқиб қўймасликларига аминсизиз? Жиноятчи катта ўғлингизнинг раъйини қайтармай деб ҳеч қандай гуноҳи йўқ маъсум гўдакни беҳудадан-беҳудага хавф-хатарга дучор қилгансиз! Йўқ, сизнинг хатти-ҳаракатингизни оқлаб бўлмайди!

Мағрур кибор — яна қаерда денг — ўзининг герцогона қасрида бунақанги дашномларни эшитишга одатланмаган эди! Юзига қон қуюлиб келдию, аммо андишадан оғиз очолмади.

— Мен сизга бир шарт билан ёрдам бераман: хизматкорингизни чақиринг, у менинг фармойишимни бажарсин.

Герцог чурқ этмай электр қўнғироқ тугмасини босди. Кабинетга малай кирди.

— Эшитиб хурсанд бўларсиз,— деди унга Холмс,— лорд Солтайр топилди. Герцог уни олиб келиш учун дарҳол «Жангари хўроз» меҳмонхонасига экипаж юборишни буюраётибди... Энди,— деди Холмс, қувончдан оғзи қулоғига етган малай кабинетдан югуриб чиқиб кетгач,— яқин келажакни таъминлаб, яқин ўтмишга бирор мурувват билан қарашимиз мумкин. Башартики, адолат жойига қарор топар экан, мен ғайрирасмий шахс бўлганим учун ўзимга маълум бўлган ҳамма нарсаларни маъмурларнинг диққатига етказишни зарур деб билмайман. Хейз — бошқа гап. Уни ўлим дори кутиб турибди, мен унинг ҳаётини сақлаб қолишни хаёлимга ҳам келтирмайман. У сизнинг сиригизни ошкора қилдим, йўқми — буни билмадим. Бундан башорат беролмайман, аммо сиз унга ошиқча гапларни айтса фойда кўрмаслигини уқтириб қўйишга қодирсиз. Полицияда Хейзни болани пул ундириш учун ўғирлаб кетишда айблайдилар. Агар у ерда чуқурроқ текширмаса, мен уларни бунга чоғлашимга асос йўқ деб ўйлайман. Бироқ сиз саодати олийларига шу нарсани айтмоқчиманки, мистер

Жеймс Уайлдер бундан буён сизнинг хонадонингизда қоларкан, бу яхшиликка олиб бормади.

— Буни ўзим ҳам биламан, мистер Холмс, у билан бир қарорга келганмиз: у Холдернесс-холлни абадий тарк этиб, бахт қидириб Австралияга кетади.

— Саодати олийлари, Жеймс Уайлдер сиз билан хотинингиз орасида низо чиқишига сабабчи бўлганини айтган эдингиз. Энди бевангиз билан ярашиб, онлавий ҳаётингизни яна йўлга қўйишга ҳаракат қилсангиз бўлмасмикан?

— Мен бу тўғрида ҳам ўйлаб кўрганман, мистер Холмс, бугун эрталаб унга хат ёздим.

— У тақдирда,— деди Холмс ўрнидан туриб,— мен ҳам, дўстим ҳам, бу ерга яқингинада келган бўлишимизга қарамай, қилган хизматимиз чакки самаралар бермагани билан ўзимизни табриклай олишимиз мумкин экан. Яна аниқланмаган биргина масала қолди. Хейзнинг отлари шундай тақаланган эканки, уларнинг изларини сигир туёқларининг изи деб ўйлаш мумкин. Бу ишни унга ким ўргатган, мистер Уайлдер эмасми?

Герцог диққат билан қошларини чимирганча бир дақиқагина индамай қолди. Сўнгра у қўшни хонанинг эшигини очиб, бизни чинакам музей бўлган бу хонанинг нариги бурчагидаги витрина олдига олиб бориб, ойна тагидаги ёзувни кўрсатди.

«Бу тақалар,— деб ўқидик биз,— Холдернесс-холлдаги истеҳком хандагини қазिश вақтида топилган. Улар отларга мўлжалланган бўлиб, сигир туёқларига ўхшатиб айри шаклда ясалган. Афтидан, Холдернесс-холлнинг ўрта асрдаги талончилик билан шуғулланган магнатлари¹ таъқибчиларни адаштириш учун шу усулни қўллаган бўлсалар керак».

Холмс ойна қопқоқни кўтариб, бармоғини ҳўллади-да, тақалардан бирига суркаб кўрди. Бармоғи қорайиб қолди — ботқоқнинг балчиғи ҳали қуриб улгурмабди.

— Сизга ташаккур айтаман,— деди дўстим.— Сизнинг ерларингизда мени гоятда қизиқтирадиган иккинчи нарса шу эди.

— Биринчиси нима эди?

Холмс чекни икки буклаб, эҳтиёт билан қўйин дафтарчасига солди.

— Мен камбағал одамман,— деди у ва дафтарчани пиджагининг қўйин чўнтағига яшириб қўйди.

¹ Магнат — катта капиталист.

ҚОРА ПИТЕР

Мен дўстимнинг ҳеч қачон 1895 йилдагичалик маънавий ва жисмоний кучга тўлиб-тошганини кўрмаган эдим. Унинг донғи тобора ошиб, фаолият доираси ҳам тобора кенгайиб борар эди.

Мен бировларнинг сирларини махфий тутиб, Бейкер-стритдаги камтарона гўшамиз остонасидан кириб келган казо-казо зотларнинг номларига ишора ҳам қилмайман. Шунинг айтишим керакки, барча буюк санъаткорларга ўхшаб Холмс ҳам ишқибозлик юзасидан заҳмат чекарди. Мен (биргина герцог Холдернесс ҳодисасини мустасно этганда) унинг ўз бебаҳо хизматлари учун катта мукофот талаб қилганини эшитган эмасман. У шу қадар бетама, мағрур эдики, агар таклиф қилнган ишларда очиши керак бўлган сирларда ўзи учун қизиқарли нарса бўлмаса, кўпинча бойлар билан асилзодаларга ёрдам беришдан воз кечарди. Айни бир вақтда қандайдир камбағалнинг иши устида ҳафталарча жонкуярлик билан бош қотирарди. Бу иш унинг завқ-шавқини оши-

риб-тошириб, ўз маҳоратини қўллашига имкон берадиган даражада сирли ва ҳаяжонли бўлса бас эди.

Уша унутилмас 1895 йилда Холмс кардинал Госканинг қўққисдан ўлиб қолиш сабабларини текширишдан тортиб (Ватиканнинг қатъий илтимоси билан), жиноятчи Уилсоннинг қамалишигача, бир қанча мароқли ва турли-туман текширишларни ўтказди. Канарейкаларга машқ берадиган бу кимса айни бир пайтда Лондон Ист-Эндининг битмас яраси эди. Бу шов-шувли ишлардан сўнг Уудменс Лидаги фожиа юз берди: капитан Питер Кери энг мудҳиш ва сирли вазиятда ҳалок бўлди. Шерлок Холмснинг фаолияти ҳақидаги ҳикояларимга бу ғаройиб воқеа киритилмаса хотиротларим чала бўлар эди.

Июлнинг биринчи ҳафтаси давомида дўстим ўқтин-ўқтин уйдан чиқиб, узоқ ҳаяллаб кетадиган бўлиб қолди. Бундан пайқадимки, у нима биландир банд. Шу кунлар давомида бизникига шиддатли ва дағал қиёфали аллақандай одамлар кириб туришарди. Улар капитан Бэзилни сўрашарди. Бундан мен Холмснинг кўпдан-кўп ниқобларидан бири остида ҳаммага даҳшат солувчи номини лақаб билан яширган ҳолда қандайдир янги текшириш олиб бораётганига ишонч ҳосил қилдим. Лондоннинг турли районларида унинг камида бешта хилват жойи бўлиб, у ерларда қиёфасини ўзгартириши мумкин эди. Холмс бу янги иш ҳақида менга ҳеч нарса демас, менинг ҳам ундан гап суриштирадиган одатим йўқ эди. Қандай йўналишда иш олиб бораётганини Холмс дастлаб менга ғалати бир тарзда маълум қилди.

Бир куни у уйдан нонушта қилмай чиқиб кетди; мен овқатлангани ўтирган ҳам эдимки, бирдан у хонага шляпасини ечмай, қўлтиғига бир гарпушни худди зонтикдек қистириб олганича кириб келди.

— Жин урсин, Холмс,— деб қичқириб юбордим мен. — Наҳотки шу нарсани кўтарганча Лондонни айланиб келган бўлсангиз?

— Йўқ, мен фақат гўшт дўконига бориб келдим.

— Гўшт дўконига?

— Уйга иштаҳам карнай бўлиб қайтдим. Нонушта олдидан жисмоний машқ нақадар фойдали эканини биласизми ўзи? Аммо бас бойлашаманки, қандай машқлар қилганимни сиз сира ҳам тополмайсиз.

— Топмоқчи ҳам эмасман.

Холмс кула-кула, ўзига қаҳва қуйди.

— Агар Аллардайс дўконининг орқа хонасига бориб

қолсангиз кўрардингиз: шифтда чўчқанинг танаси ослиб турибди, аллақандай бир жентльмен сюртугини ечиб, унга жон-жаҳди билан мана бу қуролни санчиш учун ҳаракат қилаётибди. Уша жентльмен — мен. Маълум бўлдики, мен уни бир зарба билан тешиб юборишим қийин экан. Ўзингиз ҳам бир уриниб кўрмайсизми?

— Зарур келибдими менга? Нима учун шундай қилдингиз?

— Назаримда бунинг Уудменс Лида юз берган ҳодисага билвосита дахли борга ўхшайди... Э, Гопкинс, келинг, телеграммангизни кеча кечқурун олиб, сизни кутаётган эдим. Кириг, ҳозир нонушта қиламиз.

Хонамизга ўттиз ёшлардаги серҳаракат, озгин бир одам кириб келди. Эгнида одмигина жун матодан костюм бўлиб, кўриниши ҳарбий мундир кийиб юришга одатланганидан дарак бериб турар эди. Мен ёш полиция инспектори Стэнли Гопкинсни дарров танидим, Холмсинг фикрича, унинг келажаги бор эди. Ўз навбатида Гопкинс ҳам ўзини машҳур изтопарнинг шоғирди деб ҳисоблар ва унинг илмий методларига қойил эди.

Гопкинсинг чехраси тунд эди, у ғоятда хомуш қиёфада креслога ўтирди.

— Йўқ, ташаккур, сэр, мен нонушта қилганман. Шаҳарда тунадим, бу ерда маъруза қилиш учун келган эдим.

— Нима ҳақда маъруза қилишингизга тўғри келиб қолди?

— Муваффақиятсизлик ҳақида, сэр, бус-бутун муваффақиятсизлик ҳақида.

— Бир қадам ҳам олдинга жиллалмадингизми?

— Йўқ.

— Наҳотки? Чамаси бу иш билан ўзим шуғулланишимга тўғри келади шекилли.

— Худо ҳақи, илтимос қиламан, мистер Холмс! Менга биринчи марта муҳим иш топширишган эди, уни бажаришга ожизлик қилаётибман. Ўтинаман, ёрдам беринг!

— Майли, майли. Мен терговнинг ҳамма маълумотлари билан диққат бериб танишиб чиққан эдим. Дарвоқе, сиз жиноят содир бўлган жойдан топиб олинган тамаки халта тўғрисида нима деб ўйлайсиз? Бу ишнинг калити шу нарсада эмасмикан?

Гопкинс таажжублангандек бўлди:

— Тамаки халта марҳумники, сэр. Ичида исм-фамилиясининг бош ҳарфлари ёзилган. Халта ҳам тюлень те-

рисидан тикилган, ахир марҳум иккиларга борганда «каю-йил тюлень овлаган-ку. эшитилибди. Қиз бун-

— Аммо ёнидан трубка чиқмабди. маст бўлса кўпин-

— Ҳа, сэр, трубкани тополмадик — дардан бири эр-чекар экан. Дарвоқе, тамакини ошналари ланг очиқ олиб қўйган бўлиши ҳам мумкин-ку. чки, уйи-

— Шубҳасиз. Бу тўғрида шунинг учун гап бодрак-димки, борди-ю, бу ҳодисани мен ўзим текширганимдў қидиришларимда тамаки халтани бошланғич нуқта қи-либ олардим. Бироқ дўстим доктор Уотсон бу воқеадан беҳабар, мен ҳам уни яна бир карра эшитишга қарши эмасдим. Бизга хулосасини икки оғиз сўз билан айтиб берсангиз.

Стэнли Гопкинс чўнтагидан энсизгина қоғоз олди:

— Менинг ихтиёримда марҳум капитан Питер Кери-нинг ҳаёти ҳақида баъзи маълумотлар бор. У 1845 йил-да туғилган — демак, у эллик ёшга кирган. У тюлень билан кит овловчилар орасида энг довиюраклардан, омад-лилардан бири ҳисобланган. 1883 йилда Дандидаги буг билан юрадиган «Денгиз каркидони» деган овчилк ке-масига дарғалик қилган. Ўша йили у бир неча муваф-фақиятли сафарлар қилиб, шундан кейинги йилда истей-фога чиққан. Сўнгра бир неча йил саёҳат қилиб, ниҳоят Сассексдаги Форест Роу яқинида «Уудменс Ли» қўр-ғончасини сотиб олган. Ўша ерда олти йил ҳаёт кечириб, ўша ернинг ўзида бундан бир ҳафта муқаддам ўлган.

Унинг жуда ғалати одатлари бор экан. Одатда инда-мас, тунд бу одам қатъий пуритан¹ экан. Унинг хотини билэн йигирма яшар қизи бор экан. Уйда икки қиз хизмат қиларкан. Хизматкорлар тез-тез ўзгариб турар-кан, чунки у ерда яшаш осон эмас, баъзан эса вазият тоқат қилиб бўлмайдиган даражага етар экан. Кери ўқ-тин-ўқтин ичиб тураркан, ичкиликка ружу қилиб қолган кезларида у чинакам иблисга айланиб кетаркан. Баъзан ярим кечалари хотини билан қизини уйдан ҳайдаб чи-қариб, уларни мушт ўқталганча боғ бўйлаб тирқиратиб юраркан. Улар шу қадар қичқиришарканки, қичқириқ-ларидан қўшни қишлоқ аҳолиси уйғониб кетаркан.

Бир марта у насиҳат қилиб йўлга солмоқчи бўлган кекса руҳонийни калтаклагани учун судга тортилган. Хуллас, мистер Холмс. Питер Керидан кўра хавфлироқ одамни топиш қийин. Мен унинг кемага бошчилик қил-

¹ Пуританлар — қатъий одоб-ахлоқ ва оддий ҳаёт кечирши-ни тарғиб қиладиган диний мазҳаб.

ган вақтларида қандай бўлганини ҳам эшитдим. Денгизчилар орасида уни қорамағиз юзи билан баҳайбат қора соқоли учунгина эмас, атрофдагиларни даҳшатга соладиган ваҳшиёна хулқ-атвори учун ҳам Қора Питер деб аташаркан. Ҳамма қўшнилариинг уни ёмон кўриб, ундан қочишларини гапириб ўтирмаса ҳам бўлади: унинг даҳшатли ўлими тўғрисида ачиниб айтилган бирон оғиз сўзни эшитмадим.

Сиз, мистер Холмс, тергов протоколида у одамнинг «каюта»си ҳақида шубҳасиз ўқигансиз, аммо дўстингиз у тўғрида ҳеч нарса эшитмаган бўлса керак. Уйининг яқинида капитан ўзига ёғочдан бир хонали ҳужрача қуриб олган, уни ҳамиша «каюта» деб атар экан: ҳар кун кечаси ўша ерда тунар экан. Бу ҳужрачанинг бўйи ўн олти, эни ўн фут бўлиб, унинг калитини ҳамиша чўнтагида олиб юраркан, ўрнини ўзи солиб, хонани ўзи йиғиштираркан, ҳеч кимга остона ҳатлаб ичкари киришга изн бермас экан. Бу уйчанинг икки томонда биттадан кичкина деразаси бор. Иккала деразага ҳам ҳамиша парда тутиб қўйилиб, ҳеч қачон очилмас экан: улардан бири катта йўлга қараган. Баъзан уйчада кечаси билан чироқ ёниб чиқаркан, ўткинчилар, Қора Питер у ерда нима қилаётган экан, деб таажжубланиб сўрашаркан. Худди шу дераза, мистер Холмс, тергов вақтида баъзи қизиқ тафсилотларни аниқлашимизга ёрдам берди.

Эсингизда бўлса, суиқасддан икки кун олдин тунги соат бирга яқин Форест Роудан келаётган Слэтер деган гишт терувчи капитаннинг кўраси рўпарасида тўхтаб, дарахтлар орасидан кўриниб турган чорбурчак ёруққа қараган экан. У қасамёд қилиб, пардада эр кишининг ён томондан тушиб турган шарпасини аниқ кўрганини, аммо бу Питер Керн эмаслигини, уни яхши танишини айтган эди. У ҳам соқол қўйган одам экан-ку, аммо соқоли калта, капитаннинг соқолидан бошқачароқ тарзда тарвакайлаб тураркан. Гишт терувчи шундай деб таъкидлаётибди. Дарвоқе, шунисини ҳам айтиш керакки, шундан олдин у икки соат майхонада бўлган, йўл билан деразанинг оралиғи ҳам анчагина. Бундан ташқари, унинг берган шоҳидликлари душанбага онд, суиқасд бўлса, чоршанба кун юз берган.

Сешанба кун Питер Керн жуда даҳшатли аҳволда бўлган. У фирт маст, худди ваҳший ҳайвондек дарғазаб, хавфли бўлган. У уй атрофида изғиб юрган, аёллар овозини эшитишлари билан уйга беркиниб олишган. Кечаси алламаҳалла у ўз кулбасига йўл олган. Қизи дера-

засини очиб ётган эди. Кечаси иккиларга борганда «каюта» томондан даҳшатли қичқириқ эшитилибди. Қиз бунга эътибор бермабди, чунки капитан маст бўлса кўпинча бақриб сўкинarkan. Хизматкор қизлардан бири эрталаб соат еттида турса, ҳужранинг эшиги ланг очик эмнш, аммо бу одамдан шу қадар ҳайиқишарканки, уйдагиларнинг тушгача ҳам олдига кириб чиққани юраклари бетламабди. Очиқ турган эшикдан мўралаб улар мудҳиш манзарани кўришлари билан ваҳимадан ранглари ўчиб кетиб, қишлоққа қараб югуришибди. Мен бир соатдан кейин ўша жойга етиб бориб, терговга киришдим.

Менинг асабларим бақувват, бунини яхши биласиз, мистер Холмс, аммо сизга сўз бериб айтаманки, ўша уйга мўраларканман, титраб-қақшаб кетдим. Уйча этга ўч минг-минглаб пашшалар ёғилиб кетганидан худди нағмадек гувилларди, поли билан деворлари кушхонани эслатарди. Капитан ўз уйчасини каюта деб атаркан, бу дарҳақиқат каютага ўхшарди: киришинг билан ўзининг худди кемада тургандек ҳис қиласан. Хонанинг бир томонида—койка, ёнида — кемача сандиқ, деворларда — денгиз хариталари, «Денгиз каркидони»нинг фотосурати, рафда бир даста кема журналлари — ҳаммаси худди капитан каютасидагидек расамади билан. Шуларнинг ҳаммасининг ўртасида капитаннинг жасади—башараси худди жаҳаннам азобини тортаётган гуноҳкорнинг афтидек тиришган, оқ оралаган баҳайбат қора соқоли эса ўлим талвасасида талага қаққайиб қолган. Умровли кўкрагига пўлат гарпун санчилган. Гарпун кўкрагини тешиб ўтиб, ёғоч деворга кириб кетган. Капитан худди картонга тўғнағич билан қадаб қўйилган қўнғиздек деворга қадаб қўйилган эди. Албатта, дод дегану ўша заҳотиёқ тил тортмай ўлган.

Мен сизнинг методларингиз билан танишман, сэр, уларни ўша ондаёқ татбиқ қила бошладим. Ҳеч нарса ни ўрнидан қўзғатишга ҳам раъйим бўлмай, ташқарнадаги ер билан хона полини синчиклаб кўздан кечирдим: аммо ҳеч қандай из йўқ эди.

— Сиз, уларни пайқамадим, демоқчисиз-да?

— Сизни ишонтириб айтаманки, сэр, у ерда ҳеч қандай из йўқ эди.

— Қадрдоним Гопкинс, мен кўпдан-кўп жиноятларни текшириб аниқлаганман. Лекин шу вақтгача биронта ҳам қаноти бор жиноятчини учратган эмасман. Моломики, жиноятчи оёқ устида турар экан, у муқаррар би-

рон из қолдиради, бирор нарсага тегиб кетади ёки уни ўрнидан қўзғатади. Қидирув ишларининг илмий методларини эгаллаган киши атрофдаги нарсаларнинг ҳолатидаги кичкинагина ўзгаришларни ҳам муқаррар пайқаб олади. Қон тўкилган бу хонада бизга жиноятчини қидириб топишимизда ёрдам бериши мумкин бўлган излар қолмаган бўлишига ишониш қийин... Дарвоқе, мен тергов протоколидан кўриб турибманки, сиз баъзи нарсаларга ҳатто диққат қилай ҳам демабсиз.

Ёш инспектор қовоқ-тумшуғини осилтириб олди: Холмснинг истеҳзоли танбеҳи унга малол келди.

— Сизни ўша заҳотиёқ таклиф қилмай аҳмоқлик қилибман, мистер Холмс,— деди у.— Бироқ эндиги пушаймоннинг фойдаси йўқ. Ҳа, хонада алоҳида диққатга сазовор буюмлар бор эди. Капитанга санчилган гарпунни олиб кўрайлик. Бу гарпунни кимдир девордан олган. Иккита гарпун чангакларидан илиниб турибди, учинчи чангак бўш ётибди. Бандида шундай ёзув бор: «Денгиз каркидони» кемаси, Данди». Бу жиноят ғазаб устида қилиб қўйилганидек, қотил қўлига тушган биринчи қуролга ёпишганидан шоҳидлик беради. Керининг бошдан-оёқ кийинганлиги, зотан суиқасд кечаси соат иккида юз берган бўлса-да, у қотил билан учрашган, деган фикрни туғдиради. Бундан столда турган бир шиша ром билан иккита ювуқсиз стакан ҳам далолат беради.

— Ҳа,— деди Холмс,— сизнинг иккала хулосангизни ҳам инobatга олса бўлади. Хўш, хонада бошқа спиртли ичимликлар ҳам бор эканми?

— Ҳа, сандиқда баркаш турган экан, унда коньяк билан виски қуйилган графинлар бор экан. Аммо бунинг аҳамияти йўқ. Ахир графинлар тўлалигича турибди, демак уларга ҳеч ким тегмаган.

— Барибир бунинг маълум даражада аҳамияти бор,— деди Холмс.— Сизнингча, яна қандай буюмларнинг ишга алоқаси бор?

— Столда ўша тамаки халта ётган экан.

— Хусусан қаерида?

— Столнинг қоқ ўртасида. У дағал, қаттиқ тюлень терисидан тикилган, оғзи чарм тасма билан боғланган. Ичида «П. К.» деган ҳарфлар бор. Халтада денгизчилар чекадиган ярим унцияча аччиқ тамаки бор экан.

— Жуда соз. Яна-чи?

Стэнли Гопкинс чўнтагидан сарғиш кулранг муқовали қўйин дафтарча олди. Унинг муқоваси ғадир-будир ва титилган, варақлари эса сарғайиб, ўнгиб кетган эди.

Биринчи бетида «Ж. Х. Н». ҳарфлари билан «1883» саноаси ёзиб қўйилган эди.

Холмс дафтарчани столга қўйиб, уни ўзига хос пухталик билан кўздан кечира бошлади. Гопкинс билан мен эса унинг елкаси оша қараб турардик. Иккинчи бетда биз «К. Т. Т». ҳарфларини, кейинги икки-уч бетда эса туташ рақамларни кўрдик. Баъзи бетларда «Аргентина», «Коста-Рика», «Сан-Паоло» деган сўзлар ва қатор-қатор рақамлар билан аллақандай белгилар ёзилган эди.

— Сиз бу ёзувларни нима деб ўйлайсиз?— деб сўради Холмс.

— Афтидан, бу биржа акцияларининг рўйхати бўлса керак. Мен «Ж. Х. Н». даллол исм-фамилиясининг бош ҳарфлари, «К. Т. Т.» унинг мижози бўлса керак, деб ўйлайман.

— Ёинки «Канада Тинч океан темир йўли» бўлса керак,— деди Холмс.

Стэнли Гопкинс ғўлдираб лаънат ўқиганча, сонига мушти билан бир урди.

— Аҳмоқлигимни қаранг!—деб қичқирди.—Албатта, сиз мутлақо ҳақлисиз. Энди биз «Ж. Х. Н». ҳарфларининг маъносини аниқлашимиз керак. Мен 1883 йилга тааллуқли эски биржа рўйхатларини кўздан кечириб чиққан эдим, исми шу ҳарфларга мос келадиган биронта ҳам биржа даллолини топмадим. Барибир мен тўғри йўлда турибман. Ахир, мистер Холмс, бу ҳарфлар кечаси капитаннинг олдига келган одамга, яъни, бошқача айтганда, қотилга тааллуқли бўлиши ҳам мумкин-ку, тўғри эмасми? Қанчадан-қанча қимматбаҳо қоғозлар санаб ўтилган бу дафтарча эса аҳтимолки, бизга жиноятнинг сабабларини очиб берар.

— Холмснинг чеҳрасидан туйқусдан бу янги кашфиётга тамоман берилиб кетганлиги кўриниб турарди.

— Сизнинг хулосаларингиз ҳаққоний эканини эътироф қилишим керак,— деди у.— Тергов протоколида ҳеч оғизга олинмаган бу дафтарча менинг тахминларимни бир қанча ўзгартириши мумкин. Бу жиноятнинг мен асослаган назариясида унинг учун ҳеч қандай ўрин йўқ. Бу ерда эслатилган қимматбаҳо қоғозларнинг эгаларини қидириб топнишга ҳаракат қилиб кўрдингизми?

— Ҳа. Турли идораларга сўроқ билан мурожаат қилдим, ахир бу акциялар Жанубий Америка муассасаларига тегишли-ку. Қўрқаманки, жавобни бир неча ҳафтадан кейин олмасам.

Холмс дафтарча муқовасини катта қилиб кўрсатадиган ойна сўқали кўздан кечиришда давом этди.

— Бу, шубҳасиз, доғ бўлиши керак,— деди у.

— Ҳа, сэр, бу қон изи. Мен, дафтарчани ердап олдим, деган эдим-ку.

— Қон изи устидамиди, тагидами?

— Полга тегиб турган томонида.

— Демак, китобча полга суиқасддан сўнг тушган.

— Тўғри, мистер Холмс. Уйлайманки, қотил қочиб кетаётиб тушириб қолдирган. У худди эшикнинг олдида ётарди.

— Афтидан марҳумнинг буюмлари орасидан бу қимматбаҳо қоғозлардан биронтаси ҳам топилмаган бўлса керак?

— Йўқ, сэр.

— Сизнинг ўғирлик юз берган, деб тахмин қилишга асосларингиз борми?

— Йўқ, сэр. Афтидан ҳеч нарса ўғирланмаган.

— Жин урсин, жуда қизиқ ҳодиса-ку! У ерда пичоқ ҳам бор экан шекилли?

— Пичоқ қинида турганча қолган, уни суғуришга улгурилмаган. У марҳумнинг оёқлари тагида ётарди. Миссис Керининг айтишича, пичоқ эриники экан.

Холмс ўйланиб қолди.

— Яхши,— деди у.— Уша ёққа бориб, ўзим кўздан кечирмасам бўлмайдиган кўринади.

Стэнли Гопкинс шодлигидан қичқириб юборди.

— Миннатдорман сиздан, сэр! Бу мени оғир юкдан халос қилади.

Холмс инспекторга бармоғи билан пўписа қилиб қўйди:

— Ҳамма иш бир ҳафта илгарин бундан ҳам осонроқ кўчган бўларди,— деди у.— Лекин ҳатто ҳозир ҳам менинг боришим фойда келтириши мумкин. Уотсон, агар бирон иш билан банд бўлмасангиз, мен сиз билан жон-жон деб бирга бориб келардим. Карета чақиринг, Гопкинс, биз Форест Роуга чорак соатдан сўнг жўнаймиз.

Кичкина бир станцияда поезддан тушгач, биз қачонлардир саксларнинг бостириб келишига ғов бўлган баҳайбат қалин қарағайзордан қолган сийрак дарахтзорлар орқали яна бир неча миля йўл юрдик. Бу даҳлсиз ўлка олтмиш йил давомида Британия учун истеҳком бўлиб хизмат қилган. Ўрмоннинг кўпгина қисми кесилган, чунки бу ерда мамлакатдаги дастлабки чўян эритиш заводлари юзага келган, руда эритиш учун эса ўтин керак

эди. Ҳозир саноат Шимолдаги бойроқ районларга кўчган, бу сийрак бўлиб қолган дарахтлар билан ердаги баҳайбат марзаларгина ўтмишни эслатиб турарди. Тепалик ёнбағридаги яшил майсазорда йўнилмаган тошдан қурилган узун уй турар, уйга далалар орасидан кўринаётган иланг-биланг сўқмоқ олиб борар эди. Йўл яқинида, уч томонидан буталар билан қуршалган, дераза ва эшиги биз томонга қараган кичкина ҳужра. Суиқасд худди шу ерда юз берган эди.

Стэнли Гопкинс бизни аввал уйга олиб кириб, у ерда сочларига оқ оралаган хотинга — марҳумнинг бева-сига таништирди. Сўлгин чехраси, чуқур ажинлари ва қизарган қовоқлари, чуқур тушган кўзларининг даҳшат тўла нигоҳи унинг изтиробли, аламли йилларни бошидан кечирганидан дарак бериб турарди. Унинг оч малла сочли рангпар қизи кўзларини чақчайтирганча, отасининг ўлиmidан хурсанд эканини, уни ўлдирган одамдан миннатдор эканини айтди. Питер Кери ўз уйида мудҳиш, хазин вазият юзага келтирган эди, биз яна қуёш ёруғига чиқиб, марҳум капитан дала орқали йўл солган сўқмоқдан кетар эканмиз, анчагина енгил тортдик.

Ҳужра томи енгилгина, икки деразали, соддагина ёғоч иморат: бир деразаси эшик олдида, иккинчиси эса қарши томонда экан. Стэнли Гопкинс чўнтагидан калит олиб қулфга энгашди, бирдан тўхтади, унинг юзида диққат ва таажжуб акс этди:

— Қулфни бузиб очмоқчи бўлишибди,— деди у.

Бунга шубҳа қилмаса ҳам бўларди. Эшик тирналган, бўёғида оқ чизиклар аниқ кўриниб турар, улар ҳозиргина тирнаб чизилгандек эди. Холмс деразани кўздан кечирди.

— Кимдир деразани ҳам очмоқчи бўлиб кўрган, лекин очолмаган. Афтидан, тажрибасиз ўғрига ўхшайди.

— Бу жуда ғалати бўлди,— деди инспектор.— Қасам-ёд қиламанки, кеча кечқурун бу излар йўқ эди.

— Балки қишлоқдан битта-яримта соддадил қизиқиб келиб қарагандир?— деб тахмин қилдим мен.

— Йўқ, унақага ўхшамайди. Бу ҳовлига кириш учун журъат қиладиган одам топилиши қийин, «каюта»ни бузиб кира оладиган довьораклар эса йўқ. Сиз нима деб ўйлайсиз, мистер Холмс?

— Менинча, ишимиз ўнгидан келибди.

— Сиз, ўша одам яна келади, деб ўйлайсизми?

— Келиши мумкин. У эшикни кичкина қаламтарош

билан очмоқчи бўлиб уйнаб кўрган. Бунга муваффақ бўлолмаган. Энди у нима қилиши керак?

— Кейинги кечаси муносиброқ асбоб билан келиши керак.

— Тўғри. Агар биз уни пойлаб қўлга туширмасак, аҳмоқлик бўларди. Ҳозирча эса менга «каюта»нинг ичкарисини кўздан кечиришга рухсат этинг.

Фожиа изларига аллақачон барҳам берилган, аммо кичкина хонадаги мебеллар ҳамон худди ўша суиқасд содир бўлган кечадагидек жой-жойида турар эди. Икки соат давомида Холмс ҳар бир буюмни навбатма-навбат синчиклаб кўздан кечирди, аммо чеҳрасидан қидиришлар муваффақиятли эмаслигини сезиш қийин эмасди. У синчиклаб олиб бораётган текширишини бир мартагина тўхтатди:

— Сиз бу рафдан ҳеч нарса олганмидингиз, Гопкинс?

— Йўқ, мен ҳеч нарсага теккан эмасман.

— Бу ердан нимадир олинган: рафнинг бу бурчагида чанг камроқ. Афтидан ,бу ерда китоб, эҳтимолки, қутича ётган бўлса керак... Энди менинг бу ерда қиладиган ишим қолмади. Юринг, ана шу ажойиб дарахтзорларни айланиб, сайр қилайлик, Уотсон ,қушлар ва гулларни томоша қилайлик. Сиз билан эса шу ерда кейинроқ учрашамиз, Гопкинс, зора бу ерга кечаси кирган жентльмен билан яқинроқдан танишсак.

Кечаси ўн бирлардан ошганда биз пистирма қўйиб, биқиниб ётдик. Гопкинс ҳужранинг эшигини очиб қўймоқчи эди, аммо Холмс бу нотаниш одамни чўчитиб қўйишидан қўрқди. Қулф шу қадар жўн эдики, уни ҳар қандай бақувват пичоқ билан бемалол очса бўларди. Холмс, шунингдек, бизга ҳужра ичкарисидан эмас, ташқарида, иккинчи дераза тагидаги буталар орасига яширинишни таклиф қилган эди. Шундай қилиб, биз бу одам агар чироқ ёқса, уни кузатишга, нима мақсадда келганини билиб олишга муваффақ бўлардик.

Узоқ ва машаққатли кутиш бошланди: вужудимизни асабий қалтироқ чулғади. Сув бўйида ташна ҳайвонни кутаётган овчи шундай қалтирайди. Бу ерга қоронғиликдан қандай йиртқич писиб келар экан? Чақнаган сўйлоқ тишлари ва тирноқларига қарши машаққат билан курашибгина енгиш мумкин бўлган қутурган йўлбарсми ёки заифлар билан химоясизлар учунгина хавфли бўлган қўрқоқ қашқирми?

Биз сукут сақлаганча буталар орасида яшириниб турибмиз. Дастлаб бизга кеч қолган ўткинчиларнинг оёқ

товушлари билан қишлоқдан келган ғала-ғовурлар эшитилиб турди, ammo бора-бора бу садолар ҳам тинди. Ниҳоят, жимжит сукунат чўкди. Фақат йироқдаги черков соатининг занги вақт ўтаётганидан хабар берар, бизга бошпана бўлиб турган япроқлар орасида майда ёмғир шитирлар эди.

Икки яримга занг урди: саҳар олдидан бўладиган энг қоронғи дамлар бошланди. Биз кўча эшикнинг оҳиста ёғирлаганини аниқ эшитиб бирдан сапчиб тушдик. Ёўлкадан биров келмоқда эди. Яна узоқ жимлик чўкди. Мен бу беҳуда ташвиш, деб ўйлаган ҳам эдимки, бирдан ҳужранинг орқасидан эҳтиёткорона қадамлар, бир лаҳзадан кейин эса металлнинг шарақ-шуруқлаши, жаранглаши эшитиб қолди. Бу одам қулфни бузиб очинишга уринмоқда эди! Бу гал у анчагина эпчиллик билан иш кўрдими ёки қўлидаги асбоби дурустроқ эканми — тез орада қирсиллаган товуш эшитилиб, эшик ошиқ-мошиқлари ёғирлади. Сўнгра гугурт чақилди, шундан кейинги лаҳзада шам ёниб унинг текис нури ҳужра ичкарасини ёритди. Юпқа парда орқали биз ичкарида бўлаётган ишларнинг ҳаммасини кўриб турдик.

Тунги меҳмон озғин, касалчил ёғит эди. Қора мўйловчалари заҳил юзининг оқишлигини сездириб турарди. У кўпи билан ёғирмалардан ошган бўлса керак. Мен шу вақтгача бу қадар аянч аҳволга тушган одамни сира ҳам кўрмаган эдим: қўрқувдан тишлари-тишларига тегмас, бутун вужуди қалтирамоқда эди. У жентльменларча кийинган: эғнида Норфолк жакети¹, калта спортча шим, бошида мовут кепка. Биз унинг теварак-атрофга қўрқа-писа аланглаётганини кўриб турардик. Кейин у шамни столга қўйиб, бурчаклардан бирида ёғиб бўлди. У ёқдан катта бир дафтар билан — рафда бир даста бўлиб турган кема журналларидан бирини кўтарганча чиқиб келди. Столга энгашиб, уни тез-тез варақлади, ниҳоят қидирган ёзувини топди. Шунда у журнални қаҳр билан бир муштлаб, уни жойига қўйди-да, шамни ўчирди.

У остонага бурилишга улгурмаган ҳам эдики, Гопкинс унинг ёқасидан ёғипа бўғди. Мен унинг даҳшатдан қичқириб юборганини эшитдим: ўғри қўлга тушганини пайқаган эди. Шамни яна ёқдик. Бадбахт банди изопарнинг қучоғида қалт-қалт титраб, типирчилар эди.

¹ Норфолк жакети — ён чўнтаклари бор кенг куртка.

— Хўш, азизим,— деди Стэйли Гопкинс,— сиз ким бўласизу бу ерда нима қилиб юрибсиз?

Йигитча ўзини ўнглаб олиб, хотиржам кўринишга тиришарди.

— Сизлар изтопарлар бўлсаларингиз керак-а?— деб сўради у.— Мени: «Капитан Питер Керининг ўлимига алоқаси бор», деб ўйлаётгандирсизлар-а? Сизларни ишонтириб айтаманки, менинг бунга дахлим йўқ.

— Бу кейин маълум бўлади,— деди Гопкинс.— Аввало айтсангиз, отингиз нима?

— Жон Хопли Нелиган.

Мен Холмс билан Гопкинснинг кўз уруштириб олганларини кўрдим.

— Бу ерда нима қилиб юрибсиз?

— Менинг сиримни айтиб қўймасликларингизга ишонсам бўладими?

— Албатта айтаман. Бўлмаса-чи!

— Ундай бўлса, гапиришимдан нима фойда чиқади?

— Агар айтмасангиз, судда аҳволингиз ёмон бўлади.

Йигитча сапчиб тушди.

— Майли, айтсам айта қолай,— деб қўйди у.— Айтсам нима қилибди? Аммо бу эски шармандали ишнинг яна юзага чиқишини ўйласам беҳузур бўлиб кетаман! Сиз ҳеч қачон Даусон билан Нелиган ҳақида бирон нарса эшитганмисиз?

Гопкинснинг юзидан мен бу тўғрида у ҳеч нарса билмаслигини пайқадим, аммо Холмс жонланиб, шундай деди:

— Сиз Фарбий банк эгаларини кўзда тутаетибсизми? Улар бир миллион пул миқдориди синиб Корнуэл графлигининг ярмини хонавайрон қилишган, Нелиган ғойиб бўлган эди.

— Тўппа-тўғри. Нелиган — менинг отам.

Ниҳоят муайяноқ бир нарса маълум бўлди. Аммо барибир қочиб кетган банкир билан ўзининг гарпуни деворга михлаб қўйган капитан Питер Кери орасида каттақон бир жар ётарди. Биз йигитнинг ҳикоясини диққат билан эшитишда давом этардик.

— Бу синишнинг қасри амалда менинг отамга теккан эди. Даусон ишдан анча илгарироқ этак қоқиб узоқлашган эди. Мен ўша вақтларда эндигина ўнга кирган эдим, аммо анчагина эсли эдим. Юз берган ҳодисанинг бутун исноди билан даҳшатини тўла ҳис қилардим. Одамларнинг гапича, гўё отам ҳамма қимматбаҳо қо-

ғозларни ўғирлаб қочиб кетган эмиш. Аслида эса бу ёлғон эди. Отам агар акцияларни ишга солишига имконият берсалар, ҳамма иш осойиш топиб, ўзининг муштарийлари билан тўла-тўқис ҳисоб-китоб қила олишига қатъий ишонар эди. У худди ўзини қамоққа олиш ҳақида буйруқ берилишидан олдин бир елканли кемачада Норвегияга жўнаб кетган эди. У онам билан хайрлашган сўнгги кеча эсимда. Олиб кетаётган қимматбаҳо қоғозларининг рўйхатини бизга қолдирган эди. У, мен ўзининг шаънимни тиклаб оламан, гаровдорларимдан биронтаси ҳам пайд еб қолмайди, деб ишонтирган эди. Ушандан буён биз унинг тўғрисида ҳеч нарса эшитмаган эдик. Елкан ҳам, у ҳам дом-дараксиз кетган эди. Онам билан мен, у денгиз тагида ётибди, деб ўйлардик. Бизнинг иш юзасидан одамлар билан муомала қилиб турадиган бир ишончли дўстимиз бор, ана ўша одам яқинда отамнинг қўлида бўлган баъзи қимматбаҳо қоғозларнинг Лондон бозорида яна пайдо бўлганини билиб қолибди. Бизнинг қандай ҳайратга тушганимизни тасаввур қилсаларингиз эди! Мен уларнинг изига тушиб, бир неча ой вақтимни сарф қилдим, кўпдан-кўп муваффақиятсизликлар, машаққатларга дуч келиб, ниҳоят, уларни шу кулбанинг эгаси капитан Питер Кери сотганини аниқладим.

Табийки, мен унинг ким эканини суриштира бошладим. Унинг бир вақтлар отам худди Норвегияга кетаётган вақтда Қутб денгизларидан қайтаётган кит овловчи кемага бошчилик қилганини билиб олдим. Уша йили кузда об-ҳаво ёмон бўлиб, денгизда пўртаналар қутурган эди. Афтидан, отамнинг елканли кемачаси шимолга кетиб қолиб, капитан Питер Керининг кемаси унга ўша ерда тўқнаш келган бўлса керак. Агар шундай бўлса, унда отам қасёққа ғойиб бўлган? Ҳар қалай, агар Питер Кери бу қимматбаҳо қоғозларнинг қандай қилиб бозорга чиқиб қолганини аниқлашда менга ёрдам берса, отамнинг уларни сотмаганини, уларни ҳеч қандай ғаразсиз яхши мақсадда ола кетганини исбот қилардим.

Мен капитанни кўрмоқчи бўлиб Сассексга келдим, ammo худди шу пайтда у даҳшатли ажалдан ҳалок бўлибди. Тергов протоколида унинг «каюта»сининг тасвирини ўқидим. Бунда унинг эски кема журналлари ҳам бор эканлиги эслатиб ўтилган эди. Менинг миямга, шу журналлардан бирида 1883 йилнинг августида «Денгиз каркидони» кемасида нималар юз берганини ўқишга муяссар бўлсам, отамнинг сирли тақдирини билиб олар-

лим, деган фикр келди. Кеча кечаси мен шу журналларни кириб кўрмоқчи эдим, аммо эшикни очолмадим. Бугун уни очишга муяссар бўлдим-у, лекин ўша ойга алоқадор варақлар йиртиб олишган экан. Шу орада мени сизлар ушлаб олдингизлар.

— Бор гап шуми?— деб сўради Гопкинс

— Ҳа, шу.— Шундай деркан йигитчанинг кўзлари бежо ўйнади.

— Бошқа айтадиган гапингиз йўқми?

У иккиланди.

— Йўқ.

— Сиз кеча кечасигача бу ерга келмаганмидингиз?

— Йўқ.

— Мана бунга нима дейсиз?— деб қичқириб юборди Гопкинс, унга биринчи бетида бандимиз исм-фамилиясининг бош ҳарфлари ёзилган, муқовасида қон изи бор машъум қўйин дафтарчани узатаркан.

Шўрликнинг нафаси ичига тушиб кетди. У юзини қўллари билан яшириб яна титраб-қақшади.

— Сиз уни қаёқдан олдингиз?— дея инграб юборди у.— Мен буни билмаган эдим. Уни меҳмонхонада йўқотиб қўйганман, деб ўйлаган эдим.

— Бас!— деди Гопкинс кескин.— Борди-ю, яна айтадиган гапингиз бўлса, судда айтасиз. Энди сиз мен билан бирга полицияга борасиз... Хўп, мистер Холмс, менга ёрдам бергани бу ерга келганларингиз учун сиз билан дўстингиздан ғоятда миннатдорман. Мен ишни сизларсиз ҳам охирига етказишим мумкин эди-ю, аммо, ҳар қалай, сизга ғоятда ташаккур айтаман. Сизлар учун Брэмблтай меҳмонхонасида хоналар ажратиб қўйилган, шунинг учун қишлоққа бирга кетишимиз мумкин.

— Хўш, Уотсон, буларнинг ҳаммаси ҳақида сизнинг фикрингиз қандай?— деб сўради Холмс, эртасига эрталаб қайтиб келаётганимизда.

— Кўриб турибманки, сиз мамнун эмассиз.

— Йўғ-эй, қадрдоним Уотсон, мен ғоят мамнунман. Аммо шу билан бирга Стэнли Гопкинсни мақтай олмайман. Унинг методлари асло ярамайди. Жуда кўнглим қолди. Ундан кўп нарсани кутган эдим. Ҳамиша масалани ечишнинг иккинчи йўли бўлади, ўшани қидириш керак.

Бу жиноятни аниқлашнинг энг биринчи қоидаси.

— Бунда қандай иккинчи йўл бўлиши мумкин?

— Менинг ўз текширишларим асосида ётган йўл.

Эҳтимол у ҳеч нарса бермас ҳам. Ҳозирча бирор нарса деёлмайман, аммо бу йўлнинг охиригача бораман.

Бейкер-стритда Холмсни бир неча хат кутиб турарди. Улардан бирини юлқиб олиб очди-да, тантана қилгандек кулиб юборди:

— Жуда соз, Уотсон! Иккинчи йўлнинг жавоби пишиб келаётибди. Сизда телеграф бланклари борми? Менга иккита телеграмма ёзиб беринг: «Кема агенти Самнерга, Рэтклифф-Хайвей. Уч одам юборинг, жўнаш вақти эртага эрталаб соат ўнда. Бэзил». Бу менинг ўша доиралардаги отим. Иккинчиси: «Инспектор Стэнли Гопкинсга, Лорд-стрит, 46, Брикстон. Эртага эрталаб тўққизу ўттизда нонушта қилгани етиб келинг. Муҳим иш бор. Келолмасангиз телеграмма беринг. Шерлок Холмс...» Шундай, Уотсон, бу даҳмаза мени ўн кунчадан бери ўз ҳолимга қўймайди, энди мен уни бартараф қилмоқчиман. Бу ишга эртага батамом барҳам берамиз, деб умид қиламан.

Инспектор Стэнли Гопкинс худди тайинланган соатда кириб келди, ҳаммамиз ўтириб, миссис Хадсон нонуштага тайёрлаган ажойиб овқатни ея бошладик. Ёш изтопар ишни ўнгидан келганидан завқ-шавққа тўлган эди.

— Таъбирларингиз тўғри эканлигига сиз чиндан ҳам аминмисиз?— деб унга мурожаат қилди Холмс.

— Бўлмаса-чи! Мутлақо равшан бир воқеа.

— Менингча, бу иш ҳали тугалланган эмас.

— Сиз мени таажжублантираётибсиз, мистер Холмс! Яна нималарни талаб қилиш мумкин?

— Сизнинг таъбирингиз ишнинг ҳамма томонларини қамраб олганми ўзи?

— Шубҳасиз. Мен ёш Нелиганнинг Брэмблтай меҳмонхонасига жиноят содир бўлган кунни келганлигини билдим. У гольф¹ ўйнагани келганмиш. Хонаси биринчи қаватда экан, хоҳлаган вақтда чиқиб кетиши мумкин эди. Ўша кунни кечаси Уудменс Лига бориб, ҳужрада Питер Кери билан учрашган, у билан айтишиб қолиб, уни гарпун билан ўлдирган. Сўнгра, қилиб қўйган ишдан қўрқиб кетиб, ҳужрадан чиқиб қочган, қўйин дафтарчасини ўша ерда тушириб қолдирган. Уни шунинг учун олиб борганки, Питер Керидан қимматбаҳо қоғозларни суриштирмоқчи бўлган. Сиз, эҳтимол, пайқаган бўлсангиз керак, рўйхатда улардан баъзиларига хоч

¹ Г о л ь ф — инглизча тўп ўйини.

белгиси қўйилган эди-ку? Улар Лондон бозорида сотилганлари. Аммо улардан кўплари, чамаси, ҳали Кернинг қўлида бўлган бўлиши керак. Ёш Нелиган, ўзи иқдор қилишича, отасининг қарзларини тўлаш учун уларни қўлга киритишни орзу қилган. Қочиб чиққанидан кейин анча вақтгача у ҳужрага яқинлашишга юрак бетлолмай юриб, ниҳоят ўзига керакли маълумотларни қўлга киритиш учун бу ишга журъат қилган. Аён-ошкор кўрииб турган нарса, шундай эмасми?

Холмс жилмайиб, бош чайқади:

— Мен сизнинг тахминингизда бир камчилик кўриб турибман, Гопкинс: бунга мутлақо ақл бовар қилмайди. Сиз танани гарпун билан тешиб юборишга урииб кўрдингизми? Йўқми? Бўлмаса, қимматли сэр, бу деталга алоҳида диққат қилишингизга тўғри келади. Дўстим Уотсон менинг бу борада эрталаб қанча машқ қилганимни айтиб бериши мумкин. Бу унча осон иш эмас, бунинг учун қўл бақувват, машқ кўрган бўлиши керак. Капитанга шунақанги бир куч билан зарба урилганки, гарпун гавдасини тешиб ўтиб, деворга санчилиб қолган. Бу заифгина йигитчанинг шу қадар даҳшатли зарба бера олишига ишониш мумкинми? Ярим кечада Қора Питер билан ром ичган одам худди шу эди, деб бўладими? Фожиадан икки кун олдин дераза пардасида худди шу йигитчанинг шарпасини кўрганлар, деб бўладими? Йўқ, йўқ, Гопкинс, ундан кўра даҳшатлироқ одамларни қидиришингизга тўғри келади.

Холмснинг гапи давомида изтопарнинг башараси тиришгандан-тиришиб борарди. Унинг мўлжал ва умидлари пучга чиқиб бормоқда, аммо у курашмай таслим бўлмоқчи эмас эди.

— Сиз, мистер Холмс, Нелиганнинг ўша куни кечаси у ерда бўлганини инкор этолмайсиз. Бунинг очиқ исботи — дафтарча. Менингча, суд учун шу далилларнинг ўзи кифоя, сиз айтганингиздек, уларнинг заиф жойлари бўлса ҳам барибир. Энг муҳими, мистер Холмс, менинг жиноятчим аллақачон қўлга тушган. Сизнинг «даҳшатлироқ одам»ингизни нечукдир кўрмай турибман.

— Уйлайманки, у ҳозир зинапоямиздан чиқиб келадиган бўлса ҳам ажаб эмас,— деди Холмс осойишта.— Назаримда, Уотсон, револьверни тайёр тутиб турганингиз маъқул.— Холмс ўрнидан қўзғалиб, ёзув билан тўлатилган бир варақ қоғозни яқинда турган столчага олиб бориб қўяркан:— Энди биз тайёрмиз,— деб қўшиб қўйди.

Дўриллаган овозлар эшитилди, кейин эса миссис Хадсон эшикни очиб, уч эркак капитан Бэзилни сўраётганини айтди.

— Уларни биттадан киритинг,— деди Холмс.

Аввал юзлари қизил, оқ оралаган, басавлат бакенбардли юмалоққина, кичкина киши кирди. Холмс чўнтагидан хат олди.

— Отингиз нима?— деб сўради у.

— Жеймс Ланкастер.

— Афсуски, Ланкастер, жой банд бўлиб қолди. Бевозта қилганим учун мана сизга ярим соверен. Анави хонага кириб, бир неча минутча кутиб туринг.

Иккинчиси сочлари силлиқ, заҳил башарали новчагина, қотма одам эди. Унинг оти Хью Пэттино экан. У ҳам рад жавоби, ярим соверен ва кутиб туриш тўғрисида фармойиш олди.

Учинчи меҳмоннинг қиёфаси диққатга сазовор эди. Унинг бульдогникига ўхшаган даҳшатли башарасини ҳурпайган соч-соқол босган, дағал бароқ қошлари остидан ўткир қора кўзлари чақнаб турар эди. У саломлашиб, қўлида кепкасини ўйнаганча, денгизчиларга хос қомат ростлаб турарди.

— Отингиз нима?— деб сўради Холмс.

— Патрик Кэрис.

— Гарпунчимисиз?

— Ҳа, сэр. Йигирма олти марта сафар қилганман.

— Дандидан бўлсангиз керак?

— Ҳа, сэр.

— Экспедициячи кема билан жўнашга розимисиз?

— Ҳа, сэр. Маоши-чи?

— Ойига саккиз фунт. Дарҳол йўлга чиқа оласизми?

— Керак яроқларни олишим билан.

— Ҳужжатларингиз ёнингиздами?

— Ҳа, сэр.

У чўнтагидан бир даста титилиб ёғ босган ҳужжат олди. Холмс уларни кўздан кечириб, унга қайтариб берди.

— Менга худди шундай одам керак эди,— деди у.— Ана контракт столда турибди. Унга қўл қўйсангиз, иш тамом, вассалом.

Денгизчи хона бўйлаб лапанглаб юриб борганча патқаламни қўлга олди.

— Шу ерига қўл қўяйми?— деб сўради у столга энгашаркан.

Холмс унинг елкасига энгашиб, қўлларини унинг бўйнидан ошириб пастга чўзди.

— Ҳамма иш жойида,— деди у.

Мен пўлатнинг шарақ-шуруғи билан қутурган ҳў-кизнинг бўкиригидек ҳайқирикни эшитдим. Шу дақиқадаёқ Холмс билан денгизчи бир-бирларига ёпишганча ерга думаладилар. Денгизчи жуда бақувват эди: ҳатто Холмс чаққонлик билан унинг қўлларига кишан солиб қўйган бўлса-да, у дўстимни енгиб қўйиши мумкин эди. Гопкинс икковимиз ёрдамга ошиқдик. Тўппончанинг совуқ оғзи чаккасига тиралгандагина у ниҳоят қаршилиқ кўрсатиш фойдасиз эканини фаҳмлади. Биз унинг оёқларини арқон билан боғлаб, олишувдан ҳарсиллаганча оёққа турдик.

— Мен сиздан кечирим сўрашим керак, Гопкинс,— деди Холмс,— илитилган тухум совуб қолгандир, деб қўрқаман. Аммо, ўйлайманки, терговнинг бундай муваффақиятли тугалланиши иштаҳангизни очиб юборса керак?

Стэнли Гопкинс ҳайратдан лол бўлиб қолди.

— Нима деб бўларди, мистер Холмс!— деб юборди ниҳоят у қип-қизариб кетиб.— Мен аввал бошданоқ лақмалик қилиб қўйганга ўхшайман. Сиз менинг устозим, мен эса сизнинг шогирдингизгина эканимни бир дақиқа бўлсин унутмаслигим керак экан. Ҳатто ҳозир ишларингизни кўра туриб ҳам мен, ҳар қалай сиз буларни қандай амалга оширганингизни ва нима гап эканлигига тушунолмаётиман.

— Майли, майли,— деб қўйди очиқ кўнгилик билан Холмс,— ҳаммамиз ҳам ўз хатоларимизни кўриб ўрганамиз. Энди сиз масалани ҳал қилишнинг иккинчи йўлини диққатдан қочиринг керак эмаслигини сира ёдингиздан чиқармайсиз. Сизнинг эс-ҳушингиз бутунлай ёш Нелиган билан банд эдики, Патрик Кэрисни ҳатто хаёлингизга ҳам келтирмадингиз. Питер Кериннинг қотили эса худди шунинг ўзи.

Денгизчининг хирқироқ овози унинг сўзларини бўлди:

— Менга қаранг, мистер! Сизнинг менга бу қадар қўпол муомала қилганингиздан нолимайману, аммо, ҳар қалай, ҳар нарсанинг ҳам ҳақиқатини айтиш керак. Сиз: «Питер Кериннинг қотили», деяпсиз. Мен айтаманки, уни ўлдиришга мажбур бўлдим. Бунинг бир-бирдан фарқи бор. Балки сиз менга ишонмаётгандирсиз? Балки мени бўлмағур гапларни тўқиб чиқараётибди деб ўйлаётгандирсиз?

— Сира ҳам,— деб жавоб берди Холмс.— Сиз айтмоқчи бўлган гапларнинг ҳаммасини бажонидил қулоқ солиб, эшитамиз.

— Узоқ гапириб ўтирмайман, худо ҳақи, менинг ҳар бир сўзим — ҳақиқат. Қора Питерни яхши билардим, у пичоққа ёпишганда, мен гарпунга ёпишдим, чунки икковимиздан биримизгина омон қолишимиз кераклигини билардим. Шундай қилиб, у ўлди. Балки бу суиқасд деб аталар. Менга қандай ўлишнинг фарқи йўқ. Қора Питернинг пичоғи кўксимга қадалгандан кўра бўйнимга сиртмоқ тушиб жон берганим менга кўпроқ ёқади.

— Сиз унинг уйига қандай қилиб келиб қолдингиз?— деб сўради Холмс.

— Ҳаммасини бир бошдан айтиб бераман. Лекин ўтиришга изн берсангиз, унда гапириш ўнғайроқ бўлади. Бу воқеа 1883 йилнинг августида бошланган эди. Питер Кери «Денгиз каркидони»нинг хўжайини, мен эса унинг қўлида эҳтиётдаги гарпунчи эдим. Биз қалашиб кетган музларни оралаб уйга қайтиб келмоқда эдик. Қаршимиздан эсан шамол бизни юлқилаб, пўртана бир ҳафтагача тўхтамай турган эди. Иттифоқо бир кичкина кемачага тўкнаш келиб қолдик: у шимолга қараб кетаётган экан. Экипажи бори-йўғи битта одамдан иборат, у ҳам денгизчи эмас экан. Бу кемачадаги бошқа одамлар, у фарқ бўлади, деб ўйлаб, қайиққа тушиб Норвегия соҳилига қараб жўнашибди. Ҳаммалари ҳам битта қолмай чўкиб кетган бўлишлари керак. Шундай қилиб, биз бу одамни кемамизга олдик. Улар капитан билан каютада узоқ ҳангамалашиди. Унинг кемамиз бортига қабул қилинган бор-йўқ юки битта тунука қутичадан иборат эди. Яхши биламан, ҳеч ким бу одамнинг отини бирон марта ҳам атаб чақирмади. Иккинчи кечасиёқ у кемамизда мутлақо бўлмагандек ғойиб бўлиб қолди. Узини сувга отди, дебми ё сувга қулаб тушди, дебми гаплашишди — ўша кечаси кучли довул турган эди. Унинг нима бўлганини биргина одам биларди — бу мен эдим. Чунки шундан икки кунгина аввал қоп-қоронғи, жимжит тунда биз Шотландия ороллари маяклари ёнидан ўтишимиз билан капитан уни оёғидан ушлаб денгизга улоқтириб юборганини ўз кўзим билан кўрган эдим.

Мен бировга ғиринг деб оғиз очмадим. Қарай-чи, уёғи нима бўлар экан, деб ўйладим. Биз Шотландияга етиб келдик. Бу ишни ҳеч ким эсламасди, ҳеч ким ҳеч нарсани сўрамасди ҳам. Бир одам тасодифан ҳалок бўл-

ган, бу билан ҳеч кимнинг иши йўқ эди. Тез орада Питер Кери истеъфога чиқди, кўп йиллар ўтгандан кейингина мен унинг қаерда жойлашганини билиб олдим. Мен унинг ўша тунука қутича туфайли гупоҳ қилганини фаҳмлаган эдим. Энди у, тилимни тишлаб, оғзимни очмаганим учун, менга анча-мунча пул беради, деб ўйладим.

Керини Лондонда учратган бир денгизчидан унинг шу ерда яшаётганини билдим, ундан у-бу ундиргани келдим. Биринчи кечаси у ўзини анча бамаъни тутди: менга шундай бир маблағ ваъда қилдики, мен денгиздан умрбод халос бўлишим мумкин эди. Биз икки кечадан кейин узил-кесил битишиб олишимиз керак эди. Келиб қарасам — у маст бўлиб олибди, кайфияти ҳам роса расво. Утириб ичишдик, ўтмиш ҳақида гаплашдик. У ичган сайин турқи-таровати менга камроқ ёқарди. Мен деворда осилиб турган гарпунни кўриб қолдим: керак бўлиб қолар, деб қўйдим ичимда. У ниҳоят ўзини тийиб туролмади: каттакон пакки-пичоқни олиб, сўкиниб оғзидан туфук сочганча устимга қараб кела бошлади. У мени ўлдирмоқчи бўлиб турганини кўрдим. У пакки-пичоқни ростлаб улгурмаган ҳам эдики, мен уни гарпун билан деворга михлаб қўя қолдим. Ё бафармони худо, бўкирганини! Башарасини эсласам ҳалигача ухлаёлмайман... Қони шариллаб отилаётибди, мен бўлса кутиб турибман. Аммо теваарак-атроф жимжит эди, мен хотиржам бўлдим. Аланглаб қарасам: рафда тунука қути турибди. Унга Питер Керининг қанчалик ҳақи бўлса, менинг ҳам шунчалик ҳақим бор, шунинг учун уни олиб ҳужрадан чиқиб кетдим. Эсипастлик қилиб тамакни халтамини столда унутиб қолдирибман.

Энди сизларга бу воқеанинг энг аломат қисмини гапириб бераман. Ташқарига чиқишим билан бирдан кимнингдир қадамларини эшитиб қолдим. Буталар орасига биқиндим. Қарасам, ҳужра томонга битта одам ўтиб кетаётибди. Уйга кириб жинни одамдек бақириб юборди-да, ура қочиб чиқиб, кўздан ғойиб бўлди. Мен ҳаммани лақиллатдим: ўн миляча яёв юриб, Танбриж Уэлсда поездга тушдим-да, Лондонга келдим.

Қутичани очсам ичида бир чақа ҳам йўқ. Унинг ичида қоғозлардан бошқа ҳеч нарса йўқ, мен уларни сотишдан қўрқдим. Қора Питерга ҳукимини ўтказишдан маҳрум бўлиб, ёнимда бир шиллингсиз Лондонда саёзга ўтириб қолдим. Ихтиёримда касбимгина қолган эди. Гарпунчилар билан катта маош ҳақидаги бу эълонни

кўриб денгиз агентлигига равона бўлдим, у ердан эса мени бу ерга жўнатишди. Менга маълум бўлган нарсалар шу. Ҳар қалай, Қора Питерни адоий тамом қилган бўлсам ҳам, адолат суди менга миннатдорчилик билдириши керак — мен ҳукуматга бир қулоч арқоннинг пулини тежаб бердим.

— Гоятда ишонарли шоҳидлик,— деди Холмс ўрнидан туриб, трубкасини тутатаркан.— Уйлайманки, Гопкинс, сиз фурсатни бой бермасдан маҳбусни ишончлироқ жойга жўнатишингиз керак. Бу хона камераликка унча ярамайди, мистер Патрик Крэнс бўлса гиламимизда анчагина жойни эгаллаб ётибди.

— Сизга нима деб миннатдорчилик изҳор қилишимни ҳам билмайман, мистер Холмс,— деди Гопкинс.— Сизнинг қандай қилиб бундай муваффақиятга эришганингизни ҳалигача тушунолмай турибман.

— Мен аввал бошданоқ калаванинг учига тўғри илашиб олдим. Қўйин дафтарчани илгарироқ билсам, балки у мени ҳам худди сизга ўхшаб янглиштириб қўйиши мумкин эди. Аммо бу иш тўғрисида мен эшитган ҳамма нарсалар бир томонга олиб борарди. Зўр қуч-қувват, гарпунни маҳорат билан ишлата билиш, бир шиша ром, тюлень теридан тикилган, ичида аччиқ тамакиси бор халта — буларнинг ҳаммаси денгизчидан, кит овловчи денгизчидан далолат бериб турарди. Мен «П. К». деган ҳарфларнинг тасодифан мос келиб қолганига амин эдим. Тамаки халта Питер Кериники эмас, чунки у камдан-кам чекаркан, унинг «каюта»сида трубка ҳам топишмабди. Эсингиздами, мен сиздан, «каюта»да виски билан коньяк бор эканми, деб сўраган эдим. Сиз, бор эди, деб жавоб берган эдингиз. Ахир тайёргина коньяк ёки виски турганда ромни денгизчидан бошқа ким ичиши мумкин? Ҳа, мен унинг денгизчи эканлигига амин эдим.

— Сиз уни қандай қилиб топдингиз?

— Қимматли сэр, бу жуда оддий нарса-ку. Денгизчи — капитан Кери билан «Денгиз каркидони»да биргаликда сузганлардан биригина бўлиши мумкин эди. Менга маълум бўлишича, капитан бошқа кемада сузган эмас. Мен «Денгиз каркидони»нинг 1883 йилдаги командасидагиларнинг фамилияларини аниқлаш учун Дандига телеграмма бергани уч кун вақт сарфладим. Гарпунчилар орасида Патрик Крэнс ҳам бўлганлигини билганимдан сўнг текширишларим деярли тугалланди. Бу одам Лондонда бўлса керак, бир оз фурсатга Англия-

дан чиқиб кетишга майли ҳам йўқ эмасдир, деб ўйладим. Шунинг учун бир неча кун вақтимни Ист-Эндда ўтказдим, Арктика экспедициясини ўйлаб чиқариб, капитан Бэзил қўли остида хизмат этадиган гарпунчилар учун ҳавас қиладиган шартлар таклиф қилдим — мана натижаси.

— Ажойиб!— деб хитоб қилди Гопкинс.— Жуда ажойиб!

— Сиз ёш Нелиганнинг мумкин қадар тезроқ озод қилинишига эришишингиз керак,— деди Холмс.— Ўйлайманки, сиз ундан кечирим сўрашингиз лозим. Тунука қутичани унга қайтариш зарур, аммо Питер Кери сотган қимматбаҳо қоғозлар энди абадий ном-нишонсиз кетди, албатта... Мана, кэб ҳам етиб келди. Гопкинс, сиз бу одамни олиб кетишингиз мумкин. Борди-ю, менинг судда ҳозир бўлишим шарт бўлиб қолса, менга Норвегияга хабар қилинг. Аниқ адресимни сизга кейинроқ маълум қиларман.

ОЛТИТА НАПОЛЕОН

Скотленд-Ярднинг изтопарни мистер Лестрейд кечқурунлари бизнинг олдимизга кўп келиб турарди. Унинг бу одати Шерлок Холмсга ёқарди. Лестрейд турли-туман полиция янгиликларини олиб келар, Холмс бундан миннатдор бўлиб, изтопарнинг ўзига топширилган ишлар ҳақидаги муфассал ҳикояларни қунт билан тинглар, ўз тажрибаси ва кенг билимлари хазинасидан йўл-йўлаккай унга маслаҳатлар ҳам бериб қўяр эди. Аммо бу оқшом, Лестрейд фақат об-ҳаво билан газета ахборотлари ҳақидагина гапирди. Кейин у бирдан индамай қолди-да, ўйчанлик билан сигарасининг кулини пуфлаб тушира бошлади. Холмс унга синчиклаб разм солди:

— Менга аллақандай бир қизиқ иш топиб келганга ўхшайсиз-а?

— Йўғ-э, мистер Холмс, қизиқ иш қаёқда дейсиз!

— Ундай бўлса, гапириб беринг.

Лестрейд кулиб юборди:

— Сиздан ҳеч нарсани яшириб бўлмайди, мистер Холмс. Дарҳақиқат, бир воқеа бор, аммо арзимайдиган,

шунинг учун сизни овора қилгим келмай турибди. Шуниси борки, арзимасликка арзимамайди-ю, бироқ жуда ғалати нарса, биламанки, сиз ҳамма ғайриоддий нарсаларга айниқса ишқибозсиз. Зотан, ростини айтганда, бу иш сиз билан биздан кўра доктор Уотсонни кўпроқ қизиқтириши керак.

— Қасалми?— деб сўрадим мен.

— Жиннилик. Шу билан бирга ниҳоятда ғалати жиннилик. Бизнинг замонамизда яшаб туриб, Наполеон Биринчини шу қадар ёмон кўрадиган, кўзига учраб қолган ҳар бир тасвирини қийратиб ташлайдиган одамни тасаввур этиш қийин.

Холмс ўзини кресло суянчигига ташлади:

— Бу ишнинг менга алоқаси йўқ экан.

— Ана, ана, айтмадимми. Лекин агар у одам, қулф бузиб ўғирлик қилган бўлса-чи, агар у қийратаётган Наполеоннинг тасвирлари ўзиники эмас, бошқа одамларники бўлса-чи, унда бу жинни доктор қўлидан яна бизнинг қўлимизга келиб тушади.

Холмс яна қаддини ростлади:

— Қулф бузиб қилинган ўғирлик! Бу жуда қизиқ. Менга ҳаммасини, икир-чикир тафсилотларигача гапириб беринг.

Лестрейд хизмат юзасидан тутадиган қўйин дафтарчасини олиб, баъзи нарсаларни хотирлаш учун уни ва-рақлади.

— Биринчи ҳодиса ҳақида бизга тўрт кун муқаддам хабар беришган эди,— деди у.— Бу ҳодиса Морз Хэдсоннинг Кеннингтон-роддаги суратлар ҳамда ҳайкаллар билан савдо қиладиган дўконида содир бўлган. Магазиндан бир минутгагина ташқарига чиққан гумашта бирдан қандайдир қарсиллаган товушни эшитган. Югуриб қайтиб кириб қараса, пештахтада бошқа санъат асарлари билан турган Наполеоннинг гипс бюсти ерда чил-чил бўлиб ётганмиш. Гумашта кўчага югуриб чиқибди, гарчанд кўпгина ўткинчилар дўкондан югуриб чиққан одамни кўрганларини айтсалар-да, гумашта унинг изидан қувлаб етолмабди. Бу ўқтин-ўқтин юз бериб турадиган бемаъни безориликлардан бирига ўхшарди... Етиб келган констеблга худди шундай дейишибди. Гипс бюстнинг нархи атиги бир неча шиллинггина, бу иш шу қадар майда эдики, устидан тергов очиб ўтиришга арзимасди.

Аммо шундан кейин юз берган ҳодиса жиддийроқ, шу билан бирга яна ҳам ғалатироқ бўлди. У шу бугун

кечаси юз берди. Морз Хэдсоннинг дўконидан бир неча юз қадам нарида, Кэннингтон-родда, доктор Барникот деган анчагина машҳур врач яшайди, у Темзанинг жанубий қиргоғида кенг қўламда иш олиб боради. Унинг уйи Франция императорининг китоблари, суратлари ва ёдгорлик буюмлари билан тўлиб кетган. Яқинда у Морз Хэдсондан Наполеоннинг француз ҳайкалтароши Деви томонидан ясалган машҳур ҳайкалининг иккита бир хил гипс нусхасини сотиб олган. Нусхалардан бирини у ўзининг Кеннингтон-роддаги квартирасига қўйиб, иккинчисини эса Лауэр-Брикстон-роддаги жарроҳлик хонасидаги каминга ўрнатган. Бугун эрталаб уйига қайтиб келганда доктор Барникот кечаси уйига ўғри кирганини пайқаган, аммо шу билан бирга, даҳлизда турган гипс бюстидан бошқа ҳеч нарса ўғирланганини кўрган. Ўғри бюстни уйдан олиб чиқиб, уни боғ панжарасига уриб синдирган. Эрталаб панжара олдидан бир уюм гипс парчалари топилган.

Холмс қўлларини бир-биринга ишқаб қўйди.

— Дарҳақиқат, ғалати ҳодиса!— деди у.

— Мен бу ҳодисанинг сизга ёқиб қолишига амин эдим. Аммо ҳали гапимни тамомлаганим йўқ. Доктор Барникот соат ўн иккиларда жарроҳлик хонасига келган. Жарроҳлик хонасининг деразаси очилганини, иккинчи бюстнинг парчалари ер билан битта бўлиб ётганини кўрганда унинг қандай таажжубланганини тасаввур қилсангиз эди. Бюст майда-майда қилиб юборилган эди. Биз иккала ҳодисани ҳам текшириб кўрдик, аммо бу жинойатчининг... ёки шунақа ўғирлик билан шуғулланганидан телбанинг ким эканлигини аниқлашга муваффақ бўлолмадик. Бор фактлар шу. мистер Холмс.

— Бу факт ғаройиб, ҳатто ғалати,— деди Холмс.— Айтинг-чи, доктор Барникотнинг хоналарида синдирилган бюстлар Морз Хэдсоннинг дўконида синдирилган ўша бюстларнинг аниқ нусхасинмикан?

— Улар бир қолипда қуйилган.

— Демак, бюстларни синдирган одам Наполеонга бўлган нафрати таъсирида ҳаракат қилган, деб бўлмайди. Агар Лондонда буюк императорнинг бюсти бир неча мингталигини эътиборга олсак, номаълум мутаассибнинг ўз фаолиятини ўша бир бюстнинг учта нусхасини қийратишдан бошлаганини, мутлақо тасодифий, деб тахмин қилиш маҳол.

— Бу фикр менинг ҳам миямга келган эди,— деди

Лестрейд.— Сиз бу тўғрида нима деб ўйлайсиз, доктор Уотсон?

— Қандайдир бирон нуқтада ақлдан озишнинг хиллари ғоятда турли-туман,— деб жавоб бердим мен.— Шундай бир ҳодиса ҳам борки, уни ҳозирги замон психологлари «илашқоқ фикр» деб атайдилар. Бу фикр мутлақо арзимайдиган бўлиши, шу фикрга гирифтор бўлиб қолган одам бошқа ҳамма жиҳатлардан батамом сиҳат-саломат бўлиши мумкин. Фараз қилайликки, бу савдойи Наполеон ҳақида жуда кўп ўқиган, ёки айтайлик, Наполеон урушлари даврида унинг аждодларига қандайдир бир озор етказилганлигидан хабар топиб қолган. Унда «илашқоқ фикр» туғилиб, шунинг таъсири остида у энг ақл бовар қилмайдиган ишларга қодир бўлиб қолган.

— Сизнинг назариянгиз бизга тўғри келмайди, азим Уотсон,— деди Холмс, бошини чайқаб,— чунки ҳеч қандай «илашқоқ фикр» бу бюстларнинг қаерда эканлигини ғаройиб васвасингизнинг кўнглига сололмас эди.

— Бунн ўзингиз қандай таъбирлаб берардингиз?

— Мен таъбирлаб бермоқчи ҳам эмасман. Фақат бу жентльменнинг аломат хатти-ҳаракатларида қандайдир бир система бор эканлигини кўриб турибман.

Шундан кейинги воқеалар яна ҳам тезроқ содир бўлди, улар биз тахмин қилганимиздан кўра фожиалироқ эди. Эртасига эрталаб мен ўз ётоқхонамда қийинаётсам, Холмс эшикни тақиллатиб, кўлида телеграмма билан кириб келди. Уни овоз чиқариб ўқиди:

— «Кенсингтон, Питт-стрит 131га дарҳол етиб келинг. Лестрейд».

— Бу қанақаси бўлди?— деб сўрадим мен.

— Билмадим. Ҳар нарса бўлиши мумкин. Аммо, назаримда, бу бюстлар воқеасининг давомига ўхшайди. Агар мен янглишмасам, бундан маълум бўлишича, васвас дўстимиз ўз фаолиятини Лондоннинг бошқа қисмига кўчирганга ўхшайди... Столда қаҳва, Уотсон, эшикда кэб кутиб турибди.

Ярим соатдан сўнг биз Питт-стритга — Лондоннинг энг гавжум, серқатнов марказий кўчаларидан бири билан ёнма-ён кетган энсизгина тор кўчага етиб бордик. 131- уй ҳеч бир романтик жиҳати йўқ, сипогина, силлиқ иморат экан. Биз яқинлашиб борсак, унинг боғ панжараси олдида бир тўда бекорчилар турибди. Холмс ҳуштак чалиб юборди:

— Жин урсин, у ерда одам ўлдирилганга ўхшаб қолди-ку!

Бизга тунд башарали Лестрейд пешвоз чиқиб, бизни меҳмонхонага бошлаб кирди, у ерда фланель халат кийган, одатдан ташқари бесаранжом, ўрта ёшлардаги бир одам уёқдан-буёққа югуриб юрарди. Уни бизга таништиришди. У уй эгаси, Марказий матбуот уюшмасининг газета ходими мистер Хорэс Харкер экан.

— Наполеонлар воқеаси давом этмоқда,— деди Лестрейд.— Кеча кечкурун бу сизни қизиқтириб қолган эди, мистер Холмс. Уни текширишда қатнашиш, айниқса ҳозир у шундай бир қайғули воқеага олиб келган пайтда текширишда қатнашиш сизга маъқул тушар, деб ўйладим.

— Қандай воқеага?

— Одам ўлдирилишига. Мистер Харкер, мумкин бўлса, бу жентльменларга юз берган ҳодисани ипидан-игнасигача гапириб берсангиз.

Халатли одам хомуш юзини бизга ўгирди.

— Қизиқ гап,— деди у.— Мен умрим бино бўлибдики, газеталарда бошқа одамларнинг бошидан ўтган воқеаларни акс эттириб келган эдим, ниҳоят ўз бошимга шундай катта воқеа тушганда ўзимни шу қадар йўқотиб қўйдимки, икки оғиз сўз ҳам ёзолмай қолдим. Дарвоқе, сизнинг номингиз менга таниш, мистер Шерлок Холмс, агар сиз бизга бу сирли ишни тушунтириб берсангиз, мен бу ҳодисани яна бошқатдан ҳикоя қилиб беришдек таассуфли зарурат учун тақдирланган бўлардим.

Холмс ўтириб қулоқ сола бошлади.

— Бу суиқасд мен бундан тўрт ой муқаддам сотиб олган Наполеоннинг бюсти билан боғлиқ. У ака-ука Хардингларнинг Хай-стрит вокзали яқинидаги магазинида менга арзон-гаровгина тегиб қолди. Одатда мен ўз мақолаларимни кечалари ёзаман, кўпинча иш устида эрталабгача ўтириб чиқаман. Бугун ҳам шундай бўлди. Мен юқори қаватнинг охиридаги ўз хонамда ўтирсам, бирдан учларга яқин пастдан аллақандай шовқин эшитилиб қолди. Қулоқ солдим, аммо шовқин такрорланмади, кўчадагилар шовқинлашгандир, деб ўйладим. Аммо беш минутчадан кейин тўсатдан даҳшатли фарёдни эшитиб қолдим — ҳеч қачон бу қадар даҳшатли овозни эшитган эмасдим, мистер Холмс. Ўша фарёд ўлаўлгунимча қулоғимнинг тагидан кетмайди. Қўрқувдан қарахт бўлганимча бир-икки минут ҳаракатсиз ўтириб қолдим, кейин косовни олиб пастга тушиб бордим. Хо-

намга кирсам, дераза ланг очик турибди, каминдаги бюст ғойиб бўлибди. Мен ўғрининг бу бюстга нега бунчалик ишқибоз бўлиб қолганини ҳеч тушунолмаётиман. Гипсдан қуйилган оддийгина бир нусха, баҳоси ҳам арзимаган сариқ чақа. Узингиз кўриб турибсиз, бу деразадан сакрамоқчи бўлган одам кўча эшикнинг зиналарига бориб тушади. Уғри шак-шубҳасиз худди шу йўл билан қочганлиги учун, мен даҳлиздан ўтиб ташқари эшикни очдим. Қоронғига қадам қўйишим билан қоқилиб кетиб, ерда ётган жасад устига йиқилиб тушишимга оз қолди. Қайтиб кириб, чироқ олиб чиқдим. Шўрликнинг томоғидаги жароҳати иккига ажралиб турарди. Юқоридаги ҳамма зиналар қонга бўялган эди. У тиззаларини йиғиб, оғзи очилганча чалқанча ётарди. Бу жуда даҳшатли манзара эди. У ҳар куни кечаси тушимга кириб чиқади. Мен полицияча ҳуштагимни чалиб, шу ондаёқ ҳушимдан кетиб қолибман. Бошқа ҳеч нарсани эслолмайман. Даҳлизда ҳушимга келдим. Ёнимда полисмен турарди.

— Улдирилган ким экан?— деб сўради Холмс.

— Бунни аниқлаб бўлмади,— деди Лестрейд.— Уни ўликхонада ўзингиз кўздан кечиришингиз мумкин. Биз уни кўздан кечириб, ҳеч нарса аниқлаёлмадик. Ҳали ўттизларга етмаган, офтобда қорайган, жуда бақувват, бўйдор эркак. Фақирона кийинган, аммо ишчига ўхшамайди. Ёнидаги кўлобланган қонда мугиз сопли пакки пичоқ ётарди. Бу марҳумникими, қотилникими, билолмадим. Марҳумнинг кийимида оти нима эканлигини билиб олса бўладиган белгилар йўқ эди. Чўнтагидан олма, чизимча, Лондоннинг харитаси билан фотосурат топдик. Мана у.

Бу кичкина аппарат билан олиниб дарҳол тайёрлаб бериладиган суратлардан эди. Унда юз қиёфалари кескин, қошлари қуюқ, баҳайбат энгаги худди павиан маймунникига ўхшаб олдига чиқиб турган бир йигит акс эттирилган эди. Умуман, унинг нимасидир маймунга ўхшарди.

— Бюст нима бўлди?— деб сўради Холмс, фотосуратни диққат билан кўздан кечираркан.

— Бюстни худди сизлар келишларингиз олдида топишга муваффақ бўлдик. У Кэмпден-Хауз-роддаги бўш уй олдидаги боғчадан топилди. У чил-чил қилиб синдирилган. Мен ҳозир худди ўшани кўздан кечиргани кетаётиман. Бирга борасизми?

Бюстнинг парчалари топилган жой уйдан атиги бир нечагина ярд нарида эди. Буюк императорнинг аллақандай нотаниш бир кишининг қалбида шу қадар ваҳшиёна ва омонсиз нафрат туғдирган бу тасвирини биз илк марта эндигина кўришга муваффақ бўлдик. Бюст ўт устида чил-чил бўлиб сочилиб ётарди. Холмс ердан бир неча парчани олиб, уларни диққат билан текширди. Мен унинг жиддий чеҳрасидан изни топиб олганини пайқадим.

— Хўш?— деб сўради Лестрейд.

Холмс елкаларини қисди.

— Бизнинг ҳали бу иш билан анчагина овора бўлишимизга тўғри келади,— деди у.— Аммо, ҳар қалай... ҳар қалай... ҳар қалай, иш бошлаш учун унча-мунча нарса қўлга кирди. Бу бир чақалик бюст ўша ғалати жинойтчининг назарида инсон ҳаётидан ҳам қимматлироқ. Биз аниқлаган биринчи факт шу. Ундан ғалатиروқ бўлган иккинчи факт ҳам бор. Борди-ю, жинойтчининг бирдан-бир мақсади бюстни синдиришдан иборат бўлса, нима учун уни уйнинг ўзида ёки уйнинг яқинида уриб синдирмаган?

— У ўша одамни кўриб ҳанг-манг бўлиб қолган, уни ўлдиришга мажбур бўлган. Нима қилаётганини ўзи ҳам билмаган.

— Ҳа, ишонса бўладиган гап. Бироқ мен диққатларингизни бюст синдирилган боғдаги уйга қаратмоқчиман.

Лестрейд атрофга аланглади.

— У бўш,— деди у,— жинойтчи бу ерда унга ҳеч ким халал бермаслигини билган.

— Лекин бу кўчада бошқа бўш уй ҳам бор, бу ерга келиш учун уни босиб ўтиши зарур бўлган,— деб эътироз билдирди Холмс.— Нима учун у бюстни биринчи бўш уйнинг олдида синдирмаган? Ахир ҳар бир ортиқча қадам битта-яримта билан учрашиб қолиш хавфини ошириши мумкинлигини билган-ку.

— Мен бунисига эътибор бермабман,— деди Лестрейд.

Холмс тепамизда ёниб турган кўча фонарини нуқиб кўрсатади.

— Ўша одам нима қилаётганини бу ерда ўз кўзи билан кўриб туриши мумкин, уёқда эса кўра олмас эди. Уни бу ерга шу нарса олиб келган.

— Жин урсин, сиз ҳақлисиз!— деди изтопар.— Энди мен доктор Барникотнинг бюсти ҳам унинг қизил чиро-

ги яқинида синдирилганлигини эслаётиман. Аммо биз бу фактни нима қиламиз, мистер Холмс?

— Уни ёдда тутиш керак. Кейинчалик бунга қайта мурожаат қилишга мажбур қиладиган вазиятларга дуч келишимиз мумкин. Энди сиз қандай чоралар кўрмоқчисиз, Лестрейд?

— Менингча, ҳозир ўлдирилган одамнинг шахсини аниқлаш билан шуғулланиш фойдалироқ бўлар эди. Бу унча мушкул иш эмас. Биз унинг ўзи билан ўртоқлари ким эканлигини билиб олсак, у Питт-стритда кечаси нима қилиб юрганини, бу ерда кимни учратганини, уни мистер Хорэс Харкернинг зинапоясида ким ўлдирганини аниқлашга муваффақ бўламиз. Сиз шу фикрга қўшиласизми?

— Қўшиламан. Аммо мен бу жумбоқни ҳал қилишда мутлақо бошқа томондан ёндашган бўлардим.

— Қайси томондан?

— О, мен сизга таъсир кўрсатмоқчи эмасман. Сиз ўзингизча иш кўринг, мен ўзимча иш кўрай. Кейинчалик биз қидиришларимизнинг натижаларини таққослаб кўрамиз, шу билан бир-биримизга ёрдам берамиз.

— Жуда соз,— деди Лестрейд.

— Сиз ҳозир Питт-стритга қайтиб борасиз. Албатта мистер Хорэс Харкерни кўрсангиз керак. Мумкин бўлса менинг номимдан унга айтиб қўйсангиз, менинг фикримча, ўтган кечаси унинг уйига Наполеондан нафгатланиш дардига гирифтор бўлиб қолган қонхўр телба кирган. Бу унинг мақоласи учун яраб қолиши мумкин.

Лестрейд Холмсга ҳайрат билан қаради:

— Сиз наҳотки ҳақиқатда шундай деб ўйласангиз? Холмс жилмайди:

— Шундай деб ўйласангиз, дейсизми? Эҳтимол бундай деб ўйламасман ҳам. Аммо бу тахмин мистер Хорэс Харкер билан Марказий матбуот уюшмасининг обуначиларига жуда мароқли бўлиб туюлади... Кетдик, Уотсон, бугун бизнинг олдимизда серташвиш кун турибди. Агар сиз бугун кечқурун соат олтиларда бизнинг Бейкер-стритга етиб борсангиз ўзимни жуда бахтиёр ҳис қилардим, Лестрейд. Ушангача мен бу фотосуратни олиб қоламан.

Биз Шерлок Холмс билан пиёда юриб Хай-стритга бордик ва бюст сотиб олинган ака-ука Хардингларнинг дўконига кирдик. Ёш гумашта бизга мистер Хардингнинг дўконга кечга яқингина келишини, ўзи бу ерда

яқингинадан бери хизмат қилаётган учун бизга ҳеч қандай маълумот бера олмаслигини айтди. Холмснинг чеҳрасида ўкинч ва ранжиш ифодаси кўринди.

— Начора, Уотсон, ҳамиша ишимиз ўнгидан келаверишига умид боғлашимиз қийин,— деди у ниҳоят.— Башартики, мистер Хардинг бу ерга кечгача келмас экан, ўша пайтда келишга тўғри келади. Мен, ўзингиз пайқаб турган бўлсангиз керак, албатта, бу бюстларнинг тарихини бошидан бошлаб кўздан кечирмоқчиман, барпо бўлаётганларида уларнинг бу аломат қисматини олдиндан белгилаб қўйган қандай бўлмасин ғалати шарт-шароитлар мавжуд бўлган-бўлмаганлигини аниқламоқчиман. Ҳозирча Кеннингтон-родга, мистер Морз Хэдсоннинг олдига борамиз, кўрайлик-чи, бу сирли жумбоқни ечишга у бир оз ёрдам бермасмикан.

Суратфурушнинг дўконига биз бир соатда етиб бордик. У қизил юзли, заҳар табиатли, кичкина, семиз одам экан.

— Ҳа, сэр. Пештахтамнинг устида синдирди, сэр,— деди у.— Хоҳлаган ярамас бостириб келиб молимизни нест-нобуд қилиб чиқиб кетаверса солиқ тўлаганимиздан нима фойда! Ҳа, сэр, иккала бюстни ҳам доктор Барникотга сотган мен эдим. Шармандалик бу, сэр! Анархистлар фитнаси, бу шунақа нарса, менинг фикримча. Ҳайкални синдиришга анархистгина қодир. Бюстларни қаёқдан олгансиз, дейсизми? Ҳайронман, бунинг ишга нима алоқаси бўлиши мумкин. Хўп майли, агар билиб қўйишингиз керак бўлса, айтаман. Мен уларни Степнида, Черч-стритдаги Гелдер шеркатидан сотиб олганман. Йигирма йилдан бери мавжуд бўлган машҳур фирма. Нечта сотиб олгандингиз, дейсизми? Учта. Иккига бирни қўшса уч бўлади. Иккитасини доктор Барникотга сотдим, биттаси эса куппа-кундуз кунни ўз дўконининг пештахтасида чил-чил синдирилди. Шу фотосуратдаги одамни танийсизми, дейсизми? Йўқ, танимайман. Дарвоқе, танирканман. Бу Беппо деган ҳунарманд итальян. Баъзан менинг дўконимда у-бу ишларни бажариб туради. Ёғочга нақш солади, ромларни зарҳал билан бўяйдۇ. Ҳамма ишдан ҳам бир шингил-бир шингил билади. У дўконимдан бир ҳафтача бурун чиқиб кетган, ўшандан бери унинг тўғрисида ҳеч нарса эшитмадим. Йўқ, унинг қаёқдан келиб қолганини билмайман. Ҳозир қаёқдалигини ҳам билмайман. Унга қарши ҳеч қандай даъвом йўқ. У ёмон ишламасди. Дўконимда бюстни синдиришларидан икки кун бурун кетган эди...

— Дуруст, Морз Хедсон бизга умид қилганимиздан кўра кўпроқ маълумотлар берди,— деди Холмс, биз дўкондан чиққач.— Шундай қилиб, бу Беппо Кеннингтонда содир бўлган воқеаларда ҳам, Кенсингтондагисида ҳам иштирок қилган. Шундай факт учун ўн миля йўл босиш ҳам алам қилмайди. Энди, Уотсон, Степнидаги Гельдер шеркатига, бюстлар ватанига борайлик. Амни-манки, у ерда кўпгина қизиқ нарсаларни билиб оламиз.

Биз ҳашаматли Лондондан, меҳмонхоналар Лондонидан, театрлар Лондонидан, адабиёт Лондонидан, тижорат Лондонидан, денгиз Лондонидан ошиғич равишда ғизиллаб ўтиб, ниҳоят даромад уйлари қурилган соҳил бўйи районига кириб бордик. Бу ерда Европанинг турли-туман томонларидан адашиб-улоқиб келган қашшоқлар минди-минди эди. У ердаги кенг кўчадан қидирганимиз ҳайкалтарошлик устахонасини топдик. Устахона қабр тошлари қалашиб ётган кенгина бир ҳовлига жойлашган эди. У каттакон бир хонадан иборат бўлиб, унда ўймакорлик, қуйиш билан банд бўлган эллик чоғли ишчи бор эди.

Бизни оқ малла сочли бўйдор хўжайин эҳтиром билан қабул қилиб, Холмсинг ҳамма саволларига аниқ жавоблар берди. Унинг дафтарларидаги ёзувларда кўрсатилишича, Наполеоннинг Девин мрамрдан ишлаган бош ҳайкалидан кўпдан-кўп нусхалар қуйилган бўлиб, у бундан бир йилча муқаддам Морз Хэдсонга юборган учта бюст эса олтитадан иборат бир тўпнинг ярмиси экан. Шу тўпдан қолган учта бюст Кенсингтондаги ака-ука Хардингларга сотилган экан. Йўқ, бу олтита бюстнинг бошқаларидан ҳеч қандай фарқи йўқ экан. Йўқ, нима сабабдан битта-яримтанинг миясига бу бюстларни қийратиш фикри келганини билмасмиш, бундай фикр унга кулгили тўюлармиш. Бу бюстларнинг улгуржи баҳоси — олти шиллингдан, аммо чаканалаб сотганда уларни ўн икки шиллингдан, ҳаттоки ундан ортиқроққа ҳам пуллаш мумкин эмиш. Бу бюстлар шундай тайёрланар экан: юзининг икки томони икки палла қилиб қуйилар экан, сўнгра бу икки палла бир-бирига ёпиштирилар экан. Бу ишларнинг ҳаммасини одатда итальянлар худди мана шу хонада бажарар эканлар. Бюст тайёр бўлгач, уни қуритиш учун йўлакдаги столга териб қўяр эканлар, кейин омборга жўнатар эканлар. Унинг бизга бошқа айтадиган гапи йўқ эмиш.

Аммо шундан кейин Холмс хўжайинга фотосуратни кўрсатди. Бу сурат уни ҳанг-манг қилиб қўйди. Унинг

юзи ғазабдан қизариб кетди, тевтонча мовий кўзлари устида қошлари чимирилди.

— Ҳа, ярама!— деб қичқирди у.— Ҳа, мен уни яхши биламан. Менинг устахонамга ҳамма эҳтиром билан қарайди, у барпо бўлганидан бери бу ерга бир мартагина полиция келган... Мана шунинг касофати билан! Бу нарса бир йилдан муқаддамроқ содир бўлган эди. У кўчада бошқа бир итальянга пичоқ уриб, полициядан қочганча менинг устахонамга кириб келди. Бу ерда уни қамоққа олишди. Оти Беппо эди. Фамилиясини билмайман. Шу қиёфадаги одамни ишга олганим учун мен яхшилаб жазомни тортдим. Лекин у яхши хизматчилардан, энг яхши хизматчилардан бири эди.

— Унга қандай жазо беришди?

— У яралаган одам омон қолди, шунинг учун уни бир йил турмага қамашга ҳукм қилишди. Аминманки, аллақачон бўшаб чиққан бўлса керак, аммо бу ерда қорасини ҳам кўрсатолмайди. Менда унинг амакивачаси ишлайди. Ҳар қалай, у сизларга Беппонинг қаерда эканини айтиб бериши мумкин.

— Йўқ, йўқ,— деб юборди Холмс,— амакиввачасига чурқ этиб оғиз оча кўрманг... ўтинаман, оғиз оча кўрманг! Бу жуда жиддий иш. Бу ишга чуқурроқ кириб борганим сари у менга тобора жиддийроқ туюлаётди. Сизнинг савдо-сотик дафтарингизда бу бюстларни ўтган йилнинг учинчи июнида сотганингиз кўрсатилган экан. Сиз менга Беппонинг қайси куни қамоққа олинганини айтиб беролмайсизми?

— Мен буни тахминан тўлов ведомостига қараб аниқлашим мумкин,— деб жавоб берди устахона эгаси.— Ҳа,— деб давом этди у қоғозларини титкиларкан,— унга охирги маош йигирманчи майда тўланган экан.

— Ташаккур,— деди Холмс.— Ортиқча вақтингизни олиб, сизнинг сабр-тоқатингизни суистеъмол қилмайман.

Хайрлашарканмиз, ундан биз билан бўлган суҳбатни ҳеч кимга айтмасликни илтимос қилиб, устахонадан чиқдик-да, ғарбга қараб қайтдик.

Ниҳоят биз ресторанлардан бирида наридан-бери нонушта қилиб олишга муваффақ бўлганимизда вақт тушдан оғиб қолган эди. Ресторан эшиги олдида газеталар сотилмоқда, сўнги ахборотлар ҳақида маълумот берадиган алоҳида плакатда йирик ҳарфлар билан: «Кенсингтондаги жиноят. Ақлдан озган қотил» деган сўзлар босилган эди. Биз газетага кўз ташлаб, мистер Хорэс Харкер, ҳар қалай, ўз мақоласини бостиришга

муваффақ бўлганига ишонч ҳосил қилдик. Икки стун унинг уйида юз берган воқеаларнинг шов-шувга сабаб бўладиган ҳашаматли тасвири билан тўлатилган эди. Холмс газетани столчага ёзиб қўйиб, овқат еятуриб ўқиди. У икки мартача пиқиллаб қўйди.

— Ҳаммаси жойида, Уотсон,— деди у.— Эшитинг: «Бу воқеага нисбатан турлича нуқтаи назарларнинг бўлиши мумкин эмаслигини эътироф этиш яхши, чунки энг тажрибали полиция агентларидан бири мистер Лестрейд билан маълум ва машҳур консултант ҳамда эксперт мистер Шерлок Холмс шундай фожиона тугаган ғалати воқеалар занжири жиноятдан эмас, ақлдан озиш оқибатида содир бўлган, деган бир фикрга келдилар. Биз зикр қилиб ўтган фактлар ақлдан озиш туфайлигина содир бўлган бўлиши мумкин». Матбуот, Уотсон, агар ундан усталик билан фойдаланилса, чинакам хазина. Энди, агар сиз овқатланиб бўлган бўлсангиз, биз Кенсингтонга қайтиб бориб, «Ака-ука Хардинглар»нинг эгаси нималар дейишини эшитамиз.

Бу каттакон савдо-сотиқ уйининг эгаси жуда серҳаракат, чаққон, серфаҳм, сергап, жонсарак, эпчил одам экан.

— Ҳа, сэр, мен кечқурунги газеталардан ҳамма нарсани ўқиб билдим. Мистер Хорэс Харкер — бизнинг доимий мижозимиз. Биз унга бу бюстни бир неча ой муқаддам сотган эдик. Бундай учта бюстни биз Степнидаги Гельдер шеркатидан олган эдик. Улар аллақачон сотиб юборилган. Кимга дейсизми? Савдо-сотиқ дафтари-римга қараб кўрай-чи. Ҳа, ҳаммаси мана бу ерда ёзилган экан. Биттаси — мистер Харкерга, иккинчиси — Лабурнум-лождаги Лабурнум-вэлининг Чизик деган кўчасида турадиган мистер Жозейе Браунга, учинчиси эса — Лауэр-Гров-роддаги Редингда турадиган мистер Сэндфордга сотилган.

Мистер Хардинг гапираркан, Холмс нималарнидир ёзиб олмоқда эди. Унинг кўриниши ғоятда мамнун эди. Бироқ у менга ҳеч нарса тушунтирмай, бизни Лестрейд кутиб тургани учун шошилишимиз кераклигининггина айтди. Дарҳақиқат, биз Бейкер-стритга келсак, изтопар хонада сабрсизлик билан уёқдан-буёққа юрган қўйи қутаётган экан. Мағрур кўринишидан бу кун унинг учун самарасиз ўтмаганини пайқаш мумкин эди.

— Ишлар қалай, мистер Холмс?— деб сўради у.

— Тер тўкиб ишлашга тўғри келди, меҳнатларимиз зое кетмади,— деди дўстим.— Биз иккала дўкондор би-

лан устахона эгасига бориб учрашдик. Мен ҳар бир бюстнинг тақдирини аввал бошдан кузатиб чиқдим.

— Ҳар бир бюстнинг тақдирини эмиш!— деб хитоб қилди Лестрейд.— Майли, майли, мистер Холмс, ҳар кимнинг ўзига яраша методлари бор, сиз билан талашиб-тортишиб ўтирмақчи эмасман, аммо назаримда кун бўйи мен сиздан кўра кўпроқ нарсага эришганга ўхшайман. Мен ўлдирилган одамнинг шахсини аниқладим.

— Ия, ростданми?

— Жиноятнинг сабабини ҳам аниқладим.

— Жуда соз.

— Бизда итальянлар маҳаллалари бўйича мутахассис бир инспектор бор. Марҳумнинг бўйнида католиклар тақиб юрадиган хоч бор экан. Бундан ташқари, терисининг қора мағизлиги, беихтиёр, у жанубда туғрилиб ўсган, деган фикрни туғдиради. Инспектор Хилл уни кўриши биланоқ таниди. Унинг оти Пьетро Венуччи, ўзи Неаполдан экан. Лондондаги энг даҳшатли каллакесарлардан бири экан. Кўриб турибсиз, ҳаммаси ойдинлаша бошлади. Унинг қотили ҳам итальян бўлса керак. Пьетро уни таъқиб қилиб юрган экан. Янглишиб битта-яримта бошқа одамни сўйиб қўймаслик учун чўнтагида унинг фотосуратини олиб юрган экан. У ўз душманини таъқиб қила-қила учратиб, унинг ўша уйга кириб кетганини кўрган. Чиқишини кутиб пойлаб турган, чиқиши билан унга ёпишгану олишиш оқибатида омонсиз яраланган... Сиз бу тўғрида нима деб ўйлайсиз, мистер Шерлок Холмс?

Холмс унинг қўлини астойдил сиқди.

— Жуда соз, Лестрейд, жуда соз!— деб хитоб қилди у.— Аммо бюстларнинг қийратилишига берган таъбирингизга унча тушунолмаётиман.

— Яна бюст дейсиз-а! Шу бюстларни ҳеч миянгиздан чиқариб ташлаёлмадингиз-да! Бу бюстлар воқеаси, хуллас, беҳуда бир нарса. Майда ўғирлик, бунинг учун кўпи билан олти ой турма қамоғига ҳукм қилиш мумкин. Суиқасдни олсак — арзийдиган иш, ўзингиз кўриб турибсиз, мен ҳамма ипларни қўлимда ушлаб турибман.

— Энди нима қилмоқчисиз?

— Нима қилардим. Хилл билан биргаликда итальянлар маҳалласига бориб, ўша фотосуратдаги одамни қидириб толамиз, мен уни қотилликда айблаб қамоққа оламан. Биз билан бирга борасизми?

— Қайдам. Бормаганим тузукдир. Назаримда, му-

ваффақиятга осонроқ эришсак ҳам бўлар. Қатъий айтолмайман, чунки бу бир нарсага боғлиқки... хуллас, бу бизнинг ихтиёримиздан ташқаридаги вазиятга боғлиқ. Муваффақиятнинг учдан икки ҳиссасига аминман. Шундай қилиб, ишонаманки, агар бугун кечаси мен билан бирга борсангиз, биз уни қамоққа оламыз.

— Италиянлар маҳалласидами?

— Йўқ, менингча, уни Чизикдан қидириш тўғрироқ бўларди. Агар бугун кечаси мен билан Чизикка борсангиз, Лестрейд, сиз билан эртага италянлар маҳалласига боришга ваъда бераман. Буни кечиктиришимизнинг ҳеч қандай зиёни бўлмайди. Энди бир озгина мизғиб олишимиз керак, чунки ўн бирдан илгари йўлга чиқишнинг фойдаси йўқ, эрталаб қайтиб келсак ҳам ажаб эмас. Биз билан овқатланиб, Лестрейд, мана бу диванда ётиб ухланг. Сиз эса, Уотсон, қўнғироқ қилиб хат ташувчини чақиртиринг. Мен дарҳол хат жўнатишим зарур.

Холмс бутун кеч давомида ўз вақтини ҳужраларимиздан бирга уйиб ташланган тўп-тўп эски газеталарни титкилаш билан ўтказди. Ниҳоят ҳужрадан чиқаркан, унинг кўзлари чақнарди, аммо у ўз қидиришлари натижаси ҳақида бизга ҳеч нарса демади. Мен дўстимнинг методларини шу қадар ўрганган эдимки, ниятини тўла-тўқис билмасам ҳам, жиноятчини қандай қилиб қўлга тушироқчи бўлаётганини фаҳмлаб турардим. Бу ғалати жиноятчи энди қолган иккита бюстни синдиришга уринади, улардан бири, ёдимда, Чизикда. Шубҳасиз, бизнинг тунги сафаримиздан мақсад — уни жиноят устида қўлга тушириш. Жиноятчини ҳеч қандай хавотир олмай иш кўраверишига қаноат ҳосил қилдириш учун кечқурунги газетага жўрттага мутлақо сохта тахминларни айтган дўстимнинг қувлигига қойил қолмаслигим мумкин эмас эди. Шунинг учун ҳам Холмс менга револьвер олакетишни маслаҳат берганда таажжубланмадим. Унинг ўзи эса севикли қуроли — сопига қўрғошин қўйилган овчилар қамчисини олди.

Соат ўн бирларда эшигимизга экипаж келиб тўхтади. Биз Хаммер-смит кўпригидан Темзанинг нариги соҳилига ўтиб бордик. Бу ерда кучер кутиб туриш тўғрисида фармойиш олди. Биз пиёда юриб бориб тез орада атрофини циннамгина уйлар қуршаган кимсасиз йўлга чиқдик. Ҳар бир уйнинг атрофи кичик боғ билан ўралган эди. Кўча фонари ёруғида улардан бирининг дарвозасидаги «Лабурнум вилласи» деган ёзувни ўқидик.

Хонадондагилар ухлаётган бўлсалар керак, чунки уй қоп-қоронғи, фақат кўча эшикнинг тепасидаги доира деразачадан боғдаги сўқмоққа бир парча хирагина шуъла тушиб турарди. Биз дарвозадан кириб бориб, боғни кўчадан ихота қилиб турган тахта деворнинг қуюқ соя-сига биқиндик.

Аммо кутишимиз узоққа чўзилмади, у кутилмаган ва ғалати бир тарзда тугалланди. Тўсатдан ҳеч бир огоҳлантирмасдан боғ эшиги очилиб, худди маймундек чаққон ва серҳаракат эпчил бир қора шарпа боғдаги сўқмоқдан югуриб келди. Биз унинг деразадан тушиб турган шуъла ёруғида лип этиб қоронғиликда ғойиб бўлганини кўрдик. Узоқ сукунат чўкди, нафасни ичимизга ютиб турдик. Ниҳоят қулоғимизга заифгина ғирчиллаган садо эшитилди — дераза очилган эди. Сўнг яна сукунат чўкди. Жинойтчи уй бўйлаб изғиб юарди. Биз тўсатдан хонада унинг хуфия фонари ярқ этиб ёнганини кўрдик. Қидирган нарсаси у ерда эмас экан шекилли, бир дақиқадан сўнг ёруғ бошқа хонага ўтди.

— Очиқ деразанинг тагига борайлик. У сакраётганида ушлаб оламиз,— деб шивирлади Лестрейд.

Аммо жинойтчи деразадан биз жойимиздан қўзғалмасимизданоқ сакраб тушди. У қўлтиғида бир оқ нарсани ушлаб турганча шуъла ёруғида тўхтади, сўнгра ўғринча аланглади. Бўм-бўш кўчанинг жимжитлиги уни тинчитди. Бизга орқа ўгирганча, у юкини ерга қўйди, бир лаҳзадан сўнг биз аввал кучли тақиллаган зарба товушини, кейин эса тиқир-тиқир ва қитир-қитир товушларни эшитдик. У ўз машғулотиغا шу қадар берилиб кетган эдики, бизнинг писиб бораётган қадамларимизни ҳам эшитмади. Холмс йўлбарсдек ҳамла қилиб ўзини унинг устига ташлади. Лестрейд икковимиз эса қўлларига ёпишиб кишан солдик. У ўгирилиб қараркан, мен ғазабдан буришиб-тиришган бадбуруш заҳил башарани кўрдим, бунинг дарҳақиқат фотосуратда кўрган одамим эканлигига ишондим.

Аммо Холмс бутун диққат-эътиборини бандига қаратмаган эди. У бандимиз уйдан олиб чиққан нарсани ниҳоят даражада синчиклаб текширди. Бу чил-чил қилиб синдирилган Наполеон бюсти, худди бугун эрталаб кўрганнимизга ўхшаган бюст эди. Холмс парчаларнинг биронтасини ҳам қолдирмай, ҳар қайсисини бирма-бир ёруққа солиб кўрди, лекин уларнинг ҳаммаси ҳам бошқа гипс парчаларидан ҳеч бир фарқ қилмас эди. У ўз текширишларини энди тамом қилган ҳам эдики, эшик

очилиб кўз ўнгимизда уй эгаси — кўйлак билан шим кийган, тўладан келган хушфеъл бир эркак намоён бўлди.

— Агар янглишмасам, мистер Жозайл Браун бўлсангиз керак?— деди Холмс.

— Ҳа, сэр, сиз, шубҳасиз, мистер Холмс бўлсангиз керак? Хат ташувчи менга сизнинг мактубингизни олиб келиб топширди, мен, худди маслаҳат берганингиздек иш тутдим. Биз ҳамма эшикларни беркитиб, нима бўлишини кутиб турдик. Ярамаснинг қўлингиздан қочиб қутулолмаганидан хурсандман. Марҳамат уйга, жентльменлар, йўл оёғи қилиб ичиб кетинглар.

Аммо Лестрейд бандини тезроқ ишончли жойга олиб бориб топширгиси келарди, бир неча дақиқадан сўнг кэбимиз тўртовимизни Лондонга олиб кетмоқда эди. Банди чурқ этиб оғиз очмади, у патила-патила сочларни остида бизга ғазаб билан тикиларди.

Полиция маҳкамасида унинг ёнини синчиклаб тинтидилар, аммо бир неча шиллинг билан сопида қон излари бор узун ханжардан бошқа ҳеч нарса тополмадилар.

— Ҳаммаси жойида,— деди Лестрейд, биз билан хайрлашаркан.— Хилл бу одамларни яхши танийди, унинг кимлигини осонгина аниқлайди. Кўриб турарсиз, менинг назариям тўла-тўкис тасдиқланади. Бироқ, мистер Холмс, жиноятчига маҳорат билан тузоқ қўйиб, уни қўлга туширганингиз учун сиздан ғоят минатдорман. Бу фикр миянгизга қандай келганига ҳамон тушунолмаётурибман.

— Қўрқаманки, бундай бемаврид фурсатда тушунтириб ўтириш ўринсиз бўлса керак,— деди Холмс.— Бундан ташқари, баъзи тафсилотлар ҳали тўла аниқланмаган, бу иш шундай ишлардан бирики, уни охиригача етказиш керак. Агар сиз эртага олтиларда менинг олдимга борсангиз, биз бу ўзига хос ишнинг чинакам моҳиятини ҳали ҳам тўлалигича тушуниб етмаётганимизни исбот қилиб берадим.

Эртасига кечқурун олдимизга келгач, Лестрейд қамоққа олинган одамнинг шахси юзасидан аниқлашга муваффақ бўлинган нарсаларнинг ҳаммасини айтиб берди. Унинг фамилияси номаълум, оти эса Беппо экан. У бутун итальян жамоасидаги ўтакетган саёқ экан. Бир вақтлар у моҳир ҳайкалтарош бўлиб, кейин йўлдан адашиб икки марта турмада қамалиб чиққан: бир мартасида — майда ўғирлиги учун, иккинчисида — ўзи-

нинг ватандошини яралагани учун. Инглизчани жуда яхши гапираркан. Бюстларни нима сабабдан синдирганлиги шу вақтгача аниқланмабди, бу тўғридаги саволларга жавоб беришдан қатъиян бош тортаётган эмиш. Аммо полиция унинг ўзи бюстлар ясай билишини, Гельдер шеркатининг устахонасида ишлаганида уларни ўзи тайёрлаганини аниқлашга муваффақ бўлибди.

Кўпгина қисми бизга аллақачонларданоқ маълум бўлган бу маълумотларнинг ҳаммасини Холмс эҳтиром билан диққат қилиб эшитди, мен уни яхши билганим учун, фикри бошқа нарса билан банд эканлигини пайқадим, юзига тутиб олган ниқоб орқали унинг ниманидир кутаётганини, нимадандир ташвишланаётганини аниқ кўрдим. Ниҳоят у стулдан сапчиб турди, кўзлари чақнаб кетди. Қўнғироқ чалинди. Бир дақиқадан сўнг биз одим товушларини эшитдик. Хонага бакенбардларига оқ оралаган, қизил юзли ўрта яшар бир одам кириб келди. У ўнг қўлида эскичароқ чамадонча ушлаб турарди. Қира солиб уни столга қўйди.

— Мистер Шерлок Холмсни кўрсам бўладими?

Дўстим таъзим қилди, унинг юзида табассум кўринди.

— Агар янглишмасам, рединглик мистер Сэндфорд бўлсангиз керак?— деди у.

— Ҳа, сэр. Мен бир оз кечикиброқ келдим шекилли, аммо поездларнинг қатнаш жадваллари шу қадар ноқулай тузилганки... Сиз менинг қўлимдаги бюст ҳақида ёзган экансиз.

— Мутлақо тўғри.

— Мен сизнинг хатингизни ҳам олакелганман. Сиз: «Наполеоннинг Девин томонидан ишланган бюстидан кўчирма олиш мақсадида сизнинг қўлингиздаги нусхага ўн фунт тўлашга тайёрман», деб ёзибсиз. Шундайми?

— Худди шундай.

— Хатингиз мени жуда таажжублантирди, менда бу бюст борлигини қандай қилиб билганингизни сира тушунолмадим.

— Ваҳоланки, бунинг йўли жуда осон. «Ака-ука Хардинглар» савдо уйининг эгаси мистер Хардинг бу бюстнинг охириги нусхасини сизга сотганини айтиб, менга сизнинг адресингизни маълум қилди.

— Тушундим. У сизга ундан бу бюстни қанчага олганимни айтдимми?

— Йўқ, айтмаган эди.

— Мен унча бадавлат одам бўлмасам ҳам, ҳалол

одамман. Бу бюстни ўн беш шиллинггагина олганман. Сиздан ўн фунт пулни олишдан илгари буни сизга маълум қилиб қўймоқчиман.

— Сизнинг бу ҳалоллигингиздан фахрланиш керак, мистер Сэндфорд. Бу баҳони мен ўзим айтганман, ундан воз кечмоқчи ҳам эмасман.

— Бу сизнинг томонингиздан кўрсатилган зўр олижаноблик, мистер Холмс. Мен илтимосингизга кўра бюстни ола келган эдим. Мана у.

У чамадонни очди. Биз ниҳоят столимиз устида шу вақтгача фақат синиқ-синиқ парчаларинигина кўриб келган бюстимизни мутлақс бутун ҳолда кўрдик.

Холмс чўнтагидан бир варақ қоғоз олиб, столга ўн фунтлик пул қўйди.

— Мумкин бўлса, мистер Сэндфорд, шу гувоҳлар кўз ўнгида мана бу қоғозга қўл қўйсангиз. Бунда бюстнинг эгалигига мансуб бўлган ҳамма ҳуқуқларни менга топширишингиз айтилган. Мен, кўриб турибсизки, эҳтиёткор одамман. Вазият оқибатда қаёққа бурилиб кетиши мумкинлигини ҳеч қачон олдиндан билиб бўлмайди... Сизга ташаккур айтаман, мистер Сэндфорд. Мана пулингиз. Сизга муваффақиятлар тилайман.

Меҳмонимиз чиқиб кетгач, Шерлок Холмс бизни яна ҳайратга солди. У ишни комоддан тоза дастурхон олиб, уни столга ёзишдан бошлади. Сўнгра ҳозиргина сотиб олган бюстни дастурхоннинг қоқ ўртасига қўйди. Кейин овчилар қамчисини кўтариб, унинг вазмин сопи билан Наполеоннинг қоқ миясига бир туширди. Бюст майда-майда бўлиб кетди. Холмс ҳар бир парчани ғоятда синчиклаб кўздан кечирди. Ниҳоят у ғолибона ҳайқирик билан бир синиқ парчани узатди, унда пудингнинг орасига солиб ёпилган майиздек қандайдир бир юмалоқ нарса қорайиб турарди.

— Жентльменлар!— деб хитоб қилди у.— Боржиалларнинг¹ сизга машҳур қора гавҳарини таништиришга руҳсат этасизлар!

Лестрейд икковимиз индамай турардик: сўнгра бирдан жўшиб кетиб, худди театрда драма муваффақиятли тугалланганида қарсак чалганларидек қарсак чалдик. Холмснинг оқибат ёноқлари қизарди, у томошабинларнинг қарсаклари билан саҳнага чиқарилган драматургдек таъзим қилди.

¹ Боржиаллар — Италия тарихида кўринарли роль ўйнаган бадавлат ва машҳур бир сулола.

— Ҳа, жентльменлар,— деди у,— бу ер юзида энг машҳур гавҳар, хайриятки, мен мулоҳаза қилиш йўли билан унинг князь Колоннанинг «Дакр» меҳмонхонасидаги ётоқ бўлмасида йўқолиб қолганидан тортиб то Степнидаги Гельдер шеркати устахонасида тайёрланган олти Наполеон бюстининг охиригисининг ичига келиб тушишгача босган йўлини кузатишга муваффақ бўлдим.

Эсингизда бўлса керак, албатта, Лестрейд, бу қимматбаҳо тош йўқолиб шов-шувга сабаб бўлган эди. Лондон полицияси уни топишга уриниб беҳуда овора бўлган эди. Полиция ёрдам сўраб ҳатто менга ҳам мурожаат қилган эди, аммо мен ҳам ёрдам беришдан ожиз эдим. Тошни княгинянинг итальян насабидан бўлган оқсочи ўғирлаган, деб гумон қилинган эди. Бу оқсочнинг Лондонда акаси борлиги ҳаммага маълум эди-ю, аммо уларнинг орасида бирон алоқа борлигини ҳеч бир аниқлаб бўлмаган эди. Оқсочнинг оти Лукреция Венуччи эди, аминманки, бундан икки кун бурун ўлдирилган Пьетро ўшанинг акаси бўлиши керак. Мен газеталарни кўздан кечириб гавҳар Беппо қамоққа олинмасдан икки кун илгари йўқолганини аниқладим. Беппо эса Гельдер шеркатининг устахонасида худди ўша бюстлар тайёрланаётган вақтда қамоққа олинган.

Энди воқеаларнинг тартиби сизларга равшан. Гавҳар Беппода бўлган. Эҳтимол, уни Пьетродан ўғирлаб олгандир, эҳтимол, Пьетронинг шериги бўлгандир, эҳтимол, у Пьетро билан синглиси ўртасида воситачи бўлгандир. Хуллас, бу тахминлардан қайси бири тўғрилигининг бизга аҳамияти йўқ. Бизга шуниси муҳимки, полиция унинг орқасидан қувиб келаётганида гавҳар қўлида бўлган.

У ишлаётган устахонасига югуриб келган. Ҳаятда қимматбаҳо ўлжасини яшириш учун бир неча минутгина фурсати бор эканлигини, мабодо, ёнини тиштиб қолсалар уни албатта топиб олажакларини билган. Наполеоннинг олти бюсти йўлакда қуриб турган. Улардан бири ҳали анчагина юмшоқ бўлган. Моҳир хизматчи Беппо нам гипсчи дарҳол чуқулаб, унга гавҳарни жойлаган-да, бюстни бир-икки сийпаш билан қадимги ҳолига келтириб қўйган. Бу сақлаб қўйиш учун пухта жой: бироқ гавҳарни топиб олиш мумкин эмас эди. Аммо Беппони бир йил турмага қамашга ҳукм қиладилар, бу орада олти бюстнинг ҳаммасини Лондоннинг турли томонларига сотиб юборадилар. Қимматбаҳо нар-

саси улардан қайси бирида эканлигини у билмас эди. Фақат ҳамма бюстларни синдириш билангина гавҳарни топа олиши мумкин эди.

Бироқ Беппо умидсизланмаган. У ҳафсала ва изчиллик билан қидиришга тушган. Гельдернинг қўлида ишлаётган амакивачасининг ёрдами билан бу бюстларининг қайси фирмаларга сотилганини билиб олган. Омади келиб Морз Хэдсонга ишга кирган, учта бюстни қидириб топган. Бу учала бюстдан гавҳар чиқмаган. Ўз уруғлари ёрдами билан қолган учта бюст кимларга сотилганини суриштириб билган. Улардан биринчиси Харкерда экан. Бу орада гавҳарнинг йўқолишини Бепподан кўриб юрган шериги таъқиб қилиб уни топган, улар олиша кетганлар.

— Агар Пьетро унинг шериги бўлса, Беппонинг фотосуратини нима учун ёнида олиб юрган?—деб сўрадим.

— Уни бошқа одамлардан суриштириш учун. Бу жуда эҳтимолга яқин тахмин. Хуллас, мен, Беппо суиқасддан кейин қидиришларини тўхтатиб қўймасдан, аксинча, тезлаштиради, деган ишонч ҳосил қилдим. Полиция унинг сирини билиб қолишдан қўрқиб отини ундан илгари қамчилашга ҳаракат қилади. Албатта, у Харкердаги бюстдан гавҳарни топган, деб айтолмасдим. Мен у нарсанинг гавҳар эканлигини ҳатто аниқ билмасдим ҳам, аммо унинг ниманидир қидираётгани менга аниқ эди, чунки ўғирлаган бюстларини фақат чироқ ёқилган жойлардагина синдирадди. Харкерникидаги бюст учтасидан бири, бинобарин, мен сизга боя айтганимдек, учдан икки ҳиссасига амни эдим. Иккита бюст қолган, унинг Лондонда турган нусхасини қидира бошлаши аниқ эди. Мен иккинчи фожианинг олдини олиш учун, хонадондагиларни оғохлантириб қўйдим, биз ажойиб натижаларга эришдик. Бу вақтга келиб Боржиалларнинг гавҳари изидан қуваётганимизни қатъий билиб олган эдим. Ўлдирилган одамнинг номи ҳамма фактларни ғуж қилиб тўплади. Биргина бюст — Редингдаги бюст қолган эди, гавҳар ўшандагина бўлиши мумкин эди. Мен бу бюстни сизларнинг ҳузурларингизда сотиб олдим. Мана ўша гавҳар.

Биз бир неча лаҳза индамай қолдик.

— Ҳа,— деди Лестрейд,— сизнинг ажойиб истеъдодингиз борлигини мен кўп марта кўзим билан кўриб ишонганман. мистер Холмс, аммо бунақа маҳоратни ҳали ҳеч бир кўрган эмасдим.

— Раҳмат!— деди Холмс.— Раҳмат!

ИККИНЧИ ДОҒ

Мен, дўстим Шерлок Холмснинг ажойиб жасоратлари ҳақида ортиқ ёзолмасман, деб ўйлаган эдим. Матерналларим йўқлигидан эмас, албатта. Аксинча, мен ҳали ҳеч қачон эслатиб ўтмаган юзларча воқеалар ҳақидаги ёзувларни сақлаб қўйибман. Шунингдек, бу ажойиб одамнинг ўзига хос шахси билан унинг одатдан ташқари иш усулларига китобхонлар қизиқмай қўйганлар, деб ҳам бўлмайди. Чинакам сабаб шундан иборат эдики, Шерлок Холмс ўзининг саргузаштлари ҳақидаги ҳикоялар матбуотда босилиб чиқишда давом этишини сира-сира хоҳламамас эди. Холмс ҳамон иш билан машғул экан, унинг муваффақиятлари ҳақидаги ҳисоботлар ўзи учун амалий бир аҳамиятга эга эди; қачонки у, Лондонни батамом тарк этиб, ўзини Сассекс адирларида асалари урчишиб, уларни ўрганишга бағишлагандан сўнг, шон-шўҳрат ва машҳурликни ёмон кўриб қолган, уни ўз ҳолига қўйишларини қатъий талаб қилар эди. Фақат бир вақтлар мен «Иккинчи доғ» деган ҳикоямни бостиришга ваъда берганимни эслатиб, бутун бу ҳикоялар туркумини Холмс

шуғулланган ишларидан энг маъсулиятлиси бўлган халқ-аро сиёсат соҳасига оид энг муҳим эпизод билан тугаллашга унатганимдан сўнг, жуда қаттиқ сир тутилган бу ишни эълон қилишга унинг розилигини олдим. Борди-ю, ҳикоямнинг баъзи деталлари қоронғироқ кўринса, китобхонлар мен ўзимга эрк бермаганимга жиддий сабаблар бор эканлигини осонгина тушуниб оларлар.

Куз кунларидан бирида, сешанба куни эрталаб (йилини ва ҳатто қайси ўн йиллик эканлигини ҳам кўрса-тиш мумкин эмас), Бейкер-стритдаги квартирамизда бутун Европа танийдиган икки одам пайдо бўлди. Улардан бири, сипо, кибрли, бургут тақлид қиёфали, амрона нигоҳли киши Буюк Британия бош министри лавозимини икки марта эгаллаб турган машҳур лорд Беллинжер эди. Иккинчиси, юз қиёфаси хушбичим, қора сочли, ҳали ўрта ёшларга бормаган, латиф, кўркамгина эмас, ниҳоятда зукко, Англия пэри¹, Европа ишлари министри, мамлакатимизнинг энг истиқболи баланд давлат арбоби Трелони Хоуп эди.

Мижозлар қоғозлар уюлиб ётган диванга ёнма-ён ўтиришди. Ҳаяжонли ва толиққан юзларидан уларнинг бу ерга ошиғич, фавқулодда муҳим бир иш туфайли келганликларини пайқаш қийин эмас эди. Бош министр зонтикнинг суяк сопини маҳкам ушлаганча ўтираркан, унинг қора қон томирлари бўртиб турган озгин қўллари қалтирарди. У гоҳ Холмсга, гоҳ менга тундлик ва хавотир билан тикилиб қарарди.

Европа ишлари министри мўйловини асабий тутамлай-тутамлай, соат занжиридаги жевакларни ўйнарди.

— Шу нарса йўқолганини пайқашим билан, мистер Холмс,— бу ҳодиса бугун эрталаб соат саккизда рўй берди,— мен дарҳол бош министрга хабар қилдим, у инквизитининг ҳам сиз билан учрашишимизни таклиф қилди.

— Сиз полицияга хабар бердингизми?

— Йўқ, сэр!— деди бош министр ўзига хос тезлик ва қатъият билан.— Хабар берганимиз йўқ, ҳеч қачон хабар бермасдик ҳам. Полицияга хабар қилиш— ишни овоза қилиб юбориш бўларди. Биз ҳаммадан ҳам шу нарсадан қочмоқчимиз.

— Нима учун энди, сэр?

— Биз тилга олаётган ҳужжат шу қадар муҳимки,

¹ Англия пэри — Англия зодагонлари энг юқори табақасининг вакили.

уни эълон қилиш халқаро жанжал чиқиб кетишига олиб келиши мумкин, ҳаттоки, ҳозирги пайтда муқаррар халқаро жанжалга олиб келади. Муболағасиз айтишим мумкинки, тинчлик билан уруш масалалари мана шу ҳужжатга боғлиқ бўлиб қолди. Борди-ю, уни қидириш ишларини қатъиян хуфия тарзда олиб бориш мумкин бўлмаса, унда бу ишдан мутлақо воз кечиб қўяқолган дуруст, чунки кенг миқёсда овоза қилиш учунгина ўғирлаганлар.

— Тушундим. Энди, мистер Трелони Хоуп, бу ҳужжатнинг қандай вазиятда йўқолиб қолганини менга батафсил гапириб берсангиз сиздан ғоятда миннатдор бўлардим.

— Мен бор гапни бир-икки оғиз сўз билан айтиб бераман, мистер Холмс... Бу ҳужжат — бир ажнабий подшонинг хати — олти кун муқаддам олинган эди. Хат шу қадар катта аҳамиятга эгаки, мен уни министрликнинг пўлат сандиғида қолдиришга журъат қилолмай, уни ҳар кун кечқурун Уайтхолл-Террасдаги уйимга олиб кетиб, ётоқхонамда, расмий қоғозлар турадиган қулф-калитли қутичада сақлардим. Хат кеча кечқурун ҳам қутичада эди, бунга аминман. Мен тушликка кийинаётганимда қутичани яна бир карра очиб кўриб ҳужжат жойида турганига қаноат ҳосил қилдим. Бугун эрталаб эса хат ғойиб бўлибди. Қутича кечаси билан менинг пардоз столимдаги ойна олдида турган эди. Менинг уйқум зийрак, хотинимнинг уйқуси ҳам. Икковимиз ҳам қасамёд қилишга тайёрмизки, кечаси хонага ҳеч ким кирган эмас.

— Сиз соат нечада овқатландингиз?

— Етти яримда.

— Қачон ётдингиз?

— Хотиним театрда эди. Мен унинг келишини кутдим. Биз ётоқ хонасига ўн бир яримларда кирдик.

— Демак, тўрт соат мобайнида қутичани ҳеч ким қўриқламаган?

— Ётоққа эрталаблари оқсоч, кейин эса менинг маҳрамим билан хотинимнинг жориясидан бошқа ҳеч кимнинг киришига руҳсат берилмаган. Аммо булар иккови — содиқ хизматкорлар, хонадонимизда кўпдан бери истиқомат қилишади. Ундан ташқари, улардан биронтаси ҳам қутичада оддий хизмат ҳужжатларидан қимматлироқ нарса сақланаётганидан беҳабар эди.

— Бу хатнинг борлигини ким билар эди?

— Менинг уйимда — ҳеч ким.

— Аммо хотинингиз билган бўлса керак, албатта?

— Йўқ, сэр. Мен хотинимга бугун эрталабгача, хат йўқолганини билгунимгача ҳеч нарса демаган эдим.

Бош министр маъқуллаб бош силкиди.

— Мен сизнинг бурч ҳиссингиз нақадар зўрлигини доимо билардим,— деди у.— Бу қадар муҳим ва махфий ишда у энг мустақкам оилавий тотувликдан ҳам зўрроқ бўлиши мумкинлигига шубҳаланмайман.

Европа ишлари министри таъзим қилди.

— Мутлақо тўғри, сэр. То шу бугун эрталабгача бу хат ҳақида хотинимга чурқ этиб оғиз очмаган эдим.

— Унинг ўзи пайқаган бўлиши мумкинмиди?

— Йўқ, мистер Холмс, у ҳам, боғиқа ҳеч ким ҳам пайқаган бўлиши мумкин эмас.

— Илгарилари ҳам ҳужжатларингиз йўқолиб турардими?

— Йўқ, сэр.

— Англияда бу хатнинг борлигини ким биларди?

— Кеча хатдан ҳукуматнинг ҳамма аъзолари воқиф қилинган эди. Аммо кабинетнинг ҳар бир мажлисида такрорланадиган сир сақлаш талаби бу гал бош министрнинг тантанали огоҳлантириши билан таъкидланган эди. Ё раббий, буни қарангки, бир неча соатдан кейин уни ўзим йўқотиб ўтирибман-а!

Трелони Хоупнинг кўркам чеҳраси аламдан буришиб кетди. У бошини чангаллади. Серғайрат, қизғин ва жуда таъсирчан одамнинг чинакам туйғулари бир дафъагина кўз ўнгимизда намоён бўлди. Аммо унинг юзини яна кибр-ҳаво ниқоби эгаллаб олиб, энди у гапини хотиржам оҳангда давом эттирди:

— Хатнинг мавжудлигини ҳукумат аъзоларидан ташқари, эҳтимолки, департаментдаги уч амалдор билар, бутун Англия бўйича бошқа ҳеч ким билмайди, сизни ишонтириб айтаман, мистер Холмс.

— Чет элларда-чи?

— Чет элда, аминманки, бу хатни уни ёзган одамдан бошқа ҳеч ким кўрмаган. Имоним комилки, ҳатто унинг министрлари ҳам... яъни мен айтмоқчи эдимки, у жўнатилаётганда ҳатто расмий йўлларни ҳам четлаб ўтган.

Холмс бир неча фурсат ўйланиб қолди, сўнг шундай деди:

— Энди, сэр, бу қандай ҳужжат, унинг йўқолиши нега бу қадар жиддий оқибатларга олиб бориши мумкинлиги ҳақида аниқроқ тасаввурга эга бўлишим керак.

Икки давлат арбоби тезгина кўз уриштириб олдилар, бош министр қалин қошларини чимирди:

— Мистер Холмс, хат узун, энсиз мовий конвертда эди. Қизил сўрғич муҳрида ҳамлага тайёрланиб турган арслон тасвирланган. Адреси йирик қатъий дастхат билан ёзилган.

— Бу тафсилотлар, — деб унинг гапини бўлди Холмс, — жуда қизиқ ва аҳамиятга молик, албатта, аммо мен хатнинг мазмунини билишим керак. Унда нималар дейилган эди?

— Бу қатъий давлат сири, қўрқаманки, сизга жавоб беролмайман, қолаверса, бунга ҳеч қандай зарурат ҳам сезмайман. Борди-ю, сиз одамлар айтганидек ажойиб қобилиятингиз ёрдамида мен тасвирлаб берган конвертнинг ичидаги хати билан бирга топишга муваффақ бўлсангиз, бутун мамлакатнинг ташаккуринга сазовор бўлиб, бизнинг имкониятимиз доирасидаги ҳар қандай мукофотни олардингиз.

Холмс жилмайганча ўрнидан турди:

— Биладан, сиз албатта, Англиядаги энг банд одамлар жумласидансиз, — деди у, — аммо менинг камтарона касбу қорим ҳам жуда кўп вақтни олади. Бу ишда сизга фойда етказолмаслигимдан қаттиқ ўкинаман, суҳбатимизни давом эттиришни беҳуда вақт ўтказиш деб ҳисоблайман.

Бош министр сапчиб турди. Унинг чуқур тушган кўзларида ҳукумат аъзоларини кўпинча қўрқувдан юрак ҳовучлашга мажбур қилган хунук учқун чақнади.

— Мен одатланмаганманки, сэр... — дея гап бошлаган эди, аммо ўзини тийиб олиб, яна жойинга ўтирди.

Биз бир минутча ёки ундан ортиқроқ индамай ўтирдик. Шундан сўнг кекса давлат арбоби елкаларини учириб:

— Биз сизнинг шартларингизни қабул қилишга мажбурмиз, мистер Холмс. Сиз шак-шубҳасиз ҳақлисиз, сизга тўла-тўқис сиримизни ишониб топширмагунимизча сиздан ёрдам кутишимиз ҳам ўринсиз, — деди.

— Фикрингизга қўшиламан, сэр, — деди ёш дипломат.

— Дуруст, сизга бор гапни айтиб бераман, аммо сизнинг камтарлигингиз билан ҳамкасабангиз доктор Уотсоннинг камтарлигига тўла-тўқис умид боғлайман. Мен сизларнинг ватанпарварликларингизга орқа қиламан, жентльменлар, чунки мамлакатимиз учун бу сирнинг

овоза бўлишидан кўра каттароқ бахтсизликни тасаввур қилолмайман.

— Сиз бизга тўла-тўқис ишонишингиз мумкин.

— Шундай қилиб, бу бир ажнабий подшонинг хати; у яқинда мамлакатимизнинг мустамлакалари кенгайганидан ташвишда. Хатни у жаҳл устида ёзган, унинг масъулияти бутунлай ўз зиммасида. Суриштириб кўрилганда маълум бўлдики, унинг министрлари бу хатдан мутлақо беҳабар, бундан ташқари, хатнинг руҳи шу қадар кескин, баъзи жумлалари шу қадар писандали оҳангдаки, агар у эълон қилиб қолинса, Англиядаги жамоат фикрини шубҳасиз ғалаёнга солиб қўяр эди. Ҳатто ундан ҳам расвороқ бўлади, сэр: иккиланмасдан айтишим мумкинки, у хат эълон қилинса, бир ҳафтадан кейин мамлакатимиз каттакон бир урушга тортилиши мумкин.

Холмс бир варақ қоғозга қандайдир бир номни ёзди-да, уни бош министрға кўрсатди.

— Жуда тўғри, ўша. Худди шу хат сирли бир йўсинда йўқолиб қолди, у миллион-миллион пулларнинг сарфланишига, юз мингларча кишиларнинг ҳалок бўлишига сабабчи бўлиши мумкин.

— Хат эгасига хабар бердиларингми?

— Ҳа, сэр, шифрли телеграмма жўнатилган.

— Аммо, эҳтимолки у хатнинг эълон қилинишини мўлжаллаб ёзгандир?

— Йўқ, сэр! У ўзининг эҳтиётсизлик, шошмашошарлик билан пала-партиш иш тутганини пайқаган, дейишга ҳамма асосларимиз бор. Хат эълон қилинса, биздан кўра унинг мамлакатига кўпроқ зарба бўлиб тушар эди.

— Модомики шундай экан, хатнинг мазмунини фош қилишдан ким манфаатдор? Ким нима учун уни ўғирлашга мажбур бўлган?

— Бунда, мистер Холмс, сиз мени юксак доирадаги халқаро сиёсатга тақалиб ўтишга мажбур қиласиз, агар сиз Европадаги аҳволни назарга олсангиз, жиноятнинг сабабини тушунишингиз қийин бўлмайди. Европа қуролланган лагердан иборат бўлиб турибди. Тенг баробар ҳарбий кучга эга бўлган иккита иттифоқ бор. Буюк Британия эса бетарафликка амал қилмоқда. Борди-ю, биз шу иттифоқчилардан бири билан урушишга мажбур бўлсак, бу иккинчи бир иттифоқнинг, ҳатто бу урушда иштирок этиш-этмаслигидан қатъий назар, унинг устунлигини таъминлаган бўлардик. Тушундингизми?

— Ҳаммаси мутлақо равшан. Шундай қилиб, бу хат-

ни ўғирлаб овоза қилишдан ўша подшонинг, унинг мамлакати билан бизнинг мамлакатимиз орасига низо солиш учун уринаётган душманлари манфаатдор экан-да?

— Ҳа, сэр.

— Бордию хат душман қўлига тушиб қолган бўлса, уни кимга жўнатиб юборишлари мумкин?

— Европадаги ҳукуматлардан истаганига. Ҳозир кема нечоғли тез юра олиши мумкин бўлса, у шу топда тайин қилинган жойга шу қадар тез суръат билан кетаётган бўлса ажаб эмас.

Мистер Трелони Хоуп бошини эгиб, оғир хўрсинди. Бош мишистр мулойимлик билан қўлини унинг елкасига қўйди:

— Сизнинг бошингизга бахтсизлик тушди, қадрдон дўстим. Ҳеч ким сизни айблашга журъат қилолмайди — сиз ҳам эҳтиёт чораларини кўргансиз... Энди, мистер Холмс, сизга ҳаммаси маълум. Нима тadbир кўришни маслаҳат берасиз?

Холмс ғамгингина бош чайқади:

— Сиз, сэр, агар бу ҳужжат қайтариб келтирилмаса уруш чиқиб кетиши муқаррар деб ўйлайсизми?

— Шундай бўлиши мумкин, деб ўйлайман.

— Унда, сэр, урушга тайёрланаверинг.

— Бу омонсиз сўзлар, мистер Холмс!

— Фактларни назарга олинг, сэр. Мен, хат кечаси ўн бир яримдан кейин ўғирланган деёлмайман, чунки шу соатдан то унинг йўқолгани маълум бўлгунча мистер Хоуп билан хотини иккови ётоқда бўлганлар. Демак, у кеча кечқурун соат етти ярим билан ўн бир яримлар ўртасида — тўғрироғи, етти яримларга яқин ўғирланган, чунки ўғри хатнинг қаерда турганини билган, албатта, уни мумкин қадар эртароқ қўлга киритишга ҳаракат қилган. Энди, сэр, агар шундай муҳим ҳужжат кеча ўғирланган бўлса, у ҳозир қаерда бўлиши мумкин? Ўғрининг уни сақлаб қўйиш учун ҳеч қандай сабаблари йўқ. Уни аллақачон манфаатдор шахсга топширган бўлишлари мумкин. Ҳозир уни ушлаб қолиш ёки ҳатто изини топишимиз учун қандай умидларимиз бор? Хатга қўлимиз етиши маҳол.

Бош министр дивандан турди:

— Сиз мутлақо мантиқий мулоҳаза қилмоқдасиз, мистер Холмс. Кўриб турибман, бу борада дарҳақиқат бирон иш чиқариш мумкин эмасга ўхшайди.

— Фараз қилайлик, чунончи, ҳужжатни оқсоч ёки малай ўғирлаган бўлсин...

— Уларнинг иккови ҳам қадрдон, содиқ хизматкорлар.

— Пайқашимча, ётоқ хонаси иккинчи қаватда жойлашган, кўчадан эшиги йўқ, даҳлиздан эса кўринмасдан чиқиб тушиш қийин. Демак, хатни хонадондагилардан биронтаси ўғирлаган. Ўғри уни кимга топшириши мумкин? Халқаро жосуслардан ёки махфий агентлардан бирига — уларнинг номларини мен яхши биламан. Шу тўдага бошчилик қиладиган уч одам бор. Мен шундан иш бошлайманки, улардан ҳар бири ҳозир нима билан машғул эканлигини суриштириб биламан. Борди-ю, улардан биронтаси, айниқса у кеча кечқурун жўнаб кетган бўлса, биз ҳужжат қаёққа кетганини билиб оламиз.

— У жўнаб нима қилади?— деб сўради Европа ишлари министри.— Хатни Лондоннинг ўзидаги элчихонага бемалол олиб бориб бериши ҳам мумкин.

— Ундай қилмайди. Бу агентлар мутлақо мустақил ишлайдилар, кўпинча элчихоналар билан оралари бузуқ бўлади.

Бош министр бунн бош ирғаб тасдиқлади:

— Сиз ҳақлисиз деб ўйлайман, мистер Холмс. У бундай қимматбаҳо совғани тайин қилинган жойга ўз қўли билан олиб бориб топширади. Сизнинг иш режаиғиз назаримда мутлақо тўғрига ўхшайди. Бироқ, Хоуп, биз бу бахтсизлик туфайли ўзимизнинг бошқа вазифаларимизни ҳам унутишимиз керак эмас. Борди-ю, шу бугун давомида янги воқеалар содир бўлиб қолса, биз сизга маълум қиламиз, мистер Холмс, табиийки, сиз ҳам ўз текширишларингиз натижалари ҳақида хабар берарсиз.

Министрлар таъзим қилиб, виқор билан хонадан чиқиб кетдилар.

Олий мартабали меҳмонларимиз чиқиб кетишгач, Холмс индамай трубкасини тутатди-да, бир оз вақт чуқур ўйга толди. Мен эрталабки газетани очиб, кеча кечқурун Лондонда содир бўлган шов-шувли жиноят ҳақида ўқий бошлаган эдим, ошнам бирдан қичқириб юбориб ўрнидан сапчиб турди-да, трубкасини каминга қўйди.

— Ҳа,— деди у,— бундан яхши йўл йўқ. Аҳвол мушкул, лекин умид қилса бўлади. Ҳозир ақалли ўғри ким эканлигини билиш зарур, ахир, хат ҳали унинг қўлидан чиқиб кетмаган бўлиши ҳам мумкин-ку. Қолаверса, бу одамларни пулгина қизиқтиради, менинг хизматимга эса

Буюк Британия хазинаси ҳозир у нозир турибди. Агар хат сотилса, мен уни... ҳатто ҳукумат даромад солиғини бир пеннига оширишга мажбур бўлса ҳам сотиб оламан. Уша одам хатни ҳамон қўлида тутиб турган бўлса ҳам ажаб эмас: чет элда бахтини синаб кўришидан олдин унга бу ерда қанча пул таклиф қилишлари мумкинлигини биллиб олиши керак-ку! Бундай жасурона тадбирга қодир бўлган учгина киши бор: булар Оберштейн, Ля Ротьер ва Эдуард Лукас. Мен уларнинг ҳаммаси билан учрашаман.

Мен эрталабки газетага қарадим.

— Годолфин-стритлик Эдуард Лукасни айтяписизми?

— Ҳа.

— Сиз у билан кўришолмайсиз.

— Нима учун?

— Кеча кечқурун у ўз уйида ўлдирилганмиш.

Дўстим мени саргузаштларимиз вақтларида жуда кўп ҳайратлантириб қўяр эди. Ҳозир эса айтган хабаримдан ҳанг-манг бўлиб қолганини кўриб қувониб кетдим. У менга ҳайрат билан тикилиб қолди, сўнгра қўлимдан газетани тортиб олди. Холмс креслосидан турган дақиқада мен ўқийдиган мақолача шу эди:

«ВЕСТМИНСТЕРДА СУИҚАСД»

Кеча кечқурун Годолфин-стритдаги 16-уйда сирли бир жиноят содир бўлган. Годолфин-стрит — дарё билан Вестминстер аббатлиги, худди парламент биносининг катта минораси тагидан ўтган қадимий осойишта кўчалардан биридир. Ундаги уйларнинг кўпчилиги XVIII асрда қурилган. Мана шу уйлардан бирида, шинамгина кўрачада бир неча йиллардан бери жамоатчилик орасида лобар одам сифатида машҳур бўлган. Англиянинг энг яхши ҳаваскор тенорларидан бири мистер Эдуард Лукас истиқомат қиларди. Мистер Лукас бўйдоқ, ўттиз тўрт ёшда эди, унинг хизматкорлари ўрта яшар оқсоч миссис Прингл билан малай Миттон эди. Оқсоч одатда кечқурунлари ишламас, у уйнинг иккинчи қава-тида жойлашган ўз хонасига барвақт чиқиб кетар экан. Малай шу кунни кечқурун Хаммерсмитдаги ошнасини кўргани кетган экан.

Соат ўнларда мистер Лукас квартирада ёлғиз қолган. Бу вақтгача нима бўлганлиги ҳозирча аниқланган эмас, аммо чораккам ўн иккида констебль Бэррет Годолфин-стритдан ўтиб кетаётиб 16-уйнинг эшиги қия

очиқ турганини кўрган. У эшикни тақиллатган, аммо ҳеч ким жавоб бермаган. Биринчи хонада чироқ ёниб турганини кўриб, у йўлакка кирган ва яна дукиллатган, аммо бу гал ҳам унга жавоб беришмаган. Шундан сўн у эшикни очиб кирган. Хона жуда бетартиб: ҳамма ме- беллар жойидан қўзғатилган бўлиб, ўртада стул тўнка- рилганча ётган экан. Бу стул ёнида унинг оёғини қўли билан чангаллаганча бахтсиз уй эгаси ётганмиш. Қоқ юрагига пичоқ санчиб ўлдирилган, шу заҳотиёқ жони узилган бўлиши керак. Суиқасдда қўлланган пичоқ хо- нанинг деворларидан бирини безаб турган шарқ қурол- лари коллекциясидан олинган қайрилма нусха ҳиндча ханжар экан. Суиқасд талаш мақсадида амалга оши- рилмаганга ўхшайди, чунки хонадаги қимматли буюм- лар жой-жойида қолган.

Мистер Эдуард Лукас кўпчилик орасида шу қадар машҳур, уни шу қадар севишар эдики, унинг сирли ўли- ми ҳақидаги хабарни кўпдан-кўп дўстлари самимий қай- гу билан қарши олдилар:

— Хўш, Уотсон, сиз бу тўғрида нима деб ўйлайсиз?— деб сўради Холмс, узоқ индамай тургач.

— Таажжуб қоларли тасодиф!

— Тасодиф? Биз, шу драманинг иштирокчилари бў- лиши мумкин, деб ўйлаган уч одамнинг бири худди шу драма содир бўлиб турган вақтда зўрлик оқибатида ўлади. Бу нега тасодиф бўлар экан! Йўқ, йўқ, қадрдо- ним Уотсон, бу икки воқеа бир-бирига боғлиқ, муқаррар алоқадор. Бизнинг вазифамиз — мана шу алоқани қиди- риб топиш.

— Энди полиция ҳаммасини суриштириб билади.

— Мутлақо билолмайди. Улар Годолфин-стритда кўрган нарсаларинигина билдилар. Улар Уайтхолл- Террас ҳақида ҳеч нарса билмайдилар, билолмайдилар ҳам. Бу иккала ҳодиса бизгагина маълум. Уларни биз- гина таққослай олишимиз мумкин. Аён кўриниб турган бир жиҳат борки, бу ҳар қандай ҳолларда ҳам менда Лукасга нисбатан шубҳа туғдириши мумкин эди. Вест- минстердаги Годолфин-стрит билан Уайтхолл-Террас- нинг ораси бир неча қадам йўл. Мен айтиб ўтган бош- қа махфий агентлар Вест-Эндининг нариги бурчагида яшайдилар. Шунинг учун табиийки, бошқаларга қара- ганда Лукаснинг Европа ишлари министрининг хонадо- ни билан алоқа ўрнатиб маълумотлар олиши осонроқ эди. Бу унча аҳамиятга эга бўлмаган жиҳат-у. лекин во- қеа жадал суръатлар билан давом этганини ҳисобга

олсак, у жуда муҳим бўлиб чиқиши мумкин. Ҳа, қандайдир янгиликлар борга ўхшайди!

Баркашда хонимларга мансуб ташриф қоғозини кўтарганча миссис Хадсон кириб келди. Холмс қоғозни олди-да, қошларини чимириб, менга берди.

— Леди Хильда Трелони Хоупни буёққа марҳамат қилишга таклиф этинг,— деди у.

Бир лаҳзадан сўнг бизнинг камтарона квартирамиз иккинчи бир шарафга муяссар бўлди, бу гал унга Лондондаги энг дилбар аёл кириб келди. Мен герцог Белминстернинг кичик қизининг ҳусни таърифини кўп эшитган эдим, лекин бу таърифлардан бирортаси ҳам, фотосуратларидан бирортаси ҳам унинг латиф чеҳрасининг нафосатли бўёқлари билан ажойиб, назокатли фазилатларини акс эттириб беролмас эди. Бироқ ўша куз эртаси унга илк бор қарар эканмиз, кўзимизга ташланган нарса унинг ҳусни бўлмади. Унинг чеҳраси кўркам, аммо ҳаяжондан оқарган, кўзлари чарақлаган аммо бу чарақлаш безовталики сездириб турар, серифода дудоқлари қаттиқ қимтилган — у ўзини босиқ тутишга тиришар эди. Дилбар меҳмонимиз ланг очилган эшикда пайдо бўлар экан, бизни ҳайратда қолдирган нарса унинг ҳусн-жамоли эмас, қўрқуви бўлди.

— Менинг эрим сизнинг олдингизда бўлганмиди, мистер Холмс?

— Ҳа, миледи, келган эди.

— Мистер Холмс, сиздан ўтинаман, менинг бу ерга келганимни унга айта кўрманг!

Холмс совуққина таъзим қилиб, хонимга ўтиришни таклиф этди.

— Мартабаи олиялари, мени ғоятда қалтис аҳволга солиб қўяяпсиз. Ўтириб, муддаонгиз нима эканлигини гапириб беришингизни илтимос қиламан. Аммо, таасуфки, олдиндан ҳеч қандай муқаррар ваъдалар беролмайман.

Хотин хона бўйлаб ўтиб бориб, деразага орқа ўгириб ўтирди. Бу бўйдор, хушқомат ва жуда назокатли аёл, чинакам қиролича эди.

— Мистер Холмс,— деб гап бошлади у, гапида давом этаркан, оқ қўлқоп кийган қўллари муттасил очилиб юмилар эди, — мен сиз билан самимий гаплашман, умид қиламанки, бу сизни ҳам мен билан самимий гаплашишга мажбур этади. Эрим билан менинг орамизда биргина нарсадан ташқи ҳеч қандай сир йўқ: бу сиёсат. Бу борада у индамайди, менга ҳеч нарса деб

оғиз очмайди. Бироқ кеча кечқурун бизнинг уйнимизда ғоятда бир хунук воқеа юз берганини билиб қолдим. Мен қандайдир ҳужжат йўқолганини билдим. Аммо бу сиёсатга алоқадор бўлгани учун, эрим менн бу ишдан воқиф қилишдан бош тортмоқда. Ваҳолонки... ишонинг, менинг бу борадаги гапларнинг ҳаммасини билишим кераклиги жуда муҳим... жуда муҳим. Ҳукумат аъзоларидан ташқари бу ҳақиқатни биладиган бирдан-бир одам — сиз. Сиздан ўтиниб сўрайман, мистер Холмс, менга тушунтириб берсангиз, нима содир бўлгану унинг оқибатлари қандай бўлиши мумкин? Менга ҳаммасини айтиб беринг, мистер Холмс. Мижозингизнинг манфаатлари сизни оғиз очмасликка мажбур қилмасин. Сизни ишонтириб айтаманки, мен унинг манфаатларини кўзлаб иш кўрмоқдаман, агар у буни тушунганида менга тўла-тўқис сирини айтса ҳам ажаб эмас эди. Ўғирланган қоғоз қандай қоғоз экан?

— Миледи, сиз мендан маҳол нарсани талаб қилмоқдасиз.

Хотин чуқур хўрсиниб, юзини қўллари билан яширди.

— Сиз менинг аҳволимга тушунишингиз керак, миледи. Модомики, эрингиз сизни, мазкур ишдан воқиф бўлмагани дуруст, деб топган экан, мен сир сақлайман, деб сўз берган бўла туриб, у яширишни хоҳлаган сирни сизга қандай қилиб очишим мумкин? Буни мендан сўрашга ҳам ҳаққингиз йўқ — сиз эрингиздан сўранг.

— Мен ундан сўрадим. Сизнинг ҳузурингизга охириги имкониятдан фойдаланишга тиришиб келдим. Берди-ю, ҳатто сиз ҳам менга бирон муайян нарса айтгингиз келмаса, бир саволимга жавоб берсангиз ғоятда миннатдор бўлардим.

— Қандай саволингизга, миледи?

— Шу ҳодисадан эримнинг сиёсий фаолиятига путур етиши мумкинми?

— Биласизми, миледи, агар ши бартараф қилинмаса, у, албатта жуда ачинарли оқибатларга олиб бориши мумкин.

— О!

Хотин гумонлари тасдиқланган одамдек, чуқур хўрсинди.

— Яна бир савол, мистер Холмс. Юз берган бахтсизликдан кейиноқ, эримдан эшитган сўзлардан пайқаб қолдимки, хатнинг йўқолиши бутун мамлакатимизни оғир оқибатларга олиб келиши мумкин эмиш.

— Борди-ю, у шундай деган бўлса, мен буни инкор қилолмайман, албатта.

— Бу оқибатлар қандай бўлиши мумкин?

— О, миледи, сиз менга яна жавоб қайтара олишим мушкул бўлган саволни беряпсиз!

— Ундай бўлса, мен ортиқ вақтингизни олмайман. Мен билан самимий гаплашишдан бош тортганингиз учун сизга таъна қилолмайман, мистер Холмс, умид қиламанки, сиз ҳам менинг тўғримда ёмон фикрга бормаيسىз, чунки мен сидқидилдан эримнинг ҳатто қаршиликларига қарамай, унинг ташвишларини баҳам кўришни истайман. Сиздан яна бир карра ўтинаман: менинг бу ерга келганим тўғрисида унга офиз оча кўрманг.

Остонада у ўгирилиб қаради, мен яна кўркам, ҳаяжонли чеҳрани, ташвишланган кўзларни ва қаттиқ қимтилган дудоқларни кўрдим. Шундан сўнг чиқиб кетди.

— Хўш, Уотсон, ажойиб жинс вакиллари — бу сиз шуғулланадиган соҳа, — деб жилмайди Холмс, кўча эшик тарақлаб ёпилиб, аёл либосининг шитир-шитири тингач. — Бу дилбар хоним қандай ўйин олиб бораётган экан? Унинг асл муддаоси нима экан?

— Ахир у ҳаммасини жуда очиқ тушунтириб бердику, унинг ташвишланаётгани мутлақо табиий.

— Ҳм! Унинг юз ифодасини, аранг тийиб турган хавотирини, ташвишланаётганини, қатъият билан савол беришларини эсланг. Унинг ўз ҳисларини яшира оладиган тоифага мансуб эканлигини унутманг.

— Ҳа, у жуда ҳаяжонланган эди.

— Шунингдек, унинг фақат эримнинг манфаатини кўзлаб иш кўрмоқдаман, шунинг учун ҳамма нарсани билишим керак, деб бизни ишонтиришга қаттиқ тиришганини ҳам эсланг. Бу билан у нима демоқчи эди? Сиз, Уотсон, у ёруққа орқа ўгириб ўтиришга тиришганини ҳам пайқаган бўлсангиз керак. У юзини кўришимизни хоҳламади.

— Ҳа, у худди шу жойни танлаб ўтирди.

— Умуман хотинларга тушуниш қийин. Маргсйтдаги мен шу асосда гумон қилган аёл эсингизда бўлса керак. Кейин маълум бўлдики, унинг ташвишланишига бурнига упа суртилмаганлигигина сабаб бўлган экан. Шундай бепанд материалга асослаб тусмол қилиш мумкинми ахир? Хотин кишининг энг оддий хатти-ҳаракатига ҳам кўпгина нарса яширинган бўлиши мумкин, унинг безовталигига баъзан тўғноғич ёки сочи жинга-

лак қиладиган қисқич ҳам сабабчи бўлиши мумкин...
Яхши қолинг, Уотсон.

— Кетяпсизми?

— Ҳа, мен эрталаб Годолфин-стритда полициядаги дўстларимиз билан бирга бўламан. Муаммомизнинг ҳал қилиниши — Эдуард Лукасинг ўлимига боғлиқ, зотан, ростини айтсам, бу хулоса ҳатто қай йўсинда бўлишини тасаввур ҳам қилолмайман. Фактларга эга бўлмай туриб назариялар яратиш эса катта хато. Сергак бўлинг, қадрдоним Уотсон, менинг ўрнимга мижозларни қабул қилиб турунг. Агар иложини топсам, нонуштага қайтиб келаман.

Уша кун ва кейинги икки кун давомида Холмс, дўстлари қўллаши мумкин бўлган таъбир билан айтсак, катъиян индамас, бошқалар қўллаши мумкин бўлган таъбир билан айтсак, тунд бўлиб олди. У гоҳ келар, гоҳ чиқиб кетар, узлуксиз чекар, скрипкада қандайдир куйлардан парчалар чалар, кўпинча ўйга толар, овқатланиш вақтини ўтказиб юбориб, фақат бутерброд билан қаноатланар, ўқтин-ўқтин мен берадиган саволларга истар-истамас жавоб қайтарар эди. Мен унинг қидиришлари ҳали ҳеч қандай натижа бермаганини пайқаб турувдим. Бу иш ҳақида у менга ҳеч нарса демасди, терговнинг қандай кетаётганини, марҳумнинг малайи Жон Миттоннинг қамоққа олиниб дарҳол озод қилиб юборилганини эса газеталардангина билдим.

Тергов бу ишни «режа билан амалга оширилган суиқасд» деб таъкидлади, аммо қотил топилмаган эди. Жиноят сабабларини ҳам талқин қилиб бўлмади. Хонада кўпдан-кўп қимматбаҳо буюмлар бўлиб, аммо ҳеч нарса олиб чиқиб кетилмаган. Марҳумнинг қоғозларига ҳеч ким тегмаган. Уларни синчиклаб кўздан кечириб, марҳумнинг халқаро сиёсатни ҳафсала билан ўрганганини, ҳар қандай мишмишлар ва ғийбатларни бетиқим йиғиб борганини, атоқли тилшунос эканлигини, кенг миқёсда ёзишма олиб борганлигини аниқлаганлар. У бир неча мамлакатнинг кўзга кўринган сиёсий арбоблари билан яқиндан таниш экан. Аммо столининг ғаладонларини тўлдирган ҳужжатлар орасида биронта ҳам шов-шувга сабаб бўладиганини тополмаганлар. Унинг аёллар билан муносабатига келганда эса, булар тартибсиз ва юзаки характерга эга бўлган бўлса керак. Хотинлар орасида унинг танишлари жуда кўп, аммо дўстлари кам бўлган, улардан биронтасини ҳам севиб қолмаган экан. Унинг одатлари бир йўсинда бўлиб, осойишта турмуш кечирар-

кан. Улими чигал бир жумбоққа айланганки, бунинг сирини хануз очилган эмас.

Малай Жон Миттонга келганда эса полиция ўзининг тўла-тўкис ожизлигини яшириш учун уни ноиложликдан қаманган. Унга биронта ҳам айб қўёлмаганлар. Ўша кунини кечқурун у Хаммерсмитдаги ошнасиникида меҳмондорчиликда бўлган. Унинг жиноят содир бўлган фурсатда йўқ эканлиги аён эди. Рост, у уйдан барвақт чиқиб кетиб, Вестминстерга жиноят очилгунга қадар қайтиб келган бўлиши ҳам мумкин экан, аммо у йўлнинг бир қисмини пиёда босиб ўтганини тушунтирган, ўша оқшом сўлим бўлганлиги эса олинса бунга ишониниш мумкин эди. У соат ўн иккида қайтиб келган, кутилмаган фожиадан қаттиқ саросимага тушган бўлиши керак. Миттон ўз хўжайинини билан ҳаминиша яхши алоқада экан. Марҳумга мансуб бўлган баъзи буюмлар — масалан, филофли устара малайнинг чамадонидан топилган, аммо бу собиқ хўжайинининг совғаси эканлигини айтган, буни оқсоч ҳам тасдиқлаган.

Миттон уч йилдан бери Лукасининг хизматида экан. Шунини диққатга сазоворки, Лукас Миттонни ҳеч қачон континентга бирга ола кетмас экан. Баъзан у Парижда сурункасига уч ойлаб яшар экан. Аммо Миттонни Годолфин-стритдаги уйини қараб тургани ташлаб кетар экан. Оқсочга келганда эса жиноят содир бўлган кунини кечқурун у ҳеч нарса эшитмаган. Хўжайини ҳузурига битга-ярымга одам келган бўлса, хўжайини у одамга ўзи эшик очган бўлиши мумкин экан.

Шундай қилиб, газеталарга қараганда, сирини уч кундан бери очилмай турар эди. Холмс эса газеталардан кўра кўпроқ нарсени билса-да, менга ҳеч нарсени айтмас эди, гап устида инспектор Лестрейд уни ишнинг қай аҳволда экани билан таништирганини қистириб ўтди, шунинг учун ҳам мен унинг ҳамма янгиликлардан яхшигина воқиф эканлигини билардим. Тўртинчи кунини Париждан олинган узун телеграмма босилиб чиқди, у бутун масалани ҳал қилаётгандек эди.

— «Париж полицияси,— деб ёзарди «Дейли Телеграф»¹,— ўтган душанба кунини кечқурун Вестминстердаги Годолфин-стритда зўрлик оқибатида ўлган мистер Эдуард Лукасининг фожиали ҳалокатини яшириб турувчи пардани кўтарадиган бир кашфиёт очди. Марҳум жентльменнинг ўз хонасида кўксига пичоқ санчилган ҳолда то-

¹ «Дейли Телеграф» — Англиядаги катта газета.

пилгани, бу унинг малайидан кўрилгани, у эса жиноят содир бўлганда йўқ эканлигини исботлагани ўқувчиларимизнинг эсида. Кеча Парижнинг Аустерлиц кўчасида яшайдиган Анди Фурнэ хонимнинг хизматкорлари полицияга бекалари ақлдан озганини маълум қилганлар. Медицина жиҳатидан кўздан кечириш шуни кўрсатдики, у дарҳақиқат хатарли ва сурункали савдойилик касалига дучор экан. Текшириш натижасида полиция аниқладики, Анри Фурнэ хоним ўтган сешанба Лондон сафаридан қайтиб келган, бу сафар Вестминстерда содир бўлган жиноятга қандайдир алоқаси бор, деб айтишга асослар бор. Фотосуратларни таққослаш Анри Фурнэ хонимнинг эри билан мистер Эдуард Лукаснинг бир шахс эканлигини, марҳум қандайдир сабабга кўра Лондонда ва Парижда яшаб иккиёқлама ҳаёт кечирганини аниқлаш имконини берди. Креоллар зотидан бўлган Фурнэ хоним характерп гоятда тажанг, рашқдан жини қўзиб турган, бу уни мутлақо телба қилиб қўйган. Худди шундай жини қўзиб қолган пайтлардан бирида, ўйлашларича, бутун Лондонни ҳаяжонга солган бу даҳшатли жиноятни қилган. Унинг душанба кунни кечқурун нима билан машғул бўлгани шу вақтгача аниқланмаган, бироқ, шуниси маълумки, худди унга ўхшаган бир аёл сешанба кунни эрталаб ўзининг телба вазоҳати ва ғалати ҳаракатлари билан Черингкросс вокзалидаги одамларнинг диққатини тортган. Бинобарин, ажаб эмаски, ё у жини қўзиб ақли озганидан жиноят қилган, ё жиноят бу бахтсиз хотинга шу қадар таъсир қилганки, уни ақлдан оздирган. Ҳозирги вақтда, у бўлиб ўтган нарсаларни гапириб беришга қодир эмас, врачлар ҳам унинг ақлий қобилияти қайта тикланишига умид билдирмаётирлар. Шундай маълумот ҳам борки, душанба кунни кечқурун қандайдир хотин, эҳтимол, Фурнэ хонимдир, бир неча соат давомида Годолфин-стритдаги уйнинг яқинида турган...». Бунга нима дейсиз, Холмс?

То понушта қилиб бўлгунча унга шу мақолачани овоз чиқариб ўқиб бердим.

— Қадрдоним Уотсон,— деди у, столдан туриб хона бўйлаб юраркан,— сизнинг сабр-тоқатингизга қойил қолса бўлади, аммо мен сизга бу уч кун давомида шунинг учун ҳеч нарса демадимки. айтадиган нарсанинг ўзи йўқ эди. Ҳатто ҳозир Париждан келган бу маълумотлар ҳам бизга камдан-кам иш беради.

— Аммо бу одамнинг ўлими ҳақидаги иш энди узилкесил аниқланди-ку.

— Бу одамнинг ўлими — хатни қидириб топиб, Европани фалокатдан сақлаб қолишдан иборат бўлган чинакам вазифамизга қараганда оддий бир эпизод, майда бир ҳодиса. Утган уч кун давомида биргина муҳим воқеа содир бўлди: яъни ҳеч нарса содир бўлмади. Деярли соат сайин мен ҳукуматдан маълумотлар олиб турибман, бутун Европа бўйлаб ҳеч қаерда ҳеч қандай потинчлик белгилари йўқ эканлигини билман. Борди-ю, хат йўқолиб қолган бўлса... йўқ, у йўқолиб қолган бўлиши мумкин эмас.. Борди-ю, у йўқолмаган бўлса, қаерда? Кимда? Уни нега яширадилар? Миямга болгадек урилиб тинчлик бермай турган савол шу. Лукаснинг худди хат ғойиб бўлган кунни кечқурун ўлдирилганлиги ҳам тасодифий бир парсамикан? Умуман хат унинг қўлида бўлдимикан? Агар бўлган бўлса, нима учун қоғозларининг ичидан топилмаган? Уни Лукаснинг ақлдан озган хотини олиб кетмадимикан? Агар олиб кетган бўлса, хат Парижда, унинг уйида эмасмикан? Мен француз полициясининг шубҳасини уйғотмай туриб, хатни у ердан қандай қидиришим мумкин? Бу шундай ҳодисаки, қадрдоним Уотсон, бунда биз учун қонуният қанчалик даҳшатли бўлса, уни бузиш ҳам шунчалик даҳшатли. Бизга ҳамма нарса қарши, аммо довга тикилгандек қил устида турган манфаатлар ғоятда зўр. Агар мен бу ишни муваффақият билан тугаллашга муяссар бўлсам, у албатта менинг фаолиятимни муносиб яқунлайди... Хўш, мана олдинги жабҳадан келган сўнги янгиликлар! — У олиб келиб берилган мактубчага тез кўз югуртирди. — Ҳа! Лестрейд қизиқроқ нарса топганга ўхшайди. Шляпангизни кийинг, Уотсон, биргаликда Вестминстерга борамиз.

Мен жиноят содир бўлган жойни илк бор кўрдим: си-полиги, расмийлиги ва вазминлиги билан ўзи қурилган асрнинг эслатиб турган баланд, кўримсиз, энсизгина нештоқли уй. Деразадан бульдогнамо башарали Лестрейд мўраллади, баҳайбат констебль бизга эшикни очаркан, Лестрейд бизни дўстона қутлади. Биз кирган хона жиноят содир бўлган хонанинг ўзи экан, аммо палосга ёйилиб кетган хунук доғдан ташқари ҳеч қандай асар қолмаган эди. Қалин чорси мовут палосча хонанинг ўртасинингина эгаллаган, атрофидаги сербаргина жойда мум билан ярқиратилган қадимий чорбурчак паркет тахтачалари кўриниб турар эди. Камин тепасида ажойиб қуроллар коллекцияси бўлиб, ўша фожияли оқшом ханжар шундан олинган эди. Дераза олдида ҳашаматли

ёзув столи турар, хонадаги ҳар бир буюм: суратлар, гиламлар, пардалар — ҳаммаси уй эгасининг хассосликдан назокат даражасига бориб етган дидидан дарак берар эди.

— Сиз Париждан келган янгиликни эшитдингизми? — деб сўради Лестрейд.

Холмс маъқуллаб бош силкиди.

— Бу гал бизнинг француз дўстларимиз худди нишонга уришди. Суиқасд муқаррар худди улар таъкидлаётгандек юз берган. Хотин эшикни тақиллатган — бу кутилмаган ташриф, ўйлайманки, Лукасникига ҳеч ким келган эмас. Ингит аёлни ичкарига киритган — кўчада серрайтириб қўйиши мумкин эди-ку, ахир! Хотин Лукасга уни қандай қидириб топганини гапириб берган, уни таънага кўмиб ташлаган. Ханжар эса қўл узатгудек ерда бўлган, уни шартга олгану ишни тамомлаган-қўйган. Буларнинг ҳаммаси бирданига юз берган эмас, албатта, чунки ҳамма стуллар бир жойга уйилган, ҳатто биттаси Лукаснинг қўлида бўлган, бу билан ўзини ҳимоя қилмоқчи бўлган шекилли. Биз бу ишларнинг ҳаммасини худди устида бўлгандек аниқ тасаввур қилиб турибмиз.

Холмс қошларини кўтарди:

— Шунга қарамасдан барибир менга одам юборибсиз-ку?

— Э-ҳа, бу бошқа гап — арзимаган майда нарса, аммо айниқса сиз қизиқадиган нарсалардан бири: шубҳали, биласизми, сиз қўллашингиз мумкин бўлган таъбир билан айтсак, ғалати нарса. Биринчи қараганда бутун ишга ҳеч дахли йўққа ўхшайди.

— Нима экан у?

— Ўзингизга маълумки, жиноят содир бўлганлигини аниқлангач, биз ҳамма буюмларнинг жой-жойида қолишига қаттиқ риоя қиламиз. Бу ерда ҳам ҳеч нарсага тегилмаган. Квартирада кечаю кундуз полициячи навбатчилик қилган. Бугун эрталаб марҳумни дафн этиб, бу хонани текшириш тугаллангандан кейин, биз уни бир оз тартибга келтириб қўймоқчи бўлдик. Мана бу палос. Биласизми, у полга қоқилган эмас, уни солиб қўйишган. Биз уни тасодифан кўтариб қолиб, кўрсакки...

— Хўш? Кўрсангларки?.. — Холмснинг чеҳрасида зўр қизиқиш акс этди.

— О-о, аминманки, бизнинг нимани кўрганимизни юз йилда ҳам ўйлаб тополмайсиз! Сиз палосдаги мана бу доғни кўряпсизми? Ахир бу палосдан бир талайгина

қон силқиб ұтган бұлиши керак эди, шундай эмасми?

— Албатта.

— Буни қарангки, паркетнинг шу жойида доғ йўқ.

— Доғ йўқ? Аммо доғ бұлиши керак эди-ку?

— Ҳа, сиз шундай деб ўйлайсиз. Ҳолбуки у ерда доғ йўқ.

У палоснинг бир четини кўтарди, биз дарҳақиқат шундай эканлигига қапоат ҳосил қилдик.

— Аммо палоснинг ўнг томонига ўхшаб орқасида ҳам доғ бор-ку. Шу доғ полда из қолдириши керак эди-ку!

Машҳур мутахассиснинг ҳайратланганини кўрарқан, Лестрейд завқдан ҳиринглаб кулди:

— Хўп, энди мен гап нимада эканини сизга тушунтириб бераман. Иккинчи доғ ҳам бор, аммо у биринчисига мос келмайди. Ўзингиз кўринг.

Шу сўзларни айтиб у палоснинг иккинчи учини кўтарди, дарҳақиқат паркетнинг кўҳна эшикка яқин оқиш чорбурчак тахталарида каттагина тўқ қизил доғ кўрдик.

— Бунга нима дейсиз, мистер Холмс?

— Бу оддийгина гап. Иккала доғ бир-бирига мос келади, аммо палос буклаб қўйилган. У чорси бўлиб, полга қоқилмаганлиги учун бу нарса осон эди.

— Мистер Холмс, полиция сизнинг палос қайириб қўйилган-қўйилмаганлигини тушунтириб беришингизга муҳтож эмас. Бу мутлақо равшан нарса: агар палос мана бундай букланса, доғлар бир-бирига бақамти келади. Мен сиздан сўрамоқчиман: палосни ким, нима учун кўтарган?

Холмснинг ҳаракатсиз юзида ўзини чулғаб келаётган ҳаяжонни аранг босиб турганини кўрмоқда эдим.

— Менга қаранг, Лестрейд,— деди у,— йўлакдаги полициячи бу ерда муттасил навбатчилик қилиб турибдими?

— Ҳа.

— Хўп, бўлмаса менинг сизга маслаҳатим шу: уни яхшилаб сўроқ қилинг. Аммо-лекин бизнинг олдимизда эмас, биз шу ерда кутиб турамыз. Уни бошқа хонага олиб кириг. Ёлғиз сиз билан бўлса тезроқ иқроп бўли қолади. Ундан, бу хонага одам киргизиб, уни ёлғиз қолдириб чиқиб кетишга нима ҳақинг бор эди, деб сўранг. Бу ишни қилган-қилмаганини сўраб ўтирманг. Буни исботлашнинг ҳожати йўқ деб ҳисобланг. Унга, бу ерда ким бўлганини биламан, денг. Пўписа қилинг. Сидқи-

дилдан иқрор бўлгандагина гуноҳини юва олиши мумкинлигини айтинг. Ҳамма ишни худди мен айтгандек қилинг.

— Қасамёд этаманки, борди-ю, у бирон нарса биладиган бўлса, ҳаммасини айтишга мажбур қиламан!— деди Лестрейд хитоб билан.

У югурганча даҳлизга чиқиб кетди, бир минутдан сўнра биз унинг қўшни хонада бақираётганини эшитдик.

— Тезроқ, Уотсон, тезроқ,— деб қичқириб юборди Холмс сабрсизликдан қалтираб.

Бу одамнинг лоқайдлик ниқоби остига яширинган бутун ғайритабиий зўр кучи ғайрат билан жўшиб кетди. У палосни қайтариб қўйиб, дарҳол чўкка тушди-да, паркетнинг палос тагидаги ҳар бир чорбурчак тахтасини пайпаслай бошлади. Улардан бирисининг четига қўлини тегизаркан, бир четга учиб тушди. Бу яшиқнинг қопқоғи бўлиб, унинг тагида кичкина қоп-қоронғи чуқурча бор эди. Холмс сабрсизлик билан қўлини пастга суқди, лекин ўқинч ва аччиқ афсус билан хўрсиниб қўлини тортиб олди. Яшиқча бўм-бўш эди.

— Бўлинг, Уотсон! Жойига олиб келиб қўйинг!

Хуфия ковакни ёпиб, палосни жойига солиб қўйган ҳам эдики, йўлакдан Лестрейднинг овози эшитилди. У кириб келганда Холмс каминга бепарво суянганча эснотини аранг босиб хомуш ва аламли бир қиёфада турарди.

— Кечиринг, сизни ушлаб қолдим, мистер Холмс. Кўриб турибман, бу ишларнинг ҳаммаси жуда ҳам жонингизга текканга ўхшайди. Ниҳоят у иқрор бўлди! Бу ёққа киришг, Макферсон. Сизнинг кечириб бўлмайдиган қилмишингизни мана бу жентльменлар ҳам билиб қўйишсин.

Хонага қизариб ҳижил бўлган айбдор констебль қиялаб кирди.

— Сизни ишонтириб айтаман, сэр, ўлай агар кўнглимга ёмон гап келган бўлса. Ксча кечқурун бу ерга бир жувон кириб келди: қидирган уйимдан адашиб кирибман, деди. Биз гаплашиб қолдик. Ахир одам кунузукун ёлғиз турса зерикиб кетади-ку...

— Хўш, кейин нима бўлди?

— У суиқасд қаерда юз берганини кўрмоқчи бўлди, бунга газетада ўқиганини айтди. Жуда одобли жувон, сэр. Гап-сўзлари ҳам биннойидеккина. Кириб кўришига изн берсам ҳеч нарса бўлмас, деб ўйладим. Аммо палосдаги доғни кўриши билан ҳушидан кетиб йиқилди.

Мен ошхонага югуриб чиқиб, сув олиб келдим-у, ammo хушига келтиролмадим. Шундан кейин коньяк олиб келгани мушодаги «Чирмовиқ новдаси» деган майхонага қараб югурдим, бироқ қайтгунимча хотин ўзига келиб чиқиб кетибди... Афтидан, мен билан учрашгани юзи чидамаган бўлса керак.

— Палосга ҳеч ким тегмабдими?

— Биласизми, сэр, қайтиб келсам, назаримда у бир оз суриб қўйилгандек эди. Хотин палосга йиқилиб тушган эди-да, у бўлса полга қоқиб қўйилмаган. Кейин мен уни текислаб солиб қўйдим.

— Бу сизга сабоқ бўлади, констебль Макферсон, мени иккинчи алдамайсиз,— деди Лестрейд мағрур.— Сиз ҳойнаҳой, тартиб бузилгани очилмай қолади, деб ўйлагансиз, палосга кўзим тушиши биланоқ хонага кимдир кирганини дарҳол пайқадим. Бахтингизга, ошнам, ҳеч нарса йўқолмабди, бўлмаса аҳволингиз танг бўларди. Сизни шундай арзимаган нарса учун бу ерга чақирганимга таассуф қиламан, мистер Холмс, ammo мен биринчисига мос келмайдиган бу иккинчи доғ сизни қизиқтириб қолар, деб ўйлаган эдим.

— Албатта бу жуда қизиқ. Констебль, ўша хотин бу ерга атиги бир марта кирдимиз?

— Ҳа, сэр, бир марта кирди.

— Оти нима экан?

— Билмадим, сэр. Айтишича, машинкада кўчирилдиган иш қидириб юрган экан, унинг номерини адаштириб қўйибди, жуда ёқимтой, сипогина жувон, сэр.

— Новчами, чиройлими?

— Ҳа, сэр, анчагина новча жувон. Чиройли деса ҳам бўлади, ҳа, жуда ҳам чиройли. «О, офицер, рухсат беринг биттагина қарай!» деди у. Хатти-ҳаракатлари шунақанги ёқимли, мулойим эдики, эшикни очиб мўралай қолишига рухсат берсам ҳеч нарса бўлмас, деб ўйландим.

— Қандай кийинган эди?

— Соддагина, сэр: устида ергача тушиб турган ёпинчиқ.

— Соат нечаларда бўлган эди бу?

— Қош қораяётган пайт эди. Мен майхонадан қайтиб келаётганимда фонарларни ёқишаётган эди.

— Жуда соз,— деди Холмс.— Юринг. Уотсон, бизни бошқа жойда муҳим бир иш кутиб турибди.

Биз уйдан чиқарканмиз. Лестрейд хонада қолди, ўкинчдан ич-этини еяётган констебль эса бизга эшик

очгани югурди. Остонада Холмс ўгирилиб Макферсонга нимадир узатди. Констебль тикилиб қаради.

— Ё раббий, сэр!— деди у ҳайрат билан.

Холмс бармоғини лабига босиб, ўша нарсани яна қўйин чўнтагига солиб қўйди-да, биз кўчага чиққач, қаҳ-қаҳлаб кулиб юборди.

— Жуда соз!— деди у.— Юринг, қадрдоним Уотсон. Парда кўтарилди, охирги парда бошланмоқда. Хотиржам бўлишингиз мумкин: уруш бўлмайди, муҳтарам лорд Трелони Хоупнинг ёрқин истиқболига путур етмайди, эҳтиётсиз подшо шошмашошарлик қилиб қўйгани учун жазосини тортмайди, бош министр ҳам Европадаги мураккаб аҳволни бартараф қилиш билан овора бўлмайди. Биз бир оз одоб сақлаб, тадбиркор бўлишимиз керак, шунда жуда хунук оқибатларга олиб бориши мумкин бўлган бу воқеа сариқ чақага ҳам арзимаё қолади.

Мен бу ажойиб одамга жуда ҳам қойил қолдим.

— Сиз масалани ҳал қилдингизми?!— деб хитоб қилдим мен.

— Ҳозирча йўқ, Уотсон. Ҳозирча бояги-боягидек маълум бўлмаган баъзи бир жиҳатлар бор. Аммо ҳозир бизга кўпдан-кўп нарсалар маълумки, башарти ҳаммасини билиб олмасак алам қилган бўлар эди. Биз ҳозир тўппа-тўғри Уайтхолл-Террасга бориб, ишни охирига етказамиз.

Биз Европа ишлари министрининг уйига етиб келгач, Шерлок Холмс леди Хильда Трелони Хоупни кўрмоқчи эканини айтди. Бизни қабулхонага бошлаб киришди.

— Мистер Холмс!— деди леди, унинг юзи норозиликдан қизариб кетди.— Сизнинг ишингиз инсофдан эмас, олижаноблик эмас. Ахир мен сизга борганимни сир тутмоқчи эканлигимни айтган эдим-ку. Бўлмаса эрим, менинг ишларимга аралашаётибди, деб ўйлаши мумкин, деган эдим-ку. Сиз бу ташрифингиз билан мени иснодга қўяётибсиз. Ахир бу бизнинг орамизда амалий муомалалар бор эканлигини кўрсатиши мумкин-ку.

— Афсуски, миледи, бошқача йўл тутиш мумкин бўлмади. Менга бу ғоятда муҳим ҳужжатни топишни топширишган, шунинг учун сиздан сўрашга мажбурман, миледи, уни менга берсангиз.

Леди ўрнидан сапчиб турди: кўркам чеҳрасидаги қизилликдан бир зумдаёқ асар қолмади. Кўзлари хира тортиб, гандираклаб кетди. Назаримда, у ҳуши оғиб йиқилиб тушадигандек кўринди, аммо бор иродасини иш

га солиб ўзининг ўнглаб олди, юзи ҳайрат ва нафратдан қизариб кетди:

— Сиз... мени ҳақорат қилаётибсиз, мистер Холмс!

— Менга қаранг, бу фойдасиз. Хатни беринг.

Хотин қўнғироққа қараб югурди:

— Эшик оғаси сизларни кузатиб қўяди.

— Чалманг, леди Хильда. Агар шундай қилсангиз, менинг жанжалдан қочиш учун қилган ҳамма самимий хатти-ҳаракатларим беҳуда кетади. Менга хатни қайтариб беринг, ҳамма иш жой-жойига қарор топади. Агар менга ишонгингиз келмаса, сирингизни фош этишга мажбур бўламан.

Аёл унинг қаршисида гурур ва виқор билан турарди. Унинг кўзлари Холмснинг нигоҳини қидирар, гўё унинг муддаоси нима эканлигини билиб олмоқчидек эди. У қўлини қўнғироқдан олмас, аммо чалмас ҳам эди.

— Сиз мени қўрқитмоқчисиз. Бу ерга келиб хотин кишига пўписа қилиш олижанобликка кирмайди, мистер Холмс! Сиз, мен баъзи бир нарсаларни биламан дейсиз, хўш, нималарни биласиз?

— Илтимос қиламан, миледи, ўтиринг. Агар йиқилиб тушсангиз шикастланасиз. То ўтирмагунингизча гапирмайман. Ташаккур айтаман сизга.

— Сизга беш минут муҳлат бераман, мистер Холмс.

— Бир минут ҳам кифоя, леди Хильда. Мен сизнинг Эдуард Лукасникида бўлганингизни, унга бу ҳужжатни берганингизни биламан, кеча кечқурун ҳийла ишлатиб унинг хонасига иккинчи марта кириб борганингиздан, палос тагидаги хуфия ковакдан хатни олганингиздан ҳам хабардорман.

Леди Хильданинг ранги мурданинг рангидек оқариб кетди. У Холмсдан кўзларини узмасди; энтикиб, тили гапга келмай қолди.

— Эсингизни ебсиз, мистер Холмс... Эсингизни ебсиз! — дея олди у ниҳоят.

Холмс чўнтагидан бир парча картон олди. Бу аёл кишининг фотосурати эди.

— Мен буни иш бериб қолар деб олакелган эдим,— деди у.— Полициячи сизни таниди.

Аёлнинг нафаси бўғзига тиқилиб, боши кресло суяпчиғига шилқ этиб тушди.

— Менга қаранг, леди Хильда... Хат сизда, аммо ишни ҳар қалай ўнгласа бўлади. Менда сизнинг бошингизга ҳеч қандай қўнғилсизлик солиш истаги йўқ. Йўқолган хатни эрингизга қайтариб берган заҳотим менинг

вазифам тугайди. Маслаҳатимга қулоқ солиб мендан сир яширманг — сизнинг бутун нажотингиз шундан иборат.

Бу жувоннинг мардлигига қойил қолса бўларди. Ҳатто шу пайтда ҳам у ўзини мағлуб деб ҳисобламади:

— Яна такрор айтаман, мистер Холмс: сиз аллақандай тутуриқсиз хомхаёлнинг ҳукмида турганга ўхшайсиз.

Холмс стулдан турди:

— Сизга ачинаман, леди Хильда. Мен сиз учун имконим борича ҳаракат қилдим, энди кўрсам — буларнинг ҳаммаси беҳуда экан.

У қўнғироқ тугмачасини босди. Эшик оғаси кирди.

— Мистер Трелони Хоуп уйдами?

— У ўн беш минутдан кейин келади, сэр.

Холмс соатига қаради.

— Яна ўн беш минут, — деди у. — Жуда соз, кутиб туратураман.

Эшик оғаси эшикни ёпиб чиқиб кетиши билан леди Хильда қўлларини чўзганча Холмсининг оёқларига йиқилди; кўркам юзларидан дув-дув ёш оқмоқда эди.

— О, менга раҳмингиз келсин, мистер Холмс! Менга раҳмингиз келсин! — деб ёлворарди у алам билан тўлғаниб. — Худо ҳақи, унга айта кўрманг! Мен уни шу қадар севаманки! Унга заррача ҳам озор етказгим келмайди, биламанки, бу нарса унинг олижаноб дилини вайрон қилади.

Холмс уни ўрнидан турғазди.

— Сизга ташаккур айтаман, миледи, охириги дақиқада бўлса ҳам эс-ҳушингизни йиғдингиз. Бир дақиқа фурсатни ҳам бой бериш керак эмас. Хат қани?

Жувон ёзув столи ёнига югуриб бориб уни очди-да, узун мовий конверт олди.

— Мана у, мистер Холмс... кошки уни ҳеч қачон кўрмаган бўлсам!

— Энди уни қандай қилиб қайтарсак экан? — деб ўйларди Холмс. — Тезроқ, тезроқ, қандай бўлмасин бир йўл топиш керак!.. Ҳужжатлар солинган қутича қаёқда?

— Ҳали ҳам ётоқ хонасида.

— Жуда жойида! Уни тезгина буёққа олиб келинг, миледи.

Бир минутдан сўнг у қўлида қизил япасқи қутича кўтарганча кириб келди.

— Сиз уни илгари нима билан очган эдингиз? Сизда бошқа калит борми? Албатта бўлиши керак. Очинг!

Бағирдопидан леди Хильда кичкина калит олди. Қу-

тичани очишди, у қоғоз билан тўла эди. Холмс мовий конвертни ўрта бир жойга, қандайдир бошқа ҳужжатнинг қатига солиб қўйди. Қутичани қулфлаб, яна ётоқ хонасига олиб кириб қўйишди.

— Энди биз уни кутиб олишга шаймиз,— деди Холмс.— Ихтиёримизда яна ўн минут вақт бор. Мен сизни дахлсиз сақлаб қолиш учун ҳаддимдан ортиқ жасорат қилаётиман, леди Хильда! Шунинг учун сиз қолган вақт ичида бу ғалати воқеани менга бошдан-оёқ ипидан-игнасиғача гапириб беришингиз керак.

— Мен сизга ҳаммасини гапириб бераман, мистер Холмс!— деб хитоб қилди леди.— О, мистер Холмс, мен ўнг қўлимни чоптириб ташласам ташлайманки, унинг бир дақиқа ҳам ташвиш чекишини хоҳламайман. Бутун Лондонда ўз эрини менчалик севадиган хотин бўлмаса керак, аммо барибир мажбурлик туфайли қилган ишимни билиб қолса, у мени ҳеч қачон кечирмас эди. У ўз номусини шу қадар юқори қўядики, бошқа одамнинг беномус хатти-ҳаракатини унутолмайди ҳам, кечиролмайди ҳам. Менга ёрдам беринг, мистер Холмс! Менинг бахтим, унинг бахти, бизнинг ҳаётимиз қил устида турибди!

— Тезроқ, миледи, вақт кетяпти!

— Эрга теккунимгача, мистер Холмс, мен севиб қолган таъсирчан қизларга хос эҳтиётсиз, тутуриқсиз бир хат ёзган эдим. Унда ҳеч бир ёмон нарса йўқ, аммо эрим уни, барибир, жиний деб ҳисоблаши мумкин эди. Борди-ю, у ўша хатни ўқиб қолса, менга ишонмай қўярди. Уша хатни ёзганимга неча йиллар бўлиб кетган. Мен, ҳаммаси унутулиб кетгандир, деб юрардим. Аммо бирдан ўша Лукас деган одам менга, хат менинг қўлимга тушиб қолди, уни эрингизга кўрсатмоқчиман, деб хабар қилди. Унга, менга раҳм қилинг, деб ёлвордим. У, агар эрингизнинг хат-хабарлар турадиган қутичасидаги бир ҳужжатни олиб келиб берсангиз, сизга хатни қайтариб бераман, деди. Унинг министрликда аллақандай бир жосуси бор экан, бундай ҳужжат борлигини унга ўша айтибди. Лукас, бу эрингизга сира ҳам зарар етказмайди, деб ишонтирди. Менинг ўрнимда бўлсангиз нима қилардингиз, мистер Холмс! Мен нима қилишим керак эди?

— Ҳамма гапни эрингизга айтишингиз керак эди.

— Айтолмасдим, мистер Холмс, айтолмасдим! Бир томондан, менга омонсиз ҳалокат таҳдид солиб турарди; иккинчи томондан, гарчанд, эримга тегишли ҳужжатни

олишим ўзимга мудҳиш туюлса-да, аммо, ҳар қалай, халқаро сиёсат бобида бу қандай оқибатларга олиб бориши мумкинлигини мен унча тасаввур қилмасдим, бизнинг муҳаббатимиз билан ўзаро ишончимизга кел-сак, бунда менга ҳамма нарса мутлақо равшан эди. Шу тариқа мен ўғирлик қилдим, мистер Холмс. Мен калитдан қолип кўчирдим. Лукас дегап ҳалиги одам бош-қа калит ясаттириб олиб келиб берди. Мен қутичани очиб ҳужжатни олдим-да, уни Годолфин-стритга олиб бориб бердим.

— У ерда нима ҳодиса юз берди, миледи?

— Мен шартлашганимиздек эшикни тиқиллатдим. Лукас чиқиб очди. Унинг орқасидан хонага кирдим, аммо эшикни қия очиб қолдирдим, чунки бу одам билан ёлғиз қолишдан қўрқардим. Эсимда, уйга кираётганимда кўчада аллақандай хотин турган эди. Бизнинг музокараларимиз дарров тугади. Менинг хатим унинг столида ётарди. Унга ҳужжатни бердим, у менга хатни қайтариб берди. Шу пайт эшик олдида шовқин эшитилиб, йўлакдан одим товушлари келди. Лукас тезлик билан палосни кўтариб ҳужжатни қандайдир ковакка тиқди-да, палосни яна жойига ташлаб қўйди.

Шундан кейин юз берган нарса аллақандай даҳшатли тушга ўхшайди. Шу пайт қорамағиз жиннибашара хотинга кўзим тушди, унинг французчалаб: «Кутганларим беҳуда кетмади! Ахир сени у билан қўлга туширдим!»— деб қичқирганини эшитдим. Шундан кейин даҳшатли манзара юз берди. Эракнинг стулга ёпишганини, хотиннинг қўлида ханжар ярқираганини кўрдим. Мен бу мудҳиш ҳодисани кўришим билан жоним борича қочдим, уйдан югуриб чиқиб кетдим, бу мудҳиш суиқасдни эртасига эрталабгина газеталардан билдим. Уша кун кечқурун мен жуда бахтиёр эдим, чунки хатим ўз қўлимда эди, мени нималар кутаётганини хаёлимга келтирмаган эдим.

Эртасига эрталаб бир фалокатдан қутуламан деб иккинчисига дучор бўлганимни пайқадим. Эримнинг ҳужжат йўқолганини кўриб чеккан алаמידан изтиробга тушдим. Унинг оёқларига йиқилиб нима иш қилиб қўйганимни айтиб юборишимга сал қолди. Аммо унда илгари қилган ишимни ҳам иқроор қилишга мажбур бўлардим! Уша кун эрталаб мен сизнинг олдингизга бордим, бутун хатти-ҳаракатимнинг нақадар қалтис эканлиги менга ўшандагина равшан бўлди. Уша дақиқада бошлаб мен муттасил бу ҳужжатни эримга қан-

дай қилиб топширишни ўйлардим. Хужжат Лукас қўйган жойда турган бўлиши керак, чунки у хужжатни ўша даҳшатли хотин кириб келгунча яшириб қўйган эди. Агар ўша хотин кириб қолмаганида бу хуфия жой қаерда эканлигини мен ҳеч қачон билолмаган бўлардим. Унинг хонасига қандай киришим мумкин? Мен бу уйни икки кун давомида кузатдим, аммо бирон марта ҳам эшик очиқ қолмади. Кеча кечқурун охирги марта уриниб кўрдим. Хатни қандай қилиб қўлга киритганимни ўзингиз биласиз. Мен уни олиб келиб йўқ қилиб юбормоқчи бўлдим, чунки бор гапни айтмай туриб хатни эримга қандай қилиб қайтариб беришни билмасдим... Ё раббий, зинапоядан унинг қадамларини эшитаётибман.

Европа ишлари министри қаттиқ ҳаяжонланганча хонага югуриб кирди.

— Нима янгилик бор, мистер Холмс, нима янгилик бор?— деб қичқириб юборди у.

— Менинг кўнглимда бир оз умид бор.

— Худога шукр!— дея унинг юзи ёришиб кетди.— Бош министр мен билан нонушта қилаётган эди. Уни қувонтиришим мумкинми? Унинг асаблари пўлатдан-у, аммо биламанки, шу мудҳиш воқеа юз бергандан бери, кўз юмгани йўқ... Жейбокс, бош министрни буёққа чиқишга таклиф қилинг. Сизга келсак, азизим, сиёсат ҳақидаги гапларнинг сизга унча қизиғи бўлмаса керак. Бир неча дақиқадан сўнг биз емакхонага — ҳузуригизга тушиб борамиз.

Бош министр ўзини яхши тутар, аммо кўзларининг чақнаши, қотма қўлларининг қалтирашидан унинг ҳам ёш ҳамкасабасидек ҳаяжонланаётганини кўриб турардим.

— Пайқашимча, мистер Холмс, сиз бизга бир нарсани маълум қилмоқчисиз, шекилли?

— Ҳозирча салбий жавоб,— деди дўстим.— Мен иложим борича ҳамма жойлардан суриштириб кўрдим, ташвиш тортиш учун ҳеч қандай асос йўқлигига қаноат ҳосил қилдим.

— Аммо бу етарли эмас, мистер Холмс. Биз муттасил вулқон оғзида яшаёлмаймиз, биз аниғини билишимиз керак.

— Мен, хатни толамиз, деб ишонаман, шунинг учун ҳам бу ерга келдим. Бу иш ҳақида қанча кўп ўйлаганим сари, ўша хат бу уй доирасидан чиқиб кетмаган, деган ишончим тобора ортиб бормоқда.

— Мистер Холмс!

— Борди-ю, у ўғирланган тақдирда уни аллақачонлароқ эълон қилган бўлар эдилар, албатта.

— Аммо уни шу уйга яшириб қўйиш учунгина олишдан нима маънос чиқади?

— Умуман уни олганларига имоним комил эмас.

— Унда қандай қилиб қутичадан ғойиб бўлиб қолади?

— Унинг қутичадан ғойиб бўлиб қолганига ҳам имоним комил эмас.

— Мистер Холмс! Ҳозир ҳазилкашликнинг мавруди эмас! Сизни ишонтириб айтаманки, хат у ерда эмас.

— Сиз сешанбадан бери уни бошқа очиб кўрганмидингиз?

— Йўқ. Бунинг мутлақо фойдаси ҳам йўқ!

— Сиз уни кўрмай қолган бўлишингиз ҳам мумкин.

— Менга қаранг, бундай бўлиши мумкин эмас.

— Ким билади! Бундай нарсалар бўлиб турган. Унда бошқа ҳужжатлар ҳам бўлса керак. Ушаларнинг орасига аралашиб кетган бўлиши мумкин.

— Хат устида турган эди.

— Битта-яримта қутичани қимирлатган бўлса аралашиб кетгандир.

— Йўқ-йўқ, мен ҳаммасини олиб кўрганман.

— Ахир буни текшириб кўриш қийин эмас-ку, Хоуп!— деди бош министр.— Айтинг, қутичани буёққа олиб келишсин.

Европа ишлари министри қўнғироқни босди:

— Жейкобс, менинг ҳужжатлар турадиган қутичамни олиб келинг... Биз мутлақо беҳуда вақт ўтказмоқдамиз, аммо шу билан кўнглингиз жойинга тушса, майли текшириб кўрайлик... Раҳмат, Жейкобс, мана шу ерга қўйинг... Калитни ҳамма вақт соатимнинг занжирида олиб юраман. Мана ҳамма қоғозлар, кўриб турибсизлар. Лорд Мерроунинг хати, сэр. Чарльз Хардининг маърузаси, Белграддан келган меморандум, рус-герман ғалла солиқлари ҳақидаги маълумотлар. Мадриддан келган хат, лорд Флауэрснинг берган маълумоти... Ё раббий! Бу нима бўлди? Лорд Беллинжер! Лорд Беллинжер!

Бош министр мовий конвертни унинг қўлидан юлқиб олди:

— Ҳа, ўша. Хати ҳам турибди... сизни табриклайман Хоуп!

— Ташаккур сизга! Ташаккур сизга! Елкамдан каттакон тоғ ағдарилгандек бўлди!.. Аммо бунга ақл бовар

қилмайди... Ҳа, ақл бовар қилмайди. Мистер Холмс, сиз сеҳргар экансиз, афсунгар экансиз! Унинг бу ерда эканлигини қаёқдан билдингиз?

— Бу ердан бошқа жойда бўлиши мумкин эмаслигини билардим.

— Қараб туриб кўзларимга ишонмайман!— У хонадан ғизиллаганча чиқиб кетди. — Хотиним қани? Мен ҳамма иш қарор топганини унга айтишим керак. Хильда! Хильда!— деган овозларни эшитдик зинапоядан.

Бош министр кўзларини сузиб Холмсга қаради.

— Менга қаранг, сэр, — деди у, — бу ерда яна бошқа бир гап борга ўхшайди. Хат яна қандай қилиб қутнчага тушиб қолган бўлиши мумкин?

Холмс бу ўткир кўзларнинг синовчан назаридан қочиб учун орқага ўгирилиб жилмайди.

— Бизнинг ҳам дипломатик сирларимиз бор, — деди у ва шляпасини олиб эшик томон йўналди.

АСИЛЗОДА БУЙДОҚ

Омадсиз куёвлар гирдикапалак бўлиб юрадиган оқсуяклар табақасида лорд Сент-Саймоннинг донғи кетган уйланиш можароси кўпдан буён эрмак қилинмаяпти. Бу кулфат янги-янги шармандали воқеаларнинг янада ғаройиб тафсилотлари соясида қолиб кетди ва виёфатма-зиёфат санқиб юришадиган вайсақиларнинг ҳам ёдидан кўтарилди. Устига-устак, ўшандан бери орадан деярли тўрт йил ўтди. Лекин баъзи бир сабабларга кўра, кўпгина далил-исботлар охир-оқибатда халқ оmmasига ошкор этилмагани туфайли ва асосан дўстим Шерлок Холмс шарофати билан бу ишга аниқлик киритилгани учун каминанинг у ҳақдаги хотиралари мўъжаз баёнсиз, тубандаги диққатга сазовор манзарасиз кемтик бўлиб қоларди деб ҳисоблайман.

Бир кун,— мен унда ҳали уйланмаган эдим — тўйгача бир неча ҳафта бор эди, биз Холмс билан Бейкер-стритда бирга яшардик,— дўстимнинг номига хат келди. Холмс уйда йўқ эди, у тушликдан сўнг қаерлардадир сайр этиб юрарди. Мен бўлсам, кун бўйи хонадан чиқ-

май ўтирдим, чунки кутилмаганда ҳавонинг авзойи бузилди: кучли кузак шамоли кўтарилди, ёмғир ёға бошлади — натижада оёғимга кириб қолган ўқ, (Афғонистон юришидан хотира) эс-ҳушимни чулғаб олди, яъни оёғим тўхтовсиз равишда сирқ-сирқ оғришга тушди. Креслоларнинг бирига ястаниб олдим-да, оёқларимни чалмаштирганча газета ўқий бошладим. Аммо бирпасдан кейин кундалик долзарб янгиликлар жонимга тегди ва қоғоз уюмини бир бурчакка улоқтириб ташладим. Бекорчиликдан стол устида ётган хатни кўздан кечирдим: конверт сиртида улкан герб билан монограмма манамен деб турарди. Мен эринибгина дўстим билан хат ёзишиб турадиган бу улуг зот ким бўлди экан деган мулоҳазага бордим.

— Сизга олимақом мактуб мунтазир бўлиб турибди,— деб хабар бердим Холмс хонага кирган заҳотиёқ. — Агар янглишмасам, сиз эрталаб балиқфуруш билан божхона амалдорларидан ҳам хатлар олган эдингиз-а?

— Каминага келадиган хат-хабарларнинг латофати шундан иборатки, улар хилма-хилдир,— деб жавоб берди у жилмайиб.— Кўпчилик ҳолларда хат муаллифи қанчалик камтар бўлса, хат шунчалик қизиқарли бўлади. Менимча, манови зорманда ҳам бўлмағур расмий таклифномалардан биттаси бўлса керак, булар кишини ё диққатпазлигини ошириб юборади, ёки ёлғон гапиришга мажбур этади. — У муҳрни синдирди-да, хатга тезгина кўз югуртириб чиқди.— Э-э, йўқ! Бу ерда қандайдир қизиқроқ нарса борга ўхшайди.

— Демак, бу таклифнома эмасми?

— Йўқ, ишга алоқадор хат.

— Асилзода мижозданми?

— Англиядаги энг асилзода зотларнинг биридан келибди.

— Табриклайман, азизим.

— Уотсон, қасам ичиб айтаманки, менга мижозимнинг жамиятдаги мавқеидан кўра, унинг иши кўпроқ аҳамиятга эга. Ишонаверинг, мен жилпанглаётганим йўқ. Шунга қарамай, мана бу ҳодиса хийла ажабтовур шекилли. Назаримда, сиз кейинги пайтлардаги газеталарни анчагина синчиклаб ўқиб чиққансиз шекилли-а?

— Кўриб турибсиз-ку!— дедим маънос тортиб, бурчакда ётган газета уюмига ишора қилар эканман.— Қиладиган бошқа ишим йўқ эди-да.

— Жуда яхши бўлибди. Ундай бўлса, сиз менга маълумот беришингиз мумкин. Ахир мен жиний хабарла-

ру йўқолиб қолган қариндош-уруғлар қидирувига онд эълонлардан ташқари ҳеч нарсани ўқимаيمان. У ерда ибратли ҳодисалар ҳам учраб туради. Бўпти, агар саргузаштларга эътибор берган бўлсангиз, ўз-ўзидан равшанки, лорд Сент-Саймон ва унинг уйланишига донр мақолани ўқигандирсиз?

— Бўлмасам-чи! Қизиқиб ўқидим.

— Жуда соз. Шундай қилиб, мана, менинг қўлимда лорд Сент-Саймондан келган хат турибди. Ҳозир мен сизга хатни ўқиб бераман, бунинг эвазига сиз газеталарни яна бир марта қараб чиқасиз-да, бу воқеага тегишли нимаики бўлса, ҳаммасини гапириб берасиз. Мана, у нималарни ёзибди:

«Ҳурматли мистер Шерлок Холмс! Лорд Бэкуотер айтдики, мен Сизнинг фаҳм-фаросатингизга ҳамда сир сақлай билиш қобилиятингизга тўла-тўқис ишонсам бўлар экан. Шунинг учун менинг уйланиш тўйим билан боғлиқ бўлган ниҳоятда қайғули ҳодиса юзасидан Сизга мурожаат этишга қарор қилдим. Маслаҳат сўрамоқчиман. Скотленд-ярдлик мистер Лестрейд шу иш бўйича тергов ишларини бошлаб қўйди, лекин у Сизнинг ҳамкорлик қилишингизга мутлақо қарши эмас, ҳатто бу ҳамкорлик самарали бўлиши мумкин деб ҳисобляпти. Мен бугун кундузги соат тўртда ҳузурингизга бораман. Умид қиламанки, менинг ишим фавқулудда муҳим эканини эътиборга оласиз ва агар Сиз шу вақтга бошқа учрашувларни тайинлаб қўйган бўлсангиз уларни бир оз кейинга қолдирасиз.

Сизни ҳурмат қилгувчи Роберт Сент-Саймон».

Хат Гровнердаги хос уйдан жўнатилган, ғоз патидан ясалган перо билан ёзилган. Бунинг устига, олижаноб лорд ўнг қўли синчалоғининг ички томонини сиёҳ билан булғаб олибди. Кўргулик-да,— деди Холмс, номани тахлар экан.

— У соат тўртда ташриф буюраман, деб ёзибди. Ҳозир уч бўлди. Бир соатдан кейин шу ерда бўлади.

— Демак, мен сизнинг ёрдамингиз билан вазиятга баъзи бир аниқликлар киритишга улгурар эканман. Газеталарни обдан кўздан кечиринг-да, хабарларни хронологик тартибда ажратиб қўйинг, мен унғача мижозимизнинг таржиман ҳолига бир қур назар ташлаб қўяман.— У тахта токчадан бошқа маълумотномалар билан ёнма-ён турган қизил муқовали қалин китобни қўлинг олди.— Мана у!— деди Холмс, креслога ўрнашиброқ ўтирган кўйи китобни тиззасига қўйиб варақлар

экан.—«Роберт Уолсингем де Вир Сент-Саймон, герцог Балморалскийнинг иккинчи ўғли». Ҳмм!.. «Герб тузилиши, ҳаворанг чизик, йўл-йўл сувсар мўйнаси устида қўшқўнмаснинг учта юлдузчасимон гули тасвирланган. 1846 йил туғилган». Демак, у қирқ бир ёшга тўлибди—айни уйланадиган қирчиллама пайт. Аввалги ҳукумат даврида Мустамлака министри бўлган киши билан ўртоқ эди. Герцог — унинг отаси эса бир пайтлар Ташқи ишлар министри бўлган. Шажараси: ота томонидан Плантагентлар авлоди; она томонидан Тюдорлар авлоди. Шунанча... Лекин буларни бизга сариқ чақалик қиммати йўқ. Уотсон, умид қиламанки, сиз аҳамиятлироқ бирор нарсани қўлга киритган бўлсангиз керак-а?

— Мен зарур мақолани осонгина топдим,— дедим. — Уша ҳодиса яқинда содир бўлган эди, дарҳол эътиборимни ўзига жалб этди. Сиз қандайдир тергов ишлари билан машғул бўлганингиз туфайли мен сизга бу ҳақда гапириб ўтиришни лозим кўрмаган эдим. Каминанга маълумки, сиз диққатингизни чалғитган кишини ёқтирмайсиз.

— Нима бало, Гровнер хиёбонида рўй берган — мебель ташувчи соябонли арава билан боғлиқ арзимас жанжални назарда тутаясизми? У иш аллақачон миридан-сиригача текширилган-ку, қолаверса, аввал-бошда ёқ ҳамма нарса кундай равшан эди. Хўп майли, гапиринг-чи, сиз у ерда нималарни кавлаштириб топдингиз?

— Мана, дастлабки хабар. У бир неча ҳафтадан кейин «Морнинг пост»да, «Асилзодалар ҳаёти солномаси» бўлимида эълон қилинган: «Герцог Балморалскийнинг иккинчи ўғли лорд Роберт Сент-Саймон билан мисс Хетти Доран — АҚШнинг Калифорния штатида жойлашган Сан-Франциско шаҳрида истиқомат қилувчи эсквайр Алонзес Дораннинг ёлғиз қизи унаштирилди. Мишмишларга қараганда, тез орада никоҳ маросими ўтказилади».

— Мухтасар ва лўнда,— деб таъкидлади Холмс, узун, ингичка оёқларини гулханга яқинроқ узатар экан.

— Уша ҳафта қандайдир газетанинг, асилзодалар ҳаётига оид хабарлар бўлимида, шу воқеа тўғрисида хийла батафсил ҳикоя қилинган эди. Ҳа, мана у, «Тез орада бизнинг никоҳ бозоримиз муҳофазаси хусусида махсус қопун чиқаришга тўғри келади. Чунки ҳозир ҳукмронлик қилаётган эркин савдо қондалари бизнинг ватанимиз маҳсулотларига ниҳоятда салбий таъсир қўрсатмоқда. Буюк Британиядаги олижаноб зотларнинг насл-насаби

аста-секин Атлантика океани ортида ўтроқлашиб қолган кўркам амакиваччаларимиз ихтиёрига ўтиб кетяпти. Босқинчилар эгаллаб олган ўлжалар рўйхати ўтган ҳафтада қўлга киритилган гоят қимматбаҳо бойлик эвазига янада тўлдирилди. Йигирма йилдан ортиқ вақт давомида ҳар қандай бало-қазоларга чап бериб келаётган лорд Сент-Саймон куни кеча калифорниялик миллионернинг гўзал қизи бўлмиш мисс Хетти Доран билан бир ёстиққа бош қўйишга аҳд қилгани ҳақида эълоннома тарқатди. Мисс Доран Вестбери-Хаусдаги ҳар қандай тантанали маросимда пайдо бўлса — бас, одамлар унинг алифдек қадди-қоматию мафтункор юзларига тикилишиб лол бўлиб қолишарди: у оилада ёлғиз қиз, мишмишларга кўра, унинг сепи миллион сўмга яқин экан, келажакда қанча мерос қолишини айтмаса ҳам бўлади. Шундай қилиб, ҳеч кимга сир эмаски, герцог Балморалский охирги пайтлари ўзининг расмлар коллекциясини сотиб юборишга мажбур бўлган эди; агар Берчмурдаги арзимас ер-мулкни ҳисобга олмаганда лорд Сент-Саймоннинг хусусий бойлиги деярли йўқ. Ўз-ўзидан равшанки, республика гражданини осонликча унвондор инглиз санамига айлантириб қўядиган бу иттифоқ фақат калифорниялик меросхўрга фойда келтириб қолмайди».

— Яна бирор нарса борми?— деб сўради Холмс энаб.

— Бўлмасам-чи, ҳали кўп. Мана, бошқа бир мақола. Унда айтилишича, тўй дабдабасиз ўтказилар экан, никоҳ маросими Гровнер хиёбонидаги муқаддас Георгия ибодатхонасига тайинланибди, фақат беш-олтита яқин дўстларгина таклиф этилган, холос. Кейин одамлар мистер Алоизиес Доран томонидан ижарага олинган Ланкастер-гейтдаги жиҳозланган хос уйга жўнайдилар. Икки кундан сўнг, яъни ўтган чоршанба куни никоҳ маросими бўлиб ўтгани ҳақида қисқача хабар пайдо бўлди: келин-куёв асал ойини Питерс-филд яқинидаги лорд Бэкуотер мулкида ўтказишар экан. Токи келинчак гоийиб бўлгунга қадар газеталарда ёзилган нарсалар мана шулардан иборат.

— Нима дедингиз?— деб сўради Холмс, ўрнидан сапчиб турар экан.

— Эндигина танмахрами бўлган келинчак гоийиб бўлгунга қадар,— деб такрорладим.

— Келинчак қачон йўқолиб қолибди?

— Тўй зиёфати чоғида.

— Буни қаранг-а! Иш хийла қизғин тус оляпти-ку. Ғоятда қайғули ҳол.

— Ҳа, менинг назаримда ҳам, бу ерда нимадир ри-соладагидай эмас.

— Қизлар никоҳ маросимигача, баъзан эса асал ойи чоғида тез-тез қочиб туришади. Лекин мен бу хилдаги ҳодисани сира эслолмайман. Марҳамат қилиб, менга тафсилотларни сўзлаб берсангиз.

— Огоҳлантириб қўяй, тафсилотлар унчалик тўлиқ эмас.

— Эҳтимол, кам-кўстини ўзимиз тўлдиришга муваф-фақ бўлармиз.

— Кеча тонгги газетада мақола чиқди. Шу холос. Ҳозир мен сизга ўшани ўқиб бераман. Сарлавҳаси: «Асилзодалар тўйида ғаройиб ҳодиса».

«Лорд Сент-Саймоннинг уйланиши билан боғлиқ бўлган сирли ва бағоят қайғули ҳодисадан унинг оиласи ларзага келди. Кечаги газеталарда қисқача хабар берилганидек, ҳақиқатан ҳам кеча эрталаб никоҳ маросими бўлди. Лекин жамоатчилик ўртасида юрган аломат миш-мишларни биз фақат бугун тасдиқлашимиз мумкин, холос. Ер-оғайнилар ўша ҳодисани ёпди-ёпди қилиб юборишга уринган бўлсалар-да, бу воқеа ҳамманинг диққат-эътиборини ўзига жалб этди. Эндиликда аллақачон оломон хабар топган ҳодиса хусусида лом-мим демай ўтиришдан ҳеч қандай маъни қолмади.

Тўй ниҳоятда камсуқум бўлди, никоҳ муқаддас Георгия ибодатхонасида ўтди. Унда фақат келиннинг отаси — мистер Алоизиес Доран, герцог хоним Балморалская, лорд Бэкуотер, лорд Юсташ ва леди Клара Сент-Саймон (кўёвнинг укаси билан синглиси) ҳамда леди Алисия Уитингтон иштирок этдилар, холос. Никоҳдан сўнг жамоатчилик Ланкастер-гейтга — тушлик зиёфат ҳозирлаб қўйилган мистер Алоизиес Дораннинг уйига жўнади. Мишмишларга қараганда, у ерда кичик можаро рўй берган: номаълум аёл (унинг исми шарифи ҳалигача аниқлангани йўқ) меҳмонларнинг ортидан уйга суқулиб кириб олишга уриниб кўрган; унинг таъкидлашича гўё лорд Сент-Саймонда қандайдир ҳаққи бор эмиш. Эшикбон билан хизматкор хийла давом этган жанжалдан сўнг ўша кимсани кўчага чиқариб қўйишди. Шукрки, бу кўнгилсиз босқинчилик рўй беришидан сал илгарни келинчак уйга кириб кетган эди. У ҳамма қатори дастурхон теварагида жойлашади, лекин кўп ўтмай тоби қочаётганидан арз қилиб, ўз хонаси томон

йўл олади. У узоқ вақтгача қайтиб чиқавермагани туфайли меҳмонлар таажжублана бошлайдилар. Мистер Алоизиес Доран қизининг ортидан уйга киради, лекин оқсоч унга мисс Хетти хонага бирров бош суққанини, сўнгра елкасига сафарбол узун пальтосини ташлаб, шляпасини бошига кийиб шошилишч ташқарига отланганини айтади. Хизматкорлардан бири ҳақиқатан ҳам пальто билан шляпасини кийиб олган қандайдир хоним уйдан чиқиб кетганини тасдиқлайди, аммо у ўша аёл ўзининг бекаси эканини асло танмайди; бу пайтда бекаси меҳмонлар билан дастурхон атрофида ўтирганига ишончи комил бўлади. Қизи йўқолиб қолганига иқрор бўлган мистер Алоизиес Доран куёви билан бирга полицияхонага жўнайди: шитоб қидирув бошланади. Тез орада бу ғаройиб ҳодисага аниқлик киритилса ажаб эмас. Шунга қарамай, йўқолган ледининг қаерда эканлиги ҳозирча номаълум. Бу ишга товламачилар аралашган бўлса керак деган мишмишлар юрибди, гўё лорд Сент-Саймонни излаб келган шубҳали аёл ҳибсга олинган эмиш: полициянинг тахминича, у рашк алами туфайли ёки бошқа бир сабабга кўра, эндигина никоҳдан ўтган келинчакнинг сирли равишда ғойиб бўлишига алоқадор бўлиши мумкин».

— Ҳаммаси шү холосми?

— Бошқа тонгги газетада яна битта мақола бор. Эҳтимол, шундан сиз баъзи нарсаларни билиб оларсиз.

— У нима ҳақда?

— Уша можаронинг сабабчиси бўлмиш мисс Флора Миллар ҳақиқатдан ҳам ҳибсга олингани тўғрисида. Афтидан, у илгари «Аллегро»да раққоса эди ва бир неча йиллар давомида лорд Сент-Саймон билан учрашиб юрарди. Бошқа тафсилотлар айтилмаган. Шундай қилиб, бу ҳодиса хусусида газеталарда чоп этилган ҳамма нарса энди сизга маълум бўлди.

— Бу иш менга фавқулодда қизиқарли туюляпти. Агар бу иш менинг қўлимга тушмаганда борми, ниҳоятда хафа бўлардим... Лекин кимдир қўйғироқни чаляпти. Уотсон. Соат тўртдан ўтибди. Шубҳам йўқки, мана ҳозир бизнинг зотдор миждозимиз таъриф буюради. Фақат кетиб қолишни хаёлингизга ҳам келтирмапг: жилла курса, бирор нарса ёдимдан кўтарилиб қолган тақдирда менга гувоҳ асқатиб қолиши мумкин.

— Лорд Роберт Сент-Саймон келди!— деб эълон қилди бизнинг навқирон хизматкоримиз, эшикни ланг очиб.

Нозик, ёқимтой юзли жентльмен хонага кирди: ранг рўйи оппоқ, бурни йирик, лаблари салгина чўччайган, кишига тик қарайди, нигоҳи ўткир — бу омади юришиб, ошиғи олчи тушган, ҳукмронлик қилишга, қулваччаларни учратишга кўникиб кетган кишининг нигоҳи эди. У енгилгина, илдам-илдам ҳаракат қиларди, лекин бир оз букчайгани ва қадам ташлаётиб тиззаларини букиб-букиб қўйиши туфайли хийла қаримсиқ кўринарди. Унинг чакка сочларига оқ тушган эди, қайрилма соябонли шляпасини бошидан ечгандан кейин маълум бўлдики, бундан ташқари, тепа сочлари ниҳоятда сийраклашиб қолган экан. У ҳаддан зиёд пўрим кийинган эди, ҳатто олифтагарчилик чегарасига яқин бориб қолган дейиш мумкин: ёқалари оби-тобида крахмалланган, эғнида қора белбурма камзул, оқ нимча, сариқ қўлқоп, оёғида локланган ботинка, оқиш қадама қўнж. У хонага шошмасдан кириб келди-да, аланглаб атрофга назар ташлади. Буклама дастали тилла кўзойнағининг боғичларини асабий равишда қўлида айлантира бошлади.

— Хайрли кун, лорд Сент-Саймон! — деди Холмс хушмуомалалик билан, меҳмонга пешвоз чиқар экан. — Марҳамат, маца буёққа — тўқима креслога ўтиринг. Бу киши менинг дўстим, ҳамкасбим, доктор Уотсон. Оловга яқинроқ сурилиниг ахир, ҳозир сизнинг ишингиз хусусида гурунглашамиз...

— ...Менинг бошимга бундан ҳам оғирроқ кўргулик тушмаса керак, мистер Холмс! Мен путурдан кетдим. Равшанки, сиз кўп бора қалтис ишларни текшириб кўргансиз, сэр, лекин ҳеч бир миждозингиз жамиятимизда каминна мансуб бўлган юқори табақага алоқадор шахслар бўлмагандир.

— Тўғри айтдингиз, бу ҳол мен учун бир поғона пастга тушиш билан баробар.

— Кечирасиз!

— Шу хилдаги иш юзасидан каминнага мурожаат этган энг охири миждозим қирол жаноблари эди.

— Шунақами? Мени хабарим йўқ. У қайси қирол эди?

— Скандинавия қироли.

— Ҳалигидай, унинг ҳам хотини йўқолиб қолибдими?

— Умид қиламанки, сиз тушунадиган одамсиз: мен барча миждозларимга тегишли сирларни ошкор этмайман деб ваъда берганман, жумладан, сизга ҳам шундай сўз бераман, — деди Холмс назокатли оҳангда.

— У, бўлмасам-чи, албатта! Сиз мутлақо ҳақ гапни айтдингиз, илтимос, мени кечиринг. Менинг бошимга тушган ташвиш масаласига келсак, сизда ўша ҳодиса борасида тўлиқ тасаввур ҳосил қилишга ёрдам берадиган ҳар қандай маълумотни айтишга тайёрман.

— Миннатдорман. Мен газеталарда ёзилган тафсилотлар билан танишдим, лекин шундан бошқа ҳеч нарса билмайман. Янглишмасам, матбуотдаги хабарларни тўғри деб ҳисоблаш мумкин шекилли-а? Масалан, келинчакнинг ғойиб бўлиши ҳақидаги манави мақолани олиб кўрайлик — тўғрими?

Лорд Сент-Саймон мақолага тезгина кўз югуртириб чиқди.

— Ҳа, бу мақолада жон бор.

— Лекин мен муайян хулосага келишим учун бир қатор қўшимча маълумотлар зарур. Назаримда, сизга бирталай савол берсам тузук бўлади.

— Хизматингизга тайёрман.

— Сиз мисс Хетти Доран билан қачон танишгансиз?

— Бир йил аввал, Сан-Францискода.

— Сиз Қўшма Штатлар бўйлаб сафарга чиққан эдингизми?

— Ҳа.

— Сиз ўша ердаёқ унга совчи қўйдингизми?

— Йўқ.

— Лекин сиз хуштор бўлиб қолдингиз, тўғрими?

— Менга у яшаётган муҳит ёқиб қолди, буни ҳеч кимдан пинҳон тутганим йўқ.

— Унинг отаси жуда бадавлатми?

— У бутун Тинч океани соҳилидаги энг бадавлат инсон ҳисобланади.

— Хўш, у қаерда ва қай йўсинда бойлик орттирган?

— Олтин конларида. Бир неча йил илгари ҳам унда ҳеч вақо йўқ эди. Кейин омади юришиб, мўл-кўл олтин конини топиб олади; маблағини оқилона тарзда сарфлайди-да, зудлик билан ўзини ўнглаб олади.

— Менга рафиқангизнинг — навжувон ледининг феъл-атворини таърифлаб беролмайсизми? У қанақа одам ўзи?

Лорд Сент-Саймон буклама дастали кўзойнагини тез-тез тебрата бошлади ва оловга тикилиб қолди.

— Биласизми, мистер Холмс, қайнотам давлатманд киши бўлиб қолган пайтда менинг бўлажак хотиним йигирмага қадам қўйган эди,— деди у.— Унгача қизалоқ бемалол конга тушиб-чиқиб юрарди, ўрмону тоғлар бўй-

лаб девонавор сайр этарди, хуллас, унинг тарбияси билан мактаб эмас, балки табиат шуғулланарди. Бизнинг Англияда бундай қизларни «балойи азим» деб атайдилар: иродаси кучли, эркесвар, лоақал бирон-бир анъанага ҳам бўйсунмайди. У табиатан жўшқин, мен ҳатто уни қора қуюнга ўхшатган бўлардим. Чўрткесар, агар бирор ниятни кўнглига тугиб қўйса, ҳеч иккиланмай уни рўёбга чиқаради. Сирасини айтганда, агар мен уни аслида олижаноб хилқат эканига ишонмаганимда борми, икки дунёда ҳам никоҳимга олишни ўзимга эп кўрмаган бўлардим. — У маънодор томоқ қириб қўйди. — Мен қатъийан биламанки, у ўзини қаҳрамонларча қурбон қилишга ҳам қодир, лекин ҳаромдан ҳазар қилади.

— Сизда унинг сурати борми?

— Мен манависини ўзим билан олиб келдим.

У медальон қопқоғини очди-да, бизга ёқимтойгина заифанинг юзларини кўрсатди. Бу сурат эмасди, балки фил суягига чизилган бежиримгина расм эди. Рассом товланувчан ажиб тимқора сочларни, қоп-қора чарос кўзларни, нафис лабларни тасвирлашга муваффақ бўлган эди. Холмс бежирим расмга узоқ вақт синчиклаб разм солди-да, сўнг медальон қопқоғини ёпиб уни лорд Сент-Саймонга қайтариб берди.

— Кейин навқирон қиз Лондонга келди, сиз у билан алоқани тикладингиз, шундайми?

— Ҳа, бу мавсумда отаси уни ўзи билан бирга Лондонга олиб келди. Биз учраша бошладик, унаштирилдик ва ниҳоят, мен унга уйландим.

— Янглишмасам, сиз уйланишдан аввал анча-мунча қалин тўлаган бўлсангиз керак-а?

— Рисоладагидай қалин тўланди, лекин бизнинг оиламизда шунақа анъана мавжуд.

— Модомики, бўлар иш бўлди — бўёғи синди; сиз уни никоҳингизга олдингиз, албатта, энди у сизнинг измингизда қолса керак-а?

— Тўғриси айтсам, ўзим ҳам билмайман. Мен бу борада ҳеч қандай қоғоз-поғозни расмийлаштирганим йўқ.

— Тушунарли, албатта. Айтинг-чи, тўй арафасида сиз мисс Доран билан кўришган эдингизми?

— Ҳа.

— Унинг кайфияти қанақа эди?

— Аъло эди. У ҳамма вақт бизнинг биргаликдаги келажак ҳаётимиз режаларини тузиш билан машғул бўлди.

— Шунақами? Бу фавқулодда қизқарли. Тўй куни эрталаб-чи?

— Хушчақчақ эди. Ҳеч бўлмаса, маросим охиригача вақти чоғ эди.

— Кейин, афтидан, сиз унда қандайдир ўзгариш рўй берганини пайқаб қолдингиз?

— Ҳа, ростини айтсам, мен ўшанда илк бор у табиатан хийла беқарор эканига иқроф бўлдим. Қолаверса, ўша ҳодиса шу қадар арзимаски, у ҳақда гапириб ўтирмаса ҳам бўлади. Унинг зиғирдай аҳамияти йўқ.

— Шундай бўлса-да, гапириб беришиңизни илтимос қиламан.

— Яхши. Лекин бу шунчаки бир шўхлик, холос... Биз меҳроб ёнидан қайтаётган пайтимиз у гулдастани қўлидан тушириб юборди. Шу чоғ биз айнан олдинги қатордаги ўриндиқларга яқинлашиб қолган эдик — гулдаста ўриндиқлар остига тушди. Бирпаслик ғала-ғовур кўтарилди, лекин ўриндиқда ўтирган қандайдир жентльмен дарҳол энгашдию ҳеч қанақа зиён етмаган гулдастани унга узатди. Ҳарҳолда, мен шу ҳақда гап бошлаган пайтда у қандайдир дағал оҳангда жавоб қайтарди. Сўнгра извошга ўтириб уйга қайтаётган вақтимиз ҳам у ўша арзимаган ҳодиса туфайли беҳуда азият чекаётгандай туюлди.

— Уҳ, буни қаранг-а! Демак, ўриндиқда қандайдир жентльмен ўтирган эди? Бундан чиқдики, ибодатхонада бари бир бегона кишилар ҳам бор экан-да?

— Албатта. Ибодатхона эшикларини очиқ бўлгандан кейин улардан қочиб қутулиб бўлармиди.

— Ўша жентльмен хотинингизнинг танишларидан эмасмиди?

— Э-э, йўғ-э! Мен фақат одоб юзасидан уни «жентльмен» деб атадим, холос. Аслида, кўринишидан ўша одам бизнинг табақага мансуб эмасди. Қолаверса, ҳатто мен унга тузукроқ назар ташлаганим ҳам йўқ. Янглишмасам, биз мавзудан четга чиқиб кетяпмиз, чоғи.

— Шундай қилиб, ибодатхонадан қайтаётган леди Сент-Саймоннинг кўнгли у қадар равшан эмас эди. У отасининг уйига кириб келгандан сўнг нималар билан машғул бўлди?

— Ўзининг оқсочига нималарнидир гапириб бера бошлади.

— Ўша оқсочининг кимлигини билсак бўладими?

— Унинг исми Алиса. Америкалик, ўз бекаси билан бирга Калифорниядан келган.

— Ҳойнаҳой, хотинингизнинг ишончини қозонган бўлса керак-а?

— Назаримда, ҳатто пинжига кириб олганга ўхшайди. Менга доимо мисс Хетти унинг арқонини бўш қўйиб қўйгандай туюларди. Шундай бўлса-да, Америкада бундай ишларга бошқача назар билан қарашади.

— Уларнинг суҳбатлари қанча вақт давом этди?

— Менимча, бир неча дақиқа. Ростини айтсам, анигини билмайман, чунки мен ниҳоятда банд эдим.

— Сиз уларнинг нималар ҳақида гаплашаётганларини эшитдингизми?

— Леди Сент-Саймон тахминан «бировнинг жойини босиб олиш» тўғрисида сўзлади. У ҳар доим мана шунанга шартли нутқ воситаларидан фойдаланади. У нимага назарда тутганини тасаввур ҳам этолмайман.

— Америкача сўкиш баъзан ғоятда маънодор бўлади. Ҳўш, хотинингиз хизматкор билан гаплашиб бўлгандан сўнг нима иш қилди?

— Ошхонага кириб кетди.

— Сиз уни қўлтиқлаб олган эдингизми?

— Йўқ, ёлғиз ўзи эди. У бундай майда-чуйдалар бобида ўзини бениҳоя мустақил ҳис этади. Ун дақиқалардан кейин дастурхон теварагидан шошилинич қўзғолдида, қандайдир узрли сабабни ғўлдираб хонадан чиқиб кетди. Ушандан кейин уни кўрганим йўқ.

— Агар янглишмасам, оқсоч Алиса тергов пайтида қуйндагича кўргазма берган: бека ўз хонасига кириб, никоҳ кийим-бошининг устидан сафарбоп узун пальтосини елкасига ташлайди, шляпасини кияди ва хонани тарк этади.

— Мутлақо тўғри. Кейин уни Гайд боғида кўришибди. У ўша кун эрталаб мистер Дораннинг уйида жанжал кўтарган хотин — Флора Миллар билан бирга юрган экан. Ҳозир жанжалкаш хотин ҳибсга олинган.

— Ҳа-я, илтимос, ўша кўҳликкина аёл ва унга муносабатингиз ҳақида гапириб берсангиз.

Лорд Сент-Саймон елкаларини қисди, қошларини учирди.

— Бир неча йиллар мобайнида биз у билан дўстона, ҳатто айтишим мумкинки, ниҳоятда яқин алоқада бўлганмиз. У «Аллегро»да рақс тушарди. Мен у билан битта олпжаноб инсон мисоли муомала қилганман, уни менга нисбатан зиғирдай даъвоси бўлиши мумкин эмас, лекин хотин зотини ўзингиз яхши биласиз-ку, мистер Холмс. Флора — мафтункор хилқат, аммо у бағоят таъ-

сирчан, мени жонидан ҳам яхши кўради. Уйланаётганимни эшитиб, менга шунақанги даҳшатли хатлар йўллаш бошладики, асти қўяверасиз. Очигини айтсам, мен ибодатхонада жанжал кўтарилишидан хавотирланиб тўйни дабдабасиз ўтказишга қарор қилган эдим. Биз никоҳ маросимидан қайтиб келган заҳотимиз у мистер Доран уйи яқинида ҳозир у нозир бўлди ва ичкарига суқулиб кириб олишга уриниб кўрди; ҳақорат қилди, ҳатто хотинимни қўрқитди. Эҳтиёт шарт, мен шунақа бўлишини олдиндан билганим учун граждан кийимидаги иккита полициячини уйга таклиф этиб қўйган эдим — улар бирпасда шаллақини кўчага чиқариб ташлашди. Флора бу ерда жанжал кўтариб бирор нарсага эриша олмаслигини билган заҳоти ювош тортиб қолди.

— Шовқин-суронни хотинингиз эшитдимми?

— Бахтимга, у эшитмади.

— Кейин ўша хотин билан кўчада бирга юрганини кўришдимми?

— Ҳа. Скотленд-ярдлик мистер Лестрейд ана шу фактни энг хавфли деб ҳисоблайпти. Унинг ўйлашича, Флора менинг хотинимни уйдан алдаб-сулдаб чақириб олган-да, уни аллақандай қўрқинчли тузоққа туширган.

— Нима ҳам дердик, шунақа бўлиши ҳам мумкин.

— Демак, сиз ҳам шундай фикрдамисиз?

— Мен шундай демадим-ку. Хўш, ўзингиз шундай имкон мавжуд эканини тан оласизми?

— Ишончим комилки, Флора ҳатто чивинга ҳам озор етказмайди.

— Бироқ рашк алами баъзан инсоннинг хулқ-атворини бутунлай ўзгартириб юбориши мумкин. Айтинг-чи, шу бўлиб ўтган воқеаларни ўзингиз қандай изоҳлайсиз?

— Мен бу ерга қандайдир изоҳ-пизоҳ бериш учун келганим йўқ, балки сиздан изоҳ олмоқчиман. Мен сизга ўзим биладиган ҳамма гапларни айтдим. Шундай бўлса ҳам, агар сизни каминанинг нуқтаи назари қизиқтираётган бўлса, марҳамат: хотинимнинг тақдири, унинг жамиятдаги мавқеи билан боғлиқ бўлган улкан ўзгаришлар, ҳаяжонли воқеалар натижасида у қисман асабийлашган бўлиши мумкин деб ҳисоблайман.

— Қисқаси, сизнингча, у тўсатдан ўзини идора қилолмай қолган-а?

— Истасангиз, шу. Йўғ-э, у мендан эмас... кўплаб бошқа қизлар кечаю кундуз орзу қиладиган армонли ҳавасдан воз кечиши мумкин деб ўйласам, юқорида баён этганимдан ўзга изоҳ топишга қийналаман.

— Нима ҳам дердик, буям ҳақиқатга яқин тахмин,— деди Холмс жилмайиб.— Лорд Сент-Саймон, мана энди мен барча зарурий маълумотларни қўлга киритдим шекилли. Фақат бир нарсани айтинг-чи, сиз тўй дастурхони атрофида ўтирган чоғингиз кўчада нималар рўй бераётганини деразадан кўришингиз мумкин эдими?

— Кўчанинг нариги бетидаги йўлка билан боғ бизга кўриниб турарди.

— Жуда соз. Шундай қилиб, энди сизни ушлаб ўтиришимга ҳеч қандай зарурат бўлмаса керак. Мен сизга хат ёзаман.

— Сиз шу жумбоқнинг ечимини топсангиз кошкийди!— деди мижозимиз, ўрнидан қўзғолар экан.

— Уни ечимини топишга улгурдим.

— Нима? Назаримда, мен нотўғри эшитдим, чоғи.

— Мен бу жумбоқнинг ечимини топдим деб айтдим.

— Ундай бўлса, менинг хотиним қаерда?

— Тез орада сизнинг бу саволингизга ҳам жавоб бераман.

Лорд Сент-Саймон қовоқларини уюб олди.

— Сиз билан мендан кўра ақллироқ кишилар ҳам бу иш юзасидан ҳали кўп азоб тортишмаса гўргайди деб қўрқаман,— деб таъкидлади у ва намойишкорона таъзим бажо келтирди-да, мағрур қадам ташлаганча хонани тарк этди.

Шерлок Холмс кулиб юборди.

— Лорд Сент-Саймон менинг ақлимни ўзиники билан тенглаштириб каминага беқиёс мурувват кўрсатди!.. Биласизми, мен узоқ давом этган ушбу терговдан сўнг содални арақ ичиб олиб, орқасидан сигарета тутатишни лозим топган бўлардим. Дарвоқе, бизнинг мижозимиз хонага кириб келмасдан буруноқ мен бу иш юзасидан бир тўхтамга келиб қўйган эдим.

— Бас қилинг-э, Холмс!

— Боя қайд этиб ўтганимдек, мен илгарин ҳам шунга ўхшаган ҳодисаларни учратганман. Лекин келинчаларнинг бирортаси ҳам бу қадар шошқалоқлик билан қочиб қолишмаган эди. Лорд Сент-Саймон билан суҳбат менинг тахминларимни тасдиқлади. Агар Торо¹ни эслайдиган бўлсак, никоҳсиз мулоқот баъзан худди сутга тушган чивиндай яққол кўринади.

¹ Америкалик ёзувчи Генри Давид Торонинг (1817—1862 й.й.)— кундалигидан кўчирма келтириляпти.

— Бироқ, Холмс, ахир мен ҳам суҳбатга шоҳид бўлдим-ку, сиз эшитган гапларни эшитдим.

— Тўғри-ю, аммо сиз аввал рўй берган ҳодисаларни— каминага аъло даражада сабоқ бўлган ҳодисаларни билмайсиз-да. Бир неча йил муқаддам деярли шунга ўхшаш воқеа Абердинда содир бўлган эди; Франция-Пруссия урушидан бир йил кейин эса Мюнхенда ҳам қандайдир шунга ҳамоҳанг ҳодиса рўй берган эди. Ушбу ҳодиса... Ие, ана Лестрейд келиб қолди! Ассалому алайкум, Лестрейд! Ҳув анави жавонда вино бор, манави қутида эса сигарета турибди.

Скотленд-Ярднинг расмий изқувари курткага бурканиб олган эди, аини чоқда бўйнига шарф ўраб олибди— у худди денгизчига ўхшарди. Унинг қўлида қоп-қора хуржун бор эди. У биз билан узук-юлуқ сўрашди-да, стулга ўтирди ва унга таклиф этилган сигаретани тутади.

— Қани, бошланг: нима бўлди?— деб сўради Холмс муғамбирлик билан.— Таъбингиз тирриқ кўринади.

— Ҳақиқатан ҳам таъбим тирриқ. Сент-Саймон тўй-пўйи билан балога йўлиқсин! Ҳеч нарсага ақлим етмай қолди.

— Наҳотки? Сиз мени ҳайрон қолдирыяпсиз.

— Мен умримда бу қадар чалкаш ҳодисага дуч келмаган эдим. Қалаванинг учини сираям топиб бўлмапти. Бугун кун бўйи ўша аёл билан овора бўлдим.

— Устига-устак, дурустгина терлаган кўринасиз,— деди Холмс, куртканинг енгига қўлини теккизар экан.

— Йўғ-э, мен Серпантайн¹ тубига шўнғийвериб, пайпаслайвериб ҳалак бўлдим.

— У, худойим-эй! Ахир бунинг сизга нима кераги бор эди?

— Леди Сент-Саймоннинг жасадини изладим-да.

Шерлок Холмс кресло суюнчиғига ўзини ташлади-да, мириқиб кулди.

— Мабодо Трафальгар хиёбонидаги фаввора ҳовузини титкилаб кўриш эсингиздан чиқиб қолгани йўқми, ишқилиб?— деб сўради у.

— Трафальгар хиёбонидагимми? Сиз бу билан нима демоқчисиз?

— Леди Сент-Саймонни у ердан ҳам, бошқа ердан

¹ Серпантайн (Илон боласи) — Лондондаги Гайд боғида барпо этилган ҳавза.

ҳам қидиришингиз мумкин, аммо муваффақиятга эришишингизга кафолат йўқ.

Лестрейд дўстимга аччиқланиб назар ташлади.

— Кўриниб турибдики, сиз бу ишни аллақачон бир ёқли қилганга ўхшайсиз?— деб сўради у заҳарханда оҳангда.

— Мен фақат ҳозиргина шу ҳақда эшитдим, лскин бирпасда муайян бир тўхтамага келдим.

— Наҳотки! Сиз Серпентайнни бу ишга ҳеч қандай алоқаси йўқ деб ҳисоблайсизми?

— Фараз қилишимча, шундай.

— Ундай бўлса, марҳамат қилиб, биз қай йўсинда сув ҳавзасидан манави нарсаларни топганимизни тушунтириб берсангиз.— У хуржун оғзини очди-да, ичидан шойидан тикилган никоҳ кўйлакни, бир жуфт оппоқ, атлас туфлини, баргак билан юзга тутиладиган ҳарир пардани олиб полга улоқтириб ташлади. Буюмларнинг ҳаммаси ифлос, жиққа ҳўл эди.— Рухсат этинг!— деди Лестрейд, уюм устига яп-янги никоҳ узугини ҳам ташлаб қўяркан.— Мистер Холмс, ана шу ёнғоқни бир чақиб кўринг-чи!

— Буни қаранг-а!— деди Холмс, оғзидан кўкимтир ҳалқа-ҳалқа тутун чиқарар экан.— Сиз буларнинг барчасини ўша ҳавзада қармоққа илинтириб олдингизми?

— Булар қирғоққа яқин жойда сузиб юрган экан, уларни боғ қоровули топиб олибди. Леди Сент-Саймоннинг қариндошлари кўйлакнию бошқа буюмларни танидилар. Менимча, у ердан кийим топилди — бас, ўша атрофдан жасад ҳам топилди.

— Агар ана шу доно назарияга амал қилинса, ҳар бир одамнинг жасади унинг кийим-бошлари ёнидан топилиши керак. Хўш, сир бўлмаса айтинг-чи, леди Сент-Саймоннинг буюмлари ёрдамида сиз нимага эришмоқчи бўляпсиз.

— Унинг ғойиб бўлишида Флора Милларнинг қўли бор эканни кўрсатадиган бирор-бир далил топишга эришаман.

— Қўрқаманки, бу осон кўчадиган иш бўлмаса керак.

— Қўрқасизми?— деб бақриб юборди Лестрейд қизишиб.— Мен бўлсам, Холмс, сиз ўзингизнинг абадий назарияларингизу хулосаларингиз билан ҳаётдан мутлақо ажралиб қолмасангиз гўрга эди деб кўрқаман. Бир неча дақиқа мобайнида сиз иккита қўпол хатога йўл қўйдингиз. Манави кўйлак, шубҳасиз, Флора Милларни фош этади.

— Қай йўсинда?

— Кўйлакнинг чўнтаги бор. Чўнтакдан эса ташриф қоғозининг филофи топилди. Филофнинг ичида эса хат бор экан. Мана, у!— у хатни столга қўйиб текислади.— Ҳозир мен сизга уни ўқиб бераман: «Ҳамма нарса тап-тайёр бўлганидан сўнг кўришамиз. Зудлик билан таш-қарига чиқинг. Ф. Х. М.» Мен аввал-бошдаёқ Флора Миллар қандайдир баҳонани рўкач қилиб леди Сент-Саймонни уйдан алдаб чиқарган-у кейин, ўз-ўзидан равшанки, ҳамтовоқлари билан биргаликда уни йўқо-тишда иштирок этган деб тахмин қилган эдим. Мана, бизнинг олдимизда хат турибди — хатда унинг исм-фамилиясининг бош ҳарфлари ҳам ёзилган. Гумон йўқки, бунини у останада леди Сент-Саймоннинг қўлига қистириб юборган, шу тарзда уни тўрга туширган.

— Офарин, Лестрейд!—деди Холмс кулги аралаш.— Ростдан ҳам, сиз буларни жуда усталик билан ичингиздан тўқиб чиқарибсиз. Қани, хатни кўрсатинг-чи.

У хатни бепарволик билан қўлига олди-ю, лекин ни-магадир диққат-эътибори қадалиб қолди.

— Ҳа, бу ҳақиқатан ҳам жуда муҳим экан!— деди мамнуи қиёфада.

— Ҳа-ҳа, энди ишондингизми?!

— Фавқулудда муҳим! Мен сизни чин юракдан таб-риклайман, Лестрейд!

Лестрейд тантанали суръатда сапчиб ўрнидан тур-ди-да, хатга энгашди.

— Бу нима қилганингиз?— деди у ҳайратланиб.— Ахир сиз хатни орқа томонига қараяпсиз-ку!

— Йўқ, айнан ўша — керакли томонига қараяпман.

— Сиз ақлдан озиб қолибсиз! Қоғознинг нариги то-мониини ағдаринг. Ахир хат қалам билан нариги томо-нига ёзилган-ку!

— Аммо мен бу томонда меҳмонхона ҳисоб дафта-рининг бир парчасини кўряпман. Бу нарса каминани жуда қизиқтириб қўйди.

— У ерда диққатга сазовор ҳеч бало йўқ!— Мен уни аллақачон кўрганман. «4-инчи Окт. Хона — 8 шил. Но-нушта — 2 шил. 6 пенс. Коктейл — 1 шил. Иккинчи ов-қат — 2 шил. 6 пенс. Бир стакан май — 8 пенс». Мана шу, холос. Қизиқроқ бирор нарсани кўрмайпман.

— Кўрмаётган бўлишингиз мумкин. Шундай бўлса-да, бу ҳисоб-китоблар жуда катта аҳамиятга эга. Хат масаласига келсак, унинг ҳам аҳамияти бор. Ҳарҳолда, исм-фамилиясининг фойдаси тегиб қолиши мумкин.

Шундай қилиб, мен сизни яна бир марта табриклайман, Лестрейд!

— Бўпти, шунча вақтни беҳуда сарфлаганимиз ҳам етар! — деди у ўрнидан турар экан.— Биласизми, менимча ўчоқнинг рўпарасига чордана қуриб олиб ҳар хил назарияларни урчитиб ўтиргандан кўра, жонни ачитиб ишлаган афзал. Кўришгунча хайр, мистер Холмс! Қани кўрамиз, ким биринчи бўлиб бу ишнинг поёнига етар экан.

У залда сочилиб ётган буюмларни йиғиштириб хуржунга солди-да эшик томон йўналди.

— Лестрейд, икки оғиз гапим бор эди,— деди Холмс астагина, кетишга чоғланган рақибининг ортидан.— Мен сизга бизнинг ишимизнинг сирини айтиб қўйишим мумкин. Леди Сент-Саймон — афсона. У йўқ нарса ва ҳеч қачон бўлган эмас.

Лестрейд ортига ўгирилди-да, дўстимга ғамгин назар ташлади. Кейин менга қаради ва пешонасига уч марта чертиб қўйди, бошини маънодор тебратиб шоша-пиша хонадан чиқиб кетди.

У эшикни ёпган заҳотиёқ Холмс ўрнидан туриб, пальтосини кийди.

— Бу кимса айтган гапда ҳам қисман ҳақиқат бор,— деб таъкидлади у.— Ҳар доим уйда ўтиравериш ярамайди, жонни ачитиб ишлаш керак. Шунинг учун, Уотсон, мен сизни бир оз вақт газеталарингиз билан бирга ёлғиз қолдиришга мажбурман.

Шерлок Холмс беш яримда хонадан чиқиб кетди. Лекин мен узоқ вақт ёлғиз ўтирганим йўқ, чунки орадан бир соат ўтар-ўтмас гастроном дўконидан каттагина қутини кўтариб олган битта хабарчи ҳузуримга кириб келди. У ўзи эргаштириб келган боланинг ёрдами билан қутини очди ва каминани танг қолдириб, камтарона дастурхон устида хилма-хил ноз-неъматлар пайдо бўлди. Бу ерда пиширилган бир жуфт лойхўрак, қирғовул гўшти, ғоз жигаридан тайёрланган таом ҳамда чанг қоплаган, ўргимчак ин қурган бир неча шиша ўткир вино муҳайё бўлди. Мазали озиқ-овқатларни жой-жойига қўйишгач, иккала меҳмон ҳам ғойибга кетди, фақат, ҳамма нарсанинг пули тўланган, мана шу адресга элтиб қўйишимиз ҳақида фармон берилган эди, дейишга улгуришди, холос. Улар бамисоли «Минг бир кеча»дан чиқиб қолган жинларга ўхшардилар.

Соат тўққизга яқинлашиб қолганда тетик қадам ташлаб хонага Холмс кириб келди. Унинг қиёфаси жиддий

эди, лекин мен унинг кўзларини чақнаб туришидан сездимки, у ўз тахминларида янглишмаган эди.

— Ҳў, кечки овқат дастурхонга тортилибди-ку!— деди у кўлларини бир-бирига ишқалаб.

— Демак, сиз меҳмон чақириб қўйган экансиз-да? Улар беш кишига етгулик озиқ-овқат ташлаб кетишди.

— Уйлашимча, бизникига баъзи бировлар ташриф буюриши мумкин,— деди у.— Қизиқ, шу пайтгача лорд Сент-Саймоннинг дараги йўқ... Ҳа-ҳа! Менимча, зина-поядан унинг қадам товушлари эшитилляпти.

У янглишмаган эди. Хонага шаҳд билан бизнинг эрталабки меҳмонимиз кириб келди: у боғичига осилган буклама дастали кўзойнагини олдинги сафаргидан ҳам қаттиқроқ тебратарди. Унинг асилзода қиёфасида саросима аломатлари яққол сезилиб турарди.

— Демак, менинг хабарчим сизни уйингиздан топибди-да?— деб сўради Холмс.

— Шундай. Лекин, ростини айтсам, хатингизнинг мазмуни каминани ниҳоятда ҳайрон қолдирди. Қўлингизда менга айтган хабарни тасдиқлайдиган далил-исбот борми?

— Бор, асосли далилларим бор.

Лорд астагина креслога ўтирди-да, пешонасини силади.

— Герцог нима дейди?!— деб шипшитди у.— Унинг оила аъзоларидан биттаси камситилганини эшитса, нима дейди ахир?!

— Лекин бу тасодиф, холос. Фикрингизга мутлақо қўшилмайман — бу ерда ҳақоратомуз ҳеч нарса йўқ.

— Эҳ, сиз бундай ҳодисаларга бошқа нуқтан назардан қарайсиз-да!

— Мен узил-кесил кимдир айбдор эканини тасаввур этолмаяпман. Назаримда, ўша леги бошқача ҳаракат қилиши мумкин эмасди. Албатта, у ниҳоятда шиддатли ҳаракат қилган кўринади. Бироқ унинг онаси йўқ — оғир дамларда кимдан маслаҳат сўрашни билмаган.

— Сэр, бу ҳақорат, ошкора ҳақорат!— деди лорд Сент-Саймон, бармоқлари билан столни чилдирмадай чертар экан.

— Шунга қарамай, сиз шўрлик қиз тушиб қолган қалти вазиятни ҳисобга олишингиз даркор.

— Мен ҳеч нарсани ҳисобга олишни истамайман. Мени виждонсизларча лақилатишди. Шу тобда ўзимни қаякка қўйишни билмай қолдим.

— Назаримда, қўнғироқ жиринглади шекилли,— де-

ди Холмс.— Ҳа, остонадан қадам товушлари эшнтиляпти... Лорд Сент-Саймон, начора, сизни ишонтириш, кўнглингизни юмшатиш менинг қўлимдан келмади, балки, бу ишга каминга таклиф этган адвокат муваффақ бўлар.— Холмс эшикни ланг очди-да, хоним билан жанобни ичкарига киритди.— Лорд Сент-Саймон, ижозат берсангиз, мен сизга мистер ва миссис Фрэнсис Хей Маултонларни таништираман. Янглишмасам, сиз миссис Маултон билан илгаридан таниш бўлсангиз керак,— деди у.

Ичкарига меҳмонлар кириб келишлари биланоқ бизнинг мижозимиз ўрнидан сапчиб туриб кетди. У қаддини гоз тутган ҳолда, бошини эгиб, қўлларини белбурма камзулнинг орқасига чалкаштирган кўйи қимирламай турарди — худди мотамсаро одамга ўхшарди. Хоним шаҳдам қадам ташлаб унга яқинлашди-да, қўлини узатди, лекин у қиё боқмади. Афтидан, аёл зотининг ялнчсқ нигоҳларига дош беришнинг энг мақбул йўли шу эди, акс ҳолда, иродаси панд бериб қўйиши мумкин.

— Роберт, жаҳлингиз чиқдими?— деди хоним.— Нима ҳам дердим, тушунаман, сизнинг жаҳлингиз чиқмаслиги мумкин эмасди.

— Марҳаматингизни дариг тутманг, хоним, энди ўзингизни оқламай кўя қолинг,— деди лорд Сент-Саймон қизгин тарзда.

— Ҳа, ҳа, мен биламан — гуноҳкорман. Қочиб кетишимдан аввал сиз билан гаплашиб олишим лозим эди. аммо мен туйқус Фрэнкни кўриб қолган дақиқамдан эътиборан ўзимни-ўзим идора қилолмай қолдим: нима қилаётганимни, нима деяётганимни идрок этолмасдим. Ростини, меҳробнинг рўпарасида ҳушимдан кетиб йиқилиб тушмаганимга шу чоққача ҳайронман!

— Бекам, эҳтимол, сиз лорд Сент-Саймон билан гаплашиб олганингизча биз — дўстим иккаламиз сизларни холи қолдирганимиз маъқулдир-а?— деб сўради Холмс.

— Агар менинг фикрим ҳам инобатга олинса, айгмоқчиманки, ўша ҳодисани яшириб ўтиришдан ҳеч қандай фойда йўқ энди,— деди мистер Маултон.— Менга қолса, бор ҳақиқатни бутун Оврўпо билан Амерқо эши-тишини истардим.

Маултон ўрта бўйли, бақувват, қорачадан келган, очиқ юзли, ҳаракатчан, навқирси эркак эди.

— Бўпти, ундай бўлса, мен бу иш қандай рўй берганини гапириб бераман,— деди унинг йўлдоши.— Биз Фрэнк билан 1881 йили Қоядор тоғ яқинидаги Мак-

Квайр конида танишиб қолдик. Дадам ўша ердаги жойларни ўзлаштираётган эди. Биз гапни бир жойга қўйдик — ваъдалашдик. Лекин ажойиб кунларнинг бирида дадам олтинга бой кон топиб олдию бирдан бадавлат бўлиб кетди. Фрэнкнинг қарамоғидаги жой эса тобора путурдан кета бошлади ва охир оқибатда қазилма бойликлари соб бўлди. Дадам қанчалик давлат орттиргани сари, Фрэнк шу қадар қашшоқлашиб бораверди. Энди дадам бизни турмуш қуришга аҳду паймон қилганимиз ҳақидаги гап-сўзларга қулоқ солишни ҳам истамасди, у мени Фрискога олиб кетиб қолди. Аммо Фрэнк таслим бўлмади. У менинг орқамдан Фрискога етиб борди ва биз дадамдан яширинча ҳолатда кўриша бошладик. Агар буни дадам сезиб қолганда борми, ниҳоятда ғазабланган бўларди. Шунинг учун ҳамма нарсани ўзимиз ҳал этдик. Фрэнк бош олиб кетадиган, бойлик тўплаб қайтиб келадиган бўлди; фақат пул дадамники билан тенг бўлгандан кейингина қайтиб келишини айтди. Мен бўлсам, унга сени кутаман, йигит деб ваъда бердим, токи сен тирик экансан, бошқага тегмайман, кўнглинг тўқ бўлсин, дедим. «Ундай бўлса, биз ҳозироқ никоҳ қилдириб қўйсак бўлмайдами?— деди Фрэнк.— Шунда мен сенга узил-кесил ишонган бўлардим, фақат омон-эсон қайтиб келганимдан кейин тўй қилардик». Биз шундай қарорга келдик. У ҳаммасини рисоладагидай ташкил этди; руҳоний бизни никоҳ қилиб қўйди, Фрэнк бахтини излаб сафарга отланди, мен эсам дадамнинг ҳузурига қайтдим. Бир қанча вақтдан сўнг мен Фрэнк Монтанда эканини билиб олдим. Кейин у олтин қидириб Аризонга жўнади, сўнгра ундан Нью-Мексикадан хат келди. Охири газетада конга ҳинду-апачилар ҳужум қилгани ҳақида мақола пайдо бўлди: душман томонидан ўлдирилган кишилар рўйхатида менинг Фрэнкнинг ҳам номи қайд этилган эди. Мен ҳушимдан кетиб қолдим, кейин бир неча ой мобайнида оғир аҳволда кўрпа-тўшак қилиб ётдим. Дадам мени сил касаллигига чалинди деб ўйлади ва бемор қизини Фрискодаги барча табибларга қаратиб кўрди. Бир йилдан ортиқроқ вақт мобайнида мен Фрэнк тўғрисида бир оғиз ҳам янгилик эшитмадим — унинг ҳалок бўлганига мутлақо ишондим. Уша пайтлари Фрискога лорд Сент-Саймон ташриф буюрди, кейин биз дадам билан Лондонга бордик: тўй қилишга қарор қилинди, дадам ғоятда мамнун эди. Лекин мен ич-ичимдан сезардимки, дунёдаги бирорта эркак ҳам юрагимнинг туб-тубидан жой олган шўрлик Фрэнкни

мендан жудо қилолмайди. Шундай бўлса-да, агар мен лорд Сент-Саймонга турмушга чиққанимда, мен унга садоқатли хотин бўлардим. Биз муҳаббатнинг қулимиз, лекин ўз хатти-ҳаракатларимизни қулдор мисоли бошқариб туришимиз мумкин. Мен у билан меҳроб томон борар эканман, қўлимдан келганча ўз бурчимни адо этишимга қатъий ишонардим. Аммо ўзингиз бир тасаввур этиб кўринг: мен меҳробга яқинлашдим орқамга ўгирилиб, бирдан Фрэнкка кўзим тушиб қолди. Уша пайтдаги аҳволимни тасвирлашга тилим ожиз. У биринчи қатордаги ўриндиқ ёнида менга тикилиб турарди. Дастлаб, мен уни арвоқ бўлса керак деб ўйладим. Бироқ яна бир бора орқамга ўгирилган чоқда ҳам у ҳамон ўша жойда турарди ва гўё нигоҳи билан уни кўраётганимдан хурсандми ёки хафами эканимни сўрарди. Ҳайронман, мен нечун ҳушимдан кетиб йиқилиб тушмадим экан? Кўз олдим жимирлашиб кетди, руҳонийнинг сўзлари эса қулоғимга худди қовоқ арининг гўнгиллашидай эшитила бошлади. Мен нима қилишим лозимлигини билмасдим. Никоҳ маросимини тўхтатиш керакми, ибодатхонада жанжал кўтаришга журъат этсаммикан? Мен тағин орқамга қайрилиб унга қарадим: афтидан, у менинг ниятимни англаб етди шекилли, бармоғини лабига босди — гўё лом-мим демаслигимни маслаҳат берди. Кейин мен унинг шоша-пиша қоғоз парчасига бир нималарни ёзаётганини кўриб қолдим ва сездимки, у хатни қўлимга тутқазиб юборарди. Мен унинг ёнидан ўтаётганимда жўрттага гулдастани ерга ташлаб юбордим, у гулни менга узатётиб бояни хатни ҳам қўлимга қистириб қўйди. Хат фақат бир нечта сўздангина иборат эди: у ишора қилган заҳотиёқ кўчага чиқишимни илтимос қилган эди. Албатта, энди менинг асосий бурчим — унга итоат этиш, у нима деса сўзсиз бажариш эканига заррача ҳам шубҳа қилмасдим. Уйга келдиму ҳамма гапни хизматкоримга очиқ-ойдин айтдим: У Фрэнкни Калифорниядалик пайтимиздан буён биларди, яхши кўрарди. Мен ундан оғзидан гуллаб қўймасликни талаб қилдим, энг зарур буюмларимни ва пальтомни ҳозирлаб туришни сўрадим. Биламан, лорд Сент-Саймон билан очиқчасига нуфузли меҳмонлар кўз олдида бундай қилиш ниҳоятда мушкул туюлди. Мен аввал қочиб кетишга, сўнгра унга бор гапни айтишга қароғ қилдим. Биз дастурхон теварагида ўн дақиқадан ортиқ ўтирганимиз йўқ эди, мен деразага қарадим у кўчанинг нариги

бетндаги йўлкада турган Фрэнкни кўриб қолдим. У менга ишора қилди-да, боғ томон йўл олди. Мен ошхонадан чиқиб, елкамга пальтони ташладим ва унинг изидан жўнадим. Кўчада қандайдир аёл менга яқинлашдию лорд Сент-Саймон тўғрисида бир нималарни гапира бошлади. Унинг гаплари деярли қулоғимга кирмасди, аммо барибир шу нарсани илғадимки, тўйимизга қадар куёв ҳам қандайдир сирли ишлар билан шуғулланган экан. Тез орада ўша аёлдан қутулдим ва Фрэнкка етиб олдим. Биз файтонга ўтириб, Гордон хиёбони томон йўналдик. У ўша ердаги битта квартирани ижарага олиб қўйган экан. Кўп йиллик айрилиқдан кейин мен учун ҳақиқий таңтанала дамлар бошланди. Маълум бўлишича, Фрэнк апачиларга асир тушиб қолибди, тутқунликдан қочибди, Фрискога борибди; мен уни ҳалок бўлди деб ўйлаб, Англияга жўнаб кетганимни билиб олибди ва шошилишч равишда ортимдан йўлга отланибди, ниҳоят, мен иккинчи марта никоҳдан ўтаётган куним мени қидириб топди.

— Мен никоҳ ҳақида газетада эълон қилинган мақолани ўқиб қолдим,— деб изоҳ берди америкалик.— Унда маросим қайси ибодатхонада ўтажаги ҳамда келинчакнинг исми шарифи кўрсатилган эди, аммо адрес ёзилмаган эди.

Кейин биз энди нима қилишимиз лозимлиги ҳақида маслаҳатлаша бошладик. Фрэнк бошиданоқ одамлардан ҳеч нарсани яширмаслик керак деб туриб олди. Лекин мен уялдим: ўша одамларни кўришни асло истамасдим, бутунлай дом-дараксиз кетишни хоҳлардим, фақат дадамга тирикчилигим ҳақида уч-тўрт оғиз гап ёзиб юборсам — бас. Лордлар, ледилар тўй дастурхони теварагида жам бўлиб ўтиришганча менинг қайтишимни интизорлик билан кутишаётганини ўйлаб эсимдан оғиб қолай дердим. Шундай қилиб, Фрэнк менинг никоҳ қўйлагимни ва бошқа буюмларимни бир жойга элтиб ташлади. Энди мени биров таъқиб этолмайди. Агарда бугун манави хокисор жентльмен, мистер Холмс ҳузуримизга ташриф буюрмаганда биз эртагаёқ Парижга жўнаб кетишга тайёргарлик кўриб қўйган эдик. У қандайин мўъжиза туфайли бизни топди экан, ақл бовар қилмайди. У кўнгилга оғир ботмайдиган қилиб ишонарли тарзда хато қилганимни исботлаб берди. Фрэнк ҳам агар биз яшириниб юрсак ўзимизга ўзимиз зарар етказган бўлардик деб ҳақ гапни айтди. Кейин лорд Сент-Саймон билан гувоҳларсиз, юзма-юз гаплашишимизга имкон

яратиб бера оласизми, деб сўради. Мана, биз келдик. Роберт, энди сиз ҳамма нарсани биласиз. Агар сизни хафа қилган бўлсам, минг бора узр сўрайман. Лекин умид қиламанки, сиз мен тўғримда у қадар ёмон фикрга бормасангиз керак.

Лорд Сен-Саймон чўзилиб кетган бу ҳикояни асаблари таранг ҳолда, совуққонлик билан тинглади. Унинг қош-қовоғи уюлган, қошлари чимирилган эди.

— Мени маъзур кўринглар,— деди у.— Лекин мен ўзимнинг маҳрам ишларимни бегоналар олдида муҳокама этишдан ор қиламан.

— Энди сиз менинг узр-маъзуриمنى инобатга олмайсизми? «Алвидо» деб, қўлимни сиқиб қўйишни ҳам истамайсизми?

— Йўғ-э, нега энди, агар шу билан кўнглингиз таскин топса — марҳамат.

У чўзилган қўлни совуққина сиқиб қўйди.

— Ўйлайманки, биз билан овқатланишга рози бўлсангиз керак,— деб гап бошлади Холмс.

— Тўғрисини айтсам, мендан ҳаддан зиёд нарсаларни талаб қиляпсиз,— деб эътироз билдирди мағрур лорд.— Мен тақдирга тан беришга мажбурман, лекин содир бўлган кўнгилсиз ҳодисадан кейин мени хурсанд бўлади деб ўйлаш кулгили, албатта. Ижозатларинг билан, ҳаммаларингга хайрли кеча тилайман!

У барчамизга қараб таъзим бажо келтирди-да, тантанали тарзда хонани тарк этди.

— Умид қиламанки, ҳеч бўлмаса сизлар уйнимизни тўлдириб ўтирарсизлар?— деди Шерлок Холмс.— Мистер Маултон, мен ҳар доим америкалик кишини учратиб қолсам мамнун бўламан. Чунки камина узоқ ўтган йилларда рўй берган ҳодисалар — мутаассиб ҳокимнинг фиска-фасодларию министрнинг хатолари¹ ҳам қачонлардир бизнинг болаларимизни яктан буюк мамлакатнинг фуқаролари бўлишлари учун тўсқинлик қилолмайди деб ишонадиган инсонлар қавмидан бўламан. Ушанда биз ягона—Англия-Америка туғи остида бирлашамиз.

— Қизиқ ҳодисанинг гувоҳи бўлдик,— деб таъкидлади Холмс, меҳмонлар кетишганидан кейин.— Дафъатан, боши-кети йўқдай туюладиган фактларни у очик-

¹ Холмс инглиз қироли Георг III (1738—1820 й.й.) билан Бош министри Фредерик Нортни (1732—1792 й.й.) назарда тутаяпти. Георг III билан Нортнинг сиёсати мустамлака Америка билан зиддиятни кучайтиради, уруш бошланади.

ойдин исботлаб беряпти. Навниҳол леди бизга гапириб берган бир қатор ҳодисалар оддий ва табиий туюлдимми? Айтайлик, мабодо ҳодисаларга скотленд-ярдлик мистер Лестрейднинг нуқтаи назаридан қараганимизда ажаб-товур хулосалар чиқаришимиз тайин эди!

— Демак, сиз аввал-бошданоқ тўғри йўл танлаган экансиз-да?

— Бошдаёқ менга иккита факт аён бўлди: биринчиси — келинчак никоҳ маросимига мутлақо ўз ихтиёри билан борган; иккинчиси — маросимдан сўнг у тезда ўз ишига пушаймон қилган. Кундай равшанки, бу орада уни қароридан қайтишга ундовчи бир нима рўй берган эди. Хўш, нима бўлиши мумкин? Уйдан ташқарида ким биландир гаплашиб олишга унинг имкони йўқ эди, чунки куёв ундап бир сония ҳам ажралмаган. Эҳтимол, у бировни учратиб қолгандир? Шундай бўлса, ўша номаълум кимса фақат америкалик бўлади: ахир у Англияга яқиндагина келган, унга ғоятда кучли таъсир ўтказиш даражасига етиш осон эмас, яъни бир кўриниш бериб қўйиб, унинг барча режаларини барбод этиш мушкул. Шундай қилиб, истисно тариқасида, мен у қандайдир америкаликни учратган деган хулосага келдим. Аммо ўша америкалик ким бўлди, нима учун унинг пайдо бўлиши бу қадар кучли таъсир кўрсатди? Афтидан, у севгилиси ёки эри бўлиши керак. Бизга маълумки, қизнинг ёшлиги қаҳри қаттиқ кишилар орасида ва ўзига хос шароит қуршовида ўтган. Лорд Сент-Саймоннинг ҳикоясига қадар мен шундай деб ўйлаган эдим. Кейин лорд бизни қуйидагилардан хабардор қилди: қандайдир эркак ибодатхонада пайдо бўлиб қолади, келинчак гулдастани қўлидан тушириб юборгандан сўнг (бу — яширинча хат олишнинг энг синалган, тоблаган усули), куёв билан муомаласини ўзгартиради, лорд Сент-Саймоннинг гапига қараганда, у суюкли хизматкори билан суҳбатлашади ва маънодор оҳангда «бировнинг жойини босиб олиш»га ишора қилади — олтин ишлаб чиқарадиган саноатчилар тилида, бу бировнинг мулкига тажовуз қилиш деган маънони англатади. Шундан кейин мен аниқ билдимки, леди бирорта эркак билан қочиб кетган; ўша эркак ё унинг севгилиси, ёки эри бўлиши керак, бунинг устига кейинги тахминим ҳақиқатга яқинроқ туюлди.

— Хўш, сиз уларни қандай мўъжиза туфайли излаб топдингиз?

— Аслида, бу иш мушкул эди. Бироқ менинг дўстим

Лестрейд ўзи билмаган ҳолда қимматли маълумотни қўлга киритибди. Равшанки, исм-фамилиялар ҳам катта аҳамиятга эга, албатта. Лекин бундан кўра, мана шундай номли кишининг Лондондаги энг зўр меҳмонхоналардан бирига қўноқ бўлганини билиш муҳимроқ эди.

— Уша меҳмонхонанинг айнан энг зўр эканини қандай аниқладингиз?

— Жуда осон: баҳоларга қараб аниқладим. Фақат биринчи даражали меҳмонхоналардагина бир хона учун саккиз шиллинг, бир стакан вино учун эса саккиз пенс пул олинади. Лондонда бундай меҳмонхоналар жуда кам. Нортумберленд кўчасидаги иккинчи меҳмонхонадаёқ мусофирлар рўйхатга олиндиغان дафтарда америкалик қандайдир мистер Фрэнсис Х. Маултон номини учратдим. Мен боришимдан салгина илгари у ташқарига чиқиб кетган экан. Унинг ҳисоб-китобларини кўздан кечираётиб, расмий қоғоз парчасининг иккинчи нусхасида қайд этилган рақамларни топдим. У ўз номига келадиган хат-хабарларни Гордон хиёбонидаги 226-уйга жўнатишларини илтимос қилиб кетган эди. Мен ўша томонга жўнадим. Ошиқ-маъшуқларни уйда учратиш бахтига муяссар бўлдим ва ёшларга оталарча бир нечта маслаҳат беришга журъат этдим. Юзага келган вазият жамоатчиликка, хусусан, лорд Сент-Саймонга тушунтирилса — бундан сизлар фойда қиласизлар, асло зиён кўрмайсизлар деб уларни ишонтирдим, гапларимни исботлаб бердим. Мен уларни лорд билан учраштириб қўйишга ваъда бердим, шу ерга таклиф этдим. Кўрдингизки, лордни ҳам ушбу учрашувга келишга кўндирдим.

— Лекин кўнгилдагидек натижалар қўлга киритилмади,—деб таъкидладим.—У унчалик илтифот қилмади.

— Эҳ, Уотсон!—деб эътироз билдирди Холмс жилмайганча. — Агарда хушторлигу тўй ҳашамлари билан боғлиқ бўлган шунча ташвишлардан сўнг сиз тўсатдан ҳам хотиндан, ҳам пулдан ажралиб қолганингизда борми, сиз ҳам унчалик илтифот кўрсатмаган бўлардингиз. Менимча, биз лорд Сент-Саймоннинг кўнглини овлашимиз лозим ва унинг ҳолатига ўзимиз тушиб қолмаганимиз учун (илло, бировнинг ҳолига кулиб бўлмайди!) тақдиримизга шукроналар айтмоғимиз ҳам фарз, ҳам қарзидир... Менга скрипкани узатиб юборинг, ўзингиз ҳам яқинроқ ўтиринг. Энди бизнинг фақат битта оғир ташвишимиз қолди — ушбу зим-зиё куз кечаларида бир бало қилиб вақт ўтказиш ғамини еймиз, ҳолос.

ҚИЗИЛ ҲАЛҚА

— Менимча, миссис Уоррен, безовта бўлишингиз учун ҳеч қандай жиддий сабаб йўқ,— деди Шерлок Холмс,— ҳар бир дақиқаси ҳисобли бўлган мендек одамнинг бу иш билан шуғулланиши бемаънилик. Ростини айтсам, шуғулланишим шарт бўлган ишларим бошимдан ошиб ётипти.— Шундай деб у газета парчалари ёпиштирилган каттакон альбомни яна қўлига олди: бу альбомга у навбатдаги қандайдир янги материалларни ёпиштириши ва уларни маълумотномага қайд қилиб қўйиши лозим эди.

Лекин ҳамма аёллар сингари қайсар ва муғомбир миссис Уоррен оёғини тираб, ўз сўзида туриб олди.

— Утган йили,— деди миссис,— уйимда ижарага ўтирган мистер Фэрдел Хобснинг илтимосини бажариб, чигал ишини тўғрилаб берган эдингиз.

— О, у арзимаган иш эди.

— Аммо мистер Хобс ўша қилган яхшилигингизни унутмай, мавҳум сирни қандай усталик билан фош қилганингиз ҳақида анча вақтгача гапириб юрган эди.

Мана, энди ўзим аллақандай мавҳум сир огушида зимзиё хоналарда тентираб юрарканман, ўша ижарагиримнинг гапларини эсладим. Имоним комилки, мен учуи албатта вақт толасиз, агар хоҳласангиз.

Холмс ҳам хушомад гапларни ёқтирарди, ҳам тан бериб айтиш керакки, жуда кўнгилчан одам эди. Ана шу икки куч уни бир хўрсиниб қўйиб, сўнг елим сурковчи мўйқаламни ҳеч қандай эътирозсиз яна жойига қўйишга ва ўз креслоси билан бирга стол ёнидан сурилиб узоқлашишига мажбур этди.

— Ҳай, кўндирдингиз, миссис Уоррен, қани, эшитаман. Чексам, сизга халал бермайманми? Раҳмат. Уотсон, гургурт узатинг! Фаҳмлашимча, сиз янги ижарагирингизнинг ўз хонасидан ҳеч чиқмаётгани ва уни ҳеч кўрмаётганингиздан хавотирдасиз, шундайми? Мени кечирасиз-у, миссис Уоррен, агар мен сизникида ижарага турган бўлганимда, мени ҳам аксар пайт ҳафталаб кўролмаган бўлардингиз.

— Гапингиз тўғри, сэр, лекин бу бутунлай бошқа нарса. Мен кўрқиб кетяпман, мистер Холмс. Кўрққанимдан кечалари мишжа қоқмай чиқаман. Унинг тепамда эрта тонгдан то кечқурун алламаҳалгача уёқдан-буёққа тинмай танда қўйганини эшитсаму қорасини кўрмасам — бундай азобга мен асло чидай олмайман. Эрим ҳам менга ўхшаб тажанг бўляпти, аммо у ҳарҳолда кундуз кун ишга кетади, лекин мен бошимни қаёққа ураман? Нега энди у биқиниб олди экан? Қандай гуноҳ иш қилди экан? Уйда, агар оқсочни ҳисобламасак, мен билан ўша ижарачимдан бўлак ҳеч зот йўқ, асабларим энди ортиқ дош бера олмайди бу азобга.

Холмс аёл томонга энгашиб, унинг елкасига ўзининг узун-узун, ингичка бармоқларини оҳиста қўйди. У, агар хоҳласа, гипноз йўли билан кишига таскин беришни ҳам уддалай оларди. Мана, аёлнинг нигоҳларидаги кўрқув ифодаси ғойиб бўлди, унинг ҳаяжонланган чеҳрасида яна аввалги хотиржамлик аломатлари намоён бўлди. У Холмс таклиф қилган креслога ўтирди.

— Агар мен бирон жумбоқни ечишга киришадиган бўлсам, юз берган воқеанинг энг майда пкир-чикирларигача муфассал билишим керак бўлади,— деди Холмс.— Фикрингизни бир ерга тўплап. Энг аҳамиятсиз нарса ҳам бундай ишда энг муҳим омил бўлиб чиқиши мумкин. Гапингизга қараганда, ўша одам уйингизга бундан ўн кунча бурун келгану сизга икки ҳафталик квартира ва дастурхон ҳақини тўлаган, шундайми?

— У менинг шартимни сўради, сэр. Мен унга, ҳафтасига эллик шиллингдан берасиз, деб айтдим. Юқори қаватда мўъжазгина меҳмонхона билан ётоқхонаси бўлган алоҳида квартирам бор.

— Кейин нима бўлди?

— У менга: «Агар менинг шартларимга рози бўлсангиз, сизга икки ҳисса кўпроқ — ҳафтасига беш фундан ҳақ тўлайман»,— деб айтди. Мен бойвучча хотинлардан эмасман: сэр, эрим — мистер Уорреннинг топиши ҳам унчамас, шунинг учун, бунақа мўмай пул рўзгоримга анча мадад бўлади. Меҳмон шу заҳоти ёнидан ўн фунт-ли қоғоз пул чиқарди. Агар шартимга рози бўлсангиз, деди у, жуда узоқ вақтгача ҳар икки ҳафтада шунчадан пул олиб турасиз, лекин «йўқ» десангиз, унда сиз билан бошқа ҳеч мулоқотда бўлмайман.

— Хўш, у қандай шартлар қўйди?

— У, сэр, ўз ёнида уйимнинг калити бўлишини хоҳлади. Бунинг ҳеч ажабланидиган томони йўқ. Бошқа ижарачилар ҳам кўпинча уйнинг калитини ёнларида олиб юришарди. Яна, у мени мутлақо тинч қўясиз, ҳеч қачон, ҳар қандай вазиятда ҳам мени безовта қилмасиз, деб шарт қўйди.

— Лекин бу шартнинг ҳам ҳеч ажабланидиган томони йўқ.

— Йўқликка йўғ-а, сэр, лекин ҳар нарсанинг ҳам чегараси бўлади. У бўлса, бутунлай ҳаддидан ошиб кетди. Унинг уйимизга келганига ўн кун бўлган бўлса ҳам, на менга, на мистер Уорренга, на оқсочимизга бирон марта бўлсин қорасини кўрсатди. Биз фақат унинг доим — кечасиям, эрталаб ҳам, кундузи ҳам тинмай уёқдан-буёққа юрганини эшитамиз, холос, у фақат бир марта — келган куни кечқурун кўчага чиқиб келди.

— О, демак, у биринчи кун кечқурун кўчага чиқди, денг?

— Ҳа, сэр, лекин жудаям кеч қайтди — бизлар бу пайт ухлагани ётган эдик. У кетаётганида, кеч қайтаман, деб огоҳлантирувди, шунинг учун, эшикни ичидан тан-баламаслигимизни илтимос қилувди. Мен унинг зинадан иккинчи қаватга чиқаётганини эшитдим, бу пайт вақт ярим кечадан оған эди.

— У қандай овқатланади?

— У, қўнғироқ чалганимдан эшик олдида турган стулга овқат олиб келиб қўясиз, деб қатъий таъкидлади. Овқатланиб бўлганидан кейин, у яна қўнғироқ чалади, шунда биз ўша стулга яна олиб чиқиб қўйилган

патнисни олиб пастга тушамиз. Мабодо унга бошқа бирон нарса керак бўлса, бир парча қоғозга босма ҳарфлар билан сўз ёзиб ўша стулда қолдиради.

— Босма ҳарфлар билан?

— Ҳа, сэр, қалам билан фақат биттагина сўз ёзади, вассалом. Мана, сизга кўрсатгани олиб келувдим: СОВУН. Мана, яна биттаси: ГУГУРТ. Мана бу: «ДЕЙЛИ ГАЗЕТТ» деган сўзни келган кунининг эртасига эрталаб ёзиб чиқарувди. Шундан бери мен ҳар куни эрталаб унга нонушта олиб чиққанимда, патнисга шу газетани ҳам қўйиб қўяман.

— Шунақа денг!— деди Холмс, миссис Уоррен узатган қоғоз парчаларини қизиқсиниб кузатаркан.— Бу энди чинданам хийла аломат ҳол. Ўзини одамлардан олиб қочиш истаги менга тушунарли, лекин нега энди босма ҳарфлар билан ёзди экан? Босма ҳарфлар билан хат ёзиш анча диққинафас машғулот. Нима учун оддий усулда ёзавермадийкин? Сиз буни қандай изоҳлайсиз, Уотсон?

— Балки ўз дастхатини пинҳон тутмоқчидир?

— Нима ҳожати бор? Уй бекаси унинг қўли билан ёзилган хатни олса, шунга нима бўпти? Хў-ўш, балки сиз ҳақдирсиз ҳам... Унда ёзувлар нега бунчалик қисқадисқа.

— Ҳайронман.

— Бу нарса бизнинг хулоса чиқаришимиз учун жуда ғаройиб имкониятлар яратиб беради. Хатлар учи яхши очилмаган энг оддий бинафшаранг қалам билан ёзилган. Эътибор беринг-а, манави ёзувнинг бир чети хат ёзилгандан кейин кемтик қилинган, «совун» сўзидаги «с» ҳарфининг бир қисми йиртиб олинган. Бу нарса сизни ўйлантириб қўйдими-а, Уотсон?

— У бир нимадан хавфсираяптимикин?

— Шак-шубҳасиз. Назаримда, қоғозда унинг кимлигини билдириб қўядиган бирон из: бармоқ изи, ёки бошқа биронта доғ бўлган. Демак, сизнинг таърифлашингизча, миссис Уоррен, ижарагирингиз ўрта бўй, қора соч, соқол қўйган одам. Ешми, қарими?

— Еш ҳали, сэр, ўттиздан ошмаган.

— Сиз унинг яна қай жиҳатларига эътибор бердингиз?

— У инглизчани беҳато гапирди-ю, сэр, шунга қарамай, талаффузидан, уни ажнабий бўлса керак, деб ўйладим.

— Хўш, у яхши кийинганми?

— Жудаям яхши кийинган, сэр, кўрсангиз, ҳақиқий жентльмен дейсиз. Эгнида қора костюм — уст-бошида кўзга ялт этиб ташланадиган ҳеч нимаси йўқ.

— У ўз исмини айтмадими?

— Йўқ, сэр.

— Ҳеч ердан хат олмадими, ҳеч ким унинг олдига келмадими?

— Йўқ.

— Лекин, ҳар қалай, сиз ё бўлмаса, оқсочингиз эрталаблари унинг хонасига кириб турарсизлар?

— Йўқ, сэр, у уйни ўзи йиғиштиради.

— Наҳотки! Мана бунни ажабланарли ҳол деса бўлади. Хўш, у кўчиб келганида, юки кўпмиди?

— Битта каттакоп жигарранг чамадон — вассалом.

— Ҳм, маълумотлар сероб деб айта олмайман. Демак, гапингизга қараганда, хонадан ҳеч нима, мутлақо ҳеч бир нарса олиб чиқилмаган?

Миссис Уоррен сумкасидан бир конверт чиқариб, унинг ичидан стол устига иккита гугурт чўпи билан битта сигарет қолдиғини тўқди.

— Булар бугун эрталаб чиққан патнисда экан. Сизнинг энг арзимас нарсалардан ҳам жиддий хулоса чиқара олишингиз ҳақида эшитганман, шунинг учун олиб келдим.

Холмс елкасини учуриб қўйди.

— Бу нарсалардан ҳеч қандай жиддий хулоса чиқариб бўлмайди. Гугурт чўпларининг фақат бош қисми ёнган, демак у билан сигарета тутатилган. Сигара ё трубка чеккан одамда гугурт чўпи ярмигача ёниб боради. Э, мана бу сигарета қолдиғи қизиқиш уйғотди менда. Сиз, уйиңиздаги жентльменни соқол-мўйлов қўйган, деб айтувдингизми?

— Ҳа, сэр.

— Унда ҳеч нарсага тушунмаяпман. Менимча, бу сигаретани фақат соқол-мўйлови йўқ одам чекиши мумкин. Бу сигаретани чеккан одамнинг мўйлови ҳаттоки сизникига ўхшаган ихчам бўлганида ҳам, Уотсон, албатта уни жизғанак қилиб олган бўларди.

— Мундштук билан чеккандир балки?— деб тахмин қилдим мен.

— Асло: сигаретанинг учи тишланган. Балки уйиңизда иккита одам истиқомат қилиб тургандир, миссис Уоррен?

— Йўқ, сэр. У шу қадар кам овқат ейдики, баъзида, қандай чидаяптикин, деб ажабланаман.

— Ҳай, майли, яна янги маълумотларни кутишга тўғри келади. Қолаверса, шикоят қилишингиз учун ҳозирча ҳеч қандай сабаб ҳам йўқ. Ижара ҳақини олгансиз, ижарагир гарчи оддий ижарагирларга ўхшамаса ҳам, ювош одам экан. У сизга яхши ҳақ тўлаяпти, энди унинг ўзини пинҳон тутаётганига келсак, очиғи, бунинг сизга ҳеч қандай дахли йўқ. Кейин, унинг тинчини бузиш учун бизда ҳам ҳеч қандай сабаб йўқ, қолаверса, уни, қонундан яширинган, деб айтишга ҳам ҳозирча бизда асос йўқ. Яхши, мен бу ишни қабул қиламан, уни ёдимда сақлайман. Сиз, биронта янгилик рўй берса, албатта менга хабар қилинг, зарурат туғилгудек бўлса, меннинг ёрдамимга таянинг.

— Бу ишнинг баъзи бир қизиқарли жиҳатлари бор, албатта, Уотсон,— деди менга Холмс, миссис Уоррен чиқиб кетганидан кейин.— У аҳамиятсиз натижа бериши ҳам мумкин — фараз қилайлик, ижарагир, шунчаки, антиқа табиатли одамдир; лекин, айни пайтда, биринчи қарашда жайдари бўлиб кўринган бу иш анча жиддий маънога эга бўлиши ҳам мумкин. Биринчи навбатда миямга, ҳозир миссис Уорреннинг уйда турган одам, уни ижарага олган одам эмас, деган фикр келяпти.

— Нега бундай фикрга бордингиз?

— Сигарета қолдиғи менда шундай фикр уйғотяпти, ундан кейин, ижарагирнинг фақат бир марта, у ҳам бўлса, уйни ижарага олган куни кўчага чиққани бизга маълум-ку! У — ёхуд унинг ўрнига бошқа бир одам — ўзининг келганини хонадон аҳлидан ҳеч ким кўролмайдиган пайтда уйга қайтиб келган. Бизда бу қайтиб келган одамнинг уйдан чиқиб кетган ўша одам эканлигини исботловчи ҳеч қандай далил йўқ. Қолаверса, уйни ижарага олган одам инглизча бехато гапирган. Бу эса, сўзларни босма ҳарфлар билан ёзяпти. Фаҳмимча, у сўзларни луғатдан қидириб топиб ёзаётганга ўхшайди. Чунки луғатларда сўзлар фақат бош келишида бериллади. У ҳам сўзларни бош келишида ёзган. Ёзувларнинг ихчамлигига сабаб... эҳтимол, у инглиз тилини билмаслигини яшириш учун шундай қилаётгандир. Ҳа, Уотсон, ижарагир алмашинган деб шубҳа қилишимизга бизда етарли асос бор.

— Лекин бундан мақсад нима?

— Бизнинг вазифамиз айнан ана шу мақсадни аниқлашдан иборат. Бу жумбоқни ечиш учун фақат битта тўғри йўл мавжуд,— шундай деб, Холмс каттакон бир альбомни қўлига олди. У ҳар куни Лондон газеталари-

дан, қидирилаётган, йўқолган одамлар, учрашув жойлари ҳақидаги ва шунга ўхшаш эълонларни қирқиб олиб, мунтазам равишда шу альбомга ёпиштириб борарди.— Вой бў-у!— деб юборди у альбомни варақларкан.— Ҳаммаёқ фарёд, ҳайқириқ, нола-лар-ку! Бир сандиқ гайриоддий воқеалар! Фаройиб воқеаларни тадқиқ этаётган одам қимматли маълумотларни айнан мана шу сандиқдан топиб олиши мумкин! Миссис Уорренникида ижара турган одам узлатга чекинган, унга мактуб йўллаша олмайди, чунки сир тугилаётган бу ишнинг фош бўлишидан қўрқишади. Хўш, уйдан ташқарида бўлаётган воқеалар ҳақида бу ижарагирга қай йўл билан хабар қилиш мумкин? Газета орқали, албатта. Билишимча, бундан бошқа йўли йўқ, қарангки, бахтимизга, биз фақат биргина газетани кузатиш билан чекланишимиз мумкин. Мана, кейинги икки ҳафта мобайнида «Дейли газетт»дан қирқиб олинган эълонлар. «Принснинг Конькичилар Клубида мўйна шарф ўраган хоним»— бунинг ўқимаймиз. «Наҳотки Жимми ўз онасининг кўнглини вайрон қилса!»— бунинг ҳам бизга дахли йўқ. «Брикстон омнибусида ҳушидан кетиб қолган аёл агар...»— менга бу аёлнинг қизиғи йўқ. «Қалбим сенга интизор...»— бу нола, Уотсон, ҳақиқий нола! Мана буниси сал яқин келади. Эшитинг: «Сабр қил. Сен билан мулоқотда бўлиш учун бирон иложини топаман. Ҳозирча шу. Ж.» Ижарагир миссис Уорреннигига кўчиб келганидан кейин икки кун ўтгач босилипти. Бу бизга асқотади, тўғрими? Миссис Уорреннигидаги сирли нотаниш одам, гарчи ёзишга нўноқ бўлса ҳам, ҳарқалай инглизча ўқий олиши керак. Яна унинг изига тушишга уриниб кўраимиз. Мана, гапим тўрри чиқди — уч кундан кейин яна ёзишипти. «Иш юришиб кетди. Бардошли, мулоҳазали бўл. Булутлар тарқайди. Ж.» Кейин бир ҳафтагача ҳеч нима босилмагач. Э, мана, масала анча ойдинлашяпти. «Йўл очиляпти. Агар хабар қилиш иложини топсам, шартли кодимиз ёдингда бўлсин — бир А, икки В ва ҳоказо. Яқинда маълум бўлади. Ж.» Бу кечаги газетада босилипти, бугунгисида ҳеч нима йўқ. Бу эълонларнинг ҳаммаси миссис Уорреннинг ижарагирига анча алоқадордай бўлиб кўринаяпти. Кўпи кетиб, ози қолди, Уотсон, масала ойдинлашишига имоним комил.

Дўстим ҳақ бўлиб чиқди. Эртаси кун эрталаб мен уни камин олдига ёзилган гиламча устида оловга орқа ёштириб, мамнуният билан жилмайиб турганини кўрдим.

— Хўш, энди нима дейсиз, Уотсон?— деда у ва стол

устида ётган газетани қўлига олди. «Оқ тош карнизли баланд қизил уй. Тўртинчи қават. Чапдан иккинчи дераза. Қоронғи тушганида. Ж». Мана бу энди мутлақо аниқ гап. Нонуштадан кейин биз миссис Уорреннинг уйи атрофини бир кўздан кечириб чиқсак ёмон бўлмасди... Э-э, келинг, келинг, миссис Уоррен! Хўш, қандай янгиликлар олиб келдингиз?

Мижозимизнинг хонага ўқдек отилиб кириб келиши ниҳоятда муҳим бир ҳодиса содир бўлганидан дарак берар эди.

— Ортиқ чидай олмайман, мистер Холмс!— деб чинқирди у.— Полицияга хабар қилиш керак. Лаш-лушини йиғиштирсин-да, даф бўлсин уйимдан. Ўзимам шартта чиқиб, бу гапни дангал юзига айтмоқчи бўлдим у кейин, ҳарҳолда, олдин сиз билан маслаҳатлашим керак, деб шайтонга ҳай бердим. Лекин энди ортиқ бир кун ҳам бардош бера олмайман, айниқса чолимни дўппослашганларидан кейин.

— Нима, мистер Уорренни калтаклашдими?

— Ҳар қалай, уни олчоқларча таҳқирлашган.

— Ким уни бундай таҳқирлапти?

— Биз ҳам шуни билмоқчимиз-да! Бу нарса бугун эрталаб юз берди, сэр. Мистер Уоррен Тотенхем-Кротроуддаги Мортон ва Вейлайт ширкатида табелчи бўлиб ишлайди. Уйдан у эрталаб соат еттиларда чиқиб кетади. Қисқаси, бугун эрталаб у кўчага чиқиб энди ўн қадамча юрган экан, иккита одам орқасидан келиб, бошига пальтосини ёпишти-да, судраб бориб, шу ерда, йўл ёқасида турган кэбга тикипти. Чолимни фойтунда бир соатча олиб юриб, кейин уни йўлга улоқтириб ташлаб кетиштипти. У кўчанинг ўртасида чўзилиб ётаркан, қўрққанидан жинни бўлаёштипти, шунинг учун уни олиб юрган кэбнинг қай томонга кетганини билиш хаёлига ҳам келмаган, албатта. Урдан туриб қараса, Хэмстед-Хитда турганмиш. У уйга омнибусда келипти, ҳозир диванда чўзилиб ётипти, мен бўлсам буни сизга хабар қилгани буёққа югуриб келдим.

— Ниҳоятда қизиқарли ҳол,— деди Холмс.— Эрингиз ўша одамларнинг қиёфасини, нима ҳақда гапиришганини эслаб қолмаптими?

— Йўқ, чолим тамомила гангиб қолган. Фақат уни қандайдир инсу жинслар кўтариб ерга улоқтирганинигина билади, холос. Улар камида иккита бўлган, эҳтимол учтадир.

— Сиз эрингизга бўлган бу ҳужумни уйингизда турган одамга дахли бор деб ўйлайсизми?

— Бўлмасам-чи! Биз бу ерда ўн беш йилдан бери турамиз, аммо ҳеч қачон бунақа фалокат юз берган эмас эди. Мен ортиқ тоқат қила олмайман. Пул — жондан азиз эмас. Шу бугуноқ уни уйимдан чиқариб юбораман.

— Яна бир оз чиданг, миссис Уоррен. Ҳеч қачон шошма-шошарлик қилманг. Бу нарса, гарчи аҳамиятсиз бўлиб кўринса ҳам, аслида, ғоят жиддий ҳодисага ўхшайпти. Уйингизда турган одамга қандайдир хавф таҳдид қилаётгани энди аниқланди. Яна шуниси ҳам аниқки, эшигингиз тагида ижарагирингизни пойлаб турган унинг душманлари эрталабки туманда, эрингизни ўша деб ўйлашган. Кейин хато қилганларини пайқаб, уни қўйиб юборишган. Хато қилишмаган тақдирда не ҳол юз беришини биз фақат фараз қилишимиз мумкин.

— Хўш, унда мен нима қилай, мистер Холмс?

— Кошкийди, ижарагирингизни мен бир кўра олсам, миссис Уоррен.

— Ҳайронман, уни қандай кўра оларкинсиз, агар эшикни бузиб кирмасангиз. Айтгандай, мен патнисни эшик тагига қўйиб, зинадан тушаётганимда, доим хонанинг эшиги очилаётганини эшитаман.

— У патнисни ичкарига олиш учун эшикни очадн. Айтинг-чи, бирон ерга беркиниб туриб, уни эшик очганида кўриб олиш мумкин бўлмасмикин?

Бека ўйланиб қолди.

— Вой, тўғри, сэр, эшикнинг рўпарасида қазноқ бор. Мен у ерга тошойна қўйиб қўйишим мумкин, агар сиз эшик орқасига беркиниб турсангиз...

— Баракалла!— деди Холмс.— Унга иккинчи нонуштани қачон берасиз?

— Соат бирларда, сэр.

— Демак, ўша пайтгача, биз доктор Уотсон билан етиб борамиз. Хайр, саломат бўлинг, миссис Уоррен.

Соат ўн икки яримда биз миссис Уорреннинг уйи олдига етиб бордик — бу сариқ ғиштдан қурилган баланд ва тор уй Британия музейидан шимоли-шарқдаги унча кенг бўлмаган Грейт-Ормстирт кўчасига жойлашган эди. Уй муюлишга яқин қурилган бўлиб, иморатлари анча ҳашаматли бўлган Хау-стрит бу ердан худди кафтдагидек яққол кўриниб турарди. Холмс жилмайиб шу иморатлардан бирига ишора қилди. Бу — каттакон, кўпқаватли уй бўлиб, бошқа уйлардан бирмунча олдин-

роқда турар ва беихтиёр кишининг диққатини ўзига жалб қилар эди.

— Ана ўша уй, Уотсон! Оқ тош карнизли баланд қизил уй. Ҳўв ана, сигнал бериш учун мўлжалланган дераза ҳам. Жой тайин, код ҳам аниқ; вазифамиз оғир бўлмайди. Уша деразага: «Ижарага қўйилади» деб эълон осиб қўйишипти. Демак, квартира бўш, бинобарин, мис Уорренникида турган одамнинг шериги ундан фойдаланиши мумкин... Ҳўш, аҳволлар қалай, миссис Уоррен?

— Ҳамма нарсани шайлаб қўйдим. Ботинкангизни ечиб пастда қолдиринглар, юқорида мен сизларни қазноққа киритиб қўяман.

Бека жуда яхши ҳозирлик кўрипти. Тошойна шундай қўйилган эдики, биз қоронғи қазноқдан, ён томондаги эшикни яққол кўриб ўтирардик. Биз эндигина жойлашиб олиб, миссис Уоррен эндигина пастга тушиши билан, қулоғимизга қўнғироқчанинг жингиллаган овози узоқдан зўр-базўр эшитилди, уни сирли қўшнимиз чалаётган эди. Ҳадемай зинадан бека патнис кўтариб чиқиб келди ва уни хонанинг эшиги олдида турган стулга қўйиб, гурс-гурс юриб пастга тушиб кетди. Биз ўз эшигимиз ортида бурчакда икки букилиб пусиб ўтирарканмиз, кўзимизни тошойнадан узмас эдик. Пастда беканинг оёқ товушлари тинди, шу пайт хона эшигининг қулфи «шиқ» этиб, эшик қия очилди ва бир жуфт позик қўл патнисни олиб, дарҳол ғойиб бўлди. Бир дақиқадан кейин яна патнис ўрнига қўйилди, шунда кўз олдимда аёл кишининг қорамағиздан келган нафис гўзал чеҳраси бир зумгина намоён бўлди, аёлнинг кўзлари қазноқнинг қия очик турган эшигига даҳшат билан тикилган эди. Кейин хона эшиги яна ёпилиб, ичидан қулфлангани эшитилди ва ҳаммаёқ яна сув қуйгандек жимжит бўлиб қолди. Холмс енгимдан тортиб имлади, биз оёқ учида юриб, зинадан астагина пастга тушдик.

— Кечқурун яна келаман,— деди Холмс, унинг оғзини пойлаб турган бекага.— Менимча, Уотсон, бу нарса ни биз уйга бориб муҳокама қилганимиз маъқулроқ.

— Шундай қилиб, менинг тахминим тўғри чиқди,— деди Холмс креслога бемалол жойлашиб ўтириб олгач.— Алмашув юз берган. Фақат мен, Уотсон, аёл кишини, аёл бўлганда ҳам, бунақа дилбар аёлни учратамиз деб ҳеч ўйламаган эдим.

— У бизни кўриб қолди.

— У кўзига кўринган нарсадан қўрқиб кетди. Бу

шубҳасиз. Умуман, вазият аниқ, фикримга қўшилишасизми? Бу эркак билан аёл мудҳиш хатар таҳдиддан қочиб келиб, Лондондан паноҳ қидиришяпти. Таҳдид жуда жиддий бўлса керакки, эҳтиёт чоралари ниҳоятда пухталиқ билан кўрилган. Эркак қандайдир ишни бажаришга киришган, айни пайтда яна аёлни ҳам ҳар қандай хавф-хатардан муҳофаза қилмоқчи. Бу жуда оғир вазифа, шунга қарамай, эркак уни жуда антиқа усулда ва зўр муваффақият билан бажарганки, ҳатто ҳар кун овқат ташийдиган миссис Уоррен ҳам уйда яшаб турган ижарагирининг аёл киши эканлигини билмайди. Нима сабабдан босма ҳарфларда фойдаланилгани энди бизга равшан: хатни аёл киши ёзаётганини яшириш учун шундай қилинган. Эркак бу аёл билан учраша олмайди — келса душманлари изига тушиши мумкин. Баски, у аёл билан кўриша олмас экан, унга газета орқали ўзи ҳақида хабар қилиб турган. Ҳозирча ҳамма нарса равшан.

— Лекин бунинг тагида қандай сир бўлиши мумкин?

— О, Уотсон, сиз ҳар сафаргидек ўта амалиётчисиз! Қандай сир бўлиши мумкин бунинг замирида? Миссис Уорреннинг аломат муаммоси анча мураккаблашиб, тобора даҳшатли қиёфага кириб боряпти. Ҳозирча биз фақат бор нарсани аниқ айта оламиз: бу оддий ишқий саргузашт эмас. Сиз аёлнинг хавф туғилган чоғдаги юз ифодасига эътибор бердингизми? Бундан ташқари, биз уй соҳибига ҳужум бўлгани ҳақида ҳам эшитдик, билингки, душманлар уни, шубҳасиз, ижарагир деб ўйлашган. Мана шу далиллар, ҳамда бу хатти-ҳаракатнинг ниҳоятда пухталиқ билан сир сақланаётгани, гапнинг ҳаёт ва мамот устида бораётганидан далолат беради. Ундан кейин, мистер Уорренга қилинган ҳужум, эркак ижарагирнинг аёл киши билан ўрин алмашганидан душманларнинг (улар ким бўлишларидан қатъий назар) беҳабар эканлигини билдиради. Бу ғоятда қизиқарли ва чигал иш, Уотсон.

— Бу ишдан бош тортсангиз бўлмайдими? Барибир, сизга ундан ҳеч қандай наф тегмайди.

— Тўғри, нафи йўқ. Бу ижод, Уотсон. Сиз ҳам, врачлиқ практикасини ўтган пайтингизда, одамларни албатта пул олиб даволамагандирсиз.

— Уз илмимни ошириш учун даволаганман, Холмс.

— Илм олиш ҳеч қачон кеч эмас, Уотсон. Илм — бу чексиз дарслар занжиридир, энг жиддий дарсларнинг тагига фақат умрингнинг охирида етасан. Биз шуғулла-

наётган воқеа ҳам шундай ибратлидир. У на ақча, на шон-шухрат олиб келади, шунга қарамай бу жумбоқни ечсам дейман. Қош қорайиши билан, биз қидирув ишимизда бир қадам олға босамиз.

Биз миссис Уорренникига иккинчи марта борганимизда оқшомги Лондонни қуюқ зулмат чулғаган эди; ҳаммаёқни бирдай қоплаган шумшук ва рутубатли туман пардаси орасидан фақат ёритилган тўрт бурчакли сарғиш деразалару кўчаларга ўрнатилган газ фонусларининг қуббалари элас-элас кўринарди. Биз миссис Уорреннинг парда тўсиб қоронғилаштирилган меҳмонхонасидан жуда баландда, зулмат ичида зўрға милтираб кўринаётган хирагина чироқ ёғдусини кўрдик.

— Ҳув анави хонада кимдир юрипти,— деб пичирлади Холмс, чўзинчоқ юзини дераза ойнасига олиб бориб қоронғи тунга тикилиб қараркан.— Ҳа, мен одам соясини кўряпман. Ана, яна кўринди. У уйимиздаги аёлнинг уни кузатаётганига ишонч ҳосил қилмоқчи. Сигнал беришни бошлади. Сигнални сиз ҳам қабул қилинг, Уотсон, кейин солиштириб кўрамиз. Бир марта ёнди,—буниси А. Хўш, кейингисини нечта санадингиз? Йигирмата? Менда ҳам. Бу — Т ни билдириши керак. Демак, АТ — тушунарли! Яна Т. Бу энди иккинчи сўзнинг бошланиши бўлса керак. ТЕНТА ҳосил бўлди. Тамом. Наҳотки, тугаган бўлса, Уотсон? АТТЕНТА — маъноси йўқ. Агар буни учта сўз деб ҳисоблаб, АТ, ТЕН, ТА тариқасида ўқиганимизда ҳам маъно чиқмаяпти. Бошқатдан бошланди! Бу қанақаси бўлди! АТте — ие, яна ўша сўзнинг ўзими? Қизиқ, Уотсон, жуда қизиқ! Яна бошидан бошлади! АТ — ахир у бу сўзни учинчи марта такрорлапти-ку. Уч марта — АТТЕНТА. Яна неча марта бўларкин? Йўқ, тугатди шекилли. Деразадан узоқлашди. Сиз бунни қандай изоҳлайсиз, Уотсон?

— Шифрланган хабардир балки.

Кутилмаганда Холмс, худди бир нимани фаҳмлагандек, жилмайиб қўйди.

— Шифр ҳам айтарлик унча мураккаб эмас, Уотсон. Ахир бу итальянча сўз-ку! «А» агар сўз охирида келса, бундай сўз аёл кишига қаратилган бўлади. «Эҳтиёт бўл! Эҳтиёт бўл! Эҳтиёт бўл!» Нима дейсиз, Уотсон?

— Назаримда, нақ мўлжалга урдингиз.

— Шак-шубҳасиз. Огоҳлантириш ниҳоятда муҳим аҳамиятга эга бўлгани учун, уч марта такрорланди.

Лекин нимадан эҳтиёт бўлиш керак? Шошманг, у яна дераза олдига келди.

Биз яна букчайган одамнинг хира шарпасини, сигнал бериш бошланганида яна лип-лип ёниб ўчаётган чироқ шуъласини кўрдик. Энди сигнал бериш анча тезлашди, шунинг учун уни кузатиш ҳам анча қийин бўлди.

— PERICOLO — pericolo — бу нима дегани, Уотсон? Хавфми? Ё раҳмон! Ахир бу хавфдан дарак берувчи сигнал-ку. Яна бошланди! PERI... Ана халос, нега энди...

Бирдан чироқ ўчиб, лип-лип ёниб турган квадрат ғойиб бўлди ҳамма қаватлари чироқлар билан ёритилган баланд иморат атрофини шу тўртинчи қават қора лента бўлиб ўради. Охири огоҳлантирувчи сигнал тўсатдан ўзилиб қолди. Нега? Ким узди? Икковимизда ҳам бир вақтда шундай фикр туғилган эди. Холмс ўзини деразадан четга олди.

— Бу энди майнавозчилик эмас, Уотсон!— деб чинқириб юборди у.— У ерда қандайдир фалокат содир бўляпти! Ҳайронман, нега сигнал бериш кутилмаганда тўхтаб қолди? Скотленд-Ярдга хабар қилиш керак, лекин шунисиям борки, бу ерни асло ташлаб кетиб бўлмайди — буёқда вақт тифиз.

— Балки мен бориб келарман полицияга?

— У ерда нима бўлаётганини аниқ билишимиз керак. Балки беозор бир воқеадир. Тезроқ ўша ерга борайлик, Уотсон, ўзимиз бунинг тагига етишга уриниб кўрамиз.

II

Биз Хау-стрит бўйлаб жадал юриб кетдик, шунда мен орқамга ўгирилиб, ҳозиргина ўзимиз тарк этган уйга назар ташладим. Иккинчи қаватнинг деразасида аёл кишининг кўлакаси кўринди, у нафасини ичига ютганча, сигналнинг такрорланишини кутиб, диққат билан зулмат тун бағрига тикилиб турарди.

Хау-стритдаги бино олдида узун пальто кийган, юзини шарф билан ўраб олган бир одам панжарага суяниб турарди. Бинога кираверишдаги фонуснинг шуъласи бизни ёритган заҳоти у одам бир сесканиб тушди.

— Холмс!— деб чинқириб юборди у.

— Ҳа, бу менман, Грегсон!— деди ҳамроҳим ва Скотленд-Ярд хуфияси билан кўришди.— Севишганлар яна дийдор кўришди. Нима қилиб юрибсиз бу ерда?

— Фаҳмимча, иккаламиз ҳам битта иш юзасидан

келганга ўхшаймиз,— деди Грегсон,— лекин сиз буни қаёқдан эшита қолдингиз, ҳеч ақлим бовар қалмаяпти.

— Сиз билан мен бу ерга битта чигал тугуннинг бошқа-бошқа учидан ушлаб келганмиз. Мен бу ерга сигнал қабул қилиб келдим.

— Сигнал?

— Ҳа, анави деразадан сигнал берилди. Лекин сигнал ярмига борганда узилиб қолди. Биз сабабини билгани келдик. Аммо, баски, ишнинг жилови энди ишончли қўлларда экан, бундан буёғига у билан шуғулланишга менда асос қолмади.

— Шошманг ахир!— деб жаҳд билан қичқирди Грегсон.— Ростини айтсам, мистер Холмс, сизнинг далдангиз билан мен ҳар қандай ишда ҳам ўзимни дадил ҳис қиламан. Бу эшик бинода ягона. У биздан қочиб кета олмайди.

— Қим? Қим ўзи у?

— Хайрият-е, бу гал бизнинг қўлимиз баланд келди, мистер Холмс. Фикримга қўшилишингизга тўғри келади.— У ҳассасини ерга бор кучи билан дўққиллатиб урган эди, кўчанинг охирида турган файтуннинг аравакаши қўлида қамчи билан биз томонга шошмасдан кела бошлади.— Сизни мистер Холмс билан таништиришга рухсат этинг,— деди Грегсон келган одамга,— бу киши эса, мистер Ливертон, Американинг Пинкертон агентлигидан.

— О, Лонг-Айленд ғорининг сирини очган қаҳрамон!— деди Холмс.— Сиз билан танишганимдан хурсандман, сэр.

Ияги ва яноқлари устарада силлиқ қирилган очиқ юзли бу ишбилармон америкалик йигит ўзи ҳақида мақтов сўз эшитиб қизариб кетди.

— Ҳозир бажаришимиз лозим бўлган нарса — ҳаётимда энг муҳим иш бўлади, мистер Холмс. Агар қўлга ола олсам Жоржанони...

— Нима? Бу — «Қизил ҳалқа» бирлашмасидаги Жоржанони?

— О, у Европада ҳам доврүк таратипти-да? Хуллас, Америкада бизга унинг миридан-сиригача аён. У элликта одам ўлдирган, лекин ҳозирча бизда буни исботлайдиган аниқ далиллар йўқ, шунинг учун ҳозирча уни ҳибсга ола олмаймиз. Мен Нью-Йоркдан уни изма-из қувиб келяпман, Лондонда ҳам бир қафтадан бери уни кузатиб юрибман. Кези келганда хилла ҳиқилдоғидан олмоқчиман. Бугун биз мистер Грегсон билан унинг изи-

га тушдик — у ҳозир мана шу бинода, бу бионинг эшиги битта, энди биздан қочиб қутула олмайди. У ичкарига кириб кетгандан бери, уйдан учта одам чиқди, лекин онт ичиб айтаманки, улар орасида Жоржано йўқ эди.

— Мистер Холмс ҳозир бу уйдан сигнал берилгани ҳақида гапирди,— деб гапга аралашди Грегсон.— Амниманки, бу сафар ҳам у биз билмаган тафсилотлардан хабардор.

Холмс вазиятнинг қай аҳволда эканлигини икки оғиз сўз билан изоҳлаб берди. Америкалик йигит аламдан қўлларини қисирлатди.

— Демак, у бизнинг шу ерда эканлигимизни билган!

— Нега бундай ўйлаясиз?

— Наҳотки тушунмадингиз? У бу уйга яшириниб олиб, шеригига хабар қиляпти — Лондонда унинг бир неча одами бор. Ундан кейин, ўзингиз шоҳид бўлибсиз, у таҳдид солаётган хавф-хатар ҳақида сигнал бературиб, дабдурустдан сигнални узиб қўйган. Ахир бу, деразадан бизни кўриб қолганини ё бўлмаса, бошқа бирон сабаб билан хавфнинг жуда яқинлашиб қолганини билдирмайдими? Шунинг учун у ҳам фалокатдан қочиб қутулиш мақсадида дарҳол ишга киришмоқчи бўлгандир? Сиз нима таклиф киритасиз, мистер Холмс?

— Юқорига чиқсак-да, юз берган воқеани ўша жойда аниқласак.

— Лекин уни ҳибсга олиш учун бизда ордер йўқ.

— Бу одам шубҳали шароитда бўш квартирага кирган,— деди Грегсон.— Бошланишига шу далилнинг ўзи kifоя. Уни қўлга олганимиздан кейин Нью-Йорк уни қамоқда ушлаб қолишимизга кўмаклашар, дейман. Ҳозир эса уни ҳибсга олиш масъулиятини мен ўз зиммамга оламан.

Бизнинг профессионал—хуфияларимиз доим ҳам мянни тез ишлата олмасликлари мумкин, аммо уларнинг мардлигини тан олмай иложимиз йўқ. Грегсон бу даҳшатли жиноятчини ҳибсга олиш учун зинадан чиқиб бораркан, худди Скотленд-Ярдининг кенг зинасидан чиқаётгандек жиддий ва хотиржам эди. Пинкретон агенти ундан ўзиб кетмоқчи бўлган эди, лекин Грегсон унинг олдинга ўтишига қатъият билан йўл бермади. Лондонда юз берадиган хавф-хатарни Лондон полицияси бартараф қилиши керак.

Тўртинчи қаватда, чап томондаги квартиранинг эшиги хиёл очиқ эди. Грегсон уни ланг очди. Ичкари қопқоронғи, «тиқ» этган товуш эшитилмасди. Мен гугурт

чақиб хуфиянинг фонарини ёқдим. Фонар ёниб, хона ёригач, биз ҳайратдан лол бўлиб қолдик. Хонанинг қарагай тахтасида ётқизилган полида ҳозиргина босилган қон излари бор эди. Этикнинг қизил излари эшиги ёпиқ турган нариги хонадан биз томон йўналган эди. Грегсон ўша эшикни ланг очиб, энди ловуллаб ёна бошлаган фонарини баланд кўтарди, биз эсак, сабрсизлик билан унинг елкаси оша, ичкарига мўраладик.

Ҳувиллаган бу хонанинг ўртасида, полда паҳлавонқомат бир одам узала тушиб ётар эди. Унинг соқол-мўйлови силлиқ қилиб олинган, қорамағиздан келган юзи мудҳиш бир тарзда бужмайган, боши сарғиш паркетда ҳалқоб бўлиб қолган қонга ботиб ётарди. Унинг тиззалари кўтарилган, қўллари икки томонга ёйилган эди, буғдойранг мушакдор йўғон бўйнига санчилган пичоқ дастасигача ботиб турарди. Бу одам алпсифат бўлса ҳам, чамаси, жуда кучли зарбага учрагану қассобнинг пичоғидан қулаган буқа сингари «гурс» йиқилган. Жасаднинг ўнг қўли олдида полда суяк бандли каттакон ўткир ханжар, ханжар ёнида қора майин қўлқоп ётарди.

— Ё қудратингдан! Ахир бу ўша Қора Жоржанонинг ўзи-ку!— деб чинқириб юборди америкалик хуфия.— Кимдир биздан олдин отни қамчилаб қолипти.

— Мана, ўша сиз айтган шам, мистер Холмс, дераза тоқчасида ётипти,— деди Грегсон.— Ие, нима қиялпсиз?

Холмс шамни ёқиб, уни дераза олдида силкита бошлади. Кейин қоронғиликка тикилиб қаради-да, шамни ўчириб уни полга ташлади.

— Бу нарса ишимизда асқатади, деган умиддаман.

Кейин у жасадни кўздан кечираётган икки хуфия олдига борди-да, чуқур хаёлга чўмиб жим туриб қолди.

— Боя сиз пастда турганингизда бу уйдан учта одам чиққанини айтувдингиз,— деб гап бошлади Холмс ниҳоят.— Уларни яхшилаб кўриб олувдингизми?

— Ҳа, кўрувдим.

— Улар орасида ўттиз ёшлар чамасидаги ўрта бўйли, буғдойранг, қорасоқол одам бормиди?

— Ҳа, у менинг ёнимдан энг охирида ўтди.

— Билишимча, сизга керак одам ўша. Мен сизга ушун тасвирлаб беришим мумкин, ундан кейин, бизда у қолдирган ажойиб оёқ изи ҳам бор. Менимча, шунинг ўзи сизга кифоя қилади.

— Йўқ, мистер Холмс, уни миллионлаб лондонликлар орасидан топиш учун бу нарса кифоя қилмас-ов.

— Эҳтимол. Мана шунинг учун ҳам, ёрдамга манави хонимни таклиф қилишни лозим кўрдим.

Шунда ҳаммамиз ялт этиб орқамизга қарадик. Хонага кираверишда норгул, гўзал бир аёл — миссис Уорреннинг сирли ижарагири турарди. Аёл аста-секин биз томон кела бошлади, унинг докадек оқарган юзи ҳаяжонда, ваҳима тўла кўзлари полда ётган мавҳум жасадга михдек қадалган эди.

— Сизлар ўлдиргансиз уни!— деб гўлдиради у.— O, Dio mio!¹ сизлар ўлдиргансиз!

Кейин у чуқур бир тин олди-да, бирдан қувончи ичига сиғмай қийқириб, дик-дик сакрай бошлади. У хона ичида гир-гир айланар; чапак чалар, унинг шавқу завқ ва ҳайрат тўла тимқора кўзлари ўт бўлиб чақнар, дудоқларида итальян тилида ажойиб нидо ва садолар тўхтовсиз отилиб чиқар эди. Бундай даҳшатли манзарани кўриб астойдил шодланаётган аёлни кузатиш биз учун ҳам мудҳиш, ҳам ажабланарли ҳол эди. Шу пайт аёл бирдан таққа тўхтаб бизга савол маъносига тикилди.

— Ахир сизлар! Ахир сизлар — полициясизларку-а? Демак, сизлар ўлдирибсизлар-да Жузеппе Жоржанони? Шу тўғрими?

— Бизлар полициямиз, хоним-афанди.

Аёл хонанинг қоронғи бурчакларига бир-бир назар ташлаб чиқди.

— Унда, Женнаро қани? Менинг эрим Женнаро Лукка қани? Мен — Эмилия Луккаман, эрим икковимиз Нью-Йоркдан келганмиз. Қани Женнаро? Ҳозиргина у мана шу дераза олдида туриб мени чақирди, шунинг учун бу ерга оёғимни қўлимга олиб югуриб келдим.

— Сизни мен чақирдим,— деди Холмс.

— Сиз? Лекин шифрни қандай қилиб билолдингиз?

— Шифрингиз мураккаб эмас, хоним-афанди. Сиз бизга шу ерда керак эдингиз. Бинобарин, сизга *veni*,² деб берган заҳотим албатта етиб келишингизга ишонган эдим.

Италиялик соҳибжамол хоним Холмсга ҳам ҳурмат, ҳам ҳадик билан қаради.

— Ҳайронман, сиз қаёқдан биласиз буларнинг ҳаммасини,— деди аёл.— Жузеппе Жоржано... қаёқдан...—

¹ Э, худойим (*итал.*).

² Кел (*итал.*).

У жим бўлиб қолди, шунда унинг чеҳраси бирдан шодлик ва ғурурдан ёришиб кетди.— Энди тушундим! Менинг Женнаром! Буни менинг энг дилбар, энг ўктам Женнаром қилган. Ҳа, мени ҳамма фалокатлардан авайлаб-асраб келаётган Женнаром ўзининг метиндек билаклари билан ўлдирган бу ғаддор махлуқни! О, Женнаро, қандай яхшисан! О, бундай йигитга муносиб бўлган биронта аёл топилармикин дунёда!

— Гап бундай, миссис Лукка,— деди бетаъсир Грегсон ва қўлини совуққонлик билан хонимнинг тирсагига қўйди. (Гўё бу аёлнинг ўрнида Ноттинг-Хиллик безори тургандек).— Сизнинг кимлигингиз ва нима сабабдан бу ерга келганингиз менга ҳали унчалик равшан эмас, лекин бу ерда айтган гапларингизга қараганда, Скотленд-Ярдда сиз билан қизиқишлари муқаррар — шуни мен аниқ айтишим мумкин.

— Сабр қилинг, Грегсон,— деб гапга аралашди Холмс,— ўйлайманки, бу хонимнинг ўзи ҳам бизга баъзи маълумотларни баён қилишга қарши эмас. Хоним-афанди, эрингиз ҳибсга олиниб, манави ерда ётган одамни ўлдиргани учун суд қилинади, шуни тушунапсизми? Ҳозир сиз бу ерда айтган гаплар эрингизнинг айбдорлигини исботловчи далил бўлиб хизмат қилиши мумкин. Лекин агар сиз эрингизнинг бу фаолияти жиноят қилиш мақсадида бўлмаган деб ҳисобласангиз ҳамда эрингизнинг ўзи ҳам ўзини танитишни ихтиёр қилса, унда бор ҳақиқатни бизга сўзлаб берасиз ва бу билан эрингизга катта ёрдам қилган бўласиз.

— Энди, Жоржано ўлганидан кейин биз ҳеч нимадан қўрқмаймиз,— деб жавоб қилди италян аёл.— У иблис эди, жирканч махлуқ эди, шунинг учун уни ўлдирган эримни дунёдаги биронта ҳам судья жазога торта олмайди.

— Бас, шундай экан,— деди Холмс,— менда таклиф бор: ҳозир бу ерда ҳеч нимага тегмай, эшикни қулфлайлик-да, бу хоним билан унинг квартирасига бориб, бутун воқеани ўзидан батафсил эшитиб, шундан сўнг тегишли қарор қабул қилайлик.

Ярим соатдан кейин биз тўртовимиз синьора Лукканинг мўъжазгина меҳмонхонасида ўтириб, унинг машъум воқеалар ҳақидаги ажойиб ҳикоясини эшита бошладикки, унинг қандай тугаганига ҳозиргина ўзимиз шоҳид бўлган эдик. Синьора инглиз тилида бидирлаб наридан-берн, аммо анча хато гапираркан, шунга кўра, мен унинг

нутқини, тушунарли бўлсин учун, бир қадар силлиқлаб, тартибга солдим.

— Мен Неаполдан унча узоқ бўлмаган Посилиппо деган ерда туғилганман,— деб ҳикоясини бошлади хоним,— отам Аугусто Барелли ўша округнинг бош ҳуқуқшуноси эди, бир марта у бу округдан депутат этиб ҳам сайланган. Женнаро отамнинг қўлида хизмат қилар эди, мен уни ўшанда севиб қолганман, зеро уни севмай бўлмасди. У камбағал йигит эди, жамоатчилик ўртасида ҳеч қандай мавқега эга эмас эди, умуман унинг ҳусни, кучи, ғайратидан бўлак ҳеч нимаси йўқ эди, шунинг учун отам бизнинг турмуш қуришимизга розилик бермади. Биз уйдан қочдик. Бари шаҳрига бориб, ўша ерда никоҳдан ўтдик, меннинг қимматбаҳо тақинчоқларимни сотиб, пулига Америкага жўнаб кетдик. Бу воқеа тўрт йил бурун бўлган эди, ўшандан бери биз Нью-Йоркда яшардик.

Дастлабки пайтларда омад бизга кулиб боқди. Женнаро бир италиялик жентльменга яхшилик қилди—уни Бовери деган жойда каллакесар ўғрилар қўлидан қутқариб қолди, шу зайл у нуфузли дўст орттирди. Ўша дўстининг исми Тито Касталотте, у Нью-Йоркни ҳўл мева билан таъминловчи машҳур «Касталотте ва Замба» фирмасининг асосий компаньони. Синьор Замба кўп касал бўлади, шунинг учун, уч юз кишидан ортиқ хизматчиси бўлган фирманинг ҳамма иши янги дўстимиз Касталоттенинг қўлида. У эримни ишга олиб, бўлим бошлиғи этиб тайинлади ва қўлидан келганча, унга мойиллик билдира бошлади. Синьор Касталотте бўйдоқ, шунинг учун бўлса керак, у эримни худди ўз ўғлидек кўраётгандек туюлди менга, эрим билан биз ҳам уни худди ўз отамиздек яхши кўрардик. Биз Бруклинда кичкинагина бир уй сотиб олиб, уни жиҳозладик, энди бундан буён беташвиш фаровон ҳаёт кечирамиз, деб ўйлаган эдик, шунда бирдан осмонда қора булут пайдо бўлиб, ҳаммаёқни буркаб олди.

Бир кун кечқурун Женнаро ишдан қайтаётиб, ўзи билан бир ватандошини бошлаб келди. Унинг исми Жоржано эди, у ҳам Посилипподан экан. У жуда баҳайбат жуссали одам эди, бунга ўзингиз ҳам шоҳид бўлдингиз — унинг жасадини кўрдингиз ҳали. Унинг нафақат гавдаси баҳайбат эди, балки у ҳар жиҳатдан ғайритабий, беқиёс ва ўта даражада мудҳиш шахс эди. Унинг овози кичкинагина уйимизда худди момақалдироқдек гумбирлаб эшитиларди. У бесўнақай қўлларини ёйиб

гапирганида, уйимиз унга торлик қилиб қоларди. Унинг мулоҳазалари, кечинмалари, эҳтирослари — ҳаммаси лоф, ҳаммаси мудҳиш эди. У шундай қизишиб гапирар, аниқроғи, бақирар эдики, қолганлар унинг оғзидан селдек оқиб чиқаётган сўзларни қўрқа-писа, жимгина ўтириб тинглашга мажбур бўларди. Унинг ўт бўлиб ёнувчи кўзлари сизни сеҳрлаб, бир ерга михлаб қўйгандек туюларди. Бу ниҳоятда қўрқинчли ва ғайритаъриф одам эди. Яратганга шукрки, энди у ўлди!

Бора-бора у уйимизга тез-тез келадиган бўлиб қолди. Лекин билардимки, унинг ташрифидан Женнаро ҳам, худди мен каби, хурсанд эмас эди. Бечора эрим меҳмоннинг сиёсат ва ижтимоий масалалар мавзуидаги кети узилмайдиган ваъзаларини ранги қув ўчиб, паршонлик билан тинглаб ўтирарди. Женнаро гапирмас, лекин мен, унинг феълини яхши билганимдан, чеҳрасида илгари ҳеч қачон бўлмаган қандайдир оғир ҳиссиёт белгиларини кўрардим. Аввалига буни нафрат аломати бўлса керак, деб ўйладим. Лекин кейинроқ, бунинг анча жиддий масала эканлигини тушундим. Бу қўрқув — яширин, аммо ҳеч даф қилиб бўлмайдиган қўрқув ҳиссиёти эди. Уша кечаси унинг чеҳрасида даҳшатли аломатларини пайқаган куним тунда — мен уни бағримга босиб ёлбордим: «Менга бўлган муҳаббатинг ҳаққи, ўзинг учун азизу муътабар бўлган барча нарсалар ҳаққи, ҳеч нимани яширмай, юрагингни ёз, жоним, не сабабдан бу баҳайбат одам сени бунчалик ташвишга солиб қўйди?»

Шунда эрим ҳамма гапни гапириб берди, эшитиб менинг юрагим орқамга тортиб кетди. Маълум бўлишича, бечора Женнаром ҳали жўшқин табиат, бўйдоқ йигитлик пайтида бутун оламни ўзига нисбатан адоватда деб ҳис қилган, шу боис ўзи ҳар кун шохид бўлаётган адолатсизликлардан фиғони фалак бўлиб юрган. Мана шу кўнгилсизликлар ўқибатида, у Неаполдаги «Қизил ҳалқа» бирлашмасига аъзо бўлиб кириб қолган экан — у бирлашма қадимги карбонарийлар¹ ташкилотига ўхшаб кетади. Бу ташкилотнинг сирлари ҳам, унинг аъзолари ичадиган қасам сўзлари ҳам ниҳоятда даҳшатли бўлиб, таъсис этилган қонунга кўра, унинг аъзолигидан чиқиб кетиш мутлақо мумкин эмас экан. Биз Америкага қочиб кетдик, шунда Женнаро, бу мудҳиш офатдан энди буткул

¹ Карбонийлар — XIX асрнинг бошларида хорижийлар ҳукмронлигига қарши Италия мустақиллиги учун курашган яширин ташкилот аъзолари.

қутулдим, деб ўйлаган экан. Лекин бир кун кечқурун у кўчада барзанги Жоржаноғи учратиб қолипти — бу одам Неаполда эримни ўз ташкилотига зўрлаб олиб кирган ва жуда кўп кишиларнинг ёстиғини қуритиб, тирсагигача қонга ботгани учун, Италиянинг жанубида «Ажал» деган лақаб олган экан. У Италия полициясидан қочиб Нью-Йоркка бориб қолипти, борган заҳоти дарров ўша даҳшатли бирлашманинг кичик бир тармоғини тузишга ҳам улгуриқти. Бу гапларнинг ҳаммасини менга Женнаро сўзлаб берди ва ўша куни олган хатини кўрсатди: хатга қизил ҳалқа сурати солинган бўлиб, фалон куни, фалон жойда мажлис бўлиши ва бу мажлисда Женнаронинг иштирок этиши шарт деб ёзилган эди.

Бундан ҳеч қандай яхшилик кутиб бўлмасди, аксинча, келажакда оғир мусибатларга гирифтор бўлишимиз муқаррар эди. Жоржано кейинги пайтларда уйимизга деярли ҳар куни танда қўядиган бўлиб қолди, лекин эътибор бериб қарасам, у фақат менга мурожаат қиляпти, агар эрим бирон гап айтгудек бўлса ҳам, ёвуз, ваҳшиёна кўзини мендан узмай гапирар эди. Бир куни унинг бу сирни бўлди. Эмиш, мен унинг қалбида муҳаббат туйғусини уйғотибман — қаранг-а, бу маҳлуқда, бу ваҳшийда муҳаббат туйғуси бор экан. У келганда Женнаро ҳали ишдан қайтмаган эди. Барзанги яқинроқ келиб, хари-маридек келадиган қўллари билан мени ўзининг айиқникига ўхшаган кўкрагига босди ва дод солиб, типирчилашимга қарамай мени ўзи билан кетишга ундаб, устма-уст ўпаверди. Шу маҳал уйга кириб келган Женнаро унга ташланди. Лекин Жоржано қаттиқ зарб билан эримга мушт тушириб, уни сулайтириб қўйди, кейин нима иш қилиб қўйганини фаҳмлаб, уйдан қочиб чиқиб қетди. Энди уйимизнинг эшиги Жоржано учун буткул ёпилган эди. Шу оқшомдан бошлаб у бизнинг ашаддий душманимизга айланди.

Бир неча кундан кейин мажлис бўлди. Женнаро мажлисдан қайтиб келганида, чеҳрасига қараб, мудҳиш фалокат юз берганини фаҳмладим. Бундай фалокатни ҳатто тасаввур қилиш ҳам қийин эди. «Қизил ҳалқа» жамияти одатда бадавлат италияликлардан товламачилик йўли билан маблағ ундиради, агар улар пул беришдан бош тортишса, зўравонлик қилиб тортиб оларди. Бу гал ташкилот аъзолари бизнинг дўстимиз ва валинеъматимиз Касталоттега таҳдид солишипти. Лекин у босқинчиларнинг таҳдидидан қўрқмапти, улар юборган хатни

полицияга топширибди. Ана шунда «Қизил ҳалқа» аъзолари, Касталоттени шундай аямай жазолайликки, буни кўриб бошқалар сўзимизни қайтармайдиган бўлишсин, деган қарорга келишипти. Мажлисда, Касталоттенинг уйини, уйга қўшиб ўзини ҳам динамит билан портлатиб юборишга қарор қилишипти. Бу машъум ишни бажарувчи одамни танлаш учун қуръа ташлашипти. Эрим Женнаро қўлини халтага тикаётиб бадқаҳр ганимининг тиржайиб турганини кўрипти. Турган гапки, ҳаммаси олдиндан уюштирилган, нега десангиз, қизил ҳалқа расми солинган машъум қуръа эримнинг қўлига чиқибди — бу Касталоттени ўлдириш ҳақидаги буйруқ эди. Женнаро энг жонажон дўстини қатл этиши лозим эди — бу буйруқни бажармаган тақдирда, шерикларининг ўзини, унга қўшиб мени ҳам жазолашлари муқаррар эди. Бу иблисона бирлашма чекинганлардан ёки хавфли бўлиб туюлган одамлардан қасос оларкан, нафақат ўша одамларнинг ўзини, шунингдек уларнинг яқин хешларини ҳам аямай жазоларди, менинг бахтиқаро Женнаромнинг бошига ана шундай оғир савдо тушган ва бу савдо уни телба қилиб қўяёзган эди.

Эрим билан икковимиз бир-биримизнинг пинжимизга кириб, бошимизга тушган фалокат олдида бир-биримизга далда бериб кечаси билан мижжа қоқмай ўтириб чиқдик. Портлатиш эртаси кунни кечқурунга тайинланган эди. Лекин чошгоҳ пайтидаёқ эрим билан биз Лондон томон йўл олдик, турган гапки, кетишдан олдин, валинеъматимизни бу хатардан огоҳлантирдик ва уни ҳимоя қилиш учун зарур бўлган барча маълумотларни полицияга хабар қилдик.

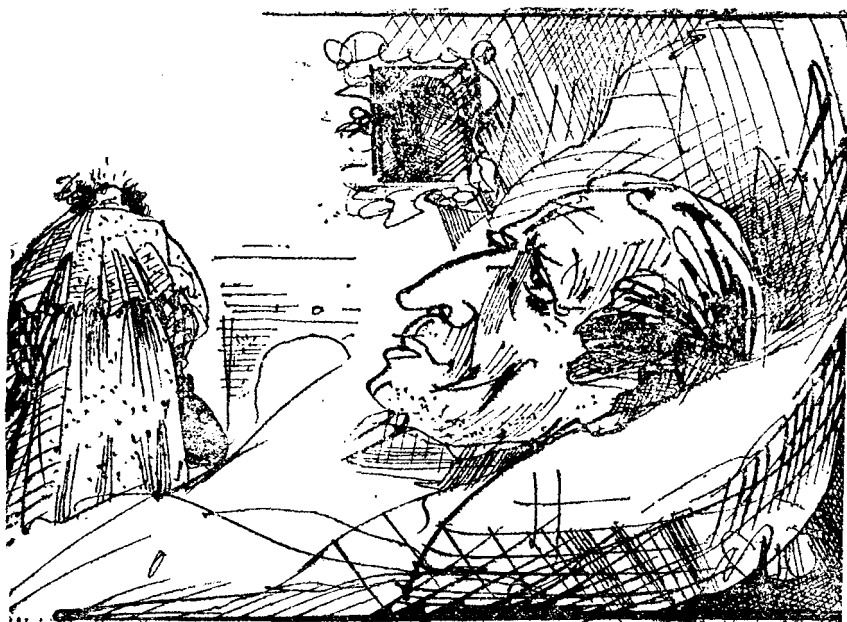
Қолган гап ўзингизга маълум, жентльменлар. Биз ўз соямиздан қочиб қутула олмаганимиздек, душманларимиз таъқибидан ҳам халос бўла олмаганимизни билардик. Биздан ўч олиш учун Жоржанода шахсий сабаблар ҳам бор эди, лекин, шу билан бирга, биз унинг қанчалик бешафқат, маккор ва ниятидан қайтмайдиган ўжар одам эканлигини ҳам билардик. Италияда ҳам, Америкада ҳам Жоржанонинг даҳшатли қудрат эгаси эканлиги ҳақида кўп гапиришади. Ҳозир у ўзининг мана шу имкониятидан албатта фойдаланган бўлар эди. Биз душманларимиздан илдамроқ ҳаракат қилганимиз сабабли, бир неча кун хотиржам яшаш имконига эга бўлдик, менинг суюкли эрим ана шу имкониятдан фойдаланиб, мени бежавотир ерга жойлаштиришга улгурди. Узи эса, Италия ва Америка полицияси билан алоқа

боғлаш учун эркин ҳаракат қилмоқчи бўлди. Мен унинг ҳозир қаерда ва қандай яшаётганидан бехабарман. Унинг тўғрисида фақат газетада босилган гапларнигина биламан. Бир куни деразадан мўралаб, мен турган уйни кузатаётган икки италияликни кўриб қолдим, шунда Жоржано биз паноҳ топган уйни аллақайси гўрдан билиб олганини тушундим. Ниҳоят, Женнаро газета орқали менга маълум бир дераза орқали сигнал беражагини хабар қилди, лекин сигнал фақат эҳтиёт бўлиш кераклигини хабар қилди, кейин бирдан узилиб қолди. Энди мен ҳаммасига тушундим: эрим изига Жоржано тушганини билган, худога шукрки, у билан учрашиш учун пухта тайёрланган. Қани энди менга айтинглар-чи, жентльменлар, биз адлия қонуни бўйича жазога тортиладиган иш қилибмизми, ундан кейин, Женнаронинг бу иши учун унинг устидан айбловчи ҳукм чиқарадиган биронта суд борми дунёда?

— Хўш, мистер Грегсон,— деди америкалик инглиз агентига юзланиб,— сизнинг британияча нуқтаи назарингизни билмайману, лекин Нью-Йоркда аксарият халқ бу хонимнинг эрига энди миннатдорлик изҳор этади.

— Бу хоним мен билан бошлиқ олдига бориши керак,— деб жавоб қилди Грегсон.— Агар ҳозир айтган гаплари тасдиқланса, унга ёки эрига ҳеч нима таҳдид солмайди, деб ўйлайман. Лекин менинг бошқа нарсага, қандай қилиб бу ишга сиз аралашиб қолганингизга, мистер Холмс, ҳеч ақлим бовар қилмаяпти.

— Илм, Грегсон, илм! Мен ҳамон дорилфунунда илм оляпман. Дарвоқе, ҳали соат саккиз ҳам бўлмапти, Ковент-Гарденда бўлса Вагнернинг операси қўйилапти. Агар тезроқ юрсак, операнинг иккинчи пардасига етиб борамиз.

ШЕРЛОК ХОЛМС УЛИМ ТУШАГИДА

Шерлок Холмс турган уйнинг бекаси миссис Хадсон ҳақиқий жафокаш аёл эди. Уйнинг иккинчи қаватига кечаси ҳам, кундузи ҳам бир хилда, жуда антиқа, аксар пайт, турқи совуқ шахслар ҳужум қилишгани етмагандек, маълум ва машҳур ижарагирининг ўзи ҳам аломат қилиқлари, паллапартиш ҳаёт тарзи билан шўрлик бекани аямай, мудом қонига ташна қилар эди. Холмснинг бетартиб ҳаёт кечириши, кечани кеча, кундузни кундуз демай, кўнгли тусаган пайтда машшоқлик қилиш одати, вақти-вақти билан уй ичида тўппонча отиб туриши, жуда ғаройиб, кўпинча бадбўй ҳид тарқатувчи кимёвий тажрибалар ўтказиши, умуман, жиноятлару хавф-хатарлар тўла муҳитда яшашига қараб, бутун Лондонда ундан ноқулайроқ ижарагир топилмайди деб ҳисоблаш мумкин эди. Лекин иккинчи томондан олганда, квартира учун у шоҳона саҳийлик билан ҳақ тўларди. Биз Холмс билан дўст тутинганимиздан буён, унинг миссис Хадсонга тўлаган ижара ҳақи, аминманки, шу уйни бутунича сотиб олишга ҳам етарди.

Холмснинг куракда турмайдиган барча қилиқларига қарамай миссис Хадсон уни бошига кўтаргудай эъвозлар ва ҳеч қачон гапини иккита қилмас эди. Қолаверса, аёллар билан ғоятда сертакаллуф, хушмуомала бўлгани учун миссис Хадсон уни беҳад ҳурмат қилар эди. Холмс аёлларни севмас, уларга ишонмас эди, лекин шунга қарамай, уларни ҳамisha рицарона назокат билан эъвозларди. Мен миссис Хадсоннинг Холмсга чин қалбдан ихлос қўйганини билардим, шунинг учун ҳам, бир кун у уйимга ҳаллослаб кириб келиб, бечора дўстимнинг қаттиқ бетоб бўлиб ётганини хабар қилганида, унинг қанчалик изтироб чекаётганини тушундим-у, ўзим ҳам ҳаяжонланиб кетдим.

— У ўлим талвасасида ётипти, доктор Уотсон,— деди миссис Хадсон.— Уч кун бўлди дардга чалинганига, лекин кундан-кун баттар бўляпти. Эртагача бориш-бормасига ҳам кўзим етмайди. У доктор чақиришимни ман қилди. Йлло бугун эрталаб юзининг териси таранг тортилиб, кўзининг аломат чақнай бошлаганини кўрдиму ортиқ чидаб туrolмадим. «Рози бўлсангиз ҳам, бўлмансангиз ҳам, мистер Холмс, барибир, мен ҳозироқ доктор чақиргани бораман»,— дедим. «Ундай бўлса, Уотсонни чақириб келинг»,— деб рози бўлди у. Тезроқ отланақолинг, сэр, йўқса, дўстингизни кўролмайд қоласиз!

Мен ҳанг-манг бўлиб қолдим, зеро Холмснинг дардга чалинганидан мутлақо беҳабар эдим. Шу заҳотиёқ пальто билан шляпамни кийиб йўлга тушдим. Йўл-йўлакай миссис Хадсондан Холмс ҳақида сўрай бошладим.

— Сизга айтадиган гапим кўп, сэр,— деб жавоб қилди у.— Мистер Холмс Розерхайтда, дарё бўйидаги торкўчаларда аллақандай бир ишни текширган экан, назаримда, бу дардни ўша ерда юқтирган бўлса керак. Чоршанба кун туш пайтида ётиб қолганча, ўрнидан турмади. Шу ўтган уч кундан бери ҳеч нима емадиям, ичмадиям.

— Ё тангрим! Ахир нега врач чақирмадингиз?

— У рухсат бермади, сэр. Ўзингиз биласиз-ку, унинг бир сўзли одам эканлигини. Итоат этмасликка ҳаддим сиғмади. Лекин ҳозир ўзингиз кўрасиз, шўрликнинг жони узилай-узилай деб ётипти.

Дарҳақиқат, Холмсни кўрган одам кўрқиб кетар эди. Унинг ётоқхонаси туманли ноябрь кунининг ғира-шира ёруғида худди зимистондай кўринарди, лекин унинг ёстиқда ётган чўпдай озғин, сўлғин юзини кўрдим-у, қалбимга гўё ништар санчилгандек бўлди. Кўзлари худ-

ди безгаги қўзиган одамникидек қовжираб турарди, яноқларига хасталик қизиллиги югурган, лаблари қорайиб порсин бойлаган эди. Ингичка қўллари кўрпа устида бесаранжон питирлар, ҳирқироқ овози узилибузилиб чиқарди. Мен хонага кирганимда, у қимир этмай ётарди, аммо кўзларида бир нима ялт этди — демак, у мени таниди.

— Мана, Уотсон, шунақа кунларга қолдим,— деди у ваиф овоз билан, лекин, барибир, гапининг оҳангида ўзига хос ҳазилкашлик аломатлари сезилиб турарди.

— Азиз дўстим!— деб чинқириб юбордим мен, у томон юриб борарканман.

— Тўхтанг! Яқинлашманг!— деб қичқирди у кескин ва амирона оҳангда, у энг танг аҳволга тушган дақиқалардагина шундай оҳангда гапирарди.— Агар ёнимга яқин келгудек бўлсангиз, уйдан чиқиб кетишингизни талаб қиламан.

— Нега ахир?

— Негаки, мен шуни истайман. Нима, жавобим тушунарли эмасми?

Ҳа, миссис Хадсон тўғри айтган экан, унинг қайсарлиги ҳали ҳам қолмапти. Лекин кўриниши ҳақиқатан ҳам жуда аянчли эди.

— Ахир мен фақат ёрдам қилмоқчи эдим,— дедим мен.

— Тўғри. Ёрдам бермоқчи бўлсангиз мен айтган ишни қилинг.

— Яхши, Холмс.

У бир оз юмшагандай бўлди.

— Хафа бўлмадингизми?— деб сўради нафаси бўғилиб.

Бечора! Унинг шу аҳволда ётганини кўра туриб, қанақасига хафа бўлишим мумкин?

— Сизнинг ғамингизни еб шундай қилдим,— деди у хирқироқ овоз билан.

— Менинг ғамимни еб?

— Мен қандай дардга чалинганимни биламан. Бу дарднинг ватани — Суматра. Ҳолландлар бу касал ҳақида биздан кўпроқ билишади, лекин улар ҳам ҳали унчалик яхши ўрганишмаган. Фақат шуниси равшанки, бу касалдан одам, шубҳасиз, ўлади, бунинг устига, у ўта даражада юқумли.

У безгаги ҳуруж қилган одамдай талвасаланиб гапирар, узун қўллари гўё мени ўзидан четлатмоқчи бўлгандай, безовта ҳаракат қиларди.

— Лекин фақат теккан одамга юқади бу касал, Уотсон, тегмасангиз юқмайди! Мендан ўзингизни узокроқ олинг, шунда ҳаммаси яхши бўлади.

— Ё тавба, Холмс! Наҳотки мени шунга эътибор беради, деб ўйласангиз? Агар ўрнингизда бегона одам бўлганида ҳам, касалини писанд қилмай, даволаган бўлардим. Наҳотки шу нарса сизга, яъни энг жонажон дўстимга нисбатан ўз врачлик бурчимни адо этишим учун халал берса?

Мен яна унга яқинлашмоқчи бўлдим. Лекин у қаттиқ газабланиб, мени яқин йўлатмади.

— Агар ўрнингиздан жилмасангиз, сиз билан гаплашаман. Акс ҳолда, бу ердан чиқиб кетишингизга тўғри келади.

Мен дўстимнинг ғайриоддий истеъдодини бениҳоя қаттиқ ҳурмат қилиб келаман, шу боис унинг ҳамма топшириқларини, ҳаттоки тушунмаган тақдиримда ҳам, ҳаммиша сўзсиз бажарганман. Лекин ҳозир касбим давлатига қулоқ солмоғим шарт эди. Майли, бошқа пайтларда Холмс менга истаган буйруғини бераверсин, ammo ҳозир мен беморнинг тўшаги ёнига келган врачман.

— Холмс,— дедим,— сиз бу қилмишингизнинг оқибатини ўйламаяпсиз. Бемор одам бамисоли гўдакка ўхшайди. Шунинг учун, хоҳласангиз-хоҳламасангиз сизни кўриб, даволашга киришаман.

У менга ёвқараш қилди.

— Баски, мени мажбуран даволашмоқчи экан, майли, унда, ўзим ишонадиган врач боқсин.

— Бундан чиқди, сиз менга ишонмайсиз?

— Дўстлигингизга ишонаман, албатта. Ammo ҳақиқатдан кўз юмиб бўлмайди. Сиз, Уотсон, очигини айтганда, тажрибаси ва ихтисоси чекланган оддий бир врачсиз. Бу гапларни юзингизга айтиш мен учун қанчалик оғир бўлмасин, лекин айтмай иложим йўқ.

Бу энди мен учун қаттиқ ҳақорат эди.

— Бу сизнинг гапингиз эмас, Холмс. Бу нарса асабингизнинг чатоқлашганидан далолат беради. Майли, агар менга ишонмас экансиз, зўрламайман. Бас, шундай экан, ижозат беринг, сэр Жаспер Микли, ёки Пензор Фишерни, ё бўлмаса, Лондоннинг энг тажрибали врачларидан бирини олиб келай. Ҳар на бўлганда ҳам кимдир сизни кўриб қўйиши керак-ку. Мен сизнинг ўлим тўшагида ётганингизга бепарво қараб тура олмайман, агар шундай деб ўйласангиз қаттиқ янглишасиз.

— Сиз менга яхшилик қилмоқчисиз, Уотсон,— деди

Холмс заиф инграб.— Лекин агар истасангиз, сизнинг медицинада саводсиз эканлигингизни исботлаб бераман. Қани, марҳамат қилиб айтинг-чи, Тапанули вилоятининг безгаги ёки Формоза оролининг қора куйдиргиси ҳақида нималарни биласиз?

— Ҳеч қачон эшитмаганман бунақа дардларни.

— Шарқда, Уотсон, жуда кўп ғаройиб касалликлар, ғайримеъёрий дардлар кўп учрайди.— Холмс куч йиғиб нафасини ростлаб олиш учун ҳар бир жумладан кейин тўхтаб-тўхтаб оларди.— Мен буни сўнгги пайтларда медицинага тааллуқли бир жинойи ишни ўрганиш муносаботи билан тушуниб олдим. Назаримда, ана шу тадқиқот пайтида ўзимга ҳам юққан бўлса керак бу касал. Сиз менга ёрдам қилишга ожизсиз, Уотсон.

— Бўлса бордир. Лекин яқинда тасодифан эшитиб қолувдим: тропик касалликларнинг дунёда энг йирик мутахассиси доктор Энстри ҳозир Лондонда экан. Эътироз билдирманг, мен ҳозироқ уни чақириб келай!

Шундай деб шартга эшик томон бурилдим.

Ё алҳазар! Ҳеч қачон бунчалик қаттиқ ҳайратланмаган эдим! Улим тўшагида ётган бемор шу лаҳзадаёқ бирдан худди йўлбарсдек сапчиб йўлимни тўсса бўладими... У эшик калитини «шарақ» этиб бурдию шундан кейин, яна ўзини каравотга таппа ташлаб, ақл бовар қилмайдиган бу шижоатидан сўнг ҳансираб нафас ола бошлади.

— Барибир, куч ишлатиб калитни тортиб ола олмайсиз, Уотсон. Қопқонга илиндингиз, Уотсон. Қопқонга илиндингиз, азизим! Энди, то ўзим рухсат бермагунимча, шу ерда ўтириб турасиз. Лекин сиз ҳеч нарсанинг ташвишини қилманг. (У қийналиб нафас олганидан, овози титраб чиқарди.) Сиз менга ёрдам қилмоқчисиз, бунга имоним комил. Майли, сизнингча бўлсин, лекин фақат бир оз ўзимга келиб олишимга имкон беринг. Бир оз сабр қилинг, Уотсон. Ҳозир соат тўрт. Соат олтида сизни қўйиб юбораман.

— Ахир бу телбалик-ку, Холмс!

— Бор-йўғи икки соат, Уотсон. Сўз бераман, соат олтида жўнаб кетасиз. Сабр қиласизми?

— Бошқа иложим йўқ, ахир.

— Ҳа, балли. Раҳмат, Уотсон, кўрпамни ўзим тўғрилай оламан. Узингизни мендан нарироқ олинг. Яна битта шартим бор, Уотсон. Сиз менинг олдимга доктор Энстрини эмас, балки ўзим танлаган одамни бошлаб келасиз.

— Розиман.

— О, бугун бу ерга кириб келганингиздан бери айтган биринчи бамаъни сўзингиз шу бўлди, Уотсон. Сиз ҳозирча анави токчага терилган китоблар билан машғул бўлинг. Мен бир оз толиқдим... Қизиқ, тахтадан ток ўтказишга уринган электр батарея нималарни ҳис қилар экан?.. Сиз билан, Уотсон, соат олтида суҳбатимизни давом эттирамиз.

Лекин Холмснинг бояги йўлбарсдек ҳамласидан ҳам ҳайратлироқ бир ҳол содир бўлдию суҳбатни белгиланган вақтдан анча олдинроқ бошлашга тўғри келди.

Мен каравотда қимир этмай ётган гунг қиёфага тикилганча бир неча минут туриб қолдим. Холмс юзини кўрпа билан буркаб олган, пинакка кетгандек туюларди. Мен мутолаа қиладиган ҳолатда эмас эдим, шунинг учун хона ичида айланиб юриб, машҳур жиноятчиларнинг деворларга осилган фотографияларини томоша қила бошладим. Шу зайлда мақсадсиз айланиб юриб, ниҳоят камин олдига бориб қолдим. Камин супчасида тамаки халталару трубкалар, шприцлар, қаламтарошлар, револьвер патронлари ва бошқа ҳар хил икир-чикир нарсалар айқаш-уйқаш бўлиб ётарди. Фил суягидан ясалган, қопқоғи сурилиб очиладиган оқ гуллар билан безатилган қора бир қутича диққатимни ўзига тортди. Бу ниҳоятда бежирим нарса эди, шунинг учун яхшироқ кўздан кечириш мақсадида унга энди қўлимни узатганимни биламан, бирдан...

Холмс шундай қаттиқ чинқириб юбордики, овозини кўчанинг энг охирида турган одамлар ҳам эшитишган бўлса ажаб эмас. Бу мудҳиш ҳайқириқдан этим жимирлаб, эсим чиқиб кетди. Мен орқамга қайрилиб, Холмснинг бужмайиб, ўзгариб кетган юзини, телбаларча бақрайган кўзларини кўрдим. Мен қутичани маҳкам ушлаганча тош қотиб қолган эдим.

— Қутичани жойига қўйинг! Тезроқ қўйинг, Уотсон, тезроқ, деяпман сизга!

Қутичани жойига қўйдим, шу заҳоти у енгил тортиб бир хўрсиндию бошини ёстиққа ташлади.

— Ўзингиз яхши биласизки, Уотсон, менинг нарсаларимга қўл теккизишларини хуш кўрмайман. Нега ҳадеб бошимни айлантириб, уёқдан-буёққа танда қўяверасиз? Врачсиз-ку ахир, бунақада беморингизни жинни қилиб қўйишингиз ҳеч гапмас! Ўтиринг, мени ҳам тинч қўйинг.

Бу кўнгилсиз ҳол менга ниҳоятда ёмон таъсир қил-

ди. Одатда вазмин табиат бўлган Холмснинг бу дағалиги, дабдурустдан бесабаб ваҳшиёна бақариб юбориши асаб фаолиятининг буткул ишдан чиққанидан далолат берар эди. Буюк заковат соҳиби инқирозга учраётган эди — бундан ҳам қайғулироқ нарса бўлиши мумкинми? Мен то тайинланган вақт бўлгунча энг аянчли кайфиятда стулда сукут сақлаб ўтирдим. Афтидан, Холмс ҳам вақтни кузатиб ётган бўлса керак, соатнинг миллари олтини кўрсатиши ҳаманоқ у яна боягидек талвасаланиб гапира бошлади.

— Уотсон,— деди у,— ёнингизда майда пулингиз борми?

— Ҳа.

— Кумуш тангаларми?

— Ҳа, анча-мунча.

— Қанча?

— Бешта ярим кроналик.

— Кам, жудаям кам!— деди у.— Афсус! Лекин шунга қарамай, сиз ўша тангаларингизни соатчўнтагингизга солиб қўйинг, қолган пулларингизни эса шимингизнинг чап чўнтагига солинг. Раҳмат. Бу нарса сизни қисман бўлса-да, мувозанатда сақлайди.

Бу энди, шубҳасиз, ақлдан озиш эди. У бир сесканиб, ё йўталди, ё уни ҳиқичоқ тутди.

— Энди, Уотсон, газ чироқни ёқинг, газ қулоғини фақат ярмигагина очинг. Утинаман, эҳтиёт бўлинг. Яхши, раҳмат. Йўқ, дераза пардасини ёпманг. Энди, Уотсон, анави ерда қанд майдалайдиган қисқич ётипти — кўряпсизми? Илтимос, ўша қисқич билан камин токчасидаги анави қутнчани олинг-да, жуда эҳтиётлик билан манави стол устига, қоғозлар орасига қўйинг. Жуда соз! Мана энди, боринг-да, менинг олдимга мистер Кэлвертон Смитни бошлаб келинг. Унинг адреси: Лоуэр-Бэрк-стрит, 13-нчи уй.

Ростини айтсам, тезроқ врач олиб келишга бўлган интилишим энди анча совиган эди, негаки, бечора дўстим жон талвасасида алаҳлай бошлаганидан, уни ёлғиз ташлаб кетишга қўрқардим. Бироқ энди унинг ўзи, тезроқ Смитни бошлаб келинг, деб талаб қила бошлади, боя қандай ўжарлик қилиб, ҳар қандай ёрдамдан бош товлаган бўлса, энди Смитни олиб келишни шундай ўжарлик билан талаб қиларди.

— Ҳеч қачон эшитмаган эканман бу исмни,— дедим мен.

— Бўлиши мумкин, азизим Уотсон. Яна шу нарса

сизни ажаблантириши мумкинки, касалимнинг дунёда тенги йўқ мутахассиси—врач эмас, балки плантация хўжайинидир. Мистер Кэлвертон Смит — мудом Суматра оролида яшайди, у ерда у жуда таниқли одам, Лондонга эса иш юзасидан келган. Унинг плантациялари медицина муассасаларидан узоқда бўлганлиги сабабли, анча-мунча қулининг ёстиғини қуритган бу дардни ўзи тадқиқ қилишга мажбур бўлган ва бу соҳада кўпгина муваффақиятга эришган. Смит жуда режали одам. Мен сизни соат олтигача ушлаб ўтирдим, чунки вақтлироқ борганингизда, уни уйдан топа олмаслигингизни билардим. Мана энди, агар сиз уни менинг олдимга келишга ва медицинанинг бу соҳасидаги беназир билимини қўллаб, мени муолажа қилишга кўндира олсангиз, у албатта мени асраб қолади.

Мен Холмснинг бу сўзларини равон жумлаларда баён қиляпман. Аслида, у нафаси қисганидан, ҳар сўздан кейин тўхтаб-тўхтаб, қўлларини асабий талваса билан ўйнатиб гапирардики, бу ҳол унинг қаттиқ азоб чекаётганидан далолат берарди. Мен Холмснинг ёнида бўлганим вақт ичида унинг ташқи кўриниши янада ёмонлашди. Ёноқларида иситма ҳуружидан пайдо бўлган қизиллик қирмизи рангга кирди, кўз косаларига чуқур ботган кўзлари яна ҳам кучлироқ порлади, пешонасини ўқтин-ўқтин совуқ тер қоплай бошлади. Шунга қарамай унинг гаплари ҳамон мазмунли ва аниқ эди. Ҳа, бу одам то сўнгги нафасигача ҳам асло айнимайди!

— Сиз унга менинг ҳозирги аҳволим ҳақида муфассал сўзлаб беринг,— деди у.— Сизда қандай таассурот қолдирганимни баён қилиб, алаҳлаётганимни, ҳадемай жон қаза қилишим мумкинлигини айтинг. Ҳеч тушуна олмаяпман, нега энди океanning бутун қаъри қатлам-қатлам устрицалар¹ билан қопланмаган экан — ахир улар жуда тез кўпайишади-ку. Оҳ, яна алжий бошладим! Қизиқ, қандай қилиб мия ўзини назорат қилар экан-а... Нима деётувдим, Уотсон?

— Сиз мистер Кэлвертон Смит ҳақида фармойиш бераётувдингиз.

— Ҳа-я, эсимга тушди. Менинг ўлмай қолишим ўша одамга боғлиқ, Уотсон. Қандай қилиб бўлмасин, уни келишга кўндингиз. У билан ўртамиздаги муносабат яхши эмас. Унинг жияни ўлиб қолди, Уотсон... Бу ўлимда мен унинг қўли бор деб шубҳалангандим, у ана шу

¹ Устрица — еса бўладиган инглиз моллюскаси.

ниятимни сезиб қолди. Ингит жуда ёмон қийналиб ўлди, Смит мендан хафа. Бутун кучингизни ишга солиб, унинг кўнглини юмшатиб, Уотсон. Илтижо қиласизми, ёлборасизми, нима қилсангиз ҳам, уни бу ерга олиб келинг. Фақат у мени ўлимдан қутқариб қолиши мумкин, ёлғиз ўша!

— Сўз бераман, уни албатта ўзим билан бирга кэбга тушириб олиб келаман, агар уни кэбга кўтариб олиб чиқишга тўғри келган тақдирда ҳам.

— Йўқ, бундай қилиш керак эмас. Сиз фақат уни келишга кўндиришингиз лозим. Ўзингиз эса, ундан олдинроқ қайтиб келинг. У билан бирга келмаслик учун бирон баҳона ўйлаб топинг. Ёдингизда бўлсин, Уотсон, тағин менга панд бериб қўйманг. Ахир сиз менга ҳеч қачон панд берган эмассиз-ку. Ҳеч шубҳа йўқки, қандайдир табиий душманлар устрицаларнинг кўпайишига тўсқинлик қилишяпти. Сиз билан биз, Уотсон, қўлимиздан келган ҳамма ишни қилдик. Наҳотки бутун дунёни устрицалар босиб кетса? Йўқ, йўқ, бу ниҳоятда даҳшатли манзара бўлади. Сиз унга ўз таассуротингизни имкони борича аниқроқ баён қилиб беринг.

Мен худди гўдак боладек пойма-пой гапираётган бу энг донишманд инсон қиёфасини хотирамга жо қилганча жўнаб кетдим. У менга калитни берди, шунда кўнглимга, Холмс эшикни ичидан беркитиб олмасин учун калитни ўзим билан олиб кетаман, деган бамаъни бир фикр келди. Йиғлайвериш хун бўлиб кетган миссис Хадсон мен йўлакда кутиб турарди. Мен уйдан чиқарканман, Холмс аллақандай бетайин бир қўшиқни чинқириб куйлай бошлади. Мен кэб тутаман деб кўчада турганимда, туман орқасидан қора бир шарпа чиқиб менга яқин келди.

— Мистер Холмснинг соғлиғи қалай?— деб сўради у.

Бу шарпа эски танишимиз — Скотленд-Ярд инспектори Мортон бўлиб, у гражданича кийинган эди.

— Жуда ёмон,— деб жавоб қилдим мен.

У менга жуда ғалати қараб қўйди. Унинг нигоҳи агар бунчалик ғайритабиий бўлиб туюлмаганда, эшик тепасидаги деразадан туриб турган чироқ шуъласида, унинг чеҳрасида мамнуният аломатини кўрдим, деб ўйлаган бўлардим.

— Ҳа, мен ҳам эшитдим,— деди инспектор.

Шу пайт кэб келиб тўхтадию биз у билан хайрлашдик.

Лоуэр-Бэрк-стрит Хоттинг-Хилл билан Кенсингтон

оралиғидаги мухташам иморатлар тизмасидан иборат кўча экан. Мен тушган кэб ғоят жиддий ва салобатли бир бино олдида тўхтади: бино қадимги модадаги темир панжаралар билан ўралган, икки тавақали вазмин эшигига ялтироқ мис тутқичлар ўрнатилган эди. Бу умумий таассуротга электр чироғи шуъласи остида остонада пайдо бўлган баҳайбат гавдали хизматкор жуда мос тушар эди.

— Ҳа, мистер Кэлвертон Смит уйда. Доктор Уотсон? Яхши, сэр, марҳамат қилиб ташрифномангизни берсангиз.

Назаримда, менинг одмигина исмим ва жайдари касбимни мистер Кэлвертон Смит унчалик менсимаганга ўхшайди. Мен қия очиқ турган эшикдан унинг асабийлашган чинқироқ овозини эшитдим.

— Ким ўзи у? Нима керак экан? Сизга неча марта айтдим, Стэплс, иш билан банд бўлган пайтимда менга халал берманг деб.

Хизматкорнинг паст овоз билан таскин бераётгани эшитилди.

— Мен уни қабул қилмайман, Стэплс. Ишимга халақит берганларни ёмон кўраман. Мен уйда йўқман, чиқиб шундай деб айтинг. Агар унга керак бўлсам, майли, эртага эрталаб келсин.

Яна хизматкорнинг оҳиста гўлдирагани эшитилди.

— Боринг, чиқиб шундай деб айтинг. Хоҳласа эртага эрталаб келсин, хоҳламаса, бутунлай келмасин.

Мен, ёрдам келишини кутиб дақиқаларни санаб ётган, алаҳсираб каравотда ўзини ҳар ёққа отаётган Холмсни кўз олдимга келтирдим. Андиша қилиб ўтирадиган пайт эмас эди. Холмснинг ўлмаё қолиши менинг ғайратим ва шижоатимга боғлиқ эди. Хизматкор ўз соҳибининг жавобини чиқиб менга айтишга улгурмай, ўзим уни четга итариб юбориб хонага кирдим.

Камин яқинидаги креслода ўтирган одам бирдан ғабзланиб кетиб қаттиқ чинқириб юборди ва сапчиб ўрнидан туриб кетди. Унинг заъфарон ялпоқ юзи жуда бесўнақай, қўшқават бағбақаси салмоқдор, дарғазаб қўйкўзлари паҳмоқ, малла қошлари остидан менга ўқрайиб боқарди. Қизғишранг кал бошидаги духоба қалпоқчаси олифталик билан қийшайтириб кийилган, унинг бошчаноғи хумдек каттакон эди. Лекин нигоҳимни пастроққа қаратиб, унинг кичкинагина, рамақижон, болалигида ширзада касали билан оғриганлигидан бўлса

керак елкаси билан орқаси, букчайиб қийшайган жусасини кўриб ҳапгу манг бўлиб қолдим.

— Бу қанақаси?— деб бақирди у чийилдоқ овоз билан.— Қандай тушуниш керак бу берухсат бостириб киришингизни? Ахир хизматкоримга айтдим-ку, сизни эртага эрталаб келсин деб.

— Афв этасиз,— дедим мен,— лекин бу ташрифимни кейинга қолдириб бўлмайди. Мистер Шерлок Холмс...— Дўстимнинг исми жиккак одамга ғалати таъсир этди. Унинг ғазаби зумда сўнди, чеҳраси жиддийлашиб, ҳушёр тортди.

— Сизни Холмс юбордими?— деб сўради у.

— Тўғри унинг олдидан келяпман.

— Холмсга нима бўлди?

— У жуда, жуда оғир бетоб. Шунинг учун ҳам ҳурунгиизга келдим.

Уй соҳибни менга стул таклиф қилиб, ўзи креслоси томон ўгирилган эди, камин тепасидаги кўзгуда унинг чеҳраси акс этди. Ё қудратингдан, онт ичиб айтаманки, кўзгуда жирканч ва ёвуз истеҳзо акс этди. Аммо шу оннинг ўзида, бу асабдан бўлса керак, деб ўзимни ўзим ишонтирдим; бир дақиқадан кейин, у яна мен томонга ўгирилганида, чеҳрасида самимий қайғу акс этарди.

— Бу гапни эшитиш мен учун жуда оғир,— деди у.— Мен мистер Холмс билан фақат иш юзасидан учрашганман, аммо уни ҳам истеъдоди учун, ҳам шахсий фазилатлари учун жуда ҳурмат қиламан. У жиноятлар билимдони, мен бўлса касалликлар пириман, у ёвуз одамлар билан шуғулланади, мен — микроблар билан шуғулламаман. Мана менинг хулосаларим,— деб гапида дам этди у девор ёнидаги столчада турган шишалару банкаларга ишора қилиб.— Мана шу елимшак микро-организмлар ичида ниҳоятда хавфли жиноятчилар жазо муддатини ўтамоқдалар.

— Холмс сизни айнан мана шу ноёб мутахассислигингиз туфайли кўришга муштоқ бўлиб ётипти. У сизни ниҳоятда юксак баҳоламоқда, унинг фикрича, бутун Лондонда ёлғиз сиз унга ёрдам беришга қодир экансиз.

Жиккак одам бир сесканиб тушди, шунда унинг чаккасига қўндирилган қалпоқчаси бошидан тушиб кетди.

— Нима учун ахир?— деб сўради у.— Нима учун мистер Холмс, унга айнан мен ёрдам беришим мумкин, деб ўйлаяпти.

— Негаки, сиз шарқ касалликларини яхши биласиз.

— Лекин нега энди у ўз дардини шарқ касаллиги деб ўйляпти?

— Чунки у докда хитой матрослар орасида ишлаган экан.

Мистер Кэлвертон Смит мулойим жилмайиб қўйди ва энгашиб ердан қалпоқчасини олди.

— Шунақа денг,— деди у.— Унинг аҳволи сиз ўйлаганчалик хавфли бўлмаса керак, деган умиддаман. У қанча вақтдан бери бетоб?

— Сал кам уч кундан бери.

— Алаҳляптими?

— Уқтин-ўқтин.

— Ҳм! Бу чатоқ. Унинг илтимосини инобатсиз қолдириш инсофдан бўлмаса керак. Мен, ишимга халақит қилишларини сира ёқитирмайман, доктор Уотсон, лекин бу — фавқулодда ҳодиса, албатта. Яхши, ҳозирроқ сиз билан бораман.

Шунда Холмснинг тайинлаб айтган гапи эсимга тушди.

— Мени бошқа ерда кутишяпти,— дедим мен.

— Яхши, унда ўзим бораман. Мистер Холмснинг адреси менда ёзилган. Ярим соатдан кейин унинг олдида бўламан.

Мен Холмснинг ётоқхонасига юрагимни ҳовучлаб кириб бордим. Шу ўтган вақт ичида энг машъум ҳол юз бериши мумкин эди. Ваҳоланки, дўстимнинг аҳволи анча енгиллашган эди — буни кўриб елкамдан тоғ ағдарилгандай бўлди. Тўғри, унинг ранги худди мурданикидек гезарган, аммо бояги алаҳлашидан асар ҳам қолмаган эди, у, гарчи заиф овоз билан бўлса ҳам, аниқ ва равон гапирарди.

— Уни кўрдингизми, Уотсон?

— Ҳа, ҳозир етиб келади.

— Жуда соз, Уотсон, жуда соз. Сиз хушхабар келтирувчилар ичида энг яхшисисиз.

— У мен билан бирга келмоқчи бўлди.

— Бунга асло йўл қўйиб бўлмас эди. Уотсон. Бу асло мумкин эмас эди. У касалим сабабини сўрадимми?

— Мен унга Ист-энддаги матрослар ҳақида сўзлаб бердим.

— Жуда тўғри! Сиз ҳақиқий дўстнинг ишини қилгансиз. Энди сиз, Уотсон, саҳнадан чиқиб кетишингиз мумкин.

— Мен уни кутиб олиб, фикрини эшитишим керак ахир, Холмс.

— Гапингиз тўғри. Лекин агар у билан юзма-юз гаплашсак, фикрини анча очикроқ баён қилади, менимча. Каравотимнинг бошида сиз учун етарли хуфия жой бор, Уотсон.

— Лекин... азизим Холмс!..

— Уйлайманки, бошқа иложингиз йўқ, Уотсон. Бу хонада шу ердан бошқа биронта ҳам беркинадиган жой йўқ, қайтага яхши бўлди, шубҳа уйғотмайди. Лекин бу ернинг, Уотсон, бу ернинг ҳеч хатарли томони йўқ.

Холмс ўрнидан шахт туриб ўтирди. Унинг сўппайиб қолган юзида қатъият акс этарди.

— Кўчадан кэб ғилдираklarининг овози келяпти, Уотсон. Тезроқ, агар мени яхши кўрсангиз, тезроқ беркининг. Бу ерда нима ҳол юз бермасин, қимир этмай ўтиринг. Тушундингизми, нима бўлганда ҳам қимирламанг? Гапирманг ҳам, қимирламанг ҳам. Фақат гапларимизни ниҳоятда диққат билан эшитинг.

Шундан кейин, унинг тўсатдан дармони қуриб, равон ва дадил нутқи алаҳлаб ётган одамнинг заиф, ноаниқ ғўлдирашига айланди қолди.

Мен бу пана жойга кирган заҳотим, зинадан чиқиб келаётган оёқ товушини, кейин ётоқхона эшигининг очилиб ёпилганини эшитдим. Сўнг анча вақтгача хона жимжит бўлиб қолди, бу ҳол мени ҳайрон қолдирди; бу жимжитликни фақат беморнинг оғир-оғир ҳансирашигина бузаётган эди. Мен меҳмонимизнинг каравот олдига келиб, дард азобида ётган касалга тикилиб турганини кўз олдимга келтирдим. Мана, ниҳоят, бу ғайритабиий сокинлик тугади.

— Холмс!— деди Смит худди ғафлатда ётган одамни уйғотаётгандек оҳангда.— Холмс! Мени эшитяпсизми?— Қулоғимга каравотнинг ғижир-ғижир эшитилди, демак меҳмон беморнинг елкаларидан ушлаб, қаттиқ-қаттиқ силкитаётган бўлса керак.

— Сизмисиз, мистер Смит?— деб пичирлади ниҳоят Холмс.— Келишингизга кўзим етмаган эди.

Смит кулиб юборди.

— Қанақасига кўзингиз етсин,— деди у.— Лекин шунга қарамай, кўриб турибсизки, мана, келдим. Ёмонликка яхшилик қилмоқчиман, Холмс, ёмонликка яхшилик.

— Бу ишингиз яхши, бу — сизнинг олижаноблигингиз. Мен сизнинг илмингизни юксак қадрлайман.

Меҳмонимиз ҳиринглади.

— Шукрки, бутун Лондонда меннинг илмимни ёлғиз

сизгина қадрлай оласиз. Сизга нима бўлганини била-
сизми?

— Ушанинг ўзи,— деди Холмс.

— Шунақа денг! Симптомларини¹ ҳис қиляпсизми?

— Ҳа, жуда аниқ ҳис қиляпман.

— Ҳа, ажаб эмас, Холмс. Касалингиз ўша касал эканлиги эҳтимолдан холи эмас. Агар шу тўғри бўлиб чиқса, ишингиз чатоқ. Бечора Виктор тўртинчи кунга ўтганда ўлган эди, лекин у сиздан бақувватроқ, соғломроқ, ёшроқ эди. Ушанда жуда кам учрайдиган бу Осие касалини Виктор Сэвеж Лондоннинг қоқ ўртасида қандай юқтиргани, боз устига, унинг камина махсус тадқиқ қилаётган касал билан оғригани сизга ғалати туюлган эди. Ҳа, бу икки ҳол ўртасида қандайдир узвийлик мавжуд, Холмс. Сиз буни омилкорлик билан фаҳмладингиз, аммо ўлимнинг сабаби ва оқибатини айнан шу нарсадан қидириш керак деб таъкидлашингиз олижаноблик бўлмади.

— Бу сизнинг ишингиз эканлигини билардим.

— Ие, шунақа денг, билармидингиз? Лекин ҳеч нимани исботлай олмадингиз. Олдинига мени жиной ишда айбдор қилувдингиз, энди фалокат ўз бошингизга тушганда, оёқларимни ўпгудек бўлиб, зорланиб ёрдам сўраяпсиз — ахир бу ишингиз яхшими? Буни нима деб аташ керак? А?

Қулоғимга беморнинг қийналиб хириллаб нафас олаётгани эшитилди.

— Менга сув беринг,— деб пичирлади у энтикиб.

— Сиз ҳадемай тўнгиз қўпасиз, тасаддуқ. Аммо мен сиз билан гаплашиб олмагунимча бу ердан кетмайман. Фақат шу ниятда сизга сув бераман. Ушланг! Чайқатманг. Ҳа, балли. Нима деётганимни тушунапсизми ўзи?

Холмс ингради.

— Қандай бўлмасин, менга ёрдам қилинг. Утган гапга салавот,— деб пичирларди у.— Мен ўша ишни бутунлай унутаман. Онт ичаман. Фақат мени даволанг, ҳаммасини унутаман.

— Нимани унутасиз?

— Виктор Сэвежнинг ўлими сирини. У сизнинг ишингиз эканлигини ҳозир ўзингиз эътироф этдингиз. Мен буни унутаман.

— Унутасизми, унутмайсизми — ихтиёрингиз. Барибир, гувоҳлар орасида сизни кўрмайман. Сиз унда мут-

¹ С и м п т о м — касаллик аломати.

лақо бошқа дунёда бўласиз, азизим Холмс. Сиз жиянимнинг нимадан ўлганини биласиз, ҳай, нима бўляпти шунга? Ҳозир гап мен тўғримда эмас, сиз ҳақингизда боряпти.

— Ҳа, ҳа.

— Менинг ҳузуримга юборган дўстингиз,— унинг исмини унутдим — сизни Ист-Эндда, матрослар орасида бу дардга чалинган, деб айтди.

— Мен буни фақат шундай изоҳлай оламан.

— Сиз ўз фаросатингиз билан фахрланасиз, Холмс! Ўзингизни жуда билагон ҳисоблайсиз, шундай эмасми? Аммо сиздан ақллироқ одам ҳам бор. Яхшилаб ўйлаб кўринг, Холмс, бу касални сиз бошқа йўл билан юқтирмаганмикинсиз?

— Мен, ўйлай олмайман. Қаллам ишламаяпти. Худо хайрингизни берсин, ёрдам қилинг.

— Ҳа, ёрдам қиламан сизга, воқеа қандай бўлганини тушуниб олишингизга ёрдам бераман. Зеро ўлимингиз олдидан бу сирни билиб олишингизни истайман.

— Илтимос, оғриқни босиш учун бирон нима беринг!

— Аҳ-ҳа, оғриқ пайдо бўлдимми? Ҳа, менинг қулларим ҳам ўлими олдидан оғриққа чидолмай чинқиришган эди. Томир тортишганда бўладиган оғриққа ўхшаяптими?

— Ҳа, ўхшаяпти.

— Ҳечқиси йўқ, бу оғриқ гапимни эшитишингизга халақит қилмайди. Қулоқ солинг! Касал бўлишингиз арафасида ҳаётингизда биронта гайриоддий воқеа юз берганини эслай олмайсизми?

— Йўқ, йўқ, ҳеч нима юз бергани йўқ.

— Яхшилаб ўйлаб кўринг.

— Ўйлаб олмайман, бошим қаттиқ оғрияпти.

— Майли, унда ўзим ёрдамлашаман. Сиз почта орқали бирон нима олганингиз йўқмиди?

— Почта орқали?

— Масалан, қутича.

— Тинкам қуриб кетяпти, вой, ҳозир ўлиб қоламан!

— Гапимни эшитинг! Холмс!— Билишимча, у ўлар ҳолатда ётган беморнинг елкасидан ушлаб силкита бошлади шекилли. Мен беркиниб олган еримда ўзимни зўрға босиб ўтирардим.— Сиз гапларимни эшитишингиз керак! Фил суягидан ясалган қутича эсингиздами? Сиз уни чоршанба кuni олгансиз. Уни очгансиз... эсингиздами?

— Ҳа, ҳа, уни очувдим, ичида ўткир пружина бор экан. Кимдир ҳазил қилган...

— Бунинг ҳазил эмаслигига ўзингиз ҳам ўша заҳоти ишонч ҳосил қилгансиз. Ўзингиздан кўринг, тентак одам. Ким сиздан сўраган эди менинг йўлимга ғов бўлишни? Менга тегмаганингизда, мен ҳам сизни бу аҳволга солмаган бўлардим.

— Эсимга тушди!— деди Холмс ҳансираб.— Пружина! У баданимга тегиб қонатиб юборган эди. Ана ўша қутича, столда турипти.

— Ҳа, бу ўша! Ҳозир менинг чўнтагимга тушадию кўздан ғойиб бўлади. Натижада, биронта ҳам далил-исбот қолмайди сизда. Мана шунақа, Холмс, сиз бор ҳақиқатни билиб олдингиз, демак, қотилингиз мен эканлигимни билиб ўласиз энди. Сиз Виктор Сэвезнинг ўлими ҳақида жуда кўп нарса билардингиз, шунинг учун сизни унинг қисматига шерик қилдим. Сиз тез орада ўласиз, Холмс. Мен шу ерда ўтириб, қандай жон беришингизни томоша қиламан.

Холмснинг овози яна ҳам пасайиб, зўр-базўр бир нималарни пичирлади.

— Нима дедингиз?— деб сўради Смит.— Газни буранг деяпсизми? Ҳа-а, шарпалар кўрина бошладими? Ҳа, газчироқни бураб ёритаман, шунда сизни яхшироқ кузатаман.— У хонанинг нариги бурчагига ўтди, шу пайт бирдан бутун хона ялт этиб ёришиб кетди.— Яна қандай хизматингиз бор, айтаверинг, дўстим?

— Гугурт билан папирос!

Севинганимдан қийқириб юборишимга сал қолди. Холмс энди ўзининг аввалги табиий овози билан гапира бошлаган эди, тўғри, овози ҳозир бирмунча заиф эди, аммо у менга жуда яхши таниш бўлган овоз эди. Хона узоқ сукутга толди, шунда мен Кэлвертон Смитнинг ҳайратдан гунг бўлиб Холмсга тикилиб қолганини ҳис қилдим.

— Буни қандай тушунмоқ керак?— деди у ниҳоят қуруқ ва дағал овоз билан.

— Берилган ролни тўлақонли қилиб ижро этишининг энг яхши усули,— деди Холмс,— ўша ролнинг ичига кириб кетмоқликдир. Гапимга ишонинг, уч кундан бери ҳеч нима емадим ҳам, ичмадим ҳам, то сиз ҳозир илтифет кўрсатиб бир стакан сув узатгунингизга қадар. Лекин ҳаммадан ҳам чеколмаганимдан қаттиқ қийналдим. О, мана папирос!— Мен гугурт чақилганини эшитдим.—

Хайрият-е, анча енгил тортдим. О-ҳо, ана, дўстим ҳам келяпти шекилли.

Ташқаридан кимнингдир оёқ товуши эшитилди, эшик очилиб, хонага инспектор Мортон кирди.

— Ҳаммаси жойида. Уни олиб кетишингиз мумкин,— деди Холмс.

— Сиз Виктор Сэвежнинг қотили сифатида айбланиб қамоққа олиндингиз,— деди инспектор.

— Яна, Шерлок Холмсни ўлдириш учун суиқасд қилганликда ҳам айбланади, деб илова қилишингиз мумкин,— деди дўстим мийғида кулганча.— Мистер Кэлвертон Смит беморни уринтирмаслик учун, ўзи газни охиригача бураб сизга сигнал берди, инспектор. Дарвоқе, маҳбус камзулининг ўнг чўнтагида кичкинагина қутича бор. Уни олиб қўйинг. Миннатдорман. Бу қутичани ниҳоятда эҳтиёт бўлиб ушлаш керак. Мана бу ерга қўйинг. Ҳали у судда керак бўлади.— Шу пайт кескин бир талпиниш, кураш, бунинг оқибатида, темирнинг шарақлаши ва Смитнинг оғриқдан чинқириб юборгани эшитилди.

— Фақат ўзингизни майиб қилишингиз мумкин,— деди инспектор.— Жим туринг!

Қулоғимга қўлкишаннинг «шиқ» этиб қулфлангани эшитилди.

— Ҳали шунақами? Қопқон-ку бу!— деб чийилдоқ овоз билан чинқирди Смит.— Бу қилмишингиз учун қора курсига сиз ўтирасиз, Холмс, мен эмас. У ўзини даволатгани чақиртирувди мени. Мен унинг ҳолига ачиниб келақолувдим. Энди у, турган гапки, менинг оғзимдан қандайдир тутуруқсиз гап эшитилганини таъкидлай бошлайди, бу билан у ўзи ўйлаб топган телбаёна шубҳаларини тасдиқламоқчи бўлади, албатта. Майли, Холмс, кўнглингизга сиққанича ёлғонни тўқийверинг. Барибир, менинг судда айтадиган гапларимнинг салмоғи сизникидан қолишмайди.

— Ё тангрим!— деб юборди бирдан Холмс.— Ахир уни бутунлай унутиб қўйибман-у. Азизим Уотсон, сиздан минг бор узр сўрайман. Буни қаранг-а, сизнинг шу ерда эканлигингиз тамомила хотирамдан фаромуш бўлпти! Сизни мистер Кэлвертон Смит билан таништириб ўтирмайман — биламан, сиз у билан шу бугун кўришгансиз. Кэбингиз тайёрни, инспектор? Мен кийиниб бўлган заҳотим, орқангиздан етиб бораман, зеро менинг иштироким полицияга асқатиши мумкин.

Холмс кийина туриб устма-уст бир нечта бисквитни¹ еб юборди ва бир стакан кларет² билан чанқоғини қондирди.

— Менимча, ҳеч қачон бундай зўр иштаҳа билан еб-ичмаган бўлсам керак,— деди у.— Шуниси ҳам борки, менинг турмуш тарзимда, ўзингиз биласиз, мунтазамлик етишмайди, бинобарин, бундай жасоратга жазм қилиш кўпчилик одамларга нисбатан мен учун осонроқ. Миссис Хадсонни касал бўлиб қолганимга албатта ишонтиришим шарт эди, зеро у бу хабарни сизга етказиши, сиз бўлсангиз, ўз навбатида, бу гапдан Смитни воқиф қилишингиз лозим эди. Мендан хафа бўлмадингизми, Уотсон? Хўп деяверинг, гарчи сиз беҳисоб қобилиятлар соҳиби бўлсангиз ҳам, муғомбирлик қилишга нўноқсиз. Агар сиз менинг сирымдан хабардор бўлганингизда, ҳеч қачон Смитни бу ерга келишга кўндира олмас эдингиз, ҳолбуки мен тузган режанинг энг муҳим томони — унинг бу ерга келиши эди. Мен унинг ўз душманидан қасд олмагунча кўнгли тинчимаслигини билардим, шунинг учун унинг ўз жиноятининг натижасини кўргани келишига қатъий ишонган эдим.

— Лекин қиёфангиз, Холмс, юзингизнинг худди мурданикидек бўзарганлиги...

— Уч кун сурункасига туз ҳам татимаслик одамни не кўйга солмайди дейсиз. Қолган ишни губка ёрдамида осонгина бажариш мумкин. Пешонага вазелин сурилади, кўзга хонимўтининг суви пуркалади, яноқларга қизил суркалиб, лабга шамдан юпқа парда ётқизилади — буларнинг бари кўзланган натижани беради. Ўзини касал қилиб кўрсатиш—усуллари — мен ўз монографияларимдан бирини ана шу мавзуга бағишламоқчиман. Энди, бу ишимизга дахли бўлмаган яримкроналик тангалар, устрицалар ва бошқа нарсалар тўғрисига келсак, улар алаҳлаш ҳолатини бинойидай ифодалаб бердилар.

— Баски, ҳеч қандай юқумли касалингиз йўқ экан, унда нега мени ёнингизга яқин йўлатмадингиз?

— Ие, шуни ҳам тушунмадингизми, азизим Уотсон? Ахир мен сизнинг медицина бобидаги билимингизни юксак қадрлайман-ку! Ахир иссиғимни йўқлиги, томиримнинг уриши ўлаётган одамникига ўхшамаслигини сиздек омилкор доктор сезмай қолишига қандай ишона олар

¹ Б и с к в и т — печеньеинг бир тури.

² К л а р е т — мусалласнинг бир тури.

өдим? Тўрт қадам нарида турганингизда сизни алдай олишим мумкин эди. Хўш, агар касал эканлигимга сизни ишонтира олмасам-чи, унда Смитни ким олиб келарди бу ерга? Йўқ, Уотсон, тегманг у қутичага. Агар унга ён томонидан қарасангиз, очганда пружинанинг ўткир учи қаеридан отилиб чиқиши мумкинлигини кўрасиз. Бу маҳлуқ — Смит билан мерос ўртасида турган бахтиқаро Сэвеж ҳам аҳтимол, мана шу қутичага ўхшаш биронта мослама ёрдамида ўлдирилгандир. Ўзингиз яхши биласиз, мен почта орқали турли-туман хат-хабарлар олиб тураман, шу боис менинг номимга келган барча посилкаларни ниҳоятда аҳтиётлик билан қўлга олишга одатланганман. Смитни у тузган ёвуз режанинг амалга ошганлигига ишонтира олсам, уёғига унинг ўз айбига иқрор бўлиши мен учун кундай равшан эди. Мен чинакам актёрлик маҳорати билан ўзимни касал қилиб кўрсатишга муваффақ бўлдим.

Сиздан беҳад миннатдорман, Уотсон, энди, илтимос, пальтомни кийдириб юборинг. Полициядаги ишимизни тугатганимиздан кейин, ўйлайманки, Симпсоннинг қовоқхонасига кириб тамадди қилиб олсак ёмон бўлмасди.

МУНДАРИЖА

Маллалар уюшмаси. Ваҳоб Рўзиматов таржимаси	5
Боском водийсининг сири. Ваҳоб Рўзиматов таржимаси	32
Изқуваришнинг инкирози. Набижон Боқиев таржимаси	60
Беш дона апельсин уруғи. Ваҳоб Рўзиматов таржимаси	90
Лаби тиртиқ одам. Ваҳоб Рўзиматов таржимаси	110
Мовий карбункул. Ваҳоб Рўзиматов таржимаси	135
Чипор лента. Мирзиёд Мирзоидов таржимаси	153
Сарғиш башара. Ваҳоб Рўзиматов таржимаси	183
Месгрейвлар хонадонининг удуми. Ваҳоб Рўзиматов тар- жимаси	202
Холмснинг сўнги иши. Ваҳоб Рўзиматов таржимаси	223
Бўш уй. Ваҳоб Рўзиматов таржимаси	244
Интернатда содир бўлган ҳодиса. Ваҳоб Рўзиматов таржи- маси	271
Қора Питер. Ваҳоб Рўзиматов таржимаси	304
Олтита Наполеон. Ваҳоб Рўзиматов таржимаси	327
Иккинчи доғ. Ваҳоб Рўзиматов таржимаси	349
Асилзода бўйдоқ. Набижон Боқиев таржимаси	378
Қизил ҳалқа. Қодир Мирмуҳаммедов таржимаси	404
Шерлок Холмс ўлим тўшагида. Қодир Мирмуҳаммедов таржи- маси	427

Для детей среднего школьного возраста

На узбекском языке

АРТУР КОНАН ДОЙЛ

РАССКАЗЫ О ШЕРЛОК ХОЛМСЕ

Р а с с к а з ы

Рассом Э. Кигай

Расмлар муҳаррири Ф. Башарова

Техник муҳаррир Е. Лукьянова

Корректор Ш. Соатова

ИБ № 0248

Босмахонага 10.03.89 берилди. Босишга 01.11.89 рухсат этилди. 84×108½ форматда, № 2 қоғози. Адабий гарнитураси. Юқори босма. Шартли босма л. 23,52. Шарт. кр. отгиск. 23,52. Нашр л. 24,95. Нусхада 150000. Бүртма № 115. Шартнома № 01—84. Баҳоси 2 с. 50 т.

«Юлдузча» нашриёти, 700083, Тошкент, Т. Ш. 11-й м. 11-й к. 11-й к.

Ўзбекистон ССР Нашриёт, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат комитети Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг 2-босмахонасида босилди, Янгийўл шаҳри, 702800, Самарқанд кўчаси, 44.

Дойл, Артур Конан.

Шерлок Холмс ҳақида ҳикоялар: Урта ёшдаги мактаб болалари учун.— Т.: Юлдузча, 1989.—448 б.

Шерлок Холмс ҳақидаги ажойиб-ғаройиб ҳикоялар фавқулодда ҳодисаларга бойлиги билан каттаю кичик китобхонларнинг эътиборини қозонган. Қутилмаган вазиятларда ўзни йўқотмаслик, мустаҳкам ирода, ақл-заковат — бошқаларнинг мушкулени енгиллаштиришни ҳаётининг мазмунига айлантириб олган изқуварнинг таҳсинга лойиқ фазилатларидир.

Дойл, Артур Конан. Рассказы о Шерлоке Холмсе: Для детей среднего школьного возраста.

И (Ингл)